

AYETLERİN MEALİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Mîm, Sâd.

2- (Bu Kur'ân,) kendisi ile (insanları) uyarasın ve müminlere bir hatırlatma olsun diye sana indirilen bir kitaptır. O hâlde bundan dolayı sakın göğsün daralmasın.

3- Rabbiniz tarafından size indirilen mesaja uyun; O'nun dışında başka veliler edinip peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!

4- Biz nice kentleri yok ettik; azabımız onları geceleyin veya öğle uykuları sırasında yakalayiverdi.

5- Azabımız onları yakaladığı andaki tek feryatları, "Biz gerçekten zalimdik." demekten ibaret oldu.

6- Hiç şüphesiz, kendilerine (peygamber) gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz.

7- (Yanılmaz) bir bilgi ile onlara (her şeyi) anlatacağız. Biz, hiçbir zaman onlardan gaip değildik.

8- O gün tartı haktır. Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir.

9- Kimlerin de tartıları hafif kalırsa, işte onlar, ayetlerimiz karşısında takındıkları zalimce tutumları yüzünden kendilerini zıyan edenlerdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu sure, "Elif, Lâm, Mîm" harfleriyle başlayan surelerin amacının yanında, "Sâd" harfiyle başlayan surenin amacını da taşıyor. İnşaallah "Hâ, Mîm, Ayn, Sîn, Kaf" (Şûrâ) Suresi'nin başında yapacağımız geniş açıklamaya kadar okuyucu bu konuyu hatırlarında tutsun.

Bu sure, Allah'a kulluk edeceğine, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacağına dair Allah'ın insanlardan almış olduğu sözü temel almış gibidir. Milletler ve nesiller boyunca insanlığın gelişme süreci içinde bu taahhüt macerası inceleniyor. İnsanların çoğu, bu taahhüdü ya bozdu ya unuttu. Kendilerine bu sözlerini hatırlatan ayetler veya bu taahhüde çağıran peygamberler geldiğinde, ayetleri inkâr edip peygamberlere zulmettiler. Bu taahhüdü insanların çok azı hatırladı.

Şöyle ki, insanların Allah'a verdikleri bu söz, dinî çağrılarının içeriklerinin özetidir. Bu çağrı insanlara indiğinde -insanların kabul ve reddetme yetenekleri farklıdır- indiği yerlere ve insanların içinde bulundukları durumlara ve şartlara bağlı olarak kaçınılmaz olarak deği-

şik sonuçlara yol açtı. Fıtratın özüne bağlı kalan temiz vicdanlarda Allah'a ve onun ayetlerine iman etme sonucunu doğururken çoğunluğu oluşturan, toprağa yapışık ve dünyevî arzulara batmış nefislerde bunun tersine küfre ve isyana yönelmeyi doğurdu.

Bunun sonucu, müminler için özel ilâhî lütuflardır. Dünyada başarı, destek ve fetih; ahirette ise cehennemden kurtuluş, cennete ve oranın çeşitli nimetlerine kavuşma gibi. Bu sürecin kâfirlere yönelik sonucu ise, ilâhî gazap ve toplu helâke yol açan azaptır. Bu azapla soyları kurur, ocakları söner, tarihî bir hatıra olurlar ve parçalanarak dağılırlar. Ahiretteki azapları ise, daha perişan edici olur, hiçbir yardım edici bulamazlar.

Bu, Allah'ın kulları arasında geçmişte işleyen ve gelecekte de yürürlükte kalacak olan değişmez kanunudur. Hüküm veren Allah'tır, O'nun hükmünü gözden geçirecek kimse yoktur ve O, doğru yol üzeredir.

Bu kanunun ayrıntıları, Allah'a ve O'nun ayetlerine inanmaya çağırma maksadı ile bir kavme anlatıldığı zaman, bu iş, onlara yönelik bir uyarıma olur. Müminlere anlatıldığı zaman ise, onlar Rableri ve O'nun yüceliği hakkında belirli oranda bilgi ve marifet sahibi olduklarına göre, bu iş, onlara Allah'ın ayetlerini hatırlatmak ve gerektirdiği bilgileri öğretmek olur. Bu gerekli bilgiler; Allah'ı, O'nun güzel isimlerini, yüce sıfatlarını, dünyada ve ahirette geçerli olan kanunlarını bilmektir. Surenin ikinci ayetindeki *"(bu Kur'ân) kendisi ile (insanlara) uyarasın ve müminlere bir hatırlatma olsun diye..."* ifadesi, buna işaret ediyor. Yani Kur'ân'ın amacı uyarıma ve hatırlatmadır.

Bu sure -tartışmalı birkaç ayetin dışında- Mekke döneminde inen bir sure olduğu için, doğal olarak sözü, müşriklere ve Resul-i Ekrem'e (s.a.a) inanmış bir avuç kişiye yöneltmektedir. Nitekim başındaki ve sonundaki ayetlerde bunu gözlemlemekteyiz. Fakat buna rağmen, içerdiği deliller, öğütler ve ibret dersleri, Âdem Peygamber (a.s) ile İblis'in kıssası, Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb ve Musa peygamberlerin (hepsine selâm olsun) kıssaları ile bütün insanlara yönelik bir uyarıdır. Aynı zamanda müminlere yönelik de bir hatırlatmadır; onlara Allah'a, ahirete ve Allah'ın ayetleri niteliğindeki gerçeklere dair bilgileri içeren imanlarının özetini hatırlatmaktadır.

Bu sure, aynı zamanda ilâhî bilgilerin bazı seçkin örneklerini de içeriyor. Şeytanın ve yordakçılarının tanıtımı, kıyametin, mizanın, A'raf'ın, zer (çekirdek) âleminin, Allah'a verilen sözün, Allah'ı zikredenlerin, arşın, ilâhî tecellinin, Allah'ın güzel isimlerinin, Kur'ân'ın bir tevilî olduğunun anlatılması gibi.

Yine bu surede, özet hâlinde bazı farzlara ve haramlara da değiniyor. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"De ki: Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti."* (29. ayet) *"De ki: Allah sadece açık-gizli bütün çirkin işleri... haram etmiştir."* (33. ayet) *"De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram kılmıştır?"* (32. ayet) Buradan bu surenin, içinde *"De ki: Bana vahyolunanda... Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir hayvan dışında, yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum."* (En'âm, 145) ayetinin bulunduğu En'âm Suresi'nden önce indiğini anlayabiliriz. Çünkü bu ayetten anlaşıldığına göre, istisna edilen haramlar dışındaki yiyeceklerin mubah olduğuna ilişkin hüküm bu sureden önce inmiştir ve bu ayet o hükme işaret etmektedir.

Şu da var ki, bu surede yer alan hükümler ve şariat kuralları, En'âm Suresi'ndeki *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım."* (En'âm, 151) ayetinde açıklanan hükümlerden ve kurallardan daha kısa ve özet niteliğindedir. Bu da, bu surenin En'âm Suresi'nden önce indiğini teyit eder. Çünkü İslâm'ın bilinen hüküm koyma yönteminde, özetten ayrıntıya doğru giden bir tedricilik vardır.

1-2) Elif, Lâm, Mîm, Sâd. (Bu Kur'ân,) kendisi ile (insanları) uyararın ve müminlere bir hatırlatma olsun diye sana indirilen bir kitaptır. O hâlde bundan dolayı sakın göğsün daral-masın.

Ayette "kitap" nekire (belirtisiz isim) olarak geçiyor ve Peygamberimize indirilmiş olmak sıfatı ile sıfatlandırılıyor, fakat kimin onu indirdiği söylenmiyor. Bütün bunlar, (kitabı ve onu indireni) yüceltmeye yönelik ifade özellikleridir. Ardından bir sonuçlandırma olarak *"O hâlde bundan dolayı sakın göğsün daral-masın."* buyurulması, kitabın ve onu indirenin niteliğine bir dereceye kadar belirlilik getiriyor. Sanki şöyle demek isteniyor: Bu kitap, Rabbinin sana indirdiği ve Allah'ın ayetlerini anlatan mübarek bir kitaptır. Bu kitap yüzünden göğsün (ruhun) sıkılmasın. Çünkü eğer bu kitap başka bir kitap olsaydı ve Rabbin sana onu sunsaydı, onu tebliğ etmenin ve içerdiği hida-

yete insanları çağırmanın zorluğu ve mihnetinden dolayı göğsünün daralmaya, ruhunun sıkılmaya hakkı vardı.

"kendisi ile uyarasın... diye" ifadesi, indirme ile bağlantılıdır ve gaye işlevi taşır. "müminlere bir hatırlatma olsun diye" ifadesi de öyledir. Hatırlatmanın sadece müminlere tahsis edilmesi, uyarmanın hem onları, hem de onlar dışında kalan bütün insanları kapsadığına delildir. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Bu kitap, onunla bütün insanları uyarasın diye sana indirildi. O, aynı zamanda özellikle müminler için bir hatırlatmadır. Çünkü müminler bu kitaptaki ayetler ve ilâhî bilgiler sayesinde Rablerinin yüceliğini hatırlarlar ve böylelikle imanları artar ve sevinç duyarlar. Genel olarak insanlara gelince; bu kitap, Allah'ın ahirette zalimlere yönelik gazabını ve azabını içeren ayetleri ve dünyada eski ümmetlerin hikâyelerinde anlatıldığı gibi zalimleri ortadan kaldıracığı yönündeki haberleri aracılığı ile onlar üzerinde sadece uyarı etkisi meydana getirir.

Bazı tefsirciler, "kendisiyle uyarasın... diye" ifadesinin göğüs daralması ile bağlantılı olduğunu ve ifadenin anlamının, "bu kitap ile uyarma konusunda göğsün daralmasın." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.¹ Fakat yaptığımız açıklamalardan, bu görüşün ayetin metni ile bağdaşmadığı ortaya çıkıyor. Üstelik daha önce söylediğimiz gibi bu ifadeyi, "müminlere bir hatırlatma olsun diye" ifadesinin izlemesi, söz konusu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Bazı tefsirciler de, buradaki "müminler" tabiri ile, ayetin indiği sırada fiilen iman etmiş olanların yanı sıra, Allah'ın ileride iman edeceğini bildiği kimselerin de kastedildiğini ileri sürüyorlar ki, bu görüş de ayetle uyuşmaz. Çünkü ayette sözü edilen hatırlatma, sadece fiilen mümin olanlar hakkında gerçekleşebilir.

3) Rabbiniz tarafından size indirilen mesaja uyun; O'nun dışında başka veliler edinip peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!

Yüce Allah, bir önceki ayette Kur'an'ın insanları uyarmak maksadı ile Peygamberimize (s.a.a) indirilmiş bir kitap olduğunu bildirdiği için, Peygamber'e (s.a.a) yönelik hitabı bu ayette insanlara yönelterek uyarma işine başlıyor. Çünkü uyarma işi, normalde uyarılanlara hitap

1- [el-Menâr, c.8, s.305]

edilerek yapılır. Öte yandan Hz. Peygamber'e (s.a.a) hitap etmekteki maksat da gerçekleşmiştir.

İnsanlara, Allah tarafından kendilerine indirilen mesaja uymaları emredilerek hitap ediliyor. Bu mesaj, hak inanç ve hak amel, yani Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmeyi ve salih amel işlemeyi emreden Kur'ân'dır. Bu hak inanç ve hak amel, Allah'ın Kur'ân'da uyulmasını emrettiği ve terk edilmesini yasakladığı iki görevdir. *"Rabbiniz tarafından size indirilen mesaja uyun."* cümlesi, kinayeli bir ifadedir. Bu ifade ile istenen şey, Allah'ın veliliği altına girmektir. Bunun delili, *"O'nun dışında başka veliler edinip peşlerinden gitmeyin."* cümlesidir. Çünkü verilen emrin tersinin ne olduğu bildirilirken, "Size indirilen mesajın dışında başka mesaja uymayın." deniyor.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Sayıları çok olan Allah'tan başkalarına uyup onları Allah dışında veliler edinmeyin. Ne da az öğüt alıyorsunuz! Çünkü eğer öğüt alıp düşünseydiniz, rabbinizin Allah olduğunu, O'ndan başka rabbinizin olmadığını ve dolayısıyla O'nun dışında başka velilerinizin olmadığını anlardınız.

4) Biz nice kentleri yok ettik; azabımız onları geceleyin veya öğle uykuları sırasında yakalayiverdi.

Bu ayet, insanlara Allah'ın eski ümmetlerin müşrikleri hakkında işleyen kanununu hatırlatıyor. O milletler, Allah dışında veliler edindikleri için geceleyin veya gündüzün, başlarına indirilen bir azapla helâk edildiler ve başlarına azap inince zalim olduklarını itiraf ettiler.

Ayetin orijinalinde geçen "beyât" kelimesi, "tebyit", yani "geceleyin düşmana yürümek" anlamındadır. "Kailûn" ise, "kaylûle" kökünden, "gündüzün orta saatlerinde uyumak" anlamındadır. "Gece veya gündüz" demek yerine, *"Geceleyin veya öğle uykuları sırasında"* şeklinde bir ifade kullanılması, galiba adamlar uykuya dalmışken, kendilerini pusuda bekleyen şiddetli ilâhî azaptan habersizlerken Allah'ın azabına yakalandıklarına işaret etmek içindir.

5) Azabımız onları yakaladığı andaki tek feryatları, "Biz gerçekten zalimdik." demekten ibaret oldu.

Bu ayet, önceki ayetteki hatırlatmayı pekiştiriyor. Şunu açıklıyor: İnsan eğer Allah dışında veliler edinerek O'na ortak koşarsa, bu tutumu ile içinden, vicdanı ile zalimlik ettiğini fark eder. Eğer bu zalimliği

isteyerek itiraf ederek Rabbinin yüceliğine boyun eğmez ise, Allah bu itirafı ondan azabın dehşeti ile alır. Bu, Allah'ın kesin kanunudur. Buna göre, müşrik kişi zulmünü kendi isteği ile itiraf etsin; yoksa bu itiraf kendisinden zorla alınacaktır.

6) Hiç şüphesiz, kendilerine (peygamber) gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz.

Daha önceki ayetler şunu bildiriyordu: İnsanlar Allah'ın birliğine iman etmekle yükümlü, O'nun dışında veliler edinmemekle görevlidirler. Yaptıkları yanlarında kalmayacak ve keyifleri ile baş başa bırakılmayacaklardır. Böyle olunca onlar emredildikleri imandan ve iyi amelden, yükümlü oldukları doğru söz söyleme ve doğruyu yapma zorunluluğundan sorumludurlar. Bu emrin ve yükümlülüğün iki tarafı vardır. Biri insanlara gönderilen peygamber ve öbürü kendilerine peygamber gelen insan topluluğu. Bundan dolayı az önceki kentleri yok etme ve müşriklere zalimliklerini itiraf ettirme açıklamasının sonucu olarak, *"Hiç şüphesiz, kendilerine peygamber gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz."* ayetine yer verilmiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, "kendilerine peygamber gönderilenler"den maksat, insanlar ve "gönderilenler"den maksat da peygamberlerdir. Bazıları "kendilerine gönderilenler"den peygamberlerin ve "gönderilenler"den de meleklerin kastedildiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat bu görüş, sözün akışı ile bağdaşmaz. Çünkü müşriklerden söz edildiği hâlde onları sorgu kapsamı dışına çıkarmak anlamsızdır. Üstelik bir sonraki ayet de bu görüşle bağdaşmaz. Ayrıca önceki açıklamada da ne doğrudan ve ne dolaylı biçimde meleklerle değinilmemiştir.

7) (Yanılmaz) bir bilgi ile onlara (her şeyi) anlatacağız. Biz, hiçbir zaman onlardan gaip değildik.

Bir önceki ayette insanların, Rablerinin gözetimi ve tedbiri altında oldukları belirtilmişti. Bu denetimin sonucu olarak yaptıklarından sorguya çekilerek yaptıklarının karşılıkları ile baş başa bırakılacaklardır. Bunun gerçekleşebilmesi için sorguya çeken makamın insanların yaptıklarını bilmesi gerekir. Çünkü sürekli hüsrân ve ebedî helâk tehdidi ile özdeşleşen böylesine zor bir durumdaki bir kişinin kendine fayda

sağlamak ve uğrayacağı zararı başından savmak için yalan söylemeyeceğinden emin olunamaz.

Bundan dolayı yüce Allah, "(Yanılmaz) bir bilgi ile onlara (her şeyi) anlatacağız." cümlesini, sorgulama açıklamasının sonucu olarak sunmuştur. Bu ifadede "ilim=bilgi" kelimesi belirsiz isim olarak kullanılmıştır. Maksat, bu bilginin şanını yüceltmek, hataya düşmezliğini ve yanılmazlığını vurgulamaktır. Bundan dolayı bu cümle, arkasından gelen "Biz, hiçbir zaman onlardan gaip değildik." cümlesiyle pekiştiriliyor. Maksat, Allah'ın onları sürekli göz önünde tuttuğunu, hiçbir zaman onlardan habersiz kalmadığını, başlarına amellerini yazmakla görevli melekler dikmenin yanı sıra, bizzat kendisinin her şeyi bilgisi ile kuşatmış olduğunu vurgulamaktır.

8-9) O gün tartı haktır. Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir...

Bu iki ayet, tartı işleminden haber veriyor. Bu işlem, amelleri ve ya amellerin sahipleri olan insanları amelleri bakımından tartmaktır. Bunun delili, "*Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız... Hesap görücü olarak biz yeteriz.*" (Enbiyâ, 47) ayetidir. Bu ayette bu tartma işleminin, amellerin hesabının görülmesinin bir parçası olduğu bildiriliyor. Bu hususu, "*O gün insanlar ayrı ayrı gruplar hâlinde Allah'ın huzuruna çıkarlar ki, yaptıkları kendilerine gösterilsin. Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmış ise, onu görür ve kim zerre ağırlığınca kötülük yapmış ise, onu görür.*" (Zilzâl, 6-8) ayetleri daha açık bir şekilde ifade etmektedir. Çünkü bu ayetlerde gerek iyi, gerek kötü amelden söz edilirken onun için bir ağırlıktan bahsediliyor.

Kısacası; tartılan ameldir, yoksa ameli işleyen kişi değildir. Dolayısıyla ayette iyilik ve kötülük sıkları ile amelin bir ağırlığı olduğu belirtiliyor. Fakat, "*Bunlar, Rablerinin ayetlerini ve O'nun huzuruna çıkacaklarını inkâr edenlerdir. Bu yüzden onların (iyi) işleri geçersiz olmuştur. Artık onlar için kıyamet günü tartı kurmayız.*" (Kehf, 105) ayeti, amellerin geçersiz sayılmaları hâlinde -bu konuya ikinci ciltte değinmiştik- tartıya alınmayacağını bildiriyor. Buna göre, sadece yaptıkları geçersiz sayılmamış olanların amelleri tartıya alınır.

Buna göre, geçersiz sayılmayan iyi ve kötü ameller için tartılacak bir ağırlık söz konusudur. Fakat ayetler, iyilikler ve kötülükler için bir ağırlık öngörmekle beraber bu ağırlığı izafî bir ağırlık olarak öngörür-

ler ve nihaî hükmün bu izafî ağırlığa göre verileceğine delâlet ederler. Yani, bu ayetlerden, iyiliklerin tartının ağır çekmesini, kötülüklerin ise tartının hafif çekmesini gerektirdiği anlaşılmaktadır. Yoksa ayetlerden, "İyilikler tartılır ve ağırlıkları belirlenir. Arkasından kötülükler tartılarak onların da ağırlıkları tespit edilir. Sonra iki ağırlık karşılaştırılır; hangisi daha fazla ise ona göre hükmedilir. Eğer iyiliklerin ağırlığı daha fazla ise cennetle, eğer kötülüklerin ağırlığı daha fazla ise cehennemle hükmedilir." şeklinde bir şey anlaşılmamaktadır. Ki böyle bir şey olsaydı, o zaman dünyada bizim kullandığımız terazilerde ve kantarlarda olduğu gibi, iki ağırlığın denk olması ihtimalinin de söz konusu olması gerekirdi.

Oysa ayetlerden anlaşılanı göre, iyilik tartıda ağır olarak görülürken, kötülük hafiflik olarak ortaya çıkar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif kalırsa, işte onlar, ayetlerimiz karşısında takındıkları zalimce tutumları yüzünden kendilerini ziyan edenlerdir."* [A'râf, 8-9] *"Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif kalırsa, işte onlar, kendilerini ziyan edenler ve temelli olarak cehennemde kalacak olanlardır."* (Mü'minûn, 103) *"Kimin tartıları ağır gelirse, o memnun edici hayat içindedir. Kimin de tartıları hafif gelirse, onun anası (yeri) haviyedir. Onun (haviyenin) ne olduğunu sen ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir."* (Karia, 11) Görüldüğü gibi bu ayetler, her zaman iyilikler için ağırlıktan, kötülükler içinse hafiflikten söz ediyor.

Buradan anlıyoruz ki, amellerin tartılmasında kullanılan başka bir kriter vardır ki, ağırlık ona aittir. İyi amel, bu kriter uyar ve onunla tartılır. Tartının ağır gelmesinin anlamı budur. Kötü amel ise, bu kriter uymaz, onunla tartılmaz. Tartının hafif kalmasının anlamı da budur. Nitekim aynı durumu, kullandığımız tartı araçlarında da görürüz. Bu araçlarda ağırlık birimi olan bir ölçü bulunur. Miskal gibi. Bu ölçü terazinin bir kefesine, tartılacak eşya ise öbür kefesine konur. Eğer tartılan eşyanın ağırlığı ölçünün ağırlığına denk gelirse, mesele yok, eşya alınır; denk gelmez ise, alınmaz, bırakılır. Gerçekte tartı, kendisi ile eşyanın ağırlığı belirlenen miskaldır. Terazi, kantar ve baskül ise, miskalin tartılan eşyanın ağırlığını belirlemesine yardımcı olan araçlardır. Nitekim zira' veya metre gibi bir uzunluk birimiyle de eşyanın uzun-

luğu ölçülür. Eğer ölçülen uzunluk, bu birim ile aynı uzunlukta olursa, mesele yok, kabul edilir; aynı uzunlukta olmazsa, bırakılır.

Aynı şekilde, ameller için de bir ölçü birimi vardır, ameller bununla ölçülür. Meselâ namazın ölçülmesinde kullanılan bir ölçü birimi vardır. Bu, eksiksiz namazdır ve gerçek namaz odur. Zekâtta ve infakta da aynı durum geçerlidir. Sözün ölçü birimi de batıl içermeyen gerçek sözdür. Bu kural, *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa, öylece korkup sakının."* (Âl-i İmrân, 102) ayetinde işaret edildiği üzere bütün ameller için geçerlidir.

Bu açıklamaya göre, *"O gün tartı haktır."* ifadesinden kastedilen anlam şudur: Amellerin tartılmasında o gün kullanılan ölçü, haktır. Ameller ne kadar hak içeriyorlarsa, o kadar muteber ve değerli olurlar. İyilikler, hakkı içerdikleri için ağırlıkları olur. Buna karşın kötülükler, batıldan başka bir şey olmadıkları için ağırlıkları olmaz. Yüce Allah o gün amelleri hak ile tartar. Amellerin içerdikleri hak oranı, onların ölçüsü ve ağırlığı olur.

"Yer, Rabbinin nuru ile parlar, kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hak ile hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez." (Zümer, 69) ayetinde işaret edilen hak ile hükmetme işlemi herhâlde budur. O gün hüküm vermek için ortaya konacağı bildirilen kitaptan maksat, *"Bu bizim kitabımızdır. Size hakkı söyley."* (Câsiye, 29) ayetinde sözü edilen kitaptır. Söz konusu kitap, hakkı ve ameldeki oranını belirler. Tartı da ağırlığın miktarını ortaya koyar.

Buna göre ayetteki "vezn=tartı", tartmak anlamında değil, tartmaya yarayan ağırlık anlamında kullanılmıştır. *"Kimlerin tartıları ağır gelirse"* ve *"Kimlerin de tartıları hafif kalırsa"* cümlelerinde tartıların çoğul olarak kullanılmasının sebebi ise şudur: Bir kişinin o gün çok sayıda tartısı olacaktır. Çünkü ameller değiştikçe, onları tartacak hak da (kriter de) değişecektir. Meselâ, namazla ilgili gerçek namazdan ibaret olan hak, zekât, oruç, hac ve diğer ibadetlerle ilgili haktan başkadır. Bu açıktır. Az önceki açıklamadan çıkan sonuç budur.

Tefsircilerin çoğu ise, *"O gün tartı haktır."* cümlesinin anlamı hakkında şöyle demişlerdir: "Cümledeki 'el-vezn' kelimesi müpteda, 'yevmeizin' kelimesi (zaman bildiren) zarf, ve 'el-hak' kelimesi ise (mahzuf olan) 'el-vezn' kelimesinin sıfatı ve müptedanın haberidir. Buna göre cümlelerin anlamı şöyle olur: O gün tartı, hak tartıdır, yani

adalettir." Bu anlamı, *"Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız. "* (En-biyâ, 47) ayeti de doğrulamaktadır.

Bazı tefsircilerin dediklerine göre ise, ayetteki "el-vezn" kelimesi müptedadır ve "yevmeizin" ifadesi bu müptedanın haberi ve "el-hak" kelimesi "el-vezn" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre cümlemin anlamı, "Hak tartı, ancak kıyamet günündedir." şeklindedir.¹

el-Keşşaf tefsirinin yazarı ise şöyle diyor: "el-Vezn kelimesi müptedadır, 'yevmeizin' onun haberi ve 'el-hak' kelimesi onun sıfatıdır. Yani: 'Tartı, Allah'ın ümmetleri ve onlara gönderilen peygamberleri sorguladığı gündedir.' Hak tartıdan maksat da, adalettir." (el-Keşşaf-tan alınan alıntı burada sona erdi.)² el-Keşşaf'ın açıklama amaçlı son cümlesinin orijinal metninde bir tuhaflık var ki, ancak yukarıdaki şekilde anlamlandırdığımız takdirde ortadan kalkar.

"Kimlerin tartıları ağır gelirse" ifadesinin orijinalindeki "mevazîn", önceki açıklamalarımızdan anlaşılacağı gibi "mizan"ın çoğuludur. Az önce yer verdiğimiz *"Kıyamet günü biz adalet tartılarını kurarız."* ayeti de bunu teyit eder. Ama çoğu tefsircilerin, *"O gün tartı hak-tır."* cümlesine verdiği anlama en uygun gelen ihtimal, bu ifadedeki "mevazîn" kelimesinin "mevzun=tartılan" kelimesinin çoğulu olmasıdır. "Mevzun=tartılan" ise amelden ibarettir. Gerçi bu kelimeyi "mizân=tartı, terazi" kelimesinin çoğulu kabul etmek ve tartıların (terazilerin) çok sayıda olmasını, tartılan amellerin çok sayıda olması ile izah etmek de mümkündür.

Fakat çoğu tefsircilerin "hak tartı"nın "adalet"ten ibaret olduğu yönündeki görüşüne göre, iyiliklerin tartıların ağır gelmesine, kötülüklerin de tartıların hafif kalmasına sebep olduğunun nasıl tasavvur edilebileceği hususunda söylenecek söz vardır. Çünkü bu durumda iyi ve kötü şıkları ile amellerin hangi tartıyla (kriterle) tartılacağı belirsizdir. Sözünü ettikleri adalet de, yüce Allah'ın işi olan tartma işleminin niteliğidir.

Bunun böyle olduğu, *"Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız. Artık kimseye en ufak bir haksızlık edilmez. İşlenen amel bir hardal tane-si kadar bile olsa onu getiririz. Hesap görücü olarak biz yeteriz."* (En-

1- [Ruh'ul-Beyan Tefsiri, c.3, s.137]

2- [c. 2, s.88, Beyrut basımı]

biyâ, 47) ayetinden anlaşılmaktadır. Bu ayetteki *"kimseye en ufak bir haksızlık edilmez."* ifadesinden, Allah'ın kullarına haksızlık etmeyeceği anlaşılr. Buna göre adalet, O'nun adaletidir. Dolayısıyla o günkü tartı adalet değildir, tartıların kurulması adalet üzerinedir. Bu inceliği iyi kavramak gerekir.

Bu nedenledir ki, bu tefsirciler, tartıların ağırlığını bir tür zorlama ile baskın gelme anlamında yorumlamışlardır. Bu yaklaşıma göre tartıların ağırlığı, iyilik olmaları sebebi ile amellerin baskın olmaları, tartıların hafifliği ise, kötülük olmaları sebebi ile amellerin baskın gelmemeleri anlamındadır. Buna göre ayete şöyle bir mana vermişlerdir:

"Tartı o gün adalettir. Yani adil bir şekilde tercih yapılacaktır. Kimlerin iyilikleri üstün olduğu için amelleri baskın gelirse, onlar kurtuluşa ermişlerdir. Kimlerin kötülükleri üstün olduğu için amelleri baskın gelmezse, onlar nefislerini kaybetmişlerdir. Yani ana sermayeleri olan nefisleri gitmiştir. Çünkü ayetlerimizi yalanlamak suretiyle onlara zulmediyorlardı."

Fakat yine de söz, hangi kritere göre iyiliklerin kötülöklere baskın geldiği meselesine geliyor. Özellikle de amellerin birbirine karıştığı, iyiliklerle kötölüklerin bir arada oldukları zaman, iyilikler ile kötölüklerin büyüklük ve küçüklük bakımından birbirinden farklı olduklarını göz önünde bulundurarak, bu ikisinden hangisinin öbüründen üstün olduğu hangi ölçüye göre bilinecektir?

Yüce Allah'ın tartı işleminin adalete uygun şekilde gerçekleşeceğini bildirmesi, bu tartma işleminin o gün kulları tatmin edecek şekilde hiçbir itiraza fırsat vermeyecek netlikte gerçekleşeceğini gösterir. Buna göre, ortada iyilikte bulunan ve kötölükte bulunmayan bir unsurun var olması gerekir ki, baskınlık bu unsur sayesinde gerçekleşsin, çok sayıda iyilikler ve kötölükler bir araya geldiğinde ağır olanın hafif olana, iyiliğin kötölöğe üstün geldiği bilinsin. Yoksa keyflikten söz etmek kaçınılmaz olur.

Bunların hepsi, yukarıda ileri sürdüğümüz amellerin hak ile tartılması ihtimalini doğruluyor. Adil tartma da böyle olur. Bu adil tartma sonucunda kimlerin tartıları amellerinin içerdiği hak sayesinde ağır basarsa, onlar, kurtuluşa ermişlerdir. Buna karşılık kimlerin tartıları, amelleri kullukta gerekli olan hakkı içermediği için hafif gelirse, onlar, yüce Allah'ın ayetlerini yalanlayarak onlara karşı zalimce bir tavır

takındıkları ve o gün için gerekli olan azığı hazırlamadıkları için kendilerini ziyan etmişlerdir. Böylece azap yurdu olan cehennemde yerlerini hazırlayarak kendilerini helâk etmişlerdir. Orası ne kötü bir barınaktır!

Söylediklerimizden çıkan sonuçlar şunlardır:

Birincisi: Kıyamet günü amellerin tartılması; her bir amelin o amelle ilgili hakka uyarlanması, onunla mukayese edilmesidir. Ameller, o haktan ne kadar içeriyorlarsa, o kadar sevaba sebep olurlar. Eğer o haktan hiçbir şey içermiyorlarsa, sonuç helâk olmaktır. İşte tartma işlemindeki adalet budur. Bu anlam, bu konudaki ayetlerin zahirinden çıkıyor, teville başvurmak gerekmiyor.

Bazı tefsircilere göre, tartıdan maksat adalet ve baskının ağır basmasından maksat da amelin baskın gelmesidir. Bu yorum için bu konudaki ayetleri istiare kuralına göre anlamlandırmak gerekiyor. Buna yukarıda değinmiştik.

Başka bir görüşe göre Allah, kıyamet günü dili ve iki kefesi olan bir terazi kurar ve bu terazi ile kulların iyiliklerden ve kötülüklerden oluşan amelleri tartılır. Bu tefsirciler, amellerin tartılması konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu ameller yapılır yapılmaz yok olurlar ve söz konusu tefsircilere göre yok olan arazların geriye getirilmesi mümkün değildir. Üstelik arazların ağırlıkları da yoktur.

Bu nedenle bazıları şöyle demişlerdir: "Amellerin kendileri değil, yazılı oldukları sayfalar tartılır." Bazıları, "İyilik ve kötülük şıkları ile amellerin birtakım eserleri, kendilerine has belirtileri olur ve insanların gözleri önünde bu belirtiler tartılır." demişler. Kimileri, "İyilikler güzel bir surette, kötülükler ise çirkin bir surette görünür ve bu suretler tartılır." demişler.

Kimileri, "İyilik ve kötülük şıkları ile ameller değil, müminlerin veya kâfirlerin nefisleri tartılır." demişler. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Tartma, insanın değerinin ortaya çıkmasıdır. Tartının ağır basması, insanın saygınlığı ve değerinin yüksekliği, tartının hafif gelmesi ise, insanın horluğu ve alçaklığıdır."¹

Bu görüşler, birbirleri ile çelişmelerinin yanı sıra bu konudaki ayetlerin sözlerinden kaynaklanan herhangi bir delile dayanmazlar.

1- [Mecma'ul-Beyan tefsirinden naklen, c.4, s.299]

Üstelik hepsi, anlatılan tartı işlemini keyfilige bağlıyor. Bu tür bir tartı ile kullar tatmin edilemez, aleyhlerindeki hüccet tamamlanmaz. Bu noktaya daha önce işaret etmiştik.

İkincisi: Her insanın amellerinde kriter olarak kullanılan birçok tartı vardır. Daha önce söylediğimiz gibi her tür amelin kriteri, o amelin içerdiği haktan ibarettir. Çünkü kıyamet gününde tek egemen değer, hak ve yetkili otorite, hak olan Allah'tır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İşte bu, hak gündür."* (Nebe', 39) *"Orada egemenlik, hak olan Allah'a aittir."* (Kehf, 44) *"Orada herkes geçmişte yaptıklarının ne olduğunu görür. Artık onlar, hak mevlâları olan Allah'a döndürülmüşler ve uydurdıkları şeyler (düzmece ilâhlar) yanlarından kaybolmuştur."* (Yûnus, 30)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr'da şöyle denir: İbn Zureys, Nahhas -en-Nâsih adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delâil adlı eserinde çeşitli kanallarla- İbn Abbas'tan şöyle naklederler: "A'râf Suresi Mekke'de inmiştir." [c.3, s.67]

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr'da bu rivayet İbn Mürdeveyh kanalıyla İbn Zubeyr'den de nakledilmiştir.

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn Münzir ve Ebu's-Şeyh Katade'den şöyle naklederler: "A'râf Suresi'nin bir ayeti Medine'de inmiştir. O da, *'Onlara deniz kenarındaki kasabanın durumunu sor...'* (163. ayet) ayetidir. Surenin diğer bütün ayetleri ise Mekke'de inmiştir." [c.3, s.67]

Ben derim ki: Bu, Katade'nin kendi görüşüdür. İleride bu konu ele alınacaktır.

Yine aynı eserde, *"Hiç şüphesiz, kendilerine (peygamber) gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz."* ayeti ile ilgili olarak şöyle denir: Ahmed (b. Hanbel), Muaviye b. Hayde'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Rabbim beni çağırarak bana, 'Mesajımı kullarıma tebliği ettin mi?' diye soracak. Ben de O'na, 'Rabbim, ben mesajımı onlara tebliğ ettim.' diye cevap vereceğim. Burada olanlarınız, söylediklerimi burada olmayanlara iletinler. Sonra siz de ağızlarınıza gem vurulmuş olarak

huzura çağrılacaksınız. Hakkınızda ilk açıklama yapacak olan organlarınız, dizleriniz ve avuçlarınız olacaktır." [c.3, s.68]

Yine aynı eserde şöyle denir: Buharî, Müslim, Tirmizî ve İbn Mürdeveyh, İbn Ömer'den şöyle rivayet ederler: Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: "Hepiniz birer çobansınız. Herkes sürüsünden sorumludur. Hükümdar, halktan sorumludur. Erkek, ailesinden sorumludur. Kadın, kocasının evinden sorumludur. Köle, efendisinin malından sorumludur." [c.3, s.69, Beyrut basımı]

Ben derim ki: Bu anlamda çok sayıda rivayet vardır. Kıyamet gününün sorgusu ile ilgili her iki mezhep (Şia ve Sünnî) kanalı ile gelen rivayetlerin sayısı çoktur. İnşaallah başlıcalarına uygun yerleri gelince değineceğiz.

Yine aynı eserde şu bilgiye yer verilir: Ebu's-Şeyh, Cabir'den Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kıyamet günü mizan (terazi) kurularak iyilikler ile kötülükler tartılır. İyilikleri kötülüklerine baskın gelenler cennete, kötülükleri iyiliklerine baskın gelenler ise cehenneme girer." [c.3, s.70]

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn Ebi'd-Dünya el-İhlâs adlı eserinde İmam Ali b. Ebî Talip'ten şöyle buyurduğunu nakleder: "Kimin dış görünüşü iç yüzünden daha baskın ise, kıyamet günü tartısı hafif olur. Kimin iç yüzü dış görünüşünden baskın ise, kıyamet günü tartısı ağır olur." [c.3, s.70]

Ben derim ki: Bu iki rivayetin içerikleri hakkında söylenecek bir şey yoktur. Yalnız yukarıdaki iki ayeti tefsir etmeye elverişli değildirler ve bunun için varit olmamışlardır. Çünkü her ikisinde de hem iyilikler ve hem de kötülükler için baskınlıktan söz edilmektedir.

Yine aynı eserde şu bilgiye yer verilir: İbn Mürdeveyh, Ayşe'den şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah'tan (s.a.v) duydum, şöyle buyurdu: "Allah, mizanın (terazinin) kefelelerini gök ile yeryüzü gibi yarattı. Melekler, 'Ey Rabbimiz, bununla kimi tartacaksın?' dediler. Yüce Allah, 'Onunla istediğim kimseyi tartarım.' buyurdu. Yüce Allah, sıratı kılıç ağzı gibi keskin yarattı. Melekler, 'Ey Rabbimiz, bunun üzerinden kimi geçireceksin?' dediler. Yüce Allah, 'Onun üzerinden istediğim kimseyi geçiririm.' buyurdu." [c.3, s.70]

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzerini de Hâkim, Sahih'inde [el-Müstedrek Ala's-Sahihayn adlı eserinde] nakletmiştir. Bu rivayete göre, ahirette amellerin ağırlıklarını belirleyecek olan terazi, bizim dünyada bildiğimiz terazilerle aynı nitelikleri taşımaktadır. Bu anlama işaret eden başka rivayetler de vardır. Fakat aşağıda değineceğimiz diğer rivayetlerden anlaşılacağı üzere bu ifade, sıradan insanlara anlayış kolaylığı sağlamak için kullanılmıştır.

el-İhticâc adlı eserde Hişam b. Hakem'e dayanılarak verilen bilgiye göre, zındığın biri İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Ameller tartılacak değil mi?" diye sordu. İmam ona şu cevabı verdi: "Hayır; ameller somut cisim değildirler, onlar yapılan işlerin sıfatlarıdır. Ayrıca, eşyanın sayısını, ağırlık ve hafiflik derecelerini bilmeyenler, o şeyleri tartma ihtiyacı duyarlar. Oysa hiçbir şey Allah'a gizli değildir." Zındık, "Peki, mizanın anlamı nedir?" diye sordu. İmam, "Mizan, adalet demektir." dedi. Zındık, "Peki, *'Kimlerin tartıları (mizanları) ağır gelirse'* ayetinde bu kelimenin anlamı nedir?" diye sordu. İmam, "Yani, kimin ameli baskın gelirse" cevabını verdi... [c.2, s.98, Necf basımı]

Ben derim ki: Bu rivayette, tartı hakkında yaptığımız yorumu teyit eden unsurlar vardır. Bunların en latifi, İmam'ın "Ameller yapılan işlerin sıfatlarıdır." şeklindeki sözüdür. Bu sözü ile şu gerçeğe parmak basıyor: Bu alanlardaki amellerden maksat, insanların yaptıkları doğal hareketler değildir. Çünkü bu hareketler ibadetlerde de, günahlarda da müştereklerdir. Maksat, bu hareketlere gelenekler, sosyal ve dinî kanunlar uyarınca yüklenen sıfatlardır.

Meselâ doğal yapısına göre "cinsel birleşme" adı verilen hareketler bütünü ele alalım. Bu hareketler, eğer sosyal gelenekler veya şer'î izin ile uyuşursa, "meşru ilişki" adını alır. Eğer bunlara aykırı olursa, "zina" adını alır. Oysa hareketlerin doğal yapısı aynıdır. İmam (a.s), sözlerini kanıtlamak için iki yöne başvuruyor: Birincisi; ameller ağırlıkları olmayan birtakım sıfatlardır. İkincisi; yüce Allah'ın nesneleri tartmaya ihtiyacı yoktur. Çünkü O, bunları bilmiyor değildir.

Âlimlerden biri bu rivayetle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Hak olan inanca göre, ahirette ameller somut cisimler hâline gireceklerdir. İyi amelin ağırlık oluşturma da mümkündür. Amelleri tartmanın hikmeti de, günahkârları korkutup rezil etmek, itaatkârları müjdeleyip sevinçlerini arttırmak ve adalet amacını açığa vurmak olabilir. Bununla

birlikte, rivayette bazı problemlı noktalar vardır ki, mümkün olanı tevîl etmek, mümkün olmayanı da bir yana bırakmak veya takıyyeye yormak gerekir."¹

Ben derim ki: Amellerin ahirette somutlaşması konusunu daha önce incelemiştik. Hesaplaşma sırasında amellerin somutlaşması imkânsız olmadığı gibi, ameller hakkında hüküm verecek olan ilâhî adaletin de, amellerin somutlaşmış biçimi olan eşyayı ve nesneleri tartacak bir tartı biçiminde zuhur etmesi mümkündür. Bu rivayet de bunu reddetmiyor. Onun reddettiği şey, amellerin ahirette yerçekimi kanununa tâbi, ağırlık ve hafiflik şeklinde belirecek dünyevî cisimler şekline girecekleri farazıyesidir. Bu bir.

İkincisi; bu konudaki problem, amelleri tartmanın iyilikleri terazinin bir kefesine, kötülükleri öbür kefesine koyup, sonra onları tartıp karşılaştırmanın farz edilmesinden kaynaklanıyor. Oysa daha önce ayetin buna delâlet eden hiçbir yönünün olmadığını açıkladık.

et-Tevhid adlı eserde, Ebu Muammer es-Sa'danî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), uzun bir hadisin bir bölümünde şöyle buyurur: "...*'Kimlerin tartıları ağır gelirse'* ve *'Kimlerin de tartıları hafif kalırsa'* ayetlerinin anlamı ise şudur: İyilikler ve kötülükler, iyilikler ile tartılır. Buna göre iyilikler mizanın ağırlığı ve kötülükler mizanın hafifliğidir." [s.259, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu sözlerin yaptığımız yorumu desteklediği açıktır. Çünkü bu sözler iyiliği kriter olarak alıyor. Bu da, hiç şüphesiz başka amellerin kendisi ile ölçüleceği bir birimdir. Bu birim, hak amelden [olması gereken gibi olan amelden] ibarettir.

el-Maanî adlı eserde Minkarî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Hişam b. Salim şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız. Artık kimseye en ufak bir haksızlık edilmez.'* [Enbiyâ, 47] ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Bu ayetteki tartılardan maksat, peygamberler ile onların vasileridir.' cevabını verdi." [s.31, İnşarat-i İslâmî basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet, el-Kâfî adlı eserde de, Ahmed b. Muhammed ve İbrahim Hemedanî yolu ile merfu olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Rivayetin anlamı, ayeti tefsir ederken yap-

1- [Ruh'ul-Beyan Tefsiri, c.3, s.137]

tığımız açıklama ışığında açıktır. Çünkü ölçü, hak amel ve hak inançtır ki, bu da o zatlarda (hepsine selâm olsun) vardır.

el-Kâfi'de Said b. Museyyib'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Zeynelabidin (a.s) bir vaazı sırasında şöyle buyurdu: "Sonra yüce Allah sözü günahkârlara, suçlulara getirerek, '*Rabbinin azabının en hafif bir fiskei onlara değse, kesinlikle, 'Eyvahlar olsun, biz gerçekten kendimize zulmetmişiz!' derler.*' [Enbiyâ, 46] buyuruyor. Ey insanlar, eğer yüce Allah bu ayette kendisine ortak koşanları kastediyor dersiniz, bu nasıl olur? Oysa yüce Allah, '*Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız. Artık kimseye en ufak bir haksızlık edilmez. İşlenen amel bir hardal tanesi kadar bile olsa onu getiririz. Hesap görücü olarak biz yeteriz...*' [Enbiyâ, 47] buyuruyor. Ey Allah'ın kulları, şunu bilin ki, Allah'a ortak koşanlar için mizan kurulmaz, onlara amel defteri dağıtılmaz. Onlar doğrudan bölük bölük cehenneme gönderilirler. Sadece Müslümanlar için mizan kurulur ve sadece onlara amel defteri dağıtılır..." [c.1, s.419]

Ben derim ki: İmam (a.s), "*Artık onlar için kıyamet günü tartı kurmayız.*" [Kehf, 105] ayetine işaret ediyor.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam (a.s), "*O gün tartı haktır...*" ayeti hakkında, "Yani, o gün amellerin karşılıklarını vermek haktır. Eğer amel iyi ise, karşılığı iyi olur. Eğer amel kötü ise, karşılığı kötü olur." demiştir. [c.1, s.224]

Ben derim ki: Bu sözler, ayetleri sonuçları ile tefsir etmektir.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam (a.s), "*Ayetlerimiz karışısında takındıkları zalimce tutumları yüzünden...*" ayeti hakkında, "Yani, İmamları inkâr etmeleri yüzünden." demiştir. [c.1, s.224]

Ben derim ki: Bu açıklama, örnek verme kabilindendir. Açıkladığımız bu konuların her biri hakkında başka rivayetler de vardır.

A'râf Sûresi / 10-25	25
----------------------------	----

AYETLERİN MEALİ

10- Andolsun sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size çeşitli geçim kaynakları sağladık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!

11- Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra meleklerle, "Âdem'e secde edin." dedik. İblis dışında hepsi secde etti. O, secde edenlerden olmadı.

12- (Allah, İblis'e,) "Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?" dedi. O, "Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın." dedi.

13- (Allah ona,) "O hâlde in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddine düşmez. Çık dışarı! Sen alçaklardansın." dedi.

14- (İblis,) "Bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver." dedi.

15- (Allah,) "Sen mühlet verilenlerdensin." dedi.

16- (İblis) dedi ki: "Beni sapıklığa düşürdüğün için doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kura)ca-ğım."

17- "Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım da çoğunu şükredenler olarak bulmayacaksın."

18- (Allah) dedi ki: "Çık oradan, yerilmiş ve kovulmuş olarak! Andolsun onlardan kim sana uyarsa, cehennemi sizin bir kısmınızla dolduracağım."

19- "Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun ve istediğiniz yerden (dilediğinizi) yiyin. Fakat bu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz."

20- Fakat şeytan, onlara örtülü olan ayıp yerlerini açığa çıkarıp onlara göstermek için onlara fısıldadı ve dedi ki: "Rabbiniz iki melek olmayasınız veya sürekli kalanlardan olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı."

21- Onlara, "Ben gerçekten sizin iyiliğinizi istiyorum." diye yemin etti.

22- Böylece onları aldatarak (ağaca) yaklaştırdı. Ağacın meyvesinden tattıklarında, ayıp yerleri onlara göründü. Bunun üzerine cennet yapraklarından üzerlerine toplamaya başladılar. Rableri onlara seslendi: "Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın açık düşmanınız olduğunu size söylememiş miydim?"

23- Dediler ki: "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."

24- (Allah) dedi ki: "Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır."

25- (Allah) dedi ki: "Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde insanın yaratılışının başlangıcı, biçimlendirilmesi, meleklerin ona secde etmeye çağrılmaları, meleklerin bu emre uymaları, fakat İblis'in uymaması, İblis'in Âdem Peygamber ile eşini aldatarak cennetten çıkmalarına yol açması ve bu olay hakkında Allah'ın verdiği hüküm anlatılıyor.

10) Andolsun sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size çeşitli geçim kaynakları sağladık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!

Ayette geçen "mekkennâ" fiilinin kökü olan "temkin" kelimesi, yerleştirme ve yurt sağlama anlamına gelir. Yani "Yeryüzünü size yurt ettik." Bu kelime, güçlü ve egemen kılma anlamına da gelebilir. [Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: "Yeryüzünde size güç verdik."] Bu ayetlerin Bakara Suresi'ndeki Âdem-İblis hikâyesi ile belirli oranında

paralellik arz etmesi, bu ikinci anlamı teyit eder. Çünkü o ayetler, *"O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı."* (Bakara, 29) cümlesi ile başlar ki, bu cümle de, "egemen kılma" ve "istifadeye sunma" anlamını ifade eder.

Fakat incelemekte olduğumuz ayetler, *"Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır..."* cümlesi ile noktalandığı için birinci anlam daha uygundur. Buna göre bu ayet, sonrasında gelen cennet hikâyesiyle ilgili ayetlerin ayrıntılı biçimde açıkladığı olayı özet biçimde ortaya koymaktadır.

Ayette geçen "meayîş" kelimesi, "maîşet" kelimesinin çoğuludur ve yaşamayı sağlayan yiyecek, içecek gibi maddeler anlamına gelir. Bu ayette insanlara Allah'ın lütufkârlığı hatırlatılıyor. Allah'ın onlara bağışladığı nimetler olarak yeryüzüne yerleştirilmeleri veya oraya egemen kılınmaları ve burada yaşamalarını sağlayan çeşitli maddelerin var edilmesi sayılıyor. Bundan dolayı ayet, *"Ne kadar da az şükre diyorsunuz!"* cümlesi ile son buluyor.

11) Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra meleklerle, Âdem'e secde edin." dedik.

Hikâye, bu ayetle başlıyor ve bu ayetten itibaren on beş ayetin sonuna kadar devam ediyor. Bu ayetlerde daha önceki ayette özeti sunulan hadisenin ayrıntılarına giriliyor ve *"Andolsun sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size çeşitli geçim kaynakları sağladık."* ayetinin dile getirdiği insanın yeryüzüne yerleştirilmesi olayı ile sonuçlanan gerekçeler ve sebepler açıklanıyor.

Bundan dolayı söze bir yemin edatı ile başlanıyor ve yine bundan dolayı iki hikâye, yani secde emrini anlatan hikâye ile cenneti konu edinen hikâye bir tek hikâye gibi anlatılıyor, ikinci hikâyenin ayrı bir hikâye olduğunu gösterecek bir geçiş ifadesine yer verilmiyor. Bütün bunlar, sözü *"(Allah) dedi ki: Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır."* ayeti ile onu izleyen ayete bağlayarak, *"Andolsun sizi yeryüzüne yerleştirdik..."* ayetinin ayrıntılı açıklamasını vermek içindir.

"Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik" ayetinde insanların bütününe sesleniliyor. Daha önceki ayette olduğu gibi bu ayette

de Allah'ın lütufkârlığı vurgulanıyor. Çünkü içerik aynıdır. İki ayet arasında sadece özet olma ve ayrıntı verme farkı vardır.

Buna göre, "*Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik*" ifadesinden sonra, "*sonra meleklerle, 'Âdem'e secde edin.'* dedik." ifade-sine yer vererek genelden özele geçiş yapmanın maksadı, şu iki gerçe-ği açıklamaktır:

Birinci gerçek: Meleklerin secdesi bütün Âdemoğullarına, yani insan türüne yönelikti. Âdem (a.s), bu secdede meleklerin önüne dikilmiş bir kible konumunda idi. O, bu secdede insanlığı temsil eden bir sembol, ilkinden sonuncusuna kadar bütün insan fertlerinin yerini tutan bir vekil idi. Yani, secde onun şahsına yönelik değildi. Tıpkı ibadetlerde tarafına yönelinen Kâbe'nin rububiyet makamını sembolize ettiği gibi.

Bu sonuca şu üç noktaya dayanarak varıyoruz:

Birincisi: Bakara Suresi'nin halifelik meselesini anlatan 30-33. ayetlerde anlatılan halifelik, o ayetleri incelerken belirttiğimiz gibi, sadece Âdem Peygamber'in şahsına mahsus değildir, bütün insan soyu için geçerlidir. O hâlde secde de bütün insan soyu içindir.

İkincisi: İblis, Âdem Peygamber'i (a.s) araya koymadan, ona özellik tanımadan doğrudan doğruya Âdemoğullarının bütününe hedef almıştır. Oysa yüce Allah tarafından bize nakledilen, "*Beni sapıklığa düşürdüğün için, senin doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kura)cağım. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım...*" şeklindeki sözleri söylerken daha önce Âdemoğullarının hiç sözü edilmemişti.

Bu sözlerin benzeri Hicr Suresi'nde şöyle naklediliyor: "*Rabbim, beni sapıklığa düşürdüğün için yeryüzünde (kötülükleri) onlara süslü gösterecek ve hepsini yoldan çıkaracağım.*" (Hicr, 39) Sâd Suresi'nde de bu sözlerin benzerleri ile karşılaşırız: "*Senin yüceliğine yemin ederim ki, onların tümünü yoldan çıkaracağım.*" (Sâd, 82) Eğer Âdemoğullarının bütünü bir tür olarak meleklerin secdesinin muhatabı olmasalardı, İblis'in onları böylesine doğrudan intikam hedefi yapması yersiz ve anlamsız olurdu. Bu, gayet açıktır.

Üçüncüsü: Yüce Allah, meselâ Bakara ve Tâhâ surelerinde görülen Âdem Peygamber'e (a.s) yönelik hitapların aynısını bu surede bü-

tün Âdemoğullarına yönelterek şöyle buyuruyor: "*Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip...*" (A'râf, 35)

İkinci gerçek: Âdem Peygamber'in yaratılması, gerçekte bütün insan soyunun yaratılması demektir. Şu ayetler bunun delilidir: "*İnsanı çamurdan yaratmaya başladı. Sonra onun soyunu aşağılık bir suyun özünden yarattı.*" (Secde, 8) "*O'dur ki, sizi topraktan, sonra nüt-feden, sonra kan pıhtısından yarattı.*" (Mü'min, 67) Çünkü bu ayetlerden anlaşılan, topraktan yaratma olayı Âdem Peygamber'in (a.s) yaratılış sürecidir.

Şeytan'ın hikâye içinde bize İsrâ Suresi'nde nakledilen şu sözleri de, bu gerçeğe işaret ediyor: "*Eğer kıyamet gününe kadar beni yaşatırsan, pek azı dışında onun soyuna gem vuracağım.*" (İsrâ, 62) Şu ayet de bu gerçeğe belirli oranda işaret eder: "*Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu.*" (A'râf, 172) Bu ayete sıra gelince, bu mesele üzerinde durulacaktır.

Tefsircilerin bu ayet hakkında farklı görüşleri vardır. Meselâ Mecma'ul-Beyan'da şöyle deniyor: "Arkasından yüce Allah yaratılışın başlangıcı ile ilgili nimetine değinerek, '*Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik*' buyuruyor. Ahfeş buradaki 'sümme=sonra' edatının 've' anlamında olduğunu ileri sürmüştür."

"Fakat Zeccac bu görüşe karşı çıkarak şöyle demiştir: Bu görüş yanlıştır. Onu Halil, Sibeveyh ve bilgisine güvenilen hiçbir âlim caiz görmez. 'Sümme' edatı mutlaka kendinden öncekinin sonrasında yer almayı ifade eder, başka bir anlamı olamaz."

"Dolayısıyla bu hitapta kastedilen, önce yaratılışın başlangıcına değinmektir. Yani şöyle demek isteniyor: 'Biz Âdem'in yaratma işlemine başladık, sonra ona biçim verdik.' Dolayısıyla Âdem'in yaratılmasına topraktan başlanmış, arkasından ona biçim verme işlemi gerçekleşmiştir. '*Sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik*' ifadesinin anlamı budur. '*Sonra meleklerle, 'Âdem'e secde edin.*' dedik.' Yani Âdem'in yaratılması işlemi bittikten sonra. Bu anlam, Hasan'dan rivayet edilmiştir."

"Araplar, 'Size şunu şunu yaptık.' diyerek atalarını kastederler. [Burada da '*Sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik*' derken Âdem'in yaratılışı kastediliyor.] Nitekim başka bir ayette, '*Hani sizden sağlam*

bir söz almıştık ve dağı üstünüze kaldırmıştık. ' (Bakara, 63) buyruluyor. Yani, sizden önceki kuşaklardan, atalarınızdan söz aldık."

"Bu ayet hakkında daha başka görüşler de vardır. Bunlardan birine göre ayetin anlamı şöyledir: 'Biz Âdem'i yarattık. Sonra sizi onun sırtında biçimlendirdik. Sonra da meleklerle, 'Âdem'e secde edin.' dedik.' Bu görüş İbn Abbas'tan, Mucahid'den, Rebî'den, Katade'den ve Süddî'den nakledilmiştir."

"Bir başka görüşe göre buradaki sıralama haber vermekle ilgilidir. Buna göre ayetin anlamı, 'Biz sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra size bildiriyoruz ki, meleklerle; 'Âdem'e secde edin.' dedik.' şeklindedir. Tıpkı 'Ben yaya gidiyorum, sonra hızlı yürüyorum.' dendiği gibi.' Bu görüş, aralarında Ali b. İsa ve Kadı Ebu Said Sayrafi'nin de bulunduğu bir grup dilbilgini tarafından ileri sürülmüştür. Buna dayanarak İkrime'nin bu ayete, 'Sizi erkeklerin sulplerinde yarattık, sonra da kadınların rahimlerinde biçimlendirdik.' şeklinde mana verdiği nakledilmiştir. Başka bir görüşe göre de ayetin anlamı, 'Sizi ana rahminde yarattık. Sonra gözleri kulakları ve diğer organları oluşturarak biçimlendirdik.' şeklindedir." (Mecma'ul-Beyan'dan yapılan alıntı burada sona erdi.)

Zeccac'ın Mecma'ul-Beyan'da nakledilen görüşü hakkında söylemek istediğimiz birkaç söz var. Birincisi şudur: Eski kuşakların herhangi bir niteliğinin veya davranışının sonraki nesillere izafe edilmesinin doğru olabilmesi için iki nesil arasında belirli bir ortak noktanın var olması gerekir. Tıpkı Zeccac'ın verdiği örnekte olduğu gibi. Yoksa sırf soy veya eskilik-yenilik ilişkisi yeterli değildir. Buna göre, Âdem'in yaratılışı bir şekilde soyunun da yaratılışı sayılmaksızın sırf soy ilişkisine dayanılarak Âdem'in yaratılışını onun soyundan gelenlerin yaratılışı olarak saymak doğru değildir.

Değineceğimiz ikinci nokta şudur: Eğer durum, "*Hani sizden sağlam bir söz almıştık ve dağı üstünüze kaldırmıştık.*" (Bakara, 63) ayetindeki gibi olsaydı ve Zeccac'ın zikrettiği gerekçeyle Âdem'in yaratılmasının ve biçimlendirilmesinin soyundan gelenlerin yaratılması ve biçimlendirilmesi olarak sayılması doğru olsaydı, o zaman da meleklerle verilen Âdem'e secde etme emrinin Âdem'in soyundan türeyenlere secde etme emri sayılması da doğru olurdu. O zaman da, "*Sonra me-*

leklere, '*Âdem'e secde edin.*' dedik." yerine, "Sonra meleklerle, 'İnsana secde edin.' dedik." denmesi daha doğru olurdu.

Mecma'ul-Beyan'da nakledilen diğer görüşlere gelince; bunlar, ayetin sözlerinde dayanak bulmayan temelsiz yorumlardır. Öyle sanıyorum ki, bu görüşleri ileri sürenler kendi sözlerinin böylesine asılsız yorumlara tâbi tutulmalarına razı olmazlar. O hâlde sözlerin en belâgatlısı hakkında böyle yorumlar nasıl yapılabilir?

İblis dışında hepsi secde etti. O, secde edenlerden olmadı.

Yüce Allah bütün meleklerin secde ettiklerini haber veriyor. "*Bütün melekler istisnasız secde ettiler.*" (Hicr, 30) ayetinde de bunu açıkça ifade etmiştir. Yalnız İblis'in secde edenler dışında kaldığını belirtiyor ve Kur'ân'ın başka bir yerinde onun bu emre uymayışının sebebini, "*O cinlerden idi; Rabbinin emrinin dışına çıktı.*" (Kehf, 50) şeklinde açıklıyor. Ayrıca melekleri de, "*Onlar, söz söylemede O'ndan öne geçmezler ve ancak O'nun emri ile hareket ederler.*" (Enbiyâ, 27) şeklinde tanımlıyor. Bu ayet de, zahiri ile, İblis'in melek soyundan olmadığına delâlet eder.

Bundan dolayı tefsirciler bu istisnayı yorumlama konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Acaba bu istisna muttasıl mıdır ve melekler sayıca çok ve daha şerefli oldukları için İblis tağlib kuralı uyarınca onların içerisine mi katılmıştır, yoksa istisna munfasıl mıdır ve bütün meleklerle verilen emrin dışında İblis'e aynı mahiyette başka bir emir mi verilmiştir? Gerçi "*Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?*" ifadesinden anlaşılabacağı üzere emir bir tane idi ve o da meleklerle yöneltilmiş olan emirdi.

Ayetten çıkan sonuca göre İblis, meleklerle birlikte idi, onlardan hiçbir farkı yoktu. Halifelik meselesini anlatan "*Hani bir zaman Rabbin, meleklerle, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar da, 'Orada bozgunculuk yapacak ve kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz.' dediler.*" (Bakara, 30) ayetinden anlaşılabacağı üzere hep bir arada kutsallık makamında bulunuyorlardı ve secde emri bu makama, daha doğrusu makamları itibarı ile o makamda bulunanlara yöneltilmiştir. Nitekim aşağıda gelecek olan "*O hâlde in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddine düşmez.*" ayetinde bu hususa işaret ediliyor.

"Min-hâ=oradan" ve "fi-hâ=orada"daki zamir ister makam ve mevkie, ister göğe veya cennete dönük olsun, sonuç itibariyle makam ve mevki ile ilgilidir. Eğer bu emir, makam ve mevki faktörünün etkisi olmaksızın onlara yöneltilmiş olsaydı, "Büyüklik taslamak senin haddine düşmez." denmesi daha yerinde olurdu. ["Orada" denmesine gerek duyulmazdı.]

Buna göre o zamana kadar İblis ile melekler arasında bir fark yoktu. O zamandan itibaren iki kesim birbirinden ayrıldı. Melekler bulundukları makamın gerektirdiği hâl üzerinde kaldılar. Bu hâl, *"Bilâkis melekler, saygın kullardır. Onlar, söz söylemede O'ndan öne geçmezler ve ancak O'nun emri ile hareket ederler."* (Enbiyâ, 27) ayetinde anlatılan kulluk, boyun eğme ve emre uyma hâlidir. Meleklerin hayatlarının mahiyeti ve davranışlarının türü budur. Onlar, bu hâllerinde kaldılar. Fakat İblis, *"O, cinlerden idi, Rabbinin emrinin dışına çıktı."* (Kehf, 50) ayetinde işaret edildiği üzere melekler ile paylaştığı mevkiinin dışına çıktı. Bu ayette "feseka" kelimesinin kökü olan "fısk", hurmanın kabuğundan çıkması demektir. İblis, meleklerden ayrıldı ve ilâhî saygınlığın ve kulluk itaatının dışına çıkma mahiyetini taşıyan bir hayata başladı.

Bu hikâyeye, aramızda bildiğimiz toplumla ilgili hikâyelerin üslûbunda anlatılmış ve bunun gereği olarak emir, emre uyma, karşı çıkma, savunma, kovma ve dışarı atma gibi teşriî ve mevlevî unsurlar içermiş olmakla birlikte, ayetlerden istifade ettiğimiz yukarıdaki açıklamalarımız, bizi bu hikâyenin tekvinî bir nitelik taşıdığı sonucuna götürür. Şu anlamda ki, İblis içinde bulunduğu duruma bağlı olarak emre uymayı, yani insanlık hakikatine boyun eğmeyi kabul etmedi ve bu tutumunun sonucu olarak karşı gelmesi sonucu ortaya çıktı. *"Orada büyüklük taslamak senin haddine düşmez."* ifadesi, buna işaret eder. Çünkü bu ifadeden anlaşıldığına göre, İblis'in bulunduğu makam, özü itibariyle büyüklük taslamayı kabul etmez. Buna göre İblis'in o makamda büyüklük taslaması, o makamdan çıkması ve daha aşağı bir düzeye inmesi demektir.

Üstelik -daha önce belirttiğimiz gibi- secde emri, aynı anda hem meleklerle, hem de İblis'e yöneltilmiş tek bir emirdir. Meleklerle yöneltilen emir de, niteliği itibariyle mevlevî ve teşriî bir emir olmaz. Çünkü herhangi bir davranışa yönelik teşriî emirde emri alan kimse, itaat

ile karşı gelme, mutluluk ile bedbahtlık arasında eşit mesafede bulunur. Oysa melekler, yaratılışları itibarıyla itaatkârdırlar ve mutluluk alanının sağlam yerlileridirler. Nitekim İblis de bunun tam karşıtı bir konumdadır. Bunun böyle olduğu, kendisine emir yöneltildiğinde takındığı tutumla ortaya çıkmıştır.

Eğer yüce Allah, Âdem'i yaratmamış ve melekler ile İblis'e ona secde etmeyi emretmemiş olsaydı, İblis bulunduğu yakınlık makamında kalmaya devam edecek, meleklerden ayrılmayacaktı. Fakat insanın yaratılması, o makamı, biri yakınlık ve öbürü uzaklık makamı olarak iki makama ayırdı ve yolu da biri mutluluk ve öbürü bedbahtlık yolu olmak üzere iki yola böldü.

12) (Allah, İblis'e,) "Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?" dedi. O, "Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın." dedi.

Yüce Allah, tıpkı Sâd Suresi'ndeki *"Ey İblis, iki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan ne oldu?"* buyruğunda olduğu gibi, "Secde etmene engel olan sebep neydi?" diye soruyor. Bundan dolayı bazıları, tıpkı *"Böylece kitap ehli bilsinler ki, Allah'ın lütfünden hiçbir şey elde edemezler."* (Hadid, 29) ayetinde olduğu gibi, "ellâ" ibaresindeki "lâ"nın, pekiştirme amaçlı bir fazlalık olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Fakat anlaşılan o ki, ayetteki "menea" fiili, "itti" veya "çağırdı" anlamını içermektedir. Buna göre cümlemin anlamı, "Seni secde etmemeye iten veya çağıran engel nedir?" şeklindedir.

"O, 'Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' dedi." ifadesi, İblis'in -Allah ona lânet etsin- verdiği cevabı yansıtır. Bu söz, İblis'in işlediği ilk günah olduğu gibi, Allah'a karşı yapılan ilk isyandır da. Çünkü bütün günahlar, eğer analitik bir gözle incelenirse, sonuç olarak benlik iddiasına ve yüce Allah'ın ululuğu ile boy ölçüşme küstahlığına dayanır. Oysa ululuk sırf O'na mahsustur, bu konuda hiçbir ortağı yoktur. O hâlde, karşısında bütün yüzlerin eğildiği, bütün boyunların büküldüğü, bütün seslerin kısıldığı ve bütün her şeyin alçaldığı yüce ilâhî benlik karşısında kendi zatına güvenip "ben" demek, hiçbir yaratılmış kulun haddi değildir.

Eğer İblis kendi nefsinin tuzağına düşmeseydi, bakışlarını kendi benliğini görmek için dar açısına hapsetmeseydi, kendini bağımsız gör-

me şımarıklığına kapılmazdı. Bunun yerine, üstündeki her şeyi ayakta tutan İlâh'ı görür, benliğiyle kendisinden her türlü bağımsızlığı ve ululuğu olumsuzlayacak şekilde O'nun karşısında alçalır, emrine boyun eğer, nefisini itaate ve emri yerine getirmeye zorlardı. Bunun yanı sıra dış görünüşe kapılarak, "Ben ondan üstünüm. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın." şeklindeki sözlerinde somutlaşan sakat mantığın ağına düşmezdi. Tersine dikkatini emrin geldiği kaynağın yüceliği ve ululuğu üzerinde yoğunlaştırırdı.

İblis, yüce Allah'ın, "*Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?*" sorusu ile karşılaştığında, "Benim ondan üstün olmam, beni ona secde etmekten alıkoydu." diyebilirdi. Fakat o, "*Ben ondan üstünüm.*" diyerek benlik duygusunu açığa vurdu, inadında ve şımarıklığında ısrarlı olduğunu vurgulamış oldu. Bu cevabından, secde etmesine engel olan faktörün, kendisini üstün görmesi olduğu ortaya çıkıyor. Çünkü, "*Ben ondan üstünüm.*" sözü, kibirliliği pekiştirmeli ve vurgulamalı bir tonla dile getirilen bir ifadedir.

Buradan ortaya çıkıyor ki, bu kibirlilik Allah'a karşı takınılmış bir kibirliliktir, Âdem'e yönelik bir büyüklenme değildir.

Ayrıca İblis, "*Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.*" sözü ile, Âdem'den üstün olduğunu yaratılışının ana maddesi olan ateşe ve ateşin, Âdem'in yaratılış kaynağı olan çamurdan üstün oluşuna dayandırıyor. Yüce Allah, onun cinlerden olduğunu ve cinlerin ateşten yaratıldığını ifade ederek yaratılışının ana maddesi ile ilgili iddiasını doğruluyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"*O, cinlerden idi; Rabbinin emrinin dışına çıktı.*" (Kehf, 50) "*Andolsun biz insanı kokuşmuş kara çamurdan oluşmuş kuru balçıktan yarattık. Cini de daha önce yakıp öldürücü dumansız ateşten yarattık.*" (Hicr, 27) "*O, insanı ateşte pişmiş gibi kuru balçıktan yarattı. Cini de dumansız ateşin alevinden yarattı.*" (Rahmân, 15)

Fakat yüce Allah onun Âdem'den üstün olduğu yolundaki iddiasını doğrulamıyor. Gerçi onun, "*Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın...*" şeklindeki sözünü bu surede açıkça reddetmiyor ama, Bakara Suresi'nde meleklere anlattığı halifelik meselesi sırasında Âdem'in ondan da, meleklerden de üstün olduğunu belirtiyor.

Üstelik Kur'ân'ın başka bir yerinde bu olayı şöyle anlatıyor: "*Hani Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım.*

Ona biçim verip kendisine ruhumdan üflediğimde derhâl ona secde edin.' Bütün melekler istisnasız secde ettiler. Yalnız İblis secde etmedi; büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. (Allah ona,) 'Ey İblis, iki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan ne oldu? Büyüklük mü tasladın, yoksa gerçekten büyüklerden mi idin?' dedi. (İblis,) 'Ben ondan üstünüm; Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' dedi." (Sâd, 76)

Bu ayetlerde iki gerçeğe vurgu yapılıyor. Birincisi; meleklerle İblis, Âdem Peygamber'in oluşumuna kaynaklık eden toprak kökenli maddeye secde etmeye çağrılmadılar. Onlar, yüce Allah'ın biçimlendirip kendine has ruhundan bir soluk üflediği bir varlığa secde etmeye çağrıldılar. Hiç şüphesiz böyle bir varlık, her türlü şerefi bünyesinde taşıyan ve ilâhî ilgiye tam anlamı ile sahip bir varlık niteliğindedir. Çünkü tekvinî alanlarda üstünlük, ilâhî ilginin ekseninde döner, varlıkların kendi zatlarından kaynaklanan bir hükme dayanmaz. Çünkü hüküm yetkisi sadece Allah'a aittir.

İkinci gerçek, yüce Allah'ın İblis'e secde etmemesinin sebebini sorarken, *"İki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan ne oldu?"* şeklinde bir ifade kullanmasında yatıyor. Yüce Allah bu ifade-sinde Âdem'i yaratmaya büyük önem verdiğini, onunla kelimenin tam anlamı ile ilgilendiğini vurguluyor. Çünkü "iki el" deyimini nasıl açıklarsak açıklayalım, yüce Allah onu iki eli ile yarattığını açıklıyor. İşte üstünlük budur.

Lânetli İblis ise Allah'a, *"Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* diye cevap veriyor. Bu cevabında ateş ile çamur üzerinde duruyor ve Rabbine karşı büyüklendiği gerçeğini ihmal ediyor. Nitekim bu surede de, kendisine yöneltilen, *"Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?"* sorusu ile Rabbine karşı büyüklenmesinin sebebi sorulunca, *"Ben ondan üstünüm..."* cevabını veriyor ve sorulan soru ile, yani emrine karşı gelmekle Rabbine karşı niçin büyüklük tasladığı sorusu ile ilgilenmiyor.

Gerçi aslında, *"Ben ondan üstünüm"* derken [dolaylı da olsa] bu soru ile ilgilenmiştir. Her şeyi egemenliği altında tutan ilâhî benlik karşısında kendisine bağımsız bir benlik yakıştırmıştır. Bu şımarıklık, onu yüce Allah'ın ululuğunu unutmaya sevk etmiştir. Kendisini Rabbi

gibi görmüş, kendisinde O'nunki gibi bir bağımsızlık vehmetmiştir. Bu yanılğı, Allah olduğu için O'nun emrine uymak gerektiği gerçeğini göz ardı etmesine yol açmış, böyle yapacağı yerde tercih gerekçeleri aramakla meşgul olmuştur. Bu arama sonunda karşı gelmeyi itaat etmeye, inatçılığı boyun eğmeye tercih etmeyi benimsemiştir.

Bunun tek sebebi, kendine bağımsız bir benlik yakıştırmak sureti ile büyüklenmesidir. Bu duygu, gözünü kör ettiği için, kendisinin ana maddesi olan ateşin Âdem'in ana maddesi olan çamurdan üstün olduğunu düşünmüş ve bu düşünceye dayanarak kendisinin Âdem'den üstün olduğuna hükmetmiştir. Sonuç itibariyle üstün olan tarafın aşağı durumda olan tarafa secde ederek ona boyun eğmesine, bunu emreden Allah da olsa, razı olmamıştır. Çünkü o, kendisinde Allah'ınki gibi bir bağımsızlık ve yücelik vehmettiği için kendisini Allah ile bir tutmuş ve emri bir yana bırakarak tercih gerekçelerine sarılmıştır.

Sözün kıyası; O, yüce Allah'tır; her şey O'nunla başlar ve her şey O'na döner. O, bir şeyi yaratıp onun üstün olduğuna hükmedince, o şey dış varlığı hasebiyle gerçekte şerefli ve üstün olur. Eğer O, ikinci bir şey yaratır da ona yarattığı birinci varlığa boyun eğmesini emrederse, söz konusu ikinci varlık birinciye göre eksik ve daha aşağı düzeyde olur. Çünkü O'nun emri ya gerçek tekvindir veya ucu tekvine dayanır.

Dolayısıyla O'nun sözü, haktır. Emrini tutma konusunda gerekli olan, onu O'nun emri olduğu için tutmaktır. Yoksa bu emir bir maslahatı, bir faydayı, bir çıkarı içeriyor diye O'nun emri tutulmaz. Eğer öyle düşünülürse, o zaman O'nun rablığı ve mevlâlığı devreden çıkar ve işlerin dizgini ve etkisi faydaların ve çıkarların kontrolüne geçer. Bu da O'nu yaratıklardan biri, öbür varlıklardan farksız bir varlık durumuna düşürür.

Bu hikâyeyi anlatan ayetlerin delâlet ettiği ana nokta şudur:

İblis'in asi olmasının ve kovulmayı hak etmesinin tek sebebi, Allah'ın emrine uymamak suretiyle O'na karşı büyüklenmesidir ve bu büyüklenmenin göstergesi, *"Ben ondan üstünüm"* şeklindeki sözüdür.

Daha önce söylediğimiz gibi İblis bu sözü ile, aslında Rabbine karşı büyüklük taslamıştır. Gerçi o bu sözü ile Âdem'e karşı büyüklük taşıyordu. Çünkü kendini ondan üstün görüyor, Âdem'i küçümsüyor-

du. Oysa Allah onu kendine has kılmış ve halifelik meselesi sırasında onu meleklerden ve İblis'ten üstün tuttuğunu onlara bildirmişti.

Bunun bir başka delili, "*Ona ruhumdan üflediğimde...*" ve "*İki elimle yarattığım varlığa...*" ifadeleridir. [Evet; gerçi o, Âdem'e karşı büyüklük taslıyordu;] fakat ayetlerde ön plânda tutulan husus, onun Âdem'e karşı büyüklenmesi değil, yüce Allah'a karşı büyüklük taslamasıdır.

Bunun delili şu ayettir: "*Hani meleklere, 'Âdem'e secde edin.' demiştik. Hepsi secde etti. Sadece İblis secde etmedi. O, cinlerden idi; Rabbinin emrinin dışına çıktı.*" (Kehf, 50) Çünkü yüce Allah, "O, Âdem'e boyun eğmeyi reddetti." demiyor, yüce Rabbinin emrinin dışına çıktığını vurguluyor.

Kısacası; bu hikâyeyi anlatan ayetlerde, İblis'in Rabbine üstünlük taslaması meselesi ön plâna çıkarılıyor. Onun Âdem'e karşı üstünlük taslamasına ve bu konuda ileri sürdüğü gerekçeye gelince, bunlar Allah'a karşı büyüklenmesine bağlı sonuçlar olarak değerlendiriliyor. Anlaşılan, bu yüzden İblis'in gerekçesine açıkça cevap verilmeyerek, sadece "*İki elimle yarattığım varlığa...*" ve "*Ona ruhumdan üflediğimde...*" gibi ifadelerde görüleceği üzere, dolaylı bir şekilde ima edilerek karşılık veriliyor.

Şöyle denebilir: Secde emrinin tekvinî olduğunu söylemek, İblis'in asi olduğunu bildiren ayetlerle çelişir. Çünkü asi olmaya ve karşı gelmeye müsait olan emirler sadece teşriî emirlerdir. Tekvinî emirlere karşı gelmek, onlara karşı koymak ise kesinlikle mümkün değildir. Çünkü tekvinî emir, varlıkların karşı duramayacakları bir var etme sözünden ibarettir. Şu ayette buyrulduğu gibi:

"*Biz bir şeyin olmasını isteyince, ona (söyleyecek) tek sözümüz, sadece 'Ol' dememizdir; hemen oluverir.*" (Nahl, 40)

Cevabımız şudur: Daha önce söylediğimiz gibi, bu hikâye içerdiği emir, emri dinleme, karşı çıkma, kovma gibi unsurlarla aramızda bilinegelen toplumla ilgili meselelere benziyor. Fakat hikâye bu görüntüsünün yanı sıra insan ile melekler ve İblis arasındaki gerçek ilişkilerin tekvinî bir sürecini yansıtıyor. Bu süreç aslında melekler ile İblis'in yaratılış özelliklerini, bu iki kesimin insanla ilişkilerine bu özelliklerin yansımalarını, insanın mutluluğu ve bedbahtlığı konusunda bu

iki kesimin tabiatlarının neleri gerektirdiğini açıklıyor. Bu ise, emrin tekvinî olmasından başka bir şeydir.

Dolayısıyla hikâyeye, aslında dünyadaki toplumsal hayatımızın motifleri ile işlenmiş tekvinî bir hikâyedir. Bunu bir örnekle açıklayalım:

Bir hükümdar düşünün. Yönettikleri içinden birine yakınlık gösteriyor. Çünkü onu yeteri derecede yetenekli ve üstün kabiliyetli görüyor. Bu yüzden onu yakınına alıyor, özel ilgisi ile taltif ediyor. Dahası, onu çevresindeki öbür yakınlarının önünde tutarak ülkesinde kendisine halife tayin ediyor ve diğer yakınlarına onun makamına saygı gösterip eli altında çalışmalarını emrediyor. Çevresindekilerin çoğunluğu hükümdarın bu çağrısını olumlu karşılayarak emrine uyuyor. Hükümdar da onların bu itaatkârlığını memnuniyetle karşılayarak onları yerlerinde ve rütbelerinde bırakıyor.

Fakat içlerinden biri hükümdara karşı geliyor. Onun emrini yanlış bularak ona uymayacağını söylüyor. Gerekçe olarak kendisinin o kimseden daha şerefli bir öz taşıdığını ve daha verimli işler yaptığını ileri sürüyor. Bunun üzerine hükümdar o asiye kızarak onu yanından kovuyor, alnına zillet ve aşağılık damgası vuruyor. Çünkü hükümdara, hükümdar olduğu için, işlerin dizginleri elinde olduğu için, ferman ve yasa çıkarmaya tek yetkili merci olduğu için itaat edilir. Yoksa emirleri pratik çıkarlara uygun düşüyor diye ona itaat edilmez. Böyle bir düşünce, iyiliğe ve faydaya giden yolu gösteren bir nasihatçi hakkında geçerlidir.

Bu örnek üzerinde düşünülünce görülür ki, hükümdarın itaatkâr ve asi bütün adamları emir gelmeden önce aynı yakınlık derecesinde idiler, hizmet düzeyinde ve saygınlık alanında istikrarlı bir konuma sahiptiler, aralarında hiçbir fark yoktu. Bu durum, koltuk sahibinden emir gelinceye kadar böyle devam etti. Emir gelince önlerindeki yol ikiye ayrıldı, kendileri de ikiye bölündüler. Bir bölümü itaatkâr, emre uyan kesimi oluştururken, öbürleri asi ve karşı gelen taraf oldular. Bu olay vesilesi ile hükümdarın potansiyel huyları, güç kullanma metotları ve irade kalıpları ortaya çıktı. Merhamet, öfke, yakınına alma, uzaklaştırma, af, bağışlama, yakalama, intikam alma, vaatle bulunma, tehdit etme, ödüllendirme, cezalandırma gibi konularda takınmaya yatkın olduğu tutumlar pratiğe yansıdı. Olaylar mihenk taşı

gibidir. Madenler bu taşa vurulunca cevherlerinin kalite derecesi ortaya çıkar.

Meleklerin secde etmeleri ve İblis'in secde etmeyi reddetmesi hikâyesi, belirli oranda bu örneğin içerdiği gerçeklerin benzerlerine işaret eder. Secde emrinde yüce Allah'ın Âdem'i onurlandırması vardır. Bu onurlandırma, Âdem'in konumunu kendine yaklaştırmada, ona halifelik nimetini ve velilik saygınlığını vermede ifadesini bulur.

Öte yandan bu onurlandırma, meleklerin kendisine boyun eğmelerini sağlarken, İblis'in ondan uzaklaşmasına yol açıyor. Çünkü İblis'in yaratılış cevheri ile insan mutluluğu arasında çelişki vardır. Bu yüzden insana her dokunuşunda onun işlerini bozar, ona her yaklaştığında onu yoldan çıkarır. *"Bu, İblis'e ilişkin kesinleşmiş bir hükümdür. Kim onun peşinden giderse, onu yoldan çıkarır."* (Hacc, 4)

Yüce Allah, Kur'ân'ın birkaç yerinde tekvinî emrinin uygulanışını, emir sözcüğü ile veya benzeri kelimeler ile ifade eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Ona (göğe) ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek (meydana) gelin.' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler."* (Fussilet, 11) *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk. Fakat onu yüklenmekten kaçındılar, onun sorumluluğundan korktular."* (Ahzâb, 72)

Hepsinden daha geniş kapsamlısı ise, *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istediğinde, ona sadece 'Ol' demesidir; hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) ayetidir.

Şöyle denebilir: Bu hikâyenin zahirini göz ardı ederek onu sırf tekvin yaklaşımı ile yorumlamak, Kur'ân'ın bütününde belirsizliğe yol açar. O zaman dünya ve ahiret ile ilgili mesajları, hatta kıssaları, ibret derslerini ve şer'î hükümleri, birtakım temsilî anlatımlar olarak yorumlamanın önünde hiçbir engel kalmaz. Böylece bir yaklaşımın caiz görülmesi durumunda ise, din ortadan kalkar.

Cevabımız şudur: Biz delile bağlıyız. Kimi zaman delil, anlatılanların açık, net ve sabit olduğunu gösterir. Temel öğretiler, doğru inanç esasları, peygamberlerin hikâyeleri, onların dinî çağrılarının önemli ilkeleri, şer'î hükümler ve bunların sonucu olan sevaplar ve cezalar gibi. Kimi zaman da delil ve ipuçları bunun aksini gösterir. İncelemekte olduğumuz hikâyede, zerreler âlemi hikâyesinde ve emanetin sunulması meselesinde olduğu gibi. Bu tür konuların tekvinî yorumu, ne dinin temel ilkelerinden birini inkâr etme sonucunu doğurur, ne de

muhkem bir ayete veya sabit bir sünnete ya da kesin bir delile ters düşer.

İblis'in, *"Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* gerekçesi, kıyasa dayalı bir ispat girişimidir. Bu, kesin sonuca ulaştıran bir kanıtlama metodu olmadığı için, gerçeklerin belirlenmesinde ona önem verilmez.

Tefsirciler, İblis'in bu istidlâline çeşitli cevaplar vermişlerdir. Fakat, daha önce de değindiğimiz gibi, Kur'an bu istidlâle önem vermemiş, onu cevap vermeye değer bulmamıştır. Bu hususta yüce Allah, sadece İblis'in kendisine karşı büyüklük taslamasını, emre uyma ve kendini aşağı görme konumundayken böyle bir büyükleme gösterisine girişmesini kınamış, bunun onun haddi olmadığını vurgulamıştır. Bu yüzden tefsircilerin verdikleri o cevaplara değinmek istemedik.

13) (Allah ona,) "O hâlde in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddine düşmez. Çık dışarı! Sen alçaklardansın." dedi.

Ayette geçen "tetekebbere" fiilinin kökü olan "tekebbür", kişinin büyüklüğü kendine yakıştırması ve başkalarına karşı bu hâliyle ortaya çıkmasıdır. Çünkü büyüklük ve küçüklük izafî kavramlardır. Bu kelime, daha çok soyut kavramlarla ilgili olarak kullanılır. İnsan, sözleri veya davranışları ile bir başkasından daha şerefli ve daha itibarlı olduğunu gösterince, ona karşı büyüklenmiş, onu küçük görmüş olur.

Ancak, Allah'ın şerefleştirdiğinin ve üstün kıldığının dışında hiçbir şeyin başka bir şeye karşı bir şerefi ve üstünlüğü olmadığı için büyüklenmek, Allah'tan başkası için mutlak anlamda kınanan bir sıfattır. Çünkü yüce Allah'ın dışında her şeyin kendinden sahip olduğu tek şey, yokluk ve zilletir. Bu bakımdan hiçbir şey diğerlerinden farklı değildir. Üstünlük, sadece Allah'ladır ve O'nun tarafındandır.

Buna göre, Allah'tan başka hiç kimsenin başka birine karşı büyüklenme hakkı yoktur. Büyüklük, sadece yüce Allah'a ait bir sıfattır. O, mutlak anlamda büyük ve yücedir. Buna göre, büyüklenmenin bir hak olanı ve övüleni vardır. Bu, Allah'a ait olan veya bir şekilde O'na varıp dayanan büyüklenmedir. Allah'ın düşmanlarına karşı büyüklenmek gibi ki bu, aslında üstünlüğün Allah'a ait olduğunu göstermektir. Bir

de batıl olanı ve kınananı vardır. Bu da, Allah'tan başkasının Allah ile değil, kendisi için büyüklük iddia etmesidir.

Ayette geçen "sâğîrîn" kelimesi, zillet ve küçüklük anlamındaki "sığâr" kökünden türeyen "sâğîr" kelimesinin çoğuludur. Somut nesnelerle ilgili olarak "sığâr=küçüklük" kelimesinin ifade ettiği anlamı, "sığâr=alçaklık" kelimesi de soyut kavramlarla ilgili olarak ifade eder. "*Çık dışarı! Sen alçaklardansın...*" ifadesi, yine bu ayette geçen, "*O hâlde in oradan!*" ifadesinin açıklaması ve pekiştirmesidir.

Çünkü "hubût=inmek", bir şeyin bulunduğu yerden aşağı inerek çıkmasıdır. Bu da söz konusu inişin manevî nitelikte bir iniş olduğuna, somut bir yerden başka bir yere inmek demek olmadığına delâlet eder. Bu da, daha önce de söylediğimiz gibi, ayette geçen "min-hâ" ve "fî-hâ" ibarelerindeki "hâ" zamirlerinin göğe veya cennete değil de, dereceye dönük olduğunu, göğe veya cennete dönük sayılmaları için gök veya cennetin şu veya bu şekilde derece ile ilgili olmasını gerektiğini doğrular.

Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Allah ona dedi ki: "Sana emrettiğim varlığa secde etmediğine göre bulunduğun dereceden aşağı in! Çünkü bulunduğun derece alçalma ve boyun eğme derecesidir. Orada büyüklenmen yakışık almaz. Çık dışarı; sen alçaklardansın, aşağılık ehlinden birisin!" İblis'in alçaklıkla damgalanmasının sebebi, büyüklenmenin karşıtı olmasıdır.

14-15) (İblis,) "Bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver." dedi. (Allah,) "Sen mühlet verilenlerdensin." dedi.

Şeytan mühlet istiyor, Allah da ona mühlet veriyor. Yüce Allah bu meseleyi başka bir yerde şöyle açıklıyor: "(İblis,) '*Rabbim, bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver.*' dedi. (Allah,) '*Sen bilinen vaktin gününe kadar mühlet verilenlerdensin.*' dedi." (Hicr, 38; Sâd, 81) Bu ayetten anlaşıldığına göre İblis'e kayıtlı bir mühlet tanınmıyor, verilen mühlet sözünü ettiği şekilde mutlak değildir. Yani, ona tekrar diriltirme gününe kadar mühlet tanınmamış, yüce Allah ona tanınan süreye bir son koymuştur ki, bu son, diriltirme gününden önce olan "bilinen vaktin günü" olarak ifade ediliyor. İnşallah Hicr Suresi'nin tefsiri sırasında bu konu ele alınacaktır.

Dolayısıyla, *"Sen mühlet verilenlerdensin."* ifadesi, İblis'e verilen mühlete ayrıntıya girmeden delâlet ediyor. Ayrıca bu ifade, İblis'ten başka mühlet verilenlerin olduğunu da gösteriyor.

İblis'in yeniden diriliş gününe kadar mühlet istemesi, onun insan soyunu hem dünyada, hem de berzah âleminde kıyamet gününe kadar yoldan çıkarmayı amaçladığını gösterir. Öyle anlaşıyor ki yüce Allah, onun isteğini bu kapsamlılığıyla kabul etmedi; ona dünya hayatının sonuna kadar mühlet verdi, berzah âlemi ile ilgili isteğini reddetti. Buna göre berzah âleminde insan üzerinde yoldan çıkarma sultası olmayacaktır. Bazı kimselere berzah âleminde de tıpkı eşi ve yakın arkadaşları gibi eşlik edebileceği söz konusu olsa dahi. Nitekim şu ayetler buna delâlet ediyor:

"Kim Rahman'ı anmaktan yüz çevirirse, ona bir şeytani musallat ederiz, o onun ayrılmaz bir yoldaşı olur. Onlar (şeytanlar) bunları (doğru) yoldan alıkoydukları hâlde bunlar doğru yolu bulduklarını sanırlar. Nihayet adam bize geldiği zaman (o yoldaşına), 'Keşke seninle benim aramda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü bir yoldaşmışsın!' der. (Bu sözler) o gün size hiçbir fayda sağlamaz. Çünkü zulmettiniz. Siz azapta ortaksınız." (Zuhruf, 39) "O zalimleri, eşleri... ile birlikte bir yere toplayın." (Sâffât, 22)

16-17) (İblis) dedi ki: "Beni sapıklığa düşürdüğün için doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kur)acağım. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım..."

Ayette geçen "ağveytenî" fiilinin kökü olan "iğva" kelimesi, sapıklığa düşürmek, helâke sürüklemek ve aldatmak anlamlarına gelir. "Ağveytenî" cümlesi gerçi tefsircilerin farklı görüşlerine bağlı kalarak bu anlamların her üçü ile de tefsir edilmiştir, fakat yüce Allah'ın, Hicr Suresi'nde naklettiği İblis'in, *"Rabbim, beni sapıklığa düşürdüğün için yeryüzünde (kötülükleri) onlara süslü gösterecek ve hepsini yoldan çıkaracağım."* (Hicr, 39) şeklindeki sözü, maksadın kelimenin ilk anlamı olduğunu doğrular.

Ayetteki "bi-ma" ibaresinde yer alan "bâ" edatı, sebep veya karşılık anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Beni sapıklığa düşürdüğün için veya beni sapıklığa düşürmenin karşılığı olarak senin doğru yolunun üzerinde oturup..." Bu "bâ"nın yemin edatı olduğunu

söyleyenler yanılmışlardır. Onlar, bu ayetteki "bâ" edatı ile İblis'in başka yerde nakledilen *"Senin yüceliğine yemin ederim ki, onların tümünü yoldan çıkaracağım."* (Sâd, 82) şeklindeki sözünün başında yer alan "bâ" edatını bir tutmak istemişlerdir.

"Doğru yolunun üzerinde otur(up pusu kur)acağım." Yani, onlar için senin doğru yolunun, onları sana götürecek ve mutluluklarına eristirecek yolunun üzerinde oturacağım. Çünkü hepsi sana doğru yol almakta ve kaçınılmaz olarak senin doğru yolunu izlemekteler. Dolayısıyla "doğru yol üzerinde oturmak" ifadesi, İblis'in bu yolu mekân tutup gelip geçenleri bu yolun dışına çıkarmak için gözetlemesinden kinayedir.

"Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından,ollarından onlara sokulacağım." ifadesi, doğru yol üzerinde oturup pusu kuran İblis'in insanlara neler yapacağını açıklıyor. Yapacağı şey, her yönden, yani dört bir taraflarından insanlara sokulmaktır.

İblis'in üzerinde oturup insanlara pusu kurduğu doğru yol (sırat-ı müstakîm) soyut bir şey olduğu için onun insanlara sokulma yolu olarak kullandığı yönler de somut değil, soyut şeylerdir. Yüce Allah'ın bu yönlerden neyi kastettiğini belirlemek için şu ayetler birer ipucu olabilir:

"(Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir." (Nisâ, 120) *"İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur."* (Âl-i İmrân, 175) *"Şeytanın adımlarını izlemeyin."* (Bakara, 168) *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin hayâsızlığı emreder."* (Bakara, 268) Bu bağlamda daha birçok ayet vardır.

Bu ayetlerden anlaşıldığına göre, insanların önlerinden maksat, hayatları boyunca karşılırlarına çıkan, onlarda özlem ve kuruntu uyandıran, nefislerini cezbeden, tabiatlarının hoşlandığı, bunların yanı sıra hoşlarına gitmeyen ve başlarına gelmelerinden korktukları olaylardır. Meselâ, Allah rızası için maddî harcama yapılması durumunda, başa geleceğinden korkulan fakirlik veya bir hayır ve sevap yoluna girilmesi durumunda insanlardan gelecek kınamalar ve karalamalar gibi.

İnsanların arkalarından maksat, evlâtları ve gelecek nesilleridir. İnsan, kendinden sonra yerine geçecek evlâtları için arzular, kuruntular, korkular ve kaygılar besler. İnsan, onlar kaldıkça kalacağını sana-

rak onları sevindiren şeylerle sevinir ve onları üzen şeylerle üzülür. Bu yüzden helâl-haram ayırımı yapmadan onlar için mal biriktirir, onlara elinden geldiği kadar güç hazırlar. Bunun sonucunda evlâtlarının hayatları uğruna kendini mahveder.

İnsanların sağ taraflarından maksat, insanın güçlü ve uğurlu, aynı zamanda mutluluk bölgesi olan din tarafıdır. Şeytanın insana bu taraftan sokulması demek, şeytanın cazip göstermesi sonucu insanın bazı dinî konularda aşırılığa gitmesi, Allah'ın emretmediği şeylere kendini zorlaması demektir ki, yüce Allah bu tutumu şeytanın adımlarına uymak olarak nitelendiriyor.

İnsanların sol yanlarından maksat, sağ yanlarının karşıtıdır. Şeytanın insanlara bu yanlarından sokulması demek, kötülükleri ve iğrençlikleri ona cazip göstermesi, onları günahlara girmeye, suç işlemeye ve nefsin aşırı arzularına uymaya çağırması demektir.

Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde, ayetteki "min beyni eydîhim ve min halfihim=önlerinden ve arkalarından" ifadesinde "min" harf-i cerrinin, "ve an eymanihim ve an şemailihim=saglarından ve sollarından" ifadesinde ise "an" harf-i cerrinin kullanılmış olmasını şu şekilde açıklıyor:

"Bu ifadelerde fiilin 'mefulün fih' ile bağlantısı, tıpkı 'mefulün bih' ile bağlantısı şeklinde kurulmuştur. Fiilin 'mefulün bih' ile bağlantısı farklı harflerle sağlandığı gibi, 'mefulün fih' ile bağlantısı da farklı harflerle sağlanmıştır. Ancak burada genel bir kural olmadığı için sadece Araplardan duyulanlarla yetinilmelidir."

"Araplardan 'celese an yeminihi ve alâ yeminihi=onun sağından veya sağına oturdu" ve 'celese an şimalihi ve alâ şimalihi=onun solundan veya soluna oturdu' dediklerini duyduğumuzda, bunu şöyle anlamlandırmalıyız: 'Celese alâ yeminihi=Onun sağına oturdu', yani 'Onun sağ yanındaki yerin üzerine oturdu, orayı kendine mekân edindi.' 'Celese an yeminihi=Onun sağından oturdu', yani 'Onunla arasında boşluk bırakarak, ona yapışmayarak onun sağ tarafında oturdu.' İlk kullanılış, böyle olmakla beraber daha sonra çok kullanmanın bir sonucu olarak, otururken yanındakiyle arasında boşluk bırakan veya bırakmayan herkes için aynı tabir kullanıldı. Nitekim 'teal' kelimesi için de benzeri bir durumun söz konusu olduğunu belirtmiştik." (el-Keşşaf'tan yapılan alıntı burada sona erdi.)

"Onların çoğunu şükredenler olarak bulamayacaksın." ifadesi, şeytanın, "doğru yolunun üzerinde otur(up onlar için pusu kur)acağım. Sonra önlerinden..." şeklindeki sözü ile anlattığı, insanlara yapacağı-
nın sonucudur. Başka bir ayette bu sözün yerine şöyle dediği nakledi-
liyor: "Benden üstün tuttuğun şu canlıyı görüyor musun? Eğer kıyamet
gününe kadar beni yaşatırsan, pek azı dışında onun soyuna gem vura-
cağım." (İsrâ, 62) Bu sözünde İblis, vesvesesinden ve yoldan çıkarma
girişiminden çok az insanı müstesna tutuyor ki, bu ifadesi, bu suredeki
sözüyle örtüşmektedir. Başka bir ifadesinde de şöyle diyor: "Onların
hepsini yoldan çıkaracağım. İçlerinden ihlâslı kulların hariç." (Hicr,
40; Sâd, 83)

Bundan ortaya çıkıyor ki, İblis buradaki "şükredenler" ile ihlâslı
kulları kastediyor. Bu iki kelimenin anlamını iyi düşünmek, bizi bu
sonuca götürür. Çünkü ihlâslı kullar, sırf Allah'a bağlı olan, kullukla-
rında ve ibadetlerinde O'na başkasını ortak etmeyen kimselerdir. Onla-
rın üzerinde Allah'tan başkasının payı yoktur. Hatırlarında sadece
Rableri vardır. O'nun dışındaki her şeyi, hatta kendilerini unutmuşlar-
dır. Kalplerinde sadece O vardır. Orada şeytana ve onun allayıp pul-
lamalarına yer yoktur.

Şükredenler de, kalplerinde mutlak olarak şükür sıfatı yer tutmuş
kimselerdir. Bunlar, dokundukları her nimete mutlaka şükrederek do-
kunurlar. Yani böyle kimseler, sözleri veya davranışları ile el sürdük-
leri nimetin Allah'tan geldiğini, onu kendilerine bağışlayanın Allah
olduğunu belirtecek şekilde o nimeti kullanırlar, üzerinde tasarrufta
bulunurlar. Bunlar, kendileri dahil bir şeye yöneldiklerinde, o şeye el
sürmeden önce, el sürerken ve el sürdükten sonra Rablerini hatırlarlar,
o şeyin mutlak olarak Allah'ın mülkü olduğunu, kendinden hiçbir şeye
sahip olmadığını düşünürler. Onların bu şekilde Allah'ı hatırd tutma-
ları, kendilerine Allah dışındaki her şeyi unutturur. Hatırladıkları şey-
ler, sadece Allah ile bağlantılı şeyler olur. Çünkü Allah hiç kimsenin
göğüs boşluğuna iki kalp koymamıştır.

Böylece kelimeye tam anlamı verildiğinde, şükredenlerin, ihlâslı
kullar olduğu ortaya çıkmaktadır. İblis'in şükredenleri veya ihlâslıları
saptırma ve yoldan çıkarma kapsamının dışında tutması, İblis tarafın-
dan dile getirilen boş bir söz veya İblis'in insan soyuna yönelik bir lüt-
fu veya merhameti değil, zorunlu olan bir gerçeğin itirafıdır.

İşte İblis, bu sözleriyle, yani *"Beni sapıklığa düşürdüğün için, doğru yolunun üzerinde onlar için otur(up pusu kur)acağım. Sonra... onların çoğunu şükrederler bulmayacaksın."* şeklindeki sözleriyle, ululuk ve yücelik kaynağına (yüce Allah'a) karşılık veriyor. Böylece insanlara mümkün olan her yönden sokulacağını ve insanların çoğunun davranışlarını bozarak onları doğru yoldan çıkaracağını haber veriyor. Ama bu işi nasıl yapacağını açıkça bildirmiyor.

Fakat onun sözlerinde bu konuya ilişkin iki gerçeğe işaret vardır. Birinci gerçek şudur: Onun yapısında yer tutan ve kendisi tarafından Allah'a izafe edilen sapıklık, onun insanları saptırıp yoldan çıkarmasının sebebidir. Yani o, yapısı itibariyle insanlara sapıklığı dokundurmakta ve onlara sapıklığı aşılacaktır. Tıpkı suya dokununca ona ısı aşıl原因 ateş gibi. Bu gerçek, İblis'in şu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır: *"O zalimleri, eşleri... ile birlikte bir yere toplayın... Onlar birbirlerine dönüp sordular, 'Siz bize sağ taraftan gelirdiniz.' dediler. Ötekiler, 'Bilâkis, siz inanmış kimseler değildiniz... Sizi saptırdık. Çünkü kendimiz sapsmış kimseler idik.' dediler."* (Sâffât, 32)

İkinci gerçeğe gelince; İblis'in çalışma tarzı demek olan onun insanlara sokulması, onların bilincine ve hayatî düşüncelerine yöneliktir. İblis, yapılması veya yapılmaması gereken işler hususunda tasavvurlarını ve hükümlerini etkilemeye çalışır. İblis ile ilgili incelemede bu noktalara değineceğiz.

18) (Allah) dedi ki: "Çık oradan, yerilmiş ve kovulmuş olarak! Andolsun onlardan kim sana uyarsa, cehennemi sizin bir kısmınızla dolduracağım."

Ayette geçen "mez'um=yerilmiş" kelimesi, "ayıpladı, yerdi" anlamına gelen "zâme-yezâmu" veya "zâme-yezîmu" fiilinden, "medhur=kovulmuş" kelimesi ise, "aşağılayarak kovdu" anlamına gelen "dehere" fiilinden gelir.

"Le-men tebiake minhum=Onlardan kim sana uyarsa..." ifadesinin başındaki "lâm" harfi, yemin ifade eder. Yeminin cevabı ise, *"cehennemi sizin bir kısmınızla dolduracağım."* cümlesidir.

İblis, intikam alma tehdidiyle söylediği sözleriyle, Âdem'in soyunu hedef aldığını ve onları yaratılış amaçları olan şükredicilikten alıkoyacağını bildirdiği için, yüce Allah ona cevap olarak, *"Andolsun onlardan kim sana uyarsa, cehennemi sizin bir kısmınızla dolduraca-*

ğım." buyurarak İblis'e ve ona uyanlara ne yapacağını açıklamış ve bu açıklamasında İblis ile ona uyanları cezada ortak ilân etmiştir.

Yüce Allah bu sözlerinde lütufkâr bir tutum sergileyerek İblis'e uyanların hepsini zikretmemiş, bunun yerine "minkum=sizin bir kısmınızla" ifadesini kullanarak bu hükmün, İblis'e uyanların bir bölümü için geçerli olduğuna işaret etmiştir.

19) "Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun..."

Hitap Âdem'e (a.s) yöneltilmiş olmakla beraber hükümde eşi de ona eklenmiştir. *"ve istediğiniz yerden (dilediğinizi) yiyin."* ifadesi, tasarruf serbestliğini genişleten bir ifadedir. *"Fakat bu ağaca yaklaşmayın."* cümlesi, bu tasarruf serbestliğinden yapılan bir istisnadır. Ayette sözü edilen "zulüm", ilâhî emre karşı gelme anlamında bir zulüm değil, kendine yazık etme anlamında bir zulümdür. Çünkü emir mevlevî değil, irşadidir.

20) Fakat şeytan, onlara örtülü olan ayıp yerlerini açığa çıkarıp onlara göstermek için onlara fısıldadı...

Ayette geçen "vesvese", gizli bir sesle bir şeye çağırmak demektir. "Vûriye"nin mastarı olan "muvarat" ise, bir şeyi, onu örtecek başka bir şeyin ötesine koyarak örtmek demektir. "Sev'et"in çoğulu olan "sev'ât" da, insanın açmaktan ve göstermekten rahatsız olduğu organ demektir. *"Rabbınız iki melek olmayasınız veya sürekli kalanlardan olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı."* Yani Allah melek olmanızı veya ebediyen yaşayanlardan olmanızı istemediği için size bu ağacı yasakladı.

Ayetteki "melek" kelimesi, "lâm" harfinin fethası ile okunmuş olmakla beraber "mülk (saltanat)" anlamını da çağırıştırır. Bunun delili şu ayettir: *"Fakat şeytan, 'Ey Âdem, ölümsüzlük ağacını ve hiç yıkılmayacak saltanatın sırrını sana göstereyim mi?' diyerek Âdem'i kandırdı."* (Tâhâ, 120)

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde verilen bilgiye göre Seyyid Murteza *"iki melek olmayasınız diye..."* ifadesi üzerine şöyle bir yorumu muhtemel görmüştür: "İblis, Âdem'e bu ağacın meyvesini yemenin, sadece meleklerle ve cennette sürekli kalacak olanlara yasaklandığını telkin etmiştir. O takdirde İblis'in bu sözü, konuşma dilindeki, 'Eğer sen falanca isen şu iş sana yasaktır.' sözü gibi olur. Yani bu iş senin için de-

ğil, falanca için yasaktır. Böyle bir telkin, Âdem Peygamber ve eşi üzerinde daha şüpheye düşürücü ve kafa karıştırıcı bir etki bırakır."

Fakat az önce naklettiğimiz Tâhâ Suresi'ndeki ayet, bu ihtimali ortadan kaldırır.

21) Onlara, "Ben gerçekten sizin iyiliğinizi istiyorum." diye yemin etti.

Ayetteki "kasemehuma" fiili, üsteleyerek yemin etti, demektir. Yani iyiliklerini isteyen bir nasihatçi olduğu yolunda onlara ağır yeminler etti. Buradaki nasihat, aldatmanın ve kötülük düşünmenin zıddıdır.

22) Böylece onları aldatarak (ağaca) yaklaştırdı...

Ayette geçen "dellâ" kelimesinin mastarı olan "tedliye" kelimesi, yaklaştırmak ve ulaştırmak demektir. Nitekim "tedellî" de, sarkarak aşağıya yaklaşmak demektir. Öyle anlaşıyor ki bu kelime, "kovayı (kuyuya) sarkıttım" anlamında kullanılan "delevt'ud-delve" tabirinden elde edilmiştir. "Ğurur" ise, iyiliksever görünüp kötülük istemek, aldatmak demektir. "Yehsifani" fiilinin kökü olan "hasf" ise, toplamak ve bitiştirmek demektir. "Hasf'un-na'l=Ayakkabı yamama" tabiri de buradan gelir.

"Rableri onlara seslendi: 'Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım?'" ifadesi gösteriyor ki, Âdem ile eşi bu hitaba muhatap olduklarında Rablerinden uzakta idiler. Çünkü nida etmek (seslenmek), uzaktan çağırmak demektir. Aynı zamanda sözü edilen yasak ağacın da uzağında bulunuyorlardı. Bunun delili ayetteki, *"size o ağacı"* ifadesidir. Oysa cennete ilk girdiklerinde bu ifadenin tersine, *"Fakat bu ağaca yaklaşmayın."* buyrulmuştu.

23) Dediler ki: "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."

Bu sözlerde Âdem ile eşinin küçülmeyi ve yalvarmayı son raddeye vardırıdıkları görülüyor. Bu yüzden hiçbir somut istekte bulunmuyorlar. Sadece affa ve rahmete muhtaç olduklarını, mutlak ve sürekli hüsranın tehdidi altında bulunduklarını dile getirerek işi Allah'ın dileğine havale ediyorlar.

(24) Allah) dedi ki: "Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız..."

Galiba bu hitap Âdem'e, eşine ve İblis'e yöneliktir. Âdem ve eşi ile İblis'in birbirlerine düşman olmaları, doğal yapılarının gözlemlenen farklılığından kaynaklanıyor. Bu, Allah'ın bir hükmüdür. Diğer bir hükmü, *"Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır."* ifadesidir. Yani dünyadaki hayatınızın sonuna kadar. Ayetin akışından anlaşıldığına göre, bu ikinci hitap da, yine her üçüne yöneliktir.

25) (Allah) dedi ki: "Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız."

Bu da, onların yeryüzüne bağlı kalmalarını gerektiren bir başka hükümdür. Bu hitabın sadece Âdem ile eşine ve onların soylarına yönelik olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, *"(Allah) dedi ki"* ifadesi ile söze yeniden başlanıyor. Bakara Suresi'nde cennet konusu işlenirken bu mesele ayrıntılı biçimde konuşulmuştu. İsteyenler oraya başvuru-rabilirler.

İBLİS VE FONKSİYONU HAKKINDA

"İblis" konusu, nazarımızda bayağılaşmış ve önemsiz bir konu hâline gelmiştir. Sadece bazı zamanlar onu hatırlar, ona lânet okur, onun şerrinden Allah'a sığınır veya bazı düşüncelerimizin şeytanî olduklarını, onun vesveselerine ve kışkırtmalarına dayandıklarını söyleyerek onları kötüleriz. Fakat duyu organlarımızın algılarına kapalı bu acayip varlığın mahiyeti ve insan soyu üzerindeki şaşırtıcı tasarrufu ve etkinliği konusunda Kur'ân'ın neler söylediğini inceleyip tespit etmeye yanaşmayız.

Oysa İblis, şaşırtıcı boyuttaki genişliğine rağmen insanlık âlemine eşlik ediyor. İnsanın varoluşundan süresinin dolacağı ana, dünyanın yok oluşu ile defterinin dürüleceği ana kadar hep onunla beraber oluyor. Ölümünden sonra da onu yalnız bırakmıyor. Sonra da onu sürekli cehennemlik yapıncaya kadar yoldaşı oluyor. Bizden biri ile birlikte olduğu gibi, aynı anda başkası ile birlikte oluyor. Açıkta olduğu gibi gizlide de insanla beraber oluyor. Bütün hareketlerinde ona eşlik ediyor. Hatta zihninin en saklı köşelerindeki gizli hayallerine, iç âleminin

kıvrımlarında sakladığı düşüncelerine bile sızabiliyor. Hiçbir şey ona engel olamıyor. Hiçbir şey onun insanı ihmal etmesine sebep olmuyor.

Araştırmacılarımıza gelince, bakıyoruz ki onlar, bu konuyu incelemeyi ihmal etmişler. Sadece İslâm'ın ilk dönemlerindeki âlimlerin görüşlerine dayanmışlar. Onların açtıkları çığırı izlemekle yetinmişler. Bu görüşler de, Kur'ân'ın ayetleri ile ilk kez karşılaşılan sıradan zihinlerde beliren sade görüşlerdi. Arkasından her grup anlayabildiğine dayanarak öbür gruplarla çatışmaya girişmiş. Herkes kendi görüşüne sınıksız sarılmış, çeşitli tartışma metotları ile görüşünü savunmaya koyulmuş. Bu bağlamda bu konunun problemleri sayılmış, sorular ve cevaplar sıralanmıştır. [Örneğin denmiştir ki:]

Allah, kim olduğunu bildiği hâlde İblis'i niye yarattı? Meleklerden olmadığı hâlde onu niye melekler arasına koydu? Emre uymayacağını bildiği hâlde ona niçin secde etmeyi emretti? Niçin onu secde etmeye muvaffak etmeyip sapıklığa düşürdü? Secde etmeyince onu niye yok etmedi? Yeniden dirilme gününe veya belirli bir vaktin gününe kadar ona niçin mühlet verdi? Damarlarında kan gibi dolaşmasına imkân verecek şekilde insanlar üzerinde etkili olmasına niçin izin verdi? Niçin onu piyade ve süvari birlikleri ile destekleyerek insan hayatı ile ilgili olan her şeye onu musallat etti? Niçin duyu organları tarafından algılanmasını sağlayıp insanların onun şerrinden korunmasına imkân vermedi? Niçin ona sağladığı desteklerin aynısını insana sağlamadı? Niçin Âdem ile soyunun yaratılışındaki sırları ondan saklayıp insanı yoldan çıkarmaya heveslenmemesini sağlamadı? Allah'tan en uzak ve onun çok nefret ettiği bir varlık olduğu hâlde, nebi veya melek olmadığı hâlde Allah ile nasıl karşılıklı konuşma yapabildi? Bu karşılıklı konuşma mucize yoluyla mı gerçekleşti, yoksa maksada delâlet eden sonuçlar var etmek suretiyle mi? Öyle veya böyle gerçekleştiğine ilişkin herhangi bir delil olmamakla birlikte, kimi öyle olduğunu savunmuş, kimi böyle olduğunu savunmuş.

Sonra İblis nasıl cennete girdi? Orası temizlik ve kutsallık yurdu olduğu hâlde orada vesvese, yalan ve günah işleme eylemleri nasıl meydana gelebildi? İblis'in söyledikleri Allah'ın söylediğine ters olduğu hâlde Âdem ona nasıl oldu da inandı? Ahiret inancına ters düştüğü hâlde Âdem, sonsuz egemenliğe ve ebediliğe nasıl ümit bağladı?

Masum bir peygamber olduğu hâlde nasıl oldu da günah işledi? Günahlarından tövbe eden kimse hiç günah işlememiş gibi olduğu hâlde tövbesi kabul edilen Âdem Peygamber, niçin daha önceki makamına döndürülmedi? Nasıl? Nasıl?

Konuyu inceleyenler, gerçek incelemeyi ihmal ederek sorulu cevaplı tartışmalara dalmayı o kadar ileri boyutlara vardırırmışlar ki, bunlardan biri, Kur'ân'da sözü edilen Âdem'in türsel bir sembol olduğunu, bize nakledilen hikâyenin ise katıksız bir hayalî hikâye olduğunu ileri sürmüş; başkaları da, Kur'ân'da sözü edilen İblis'in insandaki kötülüğe çağırın güç olduğunu iddia etmişlerdir.

Diğer başkaları da şu görüşleri savunmuşlardır: Kötülüklerin, iğrençliklerin yüce Allah'a izafe edilmesi sakıncasızdır. Bütün günahlar, O'nun fiilleri cümlesindendir. O, kötüyü ve çirkini yaratarak düzelttiğini bozar. Güzel O'nun emrettiği ve çirkin ise O'nun yasakladığı şeylerdir.

Diğer başkaları, Âdem'in peygamber olmadığını söylerken, başka bazıları da, peygamberlerin mutlak anlamda masum olduklarını ileri sürmüşlerdir. Daha başkaları ise, peygamberlerin peygamber olmadan önce masum olmadıklarını ve cennette geçen olayın Âdem'in peygamber olmasından önce meydana geldiğini savunmuşlardır. Başka bazıları ise, bütün bu olup bitenlerin imtihan ve deneme olduğunu söylemişler, fakat insanların birçoğunu sapıklığa ve çoğunluğunu helâke sürükleyen bu imtihanda gerçek kriterin ne olduğunu belirtmemişlerdir. Oysa eğer soruları ve kuşkuları kökten ortadan kaldıracak bir kriter olmazsa, yukarıdaki soruların hepsi geri gelir.

Bu inceleme çabalarının başarıya ulaşmasını engelleyen ve sonuçlarının bozulmasına sebep olan faktör şudur: Bu incelemeleri yapanlar, bu incelemelerinin gerçek yönlerini itibarî yönlerinden ayırt etmemişler. Tekvin ve teşrii birbirinden ayırmamışlar. Bu yüzden incelemelerinin düzeni bozulmuş, çoğu kere teşriî hükümlerde ve toplumsal konularda egemen olan itibarî ilkelere dayanarak tekvin alanında hükümler vermişler.

Tekvin alanı ile bağlantılı bu dinî gerçekleri incelemek isteyen hür düşünceli ilim adamlarının aşağıdaki hususları irdeleyip netliğe kavuşturmaları gerekir:

1- Yaratmanın ve var etmenin etkisi ile var olan her nesne, özü itibariyle -başka nesnelerle bağlantısız öz varlığı ile- mutlaka hayırlı ve güzeldir. Muhal olsa da farz edelim ki özü itibariyle kötü olan bir nesne, Allah'ın yaratma eyleminin etkisi ile var oldu; Allah ile başlayan, O'nun rızkı ile rızıklanan ve sonunda O'na varan bir varoluşun fonksiyonlarına sahip oldu; böyle bir varlığın durumu, tıpkı diğer varlıkların durumu gibi olur, onda kötülük ve çirkinlik izleri bulunmaz. Yalnız bu varlıkla başka varlıklar arasında bir ilişki oluşursa, o zaman varlık âlemindeki adil düzeni bozması veya bir grup varlığı iyilikten ve mutluluktan mahrum etmesi söz konusu olabilir. İşte az önce sözünü ettiğimiz varlıklar arası görecelik ve bağlantı budur.

Bundan dolayı ilâhî hikmete göre, bu zararlı varlıkların var olabilmesi için varlık âlemi açısından zararlarını kat kat aşacak bir oranda faydalı olmaları gerekir. Şu ayetler bu gerçeğin delilleridir: *"O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı."* (Secde, 7) *"Kutludur âlemlerin Rabbi olan Allah."* (A'râf, 54) *"(Evrendeki) her varlık, O'nu överek tesbih eder. Fakat siz onların tesbihlerini anlamıyorsunuz."* (İsrâ, 44)

2- Varlık ve yaratılış âlemi, parçalarının çokluğuna ve çapının genişliğine rağmen birbiri ile bağlantılıdır, sonu başına dayalıdır. Bir bölümünün var edilmesi, hepsinin var edilmesiyle olur. Bir parçasının düzeltilmesi, ancak bütünün düzeltilmesi ile mümkündür.

Buna göre âlemin parçaları arasındaki varoluşsal farklılık, -ki âlemi âlem yapan da bu farklılıklardır- sonra da bu parçaların arasındaki bağlantı, ilâhî hikmete göre varlık âleminin parçaları arasında çatışma, çelişki, kemal, eksiklik, mevcudiyet, yok olma, kavuşma, mahrumiyet ilişkisinin kaçınılmaz şekilde var olmasını gerektirir. Eğer böyle olmasa, bütün varlıklar bir tek varlığa dönüşür, aralarında hiçbir ayırım, hiçbir fark kalmaz. Böyle olunca da varlık âlemi işlevini kaybeder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bizim buyruğumuz, ancak bir tek sözdür, tıpkı bir göz kırpmaya gibi."* (Kamer, 50)

Eğer bu âlemde kötülük, kargaşa, yorgunluk, eksiklik ve zaaf olmasaydı iyiliğin, sağlığın, huzurun, varlığın, kemalin ve gücün somut örneği olmaz, hatta bunların anlamları düşünülemezdi. Çünkü biz anlamları somut örneklerden elde ederiz.

Eğer mutsuzluk olmasaydı, mutluluk olmazdı. Eğer günah olmasaydı, ibadet olmazdı. Eğer çirkinlik ve yerme olmasaydı, güzellik ve

övgü olmazdı. Eğer ceza olmasaydı, ödül olmazdı. Eğer dünya olmasaydı, ahiret oluşmazdı.

Meselâ itaat ve ibadet, mevlevî emirlere uymak demektir. Eğer günahkârlık demek olan mevlevî emre itaatsizlik olmasaydı, yapılması söz konusu olan davranış zorunlu ve kaçınılmaz olurdu. Davranış kaçınılmaz olunca, mevlevî emir anlamsız olurdu. Çünkü olmuşu yapmaya çalışmak, imkânsız ve beyhudedir. Mevlevî emir olmayınca da, itaatin ne somut bir örneği, ne de anlamı olurdu.

İtaatin ve günahkârlığın ortadan kalkması ile de bunlara bağlantılı övgünün ve yerginin yanı sıra ödül ve ceza, vaat ve tehdit, uyarma ve müjdeleme, arkasından da din, şeriat ve çağrı, sonrasında da peygamberlik, sonra da toplum ve uygarlık, sonra da her şey ortadan kalkar. Bu ölçüye göre varlık düzenini oluşturan bütün karşıt değerler işlevsiz kalır. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Buradan ortaya çıkıyor ki, kötülüğe ve günahkârlığa çağıran şeytanın varlığı, irade özgürlüğü ve serbest seçim yasası uyarınca işleyen ve amacı insan soyunun mutluluğu olan insanlık âleminin düzeninin temel taşlarından biridir.

Şeytanın varlığı, tıpkı doğru yolun yan tarafları gibidir. İnsan soyu da, tabiatı gereğince Rabbine kavuşmak için zahmetlere katlanarak o yolu kat etmek zorundadır. Bilindiği gibi bir yolun güzergâh olarak belli olması için, sağında ve solunda bulunan yan taraflara ihtiyaç vardır. Yan taraflar olmasa, orta olmaz.

Bu noktayı iyi kavrayıp şu ayetleri bu gerçeğin ışığı altında düşünmek gerekir: *"(İblis) dedi ki: 'Beni sapıklığa düşürdüğün için doru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kur)acağım.'*" (A'râf, 16) *"(Allah) dedi ki: Bu, (korunması) bana düşen doğru yoldur. Sana uyan sapıklar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir egemenliğin yoktur."* (Hicr, 42)

Bu iki hususa dikkat edildiğinde ve secde öyküsü ile ilgili ayetler üzerinde iyice düşünüldüğünde şu sonuca varılır:

Bu ayetler insan soyu, melekler ve İblis arasındaki gerçek ilişkileri yansıtan bir fotoğraftır. Ayetler, bu fotoğrafı emir, söz dinleme, yüklenme, kovma, soru ve cevap kavramları ile ifade ediyor. Bu konudaki kafaları karıştıran bütün sorular, öykü hakkındaki yetersiz in-

celemenden kaynaklanıyor. Hatta işin doğrusunun farkına varan bazıları bile bu yetersizlikten kurtulamamışlardır.

Bunlardan biri,¹ öykünün gerçekte insan, melek ve şeytanın doğal niteliklerine işaret ettiğini belirttikten sonra İblis'e verilen secde emri ile Âdem'e getirilen ağacın meyvesinden yeme yasağının tekvinî olduğunu söylüyor. Böyle demekle düzelttiklerini bozmuş oluyor. Çünkü tekvinî olan emir ve yasağın, karşı gelmeyi ve çiğnenmeyi kabul etmeyeceğinden gaflet etmiş oluyor. Oysa İblis bu emre ve Âdem bu yasağa karşı gelmişlerdir.

3- Bakara Suresi'nde ayrıntılı biçimde anlattığımız üzere, cennet öyküsü bize şunu anlatıyor: Yüce Allah, gökte berzahî nitelikte bir cennet yarattı ve Âdem'i, yeryüzündeki hayatına başlayıp mevlevî yükümlülöklere muhatap olmadan önce bu cennete yerleştirdi. Maksat şuydu: İnsanın tabiî yapısı denemeden geçirilecek ve bu denemenin sonucunda onun için en uygun seçeneğin yeryüzünde yaşamak olduğu ortaya çıkacak. Yeryüzünde emir ve yasak potasında pişerek terbiye olacak, ya itaat ederek mutluluğu ve cenneti kazanacak ya da farklı bir tutum sergileyerek farklı bir karşılığı hak edecek. Böylece Allah'a yakın olabilmesi ve mutluluk yurdunda yer edinebilmesi için bu yolu kat etmesinin zorunlu olduğu anlaşılacak.

Bununla ortaya çıkıyor ki, tefsircilerin cennet öyküsü konusunda ileri sürdükleri sorunların hiçbirisi varit değildir. Çünkü olayın geçtiği yer, Allah dostlarının bir daha çıkmamak üzere girdikleri ebedî cennet olmadığı gibi, şeriatın geçerli olduğu, mevlevî emir ve yasakların egemen olduğu dünya yurdu da değildir. Orası Âdem Peygamber'in şahsının değil, insanlık karakterinin hükmünün ortaya çıktığı bir yurttur. Çünkü daha önce açıklandığı üzere Âdem'e (a.s) secde edilmesi yolunda emir verilmesinin ve onun cennete konmasının tek sebebi, insan oluşudur.

Şimdi sözümüzün başına dönelim:

Yüce Allah, İblis adını verdiği bu şirret yaratığın zatı hakkında fazla bilgi vermiyor. Verdiği bilgi, *"O cinlerden idi; Rabbinin emrinin dışına çıktı."* (Kehf, 50) ifadesi ile bize İblis'in sözü olarak nakledilen

1- el-Menar adlı tefsirin sahibi, tefsirinin sekizinci cildinde "Öyküyle İlgili Sorunlar" başlıklı bölümde.

"Beni ateşten yarattın." ifadesinin içerdiği bilgidir. Bu ifadelerde onun yaratılış kaynağının cinler gibi ateş olduğu belirtiliyor. Fakat yaratılış sürecinin daha sonrası hakkında net bir bilgi verilmediği gibi, insanın yaratılışının ayrıntılarına değinildiği gibi onun yaratılışı hakkında ayrıntılı açıklama yapılmıyor.

Evet, Kur'ân'da onun çalışma tarzını anlatan bazı ayetler var. Bu ayetlerden bu konuda yararlı olacak sonuçlar elde etmek mümkündür. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otu(rup pusu kur)acağım. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım da çoğunu şükredenler olarak bulamayacaksın."* (A'râf, 16-17)

Bu ayette İblis'in korku, umut, özlem, arzu, şehvet ve öfke gibi psikolojik duygular ve bu duygulardan kaynaklanan düşünceler ve iradeler yolu ile insanlar üzerinde tasarrufta bulunduğu bildiriliyor.

Şu ayet de aynı anlamdadır: *"(Şeytan) dedi ki: Rabbim, beni sapıklığa düşürdüğün için yeryüzünde (kötülükleri) onlara süslü göstereceğim."* (Hicr, 39) Yani batıl, kötü ve iğrenç şeyleri allayıp pullayarak insanların onlara ilgi duymalarını sağlayacak ve bunlar aracılığı ile onları sapıklığa düşürecek. Meselâ zina gibi. İnsan onu tasavvur eder, şehvet iç güdüsü onu allayıp pullar, şehvet gücü sebebi ile bu günahı işlemenin sakıncaları hakkındaki zihnî direnci zayıflar ve böylece şehvetin çağrısını onaylar ve o günahı işler.

Şu ayetler de aynı anlamı ifade ederler: *"(Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi, aldatmaktan başka bir şey değildir."* (Nisâ, 120) *"Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi."* (Nahl, 63)

Görüldüğü gibi bunların hepsi şunu gösteriyor: İblis'in çalışma alanı, insanın idraki ve çalışma aracı da, insanın duyguları ve iç güdüleridir. İblis, bu yalancı kuruntuları ve batıl düşünceleri insan nefesine aşılır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O sinsi vesveseci ki, insanların kalplerine kötü düşünceler fısıldar."* (Nâs, 5)

Fakat bütün bunlarla birlikte insan şüphe etmez ki, şeytan vesvesesi diye adlandırılan bu düşünceler ve kuruntular kendi düşünceleridir. Başka biri tarafından aşılandıklarını veya başka birinin onlara sebebiyet verdiğini hissetmeksizin onları kendi nefsinde kendisi var eder. Bunlar, başkasının etkisi ile ilişkisi olmayan -bir ikinin yarısıdır

ve dört sayısı çift sayıdır düşüncesi gibi- diğer düşüncelerinden ve görüşlerinden farksızdır.

Buna göre bu düşünceleri ve görüşleri insanın nefsine aşıl原因an, onları insanın aklına salan şeytan olduğu gibi, onları nefsinde var eden de insanın kendisidir. Bu ikisi birbiri ile çatışmaz. Eğer aramızdaki birinin bize bir haber vermesi veya bir hüküm telkin etmesi gibi şeytan bizim düşünce ve görüşlerimize somut biçimde sebebiyet verseydi, onun bu telkini bizim düşünce özgürlüğümüzle bağdaşmazdı, serbest tercihimizle yaptığımız eylemin bize izafe edilmesi yersiz olurdu. Çünkü eyleme ilişkin bilgi, tercih ve irade bize değil, ona ait olurdu. O zaman da o eylem yüzünden kınanmamız, kötülenmemiz gerekmezdi. Oysa şeytan, bize kıyamette söyleyeceği nakledilen şu sözünde kınanmayı ve suçlanmayı bize mal ediyor:

"(Herkeseye ilişkin hüküm verilip) iş bitirilince şeytan (cehennemliklere) der ki: Hiç şüphesiz Allah size doğru bir vaatte bulundu. Ben ise size bir vaatte bulunup sözümü tutmadım. Benim sizin üzerinizde bir nüfuzum yoktu. Sadece sizi çağırdım, siz de çağrıma uyuverdiniz. O hâlde beni suçlamayın, kendinizi suçlayın. Şimdi ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Aslında önceden beni Allah'a ortak koşmanızı da onaylamış değildim. Hiç şüphesiz zalimler için acı bir azap vardır." (İbrâhîm, 22)

Görülüyor ki İblis, eylemi, zulmü ve kınanmayı insanlara yüklüyor, kendisini bunlarla ilgisiz ilân ediyor. Çağrı ve vaat dışında insanlar üzerinde herhangi bir nüfuzu olmadığını da vurguluyor. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Sana uyan sapıklar dışında kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 42) Bu ayette yüce Allah İblis'in sözüne uyma çerçevesi dışında insanlar üzerinde hiçbir nüfuzunun olmadığını vurguluyor.

Şu ayet de aynı mesajı veriyor: *"Yoldaşı (şeytan) der ki: Rabbiniz, onu ben azdırmadım. Fakat onun kendisi uzak (derin) bir sapıklık içinde idi."* (Kaf, 27)

Kısacası; İblis'in insan idraki üzerindeki tasarrufu, insana rağmen değil, onun imkân tanınmasıyla gerçekleşen bir tasarruftur. Böyle bir tasarruf, idrakin insanla var olması ve insanla düşüncesi arasında eylemci ile eylem arasındaki ilişkisi gibi sıkı bir ilişkinin bulunması ile çelişmez.

Dolayısıyla şeytan, dünya hayatı ile ilgili bütün yönlerde yanıltma ve süslü gösterme sureti ile insan idrakinde tasarrufta bulunabilir. Batılı hak yerine koyarak onu hak gibi gösterebilir. Böylece insan, hemen her şeyin kendisini yanıltıp haktan saptıran batıl yönü ile bağlantı kurar. Bu durum, insanın önce kendisi için, sonra da hayatı içinde bağlantılı olduğu diğer sebepler için bağımsızlık görmesine sebep olur. Bu bağımsızlık duygusu, onu Hak'tan alıkor, gerçek hayattan gafil olmasına yol açar. Yukarıda söylendiği gibi, İblis'in *"Beni sapıklığa düşürdüğün için doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(upusu kur)acağım."* (A'râf, 16) ve *"Rabbim, beni sapıklığa düşürdüğün için yeryüzünde (kötülükleri) onlara süslü göstereceğim."* (Hicr, 39) şeklindeki sözlerinden çıkan sonuç budur.

Bu durum, Hakk'ın makamından gafil olmaya yol açar. Bu gaflet ise, bütün günahların kaynağı ve temel sebebidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. Onlar, hayvanlar gibidirler. Hatta daha da sapıktırlar. Onlar, gaflet içindedirler."* (A'râf, 179)

Dolayısıyla insanın kendisini bağımsız görüp Rabbinden gafil olması ve bundan kaynaklanan ve her türlü şirki ve zulmü besleyen kötü inançlar, alçak vehimler ve düşünceler, şeytanın tasarrufunun sonucu olmakla birlikte, aynı zamanda insan bu inançların, vehimlerin ve düşüncelerin kendisi tarafından ortaya konduğunu, onun iradesinin ürünleri olduğunu sanır. Çünkü kendisini bağımsız görür, kabullendiği inançlara, sergilediği davranışlara kendi damgasını vurur.

Bu durum, insanın hiçbir şeyin farkında olmadan, nefsinin ötesinde hiçbir şeyin bilincinde olmadan şeytanın kesin yönetimi, kontrolü ve tasarrufu altına girmesidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O (Şeytan) ve tayfası, sizin onları görmediğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık."* (A'râf, 27)

Şeytanların günahlar ve zulümler konusunda insan üzerindeki bu tür veliliği, meleklerin ibadetler ve iyilikler konusunda onun üzerindeki veliliğine benzer. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hiç kuşkusuz, 'Rabbimiz Allah'tır' deyip, sonra (bu inanç üzere) dosdoğru hareket edenlerin üzerine melekler iner; 'Korkmayın, üzülmeyin ve size vadedilen*

cennetle sevinin. Biz, dünya hayatında... sizin velileriniziz...' derler." (Fussilet, 31) Bunların ötesinde de her şeyi kuşatmış olan Allah vardır. Asıl veli de O'dur, O'ndan başka veli yoktur. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Sizin Allah dışında bir veliniz, bir şefaatchiniz yoktur."* (Secde, 4)

Bu durum, İblis'in şu ayette sözünü ettiği "ihtinak (gem vurma, dizginleme)" olayıdır: *"(İblis) dedi ki: 'Benden üstün tuttuğun şu canlıyı görüyor musun? Eğer kıyamet gününe kadar beni yaşatırsan, pek azı dışında onun soyuna gem vuracağım.' (Allah) dedi ki: 'Git! Onun soyundan kim sana uyarsa, yeterli cezanız cehennemdir. Onlardan gücün yettiği kimseleri sesinle yerlerinden oynat, atlılarını ve piyadelerini nara attırarak üzerlerine çullandır, mallarına ve evlâtlarına ortak ol ve onlara (çeşitli) vaatlerde bulun.' Şeytan onlara aldatmacadan başka vaatte bulunmaz."* (İsrâ, 64) Yani insanlara gem vuracağım ve binek hayvanını dizginleyen bir süvari gibi onlara musallat olacağım. Böylece onlar emirlerime itaat edecekler, isyan etmeden ve karşı koymadan kendilerine işaret ettiğim tarafa yöneleceklerdir.

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, şeytanın askerleri vardır. Bu askerler verdiği emirlerde ona yardım ederler ve yapmak istediği işlerde onu desteklerler. Bu askerlerden, yukarıda naklettiğimiz *"O (Şeytan) ve tayfası, sizin onları görmediğiniz yerden sizi görürler."* ayetinde onun tayfası diye söz edilmiştir. Sayıları ve marifetleri çok olan bu askerlerin işleri ve vesveseleri, aynı zamanda İblis'in işi ve vesvesesi sayılmaktadır.

İblis'in, *"Onların hepsini sapıklığa düşüreceğim."* (Hicr, 39) şeklinde sözü ile başka ayetlerde aktarılan sözleri, bunun delilidir. Nitekim benzeri bir durum, büyük meleklerin yardımcılarının yaptıkları işler için de geçerlidir. Bilindiği gibi bu yardımcı meleklerin yaptıkları işler, onları istihdam eden reislerine atfedilebiliyor. Ölüm meleği hakkındaki şu ayette buyrulduğu gibi:

"De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği canınızı alır." (Secde, 11) Bir başka ayette ise şöyle buyruluyor: *"Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onu(n canını) alırlar ve onlar ihmalkârlık etmezler."* (En'âm, 61)

"O ki, insanların kalplerine kötü düşünceler fısıldar. Hem cinlerden, hem de insanlardan olur." (Nâs, 5-6) ayetleri, İblis'in askerlerinin farklı kesimlerden olduğunu, bir bölümünün cinlerden, bir bölümünün

ise insanlardan olduğunu gösterir. "*Şimdi siz beni bırakıp onu (İblis'i) ve soyunu mu veli ediniyorsunuz?*" (Kehf, 50) ayeti ise, yardımcılarının ve askerlerinin bir bölümünün onun soyundan geldiğini gösterir. Fakat bu ayette soyunun ondan nasıl türediği konusunda ayrıntılı bilgi verilmiyor.

Bu konudaki bir başka ayrılığa da, yukarıda naklettiğimiz "*Atlılarını ve piyadelerini nara attırarak üzerlerine çullandır.*" ayeti delâlet ediyor. Bu farklılık güçlülük, zayıflık, çabukluk ve yavaşlık bakımından olan farklılıktır. Çünkü atlılar ile piyadeler arasındaki fark, hızla yetişip yetişmeme, hızla yakalayıp yakalamama bakımındandır.

Diğer bir fark da, bu askerlerin tek tek veya toplu hâlde çalışmalarını bakımındandır. Şu ayet bunun delilidir: "*De ki: Rabbim, şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların etrafımı sarmalarından da sana sığınırım.*" (Mü'minûn, 98) Şu ayet de bu kabilden olabilir: "*Şeytanların kimlere indiklerini size söyleyeyim mi? Onlar, her günah düşkününü iftiracıya inerler. Onlar, (şeytanların söylediklerine) kulak verirler, oysa onların çoğu yalancıdır.*" (Şuarâ, 221-223)

Özetle; İblis şuur ve irade sahibi bir yaratıktır. Kötülüğe çağırır ve günaha sevk eder. Vaktiyle meleklerle ortak mertebede idi, onlardan bir farkı yoktu. Bu durum insanın yaratılmasına kadar böyle devam etti. İnsanın yaratılması ile meleklerden ayrılarak kötülük ve bozgunculuk tarafında yer aldı. İnsanın doğru yoldan sapıp kötülüğe ve sapıklığa meyletmesi, günaha ve batıla düşmesi belirli bir tarzda ona dayanır.

Nitekim melek de idrak ve irade sahibi bir mahluktur. İnsanın mutluluk amacına, kemal ve Allah'a yakınlık menziline ulaşması, belirli bir tarzda ona dayanır. Yine, İblis'in cin ve insan kökenli yardımcıları ve değişik türlerden soyu vardır. Bunlar, İblis'in emri ile dünyada ve varlık âleminde insanla bağlantılı olan her konuda tasarrufta bulunurlar. Bunun için batılı hak gibi gösterirler ve çirkini allayıp pullayarak güzel kılığına sokarlar.

Bunlar, insanın kalbi, bedeni, mal ve evlât gibi dünyanın diğer alanları üzerinde tek tek ve toplu olarak, yavaş ve hızlı biçimde, doğrudan veya aracı kullanarak tasarrufta bulunurlar. Kullandıkları araçlar kimi zaman iyilik, kimi zaman kötülük, kimi zaman ibadet, kimi zaman da günah olur.

İnsan, onların ne kendilerinin ve ne yaptıkları işlerin farkında olur. Sadece kendi nefsinin bilincinde olur ve gözü sadece kendi yaptığı işi görür. Onların ne işleri insanın işleri ile çatışır ve ne zatlari ve varlıkları insanın varlığıyla çelişir. Yalnız yüce Allah bize şu kadarını bildirmiştir ki, İblis cin kökenli bir varlıktır ve cinler ateşten yaratılmışlardır. Ayrıca, İblis'in varlığının ilk döneminin ile son dönemi birbirinden farklı olduğu sanılıyor.

KUR'ÂN'A VE AKLA DAYALI BİR İNCELEME

Ruh'ul-Meanî adlı eserde şöyle deniyor:

"Şehristanî, dört İncil'i açıklayan kişiye dayanarak, bu olaydan sonra melekler ile İblis arasında geçtiği ileri sürülen bir tartışmayı naklediyor. Bu tartışma, Tevrat'ta zikredilmiştir ve şöyledir: Lânetlik İblis meleklerle dedi ki: Ben, beni yaratan, yoktan var eden bir ilâhın var olduğunu kabul ediyorum; fakat onun hükümleri hakkında şu sorularım vardır:

1- Yaratmadaki hikmet nedir? Oysa Allah, özellikle kâfirin (inkâr edenin), yaratıldığında kesinlikle cehennemi hak edeceğini biliyordu.

2- Yükümlülüğün faydası nedir? Oysa bundan Allah'a ne bir fayda, ne bir zarar döner. Bundan yükümlülerin kendilerine dönecek olan faydayı ise, Allah, yükümlülüğü araya koymadan onlar için sağlayabilir.

3- Kabul edelim ki, Allah beni kendisini tanımak ve O'na kulluk etmekle yükümlü kıldı; peki beni niçin Âdem'e secde etmekle yükümlü kıldı?

4- Secde etmeyerek O'na karşı geldiğimde niye bana lânet edip cezalandırılmama kesin hüküm verdi? Oysa benim cezalandırılmamın ne O'na ve ne de başkasına hiçbir faydası yoktur, ama bana yönelik zararı çok büyüktür.

5- Allah bana bunu yapınca, niçin beni Âdem'in soyuna musallat edip, bana onları sapıklığa düşürme imkânını verdi?

6- Ben Allah'tan Âdem'in soyunu yoldan çıkarmak için uzun süreli bir mühlet istediğimde, âlemin kötülükten arınmış olmasının daha iyi olacağının bilinmesine rağmen, bana niçin mühlet verdi?

İncilleri açıklayan kişi şöyle diyor: Allah ululuk ve yücelik doruğundan İblis'e şu mesajı ilettili: Ey İblis, sen beni hiç tanımadın. Eğer

beni tanısaydın, benim yaptığım hiçbir şeye itiraz edilmeyeceğini bilirdin. Çünkü ben, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'ım, yaptıklarından sorumlu tutulmam." (Ruh'ul-Meanî'den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Alusî [Ruh'ul-Meanî adlı tefsirinde] daha sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "İmam -Razî- diyor ki: İnsanların öncekileri ve sonrakileri hep bir araya gelerek aklın iyiyi ve kötüyü, güzeli ve çirkini ayırt edebileceğine hükmetmeler bile, yine İblis'in öne sürdüğü bu kuşkulardan yakayı kurtaramazlar. Bu kuşkların hepsi kaçınılmazdır."

Ardından Alusî şöyle diyor: "Size hoşuma giden bir hikâyeye anlatayım. Seyfüddevle b. Hamdan, bir gün cemaatinin önüne çıkarak, 'Ben öyle bir beyit yazdım ki, şair Ebu Furas'tan başka ona cevap niteliğinde ikinci bir beyit yazacak birinin çıkacağını sanmıyorum.' dedi. Ebu Furas da o mecliste idi. Seyfüddevle'ye, sözünü ettiği beyit soruldu. O da şu beyti okudu:

"Vücudum emrindedir, istersen onu hasta edebilirsin

O hâlde kanımı dökmek niye?"

Ebu Furas ona şu beyitle cevap verdi:

Eğer vücudun benim mülküm ise

Yetki tümü ile bana aittir."

(Ruh'ul-Meanî'den alınan alıntı burada son buldu.)

Ben derim ki: Önceki incelememizin başında yaptığımız açıklamalar, bu altı şüpheyi kökünden gidermeye yeter, Fahr-ı Razî'nin iddia ettiği gibi, önceki ve sonraki bütün insanların bir araya gelmelerine ihtiyaç kalmaz. Kaldı ki ona göre, öncekiler ve sonrakilerin bir araya gelmesi de bir işe yaramaz. Fakat bize göre durum, hiç de onun sandığı gibi değildir. Bu nedenle meselenin daha iyi aydınlanması için diyoruz ki:

Önce birinci şüpheyi ele alalım: Hikmet, bir işi yapanı o işi yapmaya sevk eden iyilik ve fayda demektir. "Yaratmadaki hikmet nedir?" denince, bu soru ile, ya mutlak anlamda Allah dışındaki âlemin yaratılmasının hikmeti kastedilir veya özel olarak insanın yaratılmasının hikmetinin ne olduğu kastedilir. Eğer mutlak anlamda kâinatı yaratmanın ve yoktan var etmenin hikmeti soruluyorsa, Allah'ın kendisi dışındakilerin tümü üzerinde tam bir fail olduğu, failliğini tamamlaya-

cak başka bir tamamlayıcı faktöre, ilâhlığını perçinleyecek başka güce muhtaç olmadığı kanıtlanmış bir gerçektir. O, zatı itibariyle kendisi dışındaki her şeyin başlangıç noktası, her hayrın ve rahmetin doğrudan kaynağıdır.

Başlangıç noktasının, kaynağın; kendisinden başlayan, kendisinden kaynaklanan şeyleri gerektirdiği ise, apaçık ve zarurî bir gerçektir. Apaçık ve zarurî gerçekleri soru konusu yapmak da boş bir iştir. Meselâ cömertlik melekesi, özü itibariyle etkisinin yayılmasını ve bereketlerinin ortaya çıkmasını gerektirir. Bu gereklilik, kendi dışındaki başka bir faktörün öyle istemesinin, cömertliğe etkisini ortaya çıkarmasını dayatmasının sonucu değildir. Öyle olsa, demek ki meleke değildir. Dolayısıyla cömertlik melekesinin etkisinin meydana çıkması, o meleke açısından zarurîdir. Bu melekenin etkisinin meydana çıkması, her hak edenin yeteneği ve hak edişi oranında ondan yararlanmasıdır. Hak edenlerin hak etme oranlarının farklılığına bağlı olarak farklı nimet payları elde etmeleri ise, hayrın kaynağı olan melekenin değil, hak edenlerin meselesidir.

Amaç ve failin fiili ile kastettiği yarar anlamında yaratma ve var etme eyleminin hikmetine gelince, bu konuda aklın hükmü şudur: Yararı faile dönecek bir amaç, ancak eksik nitelikli bir fail için söz konusu olabilir. Bu durumdaki bir fail, fiili ile eksikliğini gidererek tamamlık ve kemal kazanır. Ama hayrı ve kemali bütünü ile yanında bulunduran bir failin amacı, zatının kendisidir. Cömertlik melekesi örneğinde belirttiğimiz üzere, böyle bir failin kendi dışında bir amaca ihtiyacı yoktur.

Bununla birlikte bu kâmil failin fiilinin sayısız birçok faydası, sonsuz birçok nimeti vardır. Ama bu faydalar ve nimetler, asıl amaç değil, ikinci derecede kalan, araz nitelikli amaçlardır. Mutlak anlamda yaratmanın hikmeti ile ilgili söyleyeceklerimiz bunlardır.

Ama eğer sorudaki, "Oysa Allah, özellikle kâfirin (inkâr edenin) yaratıldığında kesinlikle cehennemi hak edeceğini biliyordu." şeklindeki cümleden de anlaşılacağı üzere, insanı yaratmanın hikmeti soruluyorsa, az önce vurguladığımız gibi, insanı yaratmada failin amacı ve kendisine yönelik fayda anlamında bir hikmet yoktur. Çünkü yüce Allah zatı itibariyle zengindir, eksikliğini tamamlayacak ve kemale ermesini sağlayacak, kendisi dışında bir şeye ihtiyacı yoktur.

İnsanı yaratmada fiilin amacı ve fiile dönük fayda anlamındaki hikmet ise şudur: Önemli bir değere sahip olmayan toprak hammadde-sinden özel bir birleşim yaratılıyor. Bu birleşim, kemal yolundaki ilerleme süreci sonunda şerefli, yüce ve değerli bir cevher oluyor. Bu cevher, varlığının kemali sayesinde kendi dışındaki diğer varlıklardan üstün hâle geliyor ve bu kemali ile başka hiçbir varlığın elde edemeyeceği derecede Rabbine yaklaşıyor. İşte insanın bir canlı türü olarak yaratılmasının amacı budur.

Yalnız şu da bilinen bir gerçektir ki, bu toprak birleşimli varlık, zıt unsurlardan oluşmuştur. Çelişki ve çatışma âlemi ortasındadır. Lehte ve aleyhte işleyen faktörlerin ve sebeplerin kuşatması altındadır. Böyle bir varlık, içinde bulunduğu şartlardan bütünü ile kurtulamaz. Bütün fertleri ile bu şartların bozucu ve karşıt etkisinden sıyrılmaz. Dolayısıyla özlenen mutluluğa ancak bazı fertleri ile kavuşabilir. Kemale doğru olan yolculuk sürecinde bütünü değil, ancak bir bölüm fertleri başarıya ulaşabilir.

Bu nitelik, yani fertlerinin bazısının kemale ve saadete erip bazılarının bu başarıdan mahrum olmaları, sadece insana mahsus değildir. Bütün madde kökenli varlıklar böyledir. Çeşitli hayvan türleri, bitki türleri ve maden bileşikleri için aynı kanun geçerlidir. Milyonlarca sayıda olan bu türlerin her birinin mutlaka bir türsel amacı vardır ki, o amaç, o türün varoluşunun kemal derecesidir. Fakat o tür, bununla birlikte, ancak tür olarak o kemale erebilir. Türün fertlerinin çoğu ise, kemale ulaşmadan yok olurlar, kemal yolunda bozulurlar. Bu bozulma ve yok olma aleyhte işleyen gereklerin ve sebeplerin etkisi ile meydana gelir. Çünkü türlerin fertleri bunların kuşatması altındadır ve bunlar faktör ve sebep olmalarının gereği olarak fertler üzerindeki etkilerini mutlaka gösterirler.

Farz edelim ki, bu türlerden biri, aleyhinde işleyen faktörlerin hiçbirinden etkilenmiyor. Meselâ öyle bitki türü düşünelim ki, sıcaklıktan, soğukluktan, ışıktan, karanlıktan, nemden, kuraklıktan, zehirlerden ve birleşimi zıt yer kaynaklı maddelerden etkilenmiyor. Bu faraziye de birinci olarak o türün özel bileşimi geçersiz sayılmış, ikinci olarak da faktörlerin ve sebeplerin işlemesi yok addedilmiştir. Bu da, kâinatın düzeni bozulmuş, geçersiz kılınmıştır, demektir. Bu gerçeği iyi kavramak gerekir.

Bazı fertlerin ve bileşiklerin çabalarının boşa gitmesi ise önemli değildir. Eğer bu kısmî başarısızlık, diğer bazı fertlerin, türün kemali ve amacı olarak özlenen şerefli amaca ve gayeye ulaşmasını sağlarsa, buna razı olmak gerekir. Çünkü maddî yaratılışın imkânları bundan daha fazlasına müsait değildir. Değeri olmayan çok miktardaki ham-maddeyi, az miktardaki değerli ve şerefli bir cevher elde etmek için harcamak, israfla ve keyfilikle ilgisi olmayan gerçek bir kazançtır.

İnsan türünün varlığını gerekli kılan neden, onu var etmekle dünyada ve ahirette mutluluğun doruğuna doğru tırmanan kâmil insan peşindedir. Fakat insan, ancak maddî bir bileşim olarak var olabilmektedir. Bu maddî bileşim de, ancak kâinattaki bütün varlık türlerine yayılmış olan bu maddî düzen altında meydana gelebilir.

Kâinatı kaplayan bu varlık türleri birbiri ile bağlantılıdır. Hepsi arasında etki-tepki alış verişi vardır. Birbirlerine farklı etkiler yaparlar ve kendileri dışındaki türlerin farklı tepkilerine maruz kalırlar. Böyle olunca, bazı insan fertlerinin insan için belirlenen kemale ulaşmadan yarı yolda tökezlemeleri kaçınılmazdır. Dolayısıyla insanın varoluşu nedeni, birinci hedef olarak doğrudan doğruya insanlığın mutluluğu peşindedir. Bu yolda bazı fertlerin tökezlemeleri ise, araz niteliğinde ikinci dereceden bir amaçtır, asıl maksat değildir.

Buradan şu sonuca varıyoruz: Yüce Allah'ın insanı yaratmadaki hikmeti, insanın kendisi için amaç olarak belirlenen kemaline ulaşmasıdır. Allah'ın birçok insan ferdinin kâfir olup cehenneme gideceğini bilmesi, O'nun insan türünü yaratmadaki muradına halel gelmesini gerektirmez. Ayrıca yüce Allah'ın bu bilgisi, ileride kâfir olacak insanı yaratmasının, onun kâfir olup cehenneme gitmesinin tam nedeni olmasını da gerektirmez. Nasıl gerektirsin ki?! Oysa o insanın var olduktan sonra kâfir olmasının tam nedeni, çok sayıdaki dış nedenler ve faktörlerdir. Bu nedenler ve faktörlerin sonuncusu da, o insan ferdinin kendi tercihidir ki, bu neden, fiillerinin kendisine izafe edilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Buna göre, o ferdi var eden neden, onun kâfir oluşunun nedeninin çok sayıdaki parçalarından sadece bir parçasını oluşturur.

Allah'ın takdirinin o kişinin kâfir olmasına bağlanmasına gelince; bu bağlanma, o kişinin tercihi yolu ile gerçekleşen bir bağlanmadır. Yoksa o kişinin, tercihi ve iradesi geçersiz kılınarak kâfirliği kabul

etmeye zorlanması söz konusu değildir. Bir örnekle açıklayacak olursak; o kişinin kâfir oluşu, havaya atılan bir taşın yerçekiminin etkisi ile zorunlu olarak yere düşmesi gibi kendi elinde olmadan zorunlu olarak meydana gelen bir durum değildir.

İkinci şüpheye gelince; İblis'in, "Yükümlülüğün faydası nedir? Oysa bundan Allah'a ne bir fayda, ne bir zarar döner." şeklindeki sorusu demagojidir. Bu sözde eksik ve muhtaç olan bir fail hakkındaki hüküm, tam ve zatı itibariyle ihtiyaçsız bir fail hakkında da geçerli sayılıyor. Fiilin failine fayda getirmesinin gerekli olduğu yolundaki aklın hükmü, fiili ile eksikliğini gideren, ondan yarar sağlayan eksik bir fail hakkında geçerlidir, yoksa zatı itibariyle ihtiyaçsız olduğu kabul edilen bir fail hakkında geçerli değildir.

Zatı itibariyle ihtiyaçsız olan ve hiçbir yönden eksiği olmayan fail dahil, her failin fiilinde mutlaka kendine yönelik bir fayda olması veya zatı itibariyle ihtiyaçsız olan, hiçbir eksik yönü olmadığı için başka bir şeyle eksikliğini kapatması söz konusu olmayan bir varlığın herhangi bir fiil ortaya koymaktan uzak duracağı yolunda aklın bir hükmü yoktur.

Yükümlülüğün yükümlüler açısından faydasına gelince; gerçek hükümlerde geçerli olmayan ve haddizatında itibarî olan yükümlülük, yükümlüler ile kemal sıfatları arasında bir aracıdır. Onun sayesinde yükümlüler geçmişteki eksikliklerinden sıyrılıp gerçek kemallerine ulaşırlar. Buna göre yükümlülük, geçmişteki eksiklik gerçeği ile sonraki kemal gerçeği arasında geçişi sağlayan bir köprüdür.

Bunu kısaca şöyle açıklayabiliriz: Tekrarlanan gözlemlerimiz ve apaçık delillerden şu gerçeği şüphesiz bir kesinlikle biliyoruz ki, önümüzde birçok varlık türleri vardır. Maddî âlemi oluşturan bu türlerde belirli bir düzen geçerlidir. Bu maddî âlem sürekli bir hareket hâlinindedir. Bu hareket, her varlık türüne durumuna göre kalıcılık ve sürekli varoluş sağlıyor. Bu varoluş, eksiklik durumundan başlayarak kemal durumunda sona eriyor. Kalıcılık diye adlandırılan bu varoluş zincirinin halkaları arasında gerçek bir varoluş bağlantısı vardır. Bu bağlantı, o varlığı bir önceki aşamadan bir sonraki aşamaya iletir. Bu bağlantılı hareketle o varlık türü, içinde bulunduğu konaktan onu izleyen konağa yönelir ve aslında, harekete başladığı ilk andan itibaren varabileceği son noktaya ulaşmak için hareket eder.

Meselâ, toprağa atılan buğday tanesi, kabuğunu çatlatıp büyümeye başladığı ilk andan itibaren dolgun başaklı bir buğday bitkisi olma amacı ile gelişir. Hayvanın bünyesindeki meni damlası, türünün bütün kemal sıfatlarına sahip eksiksiz bir ferde yöneliktir.

Bu kural her varlık için geçerlidir. İnsan türü de elbette bu genel kuralın dışında değildir. Onun da her ferdi, oluşumunun ilk aşamasından itibaren amacına doğru hareket hâlinde, gerçek mutluluğa ereceği kâmil insan mertebesine yöneliktir. İster hayat sürecinde bu noktaya ulaşsın, ister önüne çıkan engeller yüzünden yarı yolda kalsın, bütün hareketi bu hedefe doğrudur.

İnsan, türünün özellikleri itibariyle toplumsal hayat yaşamaya mecburdur. Toplumsal hayat ise toplumun fertleri arasında geçerli olan kanunlar ve gelenekler altında gerçekleşebilir. Bu kanunlar ve gelenekler, itibarî inançlar ve hükümler olmalarının yanı sıra dinî veya din dışı yükümlülüklerdir. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi, insanda birtakım inanç ve ahlâk ilkeleri ile melekeler oluşturur. Bunlar, insanın dünya ve ahiret mutluluğunun dayanakları oldukları gibi, davranışların sevap ve ceza diye adlandırılan gerekleridir.

Buna göre yükümlülük, insanı gizli ve tedricî bir hareketle hâllerrine ve psikolojik melekelerine bağlı olarak kemaline ve mutluluğuna doğru götürür. İnsan, aşama aşama bu yolu aşmakla ve bu yolun gerektirdiği işleri yapmakla kendisi için hayırlı ve kalıcı olan hedefe ulaşır. Eğer bu yolculuğun gereklerini yapmaz ise, gayretleri boşa gider. Tıpkı kemaline doğru giden öbür türlerin bir ferdi gibi. Eğer sebeplerin uyumlu etkisi yardımcı olursa, o fert kemal noktasına ulaşır. Eğer sebeplerin etkisi yardımcı olmaz veya köstek olursa, o fert kemal yolunda tökezler.

Buna göre, "Yükümlülüğün faydası nedir?" sorusu, tıpkı "Bitkilerin topraktan gıda almalarının faydası nedir?" veya "Kendilerine yönelik bir faydası olmadığına göre hayvanların üremelerinin faydası nedir?" soruları gibidir.

İblis'in, "Bundan (yükümlülüğten) yükümlülerin kendilerine dönecek olan faydayı ise, Allah, yükümlülüğü araya koymadan sağlayabilir." sözü ise, bir başka demagojidir. Çünkü söylediğimiz gibi yükümlülük, insanda veya yükümlülüğe tâbi herhangi bir varlıkta mutlu-

luk yolu üzerinde yer alır ve tedricî bir hareketle tamamlanıp kemale eren varlığın eksikliği ile kemali arasında bir köprüdür.

Eğer yükümlülüğün yükümlülere sağladığı faydaların yükümlülük aracı devreye sokulmadan sağlanmasından, yükümlüler için yükümlülük yolu yerine başka bir yolun devreye girmesi ve bu yolun o yolun yerini alması kastediliyorsa, bu durumda her iki yolun durumu, yol olmaları bakımından bir olduğuna göre ikinci yol için de aynı soru gündeme gelir ve denir ki: "Allah, bu yoldan gelecek faydayı başka yoldan sağlamaya gücü yettiği hâlde niçin bu yolu belirledi?"

Cevabı ise şudur: İnsan üzerinde yoğunlaştığını gördüğümüz nedenler ve sebepler, onun iç âlemini düzeltmede ve kalbini temizlemede olağan bir yol olan "yükümlülüklerini yerine getirmek"le eksikliğini tamamlamasını gerektirir.

Yok, eğer yükümlülük araya konmadan onun getireceği faydanın sağlanmasından maksat, bu faydanın insanlara hiçbir aracı olmadan sağlanması ve bütün kemal merhalelerinin ve mutluluk aşamalarının yaratılışlarının başlangıcında onlara bağışlanması, bunun için hiçbir tedricî harekete geçmelerine, hiçbir yolculuk zahmetine katlanmalarına hacet kalmaması ise, bu faraziye, varoluşsal hareketlerin geçersiz olmasını, maddenin, enerjinin ve imkân âlemindeki bütün gelişmelerin yok olmasını gerektirir. O zaman da farz edilen varlık, daha varoluşunun başlangıcında [madde ve gereklerinden] soyutlanmış (mücerret), yaratılışının başında tam, kâmil ve mutlu bir varlık olur. Bu varlık da, topraktan yaratılan, başlangıcında eksik olduğu hâlde tedricî bir hareketle eksiklerini tamamlayan, şu bildiğimiz insan olamaz. Buna göre bu faraziye, kendi kendini geçersiz kılıyor.

Üçüncü kuşkuyla gelince; İblis'in, "Kabul edelim ki, Allah beni kendisini tanımak ve O'na kulluk etmekle yükümlü kıldı; peki beni niçin Âdem'e secde etmekle yükümlü kıldı?" şeklindeki sorusunun cevabı açıktır. Çünkü bu yükümlülüğün yerine getirilmesi ile Allah'a kulluk etme sıfatı, bu yükümlülüğe karşı gelmekle de Allah'a karşı büyüklük taslama sıfatı gerçekleşiyor.

Buna göre bu yükümlülükte, her hâlükârda Allah tarafından tamamlama ve İblis tarafından tamamlanma vardır. Bu tamamlanma ya mutluluk yönünde veya bedbahtlık yönündedir. İblis ise ikinci şıkkı tercih etti.

Üstelik ona ve meleklerle yöneltilen bu secde yükümlülüğü, Âdem için çizilen çizgiyi belirliyor. Çünkü Âdem ve soyunun kat etmesi için belirlenen doğru yol (sırat-ı müstakim), ancak bu şekilde ortaya çıkar. Bunun için bir yandan insanı o yola çağıran destekçi yardımcıya (meleklerle), öte yandan onu bu yoldan sapmaya çağıran saptırıcı düşmana (İblis ve askerlerine) ihtiyaç vardır. Önceki incelememizde bu konuyu açıklamıştık.

Dördüncü şüpheye, yani İblis'in, "Secde etmeyerek Allah'a karşı geldiğimde niye bana lânet edip cezalandırılmama kesin hüküm verdi? Oysa bunun O'na hiçbir faydası yoktur..." şeklindeki sözüne gelince; bunun cevabı şudur: Lânet ve cezalandırmanın içerdikleri gerçeklik, aslında her türlü günahın ana kaynağı olan Allah'a karşı büyüklük taslamanın gerektirdiği sonuçlardandır. Öte yandan, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Allah'ın fiillerinde O'na yönelik fayda veya zarar söz konusu olmadığı için, kendisine faydası olmayacak fiilleri yapmaktan uzak durması gerektiği diye bir şey söz konusu değildir.

İblis'in bu sorusu, kendi isteği ile zehir içip ölen biri ile ilgili olarak şöyle demeye benzer: "Allah, o zehri o adam için niye ilâç yapmadı? Oysa onu o zehirle öldürmede Allah'ın bir menfaati yokken adam için zararların en büyüğü vardır. Allah, o zehri zehirlenen kişinin su-suzluğunu giderecek ve vücudunu geliştirecek temiz bir rızk yapsaydı, olmaz mıydı?" Bütün bunlar, nedenlerin ve sebeplerin hilkat âlemindeki fonksiyonunu bilmemekten kaynaklanır. Oysa kâinatta meydana gelen her olay, bir dizi özel sebebe ve faktöre bağlıdır. Bu gelişmelerin hepsini kapsayan genel kanunda sapma ve değişiklik olmaz.

Bu genel kanun uyarınca günahla kirlenen nefis cezaya çarptırılır. Bu cezadan kurtulabilmek için o nefsin şefaitle, tövbe ile veya affedilmeyi sağlayabilecek bir iyilikle temizlenmesi gerekir. Bu sebeplerden hiçbiri yokken cezayı ortadan kaldırmak, söz konusu genel sebep-sonuç kanununu çiğnemek demektir ki, bu genel kanunu çiğnemek, her şeyin yıkılması sonucunu doğurur.

İblis'in ortaya attığı beşinci şüpheye, yani, "Allah bana bunu yapınca, niçin beni Âdem'in soyuna musallat edip, bana onları sapıklığa düşürme imkânı verdi?" şeklindeki sorusuna gelince, şimdiye kadar yaptığımız açıklamalarda bunun cevabı vardır. Kısaca söylersek; hidayet, uygulamalarla ilgili hak, ibadet ve benzeri sonuçlar, ancak sa-

pıklığın, batılın ve günahın varlığı hâlinde gerçekleşebilirler. Hakka çağrı, ancak ortada batıla çağrının var olması hâlinde var olabilir. Doğru yol, ancak doğru olmayan, yolcusunu doğru yolun ulaştırdığı amaçtan başka bir amaca ulaştıran yolların mevcut olması durumunda doğru yol olur.

Yeryüzünde insan denen varlık mevcut oldukça ve birbirini izleyen fertleri ile insan türü varlığını sürdürdükçe, insanı batıla çağırان ve cehennem azabına sürüklemeye çalışan bir varlığın bulunması da zaruridir. Bu açıdan İblis'in varlığı, insan soyuna hizmet niteliğindedir. Allah'ın ona tanıdığı sapıklığa düşürme imkânı ve onu insanlara musallat etmesi ise, sadece kötülüğe çağırabilmekle sınırlıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim bu hususu tasrih etmekte¹ ve bunu kıyamet günü insanlara hitap edecek olan İblis'in kendi sözlerinden aktarmaktadır.²

İblis'in altıncı şüphe olarak öne sürdüğü, "Ben Allah'tan Âdem'in soyunu ortaya çıkarmak için uzun süreli bir mühlet istediğimde, bu mühleti bana niçin verdi?" şeklindeki sorusunun cevabı da az önceki açıklamamızda verilmiştir.

İblis'in bu sorunun devamında yer alan "Âlemin kötülükten arınmış olmasının daha iyi olacağının bilinmesine rağmen" şeklindeki sözüne gelince; daha önce söylediğimiz gibi, âlemin kötülükten arınmış ve kargaşadan uzak olması demek, onun soyut ve gayri maddî olması demektir. Maddeden oluşmuş bir âlemde fiilî durumun potansiyelsiz, iyiliğin kötülüksüz, faydanın zararsız, istikrarın değışikliksiz, ibadetin günahsız ve mükâfatın cezasız olarak var olması anlamsızdır.

İncilleri açıklayan kişinin yüce Allah'ın İblis'e cevabı olarak naklettiğı, "Ey İblis, sen beni hiç tanımadın. Eğer beni tanısaydın, benim yaptığım hiçbir şeye itiraz edilmeyeceğini bilirdin. Çünkü ben, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'ım, yaptıklarından sorumlu tutulmam." şeklindeki sözler, Kur'ân'ın ayetlerine uygun bir cevaptır. Nitekim yüce Allah, *"Allah, yaptıklarından sorumlu tutulmaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir."* (Enbiyâ, 23) buyuruyor.

1- *"Sana uyan sapıklar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 42), *"Şeytan, onları cehennem azabına çağırır."* (Lokmân, 21)

2- *"Benim sizin üzerinizde hiçbir nüfuzum yoktu. Sadece sizi (yoluma) çağır-dım."* (İbrâhîm, 22)

Yüce Allah'ın nakledilen sözleri, İblis'in şüphelerine verilmiş genel bir cevaptır, onun sorularına tek tek verilmiş ayrıntılı bir cevap değildir. Cevabın özü şudur: Bütün bu şüpheler, Allah'a yöneltilmiş birer soru ve itirazdır. Oysa Allah'a itiraz yöneltilmez. Çünkü O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır, yaptıklarından sorumlu tu-tulmaz.

Anlaşılan, bu sözdeki "sorumlu tutulmam" ifadesinin dayanağı, "Çünkü ben" diye başlayan ifadedir. Bu sözün anlamı şudur: Yüce Allah zatı ile sabit olan ve zatından dolayı ihtiyaçsız olan benliği ile her şeyin başlangıcı ve varış noktasıdır. Her şey O'ndan başlar ve her şey O'nda son bulur. Yaptığı iş kendinden başka bir faili sebeple bağlantılı değildir. O'nun hakkında fiili yapmaya sürükleyici amaç nitelikli bir sebebin varlığına hükmedilmez. O, bütün faillerin üzerindeki fail ve bütün amaçların ötesindeki amaçtır. Her fail, onda olan güçle fiilini meydana getirir ve güç, bütünü ile Allah'a aittir. Her amaç, onda olan kemal, onda olan hayır için aranır, gaye edinilir ve hayır, bütünü ile O'nun elindedir.

Bundan şu sonuç çıkar: Yüce Allah'a fiilinin sebebi sorulmaz. Çünkü bir fiilin sebebi, ya fail veya amaç olur. Oysa Allah, bütün faillerin faili ve bütün amaçların amacıdır. Yüce Allah'tan başkalarına gelince; onların elindeki iş yapma gücü, Allah tarafından kendilerine bağışlanmıştır. Onların elde ettikleri iyilikler ve faydalar da O'nun ihsanıdır. Allah bu ihsanı, sebepleri devreye sokarak, faktörleri ve şartları düzenleyerek gerçekleştirir. Bu yüzden Allah'tan başkaları yaptıklarından sorumludurlar. Onlara yaptıklarını niçin yaptıkları sorulur.

En çok sorulan husus da, yaptıklarının amacı, işlerinin iyilik ve yararlılık yönü olur. Özellikle de güzellik, çirkinlik, övgü, yergi konusu olan toplumsal davranışlar, toplum çerçevesinde soru konusu olurlar. Çünkü bu davranışların toplumun çıkarlarına dayalı olması gerekir. Bu söylediklerimiz, açık kanıt ve vahiy ile desteklenen, eksiksiz bir açıklamadır.

Kelâm âlimlerine gelince; onlar arasında Allah'ın fiillerine amaç isnat edilip edilmeyeceği konusunda ve bununla ilgili meselelerde görüş ayrılıkları olduğu için, buna bağlı olarak, "*Allah, yaptıklarından sorumlu tutulmaz.*" gerçeğini de farklı şekillerde yorumlamışlardır. Eş'arîler, keyfî iradeyi caiz gördükleri için ve kötülükler ile çirkin işleri Allah'a isnat etmeyi sakıncasız kabul ettiklerinden dolayı Allah'ın

dilediğini yapabileceğini, fiillerinin amaç içermesinin gerekmediğini, bu fiillerde beğenilen bir fayda aranamayacağını, aklın başkalarının fiilleri için hükmettiği gibi, Allah'ın fiillerinin de mutlaka beğenilen bir fayda anlamında bir amaç içermesi gerektiğine hükmedemeyeceğini ileri sürmüşlerdir.

Mutezile mezhebinin âlimleri ise, amaç içermeyen fiilin varlığını imkânsız görüyorlar. Çünkü böyle bir fiil, boşluğu ve keyfililiği gerektirir ki, bunu Allah'a isnat etmek imkânsızdır. Onlar, Allah'ın fiillerinden sorumlu tutulmayışını, Allah'ın hikmet sahibi oluşu ile açıklıyorlar. Çünkü hikmet sahibi olan merci, her hak sahibine hakkını verir ve çirkin, boş, keyfi bir iş yapmaz. Yaptıklarından sorumlu olan kişi, çirkin, boş ve keyfi iş yapması mümkün olan kişidir. Buna göre yüce Allah, yaptıklarından sorumlu tutulmaz; ama insanlar davranışlarından sorumlu tutulurlar.

Bu, uzun bir inceleme konusudur. Her iki mezhebin araştırmacıları ile onlarla aynı görüşü paylaşan diğerleri, bunu yüzyıllar boyunca sürekli tartışmışlardır. Burada bu konunun ayrıntılarına girmek istemiyoruz. Yalnız bu konuda gerçeğin üzerindeki perdeyi kaldıracak başka bir gerçeğe işaret etmek istiyoruz.

Şüphe yok ki bizim, hayatımızda bize dayanak oluşturan bilgilerimiz ve hükümlerimiz vardır. Yine şüphe yok ki bunlar, ikiye ayrılırlar:

1- Davranışlarımızla doğal olarak ilgisi olmayan bilgiler ve hükümler. Bunlar, sırf objektif gerçeği ortaya koyan, dış dünya ile örtüşen tasdikî (yüklem içeren) bilgilerdir. Bizim insan olarak var olup olmamamız, ferdî veya sosyal hayatımızla ilgili işlerimizi yapıp yapmamamız, bu bilgiler bakımından önemli değildir. "Dört rakamı, çift bir sayıdır. Bir, ikinin yarısıdır. Kâinat vardır. Yeryüzü, güneş ve ay vardır." şeklindeki bilgilerimiz gibi.

Bu bilgiler, ya hiçbir şüphe götürmeyen bedihî (apaçık) hükümlerdir, ya da bedihî bilgilere dayanan ve onlar aracılığı ile ispatlanan nazarî (düşünmeye, kanıtlamaya ihtiyaç duyan) yargılardır.

2- Uygulamaya yönelik bilgiler ve itibarî hükümler. Bu bilgiler ve hükümleri, hayatımızı onlara göre şekillendirmek üzere bizler ortaya koyarız ve insan toplumu düzeyinde onlara dayanırız. İrademiz de onlara dayanır, tercihimize dayalı işlerimizi onlarla açıklarız. Gerçi biz

bu bilgileri ve hükümleri itibarî olarak dış dünya ile örtüştürürüz, ama bunlar birinci kısımda yer alan bilgiler ve hükümler gibi özleri itibariyle dış dünya ile örtüşmezler. Bizim bunları dış dünya ile örtüştürmemiz, hakikat ve gerçeklik ölçüleri ile değil, uzlaşma ve itibar etme yolu ilelerdir.

Toplumumuzda geçerli olan kanunlar, gelenekler ve velâyet, başkanlık, egemenlik ve maliklik gibi nitelermeler, bu itibarî hükümlerin örnekleridir. Meselâ "Zeyd başkandır." derken, Zeyd için öngördüğümüz başkanlık sıfatı itibarî bir sıfattır. Dış dünyada bunun karşılığında Zeyd'in insan olmasından başka bir şey yoktur. Bu başkanlık sıfatı, "Zeyd uzun boyludur." veya "Zeyd siyah derilidir." derken, Zeyd için öngördüğümüz uzun boyluluk ve siyah derililik sıfatları gibi bir sıfat değildir. Çünkü başkanlığın anlamını öngören biziz. Birkaç kişi bir araya gelerek hayattaki amaçlarımızı gerçekleştirmek için bir toplum oluşturduk ve bu toplumu idare etme işini Zeyd'e teslim ettik. Herkesi lâyıf olduğu yere koysun ve sonra dilediği alanda kullansın diye.

Böyle olunca Zeyd'in toplumda olan konumunu başın bedendeki konumu gibi görerek ona toplumun başı, başkanı niteliğini verdik. Böylece ona sunduğumuz makamın korunmasını ve bu makamın etkilerinden, avantajlarından hep birlikte yararlanmayı istedik.

Bu örnekteki Zeyd'in baş ve başkan olduğuna dönük inanç, sadece bizim zihnimizdedir, zihnimizi aşp dış dünyaya geçmez. Fakat biz, toplumun menfaati için ona dışa dönük bir anlam atfediyoruz. İşte insan toplumlarında egemen olan, insan hayatında geçerli ve insan davranışları ile bağlantılı olan bütün kavramlardaki ve değerlerdeki durum böyledir. Bunların hepsi toplumsal hayatın faydası için insan tarafından konmuş ve geçerlilik kalıbına dökülmüş hükümlerdir, insan zihninin sınırlarını aşmazlar.

İşte bilgilerin iki kısmı bunlardır. Bu iki kısım arasındaki fark şudur: Birinci kısım, dışarıdan alınmıştır ve gerçek anlamda onunla örtüşmektedir. Bu bilginin dışarıyla örtüşmesi, onun doğru olmasının anlamıdır. Aynı zamanda dışarıdaki gerçeğin de bu bilgiyle örtüşmesi, onun hak olduğunun anlamıdır. Yani zihinde olanın aynısı dışarıda ve dışarıda olanın aynısı zihinde vardır. Bilgilerin ikinci kısmının yeri ise zihindir. Dışarısı ile arasında bir örtüşme yoktur. Fakat biz hayatımı-

zın maslahatı için böyle bir örtüşmeyi var sayıyoruz ve gerçekte öyle olmadığı hâlde, bu bilginin dışarı ile örtüştüğünü farz ediyoruz.

Zeyd'in toplumsal amaçla başkan olması, şiişsel hayal amacı ile yapılan benzetme ve istiare yolu ile aslan olması gibidir. Yani bizim toplumumuzda Zeyd'i dışarıda baş olarak nitelememiz, şairin onu dışarıda var olan aslan olarak nitelemesi gibidir. Tasavvur (yüklem içeriiksiz) veya tasdik (yüklem içerikli) şıkları ile bütün itibarî kavramların durumu budur.

Bu itibarî kavramlar, her ne kadar zihnin işi olup dışarıdan alınmasalar da, dolayısıyla dışarı ile örtüşmeseler de başka bir cihetten dışa dayanırlar. Bu cihet şudur: İnsanı tasavvur ve tasdik şıkları ile bu kavramları itibar etmeye sevk eden faktör, onun noksanlığı ve varoluş kemaline, insan türünün nihaî amacına ulaşma ihtiyacıdır. İnsanın varlığını sürdürmesi ve hayatında peşinden koşup amaç edindiği maddî ve manevî gerçek hedefler, onu bu kavramları geliştirmeye ve arkasından davranışlarını onların üzerine bina etmeye zorlamaktadır. Çünkü ancak bu şekilde istediği mutluluğu kendisi için temin edebilir.

Bundan dolayı bu hükümler, toplumsal amaçların değişmesine bağlı olarak değişiklik gösterirler. Öyle davranışlar ve değer yargıları var ki, bunlar kutuplarda yaşayan toplumlarda beğenildikleri hâlde, ekvator da yaşayan toplumlarda kınanırlar. Batı toplumları ile doğu toplumları arasında, şehirli ile köylüler arasında da bu tür farklılıklar vardır. Kimi toplumlarda belirli bir davranış çoğunluk tarafından takdir edilirken, azınlık tarafından hor görülür. Aynı toplumda zengin kesim ile fakir kesim arasında, efendiler ile köleler arasında, erkekler ile kadınlar arasında bakış açısı farklılıkları göze çarpar.

Ancak birtakım itibarî değerler ve hükümler de vardır ki, bunlar toplumdan topluma değişiklik göstermezler. Bunlar, bütün toplumlar tarafından kabul gören gerçek ve genel amaçlara dayalı değer hükümleridir. Toplum hâlinde yaşamının gerekli olduğu, adaletin güzel ve zulmün çirkin oluşu gibi.

Bu açıklamalarımızdan çıkan sonuç şudur: İkinci kısmın kapsamındaki bilgilerimiz, her ne kadar birinci kısımdaki bilgiler gibi doğrudan dışarı ile örtüşmüyorsa da, ancak bunlar da bir şekilde dış âleme dayanmaktadırlar.

Bu açıklamaların ışığı altında ortaya çıkıyor ki, bizim bütün bilgilerimiz ve hükümlerimiz, Allah'ın fiiline dayanır. Çünkü kendisi ile temas hâlinde olmamız sonucu, kendisinden bilgilerimizi aldığımız, kendisinden bilgilerimizi soyutladığımız veya üzerine bilgilerimizi bina ettiğimiz dış dünya, yaratılan ve yoktan var edilen dünyadır ki, bu dünya, Allah'ın fiilidir.

Buna göre bizim, "Bir rakamı, zarurî olarak ikinin yarısıdır." şeklindeki sözümüzün anlamı şudur: "Yüce Allah, her zaman bir ile ikiyi öyle yapıyor ki, aralarında zarurî olarak bu oran geçerli oluyor." Diğer hakikî bilgilerde de bu durum geçerlidir. Aynı şekilde, "Zeyd, saygı gösterilmesi gereken bir başkandır." şeklindeki sözümüz de şu anlama gelir: "Yüce Allah, insanı bu kanaati ve görüşü edinecek ve sonra da ona göre davranacak bir nitelikte yaratmıştır." Diğer itibarî bilgilerde de bu durum geçerlidir. Bütün bunların, O'nun şanına yakışacak, kutsal makamına lâıyk olacak tarzda bir açıklaması vardır.

Bu gerçeği bildiğimizde şunu kavrarız: Elimizdeki bütün aklî hükümler yüce Allah'ın fiilinden alınmıştır, ona dayanmaktadır. Bu aklî hükümler, ister zaruret ve imkâna hükmeden teorik aklın hükümleri olsun, isterse faydalara ve zararlara dayalı olarak güzellik ve çirkinliğe hükmeden pratik aklın hükümleri olsun, durum aynıdır.

Bu nedenle, aklı yüce Allah üzerinde hâkim kılar, O'nun namütenahi zatının mutlaklığına kayıt getirirsek, aklın sınırlı ve kayıtlı olan objelerden elde edilmiş hükümleri ile O'nu sınırlandırırız, ya da O'nun için kanun koyar, bazılarının düşündüğü gibi O'nun için falânca işi gerekli, filânca işi yasak ilân eder, şu işi yapmasının güzel, şu işi yapmasının çirkin olduğuna hükmedersek, büyük bir suç işlemiş oluruz. Çünkü teorik (nazarî) aklı yüce Allah üzerinde hâkim kılmak, O'nun sınırlılığına hükmetmek anlamını taşır. Sınırlılık ise yaratılmışlığın işaretidir. Çünkü sınır, sınırlanandan başkadır ve bir şey kendini sınırlamaz. Bu, zarurî ve açıktır. Pratik (amelî) aklı Allah üzerinde hâkim kılmak ise, O'nu itibarî kanunların ve geleneklerin egemenliği altına girmeye zorlayan bir noksanlıkla nitelemek demektir. Oysa bu itibarî kanunlar ve gelenekler, az önce dediğimiz gibi aslında insan zihninin ürünü olan görüşlerdir. Bu gerçekleri iyi kavramak gerekir.

Öte yandan aklı, Allah'ın tekvin ve teşri aşamalarındaki fiillerini tanımlayıp belirleme konusunda kullanmamak, yani teorik ve pratik aklın hükümlerini geçersiz saymak da büyük bir suçtur.

Şöyle ki: Teorik (nazarî) akıl aşamasında, örneğin yüce Allah'ın fiillerini gözlemleyerek bu gözlemlerden genel nazarî kanunları çıkarır, bu genel kanunlarla O'nun varlığını ispat etmeye koyulur, varlığını ispat ettikten sonra da geri dönüp aklın zarurî hükümlerini geçersiz sayarsak ve bunu, "Akıl, O'nun yüce varlığının alanını kuşatacak, zatının kühünü ve sıfatlarının derecelerini kavrayacak yeterlikte değildir. O, zatı ile değil, fiil aşamasındaki irade ile faildir. Yapmak ile yapmamak O'nun için birdir. Fiilinde O'nun bir amacı, bir hedefi yoktur. İyiliğin ve kötülüğün her ikisi de O'na dayanır." şeklinde gerekçelendirirsek, büyük bir yanılgıya düşmüş, büyük bir suç işlemiş oluruz.

Çünkü eğer Allah'ın fiillerinin ve yaratılışla ilgili yasalarının özelliklerini belirleme hususunda aklın hükümlerini geçersiz sayarsak, bu hükümleri O'nun varlığını ortaya koyma konusunda da devre dışı bırakıp geçersiz saymış oluruz. Karşımıza çıkacak bundan daha büyük bir problem de şu olur:

Biz böylece dış âlemden alınmış veya soyutlanmış olan bu hükümlerin ve kanunların, alındıkları veya soyutlandıkları kaynak ile örtüşürlüklerini inkâr etmiş oluruz ki, bu, bilginin iptali ve insan fitratından çıkma sonucunu doğuran safsatanın, demagojinin ta kendisidir. Çünkü eğer yüce Allah'ın herhangi bir fiili veya sıfatı, bu aklî hükümlere ters düşecek olsa, bu demektir ki aklın hükmü, Allah'ın fiili olan dış dünya ile -ki bu hüküm o dış dünyadan soyutlanmıştır- örtüşmektedir. Zarurî ve bedihî bulduğumuz bu hükümlerden herhangi birinin doğruluğundan şüphe etmek caiz olunca da, aklın bütün hükümlerinin doğruluğundan şüphe etmek caiz olur ki, bu, bilginin varlığını inkâr etmekten, safsatadan başka bir şey değildir.

Pratik (amelî) akıl aşamasında ise, hatırlamak gerekir ki, bu uygulamaya yönelik hükümler ve itibarî değerler, inanca dayalı savlar ve zihin ürünü görüşlerdir. İnsan, bunları kemal yolundaki amaçlarına ulaşmak ve hayat mutluluğuna ermek için ortaya koymuştur. İnsan davranışlarından hayat mutluluğuna uygun olanlarını güzel olarak nitelemiş, arkasından onları emretmiş, uyulmaya çağırmış, böyle olma-

yanları ise çirkin diye niteleyerek onları yasaklamış, onlardan sakındırmıştır.

Çünkü bir davranışın güzel veya çirkin oluşu, hayatın amacına uygun olup olmamasına bağlıdır. İnsanı bu emirleri ve yasakları çıkarmaya, bu hükümleri yasalastırmaya ve davranışları güzel ve çirkin diye değerlendirmeye zorlayan faktör, bu yasaları çıkarmayı gerekli kılan faydalar ve menfaatlerdir. Dolayısıyla uygulamasında güzellik bulunmayan ve gerektirici bir faydası bulunmayan bir teşriî hükmün varsayımı, iki tarafı birbiri ile çelişen bir varsayımdır.

Yüce Allah'ın ortaya koyduğu hükümler ve yasalar da, biz insanların aramızda ortaya koyduğumuz hükümlerle aynı türdendir. Yani yüce Allah'ın farzları, haramları, emirleri, yasakları, vaatleri ve tehditleri, bizim aramızda yürürlüğe koyduğumuz farzlar, haramlar, emirler, nehiyler, vaatler ve tehditlerle tür olarak aynı niteliği taşırlar. Bunda şüphe yok. Bunlar, itibarî kavramlar ve savlardır. Yalnız yüce Allah'ın ortaya koyduğu savlarda, zihnin hatasından kaynaklanma gibi bir durum söz konusu değildir. O, bundan münezzehtir.

Yüce Allah katından ortaya konan bu savlar, toplum çerçevesinde anlam bulan savlardır. Nitekim O'nun tarafından ileri sürülen ümit ve temenni de, muhataplar açısından anlam kazanmaktadır. Bununla birlikte, yüce Allah'ın ortaya koyduğu hükümler, tıpkı bizim yürürlüğe koyduğumuz hükümler gibi, toplum hayatı yaşayan insanla bağlantılıdır. İnsan, bu hükümlerle eksiklikten kemale doğru gider. Bunları uygulamakla mutlu hayata doğru adım atar. O hâlde, yüce Allah'ın teşriî fiillerinde kesinlikle teşriî bir fayda ve amaç vardır. O'nun emrettikleri, içerdikleri faydalardan kaynaklanan bir güzellikle güzel; içerdikleri zararlardan kaynaklanan bir çirkinlikle çirkindir.

Dolayısıyla, "Allah'ın teşriî fiilleri, amaçlarla gerekçelendirilmez." demek, "O'nun belirlediği yolun amacı yoktur." demek gibidir. Oysa bir yolun ancak amacı ile yol olacağı ve ortanın ancak yan tarafların varlığı ile orta olabileceği zarurî bir gerçektir.

Aynı şekilde, "Güzel, Allah'ın emrettiği ve çirkin de Allah'ın yasakladığı şeydir. Buna göre Allah, meselâ akla dayalı bir zorunluluk ile çirkin olan zulmü emretse, o güzel olur. Buna karşılık, akla dayalı bir zorunluluk ile güzel olan adaleti yasaklasa, o çirkin olur." demek, "Eğer Allah, insanı helâke, yok olmaya sevk etse, bu insanın mutlu

hayatı olur. Buna karşılık, eğer insanı gerçek ve ebedî mutluluktan alıkoysa, bu mutluluk bedbahtlık olur." demek gibidir.

Aklın her iki aşaması ile ilgili kaçınılmaz gerçek ise şudur: Teorik (nazarî) akıl, yüce Allah ile bağlantılı gerçek bilgiler hakkındaki belirlemelerinde ve hükümlerinde isabetlidir. Çünkü biz insan olarak kendimizde bulduğumuz ilim, kudret, hayat gibi kemal sıfatlarını, varlıkların O'na dayandıklarını ve rahmet, af, rızk, nimet verme ve hidayet gibi yüce fiilî sıfatları, kanıtın müsaade ettiği şekilde, Allah hakkında sabit görüyoruz.

Yalnız kendimizde bulduğumuz kemal sıfatlarının sınırlı olduğunu da görüyoruz. Oysa yüce Allah hiçbir sınırın kuşatamayacağı kadar yücedir. Kullandığımız kavramların da yetersiz ve sınırlı olduğunu biliyoruz. Çünkü her kavram kendi dışındaki kavramlardan soyutlanmış, öbürlerinden kopmuştur. Bu sınırlılık, Allah'ın zatının mutlaklığı ile bağdaşmaz. Bu yüzden akıl, bu eksikliği bir dereceye kadar gidermek amacı ile selbî sıfatların tenzih ediciliğine başvurmuş, yüce Allah'ın herhangi bir sıfatla nitelendirilmeyecek kadar büyük, herhangi bir kayıtlama ve sınırlama ile kuşatılmayacak derecede yüce olduğunu kanıtlamıştır. Böylece bu benzetme ve tenzihin toplamından gerçeğe yaklaşmıştır.

"Allah, için üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır." (Mâide, 73) ayetinin tefsirinin arkasından Emir'ül-Müminin Ali'nin (a.s) hutbelerinden konu ile ilgili seçmelere yer vermiştik. Bu seçimler, bu konuyu en yeterli biçimde açıklamakta, en parlak delillerle kanıtlamaktır. İsteyenler, o seçimlere başvurabilirler. Bunlar, nazarî (teorik) akıl hakkındaki gerçeklerdir.

Pratik (amelî) akla gelince, yukarıda belirttiğimiz gibi bu aklın hükümleri yüce Allah'ın teşriî fiillerinde geçerlidir. Yalnız yüce Allah, yasalaştırdığı veya geçerli kıldığı hükümleri kendisi onlara muhtaç olduğu için değil, meselâ insana lütufta bulunmak için yasalaştırıp geçerli kılıyor. O, büyük lütuf sahibi olduğu için bu yasaları koyarak böylece insanın ihtiyacını karşılıyor. Demek ki, yukarıda değindiğimiz gibi, Allah'ın koyduğu yasalar amacı vardır. Fakat bu amaç, o yasalara ihtiyacı olan insanla ilgilidir, yoksa kendisi ile ilgili değildir. Yine, O'nun koyduğu yasaların gerektirici faydaları vardır. Fakat bundan yarar sağlayan kendisi değil, insandır.

Durum böyle olunca akıl, O'nun koyduğu hükümleri incelemeye ve bu hükümlerdeki güzelliği, çirkinliği, faydayı ve zararı irdelemeye yetkilidir.

Fakat bu incelemeyi, insanlar hakkında yaptığı gibi, Allah hakkında hüküm vermek, O'na emretmek, yasak koymak, farz kılmak ve haram etmek için yapmaz. Çünkü insanın tersine yüce Allah'ın elde edeceği herhangi bir kemale ihtiyacı yok ki, kendisine bu amaca ulaştırıcı bir hüküm yönelebilirsin. Akıllı bu incelemeyi yapmaya yetkili kılan gerekçe şudur:

Yüce Allah, yasalarını ve ilkelerini ortaya koyarken güçlü bir yönetici gibi davranıyor. Bunun gereği olarak biz O'na kulluk ediyoruz ve O da hayatımızı, ölümümüzü, rızığımızı, işlerimizin düzenlenmesini, davranışlarımızın düsturlarını, yaptığımız işlerin hesabını, iyiliklerimizin ve kötülüklerimizin karşılıklarını vermeyi üstleniyor. Bize yönelttiği her hükmü mutlaka delille açıklıyor. Gerekçesi olmadan mazeretimizi kabul etmiyor. Kanıtı olmadan bize ceza vermiyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın."* (Nisâ, 165), *"Helâk olan açık bir delille helâk olsun, dirilen de açık bir delille dirilsin."* (Enfâl, 42)

Bunların yanı sıra, kıyamet günü Allah'ın insanlara ve cinlere delil göstereceğini bildiren çok sayıda ayet vardır. Bunun gerekli sonucu, Allah'ın koyduğu yasalar uyarınca pratik aklın, Allah'tan başkalarının fiilleri konusunda olduğu gibi Allah'ın fiilleri konusunda da işlerliğini yürütebilmesidir.

Şu ayetlerde bu gerçek vurgulanıyor: *"Allah insanlara hiç zulmetmez."* (Yûnus, 44), *"Doğrusu Allah, vaadinden dönmez."* (Âl-i İmrân, 9), *"Biz gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki varlıkları oyun olsun diye yaratmadık."* (Duhân, 38) Bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur. Yüce Allah, bu ayetlerde kendini sosyal kötülüklerden uzak ilân etmektedir.

Teorik ve pratik aklın hükümlerinin yüce Allah hakkında geçerli olduğu konusunda çok sayıda ayet vardır. Teorik aklın hükümleri ile ilgili olarak şu ayetler örnek verilebilir: *"Gerçek, Rabbinden gelendir. Öyleyse kuşkuyla kapılanlardan olma."* (Âl-i İmrân, 60) Dikkat edilirse bu ayette, "Gerçek Rabbin ile beraberdir." denmiyor. Çünkü doğru önermeler ve gerçek hükümler, Allah'ın fiilinden elde ediliyor. Yoksa

Allah'ın fiili, bizim fillerimizde olduğu gibi, hakka tâbi olup onunla desteklenmiyor.

Diğer bir örnek, *"Allah hüküm verir. O'nun hükmünü geri çevirecek kimse yoktur."* (Ra'd, 41) ayetidir. Yani mutlak hüküm O'na aittir. Aklî veya aklî olmayan hiçbir engel, O'nun hükmünü önleyemez. Çünkü engeller ve önleyici faktörler, O'nun fiili ile ortaya çıkarlar. Buna göre bunlar, O'ndan geridedirler, O'nun üzerinde hâkimiyetleri ve etkinlikleri yoktur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"O birdir, kahhardır (her şeye boyun eğdirendir)." (Ra'd, 17), *"Allah, işine egemendir."* (Yûsuf, 21), *"Allah, işini sona ulaştırandır."* (Talâk, 3) Yani Allah, her şeye boyun eğdiren, her şey üzerinde mutlak galip ve işini mutlaka sonuçlandırandır. Hiçbir şey O'na boyun eğdiremez, hiçbir şey O'na üstün gelemez. O'nunla emri arasına hiçbir şey girip O'na engel olamaz.

Diğer bir örnek, *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun elindedir."* (A'râf, 54) ayetidir. Bunlar gibi daha birçok mutlak anlamlı, kayıt ve şart içermeyen ayet vardır.

Evet; yüce Allah'ın fiillerinde teorik (nazari) aklın hükmü geçerlidir. Bu geçerlilik, O'nun fiillerinin özelliklerini belirlemek ve bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak içindir. Yoksa Allah'ın, aklın hükmüne tâbi olması söz konusu değildir. Çünkü aklın hükmünün kendisi tâbi ve bağımlıdır, dış dünyanın realitesi demek olan O'nun fiilinde geçerli olan yasadan elde edilmiştir. İnsanları düşünmeye, akıl yürütmeye, irdelemeye çağıran ayetler, bu gerçeğin delilleridir. Eğer aklın hükmünün bulunduğu sonuçlar delil olmasaydı, bu çağrı anlamsız olurdu.

Pratik (amelî) aklın hükmünün Allah'ın fiillerinde geçerli olduğu hakkında da ayetler vardır. Bunlardan biri, *"Allah ve Peygamber'e, sizi, size hayat bağışlayacak şeylere çağırdığı zaman olumlu karşılık verin."* (Enfâl, 24) ayetidir. Bu ayet Allah'ın hükümleri ile amel etmenin mutlu hayata erme konusunda faydalı olduğunu gösterir.

Başka bir örnek, *"Allah, çirkin şeyleri emretmez."* (A'râf, 28) ayetidir. Bu ayetten anlaşılan şudur: "Allah özü itibarıyla çirkin olan bir şeyi emretmez." Yoksa, "Allah öyle bir şeyi emretse, o şey artık çirkin olmaz." değil. Bir diğer örnek, *"Allah'a ortak koşma. Çünkü (Allah'a) ortak koşmak, büyük bir zulümdür."* (Lokmân, 13) ayetidir.

Bu anlamda daha çok sayıda ayet vardır. Bu ayetler, Allah tarafından yürürlüğe konan hükümleri, içerdikleri faydalarla gerekçelendiriyor. Namaz, oruç, Allah yolunda yapılan malî fedakârlıklar ve cihat gibi. Bu ayetlerin hepsini nakletmeye ihtiyaç yoktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Davud b. Farkad'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Melekler, İblis'in kendilerinden olduğunu sanıyorlardı. Oysa Allah onun onlardan olmadığını biliyordu. Sonra Allah, onun nefsindeki taassubu ortaya çıkardı da, *'Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.'* dedi." [c.2, s.9, Tahran basımı]

ed-Dürr'ül-Mensûr'da şöyle denir: Ebu Nuaym'ın -el-Hilye adlı eserinde- ve Deylemî'nin verdiği bilgiye göre, Cafer b. Muhammed babası aracılığı ile ceddinden Hz. Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Dinî bir meseleyi kendi görüşüne göre değerlendiren ilk kişi İblis'tir. Yüce Allah ona, 'Âdem'e secde et.' dedi. O ise, 'Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' dedi." İmam Cafer de şöyle dedi: "Kim dinî bir meseleyi kendi görüşüne göre değerlendirirse, Allah onu kıyamet günü İblis ile birlikte haşreder. Çünkü değerlendirmesinde ona uymuştur." [c.3, s.72]

el-Kâfî'de İsa b. Abdullah el-Kuraşî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre, bir gün Ebu Hanife, İmam Cafer Sadık (a.s) ile görüşmeye gitti. İmam ona, "Ey Ebu Hanife, duyduğuma göre sen kıyası delil kabul ediyorsun." dedi. Ebu Hanife, "Evet, ben kıyası delil kabul ediyorum." karşılığını verdi. Bunun üzerine İmam ona, "Kıyas yöntemine baş vurma; çünkü, *'beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.'* derken kıyas yöntemine baş vuran ilk kişi, İblis olmuştur." dedi. [c.2, s.58, h: 20, Tahran basımı]

el-Uyun adlı eserde nakledildiğine göre İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "İblis, ilk kâfir olan ve kâfirliğin çıkırını açan kimsedir." [Uyun-u Ahbar'ir-Rıza, c.1, s.191]

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de¹ İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir.

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.2, s.34, h: 17]

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bir hadisin zımnında şöyle buyurdu: "Ortaya çıkan ilk günah, İblis'in benlik iddiasıdır." [c.2, s.82]

Ben derim ki: Bu meseleyi yukarıda açıkladık.

Tefsir'ul-Kummi'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Büyüklik taslamak, Allah'a karşı işlenmiş ilk günah-tır." [c.1, s.42]

Ben derim ki: Daha önce açıklandığı gibi ve bir önceki rivayette belirtildiği gibi bu günahın kaynağı benlik duygusudur.

Nehc'ül-Belâğa'da İmam Ali (a.s), Âdem'in yaratılış şeklini anlatan bir hutbesinde şöyle buyuruyor: "Yüce Allah, meleklerle tevdi ettiği emaneti onlardan yerine getirmelerini ve onlara yaptığı tavsiyenin gereğine uymalarını emretti. Bunun için Âdem'e secde ederek ve üstünlüğüne saygı göstererek ona boyun eğmelerini istediğini bildirmek için, 'Âdem'e secde edin.' buyurdu. Hepsi secde etti. Sadece İblis ve askerleri secde etmeye yanaşmadı. Taassup onların akıllarını başlarından aldı ve kötülüğe mağlup oldular..." [Nehc'ül-Belâğa, Feyz'ül-İslâm, hutbe: 1, s.30]

Ben derim ki: Bu rivayette secde emrinin İblis ile birlikte onun askerlerini de kapsadığı bildiriliyor. Bu ifade, bizim Âdem'in insanlığı temsil eden bir sembol olduğu, şahsının bir özellik taşımadığı ve bu olayın tekvinî bir sürece işaret ettiği yolundaki daha önce yaptığımız açıklamayı teyit etmektedir.

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), "*Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım.*" ifadesini şöyle açıklıyor: "*Önlerinden sokulacağım*, yani ahireti onlara önemsiz göstereceğim; *arkalarından sokulacağım*, yani onlara mal biriktirmeyi ve bu malların haklarını vermeyerek hepsinin mirasçılarına kalmasını sağlamalarını emredeceğim; *sağlarından sokulacağım*, yani sapıklığı süslü ve şüpheyi güzel göstererek din ile ilişkilerini bozacağım; *ve sollarından sokulacağım*, yani nefsi arzuları onlara sevdirek, aşırı arzuların kalplerine egemen olmasını sağlayacağım." [c.3-4, s.404, Tahran basımı]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Muhammed'i peygamber olarak gönderen Allah'a

yemin ederim ki, ifritler ve iblisler, arıların et üzerine üşüşüklerinden daha çok müminin üzerine üşüşürler." [c.2, s.301, h: 111]

Meani'l-Ahbar adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s), "İblis'e, İblis adının verilmesinin sebebi, onun Allah'ın rahmetinden mahrum edilmiş olmasıdır." dedi. [s.138, Tahran basımı]

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre Ebu Rıf'a şöyle dedi: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Âdem'in bir süre barındığı cennet, dünya bahçelerinden bir bahçe midir, yoksa ahiret cennetlerinden bir cennet midir?" diye sordular. İmam şu karşılığı verdi: "Orası üzerinde güneşin ve ayın doğduğu bir dünya bahçesi idi. Eğer ahiret cennetlerinden olsaydı, Âdem sonsuza kadar oradan çıkmazdı."

İmam sözlerine şöyle devam etti: "Yüce Allah Âdem'i cennete yerleştirdi. Bir ağacın meyvesi dışında ona her şeyi yemeyi mubah kıldı. Çünkü Âdem ancak emirlerle, yasaklarla, beslenerek, elbise giyerek, bir çatı altında barınarak ve çiftleşerek varlığını sürdürecektir. Allah'ın inayeti olmadan menfaatini zararından ayırt edecek yapıda değildi. Bu durumu bilen İblis ona gelerek şöyle dedi: 'Sen ve eşin eğer Allah tarafından size yasaklanan şu ağacın meyvesinden yerseniz, melek olursunuz ve ebedî olarak cennette kalırsınız. Eğer bu ağacın meyvesinden yemezseniz, Allah sizi cennetten çıkarır.' Arkasından, *'Rabbimiz, iki melek olmayasınız veya sürekli kullardan olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı. Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi istiyorum.' diye yemin etti.'* ayetlerinde bildirildiği üzere onların iyiliğini istediğine dair yemin etti."

"Bunun üzerine Âdem, İblis'in sözlerini kabul etti ve o ağacın meyvesinden yediler. Ardından, *'ayıp yerleri onlara göründü.'* ifadesinde anlatılanlar oldu. Allah'ın kendilerine giydirdiği cennet elbiseleri üzerlerinden düştü. Hemen cennet yaprakları ile ayıp yerlerini örtmeye koyuldular. *'Rableri onlara seslendi: Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın açık düşmanınız olduğunu size söylememiş miydiniz?'* Bunun üzerine onlar, Kur'ân'da anlatıldığı üzere, *'Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz.'* diyerek tövbe ettiler. Buna karşılık Allah onlara, *'Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar -yani kıyamet gününe kadar- yerleşme ve faydalanma vardır.'* buyurdu." [c.1, s.43]

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Âdem cennetten çıkınca Cebrail yanına inerek ona şöyle dedi: 'Ey Âdem, Allah seni elleri ile yaratmadı mı? Sana kendi ruhundan üflemedi mi? Meleklerle sana secde ettirmede mi? Seni cariyesi ile eşleştirmede mi? Seni cennete yerleştirip oradaki her nimeti sana mubah kıldıktan sonra o ağacın meyvesinden yemeyi sana sözlü olarak yasaklamadı mı? Öyleyken nasıl oldu da o ağacın meyvesinden yiyerek ona karşı geldin?' Âdem Cebrail'e şu karşılığı verdi: Ey Cebrail, İblis bana iyiliğimi düşündüğüne dair Allah adı üzerine yemin etti. Ben Allah'ın yarattığı hiçbir varlığın Allah adı üzerine yalandan yemin edeceğine ihtimal vermedim." [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.43-44 ve 225]

Ben derim ki: Bu olay ile ilgili birkaç rivayete, Bakara Suresi'nin tefsiri sırasında yer vermiştik. İnşaallah diğer bazılarına da uygun yerleri geldiğinde değinilecektir.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "İblis dedi ki: 'Rabbim sen asla zulmetmeyen adaletin ta kendisi olduğuna göre nasıl olur da benim amellerimin sevapları boşa gider?' Allah ona, 'Hayır, boşa gitmez. Sen bana amellerine sevap olarak dünya için bir şey iste, vereyim.' buyurdu. İblis'in istediği ilk şey kıyamet gününe kadar var olmak oldu. Allah, 'Bunu sana verdim.' buyurdu. İblis, 'Beni Âdem'in soyu üzerine musallat et.' dedi. Allah, 'Musallat ettim.' buyurdu. İblis, 'Kanın damarlarda dolaştığı gibi benim onların vücutlarında dolaşmamı sağla.' dedi. Allah, 'Bunu sağladım.' buyurdu. İblis, 'Onların her doğan çocuğuna karşılık benim iki çocuğum doğsun, ben onları göreyim, fakat onlar beni görmesin, onlara dilediğim kılıkta görünebileyim' dedi. Allah, 'Sana bu imkânı verdim.' buyurdu. İblis, 'Rabbim, bana daha çoğunu ver.' dedi. Allah, 'Sana ve soyuna onların kalplerini barınak yaptım.' buyurdu. İblis, 'Rabbim yeter.' dedi."

"Bunun üzerine İblis, 'İzzetin hakkı için, seçilmiş kulların dışında onların hepsini sapıklığa düşüreceğim.' dedi." [c.1, s.34, Tahran basımı]

Ben derim ki: Daha önce yaptığımız açıklamalar, bu rivayetin anlamını açıklıyor. İblis'in, "Onlara dilediğim kılıkta görünebileyim." şeklindeki sözü, onun dilediği şekle girerek insan duyguları üzerinde tasarrufta bulunabilmesinin ötesinde bir anlama gelmez. Bu söz,

onun dilediği ve istediği gibi kendi özünün değişebilmesi anlamına gelmez.

Bazıları ise şöyle diyorlar: "İlim adamlarının ittifakına göre, İblis ve soyu cin kökenlidirler ve cinler hava gibi latif cisimlerdir, çeşitli şekillere girebilirler. Hatta köpek ve domuz kılığına bile girebilirler. Melekler de latif cisimlerdir. Onlar ise köpek ve domuz dışında çeşitli şekillere girebilirler."

Bunlar bu sözleri ile cinlerin ve meleklerin özleri ile değiştiklerini kastediyor gibidirler. Oysa bu iddianın ne naklî ve ne aklî bir delili yoktur. İddia edilen ittifak ise, ortak anlayış anlamına gelir. Bu anlamda bir ittifakın değil nakledileni, tespit edileni bile delil değeri taşımaz. Bu konuda Kitap ve sünnetteki kaynak ise, yukarıda sunduğumuz rivayettir.

İblis'in soyu ve bu soyun çokluğu da, sadece bu soyun çok sayıda olduğu ve İblis'in kendisinden kaynaklandığı sonucunu verir. Peki, bu çoğalma nasıl oluyor? Bizim bildiğimiz çiftleşme yolu ile mi, yumurtlayıp üzerinde kuluçkaya yatarak mı, yoksa anlaşılması mümkün olmayan başka bir yolla mı? Bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz.

Evet, şu şekilde birkaç rivayet var: "İblis kendisi ile çiftleşiyor, yumurtluyor ve yumurtası üzerinde kuluçkaya yatıyor." Veya "Apış arasında bir erkeklik ve öbürü dişilik uzvu olmak üzere iki üreme uzvu var; bunlarla kendi kendiyile çiftleşiyor ve günde on çocuğu oluyor. Çocukların hepsi erkektir, aralarında çiftleşmezler veya çiftleşmeleri hayvanlar gibi eşleşerek olur."¹

Bütün bunlar, bazı tek kanallı rivayetler dışında hiçbir delile dayanmayan görüşlerdir. Bu tek kanallı rivayetler de zayıf, mürsel, maktu ve mevkuf rivayetlerdir, özellikle bu tür meselelerde dayanak olamazlar. Bu tür meselelerde ancak muhkem ayetler, mütevatir hadisler veya kesin karinelerle desteklenen hadisler delil olabilir. Eğer sözünü ettiğimiz rivayetler, Kur'ân ile örtüşseydi, onunla doğrulanırlardı. Fakat bu nitelikte değildirler.

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'den, o babasından, babası İbn Umeyr'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Her kalbin iki gözü vardır. Birinde yol gösteren melek, öbüründe ise

1- [Bihar'ul-Envar, c.63, s.306]

yoldan çıkararak şeytan bulunur. Beriki kalbe emreder, öteki onu engeller. Şeytan ona kötülüğü emreder, melek ise onu kötülükten alıkor. İşte yüce Allah'ın, *'İnsanın sağında ve solunda oturan iki kişi vardır. Hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen ve o sözü zapta geçiren bulunmasın.'* (Kaf, 18) ayeti bunu ifade etmektedir." [c.2, s.266]

Bihar'ul-Envar adlı eserde, eş-Şihab adlı eserden naklen şu bilgiye yer verilir: Hz. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "Şeytan damarlardaki kan gibi âdemoğlunun vücudunda dolaşır." [c.63, s.268]

Sahih-i Müslim'de İbn Mes'ud'a dayanılarak verilen bilgiye göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Herkes cin kökenli bir yoldaş musallat edilmiştir." "Sana da mı ey Allah'ın Resulü?" diye sorulması üzerine Peygamberimiz, "Evet, bana da. Yalnız Allah bana yardım etti de benim cinim bana teslim oldu. Artık bana sadece iyiliği emrediyor." karşılığını verdi. [c.17, s.157]

Ben derim ki: Hadisin orijinal metninde geçen tabiri, bazıları "üslime=teslim oldu" şeklinde, bazıları ise "esleme=Müslüman oldu" şeklinde okumuşlar.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Cemil b. Derrac şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'İblis melek kökenli mi idi ve gökte bir yetkisi var mı idi?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Melek kökenli değildi. Fakat melekler onu kendilerinden biri gibi görüyorlardı. Oysa Allah onun onlardan olmadığını biliyordu. Gökte herhangi bir yetkisi ve üstünlüğü de yoktu."

"Tayyar'a gidip İmam'dan işittiklerimi kendisine haber verdim. İmam'ın sözlerini yadırgadı ve 'Nasıl olur da melek kökenli olmaz?! Oysa yüce Allah meleklerle buyuruyor ki: *Âdem'e secde edin. İblis dışında hepsi secde etti.'* Tayyar İmam'ın yanına gidip bu soruyu ona sordu. Ben de yanlarındaydım. İmam ona, 'Allah Kur'ân'ın birçok yerinde müminlere hitap ederek, *'Ey müminler!'* buyuruyor. Bu hitaba münafıklar dahil mi?' diye sordu. Tayyar, 'Evet; bu hitap, müminlerin yanı sıra münafıkları, sapıkları ve görünüşte ilâhî çağırışı kabul eden herkesi kapsar.' karşılığını verdi." [c.2, s.34, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu hadis, İblis'in melek kökenli olduğu ve beşinci kat gökte veya cennette kapı görevlisi olduğu yolundaki rivayetlerin doğru olmadığını bildiriyor.

Bilmek gerekir ki, İblis'in tasarrufları konusunda Şîî ve Sünnî kaynaklardan gelen rivayetler sayılamayacak kadar çoktur. Bu rivayetler iki kısma ayrılır:

Birinci kısımda İblis'in tasarrufları açıklamaz olarak veriliyor. İkinci kısımda ise, bu tasarruflar belirli oranda bir açıklama ile birlikte sunuluyor.

Birinci kısmın örneklerinden şu rivayetleri sayabiliriz:

el-Kâfi'de İmam Ali'den (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Et mendilini (içine et konmuş olan bezi) evde tutmayın; çünkü o, şeytanın ya tağıdır. Kapının arkasında toprak bırakmayın; çünkü o toprak, şeytanın barınağıdır." [c.6, s.531]

Yine el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Her köprü'nün en yüksek noktasında bir şeytan bulunur. Buradan geçerken, 'Bismillah' de ki, o şeytan senden uzaklaşsın." [c.6, s.532]

Yine aynı eserde, İmam Ali'ye (a.s) dayanılarak verilen bilgiye göre Resulullah (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Şeytanın evlerinizdeki yuvaları, örümcek ağlarıdır." [c.6, s.532]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık veya İmam Muhammed Bâkır (her ikisine selâm olsun) şöyle buyuruyor: "Ayakta su içme. Durgun suya küçük su dökme. Mezarın etrafında dönme. Evde yalnız kalma. Tek pabuçla yürüme. Çünkü şeytan bunlardan birini yapana hızla gelir." [c.6, s.534, h: 8]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyuruyor: "Allah'ın adı anıldığı zaman şeytan uzaklaşır. Eğer kişi cinsel ilişkiye girerken besmele çekmez ise, şeytan da (onunla birlikte) cinsel organını sokar, cinsel ilişki şeytan ile ikisinden olur; fakat nütfe bir olur." [c.5, s.501, 3. hadisin sonunda]

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyuruyor: "Ne kadar haram mal varsa, şeytan ona ortaktır." [c.2, s.22]

Bir hadiste de şöyle buyruluyor: "Kim sarhoş olarak uyursa, şeytanın gelini olur." [Bihar'ul-Envar, c.79, s.148, h: 58]

Ben derim ki: *"İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi pisliklerdir."* (Mâide, 90) ayeti anlam bakımından bu kategoriye girer.

İkinci kısmın örnekleri olarak da şu rivayetleri verebiliriz:

el-Kâfi adlı eserde İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu kaydedilir: "Öfke, şeytanın âdemoğlunun kalbinde tutuşturduğu bir kordur." [c.2, s.304-305, h: 12]

Hız. Peygamber'den (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Şeytan, insanoğlunun damarlarında kan gibi dolaşır. Onun dolaşım yollarını açıklıkla daraltın." [el-Mahaccet'ul-Beyza, c.3, s.33, Tahran basımı]

el-Mehasin adlı eserde İmam Rıza'ya (a.s), onun da dedelerine dayanarak naklettiğine göre İmam Ali (a.s) şöyle buyurur: "Şeytanın sürmesi uyku, şerbeti öfke ve yalayıp yutması yalandır."

Bir hadiste şöyle geçer: "Musa (a.s) bir defasında İblis'i gördü. Başında uzunca bir şapka vardı. Musa ona şapkanın ne işe yaradığını sorunca, 'Onunla âdemoğullarının kalplerini avlıyorum.' karşılığını verdi. [Bihar'ul-Envar, c.63, s.251, h: 114, Tahran basımı]

İbn Şeyh'in el-Mecalis adlı eserinde İmam Rıza'ya (a.s), onun da dedelerine dayanarak naklettiğine göre; İblis, Âdem Peygamber zamanından İsa Peygamber zamanına kadar gelen peygamberlerin yanına gelir, onlarla konuşur, sorular sorardı. Bu peygamberler içinde en çok Zekeriyya Peygamber'in oğlu Yahya Peygamber'in yanına gelip giderdi.

Bir gün Yahya Peygamber ona, "Ey Ebu Murre, senden bir dileğim var." dedi. İblis, "Sen, isteğini reddedemeyeceğim derecede yüce, değerli birisin. Ne istiyorsan söyle. Ben senin isteğine karşı koymam." karşılığını verdi. Yahya Peygamber, "Ey Ebu Murre, insanları avlamak için yararlandığın tuzaklarını ve oltalarını bana anlatmanı istiyorum." dedi. İblis, "Hay hay, seve seve." diyerek Yahya Peygamber'e ertesi gün için randevu verdi.

Ertesi gün sabah olunca Yahya Peygamber evinde oturup randevunun gelmesini beklemeye koyuldu. Kapıyı üzerine sımsıkı kilitledi. Bir de ne görsün! İblis, evinin bir pencere deliğinden, o farkında olmadan, içeri girmiş, karşısında duruyor. Yüzü maymun yüzü, vücudu domuz şeklinde idi. Gözlerinin, dişlerinin ve ağzının yarıkları uzunlamasına idi. Alt ve üst çene kemikleri yek pare idi. Çenesi ve sakalı yoktu. İki göğsünde ve iki omuz başlarında olmak üzere dört eli vardı. Topukları önden ve parmakları arkadan idi.

Üzerinde bir kaftanı vardı ve beline bir kuşak bağlamıştı. Kuşağında, kırmızıdan sarıya ve yeşile kadar bütün renklerde ipler asılı idi. Elinde büyük bir zil, başında yumurta biçiminde bir kalpak vardı. Kalpağın üzerinde kancaya benzer bir demir parçası asılı idi.

Yahya Peygamber İblis'i baştan aşağıya süzdükten sonra, "Belindeki bu kuşak nedir?" diye sordu. İblis, "Bu kuşak, Mecusîliktir; onu ben çıkardım ve onu onlara süslü gösterdim." dedi. Yahya Peygamber, "Kuşağındaki bu rengarenk çizgiler nedir?" diye sordu. İblis, "Bunlar, çeşitli kadın süsleridir. Kadın, çeşitli şekillerde süsler yapar. Sonunda o şekillerden biri, rengi ile uyuşur ve insanları onunla ayartır." dedi.

Yahya Peygamber, "Peki, elindeki bu zil nedir?" diye sordu. İblis, "Bu alet tambur, davul, dümbelek, ney ve zurna gibi bütün çalgı aletlerinin birleştirilmiş biçimidir. İnsanlar içki içmeye otururlar. Fakat ondan bir zevk almazlar. O sırada ben bu çalgı aletini çalmaya başlayarak aralarına dalarım. Çalgı sesini işitince coşarlar. Kimi dans eder, kimi parmaklarını çıtlatır ve kimi de elbiselerini yırtar." karşılığını verdi.

Yahya Peygamber (a.s), "Senin gözünü en çok aydınlatacak şey nedir?" diye sordu. İblis, "Kadınlardır. Onlar oltalarım ve tuzaklarımdır. Salihlerin bana yönelik bedduaları ve lânetleri yoğunlaşınca, kadınların yanına gider, onlarla gönlümü hoş ederim." dedi.

Yahya Peygamber, "Peki, başındaki yumurta biçimindeki bu kalpak nedir?" diye sordu. İblis, "Onunla müminlerin bedduasından korunurum." dedi.

Yahya Peygamber, "Kalpağın üzerindeki bu demir parçası nedir?" diye sordu. İblis, "Onunla salihlerin kalplerini karıştırırım." dedi.

Yahya Peygamber, "Benim üzerimde başarılı olduğun bir an var mı?" diye sordu. İblis, "Hayır, fakat bir huyun var ki, hoşuma gidiyor." karşılığını verdi. Yahya Peygamber, "Nedir o?" diye sordu. İblis, "Sen obur bir adamsın. İftar ettiğinde çok yiyor ve ağırlaşıyorsun. Bu yüzden bazı namazlarından ve gece ibadetlerinden geri kalıyorsun." karşılığını verdi.

Bunun üzerine Yahya Peygamber, "Allah'a ahdim olsun ki, bundan böyle yaşadıkça daha doymadan yemekten kalkacağım." dedi. İblis de, "Allah'a ahdim olsun ki, bundan böyle dünyada oldukça hiçbir

Müslümana nasihat etmeyeceğim." dedi ve hemen Yahya Peygamber'in yanından ayrıldı ve ondan sonra bir daha yanına gelmedi. [Bihar'ul-Envar, c.63, s.223-225, h: 70]

Ben derim ki: Bu rivayet, Sünnî kanallardan daha geniş olarak nakledilmiştir.¹ Ayrıca İblis ile Âdem, Nuh, Musa, İsa ve Muhammed (s.a.a) peygamberler arasında sohbetler, tartışmalar ve karşılıklı konuşmalar olduğunu anlatan rivayetler de vardır.

Yine, daha önce işaret edildiği gibi İblis'in çeşitli günahlar ile ilgili ayartmaları ve kandırma şekilleri hakkında her iki mezhep tarafından nakledilen sayısız rivayet vardır.

Bu rivayetler en açık şekilde şunu gösteriyor: Bu şekillenmeler, günahın türüne ve biçimine uygun gelen sembolik şekillenmelerdir. Tıpkı rüyalarındaki alışılmış bağlantılara ve yaygın inançlara uygun olarak meydana gelen sembolik olaylarda olduğu gibi.

Bu ikinci kısmı irdeleyince şu sonuca varılıyor: Birinci kısımda örnek gösterilen rivayetlerdeki özellikler ve nitelikler, İblis ile nesneler arasındaki bağlantı türleridir. İblis, insanları, bu nesnelere uygun düşecek ayartmalara ve kandırmacalara çağırır.

Bütün bu olaylarla ve nesnelerle bağlantılı sembolik şekillenmeler, hurafecilerin ve bazı hadisçilerin kimi zaman benimsedikleri maddî şekillenmelerden başka şeylerdir. Şunu demek istiyoruz:

Kimilerinin zannettiği gibi, meselâ insanlar arasında bir inanç sistemi olan Mecusîliğin, aynı zamanda İblis'in beline bağladığı bir deri kuşak olduğu düşünmemeli. Veya İblis'in kimi zaman iç güdülerini ve davranışları ile gerçek bir insan olduğu, kimi zaman türsel bir gerçekliği olan tanımadığımız bir hayvan olduğu, kimi zaman da canlılıktan ve bilinçten yoksun bir madde olduğu zannedilmemelidir. Veya bütün bu farklı türlerin İblis'in maddesine ârız olan şekiller ve biçimler olduğu düşünülmemelidir. Sözüünü ettiğimiz rivayetler, bu tür ihtimallere ışık tutacak karinelere yoksundur.

Ancak, bu rivayetleri bir bütün olarak ele alacak olursak, bunların kaynaklardan geldiğinden ve Kur'ân'ın onları bir bütün olarak doğruladığından kuşku duyulmamalıdır. Bunlar, İblis'in duyu organlarımıza çeşitli şekillerde yansıdığına delâlet ediyorlar.

1- [Kenz'ül-Ummal, c.1, s.398-401, Beyrut basımı]

Bu rivayetler bir bütün olarak böyle değerlendirilmelidir. Fakat bu rivayetler tek tek ele alınınca, bunların içinde senet bakımından sahih olanları bile -çünkü hepsi öyle değildir- âhâd rivayetlerdir ki, bu tür temel meselelerde dayanak olamazlar. Sadece istihbab ve kerahet gibi ayrıntı niteliğindeki hükümler, bu rivayetlerden çıkarılabilir ki, bu da, fıkıh bilginlerinin işidir.

AYETLERİN MEÂLİ

26- Ey Âdemoğulları, size ayıp yerlerinizi örtecek ve süslenmenizi sağlayacak elbise indirdik. Takva elbisesi ise, o daha hayırlıdır. Bu, Allah'ın ayetlerindendir. Ola ki, düşünüp ders alırlar.

27- Ey Âdemoğulları, şeytan ayıp yerlerini kendilerine göstermek için ana-babanızın elbiselerini soyarak onları cennetten çıkardığı gibi sizleri de kandırıp tuzağa düşürmesin. O ve tayfası, onları görmediğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık.

28- Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, "Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti." derler. De ki: "Allah çirkin işi emretmez. Allah adına bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"

29- De ki: "Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınıza O'na yönelin) ve dini O'na özgü kılarak O'nu çağırın. Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz."

30- (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti. Çünkü onlar, Allah'ı bırakıp şeytanları veli edindiler ve buna rağmen doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

31- Ey Âdemoğulları, secde yerinde süslerinizi yanınıza alın. Yiyin, için; fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

32- De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızıkları kim haram etmiştir?" De ki: "Bunlar, kıyamet gü-nü sırf dünya hayatında iman edenler içindir." Biz, ayetlerimizi böylece bilen bir topluluk için ayrıntılı biçimde açık-lıyoruz.

33- De ki: "Allah, sadece açık-gizli bütün çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri Allah'a ortak koşmanızı ve Allah adına bilmediklerinizi söylemenizi yasaklamıştır."

34- Her toplumun belirlenmiş bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde onu ne bir an erteleyebilirler ve ne bir an öne alabilirler.

35- Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip ayetlerimi anlattıkları zaman, kimler kötülüklerden sakınır ve iyi işler yaparsa, onlar için artık korku yoktur ve onlar üzülmeyiz de.

36- Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler ise, ateş ehlidirler; onlar orada ebedî kalacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Önce bu ayetlerdeki hitapları ve daha önceki secde ve cennet hikâyesini inceleyelim. Sonra bütün bunları, bu hikâyenin ve hitapların diğer surelerdeki işlenme biçimleri ile karşılaştıralım. Özellikle bu hikâyeye ve hitaplara bu surenin özeti niteliğindeki Mekke inişli Tâhâ Suresi ile Medine inişli Bakara Suresi'nde nasıl yer verildiğine dikkat edelim. O zaman şu sonuca varırız: "*Ey Âdemoğulları*" diye başlayan bu hitaplar, daha önce sadece Âdem Peygamber'e yöneltilmişken bu surede genelleştirilmiştir. Bu hitapların yanı sıra, yukarda değindiğimiz gibi, hikâye de şu veya bu şekilde genelleştirilmiştir.

Bu ayetlerde "*Ey Âdemoğulları*" ifadesi ile başlayan dört hitap vardır. Bunların üçü, şeytanın ayartma girişimlerinden sakındırma, yeme, içme ve giyim ile ilgilidir. Bu üç hitap, Tâhâ Suresi'nin şu ayetlerindeki sırf Âdem Peygamber'e (a.s) yöneltilen direktifleri genelleştiriyor: "*Ey Âdem, bu (şeytan), senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın. Yoksa sıkıntı çeker, bedbaht olursun. Şimdi cennette acıkmayacak, çıplak kalmayacaksın. Yine burada susuzluk çekmeyecek, sıcaktan kavrulmayacaksın.*" (Tâhâ, 119) Dördüncü hitap ise yine aynı suredeki şu ayeti genelleştiriyor: "*Benden size bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa, o ne sapıtır ve ne sıkıntıya düşer.*" (Tâhâ, 123)

Başka bir ifade ile; bu hitaplar, Âdem hikâyesinden soyutlanıp önce sırf kendisine yöneltilmişken sonra genelleştiriliyor, arkasından da bu hitapların uzantısı niteliğinde başka hükümler sunuluyor. Bundan anlıyoruz ki, burada ana hatları ile yasallaştırılan hükümler, istisnasız bütün ilâhî şeriatlarda yer alan hükümlerdir. Bu üslûptan şunu da anlıyoruz ki, insan için belirlenen mutluluk ve bedbahtlık ve diğer ortak kader süreci, tıpkı o genel hükümler gibi, bütünü ile bu hikâyeye

varıp dayanır. Yani bu hikâye, birçok ayrıntılara kaynaklık eden bir temel, birçok tafsilata işaret eden bir özetir.

26) Ey Âdemoğulları, size ayıp yerlerinizi örtecek ve süslenmenizi sağlayacak elbise indirdik.

Ayette geçen "libas"; giyinmeye, vücudu ve başka şeyleri örtmeye yarayan her şey demektir.

Yine ayette yer alan "rîş" kelimesi, süslü şey anlamına gelir. Bu anlam, "rîş" kelimesinin asıl anlamı olan "kuşun tüyü" anlamından alınmıştır. Çünkü kuşun tüyünde güzellik ve süs vardır. Kimi zaman ev eşyası ve araç-gereci anlamında da kullanılır.

Galiba Âdemoğullarına elbise ve süs indirmekten maksat, bunları yaratmaktır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Ve demiri indirdik. Onda büyük bir güç ve insanlar için faydalar vardır."* (Hadîd, 25) *"Size hayvanlardan sekiz çift indirdik."* (Zümer, 6) *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim yanımızda olmasın. Fakat biz onu belli bir ölçü ile göndeririz."* (Hicr, 21)

Demek ki, yüce Allah elbise ve süsü kendi katındaki gayb âlemin-den görünür âleme indirdi ki, bu da yaratma demektir.

Elbiseden maksat, insanların fiilî kullanımlarına elverişli olarak imal ettikleri giyim eşyasıdır; yoksa bu eşyaların hammaddeleri olan pamuk, yün gibi maddeler değildir. İnsanlar bu hammaddeleri alıyorlar ve birtakım sınaî işlemlerden geçiriyorlar. Ayıklama, iplik hâline getirme, dokuma, kesme ve dikiş gibi. Söz konusu hammaddeler bu işlemler sonunda giyinmeye elverişli elbiselere dönüşüyor.

Buna göre insanların çabalarının ürünü olan elbiselerin ve süslerin Allah'ın yaratıkları sayılmaları, *"Allah sizi ve yaptığınız işleri yarattı."* (Sâffât, 96) ayetinin anlamı çerçevesindeki ilişkinin ışığı altında değerlendirilmelidir.

İnsan birtakım işler yapıyor. Bu işlerin çok sayıda sebebi vardır ki bunlardan biri, insanın kendisidir. Bir sürü işler ve gelişmeler de doğal olarak meydana geliyor. Toprağın bitki bitirmesi, altının sarı oluşu ve balın tatlı olması gibi. Bu gelişmelerin de çok sayıda sebebi vardır ki bunlardan biri, bu gelişmelerin failidir.

Tekvinî açıdan bu iki iş türü arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü bütün sebepler, içerdikleri bütün güçleri ile sonunda varıp yüce Allah'a dayanırlar ve bütün bu sebepler Allah'ın kuşatması altındadırlar.

Yalnız hilkatin (yaratma işleminin) varlıklarla bağlantısı aynı tarzda, tek biçimde değildir. Gerçi bütün varlık örnekleri sonunda Allah'a varıp dayanma bakımından birdirler; ama eksiklik, çirkinlik ve iğrençlik anlamı taşıyan günahlar ve benzeri şeyler bunların dışındadır.

Çünkü bunların mahiyeti, güzel yaratılıştan yoksun veya Allah'ın emrine aykırı olmalarından ibarettir. Bu nitelikler ise, Allah'ın yaratıkları değildir. Bunlar, meselâ insanın batınî veya zahirî davranışlarındaki eksikliklerin sıfatlarıdır. Bu kitabın çeşitli yerlerinde bu gerçeğe işaret etmiştik.

Bu ayette elbise, *"ayıp yerlerinizi örtecek"* ifadesi ile nitelendiriliyor. Bunun sebebi, elbise demekle, insanı elbise edinmeye zorlayan ihtiyacın giderilmesini sağlayan şeyin kastedildiğinin belirtilmesidir. Bu zorlayıcı ihtiyaç, insanın açılmasından rahatsız olduğu ayıp yerlerinin örtülmesidir. Süslenmeyi sağlayacak giyim ise, ihtiyacın özünü aşan güzellik amacı ile kullanılan giysidir.

Bu ayette insanın giyinmeye ve süslü kıyafetler kullanmaya yönlendirilmesinin Allah'ın bir lütfü olduğu vurgulanıyor.

Bu ayet, bazılarının da söylediği gibi, süslü elbiseler giyinmenin mubah olduğuna delâlet ediyor.

Takva elbisesi ise, o daha hayırlıdır...

Yüce Allah, bu ifade ile, insanın ayıp yerlerini örterek açıkta kalmasından rahatsız olduğu yerlerinin görünmesini önleyen zahirî elbiseyi, insanın meydana çıkmasını istemediği batınî ayıplarını örten batınî elbiseye geçiş yapıyor. Bu batınî ayıplar, şirk ve diğerleri gibi günah rezillikleridir. Bu rezillikleri örtecek olan elbise, Allah'ın emri olan takvadır.

Şöyle ki, insanın ayıplarının meydana çıkmasının doğurduğu acı ve utanç, psikolojik bir duygudur ve hem zahirî ayıp yerlerinin, hem de batınî ayıplarının ortaya çıkmaları durumunda duyulan ıstırap aynı türdendir. Yalnız batınî ayıpların ortaya çıkmasından doğan ıstırap daha acı, daha şiddetli ve daha kalıcıdır. Çünkü bu ayıbın hesabını Allah soracak ve sonucu da kaçınılmaz bir bedbahtlık ve kalpleri tutuşturan

cehennem ateşidir. Bundan dolayı takva elbisesi, görünür elbiseden daha hayırlıdır.

Bu anlama işaret etmek ve etkisini pekiştirmek için bu ifadenin hemen arkasından *"Bu, Allah'ın ayetlerindendir. Ola ki, düşünüp ders alırlar."* buyruluyor. Yani, insanın meydana çıkmasından rahatsız olduğu ayıp yerlerini örtme ihtiyacını gideren elbiseler edinmesine yönlendirilmesi, Allah'ın bir ayetidir. Eğer insan bu ayeti irdeler, iyice değerlendirirse, meydana çıkmalarından rahatsız olacağı batını ayıplarının da olduğunu fark eder ki, bu batını ayıplar nefsinin rezillikleridir. Bunların örtülmesi, görünür elbise ile dışarıdaki ayıp yerlerini örtmekten daha gerekli ve daha vazgeçilmezdir. Bu batını rezillikleri örten, bu kaçınılmaz ihtiyacı gideren elbise ise, Allah'ın emrettiği ve peygamberlerinin dilinden açıkladığı takva elbisesidir.

Takva elbisesinin ne olduğu hakkında tefsir âlimlerinin ortaya attıkları başka görüşler vardır. Kimine göre bu elbise, iman ve salih ameldir. Kimine göre, dış görünüş güzelliğidir. Kimine göre, utanma duygusudur. Kimine göre, dünyadan el-etek çekmişliği ve alçak gönüllülüğü ifade eden kaba ve kalitesiz dokunulmuş kumaşlardan yapılmış elbiselerdir. Kimine göre, İslâm'dır. Kimine göre, savaş kıyafetidir. Kimine göre, insanın avret yerlerini örten elbiselerdir. Kimine göre, Allah korkusudur. Kimine göre, takva sahiplerinin kıyamet günü giyecekleri elbiselerdir ki, hiç şüphesiz o, dünya elbiselerinden daha hayırlıdır. Görüldüğü gibi bu görüşlerin hiçbirisi ayetin akışına gerektiği gibi uyumuyor.

27) Ey Âdemoğulları, şeytan ayıp yerlerini kendilerine göstermek için ana-babanızın elbiselerini soyarak onları cennetten çıkardığı gibi sizleri de kandırıp tuzağa düşürmesin...

Bu ayet, her ne kadar *"Ey Âdemoğulları"* diye başladığı için önceki ayetlerden ayrılmış ve kopuk gibi görünüyorsa da, anlam itibarıyla önceki ayetlerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Böyle olduğu için bir önceki ayette geçen "sev'at (ayıp yerler)" kelimesi bir daha zikrediliyor. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Ey Âdemoğulları, sizin öyle ayıplarınız var ki, onları ancak takva elbisesi örter. O takva elbisesi ki, hilkatten gelen fitratınız gereğince onu size giydirdik. Şeytan, cennette ana-babanızı kandırıp onları elbiselerinden soyundurarak ayıp yerlerini meydana çıkardığı gibi, sakın sizi de kandırıp bu takva elbisesinden

soyundurmasını. Çünkü biz şeytanları, onlara uyanların ve bizim ayetlerimize inanmayanların velileri yaptık."

Bundan şu anlaşılıyor: İblis'in cennette Âdem ile eşini elbiselerinden soyundurup, birbirlerinin ayıp yerlerini görmelerine yol açması, Âdemoğullarını kandırıp onları takva elbisesinden soyundurmasının sembolik bir örneğidir. Bu da demektir ki insan, şeytan tarafından ayartılmadığı sürece mutluluk cennetindedir. Fakat şeytan tarafından a-yartılınca Allah onu oradan çıkarır.

"O ve tayfası, sizin onları görmediğiniz yerden sizi görürler..." ifadesi, bir yandan ayette geçen yasaklamayı pekiştirdiği gibi, öbür yandan şeytanın çalışma biçiminin inceliğine ve sızma yönteminin gizliliğine dikkat çekiyor. İnsanın bu inceliği hissedemeyeceğini, bu gizliliğin farkına varamayacağını anlatıyor. Çünkü insan, [bir kötü iş işlerken] sadece kendini görür; arkadan ona kötülüğü emreden, kendisini bedbahtlığa sürükleyen birinin varlığının farkında olmaz.

"Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık." ifadesi, ayette yer alan yasaklamayı bir kere daha pekiştiriyor. Şeytanın ve adamlarının insan üzerindeki velâyetleri ve tasarrufları, ayartma ve aldatma velâyetinden öte değildir. İnsanlar şeytanın ayartmalarına ve aldatmalarına boyun eğdikleri zaman, onlar onların üzerinde diledikleri ve istedikleri gibi tasarrufta bulunurlar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Onlardan gücün yettiği kimseleri yerlerinden oynat, atlılarını ve piyadelerini nara attırarak üzerlerine çullandır, mallarına ve evlâtlarına ortak ol ve onlara çeşitli vaatlerde bulun! Şeytan onlara aldatmacadan başka vaatte bulunmaz. Benim (gerçek) kullarıma gelince, senin onlar üzerinde hiçbir nüfuzun yoktur. Rabbin (onlar için) yeterli vekildir (koruyup kollayandır)." (İsrâ, 64-65) "Onun (şeytanın), iman edip Rablerine güvenenler üzerinde hiçbir nüfuzu yoktur." (Nahl, 99) "Sana uyan sapıklar dışında benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur." (Hicr, 42)

Bu ayetler, incelemekte olduğumuz ayetlere eklendiğinde şu sonuç ortaya çıkar: Şeytanların bazı grupları zaman zaman müminlere sokulsa da, onların müminler üzerinde velâyet kurmaları söz konusu değildir. Onların Allah'a güvenen müminler üzerinde hiçbir nüfuzları yoktur. Bunlar, Allah'ın "Benim kullarım" diye nitelendirdiği kimse-

lerdir. O hâlde şeytanın velâyeti, ancak mümin olmayanlar üzerinde geçerlidir.

Anlaşılan, buradaki "inanmamak"tan maksat, Allah'ın ayetlerine inanmamak, onları yalan saymaktır ki, bu anlamdaki iman etmemek, bir yönden Allah'a ortak koşarak veya O'nun varlığını inkâr ederek kâfir olmak anlamındaki Allah'a iman etmemekten daha özel bir küfür hâlidir. Çünkü bu küfür, Bakara Suresi'nde bu hikâyenin arkasında yer alan genel hitapta ve bu surede bu ayetlerin arkasında zikredilen küfürdür. Hani buyruluyor ya:

"Hepiniz oradan inin, dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa... İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidirler; onlar orada ebedî kalacaklardır." (Bakara, 38-39)

"Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler ise, ateş ehlidirler; onlar orada ebedî kalacaklardır." (A'râf, 36)

28) Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, "Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti." derler. De ki: "Allah, çirkin işi emretmez. Allah adına bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?!"

Bu ayette bütün Âdemoğullarına yönelik genel hitaptan, sadece Peygamberimize (s.a.a) hitap etmeye dönülüyor. Böylece Peygamberimize, ümmetine yönelteceği özel hitaplar çıkarılıyor. Tıpkı daha önceki, *"Ey Âdemoğulları, size... elbise indirdik."* hitabından benzeri amaçla, *"Bu Allah'ın ayetlerindendir. Ola ki, düşünüp ders alırlar."* ifadesine geçildiği gibi.

Kısacası, Âdem Peygamber ile eşinin cennetten çıkmalarına yol açan onların ayıp yerlerinin ortaya çıkması şeklindeki temel ilkedен, yüce Allah'ın insanların çirkin ve iğrenç işlerine razı olmadığı sonucu çıkarılıyor. Bu bağlamda ayette müşriklerin çirkin işler yaptıkları ve bunlara atalarının uygulamalarını dayanak gösterdikleri ve Allah'ın böyle emrettiğini ileri sürdükleri dile getiriliyor. Arkasından yüce Allah, Resul'üne (s.a.a), Allah'ın çirkin işleri emretmeyeceğini, bu tür iddiaların Allah hakkında bilmeden konuşmak ve O'na iftira etmek olduğunu onlara söylemesini emrediyor. Nasıl öyle olmasın ki?! Oysa cennet hikâyesi bu gerçeğin şahididir.

Ayette müşriklerin çirkin davranışlarına gösterdikleri iki mazeret ve başvurdukları iki dayanak zikrediliyor. Bunlar, atalarının aynı işi

yapmış olmaları ve Allah'ın kendilerine o işi yapmayı emretmiş olmasıdır. Genel hitapla ilişkili olan ve cennet hikâyesinden çıkan sonuçla bağlantılı olan mazeret ikinci mazeret olduğu için, onun hemen giderilmesine girişilerek bu mazeretleri derhal reddediliyor.

Müşriklerin atalarının uygulamalarına gelince, yüce Allah bu mazeretten de hoşlanmamasına rağmen, ayetin amacı dışında kaldığı için, onu hemen burada cevaplandırmamış, onun cevabını Kur'ân'ın başka yerlerinde vermiştir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Peki ama, ataları hiçbir şey düşünemeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?"* (Bakara, 170)

Bazı tefsirciler, *"Onlar çirkin bir iş yaptıklarında..."* diye başlayan ifadede cahiliye dönemi Araplarının çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etme geleneklerine işaret edildiğini söylüyorlar. Cahiliye dönemi Arapları bu geleneklerini, *"Biz Kâbe'yi anamızdan doğduğumuz hâlimizle tavaf ediyoruz. İçinde günah işlediğimiz elbiselerle tavaf etmi-yoruz."* diye savunuyorlardı. Ferra'dan nakledildiğine göre cahiliye dönemi Arapları, Kâbe'yi tavaf ederken ince deri parçalarını birbirine ekleyerek oluşturdukları bir kuşağı bellerine bağlardı. Buna *"havf"* denirdi. Bunun yünlü kumaş parçalarından oluşturulana da *"raht"* denirdi. Kadınlar da ön taraflarına semer kolanı veya başka bir şey örterek şöyle derlerdi:

"Bugün bir bölümü veya tamamı görünüyor.

Görünen bölümünü helâl etmiyorum."

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in (s.a.a) İmam Ali'yi (a.s) Tevbe Suresi'nin ayetlerini Mekkelilere tebliğ etmek üzere gönderdiği sıradaki yasaklamasına kadar bu gelenek Araplar arasında yürürlükte idi.

Yasaklama öncesinde Peygamberimiz (s.a.a) veya bazı Müslümanlar, müşrikleri bu âdetlerinden dolayı ayıpladıklarında müşrikler, *"Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti."* mazeretine sığındıkları için, Allah onların iddialarını reddediyor ve *"Allah çirkin işi emretmez. Allah adına bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?!"* diyerek onları kınıyor.

Tefsircilerin bu söyledikleri uzak bir ihtimal değildir. Ayette bu yorumu doğrulayan ip uçları vardır. Çünkü ayette müşriklerin yaptık-

ları iş "fahşâ", yani çok çirkin bir iş olarak nitelendirdikten sonra müşriklerin Allah'ın böyle yapmalarını emrettiği mazeretini öne sürdükleri bildiriliyor. Bunun gerektirdiği sonuç, müşriklerin yaptıkları işin, ibadet amacı ile yapılan çirkin bir iş olmasıdır. Çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmek gibi.

Ayet içerdiği bu "fahşâ" kelimesi ile müşriklerin o çirkin geleneğine uyarlanmaya elverişli olduğu gibi, başka uygulamalara da uyarlanabilir ki, insan toplumlarında, özellikle de zamanımızda bu türden çirkin davranışlara çok rastlanmaktadır.

29) De ki: "Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınıza O'na yönelin) ve dini O'na özgü kılarak O'nu çağırın."

Bir önceki ayette yüce Allah'ın çirkin işleri emretmeyeceği belirtilmiş ve böyle bir iddianın, ilâhî vahye dayalı olmaması dolayısıyla, iftira etmek ve bilmeden konuşmak olduğu hatırlatılmıştı. Bu yüzden bu ayette hemen Allah'ın neyi emrettiğinin belirtilmesine girildi. Bu da hiç şüphesiz bir önceki ayetin, aşırı derecede çirkin olduğu, ifrat ve tefrit kutuplarında yer aldığı gerekçesi ile iğrenç diye damgaladığı ve çirkin saydığı işin karşıtı olan bir tutum olacaktır.

İşte bu yaklaşımla yüce Allah, "*De ki: Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti.*" buyuruyor.

Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre; ayette geçen "kısıt", adalete uygun pay demektir. "Nısf" ve "Nesafe" kelimeleri de aynı anlamı ifade ederler.

Ragıp İsfahanî, kelimenin kullanımına şu ayetleri örnek veriyor: "*İman edip iyi ameller işleyenleri adalete uyarınca ödüllendirmek için...*" (Yûnus, 4) "*Tartıyı adalete uygun yapın.*" (Rahmân, 9)

Ragıp şöyle devam ediyor: "Kast, başkasının payını almak demektir ki bu, zulümdür. 'İksat' ise başkasına payını vermek demektir ki bu, insaf ve adalettir. Bu yüzden biri zulmettiği zaman 'kasetâ', adil davranıldığı zaman 'aksetâ' derler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: '*Adil davranmayıp zulmedenler, cehenneme odun oldular.*' [Cin, 15] '*Adaletle davranın; Allah adaletle davrananları sever.*' [Hucurât, 9]" (Alıntı burada sona erdi.)

Dolayısıyla ayetin anlamı şudur: De ki: Rabbim adalete uygun pay vermeyi, her işte dengeyi ve orta yolu benimsemeyi, ifrat ve tefrit aşırılıklarından uzak durmanızı, adil olmanızı, O'na yönelmenizi, Allah'a ibadet ettiğiniz her mescitte O'na saygı göstermenizi, ihlâslı bir din-darlıkla O'na dua etmenizi, hiçbir putu, atalarınızdan ve büyükleriniz-den hiçbirini taklit ederek O'na ortak koşmamanızı emrediyor. İşte ibadette dengeli ve orta yolu benimseyen tutum budur.

"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınıza O'na yönelin)." ifadesi, anlaşıldığı kadarıyla "De ki" emriyle söylenmesi istenen cümleye atfedilmiştir. Çünkü, "Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti." demek, "ölçülü ve adil olun." demektir ki, bu takdirde bu ifadenin anlamı, "ölçülü ve dengeli olun ve O'na yönelin." olur. Ayette geçen "vech=yüz" kelimesi, bir şeye yönelmede kullanılan şey demektir. Bu, insan nefsinin tamamı ile gerçekleşen bir hâli ifade eder. "Secde yerinde yüzün doğrultulması" deyimi ise, yapılacak olan secdeyi gerektiği gibi tam ve eksiksiz olarak yapmak anlamına gelir. Buna göre ibadet anında "yüzü doğrultmak" deyimi, kendini tamamen ibadete vererek, onun dışındaki her şeyle ilgiyi kesmek olarak yorumlanabilir.

"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınıza O'na yönelin)" ifadesi, "dini O'na özgü kılarak O'nu çağırın." ifadesi ile birlikte değerlendirildiğinde, daha önce söylediğimiz gibi, ikisi birlikte, başka şeyleri bir kenara bırakarak Allah'a yönelmenin gerektiği anlamını verir. Allah'a yöneliş sırasında ilgi kesilmesi gereken "diğer şeyler" kapsamına ibadetin kendisi de girer. Çünkü ibadet yöneliştir, kendisine yönelinecek amaç değildir. İbadete yönelmek, onun ibadet ve Allah'a yöneliş anlamını ortadan kaldırır. İbadet eden kimsenin ibadeti sırasında Allah'tan başkasını düşünmemesi, O'nun dışındaki her şeyi unutması gerekir.

"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınıza O'na yönelin)" ifadesine tefsirciler çeşitli başka anlamlar vermişlerdir. Kimine göre bu cümle, "Namazda her mescidin kıblesine dosdoğru bir şekilde yönelin." anlamındadır. Kimine göre bu anlam, "Secde vakitle-ri olan namaz vakitlerinde Allah'ın size emrettiği yön olan Kâbe'ye dönün." şeklindedir. Kimine göre bu ifade, "Herhangi bir mescitte iken namaz vakti girince orada namaz kılın, kendi mescidime döneyim

demeyin." anlamındadır. Kimine göre bu cümlelerin anlamı, "Cemaatle kılınması emredilen her namaz vaktinde mescide gidin." şeklindedir. Kimine göre de bu ifade, "İbadetinizi sırf Allah'a yöneltin, hiçbir putu veya başka bir şeyi O'na ortak koşmayın." anlamındadır.

Bu görüşler bazı sakatlıklar ve ayetle uyumsuzluklar içerdikleri gibi, ilk üçü, Müslümanların bu ayetin indiği sıradaki durumları ile örtüşmez. Çünkü bu ayet Mekke döneminde inmiştir ve o sırada Kâbe henüz kible değildi ve Müslümanların çok sayıda mescitleri de yoktu. Bu görüşlerin sonuncusu, bizim az önce verdiğimiz anlama yakın olmakla birlikte, ayetin taşıdığı ihlâs anlamını açıklama açısından yetersizdir. Bu görüşün verdiği anlam, "*dini O'na özgü kılarak O'nu çağırın.*" ifadesi için yeterli olabilir; ama, "*Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınızla O'na yönelin)*" ifadesinin içeriğini yeterince açıklamaz.

29-30) Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti...

Ayetin akışına göre, "*(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti.*" ifadesinin "*döneceksiniz*" fiilinin öznesine hâl olması uygundur ki, o takdirde ilk yaratılış ile dönüş arasındaki ortak benzeme yönü bu özne olur ve ifadenin anlamı da, "Allah sizi nasıl iki kesim hâlinde yarattı ise, yine iki kesim olarak döneceksiniz." şeklinde olur. Bunun benzeri, "*Andolsun sizi ilk defa yarattığımız gibi bize yine yapayalnız/tek olarak geldiniz.*" (En'âm, 94) ayetidir. Bu ayetin anlamı, "Bize yalnız başınıza geldiniz, tıpkı sizi ilk başta yalnız olarak yarattığımız gibi." şeklindedir.

Ayetten çıkan anlam budur. Bazıları ise, "*(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti.*" cümlesinin, amiline sirayet etmeyen hâl olduğunu ve ilk yaratılış ile dönüş arasındaki benzeme yönünün ifadeye yer almayan başka bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bu ortak benzeme yönünün ne olduğu hakkında ise müfessirler, "ilk yaratıldığınızda ve dönüşte tek olmanız" veya "ilk ve ikinci yaratılışın her ikisinin de topraktan olması" veya "yeniden dirilişin Allah'ın gücü açısından ilk yaratma gibi olduğu" gibi çeşitli ihtimaller ileri sürmüşlerdir. Fakat bu yorumlar, ayetin delâletine uzak görüşlerdir. Çünkü anlam karışıklığına yol açtığı hâlde benzeme yönünü zikretmeyip ge-reksiz olan

başka bir şeyi zikretmenin ne faydası olabilir?! İnşaaallah bu mesele ileride açıklanacaktır.

"Sizi ilkin yarattığı gibi..." ifadesinden anlaşılan, "ilk yaratma"dan maksat, insanın dünya hayatındaki yaratılışının başlangıcıdır; yoksa ahiret hayatının karşılığı olarak dünya hayatının bütünü değildir. Öyle olsa, başlangıç dünya hayatı ve dönüş ahiret hayatı demek olur ve o takdirde ayetin anlamı şöyle olur: "Siz dünyada O'nun tarafından yaratıldınız. O sizin bir kesiminizi doğru yola iletirken, diğer bir kesiminiz sapıklığı hak etti. İşte dönüşünüz de böyle olur." Nitekim ayete, "Nasıl ölürseniz, öyle diriltilirsiniz. Mümin imanı üzerine, kâfir de kâfirliği üzerine diriltilir." şeklinde mana verenlerin yorumu da bu anlama dönmektedir.

Bizim, ayeti söylediğimiz şekilde anlamamızın sebebi şudur: Uzayıp giden sürekli bir şeyin başlangıcından söz edildiğinde, o uzayıp giden sürekli şeyin ilk bölümleri kastedilir, bütünü kastedilmez. Bu ayetteki hitap insanlara yönelik olduğuna göre insanların başlangıcı, insan türünün yaratılışının, ortaya çıkışının ilk dönemidir. Üstelik bu ayet, insanın var ediliş sürecini anlatan, "*Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra meleklerle, 'Âdem'e secde edin.'* dedik..." gibi ayetlerin tamamlayıcısı, uzantısı niteliğindedir.

Buna göre bu ayetin maksadı, yüce Allah'ın sözlerinin başında anlattığı başlangıcın nasıl olduğunun açıklanmasıdır. Bu hikâyede yüce Allah, İblis'i kovduğu zaman ona, "*Çık oradan, yerilmiş ve kovulmuş olarak! Andolsun, onlardan kim sana uyarsa, cehennemi sizin bir kısmınızla dolduracağım.*" buyurmuştu. Bu buyrukta Âdemoğullarının iki kesime ayrılacağı, bir kesiminin doğru yola iletileceği ve öbür kesimin sapıklığı hak edeceği yolunda bir hüküm vardır. İşte insanların başlangıçları budur ve dönüşleri de böyle olacaktır.

Bu hüküm Kur'ân'ın başka ayetlerinde daha açık ve daha belirgin bir dille ifade ediliyor. "*(Allah) dedi ki: Bu, (koruması) bana düşen doğru yoldur. Sana uyan sapıklar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir egemenliğin yoktur.*" (Hicr, 42) ayeti gibi. İşte kesin hüküm ve doğru yol budur. Yani insanlar iki kesimdir. Bir kesimi üzerinde İblis'in hiçbir nüfuzu yoktur. Onlar Allah'ın hidayetine mazhar olmuş kimselerdir.

Öbür kesimi ise İblis'e uyan sapıklardır. Bunlar, Allah'ın, *"Ona (İblis'e) yazıldı ki, kim onu veli edinirse, o onu yoldan çıkarır."* (Hac, 4) buyurduğu üzere şeytana uydukları, onu veli edindikleri için sapıklıklarına hükmedilmiş kimselerdir. Ayetten anlaşılacağı üzere, bu kimselerin sapıklıklarına İblis'e uymalarının, onu veli edinmelerinin arkasından hüküm verilmiştir, yoksa sapıklıklarına hükmedildikten sonra İblis'e uymuş, onu veli edinmiş değillerdir.

Bir başka ayette şöyle buyruluyor: *"Gerçek şudur ve ben sadece gerçeği söylerim ki, cehennemi sizinle ve onlardan sana uyanların bir kısmıyla dolduracağım."* (Sâd, 85) Bu ayet gösteriyor ki, insanların iki kesime ayrılacakları yolunda kesin bir hüküm vardır.

Nitekim bu ayırımı, *"Her ikiniz de oradan aşağı için... Benden size bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa, o ne sapıtır ve ne sıkıntıya düşer. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olur ve kıyamet günü onu kör olarak haş-rederiz."* (Tâhâ, 123-124) ayetlerinde de işaret edilmiştir. Burada sözü edilen körlük, sapıklık körlüğüdür.

Bütün bunlardan sonra, *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz..."* ifadesi, daha önceki ifadelerin içeriğinin gerekçesi de olabilir. O zaman anlam şöyle olur:

"Amellerinizde dengeli bir tutum takının ve sırf Allah'a bağlanın. Çünkü Allah, yaratılışınızın başında sizin iki kesime ayrılacağınıza hükmetti. Bir kesiminizi hidayete erdirecek ve öbür kesiminiz yoldan sapacak. O'na dönüşünüz, başlangıçta sizin hakkınızda verdiği hükme uygun olacak. Yani bir kesiminiz hidayete erecek ve öbür kesiminiz şeytanı veli edineceği için sapıklığı hak edecek. Bu yüzden davranışlarınızda dengeli ve ihlâslı olun ki, şeytanın veliliği altında sapıtanlardan değil, Allah'ın hidayeti sayesinde doğru yola iletilenlerden olasınız."

O zaman bu ayet, *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O hâlde hayır işlerde yarışın. Nerede olursanız olun, Allah hepinizi bir araya getirir."* (Bakara, 148) ayeti ile aynı anlamı verir. Bu ayette önce herkesin kendisi için belirlenmiş bir yönü olduğu, o kimsenin bu yöne yöneleceği, mutluluk ise mutluluk, bedbahtlık ise bedbahtlık olsun bu yönden sapamayacağı anlatılıyor.

İkinci olarak ise insanlara hayırlı işlerde yarışmaları emrediliyor. Bu da, mutluluk ve bedbahtlık konaklarının kesin olarak belirlenmiş olmadığını gösteriyor. Aksi hâlde, iyiliklerde yarışma emrinin anlamı olmazdı.

Bu yüzden bu ayet bizim şöyle dememize benzer: Sizin her birinizin kaçınılmaz olarak belirli bir yönü olacaktır. Bu yön onu ya cennete veya cehenneme götürecektir. Buna göre iyi işlerde yarışın ki, mutluluk yönüne yönelenlerden olasınız, öbür yöne yönelenlerden olmayasınız.

İncelemekte olduğumuz ayetteki durum da böyledir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Sizler Allah'ın hükmü ile nasıl başlangıçta iki kesime ayrıldınız ise, aynı şekilde iki kesim olarak O'na döneceksiniz. O hâlde amellerinizde dengeli olun ve bütün varlığınızla yüce Allah'a yönelin ki, sapıklığı hak eden kesimden değil de hidayete eren kesimden olasınız.

"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz..." ifadesi, öncesi ile bağlantısız yeni bir söz başı da olabilir. Böyle olsa bile, sözün akışının akla getirdiği üzere bu ifade, dengeli kulluğa ve ihlâsa çağrıya işaret etmekten geri kalmaz.

"Çünkü onlar, şeytanları veli edindiler" ifadesi, *"bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* ifadesinde müşrikler için sapıklığın sabit ve ayrılmaz sayılmasının gerekçesini açıklıyor. Sapıklık ve hüsrân kelimeleri, şeytanın veliliği altına girmelerine bağlı olarak onlar hakkında hüküm mercii tarafından karara bağlanmış gibidir. *"Ona (İblis'e) yazıldı ki, kim onu veli edinirse, o onu yoldan çıkarır."* (Hac, 4) ayetinde buyrulduğu gibi.

Müşrikler şeytanı dünyada veli edinince, sapıklığı hak ettiler ve bu akıbet onlara artık ebediyen ayrılmayacak şekilde yapıştı. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Biz onlara birtakım arkadaşlar musallat ettik. Onlar, kendilerine önlerindeki ve arkalarındaki güzel gösterdiler. Daha önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları hakkında kesinleşen hüküm, onlar için de geçerli oldu. Onlar, ziyan edenler idi."* (Fussilet, 25)

"ve buna rağmen doğru yolda olduklarını sanırlar." ifadesi, bir önceki cümlelerin atf-ı tefsiri gibidir; sapıklığın gerçekleşmesini ve ayrılmazlığını açıklıyor. Çünkü bir insan, eğer batılın batıl olduğunu ka-

bul ederek onu kucaklar ve hak olmayan yola girerse, hakkı unutmamış olduğu sürece ayrı düştüğü hakka dönme ihtimali olur, sapıklıktan ayrılarak tekrar hakka yönelmesi umulabilir. Ama eğer içinde bulunduğu batılın hak olduğuna inanır ve sapıklık içinde olduğu hâlde doğru yolda olduğunu sanırsa, sapıklık onun bünyesine yerleşmiş ve yoldan çıkmışlığı gerçeklik kazanmış olur ki, artık onun iflâh olması asla umulamaz.

Buna göre *"ve buna rağmen doğru yolda olduklarını sanırlar."* ifadesi, sapıklığın gerçeklik kazanmasının açıklaması gibidir. Çünkü sapıklık gerçeklik kazandığı zaman bu zanna kapılmak da kaçınılmaz olur. Şu ayetlerde de bu anlam vurgulanıyor: *"Dünya hayatında bütün emekleri boşa gittiği hâlde çok iyi işler yaptıklarını sananların kimler olduğunu size söyleyeyim mi?"* (Kehf, 104) *"Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarırsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır."* (Bakara, 6-7)

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İnsan, fıtrata göre seyreder, yaratılışı uyarınca yaşar. Sadece hakka uyar, sadece doğruya boyun eğer. İyiliğinden, mutluluğundan başkasını istemez. Yalnız başarılı olur da hidayet üzerinde olabilirse, isteğini ve amacını pratikte gerçekleştirmiş olur. Bu durumda, aradığı hak olan Allah'tan başkasına kulluk etmez, amaçladığı mutluluk olan sonsuz ve ebedî hayattan başkasını istemez.

Fakat doğru yoldan sapınca, yüzünü haktan batıla, iyilikten kötülüğe, mutluluktan bedbahtlığa çevirir. Bunun sonucunda nefsinin arzularını ilâh edinir, şeytana kulluk eder, putlara boyun eğer, yere çakılır kalır, dünyanın maddî çekiciliklerine bağlanır, gözleri başka şey görmez olur. Fakat bu yaptıklarını, böyle yapması gerektiği, yaptıklarının doğru olduğu zannı ile yapar. Batılı hak diye benimser. Kötülüğe ve yıkıcılığa iyilik ve mutluluk diye yaklaşır. Yani aslında fıtrat mantığını korumaktadır. Fakat bu mantığı davranış aşamasında ters örneklerle uygulamaktadır.

Şu ayet bu durumdaki insanlara yönelik bir uyarıdır: *"Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden... yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) inanın."* (Nisâ, 47)

Bunun yanında bir de şu insanı düşünelim. Batıla batıl olduğu için uyuyor. Bedbahtlığı ve hüsrânı bedbahtlık ve hüsrân olarak amaçlıyor. Böyle bir şey imkânsızdır. Nitekim yüce Allah, *"Sen yüzünü Allah'ın fitratına döndür ki, O, insanları ona uygun olarak yarattı. Allah'ın yaratması değiştirilemez."* (Rûm, 30) ayetinde bu gerçeği vurguluyor.

İnsanın da aralarında bulunduğu bütün sebepler, sadece özlerine uyan ve faydaları ile mutluluklarını içeren hedefler peşinde koşarlar ve yaptıkları her işi sırf bu beklenti ile yaparlar. Eğer zaman zaman bu kurala ters düşen gelişmeler görülürse, bunlar, ilk bakışta böyle görülen gelişmelerdir, yoksa gerçekte ve aslında böyle değildirler.

Bütün bunlar, *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti..."* ifadesinin anlamını dikkatle incelememizi gerektirir. Bu dikkatli inceleme, *"(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti."* ifadesinin ilk yaratılış ile dönüş arasındaki benzeme yönüne ve ortak anlama dayalı hâl olması etrafında dönüyor. İster bu ifadeyi öncesi ile bağlantısız yeni bir söz kabul edelim, ister öncesi ile bağlantılı ve gerekçe bildiren bir söz kabul edelim.

Tefsircilerin çoğunluğuna gelince; onlar, galiba şu hususlarda ortak görüş sahibidirler: *"(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti"* ifadesi, yalnızca dönüşün keyfiyetini açıklayan hâldir, ilk yaratılış ile geriye dönüşü birlikte açıklayan hâl değildir. Geriye dönüşün ilk yaratılışa benzetilmesinin benzeme yönünü oluşturan ortak anlam ise, ifadede yer almayan başka bir husustur.

Yalnız yukarıda değindiğimiz ve ileride de değineceğimiz üzere ilk yaratılışı dünya hayatının tamamı ve dönüşü de ahiret hayatının tümü ile açıklayan tefsirciler, bu çoğunluğun dışında kalmaktadır.

Galiba tefsircilerin çoğunluğu, böylece ayetlerin akışındaki emirlerin ve yasakların yoğunluğunu da göz önüne alarak serbest tercihi ortadan kaldıracak cebrin lâzım gelmesinden kaçınmak istemişlerdir. Oysa bilindiği gibi böyle bir şey kesinlikle lâzım gelmemektedir.

Kısacası tefsirciler, sözünü ettiğimiz görüş ortaklığından sonra bu ifade ile öncesi arasındaki bağlantının mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimi tefsirciler bu bağlantının gerekçesinin uyarı olduğunu söylüyorlar. Onlara göre, daha önce açıklanan hükümleri pe-

kiştirmek üzere insanlar yeniden diriltilme gerçeği ile uyarılıyorlar ve ilk yaratılış da yeniden diriltilmenin bir delili olarak zikrediliyor.

Buna göre ifadenin anlamı şöyle olur: Allah'a ihlâslı bir şekilde kulluk edin. Çünkü siz yeniden diriltilerek yaptıklarınızın karşılıklarını alacaksınız. Eğer bu ihtimal akıllarınıza uzak geliyorsa, ilk yaratılışınızı göz önüne alın. Bilin ki, Allah sizi ilkin nasıl yarattı ise, sizi yeniden diriltir ve ikinci bir yaratılış ile geri dönersiniz.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bu yorum, ilk yaratılış ile geri dönüşün Allah'ın gücünde eşit olmaları hasebi ile geriye dönüşün ilk yaratılışa benzetildiği ilkesine dayanıyor. Bu benzetmeye başvurulmasının hikmeti de, ahiretteki cezalandırmaya yönelik olarak insanları uyarmaktır.

Ama böyle bir amaca uygun ifade, "Sizi ilkin yarattığı gibi yeniden diriltilerek amellerinizin karşılıklarını verir." şeklinde olurdu. Yani eğer amaç bu olsaydı, yüce Allah, insanların geriye dönüşü yerine "onları yeniden diriltme" kelimesini kullanır ve arkasından ifadenin temel amacı olan "amellere karşılık verme" işlemini açıkça zikrederdi. Tıpkı bu yorumu yapan tefsircinin, ifadeye mana verirken yaptığı gibi. Oysa ayette böyle bir ifade yoktur.

Kimisi de, bu ifadenin yeniden dirilişi inkâr edenlere yönelik bir karşılık verme ve delil gösterme olduğunu ve birkaç ayet önceki "*Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız.*" ifadesi ile bağlantılı olduğunu söylemiştir. Buna göre, "*İlkin yaratıldığınız gibi (O'na) döneceksiniz.*" ifadesinin, "Yeniden diriltilmeniz, ilk yaratışınızdan daha zor değildir." anlamına gelir.

Bir önceki yoruma yönelik itirazımız, bu yorum hakkında geçerli olduğu gibi, üstelik bu yorum, delile dayanmayan bir zorlamadır.

Kimi tefsirciler de, bu ifadenin, öncesi ile bağlantısı olmayan yeni bir söz olduğunu söylüyorlar ki, bu yorumdan yukarıda söz edilmişti.

Kimisi de, bu ifadenin, öncesi ile bağlantılı olduğunu ve anlamının, "Hayatınız boyunca Allah'a ihlâsla yönelin. Çünkü siz ne durumda ölürseniz, öyle diriltilirsiniz. Yani mümin iman üzerine, kâfir de kâfirliği üzerine diriltilir." şeklinde olduğunu söylüyor.

Bu yorum hakkında söyleyeceğimiz söz şudur: Bu yorumun dayanağı şudur: Ayetteki ilk yaratılıştan maksat, ahiret hayatının karşılığı

olarak dünya hayatının tamamıdır. Bunun yanı sıra ahiret hayatı demek olan geriye dönüş, yeniden diriliş diye adlandırılan ilk hayatın son aşamasına benzetilmektedir. Daha önce söylediğimiz gibi, ayet bu anlama delâlet etmekten uzaktır.

31) Ey Âdemoğulları, her secde yerinde süslerinizi yanınıza alın...

Ayette geçen "tusrifu" fiilinin sülâsî kökü olan "seref" kelimesi, Ragıp İsfahani'nin açıklamasına göre, insanın yaptığı her türlü işte sınıırı aşmasıdır. Gerçi bu kelime daha yaygın olarak mal harcama konusunda kullanılır.

Her secde yerinde süsleri yanına almak demek, ibadet yerleri olan mescitlere gidildiğinde, süslenmek, güzel elbiseler giymek demektir. Bu durum, doğal olarak namaz kılmakta, tavafta ve diğer zikir içerikli ibadetlerde söz konusu olur. Buna göre bu ifadenin anlamı, namaz ve benzeri ibadetler için süslenip güzel kıyafetler giyinmeye yönelik bir emir niteliği taşır ve mutlak ifadesi ile bayram namazlarını, cemaatle kılınan gündelik namazları ve diğer ibadet ve zikir türlerini kapsar.

"Yiyin, için; fakat israf etmeyin." ifadesi, mubahlık ifade eden iki emir ile haram kılma anlamı taşıyan bir yasaktan oluşuyor. "*Çünkü O israf edenleri sevmez.*" cümlesi ise, bu yasağın gerekçesini açıklıyor. Bütün bu emirler ve yasaklar, daha önce söylediğimiz gibi, cennet hikâyesinin uzantıları ve genel hitaplardır; herhangi bir şeriata veya herhangi bir insan kesimine mahsus değildir.

Buradan bazı tefsirciler tarafından ileri sürülen şu görüşlerin sakatlığı anlaşıyor: "'Ey Âdemoğulları, her secde yerinde süslerinizi yanınıza alın...' ayeti, Peygamberimizin (s.a.a) bütün insanlığa gönderildiğine delâlet eder. Ayrıca ayetteki hitap, sözel olarak değil de şer'î olarak kadınların erkeklere bağlı olmaları yolu ile kadınları da kapsamına alır." (Bu tefsircinin sözü burada sona erdi.)

Bize göre ise ayet, ancak ortada bir veya birden çok peygamber aracılığı ile bütün insanlara bildirilmiş birtakım hükümlerin var olduğuna delâlet eder. Bu hükümlerin kadınları da kapsamı ise, hitapta geçerli olan tağlib kuralı ile ortada var olan aklî karineye dayanır.

32) De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram etmiştir?"

Bu ayette bir tür söz akışı değişikliği yolu ile bir önceki ayette ifade edilen genel hükümden bu ümmete mahsus, özel bir hüküm çıkarılıyor. Bunun daha önceki benzerleri, *"Bu, Allah'ın ayetlerindendir. Ola ki, düşünüp ders alırlar."* ve *"Onlar, çirkin bir iş yaptıklarında..."* ifadeleridir.

Ayetteki soru, olumsuz cevaplıdır. Ayetteki "zinet" kelimesinin kökü olan "zeyn", insanın ayıplanmasına yol açan nitelik anlamına gelen "şeyn" in karşıtıdır. Buna göre "zinet", ayıbı gideren ve insanların nefretini yok eden nitelik demektir. Ayette geçen "ahrece" fiilinin kökü olan "ihrac", ortaya çıkarma anlamı veren hayal yollu bir istiaaredir. Anlamı şudur:

Yüce Allah, ilhamı ve fitrat yolu aracılığı ile gerçekleşen yönlendirmesi ile insanı çeşitli güzellikler icat etmeye sevk ediyor. Bu güzellikler ve süsler insanın içinde yaşadığı toplum tarafından beğeniliyor, kişilerde o süsleri takınan kişiye doğru ilgi meydana geliyor, onun üzerinden nefretler ve tiksinnmeler kalkıyor. İşte bu güzellikleri böylece Allah ortaya çıkarıyor. Çünkü daha önce onlar gizli ve saklanmış durumdayken, Allah onları duyu organlarının algılama alanlarına çıkarıyor.

Eğer insan dünyada yalnız başına yaşasaydı, hemcinslerinden oluşan bir toplum içinde olmasaydı, ne süse ve süslenmeye ihtiyaç duyardı ve ne bu süsleri icat etmek için harekete geçerd. Çünkü harekete geçmek için ihtiyaç duymak gerekir. Fakat insan, fertlerden oluşan bir toplumda yaşamak zorunda olduğu ve bu fertler isteklerle, hoşlanmazlıklarla, sevgilerle, nefretlerle, memnuniyetlerle ve memnuniyetsizlikle birlikte yaşadıkları için onları güzel saydıkları hâl ve hareketler ile çirkin kabul ettikleri durum ve davranışları bilmek zorundadır.

İşte bu bağlamda görünmeyen öğretmenleri, fitratlarının arkasından onlara bozukluklarını düzelten ve ayıplarını güzelliklere çeviren buluşlar ilham eder. Çeşitli türleri ile gerçek süs ve güzellik de, o görünmeyen öğretmenin öğrettikleridir. Ayette "kulları için" ifadesinin kullanılmasındaki hikmet ve espri de, bu nokta olabilir.

Süs ve güzellik diye adlandırılan bu olgular, insan toplumunun en önemli dayanaklarındandır. Bunlar, toplumların vazgeçilmez, köklü gelenekleri arasında yer alırlar. Toplumların uygarlık ve kültür alanın-

daki gelişmişlik düzeyine paralel olarak gelişirler ve gerilemeye uğrarlar. Eğer herhangi bir toplumda kökten yok oldukları farz edilirse, o toplum o anda yıkılır ve o toplumu meydana getiren unsurlar dağılır. Çünkü bu geleneklerin geçersiz hâle gelmeleri güzelliğin, çirkinliğin, sevginin, nefretin, istemenin ve istemezliğin fertler arasında ortadan kalkmaları anlamına gelir ki, o zaman somut olarak toplumun varlığından söz edilemez. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

Rızkın temiz örnekleri meselesine gelince, ayetteki "tayyibat=temiz ve hoş şeyler" insan tabiatı ile uyuşan şeyler demektir. Bunlar insanın rızk olarak yararlandığı muhtelif maddelerdir. Beslenmede veya yaşama ve varlığı devam ettirmede kullanılan yiyecek-içecek türleri, çiftleşme ve barınma imkânları gibi.

Yüce Allah, insanı çeşitli rızk türlerine olan ihtiyacını hissedecek ve bunların kullanımını istetecek duygularla donattı. Bunlar, insanın içinde coşan ve kendileri ile uyuşan şeylere eğilim gösteren çeşitli içgüdülerdir. Dolayısıyla temiz rızklar, insanın tabiatıyla uyuşan hoş şeylerdir.

Mutlu bir insan hayatının temiz rızklara dayandığı gerçeği, açıklama gerektirmeyecek kadar apaçıktır. İnsanın hayatı boyunca mutlu olabilmesi için güçlerinin tabiatlarıyla ve varlığının devamını sağlayan terkiibini donatan sistemlerle uyumlu rızklardan yararlanması gerekir. İnsan vücudundaki her donanım ve terkiibine giren her parça ona ihtiyacı olduğu için vardır. Eğer insan, fitratıyla uyuşan bir şeyi göz ardı ederek tabiatı ile uyuşmayan bir şeye yönelirse, onunla ilgili güç odağında bir aksaklığın meydana gelmesi kaçınılmaz olur ve bu aksaklığı gidermek için diğer güçlerini bu yönde kullanmak zorunda kalır.

Meselâ çok yemek yiyen obur bir insan, hazımsızlık problemi ile karşılaşır. Bu problemi gidermek için sindirim sistemini düzeltecek ve midenin iştahını açacak ilâçlar kullanmak zorunda kalır. Bu ilâçların sürekli ve aşırı kullanımı alışkanlığa yol açar. O zaman ilâçlar etkili olmaz. Bu durumda o kişi hastalanır ve bu hastalık onu, başta sağlıklı düşünce olmak üzere, hayattaki genel yükümlülüklerini yerine getirmekten alıkor. Diğer fitrata aykırı uygulamalar da, buna benzer sonuçlara yol açar.

Temiz rızkın ötesine geçmek, insanı başka bir şeye dönüştürür. Ne o şey bu âlem için yaratılmış ve ne âlem onun için yaratılmıştır. Kâinatın kendisi için çizdiği çerçevenin dışındaki bir alanda yaşamak isteyen, fitratın önünde açmadığı bir yoldan gitmeyi amaçlayan ve asıl amacından başka bir amaca ulaşmaya çalışan, bunun için içgüdülerinin ve azgın arzuların kendisine güzel gösterdiği her şeyden alabildiğine yararlanan ve hayalinin canlandığı her şeyden elinden geldiği ve imkânlarının son sınırına kadar pay almaya çabalayan insandan ne hayır beklenebilir?

Yüce Allah, bu ayette ortada O'nun kulları için çıkarıp ortaya koyduğu ve fitrî ilham yolu ile onlara açıkladığı birtakım güzellikler olduğunu anlatıyor. Fıtrat, asla insanın ihtiyacının gerektirmediği bir şeyi ona ilham etmez.

Herhangi bir işi yapmanın, herhangi bir yoldan gitmenin mubah olduğunu gösteren en güçlü delil, doğal varoluş açısından o işe ve yola ihtiyaç duymasıdır. Bu doğal ihtiyaç, muhtaç olan insan ile ihtiyaç duyulan şey arasındaki bağlantıyı kuranın Allah olduğunu gösterir. Yüce Allah, yaratılış ve tekvin gereğince o şeye yönelen güçleri ve araçları insana vererek bu bağlantıyı kurar.

Ayette olumsuz cevaplı soru kalıbında temiz rızklar ziynete atfedilerek zikrediliyor. Böylece ortada insan tabiatı ile uyumlu temiz rızk türleri olduğu bildiriliyor. İnsan bu rızkların temizliğini, varlığına konan güçler aracılığı ile hisseder. Bu rızklara hayatı boyunca ihtiyacı olduğu için, varlığını sürdürebilmek için onlar üzerinde tasarrufta bulunması gerektiği için onları hisseder ve onların farkına varır. Az önce söylediğimiz gibi herhangi bir işin mubah olduğunu gösteren en güçlü delil, o işe yönelik tabîî ihtiyaç ve tekvinî gereksinimdir.

Arkasından yine olumsuz cevaplı soru kalıbında şu gerçek dile getiriliyor: Allah'ın ortaya çıkardığı ziynetin ve temiz rızkların mubah oluşu, şüphe edilmemesi gereken bir yasadır. Aklın hükmü ve fitratın kararı gereği olan bu yasa şeriatın onayından geçmiştir.

Bununla birlikte ziynetin ve temiz rızkların mubahlığı itidal sınırını, ifrat ile tefrit kutupları arasındaki orta çizgiyi aşmaz. Çünkü bu itidal, fitratın gereğidir. Nitekim yüce Allah, bir önceki ayette, *"fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez."* ve daha önceki bir

ayette de, *"De ki: Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti."* buyuruyor.

Orta çizgiyi aşır ifrat ve tefrit kutuplarına kaymak, insan toplumunu gerileme ve mutluluk yolunun bozulması ile tehdit eder. Bu tehdit, tıpkı binayı ayakta tutan temel direklerden birinin yıkımına yönelik tehdiye benzer. Yeryüzünde meydana gelen çok az fesat, insan soyunu kıran ve mamur beldeleri yıkan savaşlara yol açan çok az çatışma vardır ki, insanların azgınlığından, ziynet ve rızklarla ilgili savurganlıktan kaynaklanmamış olsun.

İnsan, itidal çizgisini aşınca, kendisi için belirlenen caddenin ortasından sağa veya sola sapınca, başını alıp gider, hiçbir sınır önünde durmaz, hiçbir engeli tanımaz olur. Böyle olduğu için üzerinden terbiye kamçısı hiç eksik olmamalı, aklının alacağı en açık dille sürekli uyarılmalıdır. Yemek, içmek, giyinmek, barınmak ve süslenmek gibi hayatın zarurî ihtiyaçları ile ilgili ilâhî emirler bu kabildendir.

el-Menar tefsirinin yazarı sözlerinin bir yerinde çok haklı olarak şöyle diyor: "Süslenmenin -basitliğine ve açıklığına rağmen- emredilmiş olmasının değerini, milletlerin tarihini okuyanlar bilir. Ormanlarda, mağaralarda ve kovuklarda fertler ve topluluklar hâlinde yaşayan çoğu vahşiler ile bazı adalarda ve Afrika dağlarında yaşayan çok sayıda putperest kabileler, kadını ve erkeği ile çırlıçıplak yaşamaktadırlar. İslâm, bu topluluklardan ulaşabildiğine elbise giymeyi öğretti. Onlara örtünmeyi ve süslenmeyi dinin bir gereği olarak benimsetti."

"Nitekim bazı batılı Hristiyan misyonerleri, Müslümanları İslâm'dan soğutup kendi dinlerine çevirmek ve batılları onlara karşı kıskırtmak için İslâm'a ölçüsüz derecede sataştıkları, bu dine alabildiğine saldırılar yönelttikleri zaman, yine onların arasından çıkan bazı insaflı kimseler, bu saldırılara karşılık verdiler."

"Bu karşılıklarında şu gerçeği dile getirdiler: İslâm'ın Afrika'da yayılması yüzünden Avrupalıların İslâm'a karşı minnet borcu vardır. Çünkü İslâm, Afrika halkı arasında uygarlığın yayıcısı oldu. Bunu, Afrikalılara çıplaklık geleneğini bıraktırarak onlara elbise giyinme zorunluluğunu kabul ettirerek yaptı. Çünkü bu gelişme sayesinde Avrupalı tekstil tüccarları, Afrika'da giyim eşyası satacak bir pazara kavuştular."

"Ben bu sözlere şunları eklemek istiyorum: İlim ve sanat alanlarında ileri gitmiş bazı putperest toplumlarda bile çıplaklık geleneği egemendi. Bu toplumlardan bazıları, Müslüman olunca elbise giyinmeye ve süslenmeye yöneldiler. Arkasından giyim eşyası üretmeye giriştiler ve putperest komşuları zamanla onları taklit etmeye başladılar."

"Şu Hindistan'a bir bakalım. Putperest uygarlık alanında gerek eski, gerek şimdiki gelişmişliğine rağmen milyonlarca kadını ve erkeği, ya tamamen ya yarı yarıya veya dörtte bir oranında çıplaktır. Bazı erkekleri, ticarethanelerde ve iş yerlerinde hemen hemen çıplak çalışıyor. Sadece ön ve arka edep yerleri örtülüdür. Bu avret yerlerine 'se-bileyn (iki yol)' adını veriyorlar. Bu kelime Arapça'dır ve fıkıh âlimleri tarafından abdesti bozan durumlar konusu incelenirken kullanılan bir terimdir. Erkeklerinin bir kısmı da, sadece bellerinden aşağısını örtmekle yetiniyorlar. Kadınları ise ya karınları ve baldırları açıktadır veya belden yukarısının tümü ya da bir kısmı açıktadır."

"Nitekim insafı bazı Hint bilginleri, elbise giymeyi ve kaplarda yemek yemeyi Müslümanların kendilerine öğrettiklerini itiraf etmişlerdir. Hâlâ bile çoğu fakirleri, yemeklerini ağaç yapraklarına koyup yemeğe devam ediyorlar. Fakat yine de onlar giyinme ve süslenme konusunda birçok putperestlerden daha iyi durumdadırlar. Çünkü Müslümanlar tarafından yönetilmişlerdir. Hint Müslümanları, hem tarihte, hem zamanımızda ilimde, amelde ve ülkelerindeki putperest kültürü etkileme konusunda en gelişmiş Müslüman toplumlar arasında yer almıştır."

"Cehaletin egemen olduğu [uzak] doğu ülkelerindeki Müslümanlara gelince; bunlar gerek giyim, gerekse diğer birçok dinî uygulamalarda İslâm'dan çok putperestliğe yakındırlar. Bu cümleden olan Siyamlı Müslüman kadınlar, daha önce anlatıldığı üzere, ön ve arka edep yerlerinden başka hiçbir yerlerini avret saymazlar. Kısacası, İslâm'ın güçlenmesi oranında insan onuruna ve gelişmesine yaraşır örtünmenin ve süslenmenin benimsendiği görülüyor."

"Bütün bunları iyi bilenler, İslâm'ın bu ıslahçı temel ilkesinin değerini anlarlar. Eğer bu yüksek uygarlık dini, süslenmeyi ilâhî şeriatın gereği saymayıp onu kullarına emretmeseydi, çok sayıda halk ve millet koyu ilkelikten yüksek uygarlığa geçemezdi. İslâm'ın bu üstün hiz-

metini, sadece tarihten habersiz olanlar bilmez. Böyleleri, Müslümanlar arasından da çıkabiliyor. Hatta kahvehanelerde, kabarelerde ve meyhanelerde sandalyelerine kurulup ve şapkalarını yana bırakan bazı bilgiçlik taslayan batı hayranları, şöyle de diyebilirler: 'Süslü elbise giyinmeyi dinin emirleri arasında saymanın ne anlamı var? Bu iş, zaten insanlığın gerekli bir ihtiyacı olduğu için, insanların bunun için ilâhî vahye ve dinî yasaya ihtiyacı yoktur.' Böyleleri aynı sözleri, '*Yiyin, için; fakat israf etmeyin.*' ayeti hakkında da söyleyebilirler." (el-Menar'dan alınan alıntı burada sona erdi.)¹

Sözün burasında şu rivayeti nakletmeyi uygun görüyoruz: "Abbâsî hükümdarı Harun Reşid'in Hristiyan bir doktoru vardı. Sahasının uzmanı olarak tanınan bu doktor, bir gün Ali b. Hüseyin b. Vakıd'e, 'Sizin kutsal kitabınızda tıp konusunda hiçbir bilgi yok. Oysa ilim, biri din, öbürü ise beden ilmi olarak ikiye ayrılır.' dedi. Ali b. Hüseyin ise ona şu karşılığı verdi: 'Yüce Allah, tıp ilmini bir ayetin yarısında ana hatları ile özetlemiştir. O yarım ayet, '*Yiyin, için; fakat israf etmeyin.*' ifadesidir. Öte yandan Peygamberimiz de, 'Mide her türlü hastalığın yuvası ve perhiz bütün tedavilerin başıdır. Her vücuda alışık olduğu şeyi verin.' hadisi ile tıp ilminin ana ilkelerini bir arada ifade etmiştir. Ali b. Hüseyin'in bu cevabı üzerine Hristiyan doktor, 'Sizin kutsal kitabınız ve Peygamberiniz, ünlü tıp âlimi Calinus'a söyleyecek hiçbir söz bırakmamıştır.' demek zorunda kaldı."²

De ki: "Bunlar, kıyamet günü sırf dünya hayatında iman edenler içindir..."

Şüphe yok ki bu ayetin başındaki hitap, ya kâfirlere mahsustur veya kâfirlerle müminleri birlikte kapsamaktadır. Tıpkı bir önceki "*Ey Âdemoğulları, her secde yerinde süslerinizi yanınıza alın. Yiyin, için; fakat israf etmeyin.*" ayetinin müminler ile kâfirleri birlikte kapsadığı gibi. Bunun gerekli sonucu, süslerin ve temiz rızkların, mümin-kâfir, bütün insanlar için ortak olarak konmasıdır.

"De ki: Bunlar... iman edenler içindir." ifadesi, yüce Allah'ın mümin kullarına özel olarak sunduğu üstünlüğü ve ayrıcalığı vurgulama amacı taşır. Çünkü müminlerin dünyada kâfirlerle ortaklaşa paylaştık-

1- [c.8, s.382-384]

2- [Mecma'ul-Beyan, c.4, s.413]

ları ilâhî nimetler, ahirette sırf onlara mahsustur. Buna göre "dünya hayatında" ifadesinin "iman edenler" ifadesi ile ve "kıyamet günü" ifadesinin "iman edenler" ifadesinin bağlantılı olduğu kelime ile bağlantılı olması ve "haliseten (sırf onlar için)" kelimesinin "hi-ye (bunlar)" zamirinin hâli olması gerekir.

"Haliseten" kelimesinin "kıyamet günü" ifadesinden önce getirilmesinin sebebi, bu kelimenin "dünya hayatında" ifadesi ile "kıyamet günü" ifadesini birbirinden ayırmasıdır. Buna göre bu ifadenin anlamı şöyle olur: De ki: Bu nimetler, kıyamet günü sadece müminlerindir. Dünyada olduğu gibi başkaları onlarla orada bu nimetlere ortak değildir. Dünyada iman edenler, kıyamet günü bu imanının nimetlerine sahip olurlar.

Bu açıklama ile bir tefsircinin, "Bu ayetteki 'haliseten' kelimesinin kökü olan 'hulûs'tan maksat, sıkıntılardan ve kederlerden arınmışlıktır ve bu ifadenin anlamı, 'Bu nimetler, dünya hayatında müminler için sıkıntılardan, kederlerden arınmış değildir; ama kıyamet günü bu nimetler sıkıntı ve kederden arınmış bir saflıkta onlara verilir.' şeklindedir." biçimindeki görüşüne de cevap verilmiş oluyor.

Şöyle ki, ne bu ayetin ve ne de daha önceki ayetlerin içeriklerinde dünya nimetlerinin onlardan yararlananlar için sıkıntılarla ve kederlerle karışık olacağı yolunda bir işaret yoktur ki bu işaret "hulûs"un bu anlama geldiğini düşünmemize karine oluştursun.

Yine bu açıklamamızla başka bir tefsircinin bu ayetin anlamıyla ilgili görüşü de cevaplandırılmış oluyor. Sözünü ettiğimiz görüş şöyledir:

"*Dünya hayatında*" ifadesi, "*iman edenler içindir*" ifadesinin bağlantılı olduğu kelime ile bağlantılıdır ve ifadenin anlamı, "Bu nimetler, dünya hayatında müminler için asaleten ve hak etmişlik yolu ile sabittir. Fakat başkaları da tâbi yolu ile bu nimetlerde onlara ortaklırlar, yoksa onlar bu nimetleri hak etmiş değildirler. Ancak bu nimetler, kıyamet günü sadece iman edenlere mahsustur." şeklindedir. Çünkü müminler sağlıklı bir hayata yarayacak ilimlerin ve hayatı düzene koymayı teşvik eden emirlerin muhataplarıdır. Bu ilimler ve emirler süslenmeyi, temiz rızıklardan yararlanmayı ve hayatın gereklerine uymayı onlara telkin ediyor. Onları insanın iç dünyasındaki ve dışındaki ayetler üzerinde düşünmeye çağırıyor. Bu düşünme süreci, kültür ve

uygarlık alanında gelişmede kullanılacak ilimlerin ve sanatların icat edilmesini sağlar. Bunların yanı sıra müminler bu nimetlerin değerini bilmeye, onların şükrünü yerine getirmeye teşvik edilmektedir. Bütün bunlar da, vahiy ve peygamberler aracılığı ile gerçekleşmektedir.

Sözünü ettiğimiz görüş budur. Bu görüşün niçin sakat olduğuna gelince; eğer sözünü ettiği asalet ve tâbilik konusunda, ayette bir delil vardır diyorsa, ayetin böyle bir delile yabancı olduğu açıktır. Yok eğer ayette dünya nimetlerinin müminler için olduğunun ifade edildiğini, arkasından kâfirlerin bu nimetlerde müminlere ortak olduklarının açıklandığını ve bu ortaklığın asalet ve tâbilik çerçevesinde gerçekleştiğini ileri sürüyorsa, daha önce söylediğimiz gibi ayet, dünya nimetlerinin müminler ile kâfirler arasında ortak olduklarına, bu nimetlerin müminlere mahsus olmadıklarına delâlet ediyor. Buna göre asalet ve tâbilik sözü nereden çıkıyor?

Hatta şu benzeri ayetler bunun tersini söylüyor: *"Eğer insanların bir tek ümmet olmaları korkusu olmasaydı, Rahman'ı inkâr eden kâfirlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine basıp çıkacakları merdivenler yapardık... fakat bütün bunlar, dünya hayatının geçim araçlarıdır. Rabbin katındaki ahiret ise takva sahipleri içindir."* (Zuhruf, 35) Bu ayet, dünya hayatının çekici nimetlerine sahip olma konusunda kâfirlerin müminlere göre daha öncelikli bir konumda olduklarını açıkça gösteriyor ki, görüşünü açıkladığımız tefsirci bunun tersini iddia etmektedir.

Yüce Allah, bu ayetin sonunda yer alan *"Biz, ayetlerimizi böylece bilen bir topluluk için ayrıntılı biçimde açıklıyoruz."* ifadesi ile, ilim sahibi kullarına ayrıntılı açıklamaları sebebi ile lütufta bulunduğunu belirtiyor.

33) De ki: "Allah sadece açık-gizli bütün çirkin işleri... yasaklamıştır..."

Bu ayette kullanılan terimleri daha önce geniş biçimde incelemiştik. Buradaki "fevahiş", zina ve livata gibi son derece çirkin ve iğrenç günahlar demektir. "İsm" ise, insanın hayatını yıkan, onu hor ve perişan duruma düşüren günah anlamına gelir. İnsanın onurunu, malını, namusunu ve canını tehlikeye atan içki gibi. "Bağy" de, insanın hakkı olmayan şeyler peşinde koşması demektir. Çeşitli haksızlıklar, insanlara saldırmak ve gayri meşru biçimde onlar üzerinde nüfuz kurmak

gibi. Bu kelimenin "haksız yere" sıfatı ile nitelenmesi, bir şeyin ayrılmaz niteliği ile nitelendirilmesi kabilindendir. Allah'a koşulan ortağın, "*hakkında hiçbir delil indirmediği*" kaydı ile kayıtlandırılması da bu kategoriye girer.

Süslerin ve temiz rızkların helâl olduğu yolundaki hitap dinleyicinin zihninde Allah'ın haramlarını öğrenmeye yönelik bir merak uyandırınca, yüce Allah bu ayette bu merakı kapsamlı bir açıklama ile giderdi. Bu ayet dinî haramların hiçbirini dışarıda bırakmıyor. Bu haramlar, bir açıdan iki kısma ayrılır:

1- Davranışlarla ilgili haramlar, ki bunlar ayette sayılan haramların ilk üçüdür.

2- Sözlerle ve inançlarla ilgili haramlar, ki bunlar da ayette sayılan son iki haramdır.

Birinci kısmı oluşturan haramlardan biri, insanlarla ilgilidir ki bu da, haksız tecavüzdür. Bu nitelikte olmayanlardan biri, çirkinlik ve iğrençlik içerir ki bu, "fevahiş" diye anılan çirkin işlerdir. Bu nitelikte olmayan öbürü ise, "ism", yani diğer günahlardır. İkinci kısmı oluşturan iki haramın biri, Allah'a ortak koşmak ve öbürü de O'na iftira etmektir.

34) Her toplumun belirlenmiş bir eceli vardır...

Ayetin dile getirdiği gerçek, cennet hikâyesinin sonundaki "*Allah dedi ki: Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız.*" ayetinden çıkarılmıştır. Tıpkı yine bu ayetten çıkarıldığını daha önce belirttiğimiz diğer hükümler gibi. Bu ayetin içeriğine göre milletlerin ve toplumların tıpkı fertler gibi belirlenmiş bir ecelleri, yaşama süreleri vardır.

Bu sonuç çıkarmadan hareket ederek diyebiliriz ki, hikâyenin sonundaki "*(Allah) dedi ki: Orada yaşayacak...*" ayeti, tek tek fertlerin ve tek tek milletlerin hayatı ile ilgilidir ve bu hayat, genel insanlık ömrünün bir bölümünü oluşturur. Fakat, "*Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır.*" ayeti, belirli bir süreye kadar, yani insan soyunun arkasının kesildiği ve yeniden dirilişin gerçekleştiği güne kadar devam edecek olan insan soyunun hayatı ile ilgilidir ki, bu noktaya kadar olan zaman dilimi genel olarak insanlığın dünyadaki ömrünü oluşturur.

35-36) Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip ayetlerimi anlattıkları zaman, kimler kötülüklerden sakınır ve iyi işler yaparsa..."

Ayette geçen "imma" kelimesi, şart anlamını ifade eden "in" edatının "ma" edatı ile birleşmesinden oluşmuştur. Şart edatının şartı bildiren cümlesine de "tekit nunu" getirilmiştir. Yine ayette geçen "yakussûne" fiilinin kökü olan "kass=anlatmak=kemsek" ayrıntılı biçimde açıklamak demektir. Çünkü anlatma kavramında, bir çeşit bilinmezlikten kesmek ve gizlilikten uzaklaştırmak anlamı vardır.

Bu ayet, cennet hikâyesinin sonucu olarak ortaya çıkan genel hitaplardan biridir. Bunların dördüncüsü ve sonuncusudur. Bu hitapta insanlara peygamberlere uyma ve vahiy yolunu izleme hususundaki genel ilâhî yasa açıklanıyor. Bu ayetten çıkan temel kural, şu ayetteki mesajın aynısıdır: *"Allah dedi ki: Her ikiniz de oradan aşağı inin. Sizler birbirinizin düşmanısınız. Benden size bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa..."* (Tâhâ, 123) Bu ayette, Allah'tan gelecek hidayetin ancak peygamberler yolu ile olacağı bildiriliyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Münzir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İkrime, *"Size ayıp yerlerinizi örtecek ve süslenmenizi sağlayacak elbise indirdik."* ayeti hakkında şöyle demiştir: "Bu ayet, Kureyş'in Hımsogullar ile onlar gibi hareket eden Ensar, Evs, Hazrec, Huzaa, Sakîf, Benî Âmir b. Sa'saa kabileleri ile Kenane b. Bekr boyları gibi Arap kabileleri hakkında indi. Bu Arap kabileleri et yemezler, evlere arka taraflarından girerler, yünden ve keçi kılından yapılmış elbiseler giymezler, deriden elbiseler giyerlerdi. Çocuklarına keçi postunu giydirirlerdi. Kureyş kabilesi dışındakiler Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi. Kâbe'ye geldiklerinde üzerlerindeki elbiselerini çıkarıp bir yana koyarlar ve 'İçinde Rabbimiz için günahlarımızdan ve hatalarımızdan arındığımız elbiselerimiz bunlardır.' derlerdi. Arkasından Kureyşlilere, 'Kim bize bir iç gömlek ödünç verir?' diye sorarlardı ve eğer iç gömlek bulamazlar ise, Kâbe'yi çıplı çıplak tavaf ederlerdi. Tavafı bitirince çıkardıkları elbiselerini alıp giyerlerdi."

Yine aynı eserde Abd b. Humeyd'e dayanılarak verilen bilgiye göre Said b. Cübeyr şöyle demiştir: "Araplar Kâbe'yi çıplak olarak tavaf

ederler ve 'İçlerindeyken günah işlediğimiz elbiselerle Kâbe'yi tavaf edemeyiz.' derlerdi. Bir defasında Kâbe'ye bir kadın geldi ve elbiselerini çıkarıp bir yana koyarak Kâbe'yi tavaf etmeye başladı. Tavaf sırasında elini ön avret yerine koyarak şu beyti söyledi:

"Bugün bir bölümü veya tümü görünüyor
Onun görünen kısmını helâl etmiyorum."

"Bunun üzerine, *'Her secde yerinde süslerinizi yanınıza alın... Allah'ın kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram etmiştir?'* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayetin benzeri İbn Abbas, Mucahid ve Ata'dan da nakledilmiştir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi *"Ey Âdemoğulları"* hitabı ile başlayan ayetler, herhangi bir ümmete mahsus olmaksızın bütün insanlığa yönelik hükümler ve yasalar içermektedir. Dolayısıyla bu âhâd nitelikli (tek kanaldan gelen) rivayetler, nakledildikleri kişilerin şahsî kanaatlerini dile getirmekten öteye bir anlam taşımazlar, ayetin ifade ettiği genel anlamın tersine delil teşkil etmezler. Bu konu ile ilgili rivayetler arasında en dengeli olanı ise şu iki rivayettir:

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Cerir'e, İbn Ebî Hatem'e ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bazı erkeler Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ediyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah onlara ziyneti emretti. Ziynet, ayıp yerleri örten elbiselerle bunun dışındaki diğer güzel elbiseler ve ev eşyası demektir."

Yine aynı eserde İbn Cerir'e, İbn Münzir'e ve İbn Ebî Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Araplar cahiliye döneminde yüce Allah'ın helâl kıldığı elbiseleri ve bazı diğer şeyleri haram sayıyorlardı. *'De ki: Allah'ın sizin için indirdiği, sizin de tutup bir bölümünü haram, bir bölümünü de helâl saydığınız rızklar üzerinde düşündünüz mü hiç?'* [Yûnus, 59] ayeti buna değiniyor. Yüce Allah bunun yanı sıra, *'De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram etmiştir? De ki: Bunlar, kıyamet günü sırf dünya hayatında iman edenler içindir.'* Yani Müslümanlar dünya hayatında temiz ve hoş giden nimetlerden yararlanmada kâfirlerle ortaklıklar; dünyanın temiz yiyeceklerini yerler, güzel elbiselerini giyerler ve salih kadınları ile evlenirler. Fakat ahirette yüce Allah, o temiz

nimetleri sadece müminlerin istifadesine sunar, müşrikler o nimetlerden hiçbir pay almazlar."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu iki rivayet, bir uyarılama örneği sunuyor, yoksa iniş sebebini bildirmiyor.

Yine aynı eserde Ebu'ş-Şeyh aracılığı ile Hasan'a dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Her kula tannınsın diye işlediği iyiliğin ve kötülüğün cübbesi giydirilir. Bunun Kur'ân'daki delili, *'Takva elbisesi ise, o daha hayırlıdır...'* ayetidir."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Zürare'ye, Hamran'a ve Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s), *"Ey Âdemoğulları, size... elbise indirdik..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurmuşlardır: "Takva elbisesi, bembeyaz elbisedir." [c.2, s.11, h: 13]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığı ile Osman'a dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) [bu sürenin 26. ayetindeki] "rîşen" kelimesini "riyaşen" şeklinde okumuş.

Tefsir'ul-Kummî'de Ebu'l-Carud'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Ey Âdemoğulları, size ayıp yerlerinizi örtecek ve süslenmenizi sağlayacak elbise indirdik. Takva elbisesi ise, o daha hayırlıdır."* ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Ayette geçen 'libas', giydiğiniz elbiseler; 'riyaş', mal ve ev eşyasıdır; 'takva elbisesi' ise iffettir. İffetli kimsenin vücudu çıplak olsa bile onun ayıp yerleri meydanda olmaz. Ama facir kimsenin vücudu elbise ile örtülü olsa da ayıp yerleri açıktadır."

Ben derim ki: Bu iki rivayette takva elbisesine verilen anlam, örnek verme ve uyarılama amacı taşır. Rivayetlerde bu tür tanımlamalara sık sık rastlanır.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, 'Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti.' derler."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Yüce Allah bu ayette putperestlerin sözlerini naklettikten sonra onlara, *"De ki: Allah çirkin işleri emretmez..."* şeklinde iddialarını reddeden bir cevap veriyor."

Besair'ud-Derecat adlı eserde Ahmed b. Muhammed'den, o da Hüseyin b. Said'den, o da Muhammed b. Mansur'dan şöyle nakleder: Bir defasında İmam'a, *"Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, 'Biz babalarımızı*

bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti.' derler..." ayetinin anlamını sordum. Bana, "Allah'ın bize içki içmeyi, zina etmeyi ve diğer haramları işlemeyi emrettiğini iddia eden birini hiç gördün mü?" diye sordu. "Hayır, görmedim." dedim. Arkasından yine ba-na, "Peki, o hâlde onların Allah tarafından bize emredildiğini ileri sürdükleri bu çirkin iş nedir?" diye sordu. "Allah ve O'nun Peygamberi bilir." karşılığını verdim. Bunun üzerine şöyle dedi: "Bu ayet, zalim hükümdarlar hakkındadır. Bunlar, Allah'ın öyle bir emri olmamasına rağmen O'nun bize kendilerine itaat etmemizi emrettiğini iddia ettiler. Buna karşılık Allah onların iddialarını reddetti ve bu kimselerin Allah adına yalan söylediklerini bize bildirdi. Allah onların bu yalan iddialarını çirkin iş olarak adlandırdı." [c.4, s.34]

Ben derim ki: Bu rivayet, "Ashabımızdan birkaçından, onlar da Ahmed b. Muhammed'den, o da Hüseyin b. Said'den, o da Ebu Veheb'den, o da Muhammed b. Mansur'dan" senedi ile aynen el-Kâfi adlı eserde de yer almıştır.¹ Bu anlamda bir rivayet de, Tefsir'ul-Ayyâşî'de² Muhammed b. Mansur tarafından Salih Kul'dan (a.s) nakledilmiştir. Anlaşılan, bu rivayetin zincirinde de Ebu Veheb vardır. Çünkü Hüseyin b. Said ondan rivayet eder. Salih Kul'dan da maksat, İmam Musa b. Cafer (a.s)'dir.

Durum nasıl olursa olsun, bu rivayet içeriği itibariyle ayetin indiği zamana uymuyor. Ayrıca rivayette gösterilen delil de, ayetin değiştiği kimseler için geçerli değildir. Çünkü cahiliye dönemi Arapları arasında uygulamalara yönelik çirkin nitelikli birçok hükümler vardı ve onlar bu çirkin hükümleri Allah'a izafe ediyorlardı. Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmek gibi.

Yalnız rivayette zikredilen delil, ayetin, iniş zamanından sonraki örnekleri içinden en çok zalim hükümdarlara uygun düştüğünü kanıtlamaktadır. Çünkü Müslümanlar yüzyıllar boyunca babasının kim olduğu bilinmeyen Ziyad b. Ebîh, oğlu Ubeydullah, Haccac b. Yusuf vs. gibi zalimler tarafından yönetildiler. Bu yöneticilerin tahtları ve koltukları çevresindeki bazı âlimler, "*Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan uhulemre itaat edin.*" [Nisâ, 59] gibi ayetlere dayanarak bu

1- [Usul-i Kâfi, c.1, s.373]

2- [c.2, s.19, h: 15]

zalim yöneticilerin hükümlerinin geçerliliğine ve onlara itaat etmenin farz olduğuna dair fetva verdiler. Bu yüzden bu rivayet, ayetin inişinden sonraki örneklerine değinmeye yönelik bir açıklama içermektedir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'ın çirkin işleri emredeceğini iddia ederse, Allah hakkında yalan söylemiş olur. Kim hem iyiliğin ve hem kötülüğün Allah'a dayandığını ileri sürerse, o da Allah adına yalan söylemiş olur." [c.2, s.12]

Yine aynı eserde Mes'ade b. Sadaka aracılığı ile verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'ın kötülüğü ve çirkin işleri emrettiğini iddia ederse, Allah hakkında yalan söylemiş olur. Kim iyiliğin ve kötülüğün Allah'ın dileği olmaksızın gerçekleştiğini iddia ederse, yüce Allah'ın mutlak egemenliğini sınırlamış olur. Kim günahların, Allah'ın gücünün etkisi olmaksızın işlendiğini ileri sürerse, Allah hakkında yalan söylemiş olur. Kim de Allah hakkında yalan söylerse, Allah onu cehenneme koyar." [c.2, s.11]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s), "Kim iyiliğin ve kötülüğün Allah'ın dileği olmaksızın gerçekleştiğini iddia ederse..." şeklindeki sözü, insanın iyiliği ve kötülüğü bağımsız olarak yaptığını söyleyen Mufavvî-za mezhebine işaret etmektedir. Nitekim bir önceki rivayetteki "Kim hem iyiliğin, hem de kötülüğün Allah'a dayandığını iddia ederse..." şeklindeki sözü de iyiliğin, kötülüğün, itaatin ve isyanın tamamen Allah'ın iradesine dayandığını, kulun yaptığı işlerde iradesinin ve dileğinin hiçbir etkisi olmadığını söyleyen Cebriye (Mucbire) mezhebine işaret etmektedir. Gerçi "ileyhi" ibaresindeki zamirin "kul"a dönük olduğunu kabul ederek bu sözün Mufavvîza mezhebine işaret olduğunu söylemek de mümkündür.

Tehzib'ul-Ahkâm adlı eserde İbn Müskan'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "*Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun.*" ifadesi hakkındaki bir soruya, maksadın kibleye yönelmek olduğu şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir. [c.2, s.43, Tahran basımı]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) bu cevabı daha önce açıklandığı üzere örnek verme ve uyarılma kabilindendir. Bu rivayetin bir benzerine Tefsir'ul-Ayyâşî'de [c.2, s.12], Ebu Basir aracılığı ile İmam Cafer Sadık ile İmam Muhammed Bâkır'ın (üzerlerine selâm olsun) birinden nakledilmiş olarak yer verilmiştir.

Tehzib'ul-Ahkâm adlı eserde Halebî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), Tefsir'ul-Ayyâşî'de ise Zûrare, Hamran ve Muhammed b. Muslim aracılığı ile verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ile İmam Cafer Sadık (a.s), *"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun."* ifadesi hakkında şöyle buyurmuşlardır: "Müslümanlar tarafından çeşitli yerlerde yapılan mescitler kastediliyor ve Müslümanlara yüzlerini Mescid-i Haram yönüne döndürmeleri emrediliyor." [c.2, s.43, Tahran basımı]

Ben derim ki: İmam (a.s), ayetteki "yüzleri doğrultma" ifadesinin namaz kılınan her mescitte kibleye dönmek suretiyle Allah'a yönelmek anlamına geldiğini kastediyor. Kiblenin Kâbe olduğu, *"Bundan böyle yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız olun, yüzlerinizi o tarafa çevirin."* (Bakara, 144) ayeti gibi ayetler ile belirlenmiştir.

Daha önce kible hakkındaki ayetlerin incelenmesi sırasında söylediğimiz gibi kible, hicretten sonra Medine'de belirlenmiştir. Bizim incelemekte olduğumuz ayet ise, Mekke döneminde inen A'râf Suresi'nin bir ayetidir. Eğer kible ayetlerinin içerikleri elverişli ise, kible hükmünün aslına bu surede değinildiği, sonra da Medine döneminde inen Bakara Suresi'nde bu hükmün somut ayrıntılarının ve açıklamasının ortaya konduğu düşünülebilir. Nitekim daha sonra ayrıntılı açıklamaları yapılan diğer bazı emirler ve yasaklar da, önce Mekke dönemi surelerinde ana hatları ile yer almışlar ve sonra Medine'de inen surelerde somut biçimde açıklanıp netleştirilmişlerdir.

İmam (a.s), Müslümanlar tarafından çeşitli yerlerde yapılan mescitler demekle, ayetteki "her secde yeri" ifadesinin Müslümanların yüzünün her tarafında yaptıkları mescitler anlamına geldiğini belirtmek istiyor. Ayrıca ayetteki "yüzleri doğrultun" ifadesi ile yüzleri Kâbe'ye çevirmenin kastedildiğini anlatmak istiyor ki, bu da Mescid-i Haram'ın bir tarafına yüzleri çevirmekle gerçekleşir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hüseyin b. Mihran'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun."* ayeti hakkında, imamların kastedildiğini söylemiştir. [c.2, s.12]

Ben derim ki: Anlaşılan İmam'ın (a.s) maksadı, cemaat imamlarıdır. Bu rivayetin diğer bir anlamına ileride değineceğiz.

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hüseyin b. Mihran'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), "*secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.*" ayetindeki emir ile imamların kastedildiğini söylemiştir.

Ben derim ki: Bu da bir önceki rivayet gibidir. Çünkü imamların öne geçirilmeleri namazın ziyneti, süsüdür. Cemaatin iyilerini ve seçkin şahsiyetlerini namazda öne geçirmek şeriatın müstehaplarından-
dır. İmam'ın, din imamlarını da kastetmiş olması mümkündür ki, bu ihtimale bu araştırmanın sonunda Alâ b. Seyabe'nin rivayetine dayanarak değineceğiz.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Ukeyli, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir aracılığı ile Enes'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), "*secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.*" ayeti hakkında, "Terliklerinizle namaz kılın." buyurmuştur.

Ben derim ki: Bu anlama gelen sözler, değişik kanallarla İmam Ali'ye, Ebu Hüreyre'ye, İbn Mesud'a ve Şeddad b. Evs'e dayanılarak Hz. Peygamber'den (s.a.a) nakledilmiştir.

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: İmam Ali, beni İbn Kevva ile arkadaşlarına elçi olarak gönderdi. Sırtımda ince bir gömlek ve güzel bir kumaş vardı. Bana, "Sen İbn Abbas olarak nasıl böyle süslü bir elbise giyersin?" diye sordular. Onlara şu karşılığı verdim: "Tartışmaya bu meseleden gireyim. Yüce Allah, '*De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini... kim haram etmiştir?*' ve '*secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.*' buyuruyor. Peygamberimiz de Ramazan ve Kurban bayramlarında iki Yemen malı kumaş giyerdi."

el-Kâfî adlı eserde Yahya b. Ebu Alâ'ya dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: Bir defasında İmam Ali, Abdullah b. Abbas'ı, (Haricîlerden) İbn Kevva ile arkadaşlarına elçi olarak gönderdi. Sırtında ince işlemeli bir gömlek ile güzel bir kumaş vardı. Adamlar onu görünce, "Ey İbn Abbas, sen bizim gözüümüzde değerli bir kimsesin, nasıl olur da bu elbiseyi giyersin?" diye sordular. Abdullah onlara şu cevabı verdi: "Tartışmaya bu meseleden gireyim. Yüce Allah, '*De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini... kim haram etmiştir?*' ve '*secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.*' buyuruyor." [c.6, s.441, h: 6]

Yine el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Fezale b. Eyyub, "*secde yerlerinde süslerinizi yanınıza alın.*" ayeti hakkında, "Yani bayram ve cuma günleri" açıklamasını yapmıştır. [c.3, s.424, h: 8]

Ben derim ki: Bu rivayet, et-Tehzib adlı eserde Fezale aracılığıyla Abdullah b. Sinan'a dayandırılarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Bu anlamda bir rivayet de, Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde ise İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir.

Men Lâ Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s), "*secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.*" ayeti hakkındaki bir soruya, "Her namazdan önce (saç ve sakalı) taramak bu ayette sözü edilen süslenmenin kapsamına girer." şeklinde cevap verdi. [c.1, s. 75, h: 95]

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hayseme b. Ebî Hayseme'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Hasan (a.s) namaz kılacağı zaman en güzel elbiselerini giyerdi. Kendisine, "Ey Peygamber'in torunu, niçin en güzel elbiselerini giyiyorsun?" diye sordular. O da şu karşılığı verdi: "Allah güzeldir, güzelliği sever. Bu yüzden Rabbim için süsleniyorum. Çünkü O, '*secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.*' buyuruyor. Bu yüzden ben en güzel elbiselerimi giymek istiyorum." [c.2, s.14]

Ben derim ki: Bu rivayet, Sünnî kanallardan da nakledilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Yunus b. İbrahim'in şöyle dediğini nakleder: "Bir gün İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanına gittim. Üzerimde ipek ve yünden bir cübbe ve şal vardı. İmam bana baktı. Kendisine, 'Kurbanın olayım. Şu cübbem ve şalım ipek ve yündendir. Buna ne dersin?' diye sordum. 'Sakıncası yok.' dedi. Kendisine, 'Bunların özgüleri ibrişimdir.' dedim. Bana, 'Olsun İbrahim, sakıncası yok. İmam Hüseyin öldürüldüğünde sırtında ipek ve yünden bir cübbe vardı.' dedikten sonra Abdullah b. Abbas ile Haricîler arasındaki tartışmayı ve Abdullah'ın Haricîlere iki ayeti delil göstermesini anlattı." [c.6, s.442]

Yine el-Kâfi adlı eserde Ahmed b. Ebu Abdullah'a dayanılarak verilen bilgiye göre Muhammed b. Ali merfu olarak şöyle rivayet eder: Bir gün Süfyan Sevrî Mescid-i Haram'a gitmişti. İmam Cafer Sadık'ı (a.s) gördü. Üzerinde pahalı ve güzel elbiseler vardı. "Vallahi, yanına

gidip kendisini azarlayacağım." dedi. Yanına geldi ve "Ey Peygamber torunu, ne Peygamber, ne Ali ve ne dedelerinden biri böyle bir elbise giymedi." dedi. İmam ona şu karşılığı verdi: "Peygamber kıtlık ve yoksulluk döneminde yaşadı. Bu yüzden döneminin kıtlık ve yoksulluk şartlarına göre davrandı. Ondan sonra dünya bolluğa ve ferahlığa kavuştu. Bu refahtan pay almaya en çok Allah'ın iyi kulları lâyıktır. Yüce Allah, *'De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızıkları kim haram kılmıştır?'*" buyuruyor. Biz Allah'ın bağışından pay almaya en lâyük kimseleriz."

[Daha sonra İmam,] "Ey Sevrî, üzerimdeki gördüğün bu elbiseyi ben halk için giydim." dedikten sonra Sevrî'nin elini tutup yanına çekti. Arkasından üzerindeki elbiseyi kaldırarak altındaki kaba elbiseyi ortaya çıkardı ve "Bu alttaki elbiseyi kendim için giydim. Gördüğün o dıştaki elbiseyi ise halk için giydim." dedi. Sonra Süfyan'ın elbisesini tutup çekti. Üstteki elbisesi kaba, fakat alttaki ince ve yumuşak idi. Bunun üzerine Süfyan'a, "Sen ise bu dıştaki elbiseyi halk için, içte saklı tuttuğun elbiseyi ise kendin için giydin." dedi. [c.6, s.442]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İbn Kaddah şöyle der: İmam Cafer Sadık (a.s) bir defasında üzerinde güzel ve pahalı bir elbise olduğu hâlde benim koluma yaslanmışken Abbad b. Kesir kendisi ile karşılaştı. Abbad İmam'a, "Ey Ebu Abdullah, sen Peygamber'in Ehli-beyti'ndensin. Baban İmam Ali idi. Niçin bu pahalı elbiseyi giyiyor-sun? Daha mütevazı bir elbise giyseydin ya?" diye sordu. İmam ona şu karşılığı verdi: "Ey Abbad, yazıklar olsun sana! Allah'ın kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızıkları kim haram kıldı? Yüce Allah, bir kuluna nimetlerini bağışladığı zaman onları üzerinde görmek ister. Bunun sakıncası yoktur." [c.6, s.443]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde kaydedildiği üzere de Tirmizî'nin, Amr b. Şueyb'e, onun babasına ve babasının dedesine dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Allah, nimetinin belirtisini kulu üzerinde görmek ister."

Himyerî'nin Kurb'ul-İsnad adlı eserinde verilen bilgiye göre Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr şöyle der: "İmam Rıza (a.s) uzun bir konuşması sırasında bana kaba elbise hakkında ne düşündüğümü sordu. Kendisine, İmam Hasan'ın bu tür elbiseler giydiğini ve İmam Cafer'in aldığı yeni elbiselerin sudan geçirilmesini emrettiğini işittiğimi

söyledim. Bana şöyle dedi: Güzel elbiseler giyin ve süslen. İmam Ali b. Hüseyin beş yüz dirhem değerinde ipek ve yünden cübbe ve elli dinar değerinde ipek ve yünden kaftan giyerdi. Kış geçince de bunları satar ve paralarını sadaka olarak dağıtırdı. Yüce Allah, '*Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram kılmıştır?*' buyuruyor." [s.157, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetlerin sayısı bir hayli çoktur. Bunların arasında içeriği en kapsamlı olanı ise aşağıdaki rivayettir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Eban b. Tağlib'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Allah eğer bir kula nimet verirse, bu nimetin o kulun üstünlüğünden ve eğer bir kula nimet vermezse, bu vermemenin onun seviyesinin düşüklüğünden olduğunu mu sanıyorsun? Hayır, öyle değil. Hayır, mal Allah'ındır ve onu insanlara emanet olarak verir ve onu kullarına mubah kılar. Fakat in-sanların yemede, içmede, giymede, evlenmede, binmede mutedil ve ölçülü olmalarını ister. Bu ölçülü kullanımın dışında kalan imkânlarını da fakir müminlere dağıtarak onların ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamalarını teşvik eder. Kim böyle yaparsa, yediği, içtiği, bindiği ve evlendiği helâl olur. Kim bu ölçüyü aşarsa, yaptığı aşırı tasarruflar kendisine haram olur. Nitekim yüce Allah, '*İsraf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*' buyuruyor."

"Yirmi dirhem değerinde bir at işini görürken on bin dirhem değerinde at alan ve yirmi dirhem karşılığında bir cariye kendine yeterli iken bin dinar vererek cariye alan birini düşünün. Allah böyle bir kimseyi bağışladığı mal üzerinde güvenilir bir emanetçi sayar mı sanıyorsunuz? Oysa yüce Allah, '*İsraf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*' buyuruyor." [c.2, s.13]

el-Kâfi adlı eserde İshak b. Abdulaziz'e dayanılarak verilen bilgiye göre İshak'ın bir arkadaşı şöyle der: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle dedim: 'Birkaç arkadaşla birlikte Mekke'ye gidiyorduk. İhrama girecektik. Bunun için vücudumuza yağ sürdük. Yağı silecek hurma kabuğu kırıntıları yanımızda olmadığı için unla üzerimizdeki yağları sildik. Bu yüzden ne kadar rahatsız olduğumu sadece Allah bilir.' İmam, 'Rahatsızlığının sebebi, israf etmiş olduğundan korktuğun için miydi?' diye sordu. 'Evet.' dedim. Bana şu karşılığı verdi: 'Vücudun faydasına olan şeyler israf olmaz. Ben kimi zaman yağlan-

mak için kemik iliği istediğimde bana zeytinyağı getirdiler. Ben de vücudumu onunla yağladım. İsrâf malı yerinde kullanmamak ve vücuda zarar vermektir.' Kendisine, 'Peki eli sıkılık nedir?' diye sordum. 'Başka bir şey yemek imkânı varken ekmek ve tuz yemekdir.' dedi. 'Peki, ölçülü harcama nedir?' diye sordum. 'Ekmek, et, süt, sirke ve yağdan bir defada birini, başka bir seferde öbürünü yemekdir.' cevabını verdi." [c.4, s.53, h: 10]

el-Kâfi adlı eserde Ali b. Yaktin'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ebu'l-Hasan (a.s), "*De ki: Allah, sadece açık-gizli bütün çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı... yasaklamıştır.*" ayeti hakkında şu açıklamayı yaptı: "Açık çirkin işten maksat, açıkça yapılan zinadır. Ca-hiliye döneminde fahişeler evlerinin damlarına flamalar asarak zinaya çağırırlardı. Gizli çirkin işten maksat, ölmüş babaların dul eşleri ile yapılan evliliklerdir. Çünkü cahiliye döneminde adam ölüp de eşi dul kaldığında adamın oğlu, anası değilse o kadınla evlenirdi. İşte Allah bu ifade ile bunu yasaklıyor. Günahtan maksat ise, içkinin ta kendisidir." [c.6, s.406, h: 1]

Ben derim ki: Bu rivayet, İmam'ın (a.s) [Abbasî halifesi] Mehdi ile yaptığı konuşmadan kısaltılarak alınmıştır. Bu rivayete el-Kâfi adlı eserde rivayet zinciri ile birlikte, Tefsir'ul-Ayyâşî'de ise mürsel olarak yer verilmiştir. [c.2, s.17, h: 38] Biz de onu Mâide Suresi'nin içki ayetleri ile ilgili rivayetler arasında zikretmiştik.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Mansur'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Musa b. Cafer (a.s), "*Allah, sadece gizli-açık bütün çirkin işleri... yasaklamıştır.*" ayeti hakkında şöyle buyurur: "Kur'ân'ın bir zahiri ve bir de batını vardır. Allah'ın Kur'ân'daki yasakları, zahirî olan yasaklardır. Batınî yasaklar ise, zalim hükümdarlardır. Kuran'daki bütün helâller de, zahirî helâllerdir. Batınî helâller ise, hak imamlardır." [c.2, s.16, h: 36]

Ben derim ki: Bu rivayet, el-Kâfi'de Muhammed b. Mansur'dan rivayet zinciri verilerek nakledilmiştir. el-Kâfi'deki ifade şöyledir: "Allah'ın Kur'ân'daki bütün haramları, zahirî yasaklardır. Batınî haramlar ise, zalim hükümdarlardır. Kuran'daki bütün helâller ise, zahirî helâllerdir. Batınî helâller ise, hak imamlardır." [c.1, s.16, h: 10]

Ben derim ki: Günahların ve haramların zalim hükümdarlar ile helâllerin ise hak imamlarla örtüşmesinin gerekçesi, bunlardan her bi-

rinin Allah'a yakınlaşmanın ve ondan uzaklaşmanın sebebi olmalarıdır veya bunlardan birine uymanın o kesime yakışan davranışlara sebep olmasıdır.

Tehzib'ul-Ahkâm adlı eserdeki şu rivayet de bu kabildendir: Alâ b. Seyabe'nin bildirdiğine göre İmam Cafer Sadık (a.s), "*secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.*" ayeti hakkında, "Maksat, her imamla buluşulacağı zaman yıkanmaktır." demiştir. [c.6, s.110, h: 13] Daha önce naklettiğimiz Hüseyin b. Mihran'ın iki rivayeti de bu kabildendir.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn Ebî Şeybe'ye, Buharî'ye, Müslim'e ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Muğire b. Şube şöyle der: Bir defasında Sa'd b. Ubade, "Eğer bir erkeği eşimle birlikte görürsem, onu kılıçla vururum." dedi. Resulullah (s.a.a) bunu haber alınca şöyle dedi: "Sa'd'ın gayretliliğine şaşıyor musunuz? Vallahi ben Sa'd'dan daha gayretliyim, Allah da benden daha gayurdur. Bundan dolayı açık-gizli bütün çirkin işleri haram kılmıştır. Hiç kimse Allah'tan daha gayur olamaz."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ali b. Ebî Hamza aracılığı ile İmam Sadık'a (a.s) dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurur: "Hiç kimse yüce Allah'tan daha gayur olamaz. Açık-gizli bütün çirkin işleri haram kılındı kim daha gayur olabilir?" [c.2, s.16]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), "*Ecelleri geldiğinde onu ne bir an erteleyebilirler ve ne bir an öne alabilirler.*" ayeti hakkında, "Bu ecel, ölüm meleşine tebliğ edilen eceldir." dedi. [c.2, s.17]

Ben derim ki: "*O, sizi çamurdan yarattı, sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır.*" (En'âm, 2) ayetinin açıklaması sırasında bu anlamdaki rivayetlere yer verilmiştir.

HADİSLER IŞIĞINDA BAŞKA BİR İNCELEME

Tefsir'ul-Kummî'de Ebu'l-Carud'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), "*Sizi ilkin yarattığı gibi O'na döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti.*" ayeti hakkında şöyle buyurur: "Allah, insanları yarattığında mümin ve kâfir, kötü ve iyi olarak yarattı. Kıyamet günü de hidayete ermiş ve sapık olarak Allah'a dönerler."

Tefsir'ul-Kummî'nin yazarı Ali b. İbrahim bu rivayetin arkasından Hz. Peygamber'in (s.a.a) şu hadisini nakleder: "Kötü kişi, anasının karnında kötüdür; iyi kişi de, anasının karnında iyidir."

Ben derim ki: Gerçi bu rivayet, hadis âlimleri tarafından güvenilir kişi olmadığı belirtilen Ebu'l-Carud tarafından nakledilmiştir; fakat İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) naklettiği rivayetler, istikametli zamanında, yoldan çıkmadan önce naklettiği rivayetler olduğu gerekçesi ile makbul sayılmıştır. Üstelik bu ayet, başka rivayetlerde de bu rivayetteki gibi yorumlanmıştır. İbrahim Leysî'nin İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) naklettiği rivayetle diğer rivayetlerde olduğu gibi. Bu yorum, kader ile ilgili ayetlerde ele alınan başka rivayetlerde de karşımıza çıkıyor. Bunlar, bir dizi değişik rivayetlerdir ve hepsi şu ortak noktada birleşiyor:

Yaratılışın sonu başlangıcına benzer. İnsanın geri dönüşü başlangıcı ile paraleldir. Yaratılışın sonunda hidayete erecek olanlar, başlangıçta hidayette olanlardır. Sapık olacak olanlar da işin başında sapık olanlardır. Kötü, başlangıçta kötü; iyi ise, başlangıçta iyidir.

Açıklamaları farklı olmakla birlikte bu rivayetler, tıpkı bu konudaki ayetler gibi, zatî iyilik ve kötülüğü, yani insanın zatının gerektirdiği ve mahiyetinin ayrılmaz niteliği olan bir iyilik ve kötülüğü ispat etme gibi bir anlam taşımazlar. Dört sayısının çift olması gibi bazılarının iyi, bazılarının ise kötü olması gibi bir durum söz konusu değildir. Böyle bir şeyi düşünmek yanlıştır. Çünkü böyle bir şey, eğer sırf aklın tasavvuruna dayanıyor ve dış gerçekle uyuşmuyorsa, o zaman bunun gerçek bir sonucu olmaz. Çünkü varoluş, sırf zihinde eşyanın mahiyetlerinden sonra ve onlara ârız olan bir şey olarak tasavvur edilmektedir. Dış dünyadaki gerçek ise, bunun tam tersidir.

Yok, eğer böyle bir şey, gerçek anlamda insanın zatının gerektirdiği bir durumsa ve insanın iyiliği ve kötülüğü mahiyeti vasıtası ile belirleniyorsa, dolayısıyla da yüce Allah'ın yarattıkları üzerinde sadece onların zatlarında ve batınlarında gizli kalmış niteliklerini ortaya çıkarmaktan başka bir tasarrufu yoksa, o zaman Allah'ın mutlak egeменliği geçersiz sayılmış, hâkimiyeti sınırlandırılmış olur ki, Kur'ân, sünnet ve akıl bu faraziyei ısrarla reddeder.

Üstelik bu faraziye, akla dayalı düzeni bütün temel dayanakları ile alt-üst eder. Eğitimin ve öğretimin etkili olduğu beklentisini taşıyan

aklı başında insanların ortak görüşlerine ters düşer. Yine akli başında insanların övülecek ve kınanacak, güzel ve çirkin diye vasıflandırılacak davranışlar olduğu yolundaki ortak kabulleri ile de çelişir.

Yine bu faraziye, şeriatlar ortaya koymayı, kitaplar indirmeyi ve peygamberler göndermeyi de geçersiz kılar. Çünkü zatî nitelikler zatlardan ayrılamıyorsa, bu zatî nitelikleri hangi anlamda tasavvur edersek edelim, onlar konusunda hüccet tamamlamanın anlamı olmaz.

Oysa Kur'ân, akla dayalı düzeni kabul ediyor. İnsanın hayatındaki davranışlarını serbest seçim esasına dayandırmasını onaylıyor. Yaptığı açıklamalarda yüce Allah'ın insanı çamurdan yarattığını, arkasından basit sınıftan üremesini sağladığını, sonra onu güzel bir bitki gibi yetiştirdiğini ve sonunda onu erginlikle ve akılla donattığını bildiriyor. Bu insan, kendi tercihi ile davranışlar ortaya koyuyor. Güzel ile çirkin, iyi ile kötüyü, fayda ile zararı, ibadet ile günahı, sevap ile cezayı akli ile ayırt ediyor. Sonra Allah insana dinî yükümlülükleri sunuyor. Eğer insan aklına uyar ve Rabbinin emirlerine ve yasaklarına itaat ederse, iyi bir kul olur ve en güzel ödül ile mükâfatlandırılır. Yok eğer aklına uymaz da nefsinin arzularına kapılarak Rabbine karşı gelirse, kötü insan olur ve yaptıklarının acı karşılığını tadar. Çünkü bu dünya imtihan ve deneme yurdu. Bugün davranışlar ortaya konur, yarın ise bu davranışların karşılıkları görülür.

Görüldüğü gibi bu açıklamanın esasları iki ilkeye dayanır:

Birincisi: Serbest tercihe dayalı fiiller ile öbür fiiller arasında fark vardır. Bu hüküm, kaçınılmaz bir akli hükümdür.

İkincisi: Serbest tercihe dayalı fiiller, güzellik ve çirkinlik sıfatları ile nitelenirler ve övgü, yergi, sevap, ceza gibi sonuçları beraberlerinde getirirler. Bu da, akli başında kimselerin inkâr edemeyecekleri mantıklı bir hükümdür. Toplumsal bir düzenin egemenliği altında yaşayan akli başında hiç kimse, bu kurala karşı çıkmaz.

Kısacası, yukarıdaki anlamda zatî iyilik ve kötülüğe kail olmak asla mümkün değildir. Çünkü insanın sonu ile başlangıcı arasında bağlantı kuran ayetler ve rivayetler, meseleyi insan olarak insanın zatına değil, yaratma ve var etme eylemine dayandırıyorlar. Bilindiği gibi az önce sözünü ettiğimiz iki hüküm gereğince, iyilik ve kötülük ile insanın davranışları arasında kurulan bağlantının varlığı şüphesiz bir gerçektir. O hâlde bu ayetlerin ve rivayetlerin anlamı nedir?

İnsanın dönüşünün başlangıcı ile örtüştüğü hakkındaki rivayetler, çoklukları ile birlikte, tıpkı bu konudaki ayetler gibi içerikleri ve açıklama tarzları bakımından birbirinden farklıdırlar.

Bu rivayetlerin bazıları, bu bağlantıya ana hatları ile değiniyor, Allah'ın insanları yaratırken iyi ve kötü, mümin ve kâfir olmak üzere iki kesim hâlinde yarattığını ifade ediyorlar. Yukarıda geçen Ebu'l-Carud'un rivayeti ile, *"Döl yataklarında size dilediği gibi suret veren O'dur."* (Âl-i İmrân, 6) ayetinin arkasında yer verdiğimiz el-Kâfi'deki ceninin yaratılışı ile ilgili rivayet gibi.

Bu bölümdeki rivayetler şu ayetlerin paralelindedirler: *"Sizi yaratan O'dur. Kiminiz kâfir, kiminiz de mümindir."* (Teğâbun, 2), *"Gerek sizi topraktan çıkardığı, gerekse anneleriniz karınlarında cenin hâlindeyken, O sizi en iyi bilendir. Öyleyse kendinizi temize çıkarmayın. O, hanginizin kötülüklerden sakındığını çok iyi bilir."* (Necm, 32), *"Sizi ilkin yarattığı gibi O'na döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* (A'râf, 30)

Bu ayetlerde ve rivayetlerde fazla problem yoktur. Çünkü bu ayetler, akış içeriklerinin gösterdiği ve sonuncusunun son bölümünden anlaşıldığı gibi, ana hatlar düzeyinde bir hükme işaret ediyorlar. Bu hükme göre insan türü, iki kesime ayrılıyor. Bu özet nitelikli hükmün ayrıntılı biçimde ortaya çıkması, söz konusu iki zümrenin belirlenmesi ve varoluş aşamasında bu iki zümrenin birbirinden ayrılması, insanların serbest tercihleri sonucu yapacakları davranışlarına dayanır ki, bu davranışların arkasından iyilik veya kötülük sonucu gelir ve bu davranışlar Allah'ın tevfiği sayesinde hidayetin veya şeytanın veliliği sebebi ile sapıklığın tahakkukunu gerektirir.

Başka bir deyişle; yaratılışın başındaki hüküm, şarta bağlıdır. Sonra bu hüküm, serbest tercihe dayalı davranışlarla şartlı olmaktan çıkarak mutlak bir niteliğe kavuşur.

Bu rivayetlerin diğer bir bölümü, ayrıntılıdır ve anlattıkları şudur: Yüce Allah, insanları birbirinden farklı yaratmıştır. Kimini cennet toprağından yaratmıştır ve dönüşü de oraya olacaktır. Kimini de cehennem toprağından yaratmıştır ve sonunda oraya varacaktır.

Meselâ el-Besair adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali b. Hüseyin (a.s) şöyle demiştir: "Allah, bizim Şiîlerimizden bizim velâyetimiz hakkında söz almıştır. Onlar ne artarlar ve ne eksilirler. Allah, bizi

illiyyûn toprağından ve Şîlîrîmîzî bir alt kademenîn toprağından yarattı. Düşmanlarımızı ise siccîn toprağından ve taraftarlarını da bir alt kademenîn toprağından yarattı." [Besair'ud-Derecat, s.16]

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler bir hayli çoktur.

Mehasin'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Keysan şöyle der: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Kurbanın olayım, ben kölen Abdullah b. Keysan'ım.' dedim. 'Nesebini biliyorum, ama seni tanımıyorum.' dedi. Kendisine, 'Ben Şam'da doğdum, Fars diyarında büyüdüm. Ticarete ve diğer işlerde insanlarla sıkı ilişkilerim oluyor. Güzel görünüşlü, iyi ahlâklı ve güvenilir bir adama rastlıyorum, fakat inancını araştırınca sizin düşmanlarınızdan olduğunu görüyorum. Buna karşılık başka biri ile ilişki kuruyor, onun kötü ahlâklı, az güvenilir ve zayıf karakterli olduğunu görüyorum. Fakat inancını araştırınca sizin dostlarınızdan olduğunu öğreniyorum. Bu nasıl olur?' dedim."

"İmam bana şu karşılığı verdi: Ey İbn Keysan, yüce Allah cennetten bir parça ve cehennemden de bir parça toprak alarak bunları önce birbirine karıştırdı ve sonra birbirinden ayırdı. O gördüğün adamlardaki iyi görünüş ve güzel ahlâk, cennet toprağından onlara bulaşmıştır. Onlar neden yaratıldılar ise oraya dönerler. Öbürlerinde gördüğün güvenilmezlik, kötü ahlâk ve zayıf karakterlilik, onlara cehennem toprağından bulaşmıştır. Onlar da neden yaratılmışlarsa oraya dönerler." [c.1, s.136, Kum basımı]

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler de bir hayli çoktur.

İlel'uş-Şerayî adlı eserde Habbet'ul-Arenî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali b. Ebî Talip (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah, Âdem'i yer kabuğından yarattı. Yer kabuğınun bazı bölümleri kıraç, bazı bölümleri tuzlu ve bazı bölümleri verimli olduğu gibi, Âdem'in soyundan türeyen insanların bir kısmı iyi ve diğer kısmı kötüdür." [c.1, s.78, h: 3]

Ben derim ki: İlliyyûn ve siccîn toprağından yaratılış ile ilgili sözlerde şu ayete işaret vardır: "*Hayır! Günahkârların amel defterleri siccîndedir. Siccînin ne olduğunu sen ne bileceksin? O yazılmış bir kitaptır. O gün yalanlayanların vay hâline!... Hayır! İyilerin amel defterleri illiyyûndadır. İlliyyûnun ne olduğunu sen ne bileceksin? O, yazılmış bir kitaptır. Onu Allah'a yakın olanlar görürler.*" (Mutaffîfîn,

7-21) Bu konudaki ayetler, inşaallah yerleri geldiğinde açıklanacaklardır.

Rivayetlere gelince; bunların sonuncusunun içeriği, bir önceki rivayetin içeriğine önemli oranda delâlet ediyor. Şöyle ki, bu rivayet şunu vurguluyor: Farklı nitelikteki yer maddesi ile insanın hâlleri ve nitelikleri arasında iyilik ve kötülük bakımından bağlantı vardır. Dış dünyadaki gözlemlerimiz de bu gerçeği kanıtlar. Farklı maddeler, bu maddelerden oluşmuş biçimler ve bariz sonuçlar üzerinde önemli oranda farklılıklara yol açıyor. Fakat bu yol açma, tam bir sebebiyet şeklinde değil, iktiza ve gerektirme düzeyindedir.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "İnsan topraktan yaratılmıştır." sözü, sonra da "Toprağın aslı ya cennetten veya cehennemdendir." ifadesi şu anlama gelir: Toprağın cennet kaynaklı olanı ve cehennem kaynaklı olanı vardır ve bu, sonunda bu iki yere döner. Bu toprak insan olur ve sonra ya cennete veya cehenneme gider. Bu iki yerin her birine, yaratılış maddesinin ona uygun olanı gider. Bu toprak kaynaklı maddî varlık, ya arınarak cennete girer ve toprağı cennet toprağı olur veya daha çok kirlenerek ve bozularak cehenneme gider ve oranın yakıtı olur.

Cennetliklerin sözlerini nakleden şu ayette bu noktaya belirli oranda işaret ediliyor: *"Hamdolsun Allah'a ki, bize verdiği sözü yerine getirdi ve bizi yeryüzüne vâris kıldı da cennetin dilediğimiz yerinde oturabiliyoruz."* (Zümer, 74) Ayetten anlaşıldığına göre buradaki cennetten maksat, insanın üzerinde yaşadığı, öldüğü ve yeniden dirildiği bu yeryüzüdür ve cennet derken burası kastediliyor. Şu ayette de buna işaret ediliyor: *"O gün yer, başka bir yere ve gökler de başka göklere dönüştürülür."* (İbrâhîm, 48)

Galiba bu rivayetlerde geçen cennet ve cehennem toprağı ile, ilerde cennetin ve cehennemın bir parçası olacak olan toprak kastediliyor. Özellikle "illiyyûn toprağı", "siccîn toprağı", "cennet toprağı", "cehennem toprağı" gibi deyimler göz önüne alındığında bu yorum güçleniyor.

Buna göre bu rivayetlerde kastedilen şudur: İnsan, vücudunun elementlerinin bileşimi itibariyle yeryüzüne ait toprak maddesinden yaratılmıştır. Bu madde, ya temiz ve hoş bir maddedir, ya da pis ve kötü bir maddedir. Bu madde, baskın niteliği doğrultusunda insanın idraklerinde, duygularında ve güçlerinde etkili olur. Sonra yaratılış

maddesi ile örtüşen güçleri ve duyguları iş görmeye başlayınca yaratılış maddesinin etkisi, duyguların ve güçlerin davranışları ile desteklenir ve bunun tersi de olur.

Bu mekanizmanın sürekli işleyişi sonunda karşımıza ya iyi veya kötü insan çıkar. Bu sonuç, yüce Allah'ın düzenlediği sebeplerin etkisine ve O'nun iradesine bağlı olarak meydana gelir. Bu konuda inisiyatif Allah'a aittir. Dilerse var olan, faal sebeplerden daha güçlü olan başka sebepler devreye koyar ve bu yolla insanın gelişim sürecinin yönünü değiştirir ve bu yöne ters gelen sebeplerin etkili olmalarına engel olur.

Sağlıklı bir meninin yine sağlıklı bir rahme atılması sonucunda oluşan bir insan düşünelim. Bu insanın sağlıklı besinlerle beslendiğini, temiz bir havayı soluyarak sağlığa uygun bir çevrede yaşadığını farz edelim. Bu insan, insanlık yolunda ilerlemeye son derece yetenekli olur. Zihni keskin ve idrakleri duyarlı olur. Üstün çalışma gücüne sahip olur. Çünkü sağlıklı irsî yetenekler, arkasından sağlıklı meni, ılıman iklimli yöreler gibi uygun sebepler ve şartlar insan kemallerini kabul etmeyi çok yakın bir ihtimal hâline getirirler.

Buna karşılık su ve hava bakımından uygunsuz yörelerde, ekvator ve kutup bölgeleri gibi çetin ve sert hayat şartlarının hâkim olduğu yerlerde doğup yaşayan insanların sert, kaba ve aptal olmaları daha güçlü bir ihtimaldir.

Bunların yanı sıra idrak duyarlılığı engellenmemiş sağlıklı mizaçlarda duyarlı ruhlar gelişir. Bunlar, iyi akıllı ve ince duygulu olurlar. Bunlar da insanı, insanlığının lehine olan şeylere meylettirir. Bu nitelikteki inançlara, iradelere ve davranışlara yatkın hâle getirir. İnsanı, varlığın devamını sağlayan maddelerden ruhun davranışlarını destekleyen şeylere yaklaştırır. Bu karşılıklı etkilenme sürecinde ideal bir sonuca varılır.

Bu söylediklerimiz, kötülük tarafı için de aynen geçerlidir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri, bize ulaştıran yollara iletiriz. Allah, iyi işler yapanlarla beraberdir."* (Ankebût, 69), *"Sonra kötü işler yapanların sonu, çok kötü oldu. Çünkü onlar, Allah'ın ayetlerini yalanladılar ve onları alay konusu yaptılar."* (Rûm, 10) Bu anlamdaki ayetler çoktur.

Gerçi yer kaynaklı maddelerin insan hayatının iyi veya kötü olması üzerinde etkisi olduğunu biliyoruz; ama bu alanda etkili olan sebeplerin sayısını bilmiyoruz. Sayabildiğimiz sebepler, genel ve belli olanlardır ki, bunlar bilmediğimiz sebepler karşısında çok azdır. Bildiğimiz sebepler ana-baba mizacının sağlıklı olması, varlığın devamını sağlayan besin maddeleri ve insanın içinde yaşadığı çevrenin sağlıklı olması gibi sebeplerdir. Oysa bu alanda bizim için gizli kalan daha başka sayısız sebep vardır. Bunun kanıtı, kendileri için elverişli olmadığını sandığımız şartlar için de doğup büyüyen nadir fertlerdir. Çünkü Allah diriyi ölüden ve ölüyü diriden çıkarır.

Kıyası; insanın hayatında iyi olması ile, yani bilgisi ve davranışları bakımından iyi olması ile aslî maddelerinin temiz olması arasında bağlantı vardır. Çünkü bu temiz maddeler kendileri ile uyumlu olan ruhu kabul ederler. İnsanı cennete ulaştıran da bu ruhtur. İnsanın ilim ve davranış bakımından kötü olmasında da aynı bağlantı vardır. İnsanın ilim bakımından kötü olması, akli bir yana bırakarak vehimlere ve hurafelere saplanması ile olur. Bu saplanmayı insana şehvet ve öfke duyguları cazip gösterir. İnsanın davranış bakımından kötü olması da, maddî hazlara dalması, hayvanî ihtiraslara esir olması ve arzuları ile uyuşmayan gerçeklere karşı çıkması ile olur.

Bu iki grup maddî sebep, insanı ya hakka, ya batıla; ya iyiliğe, ya kötülüğe; ya cennete, ya cehenneme sürükler. Yalnız bunlar, sadece gerektirici sebeplerdir, kesin ve tam neden değildirler. Her iki sebep konusunda dileme ve inisiyatif yetkisi Allah'a aittir. O dilerse, zıt sebepleri etkisiz kılacak başka bir sebep ortaya çıkarır. Âl-i İmrân Suresi'nin başlarında yaptığımız ceninin yaratılışı ile ilgili incelemede bu gerçek kanıtlanmıştı. Bu anlamda çok sayıda hadis vardır ki bunlar, yüce Allah'ın dileme ve yazıp bozma yetkisine sahip olduğunu ispat etmektedir.

Bu rivayetleri daha başka ve ince bir şekilde yorumlamak da mümkündür. Yalnız bu farklı yorum için zihin saflığı ve gerçek bilgilerde derinleşmiş olma gereği vardır. Şöyle ki, insanın iyi ve kötü olabilmesi için idrakin gerçekleşmesi ve istikrar kazanması gerekir. Öte yandan idrak, maddeden soyutlanmış olduğu için maddenin bağlı olduğu kayıtlara bağlı ve maddenin hükümlerinin egemenliği altında değildir. Bu kayıtlardan biri de, maddenin hareket miktarı olan zaman-

dır. Gerçi bizler maddenin hareketiyle oluşan bu kavramı göz önüne alarak iyiliğin hareket zamanının arkasından gerçekleştiğini kabul ediyoruz, ama gerçekte iyilik zamanla kayıtlı değildir. Hareketten önce ne ise hareketten sonra da aynen odur.

Bu şuna benzer: Biz bazı gelişmeleri Allah'ın fiiline izafe ediyor ve böylece Allah'ın fiilini zamanla kayıtlandırıyoruz. Meselâ, "Allah, Zeyd'i falan tarihte yarattı.", "Nuh'un kavmini falan zamanda helâk etti.", "Yunus kavmini falan asırda kurtardı.", "Peygamberimizi falan asırda görevlendirdi." gibi sözler söyleyerek Allah'ın fiilini zamanla kayıtlandırıyoruz. Ama bu kayıtlandırma, bizim olayın kendisine bakışımız ve olayın, meydana gelmesine varan zamandan ve hareketten ayrı olarak alınmış olması açısından böyledir.

Eğer olay aslında olduğu gibi zamanı ve diğer kayıtlayıcı unsurları ile alınıp değerlendirilirse, görülür ki Allah'ın fiili zamanla kayıtlı değildir. Çünkü olayların bütünü, bunların zamanlarını ve diğer kayıtlarını var eden Allah'tır. Biz O'nun fiillerini zamanla kayıtlandırıyor olsak dahi bu böyledir. Tıpkı, "Bugün şu işin şöyle olduğunu öğrendim." ve "Onu şu anda gördüm." gibi sözlerimizle bilgiyi günle ve anla kayıtlandırmamız gibi. Oysa ilim soyut olduğu için günle ve anla kayıtlı değildir. Kayıtlı olan şey, zihnimizin ve sinir sistemimizin işleyişidir ki bu işleyiş, yeteneği hazırlayan koşulların yeteneğe eşlik etmesi gibi bilgiye eşlik ediyor.

Kur'ân ve sünnetten anlaşılan göre, somut olan cennet veya cehennem ile birlikte olsa dahi insanın varacağı nokta, iyiliğe veya kötülüğe ilişkin soyut bir bilgi olduğuna göre onunla ilgili akıbetin zamanı yoktur. Bu yüzden bu akıbet, sonra diye ele alınabileceği gibi önce diye de ele alınabilir. "Dönüş" olarak adlandırıldığı gibi, "başlangıç" olarak da adlandırılabilir. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

Bu rivayetlerin diğer bir bölümü, insan yaratılışının tatlı veya acı suya dayandığına delâlet eder. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) İlel'uş-Şerayi adlı eserde yer verilen şu rivayetinde bildirildiği gibi: "Yüce Allah tatlı bir su yarattı ve bu tatlı sudan kendisine itaat eden kullarını yarattı. Ayrıca acı bir su yarattı ve bu acı sudan günahkâr kullarını yarattı. Arkasından verdiği emirle bu iki tür su birbirine karıştı. Eğer bu karışma olmasaydı, müminden mutlaka mümin ve kâfirden de mutlaka kâfir doğardı." [c.1, s.84, h: 7, Beyrut basımı]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İbn Sinan'dan şöyle nakledilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Allah'ın ilk yarattığı varlık nedir?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: 'Allah'ın ilk yarattığı varlık, diğer her şeyi kendisinden yarattığı varlıktır.' İmam'a, 'Kurbanın olayım, nedir o?' diye sordum. 'Sudur.' karşılığını verdi."

"Sonra sözlerine şöyle devam etti: Yüce Allah suyu, biri tatlı, öbürü acı sudan oluşmuş iki deniz olarak yarattı. Bu denizleri yaratınca suyun tatlı olanına bakarak, 'Ey deniz!' diye buyurdu. Tatlı sulu deniz, 'Buyur.' dedi. Allah, 'Benim bereketim ve rahmetim sendedir. Bana itaat edecek cennetlik kullarımı senden yaratacağım.' buyurdu. Sonra öbür denize bakarak, 'Ey deniz!' buyurdu. Acı sulu deniz cevap vermedi. Aynı 'Ey deniz!' çağrısını üç kez tekrarladı. Acı sulu deniz yine cevap vermedi. Bunun üzerine, 'Lânetim senin üzerinedir. Günahkâr ve cehenneme koyacağım kullarımı senden yaratacağım.' buyurdu. Arkasından Allah bu iki denize, birbirlerine karışmalarını emretti; onlar da birbirlerine karıştılar."

"Ardından İmam şöyle buyurdu: Bundan dolayı kâfirden mümin, müminden kâfir çıkıyor." [c.1, s.83, h: 6, Beyrut basımı]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Osman b. İsa aracılığı ile onun bir arkadaşına dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle demiştir: "Yüce Allah bir bölüm suya, 'Tatlı ol, bana itaat edecek cennetlik kullarımı senden yaratacağım.' buyurdu. Başka bir bölüm suya da, 'Acı ve tuzlu ol, cehennemimi ve günahkâr kullarımı senden yaratacağım.' buyurdu. Arkasından bu iki tür suyu da toprağa akıttı..." Hadis uzundur. [c.1, s.358, h: 18]

Ben derim ki: Bu üç rivayetle aynı anlama gelen başka çok rivayet vardır. Bunlar İmam Ali'den, İmam Muhammed Bâkır'dan, İmam Cafer Sadık'tan ve diğer İmamlardan (üzerlerine selâm olsun) nakledilmişlerdir. Buraya aldığımız rivayetler örnek niteliğindedir.

Bu rivayetler, şu ayetle aynı anlama gelir: *"Allah sizi topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi çiftler (erkek-dişi) kıldı. Onun bilgisi dışında hiçbir dişi ne hamile kalır ve ne doğurur. Ömrü uzun olanın çok yaşatılması veya ömründen (bir miktar) azaltılması, kesinlikle bir kitapta kayıtlıdır. Bu, Allah için kolay bir iştir. İki deniz aynı değildir. Birinin suyu tatlı, kolay içimli, öbürününki tuzlu ve acıdır. Her ikisinden de taze balık eti yer ve takı olarak kullandığınız süs eşyaları çıka-*

rırsınız. Allah'ın size yönelik bağışını aramanız ve O'na şükretmeniz için geminin suları yararak yol aldığını görürsünüz." (Fâtır, 11-12)

Görülüyor ki, bu iki ayetin ikincisi, birincisinin anlamına örnek teşkil ediyor. İnsanların insanlık açısından bir ve bazı çıkarları ve faaliyetleri bakımından ortak olmalarının yanı sıra özleri (nefisleri) bakımından farklı olduğunu açıklıyor. Başka bir ayette, *"Biz bütün canlıları sudan yarattık."* (Enbiyâ, 30) buyruluyor.

Bir başka ayette ise şöyle buyruluyor: *"O'dur ki, birinin suyu tatlı ve içmeye elverişli, öbürününki acı ve tuzlu olan iki denizi birbirine saldı. Fakat aralarına (bu iki tür suyun birbirine karışmasını önleyen) bir engel, aşılmaz bir set koydu. O'dur ki, sudan insan yarattı ve onu soy ve sıhriyet sahibi kıldı. Rabbin oldukça güçlüdür."* (Furkan, 54) Bu ayetler yerleri gelince açıklanacaktır.

Rivayetlere gelince; bunlar, görüldüğü gibi, anlamları bakımından ikiye ayrılırlar:

Birinci kısmı, tatlı ve acı iki suyun, insanın yaratılış kaynağı olan toprağa akıtıldıklarını ve suların farklılıklarına bağlı olarak farklı çamurların ortaya çıktığını anlatan rivayetlerdir. Bu bölümü oluşturan rivayetler, yaratılış farklılıklarının yaratışta kullanılan çamurların farklılığından kaynaklandığını söyleyen yukarıdaki rivayetlerle aynı sonuca varırlar. Buna göre bu rivayetler ile ilgili olarak söylenecek söz, daha önce, yaratılışta kullanılan çamur ile ilgili rivayetler hakkında söylenen sözlerin aynısıdır.

İkinci kısmı ise, insanla birlikte diğer varlıkların, hatta cennetin ve cehennem bile yaratılışının sudan kaynaklandığını ve sulardaki farklılığın insanların iyilik ve kötülük bakımından farklı olmalarına yol açtığını anlatan rivayetlerdir. Yaratılış farklılıklarının sulardaki tatlılık ve acılık farklılıklarından ileri geldiğini ileri süren bu rivayetler de, sonuç itibarıyla birinci kısımdaki rivayetlerle aynı şeyi gündeme getirmektedirler. Dolayısıyla da onlar hakkında az önce söylediklerimiz, bunlar hakkında da geçerlidir. Çünkü birinci kısma giren rivayetler, bu ikinci kısımdaki rivayetlerin açıklaması niteliğini taşırlar, arkasından da her iki kısımdaki rivayetler, birlikte, yukarıdaki yaratılış çamuru ile ilgili rivayetleri açıklarlar.

Yaratılışın suya dayanması meselesine gelince, inşaallah bu konu yeri gelince incelenecektir.

Bu rivayetlerin bazılarına göre, insanların farklı yaratılışta olmaları, nurdan ve zulmetten (ışıkta ve karanlıktan) yaratılmış olmalarının doğurduğu farklılıktan kaynaklanır. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) İlel'uş-Şerayı adlı eserde yer alan şu sözleri buna örnektir:

"Allah bizi, kökü a'lâ illiyyûndan (yüce illiyyûn) alınmış toprakta bulunan bir nurdan yarattı. Taraftarlarımızın (Şiîlerimizin) kalplerini de bizim bedenlerimizi yarattığı topraktan yarattı. Onların bedenlerini de daha aşağı düzeydeki bir topraktan yarattı. Dolayısıyla onların kalpleri bize eğilimlidir; çünkü bu kalpler bizim yaratıldığımız topraktan yaratılmıştır. Nitekim yüce Allah, *'Hayır! İyilerin amel defterleri illiyyûndadır. İlliyyûnun ne olduğunu sen nereden bileceksin? O yazılmış bir kitaptır.'* [Mutaffîfîn, 18-20] buyuruyor."

"Öte yandan yüce Allah, düşmanlarımızın kalplerini siccînden alınmış bir topraktan yarattı. Bedenlerini de daha aşağı düzeyde bir topraktan yarattı. Düşmanlarımızın taraftarlarının kalplerini ise, onların bedenlerini yarattığı topraktan yarattı. Bu yüzden onların kalpleri düşmanlarımıza eğilimlidir. Nitekim yüce Allah, *'Günahkârların amel defterleri siccîndedir. Siccînin ne olduğunu sen nereden bileceksin? O yazılmış bir kitaptır. O gün yalanlayanların vay hâline!'* [Mutaffîfîn, 7-10] buyuruyor." [c.1, s.111, h: 14]

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Bu rivayet, aslında yaratılışın illiyyûn ve siccîn topraklarından kaynaklandığını anlatan rivayetler ile aynı anlama gelir. Yalnız bu topraklardan yaratıldıktan sonra nura ve karanlığa dönüşüyor. Bunun gerekçesi şu olabilir: İyilik toprağı, hakkın açığa çıkmasını ve marifetin belirlemesini sağlayan topraktır. Kötülük toprağı ise, bunun tam tersine karanlıktan ve körlükten hiç ayrılmaz. Dolayısıyla iyilik toprağı, nurdur. Nitekim Kur'ân, ilim ve hidayeti nur olarak, imanı da hayat olarak adlandırır. Şu ayette olduğu gibi: *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122)

Başka bir ayette şöyle buyruluyor: *"Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır; inkâr edenlerin velileri ise tağuttur. Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar."* (Bakara, 257) Peygamberler, melekler, levh, kalem, arş, kürsî ve cennet gibi bazı yaratıkların kaynaklarının nur olduğunu anlatan çok sayıda başka rivayetler de

vardır ki, bunların bazılarını inşaallah ileride sıraları geldikçe yer vereceğiz.

Bu rivayetlerin bir bölümünde, kıyamet günü kötülerin iyiliklerinin iyilere ve iyilerin kötülüklerinin kötülere ilhak olacağı bildiriliyor. Nitekim İlel'uş-Şerayı adlı eserde verilen bilgiye göre İbrahim Leysî şöyle der:

"İmam Muhammed Bâkır (as) bana, 'Ey İbrahim, güneş doğup da ışınları dünyaya yayıldığında ışınları ondan ayrı mıdır, değil midir?' diye sordu. 'Doğuş sırasında ışınları güneşten ayrılır.' dedim. İmam, 'Güneş batarken bu ışınlar tekrar güneş yuvarlağına dönüp onunla birleşiyorlar mı?' diye sordu. 'Evet, birleşiyorlar.' dedim. Bunun üzerine İmam sözlerine şöyle devam etti: 'İşte her şey köküne, özüne ve aslına böyle döner. Kıyamet günü gelince yüce Allah, kötünün kökünü ve toprağını, veballeri ve günahları ile birlikte müminden söküp çıkarak hepsini kötüye ekler. Müminin kökünü ve toprağını da, bütün iyilikleri, güzellikleri ve çabaları ile birlikte kötünden söküp çıkararak mümine ekler. Bu işte bir zulüm, bir haksızlık görüyor musun?' 'Hayır, ey Peygamber'in torunu.' dedim. İmam, 'Vallahi, bu ayırt edici bir karar, kesin bir hüküm ve açık bir adalettir. 'O, yaptıklarından sorguya çekilmez; ama insanlar (yaptıklarından) sorguya çekilirler.' Ey İbrahim, bu Rabbin tarafından gelen bir haktır. Sakın şüpheye kapılanlardan olma. Bu melektan gelen bir hükümdür.' dedi."

"İmam'a, 'Melekuttan gelen hüküm nedir?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Allah'ın hükmü ve peygamberlerinin hükmüdür, Hızır ile Musa'nın hikâyesidir. Hani Musa, Hızır'la arkadaş olmak istediğinde Hızır ona, 'Sen benimle birlikte sabredemezsin. Sebeplerini bilmediğin olaylar karşısında nasıl sabredeceksin?!' [Kehf, 69] dedi. Ey İbrahim, bunu düşün ve kavra. Musa Hızır'a karşı çıktı ve yaptıklarını kınadı. Sonunda Hızır ona, 'Ey Musa, ben bunları kendi kafamdan yapmıyorum, Allah'ın emri ile yapıyorum.' dedi." [s.491, Necef basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet, açıklamasını "*Ta ki Allah, pis olanı temiz olandan ayırsın ve pis olanları üst üste koyup bir araya yığarak cehenneme atsın.*" (Enfâl, 37) ayetine ve rivayetin metnine aldığı diğer ayetlere dayandırıyor. Görüldüğü gibi bu ayet, yüce Allah'ın kıyamet günü temiz olan ile pis olanı kesin şekilde birbirinden ayıracağını açıklıyor. Öyle ki, temiz olanların arasında pis olanlardan hiçbir unsur

kalmayacağı gibi, pis olanlar içinde de hiçbir temiz unsur kalmayacak. Sonra bütün pislik parçaları bir araya getirilerek birleştirilecek. O zaman bütün eserler ve davranışlar yerlerine konacak ve kesinlikle dallar köklerine döndürülecek.

Bunun gerektirdiği sonuç şudur: "Bütün iyilikler bir yanda toplanacak, asla kötülüğün karışmadığı bir özün iyiliğine dönecekler ve bütün kötülükler bir yanda toplanarak katıksız kaynaklarına dönecekler." Rivayetin anlattığı işte budur.

İmam'ın, "Ey İbrahim, güneş doğup da ışınları dünyaya yayıldığında..." sözü, eserin müessirin mahzarı olduğunu, onunla türdeş olduğunu, onun varlığının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermeye yönelik duyuların algıladığı şekliyle bir örnektir. Yine İmam'ın, "Valahi, bu ayırt edici bir karar, kesin bir hükümdür." sözü, şu anlama geliyor: Bu hüküm, ilk bakışta adalete aykırı görünse de, aslında zarurî bir hükümdür; fail ile fiil arasında, eser ile müessir arasında uyum ve türdeşlik olması gerektiği yolundaki hükmün kaçınılmaz bir sonucudur. Bunun ayrılmaz sonucu şudur: Her fiil, ancak zatında ona uygun düşen bir failin mülkü olabilir, ona uygun olmayan faile mal edilemez. Yüzeysel bir bakışla bunun tersine hükmedilse de bu böyledir.

Şöyle ki, herhangi bir fiil birtakım hareketlerden ve hareketsizliklerden oluşmuş olması bakımından hareket eden ve hareketsiz kalan nesnelere aittir. Ama aynı fiil iyi veya kötü bir anlam olması, iyiliğin ve kötülüğün belirtisi olması bakımından kendisi ile uyumlu nitelikler taşıyan iyi veya kötü bir zata aittir. Eğer iki farklı hüküm taşıyan iki nesne olur da bu nesnelerden birinin hükmü belirli oranda diğer nesneye yansır, iki nesne arasında meydana gelen bir sentez, bir kaynaşma söz konusudur.

Şu anlamda ki, bu fiilin arkasında onu asıl yönlendiren aslî bir faili vardır, ama görünüşte başka bir failin eseri gibi algılanıyor. Suda görülen sıcaklık gibi. Bu sıcaklığın aslî faili ateş veya güneştir. Sıcaklık sıfatı suda görülmüş olmakla birlikte aslında ateşin sıfatıdır. Gerçek incelemelerden haberdar olan kimse bu söylediğimizden şüphe etmez.

Bu prensibe göre iyilikler zatî olarak iyilikleri yapanlara, öz ve türdeşlik itibariyle iyilere aittir. Buna karşılık kötülükler de zatî olarak o kötülükleri yapanlara, kök ve öz itibariyle kötülere ait olur. Bu aidi-

yet, hak ve hakikat çerçevesi içinde böyledir. Dolayısıyla gerçek adalet, bunu gerektirir.

Bu anlattıklarımız, her fiilin sorumluluğun failine ait olduğuna, iyiliğin sonucunun iyilik ve kötülüğün sonucunun kötülük olarak failine döneceğine ilişkin şu anlamdaki ayetlerle çelişmez: *"Kim zerre ağırlığınca iyilik yaparsa, onu görür. Kim zerre ağırlığınca kötülük yaparsa, onu görür."* (Zilzâl, 8), *"Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez."* (Necm, 38), *"Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır."* (Bakara, 286) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Çünkü bu ayetlerin hükmü yerinde ve geçerliliği kesindir. Ancak dünyadaki toplumsal bakış açısından bir fiilin faili, o hareketi ve hareketsizliği yapan kimse olduğuna göre o fiilin övgü, yergi, ödül ve ceza cinsinden olan sonuçları ona aittir. Ama gerçek bakış açısından bir fiilin faili, o fiilin kendisine uygun düştüğü, türdeş olduğu kaynaktır ki, bu kaynak, fiil diye anılan hareketlerin ve hareketsizliklerin eşlik ettiği kimseden başkadır. Bu fiilin ve onun iyi veya kötü sonuçlarının o asıl kaynağa dönmesi, o fiilin sonucunun failinden başkasına dönmesi anlamına gelmez ki, söz konusu ayetler bu hükümle çelişsin. İmam'ın, "melekutî hüküm" diye adlandırdığı bu batınî hüküm, bizim toplumsal hayatımızda bildiğimiz zahirî hükmün uzantısı ve aynı doğrultudaki devamı niteliğindedir.

Kıyamet günü gelince, birçok kere işaret edildiği gibi, o gün sırlar meydana çıkar ve gerçekler açıklanır, hakkın hiçbir yönü örtülü kalmaz. İşte o gün her hükmün gerçek öznesine ilhak edileceği o melekutî hüküm ortaya çıkar ve bu hüküm ile her şey aslına döner. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılıklarına çıkarılmıştır."* (Zümer, 47), *"Sen bundan gaflet içinde idin. Biz gözünden perdeni açtık. Bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22), *"Soylarını kendilerine kattık, fakat kendi amellerinin sevabından hiçbir şey eksiltmedik."* (Tûr, 21), *"Kâfirler hem kendi günah yüklerini, hem de bu yüklerinin yanında başka günah yüklerini taşıyacaklardır."* (Ankebût, 13)

Bu melekutî hükmün niçin sırf kıyamet gününe mahsus olduğu ve ölüm ile yeniden diriliş arasında bir geçiş dönemi olan berzahın bir ödül ve ceza dönemi olmasına rağmen bu hükmün niçin o dönemde

yürürlüğe girmedığı bundan anlaşılıyor. Çünkü Kur'ân'dan anlaşıldığına göre berzah, dünyadaki bekleme döneminin bir uzantısıdır ve dünya hayatından sayılır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"(Allah onlara,) 'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' diye sorar. Derler ki: 'Ya bir gün veya bir günden daha az kaldık. Saymış olanlara sor.' (Allah onlara,) 'Orada az bir süre kaldınız...' der." (Mü'minûn, 114), "Kıyamet koptuğu gün, günahkârlar, dünyada bir saatten fazla kalma-dıklarına yemin ederler. İşte onlar, dünyada da böyle aldatılıp hak-tan saptırılıyorlardı. Kendilerine iman ve bilgi verilenler ise, 'Siz Allah'ın yazgısınca tayin edilen yeniden dirilme gününe kadar orada kaldınız. İşte bugün dirilme günüdür." (Rûm, 56)

Demek ki berzah hayatı, dünya hayatının bir bağlantısı gibidir ve dünya hayatının bazı hükümleri bu hayatta da geçerlidir. İnsanlar o hayatta arınma, iyilik veya kötülük şıklarına ayrılma, bu hayatı izleyen katıksız bir öze muhtaç olan kesin bir hükmü hak etme yolundadırlar.

Buradan Kur'ân'da ve hadiste açıklanan şu hükmün sırrı da açıklık kazanıyor. Bu hükme göre yüce Allah, kâfirlere iyi işlerinin karşılığını dünyada verecek. Ahirette onların iyi amelleri geçersizdir. Kıyamet günü onlar için tartı işlemi yapılmaz. Orada onlar için sadece cehennem vardır. Bu inceliği iyi kavramak gerekir.

İmam'ın, "Allah yaptığı işlerden sorguya çekilmez; ama insanlar yaptıkları işlerden sorguya çekilirler." sözü, açıkladığı melekutî hükme yönelik Kur'ân kaynaklı bir gerekçedir. Şöyle ki, bir şey hakkında soru sormak, o şey ister bir fiil, ister bir hüküm, ister bir haber olsun, failden ya da hüküm veya haber verenden yaptığı eylemin dış dünyadaki gerçeğe uygun olmasını ve bu işi gerçekle örtüştürmesini istemektir. Çünkü bizim yaptığımız her iş, objektif gerçeklere ve realiteye uygun olduğu açıklanmadıkça, o işle ilgili soruların sonu gelmez. Ama eğer yapılan iş, verilen hüküm ve haber doğrudan objektif realitenin kendisi olursa, o zaman soru sormanın anlamı olmaz.

Farz edelim ki biri sana, "Niye şu yetimi dövdün?" veya "Niye şu malın Zeyd'e ait olduğuna karar verdin?" veya "Zeyd'in ayakta olduğunu nereden haber aldın?" diye sormuş olsun. Bu sorulara, "Onu terbiye etmek için dövdüm." veya "Bu mal Zeyd'e babasından miras kaldı." veya "Onu ayaktayken gördüm." şeklinde cevap vermedikçe, soruların arkası kesilmez. Bu cevaplar dışarıdaki gerçeğe uygun cevap-

lardır. Fakat dört sayısının çift olduğuna, on sayısının beş sayısından büyük olduğuna ve başı vücudundan koparıldığı takdirde Zeyd'in öleceğine gelince, bunlar gerçek realitenin kendisidirler. Bu yüzden dördün niye çift olduğunu, onun niçin beşten büyük olduğunu sormak anlamsızdır. Aynı şekilde herhangi bir fiilin veya eserin faili ve amacı yanı başındayken niye şöyle şöyle olduğu veya falanca tam sebebin niye filânca sonuca yol açtığı da sorulamaz. Bu tür sorular bir tür saçmalama olur.

Yüce Allah'ın fiili, objektif gerçeğin ve sözü dış dünyadaki realitenin ta kendisi olduğu için, fiili ve sözü başka bir şeye dayanmadığı için O'na niçin ve nasıl sorularını yöneltmek anlamsızdır. İnançlarımızın veya davranışlarımızın doğru olabilmeleri için karşılaştırıldıkları gerçek hükümlerin tümü, Allah'ın fiili olan dış realiteden alındığına göre O'nun hiçbir fiili hakkında hüküm verilemez. Sadece O'nun fiillerinin hikmetine bağlanmak, onlara uymak ve onlardan sonuç çıkarmak söz konusu olabilir. Bunu iyi anlamak gerekir.

Başka bir deyişle; ilâhî fiiller, kevnî sebepler aracılığı ile ortaya çıkarlar. Bu kevnî sebepler alet ve araç mesabesindedirler. Yüce Allah her fiili mutlaka bunlar aracılığı ile ortaya çıkar. Buna göre Allah'ın fiilleri hakkında soru soran kimse, ancak bu sebepleri bilmediği için soru sorar. Meselâ Zeyd'in üzerine ansızın bir duvarın yıkıldığını ve adamın öldüğünü farz edelim. Soru soran kişi, "Niçin Allah, Zeyd'in gençliğine ve zavallı ana-babasına acımadı da onu öldürdü?" diye sorar. Kendisine, Zeyd'in duvarın yıkılması yüzünden öldüğü şeklinde cevap verilince, bu defa niçin duvarın üzerine yıkıldığını sorar. Kendisine, yağın yağmurların duvarın temelini kaydıracağı ve eğrildiği için yıkıldığı ve altında kalan Zeyd'in böylece öldüğü şeklinde cevap verilince, bu defa niye yağmur yağdığı meselesini soru konusu yapar ve böylece sorular uzar gider.

Demek ki, ancak sebebi bilinmeyen sonuç soru konusu olabilir. Sebebi bilinen sonuç ise soru konusu olmaz. Örneğimizdeki kişinin soru sormasının sebebi, Zeyd için aralarında bu sürpriz sebepler zincirinin bulunmadığı başka sebeplere dayanan bir hayat farz etmesidir. Bu sebepler zincirini bilmediğinden dolayı yüce Allah'ın Zeyd hakkında sebepsiz ve keyfî işlem yaptığını sanmıştır. Bu yüzden hemen soru sormaya başlamıştır. Oysa eğer olayların sebeplerini bilmiş olsa,

asla soru sormaz. *"O, yaptıklarından sorguya çekilmez..."* [Enbiyâ, 23] ayeti hakkındaki bazı konulara, İblis ile melekler arasındaki tartışmalar bağlamında İblis'in itirazlarını incelerken değinmiştik.

İmam'ın, "Allah'ın ve peygamberlerinin hükmüdür..." sözü, bu hüküm, Allah'ın ve onun iznine bağlı olarak peygamberlerinin hükmüdür demektir. Çünkü yüce Allah işin aslına ve içyüzüne göre hüküm verir. Yoksa bizim gibi göstergelere ve karinelere dayanarak görünüşe göre hüküm vermez.

Böylece iyiliklerin ve onların sonuçlarının temiz kişilere ve nur yaratılışlılara tahsis edilmesinin, buna karşılık kötülüklerin ve sonuçlarının karanlık ve fesat mayalılara, pis kişilere tahsis edilmesinin anlamı açıklığa kavuştu. Bunların yanı sıra, *"O, yaptıklarından sorguya çekilmez; fakat insanlar (yaptıklarından) sorguya çekilirler."* ayetinin anlamından ilk aşamada akla gelebilecek olan bir sorunun cevabı da anlaşılmaktadır.

Akla gelebilecek olan o soru şudur: Niye iyilikler ve sonuçları temiz şahıslara ve nur mayalılara, buna karşılık kötülükler ve sonuçları pis zatlara ve karanlık mayalılara tahsis edildi? Niye iyiliklerin sonucu sürekli nimetler ile ebedî cennet, buna karşılık kötülüklerin sonucu ise bedbahtlık ve cehennem oldu?

Cevap şudur: Bunlar, amellerin sonuçları incelenirken¹ açıklandığı üzere, dış ilişkilerden kaynaklanan objektif sonuçlardır, itibarî hükümler değildirler. Gerçi bu sonuçlar, yasama düzenini tamamlamak için şariat dilinde bizim toplumsal çerçevede yürürlüğe konan itibarî hükümlerimizin sonuçlarına benzer şekilde açıklanmışlarsa da, bu böyledir.

Bu nokta bilinince anlaşılır ki, bu tahsis işlemleri, nesnelerin özleri ile nesnelerin zatî sonuçları arasındaki tekvinî ilişkilere dayanırlar ve zatlara mahsus nitelikler soru konusu olamaz. Fakat yukarıda vurguladığımız şu gerçeği hatırlamak gerekir: Herhangi bir hükmün bir zata mahsus ve gerekli olması demek, o zatın o hükmü ve o sonucu bağımsız olarak icap etmesi, bu hükmü ve sonucunu gerektirmede yüce Allah'a muhtaç olmaması demek değildir. Kur'ân'ı Kerim, böyle bir

1- [c. 2, Bakara Suresi, 216-217. ayetlerin tefsiri ve c.6, Mâide Suresi, 116-120. ayetlerin tefsiri]

yaklaşımı reddeder. Bu ilkenin anlamı, o hüküm ve sonucun yüce Allah'ın hak fiilinin gereği oluşudur. Az önce açıkladığımız gibi, bu da soru konusu olamaz.

"Güzel memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar. Pis olanın (bitkisi) ise, ancak cimrice çıkar." (A'râf, 58) ayetinin işaret ettiği gerçek budur. Bu ayet, zatların bazı sonuçları gerektirdikleri konusunda bir özdeyiş niteliğindedir. Ayette, *"Rabbinin izniyle..."* kaydına yer verilmesi, zatların gerektirdikleri sonuçlardaki etkileri konusunda bağımsız olduklarının, Allah'a muhtaç olmadıklarının sanılmasını önlemek içindir. Hz. Peygamber'in (s.a.a), "İman edip kötülüklerden sakınan kim senin mutlu olacağı hakkında kalem kurudu (hüküm kesinleşti)." ¹ şeklindeki hadisi de bu anlamı ifade eder.

1- [Bihar'ul-Envar, c.5, s.154, h:4, Beyrut basımı]

AYETLERİN MEÂLİ

37- Allah adına yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olabilir? Onlara kitaptaki payları erişir.

Sonunda canlarını almak üzere elçilerimiz yanlarına geldiklerinde kendilerine, "Allah dışında çağırdığınız putlar nerede?" dediklerinde, "Bizi bırakıp kayboldular." derler. Böylece inkâr ettiklerine dair kendileri aleyhinde şahitlik ederler.

38- Allah onlara, "Sizden önce gelip geçen cin ve insan toplulukları yanında cehenneme girin." der. Her cehenneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur. Sonunda hepsi orada bir araya gelince sonrakiler, kendilerinden öncekiler için, "Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı; onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver." derler. Allah da onlara, "Her birinizin azabı ikiye katlanmıştır, ama bilmiyorsunuz." der.

39- Öncekiler de kendilerinden sonrakilere, "Sizin bizden bir farkınız yoktur. O hâlde siz de kazandıklarınızın karşılığı olarak azabı tadın." derler.

40- Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklük taslayarak onlardan yüz çevirenler var ya, gökyüzünün kapıları onların yüzlerine açılmaz ve deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremezler. Biz ağır suçluları işte böyle cezalandırırız.

41- Onlar için bir cehennem döşeği ile üzerlerini örtecek bir cehennem yorganı vardır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız.

42- İman edip iyi ameller işleyenlere gelince; ki biz hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazla yük yüklemeyiz, işte onlar cennetliktirler; orada ebedî olarak kalacaklardır.

43- Kalplerindeki kini söküp attık. Ayaklarının altından ırmaklar akar. Onlar şöyle derler: "Bizi bu dereceye erdiren Allah'a hamdolsun. Eğer Allah, bizi erdirmeseydi, biz (bu dereceye) ermezdik. Hakikaten Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler." Onlara şöyle seslenilir: "İşte size cennet! İşlediğiniz iyi amellerin karşılığı olarak size miras kaldı."

44- Cennetlikler cehennemliklere, "Biz Rabbimizin bize vadetiklerini gerçekleştirmiş bulduk. Siz de Rabbinizin vadetiklerini gerçekleştirmiş buldunuz mu?" diye seslenirler. Cehennemlikler, "Evet." derler. Bu sırada bir çağrıcı, aralarında şöyle bağıırır: "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun."

45- Onlar, insanları Allah yolundan alıkoşurlar, o yolu eğri göstermeye yeltenirler ve ahirete inanmazlar.

46- İki taraf arasında bir perde (set) ve A'raf'ta (setin tepelerinde) herkesi simasından tanıyan adamlar vardır. Onlar, henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman cennetliklere, "Selâm size!" diye seslenirler.

47- Onların (cennetliklerin) gözleri cehennemliklere doğru döndürölünce, "Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile birlikte kılma." derler.

48- A'raf'takiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler: "Ne kalabalığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı."

49- "Allah onları hiçbir rahmete erdirmez." diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?! "(Ey cennettekiler!) Girin cennete! Artık size bir korku yok ve artık siz hiç üzülmeyeceksiniz."

50- Cehennemlikler cennetliklere, "Sudan veya Allah'ın size sunduğu yiyeceklerden biraz da bize verin." diye seslenirler. Cennetlikler ise, "Allah, her ikisini de kâfirlere haram kıldı." derler.

51- "Onlar ki oyun ve eğlenceyi din edindiler ve dünya hayatı kendilerini baştan çıkardı." Onlar nasıl bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttular ve ayetlerimizi ısrarla yalanladılar ise, bugün de biz onları unuturuz.

52- Biz onlara ilme dayalı ayrıntılı açıklamalarla donattığımız, doğru yol kılavuzu ve inanan bir topluluk için rahmet olan bir kitap (Kur'ân) getirdik.

53- Onlar, ille de onun somut yorumunu mu bekliyorlar? Onun somut yorumu ortaya çıktığı gün onu vaktiyle unutmış olanlar, "Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdi. Şimdi bize şefaatecek aracılarımız var mı veya işlemiş olduğu-muz kötülüklerden farklı işler yapmak üzere tekrar geri döndürölür müyüz?" derler. Onlar, kendilerini ziyan etmişler ve uydurdukları ilâhlar onları bırakıp kaybolmuştur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

İlk ayet, "*Ey Âdemoğulları*" diye başlayan son genel hitaptan çıkarılmış bir sonuçtur. Tıpkı daha önceki genel hitapları izleyen sonuç ayetleri gibi. İlk ayeti izleyen diğer ayetler ise, Allah'a iftira etmenin ve O'nun ayetlerini yalanlamanın yol açtığı kötü akıbet ile Allah'a iman edip iyi ameller yapmanın sağladığı ebedî mutluluğu açıklıyor. Son iki ayette ise, sözün başına dönülerek insanlara kitap indirmekle onlara yönelik delillerin tamamlandığı açıklanıyor.

37) Allah adına yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olabilir?

Bu ayet bir önceki [*"Ey Âdemoğulları*" hitabıyla başlayan] ayetin içeriğini oluşturan peygamberler aracılığı ile iletilen genel şeriatın öğretilerine dayanan bir sonuçtur. Yani durum böyle olduğuna, yüce Allah genel dinini bütün Âdemoğullarına tebliğ ettiğine, bu dine uymaya ve onu bir yana bırakmaya karşı hazırladığı karşılığı haber verdiğine göre, o hâlde bu dine sırt çevirenlerden kim daha zalim olabilir?

Bu sırt çevirme, ya Allah adına yalan uydurmakla ve O'na bir din izafe ederek bu uydurma dini, yüce Allah'ın dinini tebliğ konusunda kendisi ile kulları arasına vasıta kıldığı peygamberlerin getirdikleri tevhit dininin yerine koymakla olur. Ya da bu sırt çevirme, Allah'ın birliğine delil olan ayetleri ve bu ilkeye bağlı şeriat hükümlerini yalanlamakla olur.

Buradan anlaşılıyor ki, Allah'a iftira etme kavramı, dinin ana ilkeleri ve ayrıntıları ile ilgili bütün uydurma girişimlerini içermekle birlikte, buradaki anlamı, Allah'tan başka bir ilâh edinerek O'na ortak koşmaktır.

Bunun delili, ayetin içersinde yer alan "*Elçilerimiz... kendilerine, 'Allah dışında çağırdığınız putlar nerede?' dediklerinde...*" ifadesidir.

Onlara kitaptaki payları erişir. Sonunda canlarını almak üzere elçilerimiz yanlarına geldiklerinde...

Bu ifadedeki "kitap"tan maksat, hayatta insanın başına geleceği belirlenerek yazıya geçirilen ömür, yaşama biçimi, varlık, sağlık, çoluk çocuk gibi mukadderattır.

Bunun delili, *"Sonunda canlarını almak üzere elçilerimiz yanlarına geldiklerinde"* kaydının konmasıdır.

"Elçilerin gelmesi"nden de ölüm ecelinin gelmesi kastediliyor. Bilindiği gibi ölüm eceli, bütün olayları ve komplikasyonları ile dünya hayatının son noktasıdır.

"Kitaptaki pay"dan maksat, genel olarak herkese yazılıandan her ferde düşen paydır. Ayette kitaptaki payın insanlara eriştiği ifade ediliyor. Oysa görünen o ki, insanlar kitaptaki paylarına erişirler. Bu ifade tarzı şunu anlatmak istiyor:

İnsan için belirlenen ve Allah tarafından kararlaştırılan payın, onu bırakıp başkasına gitmesi ve kendisi için belirlenmemiş bir şeyin ona erişmesi kesinlikle söz konusu değildir.

Ayetin anlamı şudur: Allah'a ortak koşarak O'nun hakkında yalan söyleyenlere ve dinin bütününe ya da bir bölümünü reddederek Allah'ın ayetlerini yalanlayanlara kitaptaki payları erişir, dünya hayatında haklarında kararlaştırılan iyilik veya kötülük paylarını alırlar.

Sonunda yaşama süreleri dolup da ölüm meleği ile yardımcılarından oluşan elçilerimiz yanlarına inerek canlarını aldıkları, ruhlarını bedenlerinden çıkardıkları zaman, "Allah dışında taptığınız, Allah'ın sizin aranızdaki ortakları ve O'nun katındaki şefaathçileriniz olduklarını ileri sürdüğünüz sözde ilâhlar nerede?" diye sorarlar. Onlar da, "Bizi bırakıp kayboldular." derler.

Aslında onların nitelikleri ve sıfatları kaybolmuştur. Böylece onlar, Allah'tan başkasının fayda ve zarar dokundurmaya gücü yetmeyeceği gerçeğini gözleri ile görmekle daha önce bu gerçeği inkâr ettikleri yolunda kendileri aleyhinde şahitlik ederler, Allah'ın sıfatlarını kendi velilerine izafe etmekle yanılgıya düştüklerini anlarlar.

Ayetin içeriğinde inceleme konusu olan başka hususlar vardır; ama bu incelemeler, En'âm ve başka surelerin benzer içerikli ayetlerinin tefsiri sırasında yapılmıştır.

38) Allah onlara, "Sizden önce gelip geçen cin ve insan toplulukları yanında cehenneme girin." der.

Hitap yüce Allah'tan geliyor. Melekler, can alma ve başka konularda aracılık yapmış olmakla birlikte bu hitap onlardan gelmiyor. Hitabın muhatabı ise sözün akışına göre bazı kâfirlerdir. Bunlar, kendile-

rinden önce bazı cin ve insan topluluklarından canları alınan kimse-lerdir. Bu hitap, "Sizden öncekilerin girdikleri ve sizden sonrakilerin de girecekleri yere girin." anlamındadır. Böyle bir ifade tarzının kullanıl-ılması, cehenneme önce girenler ile sonra girenler arasındaki tartış-mayı hatırlatmaya zemin hazırlaması içindir. Şu ayette buyrulduğu gi-bi: *"Bu, cehennemliklerin tartışması, kesin bir gerçektir."* (Sâd, 64)

Bu ayet, bazı cin topluluklarının dünya dönemi sona ermeden ön-ce kendileri hakkındaki bir ecelle öldüklerine delildir. Oysa İblis'in durumu farklıdır; o, bilinen vakit gelinceye kadar varlığını sürdüre-cektir.

Her cehenneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur.

Bu ifade, onların cehennemdeki tartışmaları cümlesindendir. Bu da her cehenneme girenin, daha önce oraya girenlere lânet etmesidir. Ayette geçen "la'n=lânet", rahmetten ve bütün iyiliklerden uzaklaştı-rılmak, "uht=yoldaş" ise benzer demektir.

38-39) Sonunda hepsi bir araya gelince...

Ayette geçen "iddarekû", sonradan gelenler daha önce gelenlere yetiştiler, başka bir deyimle hepsi cehennemde bir araya geldiler de-mektir.

Buradaki birbirleri ile tartışan kesimlerin arasındaki öncelik ve sonralık, ya derece bakımından ya da zaman bakımındandır. Çünkü bu iki grubun derece bakımından önde geleni, sapıklık önderleri ve kâfir-liğin peşlerinden gidilen liderleridir. Zaman bakımından önde olanlar da aynı durumdadırlar. Çünkü onlar, arkalarından gelenlerin sapıtma-larına yardımcı olmuşlardır. Sonraki nesillerin önüne kapıyı açarak ve izleyecekleri yolu hazırlayarak onlara cüret ve cesaret vermişlerdir.

Ayette geçen "zı'f=kat", bir şeyi tekrarlayan demektir. Meselâ bir sayısının zı'fı iki ve ikinin zı'fı dördttür. Yalnız bu kelime, sadece başka bir şeyin tekrarını gerektiren anlamına da gelebilir. Meselâ iki sayısı, kendi başına bir sayısının tekrarını gerektirir. Buna göre bir sayısının bir zı'fı iki ve iki zı'fı dördttür. Bu kelime, kendisine eklenerek bir şeyin tekrarını gerektiren anlamına da gelebilir. Başka bir sayısının tekrarla-narak kendisine eklenmesini gerektiren bir sayısı gibi. Çünkü bu iki tane bir, böylece iki olur. Bu ikinin her bir parçası bir zı'f ve ikisi iki zı'f olur. Tıpkı "zevc=çift" kelimesi gibi. İki hem bir çifttir ve hem de

iki çifttir. "Zı'f" kelimesi, Kur'ân'da bu iki anlamda da kullanılmıştır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Bunlara bir kat daha fazla azap ver."* [A'râf, 38] *"Onlara iki kat azap ver."* [Ahzâp, 68]

"Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı..." ifadesi, kendi alanında ince esprili bir muhatap değiştirme türüdür. Cehennemlikler arasındaki tartışma içerikli hitaplaşmadan yüce Allah'a beddua içerikli hitaba dönülüyor. Bedduanın gerekçesi, öncekilerin sonrakileri yoldan çıkarmalarıdır. Bu muhatap değiştirmede, gerekli olan sonuca işaret edip aradaki ayrılmazlık ilişkisini ifade etme amacı saklıdır.

Bunun yanında ifadede vecizlik, yani az sözle çok anlam ifade etme sanatı da vardır. Çünkü burada iki karşılıklı konuşma yerine bir karşılıklı konuşma ile yetiniliyor. İfadenin genişletilmiş şekli şöyledir:

Bu iki grubun sonrakileri, öncekilere, *"Siz bizden daha zalimsiniz; çünkü hem kendiniz yoldan çıktınız, hem bizi yoldan çıkardınız; bu yüzden Allah size bir kat daha fazla cehennem azabı çektirsin."* dedikten sonra Rablerine yönelerek öncekiler için, *"Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı; onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver."* diye beddua ediyorlar. Allah onlara, *"Her birinizin azabı ikiye katlanmıştır, ama bilmiyorsunuz."* diye cevap veriyor. Arkasından da sonrakiler onlara, *"Sizin bizden bir farkınız yoktur."* diye cevap veriyorlar.

Ayetin anlamı şudur: *"Sonunda hepsi orada"* yani cehennemde *"bir araya gelince"*, sonrakiler öncekilere katılıp toplandıklarında tartışmaya başlarlar. *"Sonrakiler derler ki"* Bunlar ya derece veya zaman bakımından bu kalabalığa katılanlar ve uyanlar kesimidir. *"Öncekiler için"* Bunlar kendilerine uyulan önderler, liderler, atalar ve zaman bakımından daha önceki nesillerin mensupları ve sonrakiler için yoldan çıkma çığırını açanlardır. Sonrakiler bunlar için, *"Sapıtmamıza destek olarak bizi yoldan çıkardıkları için bizden daha ağır bir azaba çarptırılınsınlar."* derler. Rablerinden bunu dileyerek, *"Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı; onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver."* derler. Onların azabı bizimkinden bir kat daha fazla olsun. Çünkü onlar hem kendileri yoldan çıktılar, hem de destekleri ile başkalarını yoldan çıkardılar. *"Allah der ki: Her birinizin"* öncekilerin ve sonrakilerin *"azabı ikiye katlanmıştır."* Çünkü öncekilerin kendileri yoldan çıktıkları gibi sapıklığa destekçi oldular.

Size gelince, siz de yoldan çıktınız ve onların emrini dinleyerek, onların arasındaki önderlerin çağrılarına uyarak ve onlara katılmak suretiyle sayılarını çoğaltarak onların saptırma çabalarına katkıda bulundunuz. *"Ama bilmiyorsunuz."* Çünkü azap, ancak idrak ve bilme aşamasında gerçeklik kazanır, tamama erer. Siz onları kendiniz gibi azabın kapsamında ve cehennem içinde görüyor ve onların azabının sizin azabınız gibi olduğunu sanıyorsunuz. Oysa öyle değil. Siz onların azabının derecesini kavrayamazsınız, hissedemezsiniz. Onlar da sizin çekmekte olduğunuz azabın şiddetini idrak edemezler. Sizin ve onların azabı ikiye katlanmıştır. Fakat azabın içinde oluştunuz, sizi bunu bilmekten alıkoyuyor.

Bu hitap, aşığılamaya ve horlamaya dayanan bir ilâhî hitaptır. Bu hitapta öncekilerinin ve sonrakilerinin birlikte işittikleri bir azap mesajı vardır. Bundan dolayı Kur'ân'ın naklettiğine göre bu hitabı işitince öncekiler sonrakilerle alay ederler: *"Öncekiler de, kendilerinden sonrakilere, 'Sizin bizden bir farkınız yoktur.'* Sizin azabınız bizimkinden daha hafif değildir. *"O hâlde siz de kazandıklarınızın karşılığı olarak azabı tadın."* Dünyada işlediğiniz suçların, günahların cezasını çekin.

40) Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklük taslayarak onlardan yüz çevirenler var ya, gökyüzünün kapıları onların yüzlerine açılmaz ve deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremezler...

Ayette geçen "semm" kelimesi, delik anlamına ve "hıyat" kelimesi de iğne anlamına gelir. Yüce Allah'ın, gök kapılarının açılmayacağı yolundaki açıklaması, başlı başına mutlak bir ifade olarak onların hem dualarının yücelmesini, hem amellerinin yükselmesini ve hem de ruhlarının göklere çıkmasını birlikte kapsar. Yalnız *"cennete giremezler..."* ifadesi, onların cennete girmeleri için gök kapılarının açılmaya çağının kastedildiğini gösteren bir ipucu gibidir. Çünkü bu ifadeden cennetin göklerde olduğu anlaşılıyor. Şu ayetten de anlaşıldığı gibi: *"Rızkınız ve size vaat edilen göktedir."* (Zâriyât, 22)

"Deve iğne deliğinden geçmedikçe" ifadesi, bir şeyi imkânsız bir şeye bağlama kabilindendir. Bir şeyin imkânsız bir şeye bağlanması, o şeyin gerçekleşmeyeceğini, varlığından ümit kesmek gerektiğini anlatan kinayeli bir ifadedir. Halk arasında, *"Karga ağarmadıkça ve fare yumurtlamadıkça şu işi yapmam"* şeklindeki söz gibi. Yüce Allah,

Kur'ân'ın başka bir yerinde bu anlamı ifade etmek üzere, *"Ve onlar ateşten çıkacak değildirlər."* (Bakara, 167) buyuruyor. Bu ayet, bir önceki ayetin içeriğinin gerekçesi niteliğindedir. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

41) Onlar için bir cehennem döşegi ile üzerlerini örtecek bir cehennem yorganı vardır...

Ayette geçen "cehennem" kelimesi, ahiretteki azabın aracı olan ateşin isimlerinden biridir. Bazıları bu kelimenin, çok derin kuyu anlamına gelen "Bi'run cehnam" deyiminden türediğini, bazıları ise Arapça'ya girmiş Farsça bir kelime olduğunu söylerler. Yine ayette geçen "ğavaş" kelimesi, "ğaşiye"nin çoğulu olup bir şeyi örten, kaplayan şey demektir. Eyer örtüsü deyimi de buradan gelir.

"Onlar için bir cehennem döşegi ile üzerlerini örtecek bir cehennem yorganı vardır." ifadesi ile, cehennemliklerin altlarından ve üstlerinden azap ile kuşatıldıkları vurgulanıyor. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

42) İman edip iyi ameller işleyenlere gelince, ki biz hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazla yük yüklemeyiz...

Bu ve bundan sonraki ayet, kâfirler ile müminlerin durumlarını açıklamayı tamamlama ve bir sonraki *"Cennetlikler, cehennemliklere... diye seslenirler..."* ayetine geçiş yapma amacı taşır.

"Ki biz hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazla yük yüklemeyiz" ifadesi, yükümlülük kavramını hafifletme ve müminlerin kalplerinde ümidi güçlendirme amacı taşır. Çünkü ayette imanın salih ameller ile kayıtlandırılmış olması, ilk algılayışta bütün iyi amelleri yapma gerekliliğini, bunlardan hiçbirinin ihmal edilmemesi zorunluluğunu ifade eder ki, müminler içinde bunu başarabilenler çok az olur. Bu durum, müminlerin çoğunluğunun yüzüne ümit kapısını kapatır. Bu yüz-den yüce Allah bu ifade ile şu gerçeği vurgulamıştır: Yükümlülük, yapabilme gücüne göredir. Buna göre iman ettikten sonra gücünün yettiği kadar, zorlanmadan ve gücünün yetmediği işlere girişmeden iyi amel işleyen kimse, bu ayetin kapsamına girer ve ebedî olarak cennette kalacaklar arasında yer alır.

43) Kalplerindeki kini söküp attık. Ayaklarının altından ırmaklar akar.

Ayette geçen "ğıl" kelimesi, kalplerdeki kin, nefret ve düşmanlık demektir. Bu kelimenin kökünde sinsice ve hile ile sirayet etme anlamı vardır. İç çamaşırın üstünden, dış elbisenin altından giyilip de arada kalıp görünmeyen elbiseye "galele" denmesi de bu anlamdan geliyor. Kalpteki kin ve nefret, insan hayatını karartan en büyük faktördür. Bir insanın bir başkası ile bir arada yaşayabilmesi, iyi geçinebilmesi için görüşleri ve dilekleri arasında uyum olması gerekir. Eğer bir insan başka birinde hoşlanmadığı durumlar görürse sinirlenir, kalbini nefret sarar. O zaman iyi geçinme diye bir şey kalmaz ve hayat kararır. Buna göre eğer Allah, insanın kalbinden kini ve nefreti söküp atarsa, o insan birlikte yaşadığı insanın hiçbir hareketinden nefret etmez. Bu durum hazzın en büyüğüdür.

"Ayaklarının altından ırmaklar akar." ifadesinde bu kimselerin cennetin yüksek köşklerinde oturduklarına işaret ediliyor.

Onlar şöyle derler: "Bizi bu dereceye erdiren Allah'a ham-dolsun. Eğer Allah, bizi erdirmeseydi, biz (bu dereceye) ere-mezdik. Hakikaten Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler."

Hamdetmenin onlara izafe edilmesi, Allah'ın onları has kulları hâline getirdiğini, onlarda hiçbir batıl inancın, hiçbir kötü davranışın bulunmadığını gösterir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Orada ne boş bir söz ve ne günah içerikli bir laf işitmezler. Duydukları tek söz sadece 'selâm, selâm'dır."* (Vâkıa, 26) Böylelerinin Allah'a hamdetmesi anlamlı olur ve ancak böylelerinin Allah'ı övmeleri yerinde olur.

Yüce Allah'ı övmek, öyle sıradan laflarla amacına varacak, yerinde olacak bir iş değildir ki, her isteyen kimse ona nail olabilsin. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah, halis kılınmış kulları hariç, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehdir."* (Sâffât, 160)

Biz, daha önce Fâtiha Suresi'nin tefsiri sırasında Allah'a hamdetmenin anlamı ve özelliği hakkında gerekli açıklamayı yapmıştık.

"Bizi bu dereceye erdirdi. Eğer Allah, bizi erdirmeseydi, biz (bu dereceye) eremezdik." ifadesinde hidayetin Allah'a mahsus olduğuna, bu konuda insanın elinde hiçbir şey olmadığına işaret ediliyor.

"Hakikaten Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler." ifadesi, yüce Allah'ın peygamberlerinin dili ile vadettiklerinin gerçek

olduğuna dair bir itiraftır. Bir sonraki ayette cennetlikler bu itirafı cehennemliklerden alacaklardır.

Gerek bu itiraf ve gerek yüce Allah'ın kıyamet günü cennetliklerden ve cehennemliklerden alacağı diğer itiraflar, yüce Allah'ın dize getirici üstünlüğünün ve rububiyetinin eksiksizliğinin meydana çıkmasıdır. Bu itiraf, cennetlikler için bir şükür, cehennemlikler bakımından ise delillerin tamamen erdirilmesi anlamını taşır.

Kıyamet toplantısında bir araya gelecek bütün insanların yüce Allah'ın peygamberleri aracılığı ile yaptığı vaatlerin gerçek olduğunu itiraf etmeleri, Kur'ân'ın ifade ettiği yüce gerçeklerdendir. Her ne kadar basit bakış açısı ile sıradan bir şey gibi görülse de anlamı oldukça yükcedir. İnşallah bu ayetlerin arkasından yapacağımız incelemede bu konuya değineceğiz.

Onlara şöyle seslenilir: "İşte size cennet! İşlediğiniz iyi a-mellerin karşılığı olarak size miras kaldı."

Burada uzağı gösteren "tilkum" işaret zamirinin kullanılması, cennetin derecesinin yüksekliğine ve konumunun yüceliğine işarettir. Çünkü sözün akışından anlaşıldığına göre bu sesleniş, cennetlikler cennetteyken meydana gelir. Cennetin cennetliklere amellerinin karşılığında miras olarak verildiği dile getiriliyor. Mirastan şöyle bir durumda söz edilebilir: Bir mal veya fayda sağlayan bir şey vardır. Bu maldan veya fayda sağlayan nesneden bir şahıs yararlanıyor. Arkasından o şahıs ortadan kalkıyor ve mal başkasına kalıyor.

Bu durumu ifade etmek için, "Falanca babasına mirasçı oldu." denir. Yani adamın babası öldü, geride mal bıraktı ve bu mal adama kaldı. "Âlimler, peygamberlerin mirasçılarıdır." Yani peygamberlerin bıraktıkları ilim, âlimlere geçer. Bu örneklerin ışığında Allah'ın yeryüzüne vâris olması, şu demektir: Yüce Allah, yeryüzündeki malı ve diğer varlıkları insanların yararına sunar. Arkasından insanlar tümü ile öldüklerinde yararlarına sunulan varlıklar Allah'a kalır.

Buna göre cennetin, cennetliklerin elde ettikleri bir miras olması şu demektir: Cennet, mümin-kâfir bütün insanlara amelleri karşılığında kazanacakları bir yer olarak sunuldu. Fakat kâfirler, müşriklikleri ve günahları yüzünden devre dışı kaldılar. Bu yüzden cennet müminlere kaldı. Müminler amelleri sayesinde ona vâris oldular. Eğer amel-

leri olmasaydı, ona vâris olamazlardı. Şu ayette buyrulduğu gibi: "*Onlar, Firdevs cennetinin mirasçıları olacak vârislerdir.*" (Mü'minûn, 11)

Başka bir ayette de şöyle buyruluyor: "*Hamdolsun Allah'a ki, bize verdiği sözü yerine getirdi ve bizi yeryüzüne vâris kıldı da cennetin dilediğimiz yerinde oturabiliyoruz.*" (Zümer, 74)

Bu açıklama, Ragıp İsfahânî'nin el-Müfredat adlı eserinde yaptığı açıklamadan gayet daha açıktır. O şöyle diyor: "Veraset ve irs kelimeleri, bir kazancın sözleşme veya bu türden bir bağlantı sonucu olmaksızın başkasından sana geçmesi demektir. Ölüden geçen mala bu ad verilir ve bu yolla intikal eden kazançlara miras ve irs denir. Peygamberimiz (a.s) şöyle buyuruyor: 'Usbutû alâ meşâirikum, fe-innekum alâ irs-i ebîkum.' Yani: 'Hac amellerinize bağlı kalın; çünkü siz babanızın irsi (aşlı, bıraktıkları) üzerindesiniz.' Şair de şöyle demiştir:

"Fe-yenzuru fî suhufin ke'r-riba / ti fihinne irs-u kitab-i Muhiyy"

[Yani: O, gözcü asker misali sahifelere bakar; çünkü onlar Muhiyy'in kitabından geriye kalanları içerir.]

Ragıp devamla şöyle der: "Herhangi bir kimse sıkıntı çekmeden, yorulmadan bir şey elde edince buna, 'falan şeyi miras aldı' ve birine sevindirici bir şey bağışlanınca, 'kendisine miras bırakıldı' denir. Nitekim Kur'ân'da, '*Bu, miras olarak size intikal eden cennettir.*' ve '*Onlar, Firdevs cennetinin mirasçıları olacak vârislerdir.*' buyruluyor. Başka bir ayette de, '*Yakupoğulları'ndan miras alsın.*' [Meryem, 6] buyruluyor. Burada kastedilen miras mal mirası değil, peygamberlik, ilim ve fazilet mirasıdır. Çünkü peygamberler nazarında malın yarışma konusu yapacakları bir değeri yoktur. Hatta onların mal-mülk edindikleri çok azdır."

"Nitekim Peygamberimiz (a.s), 'Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizim bıraktıklarımız sadakadır.' buyuruyor. Peygamberimiz (a.s) şunu demek istiyor: 'Bizim bıraktığımız şey ilimdir. O ise bütün ümmetin ortağı olduğu bir sadakadır.' Peygamberimizin (a.s), 'Âlimler, peygamberlerin vârisleridirler.' sözü, peygamberlerin bıraktıkları ilme işarettir. Bunun miras olarak tanımlanması, ilmin maddî bedel ve minnet karşılığı olmamasındandır."

"Peygamberimiz, İmam Ali'ye (r.a), 'Sen benim kardeşim ve vârisimsin.' dedi. İmam Ali, 'Senin mirasın nedir?' diye sorunca Peygam-

berimiz ona, 'Benden önceki peygamberlerin bıraktıkları miras, yani Allah'ın kitabı ile benim sünnetimdir.' cevabını verdi. Yüce Allah, kendini vâris olarak niteliyor. Çünkü bütün varlıklar, sonunda O'na varacaktır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Bizim az önce söylediklerimizin İsfahanî'nin söylediklerinden daha açık olduğunu vurgulamamızın sebebi, onun verdiği anlamların kelimelerin kök anlamına döndürülmesinin zorluğudur.

44-45) Cennetlikler cehennemliklere, "Biz Rabbimizin bize vadettiklerini gerçekleştirmiş bulduk..." diye seslenirler...

Bu sesleniş, cennetlikler aracılığı ile cehennemliklerden itiraf almak isteyen istihza içerikli bir sesleniştir. Bu seslenişte cennetlikler cehennemliklerle alay ediyorlar. İstihza ve alaya almak, haklı bir amaçla dayanmadığı takdirde batıl ve hoş olmayan bir eylem olur. Hak ile ve hak taraftarları ile alay etmek gibi. Ama karşılık vermek amacı ile veya başka bir maksada dayanarak yapıldığı takdirde haktır ve sakıncası yoktur. O zaman cennetlikler tarafından yapılmaması gereken nahoş bir iş sayılmaz. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Nuh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler ise, yanına her uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Nuh onlara şöyle diyordu: '(Şimdi) eğer siz bizimle alay ediyorsanız, siz bizimle alay ettiğiniz gibi (yakında) biz de sizinle alay edeceğiz.'" (Hûd, 38), "Günahkârlar müminlere gülerlerdi. Yanlarından geçerken kaş-göz ederek alay ederlerdi... Bugün ise müminler kâfirlere gülerler." (Mutaffîfîn, 29-34)

Bu vaat cümlelerinin birincisinde vaadin muhatabı olan "bize" zikredilirken, ikinci vaat cümlesinde vaadin muhatabı zikredilmiyor. Bu farklı ifade tarzının gerekçesi, birinci vaadin muhataplarını onurlandırmak olabilir. Çünkü Allah'ın vadettiklerinden maksat, mükâfat ve ceza türünden insanların tümüne yönelik vaatlerinin bütünüdür.

Bu farklılığın başka bir yorumu da şudur: Dünyadayken müminlerin ve kâfirlerin ahireti kabul etme konusundaki tutumları farklıdır. Müminler, Allah'ın kendilerine vadedip açıkladığı bütün özellikleri ile yeniden dirilmeye inandıkları hâlde, kâfirler yeniden dirilişi inkâr ediyorlardı ki, ahiretin bu unsuru kâfirlerle müminlere yapılan vaatlerin ortak noktasıdır. Bundan dolayı Allah, kâfirlere karşı yeniden dirilişin

aslı ile delil getiriyor, özelliklerinden bahsetmiyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Onları Rablerinin huzuruna çıkarıldıkları zaman keşke görsen! Allah onlara, 'Yeniden dirilmek gerçek değil miymiş?' der. Onlar da, 'Rabbimiz hakkı için gerçekmiş.' derler." (En'âm, 30), "Kâfirler cehennemde sunuldukları gün Allah onlara, 'Bu gerçek değil miymiş?' der. Onlar da, 'Rabbimiz hakkı için gerçekmiş.' derler." (Ahkaf, 30)

Buna göre müminlerin, *"Biz Rabbimizin bize vadettiklerini gerçekleştirmiş bulduk."* şeklindeki sözleri, Allah'ın kendilerine yönelik vaatlerinin gerçekliğine dönük bir itiraftır. Onlar buna dünyadayken inanıyorlar ve Allah'ın, peygamberlerin dili ile onlara anlattığı yeniden dirilişin bütün özelliklerine tanıklık ediyorlardı. Ama kâfirler yeniden dirilişin kendisini ve azabı inkâr ediyorlardı, ki ahiretin bu unsuru, müminlere ve kâfirlere yapılan vaatlerin ortak noktalarını oluşturur. Bu yüzden kâfirlere, *"Rabbinizin vadettiklerini gerçekleştirmiş buldunuz mu?"* deniyor, "Rabbinizin size vadettiklerini" denmiyor. Çünkü yeniden dirilişin kendisi ile ahiret azabı, sadece kâfirlere yapılmış bir vaat değildir.

Bu açıklamamız şu sorunun cevabını da ortaya koyar. **Soru şudur:** Kelâm âlimleri mükâfat vaadini yerine getirmenin gerekli olduğunu, buna karşılık ceza vaadini gerçekleştirmenin gerekli olmadığını söylemişlerdir. Buna göre eğer ceza vaadinin yerine getirilmesi gerekli değilse, o zaman Allah'ın kâfirler ve günahkârlar hakkında anlattığı ve onlara uyarı olarak bildirdiği cezaların gerçekleştirmiş olduğuna dair onlardan itiraf almanın ne anlamı olabilir?!

Bu sorunun cevabı şudur: Kelâm âlimlerinin anlattıkları fark şu gerekçeye dayanır: Mükâfat, mükâfatı veren yetkili üzerinde iyi amel işleyen bir hakkıdır. Ceza ise amellere karşılık biçen yetkilinin amel işleyen üzerindeki hakkıdır. Bir kişi hakkını almaktan feragat edebilir. Fakat başkasının hakkını geçersiz saymak caiz değildir. Buna göre mükâfat vaadini yerine getirmek gereklidir, ama ceza vaadini gerçekleştirmek gerekli değildir. Yalnız bu ilke, sadece ceza vaadi ile ilgili bazı özel durumlarda geçerlidir. Günahları cezalandırma prensibini temelli yürürlükten kaldıracak şekilde ve yasaları çiğnemeyi cezalandırmaktan tamamıyla vazgeçmek anlamında geçerli değildir. Çünkü

böyle bir tutum, hukuku temelli olarak iptal etmeye ve kamu düzenini alt-üst etmeye yol açar.

Bazıları, *"Rabbimizin bize vadettikleri"* ifadesi ile *"Rabbinizin vadettikleri"* ifadeleri arasındaki farkı şöyle açıklıyorlar: *"Bize vadettikleri"* ifadesinden maksat, Allah'ın müminlere kıyamet günü vereceğini vadettiği özel bağışlardır. *"Rabbinizin vadettikleri"* ifadesinden maksat ise, kıyamet günü hem müminlere, hem de kâfirlere vereceği mükâfat ve cezalarla ilgili genel vaatlerdir. *"Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip ayetlerimi anlattıkları zaman..."* diye başlayan iki ayette açıklandığı gibi. Bilindiği gibi bu vaatlerde sadece kâfirlere özgü anlatılan vaatler değildir ki, *"Rabbinizin size vadettikleri"* densin. Buna göre doğru ifade *"Rabbinizin vadettikleri"* ifadesidir.

Bu açıklama hakkında söyleyeceklerimiz şunlardır: Bu açıklama farkın özünü izah etme bakımından mantıklıdır. Fakat soruların arkasını kesmiyor. Biri dönüp şu soruyu sorabilir: Niçin cennetlikler, kendi itiraflarında sadece kıyamet gününün kendileri ile ilgili vaatlerini dile getirmekle yetindikleri hâlde, cehennemliklere sordukları soruda Allah'ın hem müminlere, hem kâfirlere yönelik vaatlerini gündeme getiriyorlar? Başka bir deyişle; ortada her iki kesimin ortak olduğu vaatler olduğu gibi, kesimlerden her birine mahsus özel vaatler de var. Niçin cennetlikler, kendi itiraflarında sadece kendilerine mahsus vaatleri dile getirirlerken, cehennemliklerden her iki tarafa yönelik ortak vaatleri itiraf etmeyi istiyorlar?

Kimileri de bu ifade farkını şöyle açıklıyor: Kâfirlerle ilgili *"Rabbinizin vadettikleri"* ifadesinden maksat, yüce Allah'ın cennetliklere vadettiği çeşitli mükâfatlardır. Çünkü cehennemlikler, hem cennetliklere verilen bu ödülleri görüyorlar, hem de çektikleri acı azabı yaşıyorlar. Bu açıklama, hakkında söz söylemeye değmeyecek derecede saçmadır.

"Bu sırada bir çağırıcı, aralarında yüksek sesle şöyle bağıırır: Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun." Bu ifade, Allah tarafından yapılan vaatlerin gerçekliğine ilişkin her iki kesimin itiraflarının gerçekleşmesinin sonucu niteliğindedir. Sözü edilen ilân, *"Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun."* ifadesidir. Ayetteki *"aralarında"* ibaresinden anlaşılacağı üzere bu açıklama, her iki kesime duyurulan genel bir ilândır.

Lânetin anlamı, zalimlerin Allah'ın rahmetinden uzak tutulmaları, kovulmalarıdır. Lânet cezasına çarptırılan zalimler, *"Onlar, insanları Allah yolundan alıkor, o yolu eğri göstermeye yeltenirler ve ahirete inanmazlar."* ayeti ile tefsir edilmiştir. Buna göre onlar, ahireti inkâr eden kâfirlerdir. Bunlar, Allah yolundan çıkmış sapıklardır. Aynı zamanda başkalarını da doğru yoldan çıkarıyorlar. Bunlar, hakka inatla karşı çıkan ve ahireti inkâr eden kimselerdir.

Bu tanımlama, inatla hakka karşı çıkan ve hesaplaşma gününü inkâr eden herkesi kapsar. Hiçbir dine inanmayan ateistler de bu kategoriye girer. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'da benimsenmesine çağırdığı ve hidayet vesilesi kıldığı dinin ve yolun, fitratın ve yaratılışın insanı kabul etmeye çağırdığı bir insanlık yolu olduğunu, insana mahsus tek dinin bu olduğunu, onun dışında bir başka dinin ve İslâm'ın bulunmadığını vurguluyor.

İnsanın hayatında izleyeceği yol, Allah'ın yoludur ki, bu Allah'ın dinidir. Eğer insan bu yolu fitratın doğrultusuna bağlı kalarak izlerse - ki bu istikamet onu mutluluğa erdirir- bu doğrultu, doğru yol, Allah'ın dini olan İslâm ve eğriliği olmayan Allah yolu olur. Eğer insan başka bir yoldan giderse bu gidiş, Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenenlerin gidişi olur. Tutturulan yol, ister batıl dinler gibi Allah'ın varlığını kabul eden ve bir mabuda kulluk etmeyi benimseyen bir yol olsun, ister koyu maddecilik gibi Allah'ın varlığını reddeden ve hiçbir mabuda kulluk etmeyi kabul etmeyen bir yol olsun, fark etmez. Fitratın çağrısı ile örtüşmeyen her dinî anlayış, İslâm adını taşısa bile, tahrife uğramış bir İslâm ve Allah'ın nimetinin nankörlüğe dönüştürülmüş bir biçimi olur. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

"Bu sırada bir çağrıcı, aralarında şöyle bağırır..." ifadesinde bu çağrıcının kim olduğu belirtilmiyor. Bu çağrıcının bir insan mı, bir cin mi, yoksa bir melek mi olduğu belli değil. Fakat dikkatli bir irdeleme ile varılacak sonuca göre bu çağrıcının bir insan olması gerektiği, bir cin veya bir melek olmasının muhtemel olmadığı ortaya çıkıyor. Çünkü cinlere gelince, insanın ölümünden cennete veya cehenneme yerleşmesi aşamasına kadar cinlerin insanların işlerine karıştıkları yolunda Kur'ân'da bir işaret yoktur. O hâlde bu çağrıcının bir cin olması ihtimalinin hiçbir gerekçesi yoktur.

Meleklerle gelince; onlar ilâhî uygulamaların aracıları, ilâhî iradenin taşıyıcılarıdır, ilâhî emirlerin uygulaması onların elleri ile gerçekleşir. Yüce Allah'ın yaratıkları hakkındaki hükümleri, onların aracılığı ile yürürlüğe girer. Yüce Allah, onların, insanların ölümleri ve ahiretteki cennet ve cehennem aşamaları ile ilgili bazı rollerine ve hükümlerine işaret etmiştir. Meselâ zalimlerin canlarını alırken, *"Haydi canlarınızı (bedeninizden) çıkarın (ölün)!..."* (En'âm, 93) dedikleri, cennetlikleri *"Selâm size, girin cennete..."* (Nahl, 32) diye selâmladıkları ve cehennemin koruma görevlisi olan Malik'in, cehennemlikleri, *"Siz bekleyeceksiniz."* (Zuhruf, 77) diye azarladığı belirtiliyor.

Fakat yeniden dirilme, sorgulama, amel defterinin dağıtımı, tartı, hesaplaşma ve kesin hükümlerin verilme aşamalarını kapsayan mahşere gelince; burada ne melekler için ve ne başkaları için hüküm, emir ve yasak niteliğinde bir rolden açıkça söz edilmiyor; yalnız, yüce Allah tarafından insanla ilgili roller hakkında yapılmış açıklamalar vardır. Meselâ A'raftakiler hakkında bu ayetlerin sonunda onların şu sözleri naklediliyor: *"Onlar cennetliklere, 'Selâm size!' diye seslenirler."* (A'râf, 46)

Yine onlar müminlerden oluşmuş bir topluluğa, *"Girin cennete! Artık size bir korku yok ve artık siz hiç üzülmeceksiniz."* (A'râf, 49) Bu sözler bir emir, bir hüküm ve Allah'ın izni ile verilmiş bir teminattır. Allah'ın kıyamet gününü tanımlama bağlamındaki şu sözleri de bu kabildendir: *"Kendilerine ilim verilenler, 'Bugün perişanlık ve kötü akıbet kâfirleri kuşatmıştır.' derler."* (Nahl, 27)

Yine mahşerde toplananlara dünyada ne kadar kaldıkları ile ilgili soru sorulmasının arkasından gelen şu sözler de bu kategoriye girer: *"Kendilerine ilim ve iman verilenler dediler ki: Sizler Allah'ın yazgısında tayin edilen yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, yeniden dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz."* (Rûm, 56)

Bunlar, kıyamet günü Allah tarafından insana verilen ve meleklerle verilmeyen rollere örnektirler. Bunların yanı sıra şahitlik ve şefaatchi olma gibi roller de vardır.

Bütün bunlar, bu çağrıcının bir melek değil, bir insan olduğu ihtimaline güç kazandırıyor. Rivayetlerin ışığında yapacağımız incelemede bu konuya değinilecektir.

46) İki taraf arasında bir perde (set) ve A'raf'ta (setin tepelerinde) herkesi simasından tanıyan adamlar vardır.

Ayette geçen "hicab" kelimesi, iki şey arasına girerek bu iki şeyi birbirinden saklayan perde anlamına gelir. "A'raf" kelimesi ise perdenin üst kısımları ve kum yığınının tepeleri demektir. Bu kelimenin tekili olan "urf" kelimesi, horoz ibiği ve at yelesi ve her şeyin üst kısmı anlamına gelir. Hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, kelime yükseklik anlamı taşır.

Ayette "hicab" kelimesi, "A'raf" kelimesinden önce zikrediliyor. Arkasından A'raf'ta bulunanların bütün insanlara yukarıdan baktıkları ve cennetlikler ile cehennemliklere birlikte seslendikleri belirtiliyor. Bütün bunlar, A'raf kelimesi ile cennet ve cehennem arasında yer alan perdenin üst kısımlarının kastedildiğini doğruluyor. Burası, hem cennetliklere, hem cehennemliklere yukarıdan bakan yüksek bir yerdir.

Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre ayetteki "sima" kelimesi, alâmet ve belirti demektir. Şair şöyle der:

"Onun bir belirtisi var ki, (görmek için) gözü meşakkete sokmaz."

Kur'ân'da da şöyle bir ifade geçer: "*Belirtileri yüzlerindedir.*" Ayrıca Araplar, bir şeye alâmet koyup belirtili hâle getirdiklerinde "sev-vemtuhu" derler. "Musevvimîn" ifadesi de, alâmetle belirtilmiş olanlar demektir. (Ragıp'ın sözleri burada sona erdi.)

Bu ve bunu izleyen ayetler dikkatle irdelendiğinde yüce Allah'ın sözünü ettiği perdenin cennetlikler ile cehennemlikleri birbirinden ayıran bir set, bir sur olduğu sonucuna varılır. Çünkü "*iki taraf arasında*" ifadesindeki zamirin mercii bu ikisidir. Nitekim yüce Allah, kıyamet günü münaфіklar ile müminler arasındaki konuşmayı nakleden şu ayette bize bu ayetin mesajına benzer bir mesaj iletiyor:

"*O erkek ve kadın münaфіklar müminlere, 'Bize doğru bakın da nurunuzdan ışık alalım.'* derler. Onlara, '*Geriye dönüp nuru orada arayın.'* denir. Bu sırada aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bu surun iç tarafında rahmet ve dış tarafında azap vardır." (Hadîd, 13)

Bu setin bir perde olarak adlandırılmasının sebebi, bu iki kesimin arasına girerek onları birbirinden ayırmasıdır, yoksa o engelin cennet

ile cehennem arasında gerilen, bir kumaş perde şeklinde olması söz konusu değildir.

Arkasından bu setin tepelerinde birtakım adamlar bulunduğu bildiriliyor. Bu adamlar bulundukları yerin yüksekliği sayesinde her iki kesime tepeden bakıyorlar ve hem cennetlikleri, hem de cehennemlikleri simalarından, kendilerine mahsus belirtilerinden tanıyorlar.

Hiç şüphesiz ayetin akışı, bu adamların bu iki kesimden ayrı ve onlara göre ayrıcalıklı olduklarını ifade ediyor. Acaba bu farklılık, o adamların insan olmamalarından, meselâ melek veya cin olmalarından mı ileri geliyor? Yoksa bu adamlar sorgu ve hesaba çekilme gibi o iki kesimle ilgili işlemlerin dışında kaldıkları için mi bu topluluktan farklıdır? Ki bu takdirde mahşer toplantısında bir araya gelenler; cennetlikler, cehennemlikler ve A'raftakiler diye üç kısma ayrılmış olur. Tıpkı dünyada mümin, kâfir ve mustazaf diye üç kısma ayrıldıkları gibi. Bu üç kısmın üçüncüsü olan mustazaflar, haklarında kesin hüküm verilmeyen, yükümlü olma yeterliliğine kavuşmamış, aklî yeterliliğe sahip olmayan kadınlar, bulûğ çağına ermemiş çocuklar, ileri decede yaşlılar, deliler, aptallar gibi kimselerdir. Yoksa bu adamlar, konumları itibariyle cennetliklerden ve cehennemliklerden üstün kimseler midir?

Hiç şüphesiz ayette geçen "rical (adamlar, erkekler)" kelimesi, melekleri kapsamaz. Çünkü melekler, hayvanlarda olduğu gibi erkeklik ve dişilikle nitelenemezler. Gerçi onların erkek kılığında görülebildiği söylenebilir; ama bu durum, onların erkek olarak nitelendirilip öyle adlandırılmalarını doğru göstermez. Üstelik bunu kanıtlayacak bir delil de yoktur.

Sonra "*Herkesi simasından tanıyan adamlar*" ifadesi, özellikle "adamlar" kelimesinin nekire (belirsiz) olarak kullanıldığı da göz önüne alındığı takdirde, Arapça'nın geleneğinde bu sözcükle kastedilenlerin konumunun oldukça önemli olduğunu ifade eder. Çünkü adam ve erkek kelimesi, normalde akıl ve irade bakımından güçlü bir insan anlamına gelir.

Kur'an'da da bu kelimenin bu anlama geldiğini görüyoruz. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"*Ticaretin, alışverişin kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı adamlar.*" (Nûr, 37), "*Orada tertemiz olmayı seven adamlar var-*

dır." (Tevbe, 108), "Allah'a verdikleri sözü yerine getiren adamlar." (Ahzâb, 23), "Senden önce de sadece kendilerine vahiy indirdiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik." (Yûsuf, 109), "Niçin kötü saydığımız birtakım adamları görmüyoruz?" (Sad, 62), "İnsanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınıyorlardı." (Cin, 6)

Buna göre ayette geçen "rical" kelimesi ile insanlık bakımından eksiksiz bazı fertlerin kastedildiği şüphesizdir. Gerçi tağlib (çoğunluğa dayanma) kuralı uyarınca aralarında bazı kadınların olduğu farz edilebilir.

Mustazaflara gelince; onlar zayıf insan fertleridir, kendilerine önem atfedilmesini gerektirecek bir ayrıcalıkları yoktur. Kadınlar, çocuklar, hatta ceninler bu gruba dahildirler. Bunların birbirlerine karşı veya erkeklerinin öbürlerine karşı bir üstünlüğü yoktur ki, tağlib kuralı uyarınca hepsinden rical kelimesi ile söz edilmiş olsun. Eğer *"Herkesi simasından tanıyan adamlar"* ifadesi ile bunlar kastedilseydi, Kur'ân'ın bildiğimiz üslûbu uyarınca onlardan "tanıyan kavim", "tanıyan kimseler" veya "tanıyan zümre" diye söz edilmesi yerinde olurdu. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah'ın yok edeceği veya azaba çarpıtacağı bir kavme niye öğüt veriyorsunuz?" (A'râf, 164), "Onlar, temizlenen kimselerdir." (A'râf, 82), "Bunun üzerine İsrailoğulları'dan bir zümre iman etti ve bir zümre inkâr etti." (Saff, 14)*

Üstelik bir sonraki ayette bu adamlarla ilgili olarak sözü edilen nitelikler ve özellikler, onların sıradan insanlar ve mustazaf olmaları bir yana, mutlaka yüksek dereceli ve Allah'a yakın kimseler olmalarını gerektirir.

Bu özelliklerden birincisi şudur: Bu adamlar, A'raf denen yere yerleştirilmiş ve bütün mahşer halkını tepeden gözetledikleri ve cennetlikler ile cehennemliklere karşı üstün konumda oldukları şeklinde nitelenmişler. Bunlar, cennetlikler ile cehennemliklerin her ferdini kendine mahsus belirtileri ile tanıyorlar. Onların bütün kişisel özelliklerini ve amellerinin ayrıntılarını biliyorlar. Hiç şüphesiz bu durum, insanlar arasında onlara mahsus olan yüksek bir derecedir. Bütün insanları, özellikle cennete ve cehenneme girildikten sonra gözetim altında bulundurmak herkese açık, genel bir imkân değildir.

Nitekim Kur'ân'da cehennemliklerin şu sözleri naklediliyor: *"Niçin kötü saydığımız birtakım adamları görmüyoruz?" (Sâd, 62), "Rabbi-*

miz, cinlerden ve insanlardan bizi yoldan çıkaranları göster de onları ayaklarımızın altına alalım da alçaklardan olsunlar." (Fussilet, 29), *"O gün onların her birinin kendine yetecek kadar işi vardır."* (Abese, 37)

Ayette sözü edilen sima (belirti), gören herkesin karşısındaki cennetlik mi, yoksa cehennemlik mi olduğunu anlamasını sağlayacak yüz beyazlığı veya yüz karalığı gibi genel bir belirti anlamında değildir. Çünkü bir sonraki, *"A'raftakiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler: 'Ne kalabalıklığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı.' 'Allah onları hiçbir rahmete erdirmez.' diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?!"* ayeti onların insanların davranış ve durum özelliklerini belirtmelerinden ayırt ettiklerini, meselâ kalabalık bir toplulukları olan kibirli kimseler olduklarını, şu şu şekilde yeminleri olduğunu bildiklerini ifade ediyor ki, bu bilgiler genel anlamdaki kâfirliğin ve müminliğin ötesindeki nitelikleri içerirler.

Bu özelliklerin ikincisine gelince: Bu tepelerdekiler, her iki grupta konuşuyorlar. Cennetlikler ile konuşup onları cennet selâmlaması ile selâmlıyorlar. Küfrün ve sapıklığın önderleri olan zorba cehennemlikler ile de konuşup onları tutumları ve sözleri sebebi ile azarlıyorlar ve hiç kimsenin engellemesi ile karşılaşmadan bu tutumlarını devam ettiriyorlar. Oysa *"Allah'ın kendisine izin verdiği ve doğruyu söyleyen kimselerden başka hiç kimse konuşamaz."* (Nebe, 38) ayetinde belirtildiği gibi, o gün sadece Allah'ın doğru sözlü ve seçkin kulları dışında hiç kimseye konuşma izni verilmez.

Bu özelliklerin üçüncüsü şudur: Bu A'raf tepelerindekiler, bir sonraki ayette görüldüğü üzere verdikleri selâmla cennetliklere güven aşırlar ve verdikleri mutlak emirle onlara cennete girmelerini söylerler.

Dördüncü özelliklerine gelince: Ayetlerde onların yüksek konumu, cennetlikler ve cehennemlik şımarık zorbalar ile yaptıkları konuşmalar sırasında hiçbir kaygı belirtisi ve konuşmalarında herhangi bir sıkıntı alâmeti görülüyor. Mahşerde sorguya çekildikleri ve diğer kimselerin yaşadıkları yürek hoplatıcı dehşet dolu sahneleri yaşadıkları söylenmiyor. Yüce Allah, *"Onlar hesap yerine getirilecekler. Yalnız Allah'ın seçkin kulları hariç."* (Sâffât, 128) buyurarak bunu seçkin kulla-

rın ayrıcalıklarından sayıyor ve arkasından onları kıyamet günü için hazırlanan bütün dehşetli sahnelerden müstesna tutuyor.

Arkasından onların, *"Onların gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce, 'Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile birlikte kılma.' derler."* şeklindeki duaları naklediliyor ve bu duanın reddedildiği söylenmiyor. Bu da, onların istedikleri sözü söyleyebildiklerini ve dualarının kabul edildiğini gösteriyor. Eğer böyle olmasaydı, bu duanın reddedildiği bildirilirdi. Nitekim mahşer topluluğunun dualarının, cehennemliklerin bazı isteklerinin ve başkalarının diğer dualarının reddedildiği bildirilmektedir.

Bu ayetlerin dikkatle irdelenmesi sonucunda teker teker ortaya çıkan bu özellikler ve bunlarla bağlantılı diğer nitelikler şüpheye yer bırakmayacak bir kesinlikle şunu ortaya koyuyor: Ayette *"A'rafta herkesi tanıyan adamlar vardır."* ifadesi ile varlıkları bildirilen bu kimse-ler, Allah'ın seçkin kullarından bir grupturlar, melek kökenli değildirler, geride kalan mahşer kalabalığından daha yüksek konumlu, daha yüksek derecelidirler. Cennetlikler ile cehennemliklerin hepsini tanıyorlar. Kıyamet günü konuşmaya, şahitlik etmeye, şefaate etmeye, emir ve hüküm vermeye yetkilidirler.

Bunlar insan mıdır, cin midirler, yoksa insan-cin karışımı mıdır? Ayetin sözlerinden bu konuda bir bilgiye varmak mümkün değildir. Yalnız şunu biliyoruz: Kur'ân'da cinlerin kıyamet günü ile ilgili gelişmelerde herhangi bir rol oynadıkları, şahitlik ve şefaate gibi insanla ilgili kesin hükme yol açacak herhangi bir aracılık yaptıkları yolunda bir delil yoktur.

Bu A'raf tepelerindekilerin şimdiye kadar saydığımız nitelikleri ve ayrıcalıkları, *"O gün kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür. O gün yetki Allah'a aittir."* (İnfîtâr, 19) gibi ayetlerle çelişmez. Çünkü bu ayet, başka ayetlerle tefsir edilmekte ve karşımıza şu anlam çıkmaktadır: Kıyamet günü yüce Allah'ın her şeyin maliki olduğu, her şeyi kuşattığı ortaya çıkacaktır. Yoksa yüce Allah'ın mutlak egemenliği o gün başlayacaktır diye bir durum söz konusu değildir. Çünkü O'nun egemenliği herhangi bir zaman dilimi ile sınırlı değildir; hiç kimsenin başka bir kimseye bir şey yapmaya yetkili olmadığı kuralı sadece ahirette değil, her zaman için geçerlidir.

Ama o gün melekler aracılık görevlerine devam ederler; şahitler şahitliklerini, şefaathane edecek olanlar şefaathanelerini yaparlar. Yüce Allah bunları açıkça şöyle bildiriyor: *"Melekler onları, 'Bugün size vakiyle vadedilen gündür.' diye karşılarlar."* (Enbiyâ, 103), *"Şahitlerin şahitlik edecekleri gün..."* (Mü'min, 51), *"Allah dışında taptıkları sözde ilâhlar o gün şefaathane etme yetkisine sahip değildirler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaathane edebilirler."* (Zuhruf, 86)

Kısacası; o gün egemenlik ve emir yetkisi, Allah'a aittir. O'nun dışındakilerin yetkisi, O'nun vereceği izin ile sınırlıdır. Tıpkı dünyada olduğu gibi. Yalnız kıyamet gününün özelliği bu gerçeklerin, hiçbir gizliliği kabul etmeyecek, hiçbir gaflet, cehalet, yanılğı gölgesi altında kalmaksızın apaçık biçimde ortaya çıkmalarıdır.

Tefsirciler, bu ayetin anlamı üzerinde şiddetli anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. Bunun sonucunda bazıları keyfi yönler içeren görüşler de ileri sürmüşlerdir. Meselâ A'raf'ın ne demek olduğu hakkında şöyle farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- Kimi, onun hem cennetlikleri, hem cehennemlikleri yüksekte gören bir şey olduğunu söylüyor.

2- Kimi, onun horoz ibiği gibi çıkıntısı olan bir sur olduğunu söylüyor.

3- Kimisi, onun bir grup günahkârın üzerinde durduğu cennet ile cehennem arasında bir tepe olduğunu söylüyor.

4- Kimi onun, *"Bu sırada aralarına kapısı olan bir sur çekilir."* ayetinde müminler ile münafıklar arasında yerleştirildiği bildirilen sur olduğunu söylüyor.

5- Kimi, A'raf'ın tanıma anlamına geldiğini söylüyor. Yani insanların durumlarını bilen, tanıyan bazı adamlar vardır.

6- Kimi A'raf'ın sırat anlamına geldiğini söylüyor.

Bunun yanı sıra A'raf'ta bulunan adamlar hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar şu on iki görüşte özetlenebilir:

1- A'raftakiler insanların önde gelenleri, Allah'ın bağışladığı üstünlük sayesinde ayrıcalık sahibi olmuş kimselerdir.

2- Bunlar, iyilikleri ile kötülükleri birbirine eşit kimselerdir. İyilikleri baskın gelmediği için cennete ve kötülükleri baskın gelmediği için cehenneme gönderilmediklerinden dolayı cennet ile cehennem

arası bir yer olan A'raf'a geçici olarak konmuşlardır. Daha sonra Allah'ın rahmeti ile cennete yerleştirileceklerdir.

3- Bunlar, (peygamberlerin gönderilmediği) fefret dönemlerinde yaşamış kimselerdir.

4- Bunlar, cinlerin müminleridir.

5- Bunlar, kâfirlerin bulûğa ermemiş çocuklarıdır.

6- Bunlar, zina çocuklarıdır.

7- Bunlar kendini beğenmiş kimselerdir.

8- Bunlar, A'raf'ta duran meleklerdir, herkesi belirtilerinden tanırlar. Bu görüşü ileri sürenlere meleklerin erkeklik-dişilik sıfatları ile nitelenemeyecekleri hatırlatılınca, "Onlar erkek kılığına girerler." diyerek görüşlerini savunmuşlardır.

9- Bunlar, peygamberlerdir. Diğer insanlardan ayrılışınlar diye ve onlar üzerinde gözetleyici olduklarından dolayı oraya yerleştirilirler.

10- Onlar, ümmetlerin adil şahitleridir. Ümmetleri hakkında şahitlik etmeleri için A'raf'a yerleştirilirler.

11- Onlar salih, fakih ve bilgin bir topluluktur.

12- Bunlar Abbas, Hamza, Ali ve Cafer'dir. Sıratın bir yerinde otururlar. Sevenlerini yüzlerinin beyazlığından ve nefret edenlerini de yüzlerinin karalığından tanırlar. Alusî'nin Ruh'ul-Meani adlı eserinde Dahhak'a dayanılarak verilen bilgiye göre bu görüş, İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

el-Menar adlı tefsirde şöyle deniyor: "Biz tanınmış tefsirlerde bu görüşe rastlamamışız. Anlaşılan, Dahhak bu görüşü Şia tefsirlerinden nakletmiştir. Ancak biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü A'raf'takiler cennetlikler ile cehennemlikleri özel belirtilerinden tanıyıp onları birbirinden ayırt edebiliyorlar veya onlar aleyhinde şahitlik edebiliyorlar. Öyle olunca bu zatların sırat üzerinde durup kendilerinden nefret eden Emevîleri, özellikle de İmam Ali'den nefret eden münafıkları ve Nasıbîleri ayırt etmelerinin ne faydası olabilir? Ayrıca A'raf nerede, sırat nerede?! Dolayısıyla bu görüş, ayetlerin dizilişi ve akışının ifade ettiği anlamdan çok uzaktır." (el-Menar'dan alınan alıntı burada sona erdi.)

Ben derim ki: Bu rivayet, hiçbir Şia tefsirinde Dahhak'a dayanılarak yer almamıştır. Mecma'ul-Beyan'da verilen bilgiye göre bu rivayeti Sa'lebî, kendi tefsirinde Dahhak aracılığı ile İbn Abbas'a da-

yandırarak nakletmiştir. Hadislerin ışığında inceleme yaparken Şia rivayetlerinin A'raftaki adamlar hakkında olanlarına inşaallah yer vereceğiz.

el-Menar yazarının bu rivayeti reddetmesi yerindedir. Yalnız onu reddederken ileri sürdüğü dayanaklar yerinde değildir. Çünkü bu açıklama tarzı, ahiret ile ilgili incelemelerde benimsediği yöntemi ortaya koyuyor. el-Menar yazarı, Kur'ân'da ve hadiste kıyamet günü ile ilgili olarak anlatılan olayların düzenini dünyadaki gelişmelere egemen olan düzenle karşılaştırıyor, ahiret olaylarının düzenini dünyadaki olayların düzeni ile aynı türden sayıyor. Bunun sonucunda varoluş sebebi açık görüneni açıklıyor ve dünya düzeni ile uyuşmayan şey olursa, onu buzdolabına koyuyor. Bu tutum, bir irade keyfiliğidir. Bunu iyi anlamak gerekir.

el-Menar yazarının dediğine göre, madem ki A'raftakiler insanların iyisini kötüsünden ayırt edebiliyor, sıratkilerin ayırt etmesine gerek yoktur ve bu yüzden bu rivayet asılsızdır. Eğer bu düşünce tarzı doğru olsa, o zaman sıratın söz konusu olmasının yanında A'raftakilerin ayırt etmelerine, sorgu suale, hesaba, amel defteri dağıtımına, tartı kurmaya, amellerin huzura gelmelerine, şahit göstermeye, vücudun organlarını konuşturmaya da gerek yoktur. Çünkü bunların her biri, ötekileri gereksiz hâle getirmektedir. Hepsinin ötesinde de Allah'ın bilgisinin her şeyi kuşattığı gerçeği, bunların hepsini toptan gereksiz kılar. O, zaten yaptıklarından sorguya çekilmez.

Galiba el-Menar yazarı, ahiretteki uzayıp giden sırat ile perdenin üst kısımları demek olan A'raf'ı, dünyada görmeye alıştığımız yolcuların gelip geçtikleri uzayıp giden sırat (yol) ile sur ve duvar gibi algılıyor. Dünyada sırat ile sur bir arada olmaz. Bir kişinin aynı anda hem bir sıratı geçmesi veya üzerinde durması ile yine aynı anda sur üzerinde durması düşünülemez. Bu mantıkla da, "Sırat nerede, A'raf nerede?!" diyerek buradaki nesneleri oradakiler ile karşılaştırıyor. Bu mantığın sakat olduğunu ise anlamış olmalısın.

Sonra şu da var: Hadislerden anlaşıldığına göre sırat, cehennem üzerinde uzayan bir köprüdür. Mahşer kalabalığı bulundukları yerden cennete varabilmek için bu köprü'nün üzerinden geçerler. Allah müminlerin köprüden geçmelerini sağlarken, zalimler köprüyü geçemeyerek cehenneme düşerler. Böyle olunca sözü edilen surun köprü üze-

rine kurulması ve A'raf denen tepelerin de bu surun üzerinde bulunmasına ne engel var?

Üstelik el-Menar yazarı, A'raf'ın ne olduğu ile ilgili görüşlerden birinin, A'raf'ın sırat demek olduğu şeklinde olduğunu da göz ardı ediyor. Nitekim Taberî, kendi tefsirinde bu görüşü İbn Mesud'dan rivayet etmiş ve ed-Dürr'ül-Mensûr'da da İbn Ebî Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Cureyh, "Tefsirciler, A'raf'ın sırat demek olduğu görüşündedirler." demiştir.

el-Menar yazarının, "Dolayısıyla bu görüş, ayetlerin dizilişi ve akışının ifade ettiği anlamdan çok uzaktır." sözüne gelince, bu sözün sakatlığı öbür sözlerinin sakatlığından daha açıktır. Çünkü bu tür gayb ile ilgili konularda ifadelerin akışı ve bu ifadelerde kullanılan üslûp, bize bazı hususları genel nitelikler ve mutlak açıklamalarla anlatır. Bu niteliklerin ve açıklamaların anlamları belli, fakat mahiyetleri belirsiz ve meçhul olur. Bu mahiyet, ilâhî açıklamanın ilettiği ve ifadenin bazı bölümlerinin öbür bölümleri aydınlattığı oranda anlaşılabilir. Bu durumda ifadede yer alan bazı niteliklerle, bu niteliklerin örtüştüğü belirli bazı kişiler kastedilebilir. Aynı şekilde, değişik açıklamalarla aynı anlam kastedilmiş olabilir. Örneğin açıklamada birden çok kelimedeki kullanılmış olan adalet ve tartı kelimeleriyle aynı hakikat kastedilmiş olabilir.

A'raftakiler hakkında ileri sürülen görüşler bu on iki görüştür. Bunlara şu iki görüş de eklenebilir:

Birincisi: A'raftakiler, haklarında kanıt tamamlanmamış ve yükümlülük yeterliliğine ermemiş mustazaflardır. Gücsüz erkekler ve kadınlar ile bulûğ çağına ermemiş çocuklar gibi. Bunlar, az önce saydığımız görüşlerden ikincisinin kapsamına girebilirler. Bunun açıklanması da şöyle yapılabilir: Bunların amellerinin iyilikleri kötülüklere ve kötülükleri iyilere baskın değildir. Bunun sebebi, ya haklarında kanıt tamamlanmadığı ve yükümlülük yeterliliğine ermemiş oldukları için hesaba çekilmemeleridir. Çocuklar, deliler ve fetret dönemlerinde yaşayanlar gibi. Veya bunun sebebi, iyilikleri ve kötülüklerinin miktar ve tartı bakımından eşit olmasıdır. Her iki kısmın hükmü birdir.

İkincisi: A'raftakiler, ana-babalarından izin almadan cihada çıkıp şehit olan kimselerdir. Bunlar, bir rivayete göre günahları yüzünden

cehennemlik ve şehitlikleri sebebi ile cennetliktirler. Bu görüşü de yukarıdaki ikinci görüşün kapsamına almak mümkündür.

Sayılan bu görüşlerin hepsi mahiyetleri itibariyle birbirinin karşıtı değildirler. Meselâ bu kimselerin (peygamber gönderilmediği) fetret döneminde yaşamış olduklarını söylemek ile onların kâfirlerin çocukları olduklarını söylemenin gerekçesi, bu kimselerin iyilikleri ile kötülüklerinden birinin öbürüne baskın gelmemesidir ki, buna göre bir bakıma ikinci görüşün kapsamına girerler. Bunların zina çocukları oldukları yolundaki görüş de böyledir. Onların ne mümin, ne kâfir oldukları göz önüne alınmış olur. Bunların yanı sıra dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci görüş de birinci görüşün kapsamına girer.

Böylece A'raftakiler hakkındaki temel görüşler şu üç görüşe iner:

Birincisi: Bunlar, yüksek dereceli ve yüce konumlu kimselerdir. Fakat bunların kimler oldukları ile ilgili görüşler farklıdır. Yukarıda değinildiği üzere kimine göre onlar peygamberler, kimine göre amelere şahitlik eden kimseler, kimine göre fakih âlimler, kimine göre başkalarıdır.

İkincisi: A'raftakiler, iyilikleri ve kötülükleri arasında denklik bulunan kimselerdir. Fakat bu kategoriye gireceklerin kimliklerinin belirlenmesi konusundaki görüşler farklıdır.

Üçüncüsü: Bunlar, melek kökenlidirler.

Tefsircilerin çoğunluğu, daha çok ikinci görüşü benimsemiştir. Bu tercihteki temel dayanakları, inşaallah hadisler bölümünde nakledeceğimiz rivayetlerdir.

Ayetlerin içeriğine en uygun görüş ise birinci görüştür. Bu yüzden bazı tefsirciler, ikinci görüşe eğilimli olmakla birlikte bu görüşün ayetlerin içeriği ile pek bağdaşmadığını itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Meselâ [Sünnî âlimlerden] Alusî, Ruh'ul-Meani adlı tefsirinde bu noktayı vurgulamıştır.

Onlar, henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman cennetliklere, "Selâm size!" diye seslenirler.

Seslenenler, ayetin içeriğinden anlaşıldığına göre, A'rafta olan kimselerdir. "*Selâm size!*" ifadesi, onların seslenmelerinin içeriğini açıklar. "*Henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman*" cümleleri, hâl cümleleridir. "*Henüz cennete girmemiş*" ifadesi, "*cennetlikler*"

ibaresinin hâli olduğu gibi, *"fakat gireceklerini uman"* ifadesi de aynı ibarenin başka bir hâlidir. Buna göre ayetin anlamı şudur: "Cennetliklere, henüz cennete girmemiş, fakat cennete girmeyi umdukları bir sırada seslenilir." Ya da *"fakat cennete girmeyi uman"* ifadesi, *"cennete girmemiş"* ifadesindeki çoğul zamirinin hâlidir. Buna göre hâl cümlesinin amili de *"cennete girmemiş"* ifadesidir.

Bu takdirde ayetin anlamı şudur: "Cennetlikler cennete girmişlerken bu seslenişe muhatap olurlar. Fakat cennete girmeyi umarak oraya girmemişler. Çünkü gördükleri dehşet sahneleri ile hesaptaki titizlik onların cennete girmeyi başaracakları yolundaki umutlarını kırmıştı."

Fakat daha sonraki, *"Allah onları hiçbir rahmete erdirmez, diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?"* ifadesi, ilk ihtimali güçlendiriyor ve A'raftakilerin cennete girmeden onları selâmladıklarını düşündürüyor.

Bu iki cümle, *"seslenirler"* cümlesindeki çoğul zamirinin hâli olması ihtimaline gelince; açıkça görüleceği üzere, bu ihtimal, cümleyi anlamsız duruma düşürür. Çünkü o zaman anlam, "Cennet ile cehennem arasındaki setin tepelerinde bulunan bu kimseler, henüz cennete girmeden seslenirler." şeklinde olur.

"Henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman kimseler" ifadesini A'raftakilerin durumunu açıklayan bir ifade saymaya eğilimli olanların, *"henüz cennete girmemiş"* cümlesini A'raftakilerin durumunu anlatan ve onlara sıfat olan bir yeni söz olarak kabul etmeleri gerekir. Bu takdire göre ayetin anlamı, "A'rafta cennete henüz girememiş, fakat oraya gireceklerini uman adamlar vardır. Bunların gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce derler ki..." şeklinde olur. Zemahşerî'nin el-Keşşaf adlı tefsirinde verilen anlam budur.

Fakat bu ifadenin yeni bir söz başı olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü o zaman anlam karışıklığına meydan vermemek için *"henüz cennete girmemiş"* ifadesinin öznesinin zamir değil, açıkça zikredilen bir isim olması gerekirdi. Tıpkı *"A'raftakiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler..."* ayetinde olduğu gibi. Öte yandan zorunlu bir sebep yokken *"Onlar henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman cennetliklere, 'Selâm size!' diye seslenirler."* ifadesinin sıfat ile mevsuf (nitelenen) arasına girmesi, bu ifadenin sıfat olmasını da uzak bir ihtimal hâline getirir.

Az önceki görüş, yani *"henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman kimseler... Onların gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce derler ki..."* ayetini, "A'rafta cennete girmeyi uman ve cehenneme girmekten Allah'a sığınan adamlar vardır." şeklinde açıklayan görüş, onu savunanlara, A'raftakilerin iyilikleri ile kötülükleri birbirine eşit kimseler olduklarını, bu yüzden cennete veya cehenneme girme tercihi kazanamadıklarını ve bu gerekçe ile A'rafta bekletildiklerini söylemelerine zemin oluşturmuştur.

Fakat okuyucular, *"henüz cennete girmemiş"* cümlesinin A'raftakilerin sıfatı değil, cennetliklerin hâli olduğunu bilmiş oldular. *"Onların gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce..."* ifadesinin, A'raftakilerin durumunu açıklayan bir hâl olduğunu savunan görüşün sakıncalarını ise ileride anlatacağız.

47) Onların (cennetliklerin) gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce, "Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile birlikte kılma." derler.

Ayette geçen "tilka" kelimesi, karşılaşma ve kavuşma anlamına gelen bir mastardır. Zamanla kavuşma ve karşılaşma yönü anlamında kullanılmıştır. *"Gözleri"* ve *"derler"* ibarelerindeki çoğul zamirler "rical=adamlar" kelimesi ile bağlantılıdır. Ayette onların cehennemliklere bakmalarından, gözlerinin onlara doğru döndürülmesi şeklinde söz ediliyor. Bu ifade tarzı şöyle açıklanabilir: İnsan, kalbine acı salan görüntülere bakmak istemez. Özellikle cehennem örneğindeki gibi en feci, en acı ve bakışların dayanamayacağı derecede en iç karartıcı sahneler için bu kural daha da geçerlidir. Yalnız nefsin ıstırabı ve kalbin endişesi kimi zaman gözleri bu manzaralara bakmaya yöneltir. Bu durumda insanın bakışlarını o sahnelere açan başkası gibidir. İnsan kendi doğal eğilimi ile baş başa kalsa, hiçbir şekilde o manzaralara bakmak istemez. İşte bu yüzden "ona bakınca" veya bu anlama gelen bir ifade kullanılmayarak, *"gözleri cehennemliklere döndürülünce"* ifadesi kullanılmıştır.

Ayetin anlamı şudur: A'raftakiler ara sıra cehennemliklere bakınca, kendilerinin de onlar gibi cehenneme konmaktan Allah'a sığınarak, *"Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile birlikte kılma."* derler.

A'raftakilerin bu duaları, onların derecelerinin düşüklüğüne ve *"cennete... gireceklerini uman cennetlikler"* ifadesinin cennete girmeyi

umduklarına delâlet etmesi gibi cehenneme girmekten korktuklarına delâlet etmez. Çünkü bu duayı ululazm peygamberler, nebiler, salih kullar ve Allah'a yakın melekler de yapmışlardır. Bu dualar, dua edenin derecesinin düşük olduğuna ve durumundan şüpheli olduğuna, en zayıf bir işaretle bile, delâlet etmezler.

Buraya kadar söylediklerimiz, *"gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce"* ve *"derler"* ifadelerindeki çoğul zamirleri "rical" kelimesi ile bağlantılı kılarak ayeti tefsir edenlerin görüşüdür.

Fakat sen de biliyorsun ki, burada zamir kullanılmış olması, bir sonraki ayetin başındaki *"A'raftakiler... şöyle seslenirler"* ifadesinde ism-i zahir kullanılmış olması ile uyuşmaz. Çünkü bu dört ayette A'raftakilerin nitelikleri anlatılıyor ve onlara ait bilgiler veriliyor. *"Herkesi simasından tanıyan"*, *"cennetliklere... diye seslenirler"*, bir ihtimalle göre *"henüz cennete girmemiş"* ve *"gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce"* ifadelerinde görüldüğü gibi. Buna göre bu ayetin başlangıcında da zamir kullanılması gerekirdi. Çünkü bu durumda ifadede, zamir kullanmaktan vazgeçmeyi gerektirecek bir anlam karışıklığı veya görünen başka bir incelik yoktur.

Dolayısıyla anlaşılan, *"gözleri"* ve *"derler"* ibarelerindeki çoğul zamirler, *"cennetlikler"* ifadesine racidir ve bu cümle, cennetliklerin gözleri cehennemliklere kayınca yaptıkları duayı haber veriyor. Tıpkı bir önceki cümlede cennetliklerin cennete girmeye yönelik umutları açıklandığı gibi. Bunların hepsi, cennete girmelerinden öncesine aittir.

48) A'raftakiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler...

Ayette, A'raftakilerin bu adamları simalarından tanıdıkları belirtiliyor. A'raftakiler, onların simalarından cehennemlik olduklarını tanıdıkları gibi, onların diğer bazı özel durumlarını da anlarlar. Nitekim buna daha önce işaret etmiştik.

"Ne kalabalığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı." ifadesi, cehennemliklere yöneltilmiş bir azarlama ve dünyevî sebepler ile ilişkilerinin kesildiğinin bildirimidir. Çünkü onlar dünyada hakka burun kıvrıyorlar, onu küçümsüyorlar ve sayılarının çokluğuna aldanıyorlardı.

49) Allah, onları hiçbir rahmete erdirmez diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?!...

Ayette cennetliklere işaret ediliyor. İstifham takrirîdir; başka bir deyişle, sorunun cevabı evettir. Yani bu gördüğünüz cennetlikler, tutturdukları kulluk yolunda kesinlikle hiçbir hayır elde edemeyeceklerini söylediğiniz kimselerdir. "Rahmet" kelimesinin olumsuz bir söz akışı içinde nekire (belirtisiz) olarak kullanılması, rahmetin her türünden mahrum kalmayı ifade eder. Onlar gerçekten müminlerin hiçbir hayır elde edemeyeceklerini söylüyorlardı.

"Girin cennete! Artık size bir korku yok ve artık siz hiç üzülmeyeceksiniz." Bu emir, A'raf'takiler tarafından müminlere yöneltiliyor. Bir önceki soru cümlesinde müminlerin durumu anlatıldıktan sonra cennete girmeleri emrediliyor. Sözün akışından çıkan anlam budur.

Bazıları cennetliklere yönelik bu emrin Allah tarafından verildiğini ve ifadenin anlamının şu olduğunu söylüyorlar: "Allah cennetliklere buyurur ki: Girin cennete! Sizin için geleceğiniz ile ilgili bir korku olmadığı gibi, içinde bulunduğunuz anı gölgeleyecek bir şeyden dolayı üzülmeye de gerek yoktur." Bu tefsircilere göre bu emrin Allah tarafından verildiğinin açıkça ifade edilmemesinin sebebi, bunun böyle olduğunun karineler yolu ile bilinmesidir. Yine onlara göre bunun Kur'an'da ve halis Arapların dilinde pek çok örneği vardır.

Fakat bu görüş yerinde değildir. Çünkü yukarıda değinildiği gibi sözün akışı bu görüşü desteklemiyor ve karineler buna delâlet etmiyor. Bir yerde anlamı hemen akla geldiği için "demek" ve "söylemek" kökünden gizli bir fiilin varlığını farz etmek caizdir diye istenen her yerde böyle bir şey farz etmek caiz olmaz. Burada hangi söz akışı, hangi karine buna delâlet ediyor?

A'RAF'IN ANLAMI

A'raf kelimesi, Kur'an'da sadece Â'râf Suresi'nin bu dört ayetinde (46-49) zikredilmiştir. Bu ayetler üzerindeki incelememizin sonucuna göre A'raf, kıyamet günü ortaya çıkacak olan yüce insanî makamlardan biridir. Yüce Allah bu makamı, mükâfat ve ceza yurtları arasında, bu yurtları birbirinden ayıran bir perde, bir engel olarak ifade ediyor. Perde, doğal olarak her iki tarafla ilişkili olmakla birlikte, bu iki tara-

fin hükmü dışındadır. Bu engelin tepeleri, yüksek yerleri vardır ve bu tepelerde bazı adamlar bulunmaktadır. Bu adamlar, ilkinden sonuncusuna kadar bütün insanlara yukardan bakarlar. Herkesi, en yücesinden en aşağısına kadar bütün farklı dereceleri ile bulunduğu makamda görürler. Herkesi özel durumu ve ameli ile tanırırlar. İstedikleri kimse ile konuşabilirler. İstediklerine güvence verirler ve Allah'ın izni ile cennete girme emri verirler.

Bunlardan anlaşılıyor ki, bu kimselerin özel bir konumu vardır. Bu konum iyi ameller sayesinde elde edilen mutluluk ile kötü işler yüzünden karşılaşılan bedbahtlık dışında bir konumdur; bu iki makamın her ikisinin de üstünde olduğu için bu makamların her ikisi için de hüküm ve egemenlik kaynağı olan bir makamdır.

Daha iyi anlaşılabilmesi için bu makamı padişahların çevresinde oluşan hiyerarşinin ışığında değerlendirebiliriz. Bilindiği gibi dünya hükümdarlarının çevresinde onların nimetleri ile nimetlenen, merhametlerinin kapsamına giren, canlarının istediği gibi mutlu hayat süren mutlu bir kesimin yanı sıra zindanlarda ceza çeken, acı içinde kıvranan bahtsız bir kesim vardır. Bunlar, mutlu ve bedbaht kimselerdir. Bunların arasında birbirlerine karışmalarını önleyen bir üçüncü kesim vardır. Bu üçüncü kesim, bu iki kesime hükmeder, onların işlerini düzenler. Bu kesimin bir bölümünü, hizmet elemanları oluşturur. Bunlar, mutlu kesime nimet sunarak ve bedbahtlara azap ileterek hükümdara hizmet ederler. Kendileri de mutlu kesimdendirler. Bu kesimin diğer bir bölümü, hizmet elemanlarının ötesindedir. Bunlar, bütün bu kesimlerin işlerini düzenlerler ve hükümdara en yakın araçlardır. Onlar da mutlu kesimdendirler. Çünkü mutluluğun mutlaklık ve kayıtlılık bakımından değişen, farklı dereceleri vardır.

Hesaplaşma gününün hükümdarı olan yüce Allah için de böyle bir uygulama sistemi imkânsız değildir. O, insanların bir kesimini rahmetinin kapsamına alarak iyilikleri sayesinde onları cennete koyabilir ve bereketlerini onlara bol bol ihsan edebilir. Çünkü O, büyük lütuf sahibi ve günahların affedicisidir. Buna karşılık, insanların bir başka kesimini de işledikleri kötülükler yüzünden cehenneme koyabilir. Çünkü O, üstün iradeli, intikam alıcı, şiddetli azabı olan ve günahkârları yakalayandır. Bunların yanı sıra bir üçüncü kesim insanlara da kendisi ile sözü edilen iki kesim arasında aracılık etme izni verebilir. Bu kim-

seler, O'nun bu iki kesim hakkındaki emirlerini ve hükümlerini yürütürler veya O'nun kimin mutlu ve kimin bedbaht olduğu ile ilgili hükmünü insanlara bildirirler. Çünkü O, kahredici birdir, her şeyi dilediği gibi kahreder. İstedliğini aracı, istediğini mutlu ve dilediğini bedbaht yapar. *"Bugün mülk kimindir? Bir ve kahredici olan Allah'ındır."* (Mü'min, 16) ayetinde buyrulduğu gibi. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

* * *

50) Cehennemlikler cennetliklere, "Sudan veya Allah'ın size sunduğu yiyeceklerden biraz da bize verin." diye seslenirler...

Ayette geçen "efizû" kelimesinin mastarı olan "ifaze", suyun taşıp akması anlamına gelen "feyz" kökündendir. *"Gözlerinden yaşlar akarken onların şöyle dediklerini görürsün."* [Mâide, 83] ayetinde buyrulduğu gibi. Yani onların gözleri yaşla dolup taşar. Allah'ın cennetliklere verdiği diğer nimetlerin suya atfedilmesi, buradaki akıtmakla mecazî bir genelleme yapılarak sıvısı ile katısı ile her türlü nimetin dökülmesinin kastedildiğini gösterir. Bazıları ise buradaki akıtmanın bol nimet verme anlamında hakikî bir ifade olduğunu, buna göre suya ve diğer nimetlere bağlanmasının hakikî bir bağlantı olduğunu söylemişlerdir.

Her iki yoruma göre bu ayette, cennetliklerin konumunun cehennemliklerin konumundan yüksek olduğuna dair işaret vardır.

Suyun diğer nimetlerden ayrılması ve diğer nimetlerden önce zikredilmesine gelince; çünkü aşırı sıcaklık tarafından kuşatılmış bir insanın aklına ilk gelen nimet soğuk su olur, öncelikli ihtiyacı o olur.

51) Onlar ki oyun ve eğlenceyi din edindiler...

Ayette geçen "lehv", insanı önemli işinden alıkoyan şey demektir. "Laib" ise hayalî, gerçek dışı bir amaçla yapılan eylem anlamına gelir. Yine ayette geçen "garrethum" fiilinin kökü olan "gurur", iyi niyetli görünüp içten kötü maksatlı olmak demektir. "Nesû" fiilinin kökü olan "nisyan", hatırlamanın karşısı olan unutmak anlamındadır. Kimi zaman da bir şeyi terk etme, onu unutulmuş şey gibi önemsiz görme anlamına gelir ki, bu ayette bu anlamda kullanılmıştır. "Yechadûne" fiilinin kökü olan "cehd", ret ve inkâr anlamına gelir.

Kâfirlerin mahiyetini açıklayan bu ayette kâfirliğin üç ayrı açıklamasına yer veriliyor: Birincisi; insanın dinini oyun ve eğlence yerine koyması ve dünya hayatına aldanmasıdır. İkincisi; yüce Allah'ın huzuruna çıkılacağı günü unutmaktır. Üçüncüsü; yüce Allah'ın ayetlerini inkâr etmektir. Bu açıklamaların her üçünün de kendine has gerekçesi vardır.

"Onlar ki oyun ve eğlenceyi din edindiler." ayeti, insanın hiçbir durumda dinsiz olamayacağına, kendini oyuna ve eğlenceye veren, hayatını bunlara adayan kimsenin bile dine muhtaç olduğuna delâlet eder. Çünkü, *"Onlar, insanları Allah yolundan alıkor, o yolu eğri göstermeye yeltenirler."* (A'râf, 45) ayetini açıklarken işaret ettiğimiz gibi din, insanın dünyada izlediği, izlemekten kaçınamayacağı hayat yolu demektir. Yüce Allah, dini insan fitratının yönlendirmelerine ve çağrılarına göre düzenlemiştir. Bu yol, insana mahsus ve insanla bağlantılı dindir. Bu yol, insan için önemli olan ve onu hayat mutluluğundan ibaret olan gerçek amaca ileten yoldur.

İnsan bu yolu izledikçe Allah'ın koyduğu fitrî din üzerinde olur. İnsan bu yolu bırakarak maddî hazlardan oluşan hayalî amaçlara ileten başka yollara saptıkça, mutluluğa erdirmeyen faydasız ve geçici arzularla aldandıkça, oyun ve eğlenceyi din edinmiş ve dünya hayatının süslü görüntülerine aldanmış olur.

Onlar nasıl bugünleri ile karşılaşacaklarını unuttular... ise, bugün de biz onları unutturuz.

Yani onlar nasıl bugünü unutup onun gerektirdiği iyi işleri yapmadılar ve ayetlerimizi yalanladılar ise, biz de bugün onları kendi hâllerine bırakarak mutluluklarının gereklerini yerine getirmiyoruz. Bu ayet, Allah'ın ayetlerini yalanlamayı kıyamet günü Allah tarafından unutulmanın sebebi sayma bakımından şu ayete benziyor: *"İşte böyle. Sana bizim ayetlerimiz geldi, sen onları unuttun. Bugün de sen öyle unutulursun."* (Tâhâ, 126) Yalnız buradaki inkâr yerine Tâhâ Suresi'ndeki ayette unutmaya fiili kullanılmıştır.

52) Biz onlara ilme dayalı ayrıntılı açıklamalarla donattığımız, doğru yol kılavuzu ve inanan bir topluluk için rahmet olan bir kitap (Kur'ân) getirdik.

Bu ayetle, sözün başına, yani bu ayetlerin ilki olan *"Allah adına*

yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olabilir?" ayetine dönülüyor. Yani, bu kimselerden kim daha zalim olabilir? Kimse olamaz. Çünkü biz onlara gerekli delilleri gösterdik, onlara ayrıntılı açıklamalar yaptık, kendilerine tafsilatlı kitap gönderdik ve o kitabı onlara, inişine ilişkin bilgimiz altında indirdik.

Ayetteki "ilme dayalı" ifadesi, "onlara getirdik" fiili ile bağlantılıdır. İfade, getirilen kitabın gerçek olduğuna yönelik bir kanıtlama amacı içerir ve anlamı şöyledir: Onlara hak içerikli bir kitap getirdik. Nasıl hak içerikli olmaz ki?! Oysa o kitap, içerdiği konularla bizim bilgimiz altında inmiştir.

"Doğru yol kılavuzu ve inanan bir topluluk için rahmet olan bir kitap getirdik." Yani herkese kılavuz ve yol gösterici, fakat sadece iman edenlere rahmet olan bir kitap gönderdik veya iman edenler için kılavuz, maksada ulaştırıcı ve rahmet olan bir kitap gönderdik. Birinci açıklama, delil gösterme makamı olan bu makama daha uygundur.

53) Onlar, ille de onun somut yorumunu mu bekliyorlar?...

Ayette geçen "tevil (yorum)" kelimesinin sonundaki zamir kitaba racidir. *"Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir..."* (Âl-i İmrân, 7) ayetinin tefsiri sırasında vurguladığımız gibi Kur'ân dilinde tevil (yorum) bir hükme, bir habere veya ortaya çıkan başka bir şeye dayanak olan bir gerçek demektir. Bu dayanak oluşturma, zahirin batına ve örneğin asla dayanması şeklinde olur.

Buna göre, *"Onlar, ille de onun somut yorumunu mu bekliyorlar?"* ifadesinin anlamı şudur: Allah adına yalan uyduranlar ve Kur'ân'ın gösterdiği kesin delillere rağmen onun ayetlerini inkâr edenler, ille de Kur'ân'ın açıklamalarına, hükümlerine, uyarılarına ve müjdelelerine gerekçe ve dayanak oluşturan gerçeğin ortaya çıkmasını mı bekliyorlar? Eğer bekledikleri bu olmasaydı, Kur'ân'ın içerdiklerini uygulamayı terk etmezlerdi.

Arkasından yüce Allah onların durumunu şöyle anlatıyor: *"Somut yorumu ortaya çıktığı gün onu vaktiyle unutmuş olanlar, 'Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdi. Şimdi bize şefaatecek aracılarımız var mı veya işlemiş olduğumuz kötülüklerden farklı işler yapmak üzere tekrar geri döndürülür müyüz?' derler."* Yani kıyamet günü gerçek ortaya çıktığı zaman o günü hesap dışı bırakanlar, peygamberlerin

getirdikleri ve uymalarını istedikleri hükümlerin gerçek olduğunu ve yeniden diriltilip yaptıkları işlerin karşılıklarını görecekları yolundaki uyarılarının doğru olduğunu anlarlar.

O durumda ellerinin hayırdan yana bomboş olduğunu, kötü işleri yüzünden mahvolmaya mahkum olduklarını gördüklerinde, bu kötü durumdan kurtulmaları için şu iki şeyden birini isterler: Ya kendilerini mahvolmaktan kurtaracak araçlar isterler veya tekrar dünyaya gönderilip iyi işler yapmayı, bir daha eski kötülükleri işlememeyi isterler. İşte ayetteki, *"Şimdi bize şefa'at edecek araçlarımız var mı veya işlemiş olduğumuz kötülüklerden farklı işler yapmak üzere tekrar geri döndürülür mü?"* ifadeleri onların bu isteklerini naklediyor.

"Onlar, kendilerini ziyan etmişler ve uydurdukları ilâhlar onları bırakıp kaybolmuştur." ifadesi, onların ya şefa'atçi bulma veya dünyaya döndürölme şeklindeki iki isteklerinin sebebini açıklıyor. Sanki, *"Niçin bu iki şeyi istiyorlar?"* diye sorulmuş da bu soruya şu karşılık verilmiştir: *"Çünkü onlar, oyun ve eğlenceyi din edinmekle, teslim olacaklarına inkârcılığı tercih etmekle kendilerini ziyan etmişlerdir."* Şimdi dünyada teslim olmalarına engel olan saptırıcı iftiraları kayıplara karışmış ve davranışlarını düzeltme ihtiyacında olduklarını açıkça görmüşlerdir. Bu düzeltmeyi ya kendileri yapacaklar veya kendilerine şefa'atçi olacak araçlar gerçekleştirecekler.

Tefsirimizinin birinci cildinde, **"şefa'at"** ile ilgili incelememizde vurguladığımız gibi, *"Bize şefa'at edecek araçlarımız var mı?"* ifadesi, insanlara şefa'at edecek çok sayıda aracının olduğuna delildir. Çünkü ayette *"Bize şefa'at edecek bir şefa'atçi var mı?"* denmiyor, *"Bize şefa'at edecek araçlarımız var mı?"* deniyor.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Bizi yoldan çıkaranlar, o günahkârlardan başkası değildir."* (Şuarâ, 99) ayeti hakkında şunları buyurdu: *"Çünkü onlar, onları kendi yollarına çağırdılar. Yüce Allah bu iki tarafı cehennemde bir araya getirdiği zaman onlar için şöyle buyuruyor: 'Sonrakiler, kendilerinden öncekiler için, 'Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı; onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver.' derler.' Yine onlar hakkında buyuruyor ki: 'Her ce-*

henneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur. Sonunda hepsi orada bir araya gelince, birbirlerine uzak dururlar, birbirlerine lânet ederler.' Yani birbirinin kafasını yarmak isteği ile birbirlerine karşı çıkarlar. Böylece başlarına gelen büyük azaptan kurtulmak isterler. Fakat gün; deneme, sınama, mazeret kabul etme ve kurtuluş günü değildir." [c.2, s.31, bab:17, h: 1]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s), "Her cehenneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur." diye başlayan sözleri, ayetin anlamını nakleliyor.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh'ten naklen Berâ b. Âzib'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimizin (s.a.v), "*Gök yüzünün kapıları onların yüzüne açılmaz.*" ifadesinin orijinalinde geçen "lâ tufettehu" ibaresini, "lâ yufettehu" şeklinde okuduğu rivayet edilir.

Yine aynı eserde Tayalisi'ye, İbn Şeybe'ye, Ahmed'e, Hunad b. Sırrî'ye, Abd b. Humeyd'e, Ebu Davud'a -Sünen'inde-, İbn Cerir'e, İbn Ebî Hatem'e, Hâkim'e -rivayeti sahih kabul etmiştir-, İbn Mürdeveyh'e, Beyhakî'ye -Azab'ul-Kabr eserinde- dayanılarak verilen bilgiye göre Berâ b. Âzib şöyle demiştir: "Peygamberimizle birlikte ensardan birinin cenazesini toprağa vermeye çıktık. Mezarlığa vardığımızda mezarı kazma işi henüz bitmemişti. Peygamberimiz oturdu. Biz de çevresinde oturduk. Başımıza kuş konmuş gibi hareketsizdik. Peygamberimiz (s.a.v) elindeki bir tahta parçası ile toprağı karıştırıyordu. Birden başını kaldırdı ve iki veya üç kere, 'Kabir azabından Allah'a sığın!' dedi."

"Arkasından sözlerine şöyle devam etti: Mümin kul dünyadan ayrılıp ahiret yolculuğuna çıkmak üzereyken yanına gökten melekler iner. Bu meleklerin yüzleri güneş gibi parlak olur. Yanlarında cennet kefenleri ve cennet hanutu bulunur. Müminin karşısına geçip otururlar. Bir anda mümin, karşısında gözü alabildiğince melek görür. Arkasından ölüm meleği gelip baş ucuna oturur ve 'Ey temiz ruh, Allah'ın affına ve hoşnutluğuna kavuşmak üzere bedenden çık.' der."

"Böylece müminin ruhu, kırbanın ağzından su akar gibi akarak bedeninden çıkar. Gerçi siz olayı başka türlü görürsünüz. Ölüm meleği ruhu alır. Ölüm meleği ruhu alınca, öbür melekler onu bir göz kırpması süresince dahi onun elinde bırakmayarak onu ondan alırlar ve ge-

tirdikleri hanuta sararlar. Bunun üzerine ondan yeryüzündeki en güzel misk kokusu gibi bir koku yayılır."

"Sonra onu alıp yücelere doğru yola çıkarırlar. Yolda rastladıkları her melek topluluğu, 'Bu güzel ruh kimindir?' diye sorar. Onu taşıyan melekler, adamın dünyadaki en güzel isimlerini söyleyerek, 'Falan oğlu filanın ruhudur.' derler. Böylece dünya semasına varınca kapının açılmasını isterler. Kapı açılır. Her gökte bulunan mukarrep melekler, onu bir sonraki göğe kadar uğurlarlar. Böylece yedinci göğe kadar yükselir. Oraya varınca yüce Allah, 'Bu kulumun yazısını yücelere yazın ve onu yeryüzüne geri götürün. Çünkü ben insanları topraktan yarattım, oraya geri gönderirim ve yine oradan çıkarırım.' der. Bunun üzerine o müminin ruhu cesedine döndürülür."

"Arkasından iki melek gelip yanına oturur ve ona, 'Rabbim kimdir?' diye sorarlar. Mümin kul, 'Rabbim Allah'tır.' der. Melekler, 'Dinin nedir?' diye sorarlar. 'Dinim İslâm'dır.' der. Melekler, 'Size gönderilen şu adam için ne dersin?' diye sorarlar. 'O Allah'ın elçisidir.' der. Melekler, 'Bunları nereden öğrendin?' diye sorarlar. Mümin kul, 'Allah'ın kitabını okuyup ona inandım ve onu doğruladım.' der."

"Bunun üzerine gökten, 'Kulum doğru söyledi. Altına bir cennet yatağı serin, üzerine bir cennet elbisesi giydirin ve mezarına cennetten bir kapı açın ki, cennet kokusu ona gelsin.' diyen bir ses işitilir. Arkasından mezarı gözünün görebileceği kadar genişler. Bu sırada güzel yüzlü, güzel kılıklı ve güzel kokulu biri yanına gelerek, 'Hoşuna giden şeylere sevin. İşte sana vadedilen gün, bugündür.' der. Mümin kul, 'Kimsin, yüzün hayır saçıyor?' diye sorar. Adam, 'Ben senin iyi amelini.' der. Bunun üzerine mümin kul, 'Rabbim, kıyamet günü olsun, kıyamet günü olsun da aileme ve malıma kavuşayım.' der."

"Peygamberimiz sözlerine şöyle devam etti: Buna karşılık kâfir kul dünyadan ayrılıp ahiret yolculuğuna çıkmak üzereyken ona da gökten siyah yüzlü melekler iner. Yanlarında çullar vardır. Kâfir kulum karşısına otururlar. Bir anda karşısında gözü alabildiğince melek bulur. Arkasından ölüm meleği gelip baş ucuna oturur ve 'Ey pis ruh, Allah'ın kızgınlığına ve öfkesine uğramak üzere bedeninden çık.' der. Böylece kâfirin ruhu, demir şişin ıslak yünden çekilip çıkarılması gibi bir zorlukla bedeninden ayrılır. Ayrılan ruhu ölüm meleği alır."

"Ölüm meleği o ruhu alınca karşısında bekleyen melekler onu bir göz açıp kapama miktarında bile onun elinde bırakmayarak onu ondan alıp o çulların içine koyarlar. O ruhtan yeryüzündeki en kötü kokulu leş kokusu gibi bir koku etrafa yayılır. Melekler onu alıp yücelere doğru yola çıkarlar. Rastladıkları her melek grubu, "Bu pis ruh kimindir?" diye sorarlar. Taşıyıcı melekler de, adamın dünyadaki en kötü isimlerini sayarak, 'Falan oğlu filanıdır.' derler. Dünya semasına varınca kapının açılmasını isterler, fakat kapı açılmaz."

"Peygamberimiz (s.a.v) sözlerinin burasında, *'Ayetlerimizi yalayanlar ve büyüklük taslayarak onlardan yüz çevirenler var ya, gökyüzünün kapıları onların yüzlerine açılmaz.'* [Â'râf, 40] ayetini okudu. Yüce Allah, 'Bu kulun yazısını siccîne, en alt tabakadaki yere yazın.' buyurur. Bunun üzerine ruhu yere atılır."

"Peygamberimiz sözlerinin burasında, *'Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten yere düşmüş de kuşlara yem olmuş veya rüzgar tarafından sürüklenerek ıssız bir köşeye atılmış gibi olur.'* [Hacc, 31] ayetini okudu."

"Arkasından o kulun ruhu cesedine döndürülür. Sonra iki melek gelerek yanına otururlar ve 'Rabbin kimdir?' diye sorarlar. Kâfir kul, 'Haa, bilmiyorum.' der. Melekler, 'Dinin nedir?' diye sorarlar. Adam, 'Haa, bilmiyorum.' der. Melekler, 'Size gönderilen şu adam için ne dersin?' diye sorarlar. Adam, 'Haa, bilmiyorum.' der. Bunun üzerine gökten, 'Kulum yalan söyledi. Altına bir cehennem yatağı serin ve mezarına cehennemden bir kapı açın.' diyen bir ses işitilir. Bunun üzerine cehennemin sıcaklığı ile boğucu zehri o kulu sarar ve mezarı o kadar daralır ki, kaburgaları birbirine geçer."

"Arkasından yanına çirkin yüzlü, çirkin kılıklı, kötü kokulu biri gelir ve 'Seni üzen şeylere sevin. Korkutulduğun gün, işte bugündür.' der. Adam, 'Kimsin? Yüzün kötülük saçıyor.' der. Adam, 'Ben senin kötü amelinim.' der. Bunun üzerine kâfir kul, 'Rabbim kıyamet günü gelmesin.' der."

Ben derim ki: Bu rivayet, meşhur rivayetlerden biridir. Bizim aktardığımız şekilde birçok yazarın kitabında yer almıştır. Bu anlamda Şii kanallardan gelen ve Ehlibeyt İmamları'ndan nakledilen rivayetler de vardır. Bunların bazılarına bu kitabın birinci cildinde, *"Allah yo-*

lunda öldürülenlere de 'ölüler' demeyin." (Bakara, 154) ayetinin arkasındaki hadisler ışığında yapılan incelemede yer vermiştik.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Said b. Cenah'a, onun Avf b. Abdullah Ez-dî'ye, onun da Cafer b. Yezid Cu'fî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) kâfirin ruhunun alınması konusunda şöyle buyurmuştur: "Kâfirin ruhu dünya semasına getirildiği zaman gök kapıları yüzüne kapanır. *'Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklük taslayarak onlardan yüz çevirenler var ya, gökyüzünün kapıları onların yüzlerine açılmaz.'* [Â'râf, 40] ayeti bunu bildiriyor. Yüce Allah, 'O ruhu yere geri döndürün. Ben sizi oradan yarattım, oraya döndürürüm ve tekrar oradan çıkarırım.' buyurur."

Ben derim ki: Bu anlamda bir başka rivayet, yine İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilmiş olarak Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde yer almıştır.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ayşe'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), *"Onlar için bir cehennem döşegi ile üzerlerini örtecek bir cehennem yorganı vardır..."* (Â'râf, 41) ayetini okuduktan sonra şöyle buyurdu: "Bu döşek ve yorgan birkaç kat olarak kâfirin üzerine ve altına konur. Adam altındakinin mi, üstündekinin mi daha büyük olduğunu bilmez. Yalnız altındaki döşek onu yükseltirken üstündeki yorgan onu aşağıya iter. Böylece otkaki demir gibi vücudu birbirine girer."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da Abdurrezzak, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh'e dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Ali (a.s), *"Kalplerindeki kini söküp attık."* (Â'râf, 43) ayetini okuduktan sonra, "Vallahi bu ayet, biz Bedir savaşçıları hakkında indi." dedi.

Ben derim ki: Bu cümlelerin Mekke döneminde inen bu ayetler arasında yer alması, onun Bedir Savaşı veya Bedir savaşçıları hakkında inmiş olması ihtimalini ortadan kaldırıyor. Aynı cümle, *"Kalplerindeki kini söküp attık. Onlar, orada karşılıklı koltuklarda oturan kardeşlerdir."* (Hicr, 47) ayetinde de Mekke döneminde inen cennetlikler ile ilgili ayetler arasında yer almıştır.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn Ebî Hatem aracılığı ile Hasan'a dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Cennetlikler sıratı geçtikten sonra durdurulurlar ve dünyada birbirlerine karşı yapmış oldukları haksızlıklar ödeştirilir. Böylece bir-

birlerine karşı kalplerinde hiçbir kin ve düşmanlık olmaksızın cennete girerler."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da Neseî'ye, İbn Ebî'd-Dünya'ya, İbn Cerir'e ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Ebu Hüreyre, Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Cennet-teki yerini gören her cehennemlik kul, 'Ah, Allah bizi hidayet etseydi!' der. Bu sözler, onların özleminin ifadesi olur. Buna karşılık cehennemdeki yerini gören her cennetlik kul da, 'Allah bizi hidayet etmemiş olsaydı!' der. Bu sözler onların şükrü olur."

Yine aynı eserde İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Abd b. Humeyd, Dare-mî, Müslim, Tirmizî, Neseî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ebu Hüreyre ve Ebu Said'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), *"Onlara şöyle seslenilir: İşte size cennet! İşlediğiniz iyi amellerin karşılığı olarak size miras kaldı."* [Â'râf, 43] ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Onlara, 'Hep sağlıklı olun, hiç hastalanmayın; hep mutlu olun, hiç ümitsiz olmayın; hep genç kalın, hiç ihtiyarlamayın; sürekli yaşayın, hiç ölmeyin.' diye seslenilir."

Ben derim ki: Cennete vâris olmanın anlamı hakkında başka ri-vayetler de var. İleride onlara yer vereceğiz.

el-Kâfi adlı eserde¹ ve Tefsir'ul-Kummî'de² Muhammed b. Fu-zayl'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s), *"Bu sırada bir çağrıcı, aralarında şöyle bağırır: Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine ol-sun."* [Â'râf, 44] ayeti hakkında, bu çağrıcının İmam Ali (a.s) olduğunu söylemiştir.

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşî,³ İmam Rıza'dan (a.s) ve Rav-zet'ül-Vâizîn adlı eser,⁴ İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakletmiş-tir. Rivaytte, "Çağrıcı Ali'dir (a.s)." denmiştir.

Meanî'l-Ahbar adlı eserde Cabir Cu'fî'ye dayanılarak verilen bil-giye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurmuştur: "İmam Ali, Nehrevan dönüşü Kûfe'ye geldiğinde Muaviye'nin ona küfrettiği-

1- [c.1, s.426]

2- [c.1, s.231]

3- [c.2, s.17, h:41]

4- [s.85]

ni, hakaret ettiğini ve taraftarlarını öldürdüğünü haber alınca, bir konuşma yaptı. Konuşmasının bir yerinde şöyle dedi: Dünya ve ahiret-teki çağrıcı benim. *'Bu sırada bir çağrıcı aralarında şöyle bağıırır: Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun.'* ayetinde sözü edilen çağrıcı benim. *'Allah ve Resulü'nden bir bildiridir...'*¹ ayetinde zikdedilen bildiri benim." [Meanî'l-Ahbar, s.58]

Ben derim ki: İmam Ali (a.s), "O bildiriye tebliğ eden çağrıcı benim." demek istiyor. Sözlerinin başından bu anlaşılıyor. İmam, bu sözleri ile Tevbe Suresi'nin ayetlerinin hikâyesine işaret etmiştir.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde Hâkim Ebu'l-Kasım Haskanî'nin, Muhammed b. Hanefiyye'ye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "O bildiriye tebliğ eden çağrıcı benim."

Yine Haskanî'nin, Ebu Salih'e dayanarak verdiği bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İmam Ali'nin Kur'ân'da geçen öyle isimleri var ki, halk bunları bilmez. Bunlardan biri, *'Bu sırada bir çağrıcı aralarında şöyle bağıırır.'* ayetinde geçen 'müezzîn (çağrıcı)' ismidir. İmam Ali, mahşer kalabalığı içinde, 'Allah'ın lâneti, benim velâyetimi yalayanların ve hakkımı önemsemeyenlerin üzerine olsun!' diye bağıracaktır."

Alusî, Ruh'ul-Meanî adlı tefsirinde, *"Bu sırada bir çağrıcı aralarında şöyle bağıırır."* ayetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu çağrıcı, Sur'a üfleyecek olan melektir. Bir görüşe göre o kişi, cehennemın koruma görevlisi olan Malik'tir. Başka bir görüşe göre Allah'ın emri ile bu çağrıyı yapacak olan kişi, bu iki melek dışında bir başka melektir. İmamiyye mezhebinin İmam Rıza'ya ve İbn Abbas'a dayandırdığı rivayete göre ise bu çağrıcı, İmam Ali'dir. Bu rivayete Sünnî kaynaklarda rastlanmamıştır. İmam Ali'nin o sırada çağrıcı olacağı uzak bir ihtimaldir. Çünkü kendisi o sırada cennette olacaktır."² (Alusî'den yapılan alıntı sona erdi.)

el-Menar tefsirinin yazarı, Alusî'nin bu sözlerini naklettikten sonra şöyle diyor: "Hadis ravilerini değerlendiren eserleri yazanlar, mezhep ayırımı yapmamışlardır. Onların ileri gelenleri arasında Abdurrez-zak

1- [Tevbe, 1]

2- [Ruh'ul-Meanî, c.8, s.123]

ve Hâkim gibi Ali ve evlâtlarının Şîîlerinden sayılanlar da vardır. Onların hemen hepsi de, birçok Şîî raviyi güvenilir saymışlardır. Alusî'nin sözünü ettiği bu rivayet, eğer sağlam bir rivayet zincirine dayanıyorsa, onu kabul ederiz ve İmam Ali'nin o sırada cennette olmasını bu çağırışı yapmasına engel saymayız. Eğer bu çağırışı yapmanın İmam Ali için üstünlük ve mükâfat anlamı taşıyacağını düşünsek, bu rivayeti, sahihin altındaki bir rivayet zincirine dayansa bile kabul ederdik. Sadece rivayetin mevzu olmamasını, rivayet zinciri daha güçlü ve metni daha sağlam bir başka rivayete ters düşmemesini şart koşmakla yetinirdik."¹ (el-Menar'dan yapılan alıntı burada sona erdi.)

el-Menar yazarının Alusî'ye verdiği cevap güzeldir. Yalnız şunu belirtelim ki, bizim mezhebimize göre âhâd nitelikli (tek kanaldan gelen) rivayetler, koşulsuz olarak delil olmaz. Bu tür rivayetlerin delil olabilmeleri için kişinin şahsına güven veren karinelerle donanmış olmaları gerekir. Bu şart dinin temel esaslarında, tarihte, faziletlerde ve diğer alanlarda geçerlidir. Sadece fikhî konular bundan müstenadır. Çünkü fıkıh alanında rivayetin, insanların geneline güven veren türden olması yeterlidir. Ama bütün bu alanlarda rivayetlerin Kur'ân'la çelişik olmamaları gerekir. Bu konudaki ayrıntılı bilgi, fıkıh usulünün alanına girer.

Söz konusu çağrı yapma yetkisinin (çağrıcılığın) bir üstünlük sebebi olduğu ise, şüphe edilmemesi gereken bir gerçektir. Bunu anlamak için ahiretteki çağrı yapma yetkisini dünyadaki çağrı yapma yetkisi ile karşılaştırmak gerekir. Çağrı yapmak, bir hükmü sahibi adına muhataplarına bildirmektir. Çağrı yapan kimse, hükmün sahibi ile muhatapları arasında bağlantı kuran bir aracıdır. Aracılığın şerefi ve şerefsizliği, kimin tarafından olduğuna bağlıdır. Besbelli ki, eğer aracılık yüce Allah tarafından olursa, şerefi ve üstünlüğü hiçbir şey ile karşılaştırılmaz. "*İnsanlara hacı ilân et.*" (Hac, 27) ayetinde İbrahim Peygamber'e ve "*Allah ve Resulü'nden insanlara yönelik bir bildiridir.*" (Tevbe, 3) ayetinde İmam Ali'ye verilen aracılık gibi.

Bu durum, hüküm sahibinin hükmünün, muhataplarına iletildiği teşriî çağrılar ve bildirimler için geçerlidir. Kıyamet günündeki "*Allah'ın lâneti zalimler üzerine olsun.*" şeklindeki teşriî nitelikte olma-

1- [el-Menar, c.8, s.426]

yan çağrı ve bildirim ise, zalimlerin Allah'tan tamamen uzak olmaya, sürekli ve mutlak lânete mahkûm olduklarının bildirimidir. Bu bildirim, peygamberler yolu ile bildirilen uyarıların gerçek olduğu zalimlere gösterildikten sonra yapılıyor. Bu bildirimde, vaatlerin ve tehditlerin gerçekliklerinin ortaya çıkması sonucu zalimlere ulaşan kötü akıbet dile getiriliyor. Bu noktayı iyi anla, gerçekleri sakın küçümseme ve elinden geldiği oranda onları aramayı ihmal etme.

İmam Ali (a.s), yukarda sözünü ettiğimiz konuşmasında, "Dünyada ve ahiretteki çağrıcı benim." derken, bu noktaya işaret etmiştir.

Bu rivayet, çeşitli Şîî kanallardan İmam Ali'ye, İmam Muhammed Bâkır'a ve İmam Rıza'ya (üzerlerine selâm olsun) dayandırılarak nakledilmiştir.¹ Sünnî kanallardan ise, Hâkim tarafından İbn Hanefiyye aracılığı ile İmam Ali'ye ve Ebu Salih aracılığı ile İbn Abbas'a dayandırılarak nakledilmiştir.² Ebu Salih, rivayetlerine tefsirlerde ve diğer eserlerde yer verilen güvenilir bir ravidir. Böyle olmasına rağmen tefsirciler onun bu rivayetine yer vermemişler. Hatta bu ravinin tefsir ile ilgili bütün rivayetlerine yer veren Suyutî, bu rivayete yer vermemiştir. Bunun sebebini anlayamadım.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir aracılığı ile Cabir b. Abdullah'a dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimiz (s.a.v), "Kıyamet günü mizan kurularak iyilikler ve kötülükler tartılır. Kimin iyilikleri bit yumurtası ağırlığınca da olsa kötülüklerine baskın gelirse, cennete girer. Kimin kötülükleri bit yumurtası ağırlığınca da olsa iyiliklerine baskın gelirse, cehenneme girer." dedi.

"Peki, iyilikleri ile kötülükleri eşit olanların durumu ne olur?" diye sorulması üzerine Peygamberimiz bu soruya, "Onlar, A'raf halkıdır; henüz cennete girmemişler, ama oraya girmeyi umuyorlar." karşılığını verdi.

Yine aynı eserde İbn Cerir ve İbn Münzir aracılığı ile Ebu Zer'a b. Amr b. Cerir'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimize (s.a.v) A'raftakilerin kimler olduğunu sordular. Peygamberimiz de bu soruya şu cevabı verdi: "Onlar, hesapları en son görülecek kullardır.

1- [el-Burhan, c.2, s.16-17, Tahran basımı]

2- [bk. Gayet'ul-Meram, s.353, h: 1 ve 2, Beyrut basımı]

Yüce Allah, kulların hesabını görme işlemini bitirdikten sonra A'raftakilere şöyle buyurur: Sizleri iyilikleriniz cehenneme girmekten alıkoydu, fakat cennete de giremediniz. O hâlde siz benim azatlılarımsınız; cennete girin ve orada istediğiniz gibi dolaşın."

Ben derim ki: A'raftakilerin iyilikleri ve kötülükleri eşit kimseler olduğu yolundaki rivayet, İbn Mes'ud, Huzeyfe ve İbn Abbas gibi sahabîlerden de nakledilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde Hamza Tayyar'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) insanların altı zümreye ayrıldığını belirttikten sonra, "Peki, A'raftakiler kimlerdir?" şeklindeki bir soruya şu cevabı verdi: "Onlar, iyilikleri ile kötülükleri eşit kimselerdir. Eğer Allah onları cehenneme koyarsa, günahları yüzünden koyar. Eğer onları cennete koyarsa, bu rahmetinin eseri olur." [c.2, s.408]

Yine el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Zürene şöyle dedi: "İmam Muhammed Bâkır (a.s) bana, 'A'raftakiler hakkında ne dersin?' diye sordu. Ben, 'Onlar ya mümin veya kâfirdirler. Eğer cennete girerlerse mümin, eğer cehenneme girerlerse kâfirdirler.' dedim. İmam bana, 'Vallahi, onlar ne mümin, ne de kâfirdirler. Eğer mümin olsalardı, müminler gibi cennete girerlerdi. Eğer kâfir olsalardı, kâfirler gibi cehenneme girerlerdi. Fakat onlar iyilikleri ve kötülükleri eşit kimselerdir. Amelleri yetersiz kalmıştır. Onların işi Allah'ın buyruğuna kalmıştır.' buyurdu."

"İmam'a, 'Peki onlar, cennete mi yoksa cehenneme mi girecekler?' diye sordum. Bana, 'Allah onları nasıl bıraktı ise, sen de öyle bırak.' dedi. 'Onların durumunu ileriye mi erteleyeyim?' dedim. İmam, 'Evet, Allah nasıl onların durumunu ileriye erteledi ise, sen de ertele. Dilerse, onları rahmeti ile cennete koyar. Dilerse, günahları sebebi ile cehenneme koyar. Onlara haksızlık etmez.' dedi. 'Kâfir, cennete girebilir mi?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. 'Kâfirlerden başkası cehenneme girer mi?' diye sordum. Bana şu karşılığı verdi: Allah dilemezse hayır. Eğer benim, 'Allah dilerse' şeklindeki sözümü tuhaf bulur ve kabul etmezsen, benimsediğin hakkın dışına çıkmış ve benimle arandaki bağı koparmış olursun." [c.2, s.408]

Ben derim ki: İmam şunu demek istiyor: Eğer benim bu sözümü yadırgar ve kabul etmezsen, benimsediğin hakkın dışına çıkmış olursun ve kalbini bağladığın tasdik bağı çözülmüş olur.

Görüldüğü gibi bu rivayetlerde A'raftakiler, iyilikleri ile kötülükleri tartıda eşit olan kimseler olarak tanımlanıyor. Bu rivayetlerin bazılarında, *"Henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman"* ifadesinin onlarla ilgili olduğu geçiyor ki bu, daha önce açıklandığı üzere A'raf ile ilgili ayetlerle kesinlikle bağdaşmaz.

Üstelik daha önce *"O gün tartı haktır..."* [A'râf, 8] ayetinin tefsirinden edindiğimiz bilgiye göre ayette sözü edilen mizan (tartı), ya ağır basar ki bu, iyiliklerin ağır gelmesi demektir veya hafif kalır ki bu da, kötülüklerin ağır gelmesi demektir. Buna göre tartının hem ağır, hem de hafif gelmesi demek olan iyilikler ile kötülüklerin eşit olması anlamsız olur. Eğer tartıda bazı amellerinin diğer amellerine baskınlığı belirlenemeyen kimselerin olacağı farz ediliyorsa, bunlar kıyamet günü amelleri tartı işlemine tâbi tutulmayan kimseler kapsamına girerler. İyi amelleri boşa çıkan kâfirler ile haklarında kesin hüküm verilmemiş ve yükümlülük kapsamına alınmamış özürlüler (mustazaflar) gibi.

Evet; son rivayetten şu sonuç çıkarılabilir: İyilikleri ile kötülükleri eşit kimselerden maksat, akıbetleri Allah'ın takdirine havale edilmiş mustazaflardır. O, onları dilerse affeder, dilerse azaba çarptırır. Buna göre eşitlik, iyiliklerden ve kötülüklerden hiçbirinin baskın gelmemesi anlamındadır. O zaman tartı problemi ortadan kalkar. Fakat ayetlerin zahiri ile uyuşmama problemi yerinde kalır. Çünkü bu ayetlerde A'raftakilere izafe edilen sıfatlar içinde ancak Allah'a yakın, onurluluk ve mutluluk saflarının önünde yer alan seçkinlerde bulunabilecek sıfatlar vardır. Oysa sözü edilen mustazaflar, mutluluk ehlinde sayılsalar bile, bu alandaki dereceleri düşüktür.

Mecma'ul-Beyan'da verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "A'raf, cennet ile cehennem arasında yer alan bir takım tepelerdir. Her peygamber ve her halife, zamanının günahkârları ile birlikte bu tepelerde durdurulur. Tıpkı ordu komutanının ordusunun güçsüz unsurları ile durması gibi. O sırada iyi kimseler cennete yerleşmiş olurlar. Söz konusu halife, kendisi ile birlikte bekleyen günahkârlara, 'Sizden önce cennete giren iyi amelli kardeşlerinize bakın!' der. Günahkârlar, cennetkilere selâm verirler. 'Onlar... cennetliklere, 'Selâm size!' diye seslenirler.' ayeti bunu belirtiyor."

"Arkasından yüce Allah onların oraya henüz girmediklerini, fakat girmeyi ümit ettiklerini haber veriyor. Yani bu günahkârlar henüz cen-

nete girmemişler, ama peygamberin veya imamın şefaati ile oraya gireceklerini umuyorlar. Bu günahkârlar, cehennemliklere baktıklarında da, *'Rabbimiz, bizi zalimler topluğu ile birlikte kılma.'* derler."

"Arkasından A'rafta bulunan peygamberler ve halifeler bazı cehennemliklere seslenerek, *'Ne kalabalıklığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı... Haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?'* diye azarlarlar. Yani aşağıladığınız, fakirlikleri sebebi ile hor gördüğünüz ve dünyalık imkânlarınıza dayanarak tepeden baktığınız kimseler bu mustazaflar mıydı? Sonra Allah'ın emri üzerine bu mustazaflara dönerek, *'Girin cennete! Artık size bir korku yok ve artık siz hiç üzülmeyeceksiniz.'* derler."

Ben derim ki: Kummî, kendi tefsirinde babasından, o Hasan b. Mahbub'dan, o Ebu Eyyub'dan, o da Büreyd'den rivayet ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) buna yakın anlamda bir rivayet nakletmiştir.

Görüldüğü gibi bu rivayette iyilikleri ile kötülükleri eşit kimseler yerine açıkça mustazaflardan söz ediliyor. Arkasından mustazaflar arasında cennete girmeyi uman ve cehennemlik olmaktan Allah'a sığınan bir grubun olduğunu bildiriyor. Fakat bu grup, Allah tarafından A'rafta olup herkesi simalarından tanıyan kimseler olarak tanımlanmıyor. Böyle olunca bu rivayetin içeriği A'raf konusundaki ayetlerle uyuşmuş oluyor. Geriye tek bir problem kalıyor. O da, bu ayetlerden, cennetliklere selâm verenlerin A'rafta bulunan kimseler olduğunun anlaşılmasıdır.

Anlaşılan, bu rivayetlerde bir karışıklık vardır ve bu karışıklık, bazı ravilerin yanlış anlamalarının rivayete yansımından kaynaklanıyor. Peygamberimizin ve bazı İmamların söyledikleri şu olsa gerek: Mustazaflardan oluşmuş bir grup var ki, Allah onları şefaate veya kendi dileği ile cennete koyar. Fakat nakil sırasında bu husus değişiyor ve gördüğünüz şekle giriyor. Bu açıkça görülüyor.

İbn Abbas'tan, İbn Mesud'dan, Huzeyfe'den ve diğer sahabîlerden gelen, A'raftakilerin iyilikleri ile kötülükleri eşit olan kimseler olduğu yolundaki metinleri farklı rivayetler de böyledir. Tefsir'ul-Kummî'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilen rivayet de bu kategoriye girer. O rivayeti bir kere daha incellersen, bu iddiada ne kadar haklı olduğumuzu görürsün.

el-Basair adlı eserde verilen bilgiye göre Cabir b. Yezid şöyle der: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), A'raf'ı sordum, onlar kimlerdir diye. Bana, 'Onlar, yüce Allah katında yaratılanların en saygınlarıdır.' cevabını verdi." [Basair'ud-Derecat, s.500, h: 16]

Ben derim ki: Ravi, A'raf ile onun üzerindeki adamları bir şeymiş gibi algılamış, İmam Muhammed Bâkır (a.s) da cevabı buna göre vermiştir. Anlaşılan; ravi, A'raf'ın "arîf" ve "ârif (bilgin)" anlamına gelen "urf'un çoğulu olarak ele almıştır. A'raf'ı bu anlamda ele alan başka rivayetler de vardır ki, ilerleyen satırlarda bunların bir kısmına değineceğiz.

Yine aynı eserde Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"A'rafta herkesi simasından tanıyan adamlar vardır."* ayeti hakkında şöyle buyurur: "A'raftakiler biziz; bizim tanıdıklarımız (veya bizi tanıyanlar) cennete girer, bizim tanımadıklarımız (veya bizi tanımayanlar) ise cehenneme gider." [Basair'ud-Derecat, s.499]

Ben derim ki: Rivayetin metninde geçen tabiri "men arefna" ve "men enkerna" şeklinde okursak, "bizim tanıdıklarımız" ve "bizim tanımadıklarımız" manası ortaya çıkar; "men arefena" ve "men enkere-na" şeklinde okursak da, "bizi tanıyanlar" ve "bizi tanımayanlar" anlamı ortaya çıkar. Nitekim bazı rivayetlerde "bizi tanıyanlar ve bizim tanıdıklarımız" ve "bizi tanımayanlar ve bizim tanımadıklarımız" tabirleri birlikte zikredilmiştir.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Esbağ b. Nübate şöyle der: Bir gün İmam Ali'nin yanında idim. Adamın biri ona, *"A'rafta herkesi simasından tanıyan adamlar vardır."* ayetinin anlamını sordu. İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "A'raf biziz; biz taraftarlarımızı simalarından tanırız. A'raf biziz; Allah'ı tanımak ancak bizi tanıma yolu ile mümkündür. A'raf biziz; bizler kıyamet günü cennet ile cehennem arasında dururuz, ancak bizi tanıyanlar ve bizim tanıdıklarımız cennete girer ve yine ancak bizi tanımayanlar ve bizim tanımadıklarımız cehenneme girer. Bu ayetin anlamı budur."

"Eğer Allah dileseydi, insanlar O'nu tanır, O'nun yüceliğini bilir ve O'na varılacak kapıdan giderlerdi. Allah, bizi kendisinin kapıları, kendisinin sıratı, kendisinin yolu ve kendisine gidilen kapısı kıldı." [Basair'ud-Derecat, s.496, h: 6]

Ben derim ki: Bu rivayet, aynı eserde Mukarrin aracılığı ile de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Bu rivayete göre İmam'a soruyu soran, İbn'ül-Kevva'dır. Bu rivayete Mukarrin aracılığı ile Kuleynî de el-Kâfi adlı eserde yer vermiştir. Bu rivayet, "İmam Cafer Sadık'tan (a.s) duyduğum; şöyle buyurdu: 'İbn'ül-Kevva geldi...' şeklinde başlıyor.

Anlaşılan, bu rivayette sözü edilen tanımdan ve tanınamaktan maksat, sevgi ile ve nefret ile tanımdır. Yani sadece bizim velâyetimizi tanıyan ve bizim de itaatlerini tanıdığımız kimseler cennete girer. Aynı şekilde sadece bizim velâyetimizi tanımayan ve bizim de itaatlerini tanımadığımız kimseler cehenneme girer.

Bu tanıma, onların herkesi teker teker tanımları ile aynı şey değildir. Aksi hâlde bu rivayet ile, *"Herkesi simasından tanıyan adamlar..."* ve *"A'raftakiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler..."* ifadeleri arasında uyumsuzluk olur. Bu durum, bazı ravilerin, rivayeti [lafzıyla değil,] anlamıyla nakletmelerinden kaynaklanmış olabilir. Bizim anladığımız bu manayı, aşağıdaki rivayet de desteklemektedir.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde Hâkim Ebu'l-Kasım Haskanî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Esbağ b. Nübate şöyle der: Bir gün İmam Ali'nin (a.s) yanında otururken İbn'ül-Kevva geldi ve İmam'a, *"A'rafta herkesi simasından tanıyan adamlar vardır."* ayetinin anlamını sordu. İmam da ona şu cevabı verdi: "Yazık sana ey İbn'ül-Kevva! Biz kıyamet günü cennet ile cehennem arasında dururuz. Bizi destekleyeni simasından tanıyarak onu cennete koyar, bizden nefret edeni de simasından tanıyarak cehenneme koyarız."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Hilkan şöyle der: Bir defasında İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), *"A'rafta herkesi simasından tanıyan adamlar vardır."* ayetindeki *"A'rafta... adamlar vardır."* ifadesinin anlamının ne olduğunu sordum. Bana, "Kabilelerinizde iyi-kötü herkesi tanıyan kimseler yok mu?" diye sordu. "Evet, var." dedim. "İşte biz, herkesi simasından tanıyan o adamları." dedi. [c.2, s.18]

Ben derim ki: Bu rivayet, A'raf kelimesini "urf" kelimesinin çoğulu olarak kabul etmeye dayanır. "Kutb" kelimesinin çoğulu olan "aktab" gibi. Anlamı ise, "bilinen şey" olur. O takdirde mastar olan bu

kelime ism-i meful anlamına gelmiş olur. Buna göre, "*A'rafta... adamlar vardır.*" ifadesi, "Onların bilinen durumlarının ve meselelerinin havale edildiği adamlar vardır" demek olur.

Bu anlam, A'raf'ın cennet ile cehennem arasındaki perdenin (setin) yüksek yerleri şeklindeki anlamı ile bazı rivayetlerdeki cennet ile cehennem arasındaki kum tepeleri şeklindeki anlamı ile çelişmez. Çünkü kelimenin özü olan bilmek ve tanımak anlamı, kelimenin bütün türevlerinde ve kullanıldığı yerlerde korunmaktadır.

Bilmek gerekir ki, Ehlibeyt İmamları'ndan gelen ve A'raf kelimesine açıkladıklarımıza yakın anlamlar veren çok sayıda rivayet vardır. A'raf ile A'raftakilerin tefsirine ilişkin aktardığımız rivayetlerin, bu konudaki farklı içerikli rivayetler konusunda genel bir fikir vermesi açısından yeterli olduğunu düşünüyoruz.

el-Burhan Tefsiri'nde, Sa'lebî Tefsiri'nden naklen İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "A'raf, sıratın yüksek bir yeridir. Burada Abbas, Hamza, Ali ve iki kanat sahibi Cafer bulunur. Bunlar taraftarlarını (Şiîlerini) yüzlerinin aklığınan ve kendilerinden nefret edenleri yüzlerinin karalığından tanırlar." [c.2, s.21, Kum basımı]

Ben derim ki: A'raftakilerin kimler olduğu hususundaki çeşitli görüşleri aktarırken, bu rivayetin Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde de Sa'lebî Tefsiri'nden naklen Dahhak'a dayanılarak İbn Abbas'tan rivayet edildiğini kaydetmiştik.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Hâris b. Ebî Üsâme (Müsned'inde), İbn Cerir ve Mürdeveyh'in Abdullah b. Malik Hilâlî'ye dayanarak verdikleri bilgiye göre Malik'in babasının şöyle dediği kaydedilir: Biri, "Ey Allah'ın Resulü, A'raftakiler kimlerdir?" diye sordu. Peygamberimiz (s.a.v) bu soruya şu cevabı verdi: "Onlar ana-babalarından izinsiz olarak Allah yolunda savaşa çıkmış ve şehit olmuş kimselerdir. Şehit olmaları cehenneme girmelerine, ana-babalarına itaatsizlikleri ise cennete girmelerine engel olmuştur. Onlar bu yüzden cennete en son gireceklerdir."

Ben derim ki: Ebu Said Hudrî'ye, Ebu Hüreyre'ye ve İbn Abbas'a dayalı olarak bu anlamda başka rivayetler başka yollardan da nakledilmiştir. Daha önce bu rivayetin bu konudaki ayetlerle uyuşmadığını belirtmiştik. Bu konuda kabul edilen prensip şudur:

Eğer savaşa çıkmak farz-ı ayn olursa, ana-babanın izin vermemesi önemli olmaz. Eğer savaşa katılmak farz-ı kifaye olur da ana-babanın izni olmadan savaşa çıkılırsa, bu davranış haram olur ve savaşa ölenin kişiye bir faydası olmaz. Savaşa ölen kişiye faydası olabilmesi için onun bu hükmü bilmeme anlamında mustazaf olması gerekir ki, o takdirde A'raftakilerin mustazaflar olduğunu ileri süren görüşe dönülmüş olur ki, o zaman da o görüşle ilgili eleştiriler gündeme gelir.

AYETLERİN MEALİ

54- Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı, sonra arşa kuruldu; gündüzü gece ile örter. Gece, hızla gündüzü kovalar. Güneşi, ayı ve yıldızları da emri ile baş eğmişler olarak (yarattı). İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!

55- Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin. O, haddi aşanları sevmez.

56- Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmayın. O'na korku ve umut içinde dua edin. Hiç şüphesiz Allah'ın rahmeti, iyi işler yapanlara yakındır.

57- O'dur ki, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeleyici olarak gönderir. Rüzgarlar, ağır bulutları yüklenince, onu ölü bir memleketle sevk ederiz. O bulutlar aracılığı ile oraya su indiririz. Arkasından suyun aracılığı ile her türlü bitkiyi (yerden) çıkarırız. İşte ölüleri de böyle (yerden) çıkarırız. Ola ki, düşünüp ders alasınız.

58- Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Allah'ın izni ile (bol) çıkar. Pis ve kötü memleketin bitkisi ise, çok az çıkar. Biz, şükredenler için ayetlerimizi böyle farklı açılardan açıklarız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, bir önceki ayetler grubu ile bağlantılıdır. Çünkü bir önceki ayetler grubu, Allah'a ortak koşmanın ve O'nun ayetlerini yalanlamanın vebalini anlatıyor ve bunun, insanı ebedî helâke ve sürekli bedbahtlığa sürüklediğini açıklıyordu. Bu ayetler ise, bunun gerekçesini, bütün varlıkların Rabbinin bir olduğu, bütün varlıkların düzenini O'nun plânladığı, buna göre insanların O'na dua ve şükretmeleri gerektiği şeklinde açıklıyor.

Bu ayetlerde âlemlerin Rabbinin birliği şu iki gerekçeye dayandırılıyor:

Birincisi: Allah, gökler ile yeryüzünü yarattı, arkasından bunlar üzerinde en güzel düzeni plânlayarak hepsi arasında bağlantı kurdu. Buna göre O, bütün âlemlerin Rabbidir.

İkincisi: İnsanların yararlandıkları çeşitli rızıkları topraktan bitiren ve bunları yağmur yağdırmak gibi oldukça hayret verici bir yöntemle yaratan, böylece insanların geçim araçlarını hazırlayan O'dur. Buna göre O, insanların eşi-benzeri olmayan tek Rabbidir.

54) Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı.

Göklerin ve gökler ile yeryüzünün yaratılışına sahne olan altı günün ne anlama geldiklerini, Fussilet (Hâ Mîm Secde) Suresi'nin tefsiri sırasında inceleyeceğiz.

Sonra arşa kuruldu; gündüzü gece ile örter. Gece, hızla gündüzü kovalar. Güneşi, ayı ve yıldızları da emri ile baş eğ-mişler olarak (yarattı).

Ayette geçen "isteva" fiilinin kökü olan "istiva"; bir şey üzerinde dengelenmek, istikrar bulmak anlamına gelir. Kimi zaman eşitlenmek anlamına da gelir. Örneğin, "isteva Zeydün ve Amrün" dendiğinde, Zeyd ile Amr'ın eşit olduğu anlatılmak istenir. *"Onlar, Allah katında eşit değildirler."* [Tevbe, 19] ayetinde de bu anlamda kullanılmıştır.

Arş, hükümdarların üzerinde oturdukları taht demektir. Bu kelime, kimi zaman kinaye yolu ile hükümdarlık makamı anlamında kullanılır. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde bu kelime hakkında şu açıklamayı yapıyor:

"Arş, aslında üstü örtülü ve gölgelikli şey demektir. Çoğulu 'urûşdur. *'Duvarları, çatıları üstüne yığılmış...*" [Bakara, 259] ayetinde buyrulduğu gibi. 'Üzüm dallarına arş yaptım.' demek, onlar için çardak benzeri bir şey yaptım demektir. Üzüm dallarının asıldığı çardağı andıran kadınlara mahsus tahtirevana da arş denir. Kuyu üzerine arş yaptım demek, üzerine çatı yaptım demektir. Hükümdarların oturdukları tahta yüceliği itibarıyla arş denir."

"Allah'ın Arşı'nın mahiyetini insanlar bilmezler, sadece adını bilirler. O, sıradan insanların hayal ettikleri gibi bir şey değildir. Eğer öyle olsaydı, -hâşâ- Allah'ı taşıyan bir şey olurdu. O'nun tarafından taşınan bir şey olmazdı. Oysa yüce Allah, *'Hiç şüphesiz Allah, gökleri ve yeri dengede tutarak yörüngelerinden çıkmalarını önlemektedir. Eğer onlar yörüngelerinden çıkacak olsalar, onları O'ndan başka hiç kimse dengede tutamaz.'* [Fâtır, 41] buyuruyor."

"Bazılarına göre arş, en üstteki felek ve kürsî de yıldızlar feleğidir. Bu görüşü ileri sürenler, Peygamberimizin (s.a.a), 'Yedi gök ve yedi yer, kürsiye nispetle uçsuz bucaksız bir çöle atılmış bir halka gibidir. Arşın yanında kürsî de öyledir.' şeklindeki hadisini delil göstermişlerdir." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Öteden beri yerleşmiş olan geleneğe göre, toplumların önderleri, liderleri, hükümdarları özel oturma yerlerine sahiptirler. Bunlarla, sıradan halktan ayrılırlar. Minderler ve koltuk yastıkları gibi. Bu ayırmacılık, sonunda sedirlerin ve tahtların icat edilmesine vardı, hükümdarlar için arş yapıldı ki bu, en yüce, en yüksek oturma yeridir ve hükümdarlara mahsustur. Kürsî (Kürsü), hükümdar tahtı ile birlikte diğer koltuk türlerini de içerir. Böylece taht ve egemenlik birbirinden ayrılmaz oldu. Sonuçta, taht denince hemen akla egemenlik geldiği için

taht (arş), egemenlik anlamını taşıyan ve saltanat makamını simgeleyen bir kelime oldu. Ülkenin yönetimi ile ilgili bütün yetkilerin dizginleri buraya varıp dayanır, burada birleşir.

Bunu açıklamak için herhangi bir ülkeyi göz önüne alalım. Herhangi bir millet, çeşitli tabîî, ekonomik ve siyasî faktörlerin etkisi ile buraya yerleşmiş. Bu millet, bu yurttan bağımsızlık ilân ederek diğer milletlerden ayrılmış, bir toplum oluşturmuş. Çeşitli işler ve o işlerin sonuçlarında birliktelik oluşturmuşlar. Sonra işlerin ve çalışmaların sonuçlarını aralarında paylaşmışlar. Herkes toplumdaki ağırlığı oranında bu sonuçlardan pay almış.

Bu toplumsal birliğin ve dayanışmanın, bir yetkili eli ile korunması gerekir. İnsanlığın kesin tecrübesi gösteriyor ki, değişik faktörler, dağınık çabalar ve iradeler bir tek amaca yöneltildikleri, aynı istikamete sevk edildikleri zaman aralarındaki birliğin ve uyumlu beraberliğin devam edebilmesi için çeşitli yönetim dizginlerinin bir dizginde birleşmesi ve bu dizginin onu koruyup devam ettirecek bir ele verilmesi gerekir ki bu el, güzel bir yönetim tarzı ile bütün birimlere canlılık kazandırsın. Aksi hâlde, çok geçmeden bu toplumsal birlik ve beraberlik dağılıp gider.

Bundan dolayı gelişmiş toplumlarda toplumsal faaliyetler çeşitli kısımlara ayrılır, sonra her kısmın dizginini bir koltuğa, bir yönetim birimine verilir. Arkasından bu koltuklar ve yönetim birimleri, bir üst koltuğa, bir üst birime bağlanır. Böylece sonunda işler bir tek dizgine varıp dayanır ve bu dizgin tahta ve tahtın sahibine teslim edilir.

Bu dizginin birliği yanındaki alan genişliğinin şaşırtıcı özelliği şudur: Bu makamdan çıkan bir emir, kendine bağlı birimlerin her birinde kendine uygun bir şekil alır ve o birimin çalışmasına dayanak olur. Meselâ en yüksek emir kaynağı "Şu iş olsun." der. Bu emri maliye birimleri maliye ile ilgili bir yükümlülük, siyasî birimler siyasî bir yükümlülük ve askerî birimler ülke savunması ile ilgili bir yükümlülük olarak algırlar.

Devlet hiyerarşisinde yukarı çıkıldıkça ve aşağı inildikçe işler bu örnekte olduğu gibi yürür.

Ülkeye yayılan bütün ayrıntılı çalışmalar, iradeler ve hükümler çokluklarına veya sonsuzluklarına rağmen yönetim birimlerinde toplanıp birleşirler ve sonunda tahta ulaşırlar. Orada üst üste yığılırlar, birbirle-

rine girerler ve bir araya gelerek birleşirler. Bu birlik, tahtın altındaki ayrıntıların genel toplamıdır. Bu birlik, tahtın altına indikçe çoğalıp dallara ayrılır. Sonunda iş fertlerin çalışmalarına ve iradelerine varıp dayanır.

Bu düzen, biz insanlar arasında geçerli olan itibarî bir düzen olmakla birlikte hiç şüphesiz kâinattaki düzenden alınmıştır. Kâinatın düzenini inceleyenler orada sistemin böyle işlediğini görürler. Kâinata meydana gelen tek tek olayların özel sebepleri ve gerekçeleri vardır. Bu özel sebepler, başka ve genel sebeplere dayanır ve sonunda hep-si Allah'a varır. Yalnız yüce Allah her şeyle birliktedir ve her şeyi kuşatmıştır. Dünya hükümdarları ise böyle değildir. Çünkü Allah'ın egemenliği gerçek, fakat O'nun dışındakilerin egemenlikleri itibarîdir.

Değişik aşamaları olan kâinatın öyle bir nihaî aşaması var ki, bütün olayların, bu olayların arkasındaki bütün sebeplerin dizginleri ve bunların arka arkaya sıralanışı, o aşamaya varıp dayanır. Kâinatın bu aşaması, arş adı ile anılır. Yüce Allah'ın dilediği gibi plânladığı kâinat ile ilgili bütün işlerin tasarıları orada bulunur. *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır."* [En'âm, 59] ayetinde ifade edilen gerçek budur.

"Sonra arşa kuruldu" cümlesi, yüce Allah'ın, mülkünün tümüne egemen olduğunu, küçük-büyük her gelişmeyi düzenlediğini anlatan kinayeli bir ifadedir. Evrensel düzenin ayrıntıları, bu yaygın egemenliğe dayanır. Bu düzenleme sayesinde her varlık, amacına kavuşur ve her ihtiyaç sahibi, ihtiyacını gerçekleştirir. Bundan dolayı Yûnus Suresi'ndeki aynı anlamı ifade eden ayette, *"Sonra arşa kuruldu; her işi çekip çeviriyor."* (Yûnus, 3) denilerek, arşa kurulmanın hemen arkasından gelişmelerin plânlanması ve çekilip çevrilmesi gündeme getiriliyor.

Arkasından ayrıntılara geçiliyor: *"Gündüzü gece ile örter. Gece, hızla gündüzü kovalar."* Gece, hızlı bir şekilde gündüzü örtmek için kovalar. Bu ayetten, asıl olanın karanlık olduğu anlaşılıyor. Güneşin çevresini aydınlatması ile meydana gelen gündüz ise, yeryuvarlağının güneş görmeyen yarısını sürekli biçimde saran geceye ârız olan bir gelişmedir. Gece, aydınlığı ve gündüzü kovalar, ona hücum eder gibidir.

"Güneşi, ayı ve yıldızları da emri ile baş eğmişler olarak (yarat-tı)." Yani Allah, onları emrine boyun eğmişler olarak yarattı. Onlar, O'nun dileği uyarınca ve isteği doğrultusunda hareket ederler. Ayette

geçen "eş-şems", "el-kamer", "en-nücum" ve "müsehharat" kelimeleri merfu olarak da okunmuştur. Buna göre "eş-şems" mübtedadır, "el-kamer" ve "en-nücum" da ona matuftur, "müsehherat" da onun haberridir. "Bi-emrihi=Emri ile" ifadesindeki "ba" harfi de sebebiyet anlamını ifade eder.

Ayetin, *"Gündüzü gece ile örter. Gece, hızla gündüzü kovalar."* ifadesi, bütünü ile *"sonra arşa kuruldu"* cümlesinin tefsiri niteliğindedir. Sözün akışının verdiği sonuç budur. İçinde arş kelimesinin geçtiği ayetlerin çoğunda aynı özellik görülür. Bu ayetlerde arş ile birlikte mutlaka kâinat işlerinin düzenlenmesi ile ilgili veya bu anlama gelen bir örnekten söz edilir.

İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!

"Yaratmak", bir şeyi başka bir şeye ekleyerek takdir etmek, değerlendirmektir. Din dilinde ise örneksiz olarak var etme anlamında kullanılır. Emir ise durum anlamında kullanılır ve çoğulu "umûr"dur. Master olarak insanın birini istediği şeye yöneltmesi anlamında da kullanılır. Uzak olmayan bir ihtimal olarak diyebiliriz ki, kelimenin asıl anlamı budur ve sonra ism-i master olarak emrin sonucu, yani emredilen kimsenin bütün davranışlarında görülen ve hayatının bütün görüntülerini kapsayan düzen anlamında kullanılmıştır.

Buna göre bu kelime, insanın hayattaki durumu anlamını verdikten sonra içerik genişliği kazanarak her şeyin durumu anlamına gelir. Dolayısıyla herhangi bir şeyin emri, varoluşunun uygun olduğu, çeşitli hareketlerini, davranışlarını ve iradelerini düzenleyen durum demektir. Meselâ, "Kölenin emri efendisine aittir." denir. Yani kölenin hayatını ve geçimini efendisi düzenler. Yine, "Malın emri sahibine aittir." ve "İnsanın emri Rabbine aittir." denir. Yani hayatı boyunca o-nun yaşama biçimini düzenlemek O'na aittir.

Durum anlamındaki "emr"in çoğulunun "umûr" ve yasak karşıtı anlamına gelen "emr"in çoğulunun "evamir" olduğuna dayanarak bu iki anlamın birbirine dönüşmeyeceği ileri sürülmez. Çünkü dilde böyle incelikler çoktur. Bu incelikleri titiz araştırmacılar fark eder. Buna göre "emir", malik olan ile malik olunan arasında ortaktır. Efendi ve köle gibi. Emir bunların ikisine de izafe edilebilir. Yani kölenin emri de denir, efendinin emri de denir. Yüce Allah bir ayette, *"Onun emri (işi)*

Allah'a kalmıştır." (Bakara, 275) buyururken başka bir ayette, *"Allah'ın emri geldi."* (Nahl, 1) buyuruyor.

Yüce Allah, eşya üzerinde sahibi olduğu emri, *"Bir şeyi dilediği zaman O'nun buyruğu o şeye sadece 'ol' demek olur, o şey hemen olur."* (Yâsîn, 83) ayetlerinde açıklıyor. Bu ayetlerde anlatıyor ki, O'nun ister zatla, ister sıfatla; ister fiille ve ister eserle ilgili olsun her şey üzerinde sahip olduğu emri, O'nun "ol" buyruğu ve icat sözüdür. Bu da o şeye akıttığı varoluştur ki, o şey onun sayesinde var olur. Yüce Allah bir şeye "ol" deyip de o şey olunca, o şeye varlığına sebep olan varoluşu akıtmış olur. Söz konusu nesneye bağışlanan o varoluşun Allah'a izafesi vardır ki, bu varoluş bu bakımdan Allah'ın emri ve "ol" buyruğudur. Öte yandan bu varoluşun var olan şeye de izafesi vardır ki, bu bakımdan o varoluş o nesnenin Allah ile bağlantılı emridir. Ayette nesne ile ilgili bu emir, *"o şey hemen olur."* diye ifade edilmiştir.

Yüce Allah bu izafelerin her ikisi ile ilgili olarak, yani Allah'a mensup icat etme ile var olan nesneye mensup varoluş hakkında değişik nitelikler ve hükümler saymıştır ki, yerleri gelince bunlardan söz edeceğiz.

Kısacası emir; icat etmek, var etmektir. Bu icat etme, bir şeyin zatı ile bağlantılı olabileceği gibi, sıfatlarının ve fiillerinin düzenlenmesi ile de bağlantılı olabilir. Nesnelerin zatlari ile ilgili emir nasıl Allah'a ait ise, varoluş düzeni ile ilgili emir de Allah'a aittir. Çünkü nesneler kendileri için hiçbir şeye sahip değildirlr. Yaratma ise, değerlendirme ve birleştirme yolu ile var etmek demektir. Bu var etme, bir şeyi başka bir şeye ekleyerek olabilir. Meninin parçacıklarını birbirine katmak, erkeklerin menisini dişilerin menisi ile karıştırmak, arkasından özel şartlarda besin maddelerini bu karışıma ekleyerek insan organizmasını yaratmak gibi.

Bu var etme, parçacıkları birleştirmeden başka bir şekilde de olur. Basit bir nesneyi değerlendirip onun varoluş derecesi ile varoluş ölçüsünü ve onun etkileri ile başkalarıyla olan ilişkilerini birbirine eklemek gibi. Buna göre sentezler, bileşimler nasıl değerlendirilmiş ve yaratılmış ise temel elementler de yaratılmıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O her şeyi yaratmış ve bir ön tasarıya göre düzenlemiştir."* (Fur-

kan, 2), *"Allah her varlığa yaratılışını sundu, sonra da onu (nitelikleri doğrultusunda) yönlendirdi."* (Tâhâ, 50), *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) Görülüyor ki, Allah her şeyi yaratıcılığının kapsamına almıştır.

Bu ayetlerde görülüyor ki, yaratmanın anlamında bir şeyin varoluşunun çeşitli yönlerinin önceden tasarlanıp düzenlenmesi göz önüne alınmıştır. O şeyin parçaları birbirinden ayrı ve farklı olsun, olmasın fark etmez. Ama emir konusunda durum böyle değildir.

Bundan dolayı, *"gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı."* ayetinde görüldüğü gibi yaratmak, tedriciliği kabul etmektir. Buna karşılık, *"Bizim emrimiz, bir tek sözdür; göz kırpmaya gibi."* (Kamer, 50) ayetinde görüldüğü gibi böyle değildir. Bundan dolayı yüce Allah yaratmayı kendisinden başkasına da izafe etmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üfler-din, o da benim iznimle kuş oluverirdi."* (Mâide, 110), *"Yaratıcıların en güzeli olan Allah yüceler yücesidir."* (Mü'minûn, 14) Oysa söylediğimiz anlamdaki emri başkasına izafe etmeyerek onu sırf kendine has kılmış, onu kendisi ile meydana getirmeyi, ortaya çıkarmayı istediği şey arasına koymuştur. Cesedin canlanmasını sağlayan ruh gibi.

"Güneşi, ayı ve yıldızları da emri ile baş eğmişler olarak (yarat-tı).", "emri ile gemilerin yürümesi" (Rûm, 46), *"Melekleri emrinden olan ruh ile indirir."* (Nahl, 2), *"Onlar O'nun emri ile işlerler."* (Enbiyâ, 27) ayetlerini ve bu anlamdaki diğer ayetleri incelersek, yüce Allah'ın bu ayetlerde sayılan şeylerin ortaya çıkmasını emrinin ya sebep oluşu-na veya eşliğine bağladığını görürüz. Özet olarak diyebiliriz ki, yaratma ve emir, itibarî olarak farklı olmakla birlikte sonuçta aynı anlama gelirler.

Yaratma ve emir, ayrı ayrı kullanıldıklarında, her biri kendine özgü itibariyle, her şey için kullanılabilir. Ama eğer ikisi bir arada kullanılırsa, yaratma ile zatlar arasında ve emir ile bu zatlarda geçerli olan düzen arasında bağlantı kurmak daha doğru olur. Çünkü nesneler, zatlarının ve etkilerinin tasarlanmasından sonra var edilmişler, fakat etkiler zatlar için tasarlanmıştır ve tasarlanana tekrar tasarlanmanın anlamı yoktur. Bunu iyi anlamak gerekir.

İşte bundan dolayı yüce Allah, *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir."* diye buyurarak yaratma ile emrin ayrı şeyler ol-

duğunu düşündüren bir ifade tarzı kullanmıştır. Burada yaratma ile eşyanın kendilerini (zatlarını) var etme arasında, emir ile de eşyanın etkileri, eşyada meydana gelen durumlar ve eşya arasında geçerli olan düzen arasında bağlantı kurulmuştur. Nitekim ayetin başında da iki yön arasında farklılık gözetilmiştir. Çünkü önce, *"Allah gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı."* buyruluyor ki, bu eşyanın kendilerini (zatlarını) var etmektir. Arkasından, *"Sonra arşa kuruldu; işleri (emri) çekip çeviriyor."* (Yûnus, 3) buyuruyor. Bu da nesneler arasında en güzel düzeni var etmek ve bunun için birbiri arkasından emirler vermek ve bunları birbiri arkasından gerçekleştirmek demektir.

Şöyle denebilir: Kelimelerin birbirine atfedilmeleri, aralarında başkalık olmasını gerektirmez. Aksi hâlde, *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e... düşman olursa..."* ayetinde (Bakara, 98) Cebrail'in melek türünden olmaması gerekirdi. Bu itiraz geçersizdir. Çünkü birbirine atfedilen kelimeler arasında itibarî olarak da olsa bir başkalık olması kastedilmektedir. Sebebine gelince, *"Bana Zeyd ve Zeyd geldi."* ve *"Ben Amr'ı ve Amr'ı gördüm."* demek çirkindir. Buna göre birbirine atfedilen kelimeler arasında itibarî olarak da olsa bir başkalık mutlaka bulunmalıdır. Meselâ Cebrail gerçi melek türündendir, ama sahip olduğu makam, güç ve Allah katındaki itibarı bakımından öbür meleklerden farklı ve başkadır.

"Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!" Yani O'nun birçok bereketi vardır. Bu bereketleri âlemde bulunan ve Rabbi olduğu her-kese indirir.

ARŞ HAKKINDA

İnsanların arşın, daha doğrusu *"sonra arşa kuruldu"* ayeti ile buna benzer ayetlerin anlamı hakkında farklı görüşleri vardır. Selefilere çoğu, bu ve benzeri ayetlerin müteşabih oldukları ve bu itibarla bunlara ait bilginin Allah'a havale edilmesi gerektiği görüşündedirler. Bunlar dinî gerçekleri incelemeyi, Kur'ân'ın ve sünnetin zahirinin arka plânını irdelemeyi bidat sayarlar. Oysa bu konuda akıl onları hatalı gördüğü gibi, Kur'ân ve sünnet de kendilerini onaylamıyor. Çünkü Kur'ân'ın ayetleri, Allah'ın ayetleri hakkında akıl yürütmeyi ısrarla teşvik eder, Allah'ı ve ayetlerini yeterli derecede anlamaya çağırır. Bunun için düşünmeyi, değerlendirmeyi, irdelemeyi ve aklî delillere başvuru-

mayı özendirir. Mütevatir hadisler de bu ayetlerle aynı paralelde mesajlar verirler. Bir şeyin öncülünü, başlangıcını emredip sonucunu yasaklamak anlamsız olur. Bunlar, Kur'ân'ın ve sünnetin gerçeklerini incelemeyi yasaklayan kimselerdir. Hatta Kelâm ilminin konularını incelemeyi bile yasaklarlar. Oysa kelâm ilminin işi, dinin gerçeklerini zahirî anlamlarıyla kabul edip onları sıradan halkın anladığı şekliyle korumaktan, sonra da onları dindarların kabul ettiği yaygın önermelerle savunmaktan ibarettir. Sözü ettiğimiz selefler bunu bidat sayarlar. O hâlde onları bir yana bırakalım.

Araştırmacılar ise, kelimenin anlamı hakkında şu farklı görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1- Araştırmacıların bir bölümü, bu kelimeyi zahirî anlamında kabul etmişlerdir. Onlara göre arş, ayakları olan koltuk gibi bir yaratıktır ve yedinci kat göğe yerleştirilmiştir. Yüce Allah -hâşâ- tıpkı dünya hükümdarlarından biri gibi bu koltuğa oturmuştur. Bu araştırmacıların çoğuna göre arş ve kürsî aynı ve tanımladığımız şeydir.

Bunlar, Müslümanların müşebbihe (benzetmeci) kesimidir. Kur'ân, sünnet ve akıl onların bu görüşüne karşı çıkarlar; âlemlerin Rabbi olan Allah'ı, yaratıklarından birine benzetmekten, zat, sıfat ve fiil açısından yaratıklarından biri gibi olmaktan tenzih ederler.

2- Araştırmacıların bu kesimine göre arş dokuzuncu felektir. Bu felek, cismanî âlemi kuşatır, yönlerin ve yıldızsız atlasın sınırlarını oluşturur, gündelik hareketi ile zamanı meydana getirir. İç kısmında ona degecek yakınlıkta kürsî bulunur ki, o da sabit yıldızların bulunduğu sekizinci felektir. Bunun da içinde yedi gezegen yıldızın oluşturduğu yedi felek bulunur. Her felek bir sonrakini kuşatır. Bu yedi gezegen sırası ile Zuhâl, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay'dır.

Bu görüş, gök cisimlerinin hareketlerini düzenlemeyi amaçlayan Batlamyus teorisine dayalı astronominin temelini oluşturur. Bu araştırmacılar, bu teoriyi Kur'ân'da sözü edilen yedi göğe, arşa, kürsîye uyarlamışlar. Teorinin Kur'ân'ın zahirine aykırı olmayan hükümlerini ve tabiat ile ilgili bilgilerini kabul etmişler. Buna karşılık teorinin Kur'ân'ın zahirine aykırı olan görüşlerini reddetmişler. Meselâ bu teorinin şu görüşlerini reddetmişlerdir: Sınırlayan (dokuzuncu) feleğin ötesinde ne boşluk ve ne doluluk yoktur. Felekî hareketler sürekli ve sonsuzdur. Felekte delinme ve kapanma imkânsızdır. Her feleğin yü-

zeyi başka feleğin yüzeyi ile temas hâlinededir, aralarında uzaklık yoktur. Feleklerde yaşayanlar yoktur. Feleklerin yapıları basît (bileşkesiz) ve homojendir, delikleri ve kapıları yoktur.

Oysa Kur'ân'ın ve hadislerin zahiri şu sonuçları ortaya koyuyor: Arşın ötesinde hicaplar ve otağlar vardır. Arşın ayakları ve taşıyıcıları vardır. Yüce Allah yazılı kâğıtları dürer gibi göğü dürecektir. Gökte melekler barınmaktadır. Oradaki her secde edilecek genişlikteki yerde mutlaka rükûa varmış veya secdeye kapanmış bir melek bulunur. Melekler gökte barınırlar, oradan aşağı inerler ve yine oraya çıkarlar. Göğün kapıları vardır. Cennet gökte ve Sidret'ül-Münteha'nın yanındadır. Kulların yaptıkları işlerinin varacağı yer orasıdır. Bunlar ve daha bazı bilgiler eski astronomi ve tabiat bilginlerinin görüşlerine ters düşer. Göklerin, arşın ve kürsînin klasik astronomi bilginlerinin varsayımlarındaki dokuz felek olduklarını söyleyen bu Müslüman araştırmacılar, Kur'ân'ın ve sünnetin zahirine ters düşen bu bölümleri reddederler.

Yalnız bu tanımlama farklılıkları, bu araştırmacıların Kur'ân'da anlatılan bilgilerin eski astronomi âlimlerinin söylediklerinden başka şeyler olduğunu anlamalarını sağlayamamıştır. Nihayet astronomi ve tabiat alanındaki gözleme ve deneye dayalı son incelemeler, eski varsayımların kökten geçersiz olduklarını ortaya koyunca, bu araştırmacılar da o uyarlamaları geçersiz sayıp onları bir yana bırakmak zorunda kalmışlardır.

3- Araştırmacıların bir başka kesimine göre arşın dış dünyada somut bir karşılığı yoktur. *"Sonra arşa kuruldu"* ve *"Rahman olan Allah arşa kuruldu."* gibi ayetler, yüce Allah'ın yaratıklar âlemi üzerindeki egemenliğinin kinayeli bir ifadesidir. Çoğu kere bir şeye kurulmak, o şey üzerinde egemen olmak anlamında kullanılır. Şu beyitte olduğu gibi:

"Bişr, Irak üzerine kuruldu / Kılıcsız ve kan dökmeksizin."

Veya arşa kurulmak, işleri düzenlemeye başlamak demektir. Nitekim dünya hükümdarları ülkelerini yönetmeye başlamak istedikleri zaman tahtlarına kurulurlar, üzerine otururlar. Gerçi başlamak, işe koyulmak gibi durum değişikliği anlamına gelen kavramlar Allah'a isnat edilemezler. Çünkü yüce Allah değişim ve başkalaşımdan münezzeh-tir. Fakat yüce Allah'ın tasarrufu, o gün meydana gelen şeylerin zatlari ile somut olarak meydana gelmeleri göz önüne alınarak başlama ve işe

koyulma olarak adlandırılabilir. Rahmet ile kapsamak demek olan Allah'ın tasarrufu eşyaya taalluk ettiği zaman başlamak ve işe koyulmak olarak adlandırılabilir. Zamanla kayıtlı olan ve yüce Allah'a izafe edilen bütün fiiller gibi. "Allah falancayı yarattı, falancayı canlandırdı, falancayı öldürdü ve falancaya rızık verdi." şeklindeki sözlerimiz gibi.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: *"Sonra arşa kuruldu"* ifadesinin kelime dizisi itibariyle kinayeli bir ifade olduğu gerçek olmakla birlikte bu durum, ortada bu söz dizisinin dayandığı bir gerçeğin bulunmuş olması ile çelişmez. Çünkü insanlar arasında geçerli olan egemenlik, istila, hükümdarlık, emirlik, saltanat, riyaset, velilik ve efendilik gibi kavramlar itibarî kavramlardır, dışarıda sadece eserleri vardır. Bu gerçeği daha önceki itibarî incelemeler sırasında birçok ke-re vurgulamıştık. Dinî kavramlar, açıklama bakımından bizim aramızda geçerli olan itibarî kavramların açıklamalarına benzerler. Fakat yüce Allah, dinî kavramlarla ilgili açıklamaların arkasında objektif gerçeklerin, dış dünyaya yansımış, hayalî ve itibarî olmayan varoluşların bulunduğunu bildirmektedir.

Allah hakkında egemenliğin, saltanatın, kapsama almanın, veliliğin ve bunlara benzer diğer kelimelerin anlamları, bu kelimelerin aramızdaki anlamlarıdır. Ama dış dünyadaki somut karşılıkları başkadır. Bu kavramların Allah ile ilgili olarak O'nun yüceliğine yaraşır gerçek somut karşılıkları vardır. Ama bizim hakkımızda kullanıldıklarında karşılıkları iddiadan ibaret zihni ve itibarî vasıflar olur, hayal çerçevesini aşmaz.

Bu kavramları kullanmamızın sebebi, onların iddia ettiğimiz gerçek sonuçlarını meydana getirmektir. Meselâ reise reis denmesinin sebebi, yönetilenler diye adlandırdığımız zümrenin onun iradelerine ve kararlarına uymasıdır. Yoksa aslında baş anlamına gelen reis, yönetilen topluluğun gerçekten başı değildir. Çeşitli kurullarda yer alan kişilere vücudun bir organı anlamında üye diyoruz. Aslında bu kimseler gerçek anlamda el, ayak, mide, ciğer oldukları için bu unvanla anılmıyorlar. Bu unvanı almalarının sebebi, insan organizmasındaki bir organın gördüğü fonksiyonu toplum içinde üstlenmelerini sağlamaktır.

Yüce Allah'ın, *"Dünya hayatı eğlenceden ve oyundan başka bir şey değildir."* (Ankebût, 64) ayetinde oyun ve eğlence olarak adlandırdığı şey işte budur. Güzellik, mal, evlât, ilerleme, reislik ve iktidar gibi

dünyalık amaçlar, sadece vehimlerde var olan hayalî unvanlardır. Ahi-retle ilgili bir gayeye bağlamadan bunlarla meşgul olmak, vehimlerle ve hayallerle oyalanmaktan başka bir şey değildir. Bunları elde etme uğrunda yarışanlar, oyunlarda akranlarını geçmek için yarışan çocuklar gibidirler. Bu yarışların sonunda elde edilen sonuç, dış dünyada somut karşılığı (gerçekliği) ve eseri olmayan hayalî bir sonuçtur.

Bu fani hayatı yeren ve içerdği hayalî unsurlar yüzünden onu oyun olarak adlandıran yüce Allah, bu oyuncuların ilki olmaktan münezzehdir.

Kıscacası, *"sonra arşa kuruldu"* ifadesi, yüce Allah'ın mülkünü kapsayan bir yönetim sistemi olduğunu bildirdiği gibi, sayıca çok ve birbirinden farklı faaliyetlerin dizginlerinin toplandığı bir makam olan gerçek bir aşamanın varlığını da kanıtlar. Sadece arşın zikredilip Allah'a izafe edildiği başka ayetler de buna delâlet eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"O, yüce arşın Rabbidir."* (Tevbe, 129), *"Arşı taşıyanlar ile çevresinde olanlar..."* (Mü'min, 7), *"O gün onların üstünde sekiz melek, Rabbinin arşını taşırlar."* (Hâkka, 17), *"Melekleri, arşın çevresini sarmış görürsün."* (Zümer, 75)

Görüldüğü gibi bu ayetler, zahirleri ile arşın dış dünyada somut varlığı olan bir gerçek olduğunu gösterir. Bundan dolayı, *"sonra arşa kuruldu"* ifadesindeki arşın dış dünyada somut bir varlığı olduğunu söylüyoruz. Bu kavram, Kur'ân'da verilen birçok örnekte olduğu gibi sırf bir örnek vermek için kullanılmış değildir. Meselâ Nur Suresi'ndeki nur örneklemesine dayanarak Allah'ın dış dünyada somut varlığı olan bir cam fanusu, bir zeytin ağacı, bir zeytin yağı vardır demiyo-ruz; ama Allah'ın bir arşı, bir levhası, bir kalemi, bir yazılmış kitabı vardır diyoruz. Bunu iyi anlamak gerekir.

"Sonra arşa kuruldu" ifadesinden anlaşıldığına göre arş, varlık âleminde var olan bir makamdır. Olayların ve gelişmelerin dizginleri bu makamda toplanır. Tıpkı ayetin açıklamasını yaparken verdiğimiz ayrıntı uyarınca ülke dizginlerinin hükümdarın tahtında toplandığı gibi: *"Sonra arşa kuruldu; işleri çekip çeviriyor, O'nun izni olmadıkça hiç kimse aracılık edemez."* (Yûnus, 3) ayeti, bu sıfatın Allah için gerçekleştiğini gösteriyor. Bu ayette arşa kurulmak, Allah'ın gelişmeleri çekip çevirmesi ile tefsir ediliyor. Arkasından, *"O'nun izni olmadıkça hiç kimse aracılık edemez."* buyruluyor.

Ayette rububiyete ve tekvinî tedbire parmak basıldığına göre buradaki aracılıktan maksat, tekvin alanındaki aracılıktır. Bu aracılık, tekvinî sebeplerde görülen sebep-sonuç ilişkisidir. Bu sebepler olaylar ve kâinatla Allah arasına giren araçlardır. Sıcaklıkla Allah arasına giren ve Allah tarafından yaratılan ateş ve Allah ile cisimlerin erimeleri arasına giren ısı gibi. Sebep-sonuç ilişkisini O'nun iznine bağlamanın gerekçesi, bu ayetin baş tarafını oluşturan *"Rabbiniz o Allah'tır ki, gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı."* ifadesinde vurgulanan rububiyette tevhit ilkesidir.

"O'nun izni olmadıkça hiç kimse aracılık edemez." ifadesi, bir başka gerçeği de açıklıyor ki, bu gerçek şudur: Aracılıkta izin söz konusu olduğu için bir tedbirin başka bir tedbir ile yer değiştirmesi de genel tedbirin bir parçasıdır. Çünkü aracı, lehine aracılık yapılan ile aracılık dileğine muhatap olan makam arasında aracılığın olmaması hâlinde yürürlüğe girecek bir hükmün değişmesi için aracılık eder. Meselâ karşısına gelen cisimleri aydınlatan güneş, yüce Allah ile yeryüzü arasında ışık saçıcı niteliği sayesinde aracıdır. Eğer güneş ışığı olmasaydı, genel sebeplerin takdiri ve düzeni, yeryüzünün karanlıkla kaplanmasını gerektirecekti. Bunun yanı sıra çatı veya başka engeller de bu konuda aracıdırlar, yüce Allah'tan güneş ışınlarının doğrudan etkili olmalarının önlenmesini isterler.

Daha önceki hükmün değiştirici sebebi olan aracının aracılığı Allah'ın iznine dayalı olduğuna göre bunun anlamı şudur: Yürürlükteki genel tedbir Allah'tandır. O'nun tedbirini geçersiz kılmak ve hükmünü değiştirmek için başvuru gerek tekvinî sebeplerden, gerekse insanların yürürlükteki ilâhî sebeplerin hükmünden kaçmak için devreye koydukları tedbirlerden ibaret bütün araçlar, ilâhî tedbirin bir parçası sayılırlar.

Bundan dolayı düşük nitelikli nesnelerin, şerefli şekilleri ve yüce mevhibeleri kabul etmeyip buna karşı direndiklerini görürüz. Çünkü bu yücelikleri kabul etme yeteneğinden yoksundurlar. O nesnelerden gelen bu reddetme eylemi, aslında kabul etmedir. Terbiyeyi kabul etmemek, aynı zamanda başka bir ilâhî terbiyedir. İnsan cahilliği yüzünden Rabbine baş kaldırır ve O'nun yüceliğine boyun eğmeye yanaşmaz. Bu tutum, aynı zamanda Allah'ın hükmüne boyun eğmektir. Yine insan hileye baş vurur, fakat bu girişimi Allah tarafından tuzağa

düşürülmekten başka bir şey değildir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, fakat bunun farkında değiller."* (En'âm, 123), *"Onlar ancak kendilerini şaşırtıp saptırırılar da farkına varmazlar."* (Âl-i İmrân, 69), *"Siz yeryüzünde Allah'ı âciz bırakamazsınız. Sizin Allah'tan başka bir veliniz, bir yardım edeniğiniz yoktur."* (Şûrâ, 31)

Buna göre, *"O'nun izni olmadıkça hiç kimse aracılık edemez."* ifadesi şunu gösterir: Aracıların aracılığı veya ilâhî tedbir ile bunun gerekleri arasına giren karşıt sebepler, izin bakımından ilâhî tedbirin kapsamı içinde yer alırlar. Bu inceliği iyi kavramak gerekir.

Varlık âlemindeki zıt ve karşıt sebepler ve faktörler, bir terazinin kefelere benzer. Bu kefelere yükselmede ve alçalmada, ağırlıkta ve hafiflikte çatışırlar. Fakat onların bu karşıtlığı, aynı zamanda bir uyum anlamına gelir. Bu sayede terazinin sahibi, tartmak istediği şeylerin tartılarını belirleyebilmektedir.

"Sonra arşa kuruldu; sizin O'nun dışında başka bir veliniz ve aracınız yoktur. Bunu düşünmüyor musunuz?" (Secde, 4) ayeti, anlam bakımından yukarıda incelediğimiz Yûnus Suresi'ndeki ayete yakın olduğu gibi, *"O yüce arşın sahibidir, istediğini yapar."* (Burûc, 16) ayeti de arşın, genel tedbirlere kaynaklık eden ve kevnî emirlerin çıkış yeri olan bir makam olduğuna işaret etme açısından, *"Sonra arşa kuruldu; işleri çekip çeviriyor."* ayetine yakındır. Bu açıkça görülüyor.

"Melekleri, arşın çevresini sarmış, Rablerini hamdederek noksanlıklardan tenzih eder durumda görürsün. O gün aralarında hak uyarınca hüküm verilmiştir." (Zümer, 75) ayetinde de bu anlama işaret ediyor. Çünkü melekler yüce Allah'ın hükmünü taşıyan, emrini yürüten, plânlarını uygulayan araçlardır. Bu yüzden O'nun arşının çevresini sarmış durumdalar.

"Arşı taşıyanlar ile arşın çevresinde olanlar Rablerini hamdederek noksanlıklardan tenzih ederler, O'na inanırlar ve müminler için af dilerler." (Mü'min, 7) ayeti de aynı anlamı taşır. Bu ayette meleklerin arşın çevresini sardıkları belirtildiği gibi bir başka şey daha belirtiliyor. Bu da arşı taşıyanların varlığıdır. Bunlar, hiç şüphesiz ilâhî plânların merkezi ve kaynağı olan bu yüce makamı taşıyan kimselerdir. *"O gün onların üstünde sekiz melek, Rabbinin arşını taşırlar."* ayeti de bu anlamı doğrular.

Arş, ilâhî tedbirler ve âlemdede geçerli olan rububiyet hükümleri ile ilgili bütün dizginlerin toplandığı makam olduğu için bütün olayların taslakları orada özet hâlinde Allah katında mevcut ve O'nun tarafından malûmdur. *"Sonra arşa kuruldu; yer altına giren ve oradan çıkan, gökten inen ve oraya yükselen her şeyi bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptığınız her şeyi görür."* (Hadîd, 4) ayeti buna işaret eder. Bu ayetin, *"yer altına giren..."* sözleri ile başlayan bölümü, arşa kurulmanın açıklaması niteliğindedir. Buna göre arş, her şeyi kapsayan, her şeyi içine alan bir genel tedbir ve yönetim makamı olduğu gibi, aynı zamanda bilgi merkezidir.

Bundan dolayı arş, göklerin ve yeryüzünün yaratılışı ile ilgili ayetlerden anlaşılacağı üzere şu görünen âlemle birlikte var olduğu gibi, *"Melekleri, arşın çevresini sarmış görürsün."* ayetinden anlaşılacağı üzere yaratıkların son hesaplaşma amacı ile Allah'ın huzuruna çıkmalarından sonra da varlığını koruyacaktır. Nitekim, *"Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. O'nun arşı su üzerinde idi."* (Hûd, 7) ayetinden anlaşılacağı üzere bu âlemin yaratılışından önce de vardı.

* * *

55-56) Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin...

Ayette geçen "tazarru" mastarı, güçsüzlük ve zillet anlamını taşıyan "zaraat" kökünden gelir ve tezellül (küçülme, alçalma) anlamını ifade eder. Yine ayette geçen "hufye"; saklanma, gizlenme anlamına gelir. Bu kelimenin tezellül anlamına gelmesi de uzak bir ihtimal değildir. O zaman "tazarru" kelimesini pekiştirmek için bu kelimeye yer verilmiş olabilir. Çünkü zillet tavrı takınan kimse, küçüklük ve önemsizlikten dolayı saklanır.

Bir önceki *"Rabbiniz o Allah'tır ki, gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı..."* ayeti, eşi olmayan Allah'ın rububiyetini, tek yaratıcı olması ve yaratıklarının tek yöneticisi olması açısından vurguluyor. O ayeti bu iki ayetin izlemesi, o açıklamadan sonuç çıkarma anlamı taşır. Bu sonuç, O'na dua ve kulluk etmeye dönük bir çağrı ve yaratma ve yönetmede ortak kabul etmeyen rububiyeti ile uyum içinde olan bir dine sarılmaya yönelik bir hükümdür.

Bundan dolayı, *"Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin. O, haddi aşanları sevmez. Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra*

bozgunculuk yapmayın." diye buyurarak insanları önce kulluk dinine çağırıyor. Bu çağrıda kendisine, zavallılık ve zillet edasına bürünü-lerek dua edilmesini ve bu duanın gizli olmasını, kulluk edebi dışına çıkılarak yüksek sesle bağıra bağıra yapılmamasını emrediyor. Eğer "tazarruan ve hufyeten" kelimeleri arasındaki "ve" edatı bu kelimeleri arka arkaya sıralama görevi yapıyorsa, ifadenin anlamı budur. Eğer "ve" edatı farklılık görevi yapıyorsa, Allah'a ya normalde yüksek sesli duaya eşlik eden yalvarma ve sığınma edası ile veya gizli bir dille dua edilmesi emredilmiş oluyor. Kulluğun gereği budur. Bunun dışına çı-kanlar, kulluk tarzının sınırlarını aşmış olurlar ki, yüce Allah, ölçüleri ve sınırları aşanları sevmez.

Ayetteki "tazarru" ve "hufye" kelimeleri ile, açık ve gizli dua kas-tedilmiş de olabilir. Buna göre açık sesli duanın yerine "tazarru" keli-mesinin konmuş olması, yalvarma eşliğinde olmayan yüksek sesli du-anın kulluk edebine aykırı olması yüzündendir.

Bu, kullar ile Allah arasındaki ilişki açısından çıkarılan sonuçtur. Kullar ile diğer insanlar arasındaki ilişki açısından çıkarılan sonuç ise, yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmamak-tır. Çünkü dinin insanlar arası hukuk ile ilgili yönünün gerçeği, top-lumda barış sağlanması, haksızlıkların ortadan kaldırılması, insanlara takva doğrultusunda yardımcı olacak şekilde davranılması, dünya ve ahiret mutluluğuna yaklaşımlarına destek olunmasıdır.

Arkasından kendisine dua edilmesine yönelik çağrı tekrarlanıyor. Bu duanın iki faktörü bir arada bulunması şartı ile yapılması isteniyor. İnsanlar, Allah'a veya ilâhlara bu iki faktörden birinin etkisiyle kulluk ederler. Bu iki faktör, korku ve ümit etkenleridir. Bazı insanlar, korku faktörünün etkisi ile ilâhlar edinirler ve edindikleri ilâhların kötülükle-rinden korunmak için onlara taparlar. Başka bazıları da, umut faktörü-nün etkisi ile ilâhlar edinirler ve edindikleri ilâhların iyiliklerine ve be-reketlerine kavuşmak amacı ile onlara taparlar. Fakat sırf korku etkisi ile yapılan kulluk insanı ümitsizliğe sürükleyebilir ve bu ümitsizlik de kulluğu bırakmaya yol açar. Bu durum çok görülmüştür. Sırf ümit et-kisi ile kulluk da insanı arsızlığa ve kulluk edebinden uzaklaşmaya sü-rükleyebilir. Bu da kulluğu bırakmaya yol açar. Bu da çok görülmüş bir durumdur. İşte bu yüzden yüce Allah, *"O'na korku ve umut içinde dua edin."* diye buyurarak bu iki faktörü bir araya getirerek dua etme-

ye çağırıyor. Maksat, bu iki sıfattan birinin bozduğunu diğerinin düzeltmesidir. Böylece kâinata geçerli olan genel kanunun, yani çekme-itme kanununun mecrasına girilmiş olur.

Yüce Allah kulluktaki bu dengeli tutumu ve yeryüzünde denge ve düzen sağlandıktan sonra onu bozmaktan kaçınmayı "ihسان (iyilik)" olarak adlandırıyor ve bu çağrısına uyanlara o takdirde iyi işler yapanlardan olup rahmetinin kendilerine yakın olacağı müjdesini veriyor. Çünkü Allah'ın rahmeti, iyi işler yapanlara yakındır.

57) O'dur ki, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeleyici olarak gönderir...

Daha önceki "*Rabbınız o Allah'tır ki...*" diye başlayan ayette Allah'ın kâinatın başlangıcı ile ilgili rububiyeti açıklanırken, bu ayette de yeniden dönüşü ile ilgili rububiyeti vurgulanıyor.

Ayette geçen "buşren" kelimesi, "beşîr" in çoğulu olup müjdeciler anlamına gelir. Bu kelimenin asıl şekli "buşur" dur; tıpkı "nezîr" in çoğulu olan "nuzur" gibi. Ayetteki "rahmet" ten maksat yağmurdur. "*Rahmetinin önünde*" demek, yağmurdan önce demektir. Bu ifadede istiare-i tahyiliye sanatı vardır. Yağmur, ailesi tarafından beklenen kayıp bir insana benzetiliyor. Adam, önünde gelişini müjdeleyen bir müjdecinin arkasından çıkageliyor.

Ayetteki "ekallet" kelimesinin mastarı olan "iklâl", taşıma ve yüklenme anlamına gelir. "Sehab" bulut, "sehabe" ise bir bulut demektir. Tıpkı "temr" (hurma) ve "terme" (bir hurma) gibi. Bulutların ağır olmaları, suyun ağırlığını taşımaları yüzündendir. "Li-beledin meyyitin" ifadesi, ölü memleket için veya ölü memlekete demektir. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

Ayet, ölü toprağın ihyasını ölülerin diriltilmesine delil gösteriyor. Çünkü bu iki olay aynı türdendir. Benzerlerle ilgili hüküm, caiz olan ve olmayan durumlar bakımından birdir. Ölen insanları diriltmek, tamamen yok olmuş kimseleri yeniden var etmek değildir. Çünkü insanların bedenleri değişse de nefisleri, ruhları korunmaktadır. Tıpkı bitkiler gibi. Bitkilerin toprak üzerindeki bölümleri değişiyor. Fakat köklerindeki ruh, gelişme ve büyümeden uzak kalmakla birlikte canlı kalıyor. Sonra aktif canlılığı geri geliyor. Allah'ın ölüleri yeniden diriltmesi de böyledir. Kıyamet günü ölüleri yeniden diriltmek, her yıl ölü

toprağı yeniden canlandırmak gibi bir şeydir. Bu konuda söylenecek başka sözler var. İnşallah onları başka bir yerde söyleyeceğiz.

58) Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Allah'ın izni ile (bol) çıkar...

Ayette geçen "nekiden" kelimesi, az anlamına gelir. Bu ayet, kendi başına ele alındığında iyi işlerin ve güzel eserlerin soylu zatlara ve kötü işlerin de kötü kişilere mahsus olduğunu anlatan bir genel özdeyiş gibidir. Tıpkı bu surenin daha önce incelediğimiz, "*Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz.*" ayeti gibi. Fakat daha önceki ayetle birlikte değerlendirildiğinde şu anlamı verir: Eğer insanlar rahmeti kabul etme bakımından farklılık gösteriyorlarsa, bu farklılık onlardan kaynaklanıyor, yoksa Allah'ın rahmeti genel ve mutlaklıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Arş, kürsî ve Kur'ân'daki diğer gerçeklikler hakkında, hatta tevhit ve uzantıları gibi temel ilkeler hakkında sahabe tarafından yapılan bir inceleme bize nakledilmiş değildir. Onlar, dinî ifadelerin zahirlerini aşmazlar, o noktada dururlardı. Tâbiîn ve eski tefsirciler de bu yolu benimsediler. Hatta Süfyan b. Uyeyne'nin, "Allah'ın Kur'ân'da kendisi hakkında anlattıklarının açıklaması, onların okunması ve hakkında bir şey söylenmeyip susulmasıdır." dediği nakledilmiştir.

Yine nakledildiğine göre adamın biri İmam Malik'e, "Ey Ebu Abdullah, Kur'ân'da '*O, arşa kuruldu.*' buyruluyor. Nasıl kuruldu?" diye sordu." Ravi şöyle diyor: "Ben İmam Malik'in bu kadar sinirlendiğini hiç görmemiştim. Alnını ter basmıştı. Meclistekiler başlarını öne eğmişlerdi. Kendini biraz toparladıktan sonra, 'Nasıl olduğu akla sığmaz. Arşa kurulduğu bilinen bir gerçektir. Buna inanmak gerek. Bu konuda soru sormak ise bidattir. Senin sapık biri olmandan korkarım.' dedi ve verdiği emir üzerine adamı dışarı çıkardılar."

Malik'in, "Nasıl olduğu akla sığmaz." cümlesi ile başlayan sözleri, Peygamberimizin (s.a.a) eşlerinden Ümmü Seleme'nin, "*Rahman olan Allah arşa kuruldu.*" (Tâhâ, 5) ayeti hakkındaki şu sözlerinden alınmış¹

1- Bu hadisi Suyutî ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Mürdeveyh'ten ve Lalekai es-Sünnet'te Ümmü Seleme'den nakleder.

gibidir: "Nasıl olduğu akla sığmaz. Arşa kurulma olayı bilinen bir gerçektir. Bunu onaylamak iman gereği, inkâr etmek küfürdür."

Sahabenin bu konudaki tutumları böyledir. Bu konuda İmam Ali b. Ebu Talip ile onun soyundan gelen diğer Ehlibeyt İmamları (üzerlerine selâm olsun) dışında kimseden bir şey nakledilmemiştir. Burada Ehlibeyt İmamları'nın bu konudaki sözlerinin bazılarını aktarıyoruz.

et-Tevhid adlı eserde Selman-ı Farisî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), Caselik'a verdiği cevapların bir yerinde şöyle demiştir: "Arşı melekler taşır. Arş, senin sandığın gibi, taht benzeri bir şey değildir. O sınırlanmış, yaratılmış, plânlanmış bir şeydir. Allah onun malikidir. Bir şeyin üzerindeki bir şey gibi Allah onun üzerinde değildir." [s.316, Tahran basımı]

el-Kâfi adlı eserde Berkî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Caselik, İmam Ali'ye "Söyle bana, Allah mı arşı, yoksa arş mı Allah'ı taşıyor?" diye sordu. İmam ona şu cevabı verdi: "Arşı, gökleri, yeri, yer yüzündeki ve gökler ile yer arasındaki yaratıkları taşıyan Allah'tır. *'Gökleri ve yeri dengede tutarak yörüngelerinden çıkmalarını önleyen sadece Allah'tır. Eğer onlar yörüngelerinden çıkacak olsalar onları O'ndan başka hiç kimse dengeye getiremez. Hiç şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayandır.'*¹ buyuruyor."

Caselik, İmam'a "Sen Allah'ın arşı, gökleri ve yeri taşıdığını söyledin. Peki, *'O gün onların üstünde sekiz melek, Rabbinin arşını taşırlar.'*² ayetinin anlamı nedir?" diye sordu. İmam şu cevabı verdi: "Allah arşı dört ışıktan yarattı. Biri kırmızı ışıktır ki, bütün kırmızılar renklerini ondan aldılar. İkicisi yeşil ışıktır ki, bütün yeşiller yeşilliklerini ondan aldılar. Üçüncüsü sarı renktir ki, bütün sarı renkliler sarılıklarını ondan aldılar. Dördüncüsü beyaz renktir ki, bütün beyaz renkliler beyazlıklarını ondan aldılar."

"Bundan maksat, Allah'ın arşı taşıyanlara bağışladığı ilimdir. Bu da O'nun yüceliğinin nurundan bir nurdur. O'nun yüceliği ve nuru sayesinde müminlerin kalpleri gerçekleri görür oldu. O'nun yüceliği ve nuru ile cahiller O'na düşmanlık eder. O'nun yüceliği ve nuru ile çeşitli ameller ve farklı dinler aracılığı ile göklerdeki ve yeryüzündeki ya-

1- [Fâtır, 41]

2- [Hâkka, 17]

ratıkları, kendilerini O'na yakınlaştıracak vesile ararlar. Kısacası her şey taşınmaktadır. Allah; nuru, yüceliği ve gücü ile onları taşıyor. Hiçbir şey kendisine zarar, fayda dokunduramaz; ölüm, hayat ve yenden diriliş sağlayamaz. Her şey taşınmaktadır. Yüce Allah, gökleri ve yeri dengede tutarak yörüngelerinden sapmalarını önüyor, onları kuşatması altında tutuyor. O, her şeyin hayatı ve her şeyin nurudur. O, hakkında söylenenlerden yüce ve büyüktür."

Caselik, İmam'a "Söyle bana, Allah nerede?" diye sordu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "O orada, burada, üstte, alttadır, bizi kuşatmıştır ve bizimle beraberdir. *'Üç kişi arasında gizli bir konuşma geçse, O kesinlikle dördüncüleri olur. Beş kişi arasında gizli bir konuşma geçse, O kesinlikle altıncıları olur. Bundan daha az ya da daha çok kişi aralarında gizli bir konuşma yapsalar, nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onların yanındadır.*'¹ ayetinin anlamı budur. O hâlde kürsî; gökleri, yeri, gökler ile yer arasındaki ve yer altındaki bütün varlıkları kuşatmıştır. Eğer yüksek sesle konuşacak olursan, O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir. *'O'nun kürsîsi, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. O ikisini (gökleri ve yeri) korumak, O'na güç gelmez.*'² ayetinin anlamı budur."

"O hâlde Allah'ın arşını taşıyanlardan maksat, Allah'ın kendilerine ilminden bağışladığı âlimlerdir. Allah'ın melekutunda yarattığı hiçbir şey bu dört şeyin dışında değildir."

"Yüce Allah'ın seçkin kullarına ve *'Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun.*'³ ayetinde belirtildiği üzere İbrahim Peygamber'e gösterdiği melekut budur. Arşı taşıyanlar nasıl Allah'ı taşıyabilirler ki?! Oysa onların kalpleri O'nun verdiği hayat sayesinde diridir ve O'nun nuru sayesinde O'nu tanıyabilmişlerdir." [Usul-i Kâfi, c.1, s.129]

Ben derim ki: Caselik'ın, "Söyle bana, Allah mı arşı, yoksa arş mı Allah'ı taşıyor?" sorusundan açıkça anlaşılıyor ki, Caselik taşımayı bir cismin başka bir cismi taşıması anlamında anlıyor. Oysa İmam'ın,

1- [Mücâdele, 7]

2- [Bakara, 255]

3- [En'âm, 75]

"Arşı, gökleri, yeri... taşıyan Allah'tır." sözünden anlaşıldığına göre, İmam taşımayı analitik anlamda alıyor ve onu bir şeyin varlığını taşıma şeklinde tefsir ediyor. Bu da nesnelerin varlıklarının Allah ile kaim olması ve bu kaim oluşun kendi başlarına değil, kesinlikle Allah'a bağımlılık şeklinde olması şeklindedir. Malumdur ki, bu anlamın gerektirdiği sonuç nesnelerin Allah'ı taşıyanlar değil, O'nun tarafından taşınanlar olmasıdır.

Bundan dolayı Caselik bu sözleri işitince İmam'a, *"O gün onların üstünde sekiz melek, Rabbinin arşını taşırlar."* ayetinin anlamını soruyor. Çünkü az önceki anlamda bir şeyin varlığını taşımak sadece Allah'a mahsustur, bu konuda hiç kimse O'na ortak olamaz. Oysa bu ayet taşımayı Allah'tan başkasına izafe ediyor. Bu yüzden İmam, taşımayı ikinci kez tefsir ederek taşımayı ilim taşıma anlamında ve arşı da ilim anlamında alıyor.

Yalnız bu açıklama, iki tefsir arasında çelişki olduğu izlenimini verdiği için İmam sözlerini biraz daha açıklıyor. Bu açıklamada arşın ilim demek olduğu şeklindeki sözünü açıklayarak bu ilmin sıradan insanların anladığı anlamda ilim olmadığını, sıradan insanların ilk plânda anladıkları ilmin nefsanî bir suret olan husulî ilim olduğunu, oysa bu ilmin Allah'ın ululuğunun ve gücünün nuru olduğunu, bu ilmin Allah'ın izni ile bu taşıyıcılara verilip onlara gösterildiğini ve buna taşıma adının verildiğini anlatıyor. Bununla birlikte o ilim, aynı zamanda Allah tarafından taşınmaktadır. Bunda çelişki yoktur. Nitekim bizim fiillerimizin varlığı, bizim yanımızda hazır ve bizim tarafımızdan taşınıyor olduğu gibi, aynı zamanda Allah katında da hazırdır ve O'nun tarafından taşınmaktadır. Allah, bu varlığı bize sunan asıl maliktir.

Kısacası bütün nesnelerin ortaya çıkmasını sağlayan ilâhî yüceliğin ve ilâhî gücün nuru, kendi dışındaki her şeyi kuşatan arştır. Bu, yüce Allah'ın arşın kapsamındaki her şeye malik oluşudur. Bu nurun taşıyıcısı, yüce Allah'tır. Sonra da yüce Allah'ın kendilerini bu nurdan nasiplendirdiği kimseler, Allah'ın izni ile onu taşırlar. Allah ise, hem taşıyanın, hem de taşınanın taşıyıcısıdır.

Buna göre, *"sonra arşa kuruldu"* ifadesinde sözü edilen arşa kurulma, egemenlik ve *"Rabbinin arşını taşırlar"* ifadesindeki arş, ilim demektir. Bunların ikisi de aynı şeydir. Bu da bütün nesnelerin ortaya

çıkmasını sağlayan, varlık düzenindeki bütün ayrıntılı tedbirlerin ana hatlarının yoğunlaştığı makamdır. Burası tedbirlerin çıkışına kaynaklık eden merkez ile nesnelerin ortaya çıkışını sağlayan ilim makamıdır.

İmam'ın sözlerinin, "O'nun yüceliği ve nuru sayesinde müminlerin kalpleri gerçekleri görür oldu." diye başlayan bölümü şu anlama gelir: Bu makam öyle bir makamdır ki, müminler toplumunun içinde bulunduğu mutluluk düzeninin tedbirine kaynaklık eder, müminlerin Allah'a doğru ilerleyişlerinin yolunu gösterir, Rablerinin yüce konumunu tanımayan bütün inatçı Allah düşmanlarını kapsayan bedbahtlık düzenine merkezlik eder. Daha doğrusu bu makam, genel evrensel düzene kaynaklık eden bir makamdır. O düzen ki, bütün varlıklar onun altında yaşar, davranışları ve gelenekleri ile Allah'a yaklaşma doğrultusunda yol alanlar ona uyararak yol alırlar. Fakat bu varlıkların kimi Allah'a doğru yaklaşma dileklerinin bilincinde iken, kimi de bu bilinçten yoksundur.

İmam'ın, "O, her şeyin hayatı ve her şeyin nurudur." şeklindeki sözü, daha önceki sözlerini açıklayan bir gerekçe gibidir. O sözler, her şeyin Allah tarafından taşındığını açıklayan sözlerdir. Bu sözün anlamı şudur: Bütün nesneler Allah sayesinde var olmaktadır. Bütün nesneleri kavrayan, bütün nesnelere varoluş süreçlerinin özel yolunu gösteren O'dur. O, aslında karanlık olan bu yolu kendi nuru ile aydınlatmaktadır. Buna göre nesneler kendileri için hiçbir şeye malik değildirler. Onlara malik olan ve varlıklarını taşıyan yüce Allah'tır.

İmam Ali (a.s), "Allah orada, burada, üstte, alttadır..." şeklindeki sözleri ile şunu kastediyor: Yüce Allah, bütün nesnelerin varoluşlarının sağlayıcısı, koruyucusu ve taşıyıcısı olduğu için O'nun olmadığı hiçbir yer olmadığı gibi belirli bir mekânı da yoktur. O'nun bir yerde olması veya yeri belli bir nesne ile birlikte olması demek, o nesneyi koruması, varlığını taşıması ve onu kuşatması demektir. O nesne diğer bütün nesneler ile birlikte O'nun koruması ile korunmuş, O'nun tarafından taşınmakta ve kuşatma altında bulundurulmaktadır.

Bu durum, Allah'ın nesnelere ilişkin fiilî bilgisi olarak yorumlanır. Böyle demekle her şeyin O'nun katında olduğunu, O'ndan saklı olmadığını kastediyoruz. Bundan dolayı İmam, "O hâlde kürsî; gökleri, yeri, gökler ile yer arasındaki ve yer altındaki bütün varlıkları kuşatmıştır." diyerek kürsînin kapsamlılığına işaret ettikten sonra, "Eğer yük-

sek sesle konuşacak olursan, O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir." buyurarak kürsînin ilim anlamına işaret etmiştir. Bundan çıkan sonuç şudur: Arş ile özdeş anlamda kullanıldığı kürsî; kapsama, tedbir ve koruma makamı olmasının yanı sıra aynı zamanda ilim ve hazır olma makamıdır. İmam daha sonra bu sonucu, "*O'nun kürsîsi, gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır.*" ayetine uyarlamıştır.

İmam'ın, "Allah'ın melekutunda yarattığı hiçbir şey bu dört şeyin dışında değildir." şeklindeki sözü, ilk başta sözünü ettiği dört renge işaret gibidir. Miraç hadislerini incelerken bu konu ele alınacaktır, inşallah.

İmam, "Yüce Allah'ın seçkin kullarına... gösterdiği melekut budur." şeklindeki sözüyle de arşın melekuttan ibaret olduğunu belirtiyor. Yalnız melekut, üst ve alt olmak üzere iki tanedir. Arş, bütün tedbirlerin ana hatlarının merkezi ve ileride gelecek hadisın delâletiyle iki gayp kapısının içerde olanı olduğu için, üst melekut olması ihtimali güçlüdür.

İmam'ın, "Arşı taşıyanlar nasıl Allah'ı taşıyabilirler ki?!..." şeklindeki sözü, sözlerinin başında, arşın nesnelerin varlığını taşıma ve gerçekleştirme makamı olduğu yönündeki sözünü pekiştirir niteliktedir. Buna göre arşı taşıyanlar, aslında Allah tarafından taşınanlardır, taşıyıcılar değildir. Nasıl taşıyıcı olabilirler ki?! Oysa varoluşları ve varoluş süreçleri kendileri ile değil, yüce Allah ile kaimdir. İmam, bu varoluş makamını ilim olarak kabul ettiği için "Oysa onların kalpleri O'nun verdiği hayat sayesinde diridir ve O'nun nuru sayesinde O'nu tanıyabilmişlerdir." şeklindeki sözleri ile arşı taşıyanların varoluşlarını ve varoluşlarının kemalini kalplerle ve Allah'ı tanıyabilme nuru ile ifade etmiştir.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre Hannan b. Südeyr şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s) arşın ve kürsînin ne olduğunu sordum. Bana şu cevabı verdi: "Arşın birçok değişik sıfatı vardır. Kur'ân'da kullanıldığı yere uygun bir sıfatı vardır. Meselâ, '*O, büyük arşın Rabbidir.*' ifadesi, '*O büyük mülkün Rabbidir.*' demektir. '*Rahman arşa kuruldu.*' ifadesi ise, '*Rahman mülkünü kuşattı.*' anlamındadır. Bu da nesnelerin niteliklerine ilişkin bilgidir."

"Sonra arş, kürsî ile birlikte zikredildiğinde, ondan farklı anlama gelir. Çünkü bunlar en büyük iki gayp kapısındanırlar. Her ikisi de

gayptır. Gaypta birbirinin yanındadırlar. Çünkü kürsî, gaybın dış kapısıdır. Yoktan var olmaların doğuş yeri bu kapıdır. Bütün nesnelerin ortaya çıkışları oradandır. Arş ise, gaybın iç kapısıdır. Niteliğe, oluşa, miktara, sınıra, nereye, dileğe, irade biçimine, sözcüklere, hareketlere, terke, başlangıca ve dönüşe ilişkin bilgi burada bulunur."

"Buna göre bunlar, ilimde birbirinin yanında iki kapıdır. Çünkü arş mülkü, kürsî mülkünden başkadır. Arş ilmi de, kürsî ilminden daha gizlidir. Bundan dolayı, '*O, büyük arşın Rabbidir.*' buyruluyor. Yani arşın sıfatı, kürsînin sıfatından daha büyüktür. Bununla birlikte birbirinin yanındadırlar."

İmam'a, "Kurbanın olayım, arş niçin üstünlükte kürsînin komşusu oldu?" dedim. Bana şu cevabı verdi: "Arşın kürsînin komşusu olmasının sebebi, arşta niteliklere ilişkin bilginin bulunması, kürsîde ise bedda kapsamındaki gelişmelerin, bunların gerçekliklerinin, ayrılma ve birleşme sınırlarının bilgisinin bulunmasıdır. Dolayısıyla bu ikisi birbirinin komşusudur. Sözgelimi, biri ötekini taşıyor. Tıpkı âlimlerin sözlerindeki sözgelimleri gibi. Bir de, arş ve kürsî böyle (bir örnekle) açıklanmıştır ki, âlimler her ikisinin de doğru olduğunu anlasınlar, kavrasınlar. Çünkü Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah güçlüdür, azizdir." [s.321, Tahran basımı]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s), "Arşın birçok değişik sıfatı vardır." şeklindeki sözü, daha önce sözünü ettiğimiz arşa kurulmanın, evrensel tedbirlerle ilgili dizginlerin Allah katında toplanması demek olduğu yolundaki görüşü destekler. Sözlerinin sonundaki, "Tıpkı âlimlerin sözlerindeki sözgelimleri gibi." ifadesi de, bu görüşü doğrulamaktadır.

İmam'ın, "Bu da nesnelerin niteliklerine ilişkin bilgidir." sözünden maksat, varlıkların yüce nedenlerine ve nihaî sebeplerine ilişkin bilgisidir. Çünkü "nasıl" soru edatı ile bir nesnenin sıfatı sorulduğu gibi, varoluş sebebi de sorulabilir. Örneğin, "Şu nesne nasıl var oldu?" veya "Zeyd, yapamayacağı şu işi nasıl yaptı?" denebilir.

İmam'ın, "Sonra arş, kürsî ile birlikte zikredildiğinde ondan farklı anlama gelir." sözünden maksadı şudur: Arş ve kürsî, nesnelerin ortaya çıkışına ve bu âleme inişine merkezlik eden bir gayp makamı olmaları açısından bir olmakla birlikte arş, kürsîden farklı bir kavramdır. Çünkü söz konusu gayp makamı özü itibarıyla iki makama ve iki ka-

piya ayrılır. Fakat bu iki kapı, iki zıt şey değil, iki birlikte olan şeydir. Biri bu âleme açılan dış kapı, öbürü ondan sonra gelen iç kapıdır. İmam (a.s), "Çünkü kürsî, gaybın dış kapısıdır..." şeklindeki sözleri ile bu gerçeği açıklıyor.

İmam'ın (a.s), "Çünkü kürsî, gaybın dış kapısıdır. Yoktan var olmaların ve nesnelerin ortaya çıkışlarının doğuş yeri bu kapıdır." sözünün anlamı şudur: Varlık âleminde adım atan her şey, bir ön örneği olmadan buradan ortaya çıkar. Bütün nesneler buradan gerçeklik kazanır. Çünkü bütün nesneler, bir ön örneği olmayan yeni şeylerdir. Bir şeyin bir ön örneği olmayan yeni şey olması için eski durumdan meydana gelmesinin beklenmemesi gerekir. Bu eski durum, bu yeni şeyden önceki eski şeyleri üreten durumdur. O eski durum gider, yerine bu yeni durum ortaya çıkar. Bu da, bir sebebin hükmünü yok edip başka bir sebebin hükmünü ortaya koyma demektir ki, buna "beda" denir. Dolayısıyla çatışmalı sebeplerin ve çelişik güçlerin işleyişine dayanan bu âlemdaki bütün olup bitenler, değişen iradeler (bedalar) sonucu örneksiz olarak ortaya çıkan şeylerdir.

Ancak varlık âleminde sürekli çatışan bu çelişkili sebeplerin ve iradelerin üzerinde de onlara egemen olan bir sebep vardır ki, ancak onun istediği olur. Bu irade, bu sebebi şu sebeple etkisiz bırakır, şu iradenin hükmünü değiştirir, her şeyin mutlak etkisini başkası ile kayıtlandırır. Belirli bir amaçla bir yolu kat etmek isteyen birini düşünelim. Bu kimse yolu yürümeye koyulur. Yolda ilerlerken kimi zaman dinlenme molası verir. Bu molanın gerekçesi, yol almanın ve hareket hâlinde olmanın gerekçesi ile çatışabilir. Böylece bir irade diğer bir iradeyi değiştirmiş olur. Fakat ortada her iki iradeye egemen olan, iradelerin birini öne alıp öbürünü arkada bırakarak çalışmayı isteği uyarınca düzenleyen başka bir irade vardır. Hareketin ve molanın sebepleri olan iradelerin her biri kendi hesabına çalışmakla ve rakibi ile çatışmakla birlikte, her ikisi de üstlerindeki iradeye itaat etmekte ortaklırlar, kendilerinden üstün sebebin gereklerini yerine getirmekte dayanışma hâlinde dirler.

İşte iki çelişkili sebebin ayrıldığı ve birbirleri ile çatıştıkları makam kürsîdir. Buna karşılık, bu iki sebebin uzlaştığı ve bağdaştığı makam ise arştır. Açıktır ki, ikinci makam birincisinden öndedir ve bu iki

makam özetlik ve ayrıntılılık, gizlilik ve açıklık bakımından birbirinden farklıdır.

Bu makamlara arş ve kürsî adlarının verilmesi gayet yerindedir. Çünkü bu makamlar, hükümdarın tahtının ve bağlı koltuklarının özelliklerine sahiptirler. Zira kürsî, hükümdarın hükümlerinin memurları ve işçileri aracılığı ile ortaya çıktığı bir aşamadır. Memurların ve işçilerin her biri kendi hesabına ülkenin bir bölüm işleri üzerinde çalışır. Bu koltuklar kimi zaman birbirleri ile çatışırlar. Bu çatışma sonucunda bazısının hükmü diğerinin önüne geçtiği gibi, kimisi başkasının hükmünü ortadan kaldırır. Fakat ikisi birlikte ve uyumlu biçimde arşın (tahtın) hükümlerine itaat eder. Taht hükümdara mahsustur. Sebeplerin çatışmasına konu olmayan, memurların ve işçilerin yürürlükten kaldıramayacağı hüküm onun hükmüdür. Bütün ayrıntıların ana hatları ve memurlarla işçiler aracılığı ile ortaya çıkan bütün gelişmelerin iç yüzleri onun tahtında (arşında)dır.

Bu açıklama ile İmam'ın (a.s), "Çünkü kürsî, gaybın dış kapısıdır..." şeklindeki sözünün anlamı ortaya çıkıyor. "Yoktan var olmaların doğuş yeri bu kapıdır." Yani evrende örneksiz olarak ortaya çıkan şeyler, buradan ortaya çıkarlar. "Bütün nesnelerin ortaya çıkışı oradandır." Yani yaratılışın ayrıntıları ile değişik ve farklı birimleri oradan ortaya çıkarlar.

İmam'ın (a.s), "Arş ise, gaybın iç kapısıdır." sözü, kürsînin dış kapı olmasının karşıtıdır. Bu kapıların dış ve iç, zahir ve batın olmaları, o kapılardan çıkan hükümlerde farklılık olup olmaması bakımındandır.

İmam'ın (a.s), "Niteliğe... ilişkin burada bulunur." şeklindeki sözü, nesnelerin ayrıntılarının varıp dayandığı ana hatların bütün bilgi ve taslaklarının orada bulunduğu anlamındadır.

İmam'ın (a.s), "Niteliğe... ilişkin bilgi" ifadesindeki "nitelik"ten maksat, sanki bir nesnenin sebeplerinden meydana gelmesinin özelliğidir. Aynı ifadesindeki "oluş"tan maksat, bir nesnenin varoluşunun tamamı, "başlangıç" ve "dönüş"ten maksat ise, nesnelerin varoluşlarının başlangıçları ve sonları demektir. "Miktar" ve "sınır" ise aynı anlama gelirler. Yalnız miktar, bir nesnenin kendisi itibariyle durumu demekken sınır, bir nesnenin başkasına nispetle başkasının kendisine karşmasına engel olan, başkasını kendisinden ayıran durumu demektir.

İmam'ın (a.s) "nere?" sözü, mekânla ilgili bir mensubiyet demek-ken "dilek" ve "irade biçimi" kelimeleri aynı anlamdadır. Dileğin, isteğin özü ve irade biçiminin, isteğin özelliği anlamına gelmesi de mümkündür.

İmam'ın (a.s), "sözcüklere, hareketlere ve terke ilişkin bilgi" sözü- ne gelince; sözcüklere ilişkin bilgi, sözcüklerin tabîi olarak dış dünya ile bağlantılı anlamlarının nasıl ortaya çıktığı ile ilgili bilgi demektir. Çünkü vaz'î delâlet, sonuçta tabîi delâlete varıp dayanır. Hareketlere ve terke ilişkin bilgi ise, zatlarla bağlantıları bakımından yapılanlara ve terk edilenlere ilişkin bilgi demektir. "Sözcüklere, hareketlere, ter- ke ilişkin bilgi" sözüyl, emirler ve yasakların nasıl fiiller ve terklerden kaynaklandığına ilişkin bilgi ile kelimelerin nasıl aynı kaynağa daya- nan gerçeklerinden kaynaklandığına ilişkin bilgi de kastedilmiş olabi- lir. Terk, hareketlerin karşısı olarak ortaya çıkan nispi durgunluk de- mektir.

İmam'ın (a.s) sözlerinde geçen "beda", bir sebebin başka bir sebe- be üstün gelerek onu etkisiz hâle getirmesidir. Kâinattaki bütün çatı- şan sebepler, etkileri bakımından bu kategoriye girerler.

İmam'ın (a.s), "Dolayısıyla bu ikisi birbirinin komşusudur. Söz gelimi, biri ötekini taşıyor." sözünün anlamı, daha önceki açıklamadan anlaşıldığı gibi şudur: Arş ile kürsî, birbirleri ile uyumlu iki komşudur. Daha doğrusu bunlar ana hatlı ve ayrıntılı olma bakımından farklılık gösteren tek bir gerçektirler. Birine ötekini taşıdığıının izafe edilmesi, söz gelimi ve örnek kabilindendir. Çünkü ince ve esrarlı bilgiler, söz gelimleri ve örnekler aracılığı ile anlaşılır.

İmam (a.s), "Arş ve kürsî, böyle (bir örnekle) açıklanmıştır ki, âlimler her ikisinin de doğru olduğunu anlasınlar, kavrasınlar." sözü ile şunu söylemek istiyor: Bu örnek verilmiştir ki âlimler, onunla ana hat ile ayrıntı, batın ile zahir biçiminde farklılık arz eden, âlemde ge- çerli olan tedbirlerin ortaya çıkış biçimi ile ilgili kendilerine sunulan gerçek bilgilerin doğruluğunu kanıtlasınlar. Bunları iyi anlamak gere- kir.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'a (a.s), "*O'nun arşı, su üzerinde idi.*"¹ ayetinin anlamı soruldu. İmam,

"Başkaları bu konuda ne diyorlar?" diye sordu. Kendisine, "Arş suyun üzerinde, Allah da onun üzerindedir." şeklinde tefsir edildiği nakledilince İmam şu cevabı verdi: "Yalan söylüyorlar. Kim böyle zannederse, Allah'ı taşıyan yerine koymuş ve O'nu yaratıklara özgü sıfatlarla nitelendirmiş olur. Bunun gerektirdiği sonuç, Allah'ı taşıyan şeyin O'ndan daha güçlü olmasıdır. Yüce Allah gök, yer, cin, insan, güneş, ay diye bir şey olmadan önce dinini ve bilgisini suya yükledi." [s.319, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet, bir önceki rivayet gibi şuna delâlet eder: Arş ilim demektir. Su yaratılışın kaynağıdır. Ayrıntılar ortaya çıkmadan önce Allah'ın fiilî ilmi suya taalluk etmişti.

el-İhticac adlı eserde verilen bilgiye göre, İmam Ali'ye (a.s) yer-yüzü ile arş arasında ne kadar mesafe olduğu soruldu. İmam bu soruya, "Kulun ihlâsla, 'La ilâhe illallah' demesi kadar." diye cevap verdi. [c.1, s.386]

Ben derim ki: Bu söz, İmam'ın çok ince ve derin sözlerinden biridir. Bu sözü, "*Güzel söz O'na yükselir, iyi amel de onu yükseltir.*" (Fâtır, 10) ayetinden almıştır.

Açıklaması şöyledir: İnsan, ilâhlığı sırf Allah'a tahsis ederek Allah dışındaki her şeyin ilâhlığını reddedince bu inanç, Allah dışındaki her şeyi unutup her şeyi O'na dayandırma mertebesine yönelmeyi gerektirir ki, bu da daha önce açıklandığı gibi arş makamıdır.

İmam'ın bunun kadar ince ve derin bir başka sözü, yer ile gök arasındaki mesafenin ne kadar olduğu yolundaki soruya cevap olarak söylediği, "Gözün görüş mesafesi ve mazlumun bedduasının varacağı nokta arası kadardır." şeklindeki sözüdür.

Şeyh Saduk'un el-Fakih, el-Mecalis ve el-İlel adlı eserlerinde verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Kâbe'ye niçin Kâbe adı verildi?" diye soruldu. İmam bu soruya, "Dört köşeli olduğu için." cevabını verdi. "Niye dört köşeli oldu?" diye sordular. "Çünkü dört köşesi olan Beyt'ül-Mamur'un hizasındadır." dedi. "Beyt'ül-Mamur niçin dört kaşeli oldu?" diye sordular. "Çünkü dört köşeli olan arşın hizasındadır." dedi. "Arş niçin dört köşeli oldu?" diye sordular. "Çünkü İslâm'ın temelini oluşturan cümleler dördtür ve şunlardır: Subhanallah, elhamdülillah, lâ ilâhe illallah, Allah-u ekber." [Men Lâ Yahzuruh'ul-Fakih, c.2, s.124; İlel'uş-Şerayi, s.398, Beyrut basımı]

Ben derim ki: Bu dört cümlelerin birincisi tenzih ve takdisi, ikincisi benzetme ve övgüyü, üçüncüsü tenzih ile benzetmeyi birleştiren tevhibi, dördüncüsü ise İslâm'a mahsus en büyük tevhibi içerir. İslâm'a mahsus en büyük tevhit şudur: Yüce Allah, hiçbir sıfatla nitelendirilemeyecek kadar büyüktür. Çünkü her sıfat kayıtlandırma ve sınırlandırmadır. Oysa yüce Allah hiçbir sınırla sınırlandırılmayacak ve hiçbir kayıtlarla kayıtlandırılmayacak derecede büyüktür. *"Allah, için üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır."* (Mâide, 73) ayetinin tefsiri sırasında bu konuya kısaca değinmiştik.

Kısacası bu rivayete göre arş, yukarıda açıkladığımız anlamda ilim anlamına gelmiş olur. Bu anlamdaki rivayetler çoktur. Bunlardan birine göre, Ayet'el-Kürsî, Bakara Suresi'nin sonu ile Muhammed Suresi, arşın hazinelerindendir. Bir başka rivayete göre Sâd Suresi'ndeki Sâd harfî, arşın ayağından çıkan bir nehrin adıdır. Diğer bir rivayete göre Kur'ân'daki "apaçık ufuk", arşın önündeki bir alandır. Bu alanda birçok nehir akar ve bu nehirlerde yıldızların sayısı kadar bardaklar yüzer.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre Abdurrahim Aksar şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Nûn ve'l-Kalem" ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: "Allah, kalemi Huld adını taşıyan bir cennet ağacından yarattı. Sonra cennet nehirlerinden birine, 'Mürekkep ol.' buyurdu. O da hemen dondu. Bu nehir kardan ak ve baldan tatlı idi. Sonra kaleme, 'Yaz.' diye emretti. Kalem, 'Rabbim, ne yazayım?' dedi. Allah, 'Şimdiye kadar olup bitenler ile kıyamet gününe kadar olacakları yaz.' diye buyurdu. Bunun üzerine kalem gümüşten daha ak ve yakuttan daha şeffaf bir yaprağa yazacaklarını yazdı. Sonra bu yaprağı dürerek arşın temeline koydu. Sonra kalemin ağzını mühürledi. Kalem artık ebediyen konuşmaz (yazı yazmaz) oldu. Kitab-ı meknun (saklı kitap) işte odur. Bütün nüshalar ondan alınmıştır..." [c.2, s.379] Bu rivayetin tamamına, Kalem Suresi'nin tefsiri sırasında yer verilecektir.

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlerin birinde verilen bilgiye göre ravi ısrarla daha çok açıklama isteyince İmam Cafer Sadık (a.s), "Kalem ve Levha birer melektir." demiştir. Böylece anlattıklarının soyut gerçekleri somut gerçeklere benzeterek maksadı açıklama kabilinden olduğunu belirtmiştir.

Ravzat'ul-Vâizîn adlı eserde İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'ın, babası aracılığı ile dedesinden (hepsine selâm olsun) aktardığı bir hadiste şöyle deniyor: "Allah'ın karada ve denizde yarattığı varlıkların tümünün arşta timsalleri vardır. *'Evrende var olan her şeyin hazinesi bizim yanımızdadır ve biz her şeyi bilinen bir ölçüye göre indiririz.'*"¹ ayetinin tevili budur." [s.47, Kum basımı]

Ben derim ki: Yani, nesnelerin suretleri ve timsallerinin arşta mevcut oluşu, bu ayetin açıklamasına dayanak oluşturan gerçektir. Nesnelerin suretlerinin arşta mevcut olduğunun anlamına daha önce değinmiştik. "Ey güzeli ortaya çıkaran..." duasının açıklaması ile ilgili rivayet de, bu rivayetle aynı anlamı vurguluyor.

Yine aynı eserde İmam Cafer Sadık'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'ın, babası aracılığıyla dedesinden (hepsine selâm olsun) naklettiği bir hadiste şöyle deniyor: "Arşın iki ayağı arasındaki mesafeyi hızlı uçan bir kuş ancak bin yılda aşabilir. Arş günde yetmiş bin ışık rengine bürünür ki, Allah'ın yaratıklarından hiçbirisi bu renklere bakamaz. Arş karşısında bütün nesneler çölde bir halka gibidir." [s.47, Kum basımı]

Ben derim ki: Rivayetin son cümlesi hem Şîî, hem de Sünnî kâ-nallardan, Peygamberimizin (s.a.a) hadisi olarak da nakledilmiştir. İmam'ın (a.s) bu rivayette anlattıkları, daha önce söylendiği gibi semboliktir. İmamların rivayetlerinde bunun benzerleri çoktur.

Bunun delili şudur: Bu rivayette arşın büyüklüğü ile ilgili söylenenler, ne şekilde hesaplanırsa hesaplınsın, kozmik ışınların çizdiği dairelerin onlardan çok daha büyük olduğu görülür. Demek ki, bu anlatılanlardan maksat, soyut kavramları somut olarak zihinlere yaklaştırmaktır.

İlel'uş-Şerayi adlı eserde Muhammed b. Sinan'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) şöyle buyurur: "Beytullah'ın tavaf edilmesinin sebebi şudur: Yüce Allah meleklerle, *'Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.'* dediğinde melekler, *'Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?'*" [Bakara, 30] dediler. Önce Allah'a bu cevabı verdiler. Ama sonradan günaha girdiklerinin farkına

1- [Hicr, 21]

varıp pişman oldular. Bunun üzerine arşa sığınarak af dilediler. Yüce Allah, kulların kendisine benzer şekilde ibadet etmelerini istedi ve bunun için dördüncü gökte arşın hizasında 'Zırah' adı ile bir ibadet evi kurdu. Arkasından dünya göğünde Zırah'ın hizasında 'Beyt'ül-Mamur' adlı bir ibadet evi kurdu. Sonra da Beyt'ül-Mamur'un hizasında yeryüzünde Kâbe'yi var etti. Arkasından Âdem'e bu evi tavaf etmeyi emretti. Arkasından bu gelenek kıyamet gününe kadar Âdemoğulları arasında yürürlükte kaldı." [s.406, h: 7, Necef basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet birkaç yönden gariptir. Bundan geçecek olursak, arşın ilim anlamında olduğuna dayanarak meleklerin arşa sığınmalarını, cahilliklerini itiraf ettikleri ve ilmi Allah'a döndürdükleri şeklinde açıklayabiliriz. Nitekim melekler, *"Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen, bilensin, hikmet sahibisin."* (Bakara, 32) demişlerdi.

Öte yandan bu rivayette göklerde Zırah ve Beyt'ül-Mamur adı ile iki ilâhî evin varlığından söz ediliyor. Oysa rivayetlerin çoğunluğuna göre gökte bir tek ilâhî ev vardır, o da dördüncü gökteki Beyt'ül-Mamur'dur. Ayrıca bu rivayette meleklerin günah işlediğinden söz ediliyor. Oysa Kur'ân'da meleklerin masum oldukları bildiriliyor. Yalnız rivayetteki günaha girmenin farkına varmakla, bir tür eksikliği bilmiş olmak kastedilmiş olabilir.

Kâbe'nin Beyt'ül-Mamur'un hizasında olmasına gelince bu hizada oluş, somut değil, manevîdir. İmam'ın, "Dördüncü gökte arşın hizasında... bir ibadet evi kurdu." sözü bunun delillerinden biridir. Çünkü Kur'ân'dan ve hadisten çıkan sonuca göre arş ve kürsî, gökleri ve yeri kapsamaktadır. Oysa somut olarak aynı hizada olan iki şeyden biri, diğerini kapsayamaz.

el-Hisal adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Arşı taşıyanlardan biri insan kılığındadır ve Allah'tan insanlar için rızık ister. İkincisi horoz kılığındadır ve Allah'tan kuşlar için rızık ister. Üçüncüsü aslan kılığındadır ve Allah'tan yırtıcı hayvanlar için rızık ister. Dördüncüsü öküz kılığındadır ve Allah'tan büyük baş hayvanlar için rızık ister. Fakat İsrailoğulları'nın buzağıya taptıklarından beri öküzün başı eğiktir. Kıyamet günü olunca arşı taşıyanların sayısı sekiz olur." [s.407]

Ben derim ki: Buna yakın anlamdaki rivayetlerin sayısı çoktur. Bir tanesine göre bu dört kişi kürsînin taşıyıcılarıdır ki, benim tespitle-rime göre kürsînin taşıyıcıları olduğundan söz eden tek rivayet budur. Bakara Suresi'ndeki Ayet'el-Kürsî'nin tefsiri sırasında bu rivayete yer vermiştik.

Başka bir rivayette ise şöyle deniyor: "Arşın taşıyıcılarının sayısı sekizdir. Dördü öncekilerden ve dördü sonrakilerdendir. Öncekilerden olan dört kişi Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberler, sonrakilerden olan dört kişi Hz. Muhammed, Ali, Hasan ve Hüseyin'dir (hepsine selâm olsun)."

Ben derim ki: Arşın ilim anlamına geldiği göz önüne alınırsa, dört meleğin arşın taşıyıcıları oldukları söylendikten sonra onlar dışında başkalarından da arşın taşıyıcıları olarak söz edilmesinin sakın-cası yoktur.

Arş konusunda farklı ve çok sayıda rivayet vardır. Bunlar arşın ilim anlamında olduğu görüşünü doğrular. Onun somut bir varlık ol-duğunu söyleyen rivayetleri az önceki gibi yorumlamak gerekir. Arşın yedinci göğe konmuş, tahta benzer somut bir varlık olduğunu öne sü-ren hiçbir ciddi rivayet yoktur. Tersine bunun aslı olmadığını bildiren rivayetler vardır ki, bunlardan biri az önce yer verdiğimiz rivayettir.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), "*Gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı.*" ayeti hakkında, "Yani altı vakitte." açıklamasını yapmıştır. [c.1, s.236]

el-Burhan tefsirinin Sakıb'ul-Menakıb yazarına, onun da Ebu Ha-şim el-Caferî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Muhammed b. Salih Ermini şöyle der: "İmam Ebu Muhammed (Hasan) Askerî'ye, '*Ondan önce ve sonra emir ve yetki Allah'a aittir.*'" ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Emir vermeden önce ve dilediğini emrettikten sonra emretme yetkisi Allah'a aittir, anlamındadır.' cevabını verdi. İçimden bu açık-lama, '*İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rab-bi olan Allah, ne de kuthudur!*' ayetinin anlamı ile aynıdır diye düşün-düm. Bunun üzerine İmam bana dönerek, 'Bu ayetin anlamı içinden geçtiği gibidir. '*İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlem-lerin Rabbi olan Allah, ne de kuthudur!*' dedi." [c.3, s.258, Kum basımı]

Ben derim ki: İmam'ın demek istediği şudur: *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir."* ayeti, bir şey sâdır olmadan önce olduğu gibi sâdır olduktan sonra da Allah'ın onun üzerindeki mutlak egemenliğini ifade eder. Bu konudaki durum bizde olduğu gibi değildir. Biz insanlar bir şey sâdır oluncaya kadar onun üzerinde bir dereceye kadar egemenlik sahibiyiz. Ama o şey sâdır olunca, egemenliğimizden ve irademizden çıkar.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinin İbn Cerir'e, onun Abdulaziz Şamî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre bu zatın bir sahabî olan babası şöyle der: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Kim yaptığı iyi ameller için Allah'a hamdetmez de kendini överse, kâfir olur ve yaptığı iyi amel boşa çıkar. Kim Allah'ın kullarına emir yetkisi verdiğini sanırsa, Allah'ın peygamberlerine indirdiği mesaja kâfir olur. Çünkü yüce Allah, *'İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!'* buyuruyor."

Ben derim ki: Kendini beğenmenin küfür olması demek, nimete karşı nankör olmak veya Kur'ân ayetlerinin bildirdiği iyiliklerin Allah'a ait olduğu gerçeğini inkâr etmektir. Kulların emir yetkisine sahip olmadıkları ise, kulların bağımlı değil, bağımsız bir egemenlik ve yetkileri olmadığı anlamındadır.

el-Kâfi adlı eserde Meysir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmayın."* ayeti hakkında şöyle dedi: "Ey Meysir, yeryüzü bozulmuştu. Yüce Allah, Peygamberi aracılığı ile onu ihya etti. Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra da bozgunculuk çıkarmayın." [c.8, s.50, Necef basımı]

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de [c.2, s.19] bu rivayet, Meysir'e dayanılarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle geçer: Ahmed, Buharî, Müslim ve Neseî, Ebu Musa'ya dayanarak şu bilgiye yer verirler: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve bilgi, yere düşen bol yağmura benzer. Yeryüzünün bir kesimi verimlidir. Suyu emer. Bol miktarda yeşillik ve ot bitirir. Yeryüzünün bazı yöreleri çoraktır. Yağmur suyunu yüzeyinde tutar. Allah bu sudan insanların faydalanmasını sağlar. İnsanlar bu sudan kendileri içerler, hayvanlarına su verirler ve tarlalarını sularlar. Yağmur suyunun düş-

tüğü bir başka yöre ise engin bir çöldür. Ne suyu tutar ve ne yeşillik bitirir. Bu, Allah'ın dinini anlayan ve Allah'ın benimle gönderdiği mesajlardan yararlanarak onları öğrenip öğreten kimse ile bu mesajlara başını kaldırıp bakmayan, getirdiğim ilâhî hidayeti kabul etmeyen kimse için verilen bir örnektir."

AYETLERİN MEÂLİ

59- Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Sizin hesabınıza büyük bir günün azabından korkuyorum."

60- Kavminin önde gelenleri, "Senin açık bir sapıklık içinde olduğunu görüyoruz." dediler.

61- Nuh dedi ki: "Ey Kavmim, bende bir sapıklık yoktur. Tersine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim."

62- "Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum, size öğüt veriyorum ve Allah'tan gelen vahiy sayesinde sizin bilmediklerinizi biliyorum."

63- "Kötülüklerden sakınasınız ve (bu sayede) belki merhamete eresiniz diye sizi uyarmak için içinizden biri aracılığı ile Rabbinizden olan bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti?"

64- Onu yalanladılar. Bunun üzerine onu ve gemide onunla birlikte olanları kurtardık. Ayetlerimizi yalanlayanları ise boğduk. Şüphesiz onlar, kör bir kavim idiler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde daha önceki ayetlerde yapılan tevhit çağrısı ile Allah'a ortak koşup O'nun ayetlerini yalanlamaya yönelik yasaklama devam ettiriliyor. Bu amaçla Nuh Peygamber'in (a.s) hikâyesi ele alınarak onun kavmine gönderilişi, kavmini Allah'ın birliğini benimsemeye çağırması, Allah'tan başkasına kulluk etmekten vazgeçmeyi vurgulaması, kavminden gördüğü inkârcı tutum ve ona yönelik ısrarlı yalanlama vurgulanıyor. Arkasından onlara tufan ayetini göndermesi, Nuh Peygamber ile onunla beraber iman edenleri kurtarıp geride kalanları yok etmesi anlatılıyor. Sonra bu hikâyeyi Hud, Salih, Şuayb, Lut ve Musa gibi peygamberlerin (selâm üzerlerine olsun) aynı amacı taşıyan hikâyeleri izliyor.

59) Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik...

Yüce Allah, söze onun hikâyesi ile başlıyor. Hûd Suresi'nde enine-boyuna anlatılacağı üzere Nuh Peygamber, Kur'ân'da hayat hikâyesi ayrıntılı biçimde anlatılan ilk peygamberdir.

Ayetteki "kad" edatının başındaki "lâm" harfi, yemin anlamına gelir. Pekiştirme amacı ile getirilmiştir. Çünkü söz, peygamberlik misyonunu reddeden müşriklere yöneliktir. *"Ey kavmim, Allah'a kulluk edin..."* ifadesinde Nuh Peygamber, müşriklere *"Ey kavmim"* hitap ederek onları kendine izafe ediyor. Böylece onların iyiliğini istediğini ortaya koyan bir dil kullanıyor. Onlara yönelttiği ilk çağrı, Allah'ın birliğini kabul etmektir. Çünkü onları Allah'a kulluk etmeye çağırmasının hemen ardından Allah'tan başka ilâhları olmadığını da bildiriyor. Böylece onları sadece Allah'a kulluk etmeye, O'na yöneltilen kulluğa başkasını ortak etmemeye çağırıyor ki, bu çağrı tevhit çağrısıdır.

Arkasından, *"Sizin hesabınıza büyük bir günün azabından korkuyorum."* ifadesi ile onları uyarıyor. Anlaşılan, bu büyük gün, kıyamet günüdür. Böylece dinin iki temel ilkesi olan tevhide ve ahirete çağrı yapılmış oluyor. Dinin üçüncü temel ilkesi olan peygamberliğe gelin-

ce; bununla ilgili açık çağrı, *"Ey kavmim, bende bir sapıklık yoktur. Tersine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim."* ifadesi ile dile getiriliyor.

Üstelik şu da var: Müşriklerin bilmedikleri bir kulluğa yönelik çağrı ile o güne kadar hakkında bilgi sahibi olmadıkları kıyamet günü azabı ile ilgili uyarıda bu çağrı ve uyarıyı yapan kimsenin peygamberliğine yönelik bir işaret vardır. Müşriklere cevap niteliğindeki *"Sizi uyarmak için içinizden biri aracılığı ile Rabbinizden olan bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti?"* şeklindeki sözleri de, bunu gösteriyor. Çünkü bu sözler, onun elçiliğinin müşriklerin tuhafına gittiğine delâlet ediyor. Onlar, *"Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur."* şeklindeki mesajını işitince bu hayrete kapılmışlardı.

60) Kavminin önde gelenleri, "Senin açık bir sapıklık içinde olduğunu görüyoruz." dediler.

Ayette geçen "mele" kelimesi, bir kavmin ileri gelenleri, eşrafi anlamına gelir. Kalpleri korku ile, gözleri de güzellik ve süsle doldurdıkları için bu unvanla anılıyorlar. Müşrikler, Nuh Peygamber'i açık bir sapıklıkla suçluyorlar ve bu suçlamayı ısrarla pekiştiriyorlar. Çünkü herhangi bir kimsenin kendilerini, taptıkları ilâhları reddetmeye ve sırf Allah'a kulluk etmeye çağıracağını, bu çağrıyı peygamber ve uyarıcı olduğunu söyleyerek yapacağını beklemedikleri için hayrete kapıldılar ve bu yüzden Nuh Peygamber'in (a.s) açık bir sapıklık içinde olduğunu ısrarla belirttiler.

"Sapıklık içinde olduğunu görüyoruz." demek, öyle olduğunu düşünmüyoruz, öyle olduğun kanaatindeyiz, demektir.

61) Nuh dedi ki: "Ey kavmim, bende bir sapıklık yoktur..."

Nuh Peygamber (a.s) kavminin önde gelenlerine, sapık olduğu iddiasını reddederek, Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğunu bildirerek ve Allah'ı "Âlemlerin Rabbi" diye niteleyerek cevap veriyor. Âlemlerin Rabbi demesinin sebebi, müşriklerin rububiyeti bölmelerine karşılık bunu bütününü ile Allah'a mahsus kılmaktır. Bilindiği gibi müşrikler rububiyetin çeşitli alanlarını ve dallarını farklı bir şeye isnat ederler. Deniz tanrısı, kara tanrısı, yer tanrısı, gök tanrısı gibi.

Nuh Peygamber (a.s), peygamber olduğunu pekiştirmesiz bir dille ifade ediyor. Böylece onların ısrarlarına ve iddialarını pekiştirmeli bir dille ifade etmelerine rağmen aslında peygamberliğinin ve sapık olmadığının açık olduğuna işaret etmektedir.

62) "Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum, size öğüt veriyorum ve Allah'tan gelen vahiy sayesinde sizin bilmediklerinizi biliyorum."

Nuh Peygamber, kavminin önde gelenlerine kendi nitelikleri hakkında bilgi vermeye koyuluyor. Bu amaçla onlara Rabbinin mesajlarını ilettiğini bildiriyor. Bu, peygamberliğin vazgeçilmez gereği ve fonksiyonudur. Mesajların çoğul olması, iletilecek şeylerin sayıca çok olduğunu, Allah'ın tevhit ve ahiret inancı ötesinde iletilmesini emrettiği hükümler bulunduğunu gösterir. Çünkü Hz. Nuh, ulûlâzm peygamberlerden kitap ve şeriat sahibi bir peygamberdir.

Sonra onlara, iyiliklerini isteyen bir öğütçü olduğunu bildiriyor. Bu öğütten maksat, onlara yönelik uyarı ve müjde içerikli öğütlerdir. Bunlarla güttüğü amaç, onları Rablerine itaat etmeye yaklaştırıp büyüklük taslayarak O'na kulluk etmeye yanaşmama inadından uzaklaştırmaktır. Bu amacı, Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu yaratılışın başlangıcı ve sonu ile ilgili bilgileri kâinatta geçerli olan kanunlarını zikrederek gerçekleştirmeye çalışıyor. Bundan dolayı üçüncü kerede yüce Allah'ın vahyi sayesinde onların bilmediği gerçekleri bildiğini açıklıyor. Mükâfat ve ceza gibi kıyamet gününün gerçekleri ile itaatın ve isyanın yol açtığı ilâhî hoşnutluk, ilâhî öfke, çeşitli nimetler ile mahrumiyetler gibi.

Buradan anlaşılıyor ki, "*Size... iletiyorum*", "*size öğüt veriyorum*" ve "*biliyorum*" cümlelerinin her biri, özel bir amaç için söylenmiştir. Yoksa bazılarının dedikleri gibi ilk iki cümle sıfat ve üçüncü cümle, "*size öğüt veriyorum.*" cümlesinin öznesinin hâli değildir.

63) "Kötülüklerden sakınasınız... diye... içinizden biri aracılığı ile Rabbinizden bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti?"

Soru, yadırgama amaçlıdır. Nuh Peygamber'in peygamber olduğu yolundaki iddiasını ve kendilerini hak dine çağırmasını tuhaf görmelelerini yadırgıyor. Ayette geçen "zikir"den maksat Allah'ı anmaya vesile olan ve ona vahyedilen gerçek bilgilerdir. "Zikrun min Rabbikum"

ifadesindeki "min" harf-i cerri, mahzûf olan "kâinun" kelimesine muta-allıktır. Yani: "Rabbinizden olan bir mesaj."

"Sizi uyarmak için", "kötülüklerden sakınasınız diye" ve "belki merhamete eresiniz diye" cümleleri, "bir mesajın (zikir) size gelmiş olması" cümlesi ile bağlantılıdır. Anlam şudur: Peygamber sizi uyar-sın ve siz kötülüklerden sakınasınız ve bunun sonucunda belki ilâhî rahmetin kapsamına giresiniz diye Rabbinizden size bir zikir (din) gelmiştir. Çünkü kötülüklerden sakınmak, insanı kurtuluşa erdirmekle birlikte, bunun tam sebebi değildir. Onunla birlikte ayrıca Allah'ın merhameti de gereklidir. Nuh Peygamber'in (a.s) sözleri olarak aktarı-lan bu özet cümleler, yüce ilâhî gerçekleri içermektedir.

64) Onu yalanladılar. Bunun üzerine onu ve gemide onunla birlik-te olanları kurtardık. Şüphesiz onlar, kör bir kavim idiler.

Ayette geçen "fûlk" kelimesi, gemi anlamına gelir. Ragıp İsfaha-nî'nin belirttiğine göre hem tekil, hem de çoğul; hem müzekker, hem de müennes olarak kullanılır. "*Kör bir kavim idiler.*" ifadesi sıfattan ve sıfatlanandan oluşmuş bir sıfat tamlamasıdır. Ayette geçen "amîn" (körler) ifadesi, "haşin" kalıbında olan "amî" kelimesinin çoğuludur. "Amiye-ya'ma" fiilinden türeyen bir sıfat-ı müşebbehedir. "Amî" de "a'ma" gibi kör demektir. Yalnız "amî" basiret körleri için, "a'ma" ise göz körleri için kullanılır. Ayetin anlamı açıktır.

AYETLERİN MEÂLİ

65- Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik). Hud, "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. O hâlde kötülüklerden sakınmayacak mısınız?" dedi.

66- Kavminin inkâr eden önde gelenleri, "Biz seni aptallık içinde görüyoruz ve biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz." dediler.

67- Hud dedi ki: "Ey kavmim, bende bir aptallık yoktur. Tersine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim."

68- "Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum ve sizin için güvenilir bir öğüt vericiyim."

69- "Sizi uyarmak üzere içinizden biri aracılığı ile Rabbinizden olan bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti? Allah'ın Nuh kavminin ardından sizi onların yerine geçirdiğini, sizi vücut yapısı bakımından onlardan daha güçlü yarattığını hatırlayın. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki, kurtuluşa eresiniz."

70- Dediler ki: "Sen bize tek Allah'a kulluk edelim, atalarımızın taptıkları ilâhları bırakalım diye mi geldin? Eğer söylediklerin doğru ise, ileride çarpılacağımızı söylediğin azabı şim-di başımıza getir bakalım."

71- Hud dedi ki: "Rabbinizin azabı ve öfkesi hakkınızda kesinleşti. Allah'ın, haklarında hiçbir kanıt indirmediği, kendiniz ve atalarınız tarafından takılmış birtakım adlar üzerinde benimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? O hâlde bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte bekliyorum."

72- Hud'u ve beraberindekileri rahmetimizin sonucu olarak kurtardık. Ayetlerimizi yalanlayarak inanmamış olanların ise arkasını kestik (soyunu kuruttuk).

AYETLERİN AÇIKLAMASI

65) Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik). Hud, "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin..." dedi.

Ayette geçen "ah" kelimesi, kardeş demektir. Bu kardeşlik, ya tekvinî bir ilişkidir. Yani kişi kendisini ve başkasını doğuran babanın, ananın veya her ikisinin doğurma eyleminde başkasının ortağıdır. Ya da süt kardeşi gibi şer'î bir ilişki söz konusudur. Veya bazı toplumlar da olduğu gibi karşılıklı kabule dayalı bir kardeşlikten söz edilebilir. Bu, kelimenin aslî anlamıdır. Sonraları bu kelime bir kavme, bir beldeye, bir mesleğe veya bir meşrebe mensup olma anlamında kullanılmıştır. Temimoğulları'nın kardeşi, Yesrib şehrinin kardeşi, dokuma mesleğinin kardeşi, kerem ve cömertliğin kardeşi gibi. "*Ad kavmine de*

kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik)." ifadesindeki kardeşlik, bu kategoriye girer.

"*Hud, 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur...' dedi.*" ifadesi hakkında söylenecek sözler, daha önceki hikâyedeki benzer hitap hakkında söylenen sözlerin aynısıdır. Nuh Peygamber ile ilgili hikâye anlatılırken "kale=dedi" kelimesinin başına getirilen atıf harfinin burada niçin kaldırıldığı sorulabilir. Bunun cevabı şudur: Bu ifade gizli bir soruya cevap gibidir. Sanki, "*Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (gönderdik).*" denince, "Acaba Hud onlara ne dedi?" diye soruluyor ve bu soruya cevap olarak, "*Hud, 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin...' dedi.*" deniyor. Bu açıklamayı Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde yapıyor.

Nuh hikâyesi, ilk anlatılan hikâye olduğu için bu farazî soru ve cevap orada söz konusu olamaz. Fakat bu hikâye, bir önceki hikâyeyi izlediği için muhatabın zihni soru sormaya hazırlıklıdır. Çünkü hikâyeyi ana hatları ile kavramış ve peygamber gönderme sürecinin çağrı, reddetme ve kabul etme aşamalarını içerdiğini öğrenmiştir. Bundan dolayı muhatap, "*Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (gönderdik).*" ifadesini işitince, "Acaba Hud, kavmine ne dedi?" diye sormaya hazırlıklıdır. Bu sorunun cevabı, "*Hud, 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin...' dedi.*" ifadesinde verilmektedir.

66) Kavminin inkâr eden önde gelenleri, "Biz seni aptallık içinde görüyoruz..." dediler.

İleride anlatılacağı üzere Ad kavminin önde gelenlerinin bazıları imanını gizleyen müminler oldukları için Nuh (a.s) kıssası anlatılırken, "*Kavminin önde gelenleri*" dendiği hâlde burada, "*Kavminin inkâr eden önde gelenleri*" ifadesi kullanılıyor. Zımahşerî de bu açıklamayı yapmıştır.

"*Biz seni aptallık içinde görüyoruz ve biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz.*" ifadesinde sözlerini üst üste pekiştirdikleri görüşüyor. Çünkü onlar, Hud Peygamber'den (a.s) hiç beklemedikleri sözler işitmişlerdi. Zira taptıkları ilâhlar kalplerinde yer etmiş, putperestlik aralarında hiç kimsenin karşı çıkmaya cesaret edemeyeceği sağlamlıkta köklemişti. Bu yüzden Hud Peygamber'in çağrısını yadırgamışlar ve hayretle reddetmişlerdi. Ona verdikleri ilk karşılık, kendisini yanlış düşünmeye sürükleyen bir aklî yetersizliğe uğradığı şeklinde

idi. İkinci karşılıkları, onun yalan söylediği hakkında güçlü bir kanaate sahip oldukları şeklinde oldu. Onlar "yalancılar" derken, bütün peygamberleri kastediyor gibi idiler. Çünkü putperestler peygamberleri kökten reddederler. *"Şu Ad kavmi, Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler ve peygamberlerine karşı geldiler."* (Hûd, 59) ayetinden anlaşılacağı üzere onlara Hud'dan önce başka peygamberler de gelmişti.

67) Hud dedi ki: "Bende bir aptallık yoktur..."

Bu ifade hakkında söylenecek sözler, Nuh kıssasındaki benzer ifade hakkında söylenecek sözlerin aynısıdır. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki, Ad kavmi arsızlıkta Nuh kavminden daha ileriye gitti. Çünkü onlar, Nuh Peygamber'i görüş sapıklığına düşmekle suçlarken Ad kavmi, Hud'u aptallıkla suçlamıştır.

Fakat Hud (a.s), bir peygambere yaraşır ağırbaşlılıktan ayrılmadı, ilâhî çağrının gerektirdiği edebi unutmayarak onlara, *"Ey kavmim"* diye hitap etti. Onlara duyduğu şefkati ve kurtuluşlarına yönelik hırsını ortaya koyarak, *"Bende bir aptallık yoktur. Tersine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim."* dedi. Böylece pekiştirmeli ifadelerden kaçınarak sadece kendisine yöneltilen suçlamaları reddeden ve iddia ettiği peygamberliği vurgulayan yalın bir üslûp kullandı.

68) "Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum ve sizin için güvenilir bir öğüt vericiyim."

Yani: "Bir elçi olarak tek fonksiyonum, Rabbimin mesajlarını size iletmektir. Bu görevimi, sizin bana isnat ettiğiniz yalancılıktan arınmış bir dürüstlükle yerine getiriyorum. Benimsetmek istediklerim konusunda sizi kandırmıyorum. Bana emanet edilen gerçeği değiştirerek veya bende haklarınızı çiğneyerek size ihanet etmiyorum. Kabul etmenizi istediğim tevhit dininin hak olduğu ve sizin yararınıza olan tek yol olduğu görüşündeyim."

Kavminin kâfirleri ona, *"Biz senin yalancılarından olduğunu sanıyoruz."* dedikleri için buna karşılık olsun diye kendini güvenilir kişi olarak niteliyor.

69) "Sizi uyarmak üzere içinizden biri aracılığı ile Rabbi-nizden olan bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti?..."

Ayette geçen "bastaten" kelimesinin aslı "bestaten"dir. İtbak harflerinden olan "ta" harfinin yanında olduğu için "sin" harfi "sad" harfine dönüşmüş. Tıpkı "sırat" kelimesinde "sin" in "sad" a dönüştüğü gibi. Ayette geçen "âlâ" kelimesi, nimet anlamına gelen "ela" ve "ila"nın çoğuludur. Kap anlamındaki "ena" ve "ina"nın çoğulu "ânâ" gibi.

Hud Peygamber (a.s), tıpkı Nuh Peygamber (a.s) gibi, peygamberliğinin tuhaf görülmesini yadırgıyor ve onlara Allah'ın nimetlerini hatırlatıyor. Bu nimetlerden ikisini ön plâna çıkararak vurguluyor. Bunlar, Allah'ın Ad kavmini Nuh kavminden sonra yeryüzünde onların yerine geçirmesi ile vücut yapısı bakımından güçlü yapıp şiddetle ve caydırıcılıkla donatmasıdır. Bundan, onların uygar ve gelişmiş oldukları, güçlülük ve kuvvetlilikle şöhret yaptıkları anlaşılıyor. Arkasından, *"Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki, kurtuluşa eresiniz."* diye buyurarak diğer nimetlere işaret ediyor.

70) Dediler ki: "Sen bize tek Allah'a kulluk edelim, atalarımızın taptıkları ilâhları bırakalım diye mi geldin?..."

Bu sözleri ile atalarını taklit etmeye sarılarak Hud Peygamber'i âciz bırakma amacını güdüyorlar. Aynı zamanda korkutuldukları azapla da alay ediyorlar.

71) Hud dedi ki: "Rabbinizin azabı ve öfkesi hakkınızda kesinleşti..."

Ayette geçen "rics" kelimesi -ve aynı şekilde "ricz" kelimesi- kendisinden uzaklaşılın veya uzak tutulan şey anlamındadır. Bundan dolayı insan pisliğine de bu ad verilir. Çünkü insan ondan tiksindir ve uzak durur. Azaba da bu ad verilir. Çünkü azap gören kişi, kendisine a-zap çektirenden veya azaba çarpılmayan kimselerden uzak durur.

Hud Peygamber onlara, atalarını taklit etmek suretiyle putlara tapmakta ısrar ettikleri için Allah'ın azabına ve öfkesine uğrayarak O'ndan uzaklaşmayı hak ettiklerini bildirerek cevap veriyor. Arkasından bir an önce gerçekleşmesini istedikleri azapla kendilerini tehdit ederek o azabın kesinlikle başlarına geleceğini bildiriyor. Bunun için o azabı beklemelerini emrediyor ve *"O hâlde bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte bekliyorum."* diyerek kendisinin de onlar gibi azabı beklediğini bildiriyor.

"Allah'ın, haklarında hiçbir kanıt indirmedığı, kendiniz ve atalarınız tarafından takılmış birtakım adlar üzerinde benimle tartışmaya mı girişiyorsunuz?" ifadesi, onların putlarının ilâhlığı konusundaki dayanaklarını reddetme amacını güdüyor. Bu dayanakları şudur: Onlar, kendilerinden ve Hud gibi çağdaşlarından daha üstün ve daha akıllı olan atalarını bu putlara tapar buldukları için aynı yoldan giderek onları taklit etmeleri gerekir.

Onların dayanakları şu şekilde reddediliyor: Siz de, atalarınız da ilâhlıklarını iddia ettiğiniz putlar hakkında hiçbir kesin delile sahip değilsiniz. Elinizde sadece tarafınızdan konmuş kuru isimler kalıyor. Bolluk tanrısı, savaş tanrısı, deniz tanrısı, kara tanrısı diyorsunuz. Bu isimler, sadece sizin hayallerinizde vardır, gerçek bir varlığa sahip değildirler. Benimle bu isimler için mi mücadele ediyorsunuz? İnsan eğer bir ismin dış dünyada varlığına önem vermezse, istediği şeye istediği adı verebilir.

Kur'ân'da putperestliğin asılsızlığını ispat etmek için sık sık bu ifade, yani *"Allah'ın, haklarında hiçbir kanıt indirmedığı, kendiniz ve atalarınız tarafından takılmış birtakım adlar"* ifadesi, delil olarak getirilir. Bu ifade, son derece esprili, ince, etkili ve kanıtlayıcı bir ifadedir. Çünkü insan eğer iddiasını kesin bir delil ile kanıtlayamıyorsa, iddia ettiği nitelik içi boş bir isimden ve kuru bir tabirden ibaret kalır. İnsanın bu tür hayalî bir niteliğe dayanması, son derece açık bir cahilliktir.

Bu açıklama, insanın Allah dışında sarıldığı bütün sebepler, kalbi ile bağlanmayı, itaati ve yaklaşmayı gerektirecek şekilde bağımsızlık atfettiği şeyler hakkında da geçerlidir. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde kendisinden başkasına itaat etmeyi, kendisi dışındakilere sığınmayı onlara tapma, kulluk etme olarak nitelemiştir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanoğulları, şeytana tapmayın, o sizin açık düşmanınızdır, bana kulluk edin diye size ant vermedim mi?"* (Yâsîn, 61)

72) Hud'u ve beraberindekileri rahmetimizin sonucu olarak kurtardık...

Ayette geçen "rahmet" isminin nekire (belirtisiz) olarak kullanılması, rahmetlerin bir türüne delâlet etmesi içindir. Bu rahmet türü müminlere mahsus olan, onlara vadedilmiş ilâhî yardım ve destek rahmetidir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Elbette biz peygamberlerimize ve müminlere dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri*

günde yardım ederiz." (Mü'min, 51), "Müminlere yardım etmek bizim üzerimize borçtur." (Rûm, 47)

"Ayetlerimizi yalanlayarak inanmamış olanların ise arkasını kestik (soyunu kuruttuk)." ifadesinde kinaye yolu ile Hud kavminin yok edilmesi, soylarının kesilmesi ifade ediliyor.

Ayette geçen "dâbir" kelimesi, bir şeyin arkasında bulunan şey anlamına gelir. Bu kelime "arkada bıraktığımız dün" örneğinde görüldüğü üzere geçmiş ile ilgili olarak kullanıldığı gibi gelecek ile ilgili olarak da kullanılır. "Kavmin arkası" örneğinde olduğu gibi. Bu deyim, kavmin son kuşağı demektir. Kesme eyleminin arkaya (son kuşağa) izafe edilmesi, sonradan gelen neslin sürekli bir sebep bağlamında insana bitişik bir arka olduğu ilgisine dayanır. İnsanın yok edilmesi de böyledir. Yani insan yok edilince, sanki kendisi ile nesli arasındaki birleştirici sebep kesilmiş oluyor.

AYETLERİN MEÂLİ

73- Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik). Salih dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Rabbinizden size bir belge geldi. Şu Allah'ın dışı devesi size bir delildir. Bırakın o-nu, Allah'ın çayırında otlasın. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa acı bir azaba çarptırılırsınız."

74- "Allah'ın sizi Ad kavminin ardından onların yerine geçirdiğini ve ovalarında köşkler edinip dağlarında yontma evler yaptığınızı bir bölgeye yerleştirdiğini hatırlayın. Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan kesinlikle kaçınınız."

75- Kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, içlerinden iman etmiş horlanmışlara, ezilenlere, "Salih'i, Rabbi tarafından gönderilen bir peygamber olarak mı biliyorsunuz?" dediler. Onlar da, "Evet, biz onun aracılığı ile gönderilen mesaja inanıyoruz." dediler.

76- Kendini beğenmişler de onlara, "Biz sizin inandığınızı inkâr ediyor, reddediyoruz." dediler.

77- Arkasından Rablerinin emrine karşı çıkarak dişi deveyi boğazladılar ve "Ey Salih, eğer gerçekten peygambersen, ileride çarpılacağımızı söylediğin azabı şimdi başımıza getir bakalım." dediler.

78- Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da evlerinde oldukları yere yığılıp kaldılar.

79- Bunun üzerine Salih onlara sırt çevirdi ve "Ey kavmim, size Rabbimin mesajını ilettim, size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz." dedi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

73) Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik)...

Semud, Yemen'in Ahkaf bölgesinde yaşamış Arap kökenli eski bir kavmin adıdır. Allah onlara "kardeşleri Salih'i" peygamber olarak gönderdi. Salih Peygamber (a.s) onlardan biri idi. Salih, onlara dedi ki: "*Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur.*" Yani onları tevhit ilkesini benimsemeye çağırdı. Bu kavim puta tapan müşriklerden oluşuyordu. Daha önce Nuh ve Hud peygamberlerin (üzerlerine selâm olsun) müşrik kavimlerine yaptıkları çağrının ayısını Salih Peygamber (a.s) de onlara yaptı.

"Rabbinizden size bir belge geldi." Yani şahitliği kesin bir şahit geldi. Bu belgenin ne olduğuna, *"Şu Allah'ın dişi devesi size bir delildir."* ifadesi ile işaret ediliyor. Bu belge, dişi bir deve. Allah, onu Salih Peygamber'in duası ile peygamberliğine delil olsun diye dağdan ortaya çıkardı.

"Bırakın onu, Allah'ın çayırında otlasın..." ifadesi, söz konusu devenin Allah'ın delili oluşunun sonucu olduğu gibi, onlara bildirilmiş sıkı tembih içeren bir hükümdür. Bunu her peygamber ile ümmeti arasındaki ilişkileri çözüme bağlayan azap hükmü izliyor. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri gelip mesajlarını duyurduktan sonra ümmetler hakkında adalet uyarınca hüküm verilir, onlara haksızlık edilmez."* (Yûnus, 47)

Ayette Semud kavmine söz konusu deveyi çayırda otlamaya ve serbestçe gezinmeye bırakmanın zor geldiği, bunu yapmak istemediklerine dair işaret vardır. *"Allah'ın çayırında"* ifadesinde buna yönelik ima vardır. Allah, onlara bu hayvanın serbest hareketine engel olmayı, ona yere yatırmak ve boğazlamak gibi bir kötülük yapmamayı emrediyor. Eğer bu yasağı çiğnerlerse, acı bir azaba çarptıkları bildiriliyor.

74) "Allah'ın sizi Ad kavminin ardından onların yerine geçirdiğini ve ovalarında köşkler edinip dağlarında yontma evler yaptığınız bir bölgeye yerleştirdiğini hatırlayınız..."

Tıpkı Hud Peygamber'in Ad kavmine yaptığı gibi, Salih Peygamber de, Semud kavmini Allah'ın kendilerine yönelik nimetlerini hatırlamaya çağırıyor. Allah'ın onları Ad kavmi gibi kendilerinden önceki kavimlerin yerine geçirdiğini, onların eskilerin bıraktıkları yerlerde ev edinip yerleştiklerini, bu yörenin ovalarında surlarla çevrili köşkler edindiklerini, dağlarında kayaları yontarak evler yapıp içlerine yerleştiklerini hatırlatıyor.

Arkasından bu nimetlerin hepsini birleştirerek, *"Allah'ın nimetlerini hatırlayın."* cümlesi ile özetliyor. Bu cümle, kendisinden önce verilen ayrıntıların özeti olmakla birlikte farklılık ve başkalık izlenimi veren bir sonuç tarzında sunuluyor. Nimetlerin hatırlanması emredildikten ve sanki bilmedikleri birtakım nimetler ayrıntılı biçimde sayıldıktan sonra ikinci kez, *"Allah'ın size yönelik bu büyük nimetleri olduğuna göre O'nun nimetlerini hatırlayın."* diyor gibidir.

"Yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan kesinlikle kaçın." ifadesi ile *"hatırlayın"* ifadesi arasında lâzım ile melzum arasındaki bağlantı türünden sıkı bir bağlantı vardır. Ayette geçen "ta'sev" fiilinin mastarı olan "usiyy" kelimesinin, fesat anlamına geldiği gibi çalkantı ve mübalağa anlamına geldiği de söylenmiştir.

Ragıp İsfahanî'nin Mufredat'ül-Kur'ân adlı eserinde verdiği bilgiye göre "ays" ve "usiyy", tıpkı "cezb" ve cebz" (çekmek) gibi, yakın anlamlı iki kelimedir. Yalnız "ays" daha çok somut fesat anlamına gelirken, "usiyy" soyut fesat anlamını taşıyor. Bunun örneği, *"Yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan kesinlikle kaçın."* ayetidir. (Alıntı burada sona erdi.)

75-76) Kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, içlerinden iman etmiş horlanmışlara, ezilenlere... dediler.

Bu ayette *"horlanmışlara, ezilenlere"* ifadesinin *"içlerinden iman etmiş"* ifadesi ile açıklanmış olması, Semud kavminin müminlerinin ezilen kesimden olduklarını, Salih Peygamber'e kendini beğenmiş kesimden hiç kimsenin iman etmediğini gösterir. Bu iki ayetin geriye kalan bölümlerinin anlamı açıktır.

77) Arkasından Rablerinin emrine karşı çıkararak dişi deveyi boğazladılar...

Ayette geçen "akerû" fiilinin kökü olan "akr", hurma ağacı için kullanıldığında kökten kesmek, deve için kullanıldığında ise boğazlamak anlamına gelir. Deveyi akretmek, bacaklarını kesmek anlamına da gelir. Yine ayette geçen "atev" fiilinin kökü olan "utüvv" kelimesi, direnmek ve karşı gelmek anlamına gelir. Bu fiilin "an" edatıyla kullanılmasından, bu direnme ve karşı gelmenin kendini beğenmişlik ve serkeşlikle iç içe olduğu anlaşılıyor. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

78-79) Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da evlerinde oldukları yere yığılıp kaldılar...

Ayette geçen "refcet" kelimesi, sarsıntı ve şiddetli titreşim demektir. Zelzele ve deniz çalkantısı gibi. "Câsimîn" kelimesinin kökü olan "cusûm" ise, yere düşme ve yığılıp kalma anlamına gelir.

Yüce Allah, bu ayette Semud kavminin helâk olma sebebini, onların şiddetli bir sarsıntıya tutulmaları olarak zikrediyor. Başka bir ayet-

te bu olayı, *"O zalimleri müthiş bir gürültü yakaladı."* (Hûd, 67) şeklinde, bir başka ayette ise, *"Böylece yaptıkları yüzünden alçaltıcı bir azabın yıldırımını onları yakaladı."* (Fussilet, 17) şeklinde açıklıyor.

Yıldırımların beraberlerinde daima şiddetli gök gürültüleri görülür. Bu olaylarla birlikte çoğu zaman yer sarsıntısı da meydana gelir ki, bu sarsıntı şiddetli hava titreşiminin sonucu olarak yere yansır. Öte yandan bu olaylar, kalplerde ve diğer organlarda şiddetli titremelere yol açar. Anlaşılan, Semud kavminin azabı, müthiş gök gürültüsünün eşlik ettiği bir yıldırımla ve bunun sonucunda görülen yer veya kalplerin sarsıntısı ile gerçekleşmiştir. Adamlar, bu dehşetli gelişmelerin etkisi ile evlerinde, yani yurtlarında yüzleri ve dizleri üzerine düşüvermişler.

Ayet, Semud kavminin bu cezaya çarptırılmasının, onların Allah'ın ayetlerinden birine karşı takındıkları zalimce ve inkârcı tutumları ile bağlantılı olduğunu kanıtlıyor. Cezadan maksat, onların soyunu kurutmaktı. Ayette bu cezanın nasıl gerçekleştiği meselesi ile ilgilenilmiyor. Ayetin diğer bölümlerinin anlamı açıktır.

AYETLERİN MEÂLİ

80- Lut'u da (peygamber olarak gönderdik). Hani o, kavmine dedi ki: "Sizler, daha önce dünyada hiç kimsenin işlemediği bir fuhuş türünü mü işliyorsunuz?!"

81- "Sizler, kadınları bırakıp erkeklere mi şehvetle yaklaşıyorsunuz?! Şüphesiz sizler, her türlü ölçüyü çiğneyen azgın bir toplumsunuz."

82- Kavminin verdiği tek cevap şöyle demek oldu: "Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın. Çünkü onlar temizliğe pek meraklı kimselermiş."

83- Lut'u ve eşi dışında ailesini kurtardık. Eşi ise geride kalıp helâk olanlardan oldu.

84- Onların üzerine (müthiş) bir yağmur yağdırdık. Gör bakalım günahkârların sonu nasıl oldu?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

80) Lut'u da (peygamber olarak gönderdik). Hani o, kavmi-ne dedi ki: "Sizler daha önce dünyada hiç kimsenin işlemediği bir fuhuş türünü mü işliyorsunuz?"

Görünüşe göre bu ayette hikâye, hikâyeye atfediliyor. Yani Lut kelimesi, ilk hikâyedeki "*Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik.*" ifadesinde yer alan "Nuh" kelimesine atfediliyor. Buna göre ayetin anlamı, "Biz Lut'u peygamber olarak gönderdik. O kavmine dedi ki..." şeklindedir.

Fakat Kur'ân'daki buna benzer söz dizimlerinde alışlagelen üslûp, cümlelerin başında "*hatırla*" emrinin varsayılmasıdır. O takdirde ayetin anlamı, "Bizim peygamber olarak gönderdiğimiz Lut'u hatırla, hani o kavmine dedi ki..." şeklinde olur.

Anlaşıldığına göre sözün akışının değişmesinin sebebi, Lut Peygamber'in (a.s) İbrahim Peygamber'in (a.s) şeriatına bağlı peygamberlerden biri olup Nuh Peygamber'in (a.s) şeriatına bağlı olmamasıdır. Bundan dolayı Nuh, Hud ve Salih peygamberlerin hikâyelerindeki söz akışı, Lut Peygamber ile ilgili hikâyenin başında değiştiriliyor ve Şuayb Peygamber'in (a.s) hikâyesine gelince yine daha önceki söz düzeneğine dönülüyor.

İleride Hûd Suresi'nin tefsiri sırasında hikâyesi ayrıntılı biçimde anlatılacağı üzere Lut Peygamber, Sodom ve çevresi halkına peygamber olarak gönderilmiş ve putperest müşriklerden oluşan bu yörenin halkını tevhit dinine çağırmakla görevlendirilmişti.

Lut Peygamber, "*bir fuhuş türünü mü işliyorsunuz?*" sözü ile eşcinsel ilişkiyi kastediyor. Bunun delili, "*Sizler... erkeklere mi şehvetle yaklaşıyorsunuz?!*" ifadesidir. "*Sizden önce dünyada hiç kimsenin işlemediği...*" ifadesi ise, hiçbir millet ve toplumun işlemediği demektir. Bu ifadeden anlaşılabileceği üzere bu iğrenç ilişki türünün başlangıç tarihi, Lut kavmine dayanıyor. Hûd Suresi'nde bu mesele enine boyuna incelenecektir.

81) "Sizler, kadınları bırakıp erkeklere mi şehvetle yaklaşıyorsunuz?!..."

Erkeklere yaklaşmak onlarla eşcinsel ilişkide bulunmaktan kinayedir. "*Şehvetle*" ifadesi, bunun karinesidir. "*Kadınları bırakıp*" ifadesi de, bunun bir başka karinesidir.

Bu ifade, bunun yanı sıra, Lut kavminin kadınların yolunu bırakarak sırf erkeklerle yetindiklerini de anlatıyor. Lut kavmi, fitratın doğal cinsel ilişki yolunu bırakarak başka bir yola girdikleri için, "*Şüphesiz*

sizler, her türlü ölçüyü çiğneyen azgın bir toplumsunuz." ifadesi ile haddi aşan, azgın kimseler olarak damgalanıyorlar.

Adamların yaptıkları iş, o güne kadar hiç kimsenin yapmadığı iğrenç bir bidat olduğu için Lut Peygamber, "inne" tahkik edatının eşliğinde soru cümlesi kullanmış, böylece hayretini ve yadırgamasını ifade etmiştir.

82) Kavminin verdiği tek cevap şöyle demek oldu: "Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın..."

Yani verecek cevapları olmadığı için Lut Peygamber'i şehirden sürüp çıkarmakla tehdit ettiler. Çünkü onların, *"Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın..."* şeklindeki sözleri, Lut Peygamber'in, *"Sizler, daha önce dünyada hiç kimsenin işlemediği bir fuhuş türünü mü işliyorsunuz?!"* sözüne cevap değildir. Zira bir tartışma çerçevesinde söylenen bir sözün cevabı, ya o sözü onaylamak, doğru olduğunu kabul etmek veya asılsız olduğunu açıklamak şeklinde olur. Onların, *"Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın..."* şeklindeki sözlerinde bu iki şıktan hiçbirisi yoktur. Buna göre cevap olmayan bir sözü cevap yerine koymak, cevabın olmadığından kinayedir ve Lut kavminin aptallığına delâlet eder.

Adamlar, *"Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın..."* demekle Lut Peygamber'i küçümseyip önemsiz sayarak şöyle demek istiyorlardı: Şehir sizin şehrinizdir. Onlar bu şehrin yerlisi değildirler, buraya sonradan geldiler. Üstelik yaptığınız işi yadırgıyorlar ve temizlik taslıyorlar. Oysa sizin yaptıklarınız onları ilgilendirmez. Onlar, ellerinden hiçbir şey gelmeyen bir avuç kimselerdir.

83) Lut'u ve eşi dışında ailesini kurtardık. Eşi ise geride kalanlardan oldu.

Bu ifadeden anlaşıldığına göre Lut Peygamber'e, ailesinden başka kimse iman etmemişti. Başka bir ayette bu husus, *"Zaten orada bir ev halkından başka Müslüman bulamadık."* (Zâriyât, 36) şeklinde ifade ediliyor.

Ayetteki, *"Eşi ise geride kalanlardan oldu."* ifadesi, kavmin arkada kalanlarından, geçip gidenlerinden oldu demektir. Bu ifade, yok olmayı dile getiren bir istiareddir. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

84) Onların üzerine (müthiş) bir yağmur yağdırdık. Gör bakalım günahkârların sonu nasıl oldu?

Azaptan söz edileceğinin beklendiği bir sırada yağmurun yağdırıldığından söz edilmesi, azabın yağmur yağdırılarak gerçekleştirildiğini gösterir. "Matar (yağmur)" kelimesinin nekire (belirtisiz) isim olarak kullanılması, yağmurun olağandışı nitelikli ve yoğun etkili olduğunu gösterir. Başka bir ayette bu yağmur *"Oranın halkı üzerine sağanak hâlinde balçıkla kaplanmış taşlar yağdırdık. Bunlar, Rabbinin katında dökülüp damgalanmış taşlardı. Bu tür azap, zalimlerin uzağında değildir."* (Hûd, 83) şeklinde açıklanıyor.

"Gör bakalım günahkârların sonu nasıl oldu?" ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiş, kendisinin ve ümmetinin ders almasını telkin eden bir hitaptır.

AYETLERİN MEÂLİ

85- Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı (peygamber olarak gönderdik). Şuayb dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Rabbinizden size bir belge geldi. O hâlde ölçüde ve tartıda dürüst olun, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmayın. Eğer inanıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur."

86- "Bütün yol başlarında pusu kurup inananları tehditle Allah yolundan alıkoymayın, bu yolu eğri göstermeye yeltenmeyin. Sayıca azken Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın. Görün bozguncuların sonu nasıl oldu?"

87- "Eğer içinizden bir grup benim aracılığım ile gönderilen mesaja inanırken diğer bir grup buna inanmamış ise, Allah'ın aramızda hüküm vereceği güne kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en iyisidir."

88- Onun kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, "Ey Şuayb, ya seni ve seninle birlikte inananları kentimizden sürüp çıkarırız veya dinimize dönersiniz." dediler. Şuayb (onlara) dedi ki: "İstemesek de mi?"

89- "Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra tekrar ona dönersek, Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz. Rabbiniz Allah dilemedikçe bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir. Rabbinizin bilgisi her şeyi kapsamına almıştır. Biz yalnız Allah'a dayanmışız. Ey Rabbiniz, kavmimiz ile aramızdaki anlaşmazlığı sen hak uyarınca çözüme bağla. Çünkü anlaşmazlıkları en iyi çözüme bağlayan sensin."

90- Kavminin inkâr eden önde gelenleri, "Eğer Şuayb'a uyarırsanız, kesinlikle husrana uğrar, mahvolursunuz." dediler.

91- Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da oldukları yere yığılıp kaldılar.

92- Şuayb'ı yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar, asıl hüsrana uğrayanlar oldular.

93- Bunun üzerine Şuayb onlara sırt çevirdi ve "Ey kavmim, size Rabbimin mesajlarını ilettim, size öğüt verdim. Şimdi kâfir bir topluma nasıl üzüleyim?" dedi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

85) Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı (peygamber olarak gönderdik)...

Bu ayet, ilk hikâyeye olan Nuh (a.s) hikâyesine matuftur. Şuayb Peygamber (a.s), daha önceki hikâyelerde adı geçen peygamberler gibi çağrısını tevhit esasına dayandırıyor.

"*Rabbinizden size bir belge geldi.*" ifadesi, Şuayb Peygamber'in peygamberliğini kanıtlayan bir delille, bir belge ile geldiğini gösterir. Fakat bu belgenin ne olduğundan Kur'ân'da söz edilmiyor. Bu belge, bu hikâyenin sonunda zikredilen azap ayeti değildir. Çünkü Şuayb Peygamber'in kavminin çoğunluğu bu ayetten yararlanmadı, tersine bu ayet onların yok oluşlarını getirdi. Azap ayetinin çağrısı kanıtlayıcı peygamberlik belgesi olması anlamsız olur.

Üstelik zahire göre "*O hâlde ölçüde ve tartıda dürüst olun...*" cümlesi, söz konusu belgenin gelişinin sonucu olarak sunuluyor. Dinin il-kelerini uygulamaya yönelik çağrı, ancak azabın inişinden ve yok oluşun gerçekleşmesinden önce söz konusu olabilir. Bu açıktır.

Şuayb Peygamber, kavmini dinin aslı olan tevhitte sonra ilk olarak ölçüde ve tartıda dürüst olmaya ve insanların mallarını eksik vermemeye çağırıyor. Çünkü hileli ticarî ilişkiler, aralarında son derece yaygındı.

İkinci olarak da, "*Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmayın.*" ifadesi ile, kavmini Allah'ın düzene koyduğu yeryüzünde fesat çıkarmaktan kaçınmaya çağırıyor. Yüce Allah yeryüzünde doğal bir düzen sağladığı gibi insan fitratı da orada dirlik-düzen sağlanmasını ister. Çünkü mutlu hayat, ancak dirlik ve düzen sağlandığı bir ortamda gerçekleşir.

Yeryüzünde fesat çıkarmak deyimi, mutlak anlamı ile Allah hakları ve kul hakları ile ilgili bütün suçları kapsamına alsa da, ifadenin öncesi ve sonrası ile karşılaştırıldığında mal, ırz ve can güvenliğinin

ortadan kaldırılması anlamına geldiği görülür. Yol kesme, yağmacılık, ırza saldırma ve masum insanları öldürme gibi.

Arkasından bu iki ilke ile ilgili çağrı, "*Eğer inanıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur.*" ifadesi ile gerekçelendiriliyor. Ölçüde ve tartıda dürüst olmak ve insanların mallarına hileli yollarla el koymamak hayırlıdır; çünkü düzenli sosyal hayat, fertler arasındaki mübadeleye, mal ve hizmet alış verişine dayanır. İnsan ihtiyacından arta kalanı verecek, buna denk gelecek miktardaki eksiklerini başkalarından alacak. Bunun için alışverişlerde genel güvenliğe ihtiyaç vardır. Bu güven sayesinde alışveriş konusu malların nitelikleri ve miktarları, koruma altına alınmalıdır. Başkalarının mallarına hileli yollarla el koymayı kendisi için caiz gören kimse, bu hilekârlığı kendisi gibi olan herkes için caiz görmüş olur ki, bu da hilekârlığın yaygınlaşması demektir. Toplumda hile, kandırmaca ve aldatmaca yaygınlaşınca, şifanın yerini zehir, kalitelinin yerini kalitesiz ve safın yerini karışık olan alınca, kısacası hilekârlık her yere dal budak salınca, hem mallar, hem insanlar mahvolur.

Yeryüzünde fesat çıkarmaktan kaçınmanın herkes için hayırlı olmasına gelince; çünkü toplumda genel güvenliğin ortadan kalkması, her alanda toplum çarkının işleyişini durdurur. Bu da maddî varlıkların ve insan unsurunun mahvolması ve insanlığın yok olması demektir.

Buna göre ayetin anlamı şudur: "Ölçüde ve tartıda dürüst olmak, insanları aldatmamak ve toplumda fesat çıkarmaktan kaçınmak, sizin için hayırlıdır. Eğer söylediklerimi onaylar, bana iman ederseniz, bu tutumun hayırlı olduğunu somut olarak görürsünüz."

Ayetin anlamı, "Sizin için hayırlı olan budur. Eğer hakka iman etmiş iseniz, bunun hayırlı olduğunu bilirsiniz." şeklinde de olabilir.

Ayetin anlamı, "Eğer benim çağrıma inanıyorsanız, bu tutum sizin için hayırlıdır." şeklinde de olabilir. Çünkü mümin olmayan kimse, kâfirliği yüzünden hiçbir şeyden faydalanamaz. Çünkü kâfirlik, onun bedbahtlığına, hüsrana uğramasına ve bu dünya hayırları konusunda gerçek anlamda emeklerinin boşa gitmesine sebep olur. Zira böyle bir kimsenin faydalanması, yalnız hayalî bir ortamda olur ki, o da bir oyundan ibaret olan bu dünya hayatı ortamıdır. Şu ayette buyrulduğu gibi: "*Bu dünya hayatı, oyundan ve eğlenceden başka bir şey değildir.*"

Asıl hayat, ahiret yurdundaki hayattır. Keşke bunun bilincinde olsalardı!" (Ankebût, 64)

Bütün bu faraziyelerin geçerli olabilmesi için ayetteki "bu" işaret edatı ile ölçü ve tartı dürüstlüğü ile ondan sonrasının kastedilmiş olması gerekir ki, sözün akışının zahiri buna uygundur. İşaret edatı ile ondan öncekilerin tümünün kastedildiği ve imanın lügat anlamında değil de, ıstilahî anlamda kullanıldığı da farz edilebilir. Bazı tefsircilerin varit gördükleri bu ihtimal, daha çok bir şeyin kendi için şart koşulması gibi olur. Çünkü o takdirde ayetin anlamı, "Eğer mümin iseniz, tek Allah'a kulluk etmek, O'na iman etmek, ölçüde ve tartıda dürüst olmak, yeryüzünde fesat çıkarmamak, sizin için hayırlıdır." şeklinde olur.

Fakat bu son iki yorumun önünde bir problem söz konusudur. Şöyle ki, "Eğer inanıyorsanız" ifadesinden anlaşıldığına göre Şuayb'ın kavminin bu hitaptan önce mümin olmaları gerekir. Çünkü hem "kuntüm" ifadesinin geçmiş zaman kipinde olması ve hem "müminîn" kelimesinin ism-i fail olması, müminlik sıfatının bir zaman onlarda bulunmuş olmasını gerektirir. Aralarında kâfirlerin ve müminlerin, asileirin ve itaatkârların da bulunduğu bir kavme ise bu şekilde hitap edilmez. Eğer bu tefsircilerin dedikleri gibi olsa, "Eğer iman etti iseniz veya iman ederseniz, bu tutum sizin için hayırlıdır." denmesi yerinde olurdu. Anlaşılan, buradaki imanın ıstilahî anlamda olmadığını kabul etmek kaçınılmazdır.

86) "Bütün yol başlarında pusu kurup inananları tehditle Allah yolundan alıkoymayın..."

Anlaşıldığına göre ayetteki "tuidûne ve tesuddûne" ibareleri, "la tak'udû" cümlesinin failinin hâlleri ve "tebğûneha" ibaresi de "tesuddûne" cümlesinin failinin hâlidir.

Şuayb Peygamber, üçüncü olarak kavmini dinin kendisi demek olan doğru yola karşı çıkmayı terk etmeye çağırıyor. Ayetin akışının işaret ettiğine göre onlar, Şuayb Peygamber'e inananların yolları üzerinde oturuyor, onları ona iman ettikleri, onu dinledikleri ve onunla birlikte ibadet ettikleri gerekçesi ile tehdit ediyorlardı. Onları hak dine uymaktan ve tevhit yolunu izlemekten alıkoyuyorlardı. Kendileri ise şirk yolunu izliyorlar ve fitrat dini olan Allah yolunu eğri göstermeye gayret ediyorlardı.

Kısacası, olanca güçleri ve ellerinden gelen bütün hileleri ile imana giden yolu kesiyorlardı. İşte Şuayb Peygamber bunu yapmamalarını söylüyor, onlara Allah'ın kendilerine yönelik nimetlerini hatırlamalarını, eski ümmetlerin tarihleri hakkındaki bilgilerinden ve fesat çıkarıcıların karşılaştıkları kötü akıbetten ders almalarını tavsiye ediyor.

"Sayıca azken Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın. Görün bozguncuların sonu nasıl oldu?" ifadesi, öğüt ve tavsiye amacı taşır; daha önceki emirlerin ve yasakların hepsi ile bağlantılıdır. *"Sayıca azken Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın."* ifadesini ele alalım. Bu ifade, Şuayb Peygamber'in kavminin nüfus artması ile azlıktan çokluğa yükselişini hatırlamasını emrediyor. Bu gelişme, Allah'ın insan türüne yönelik büyük nimetlerindendir. Çünkü insan, toplum olmadan tek başına yaşayamaz. Çünkü insana diğer canlı türleri karşısında ayrıcalık sağlayan yüce gaye ile üstün insan mutluluğu, insanın öyle değişik sistem ve güçlerle, öyle kendine has bileşimlerle donanmasını gerçekleştirmişti ki, bunların acayip ve çeşit çeşit zarurî ihtiyaçlarını insan tek başına karşılayamaz. Yiyecek, içecek, giyim, barınak, eş ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında düşünce, irade ve iş plânında başkaları ile işbirliği yapması gerekir.

Bilinen bir gerçektir ki, toplumun insan sayısı ne kadar çoğalırsa, birleşik toplumsal güç o kadar artar; düşünce, irade ve çalışma kapasitesi o kadar yükselir; ihtiyaçların ayrıntılarını o kadar duyarlılıkla fark eder, tabii güçleri ihtiyaçlarını giderme konusunda seferber etme çarelerini daha iyi tespit eder.

İnsan soyunun artma yolunda oluşu, az sayıdan çok sayıya doğru gidişi, Allah'ın bir lütfudur. Bu gelişme, insan türünün eksiklikten kemale doğru gitmesinin temel dayanaklarındandır. Büyük milletler, her taraftan tartaklanan bir avuçluk küçük toplumlar gibi değildirler. Büyük kavimler ve aşiretler siyaset, ekonomi ve savunma alanında kendi ayakları üzerinde duramayan küçük toplumlar gibi olmazlar. Çünkü bu alanlardaki gelişmeler ilimle, irade ile ve çalışma kapasitesi ile gerçekleşir.

Fesat çıkarıcıların sonunun ne olduğuna gelince; bunu görmek için zorba, zalim ve başkalarını boyunduruk altında tutmuş milletlerin akıbetleri ile ilgili tarihî bilgilere bakmak yeterlidir. Bu milletler kalpleri korku ile doldurmuşlar, vicdanlara dehşet salmışlar, yurtları yakıp

yıkmişlar, malları yağmalamışlar, kanlar dökmüşler, kalabalıkları yok etmişler, Allah'ın kullarını köleleştirmişler ve kölelere boyun eğdirmişlerdir.

Allah zorbalıklarında ve saldırganlıklarında onlara mühlet vermiş. Sonunda güçlerinin doruğuna erip ihtişam tahtına kurulduklarında dünya ziynetleri akıllarını başlarından almış, aşırı arzuların cazibesine kapılmışlar. Düşünme erdeminden uzaklaşarak hayatın eğlencelerine dalmışlar. Aşırı arzularını ilâh edinmişler. Bunun üzerine Allah onları bile bile saptırmış da sahip oldukları güç, irade ve nimetler ellerinden alınmış ve böylece dağılıp gitmişler.

Tarihte nice kayserler, firavunlar, kisralar, imparatorlar, diktatörler görülmüş ki, zamanla isimleri bile unutulmuş, heybetlerinden geriye sadece birtakım hikâyeler kalmıştır. Çünkü kâinatta geçerli olan ilâhî yasanın gereği olarak insan hayatı akla ve düşünceye dayanmalıdır. İnsan bu prensibi çiğneyip, yozlaşmaya ve fesat çıkarmaya dalınca kâinatın düzeni onu reddeder, sebepler güçleri ile karşısına çıkarlar, kalabalıkları ile onu ezerler, böylece zilletin ve perişanlığın pençesine düşer.

87) "Eğer içinizden bir grup benim aracılığım ile gönderilen mesaja inanırken diğer bir grup buna inanmamış ise, Allah'ın aramızda hüküm vereceği güne kadar sabredin..."

Şuayb Peygamber, dördüncü olarak kavmini mümin ve kâfir olarak iki kampa ayrıldıkları takdirde sabra çağırıyor. O bu tavsiyeden önce onları hep birlikte iman edip iyi ameller işlemeye çağırmıştı. Anlaşılan bunun olamayacağını, inanç farklılığının kaçınılmaz olduğunu, insanları tehditle Allah yolundan alıkoyan kavmi içindeki zorbaların toplumda fesat çıkarmaya ve müminlere baskı uygulamaya girişeceklerini hissetmişti. Bu da müminlerin kararlılığının zayıflamasına, insanların onların kalpleri üzerinde baskı kurmasına yol açacaktı. Bu yüzden her iki tarafa da sabrederek Allah'ın haklarında vereceği hükümü beklemelerini emrediyor. Çünkü Allah hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Böyle bir tutum toplumun yararına olurdu. Müminler dinî inançları yüzünden can güvenliğini kaybedip şaşkınlığa ve sıkıntıya düşmezlerdi. Kâfirler de düşüncesizce ve cahilce girişimlerde bulunarak ileride pişman olacakları bir çıkmaza düşmezlerdi. O hâlde Allah'ın

vereceği hüküm, aralarında en hayırlı çözümdür. O, hâkimlerin en hayırlısı olarak zamanı gelen hükmü ihmal etmez ve verdiği hükümde haksızlık yapmaz.

Şuayb Peygamber'in "*sabredin*" emri kâfirlere nispetle irşadî, müminlere nispetle mevlevî veya irşadî bir emirdir. Böylece bu emirle, her iki tarafı da kendi faydasına olan bir işe irşat etmektedir.

88) Onun kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, "Ey Şuayb, ya seni ve seninle birlikte inananları kentimizden sürüp çıkarırsın veya dinimize dönersiniz." dediler...

Şuayb Peygamber'in (a.s) kavminin zorba önderleri, onun tavsiye ettiği sabrı ve Allah'ın vereceği hükmü beklemeye yanaşmadılar. Tersine onu ve müminleri tevhit dininden dönmeleri hâlinde yurtlarından çıkarmakla tehdit etmeye kalkıştılar.

Zorbalar, "*ya seni... sürüp çıkarırsın veya dinimize dönersiniz.*" şeklindeki tehditlerini kesin kararlılık belirten pekiştirmeli ifadelerle dile getirdiler. Bundan dolayı Şuayb Peygamber (a.s), bu kararlı tehditleri işitince Rabbine yönelerek kendisine çıkış yolu göstermesini istedi.

88-89) Şuayb (onlara) dedi ki: "İstemesek de mi? Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra tekrar ona dönersek, Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz..."

Şuayb Peygamber (a.s), kavminin zorbalarına verdiği cevapta onların dinine dönmek istemediğini ifade ediyor. Cevabının daha sonraki cümlelerinden bu açıkça anlaşılıyor. Bu tutumun kaçınılmaz gereği, tercih etmek zorunda kaldığı takdirde, zorbaların gösterdiği öteki şıkkı seçmektir.

Şuayb Peygamber (a.s), kendisi ve kavminin müminleri adına verdiği cevapta onların dinine dönmek istemediklerini, çünkü böyle yaptıkları takdirde Allah'a ortak koşarak O'na yalan yere iftirada bulunmuş olacaklarını, putperestlik dinindeki diğer iftira niteliğindeki hükümleri de onaylamış olacaklarını bildirdi. "*Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz.*" ifadesi, "*İstemesek de mi?*" ifadesinin sebebini bildirmektedir.

Şuayb Peygamber'in (a.s), "*Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra tekrar ona dönersek...*" sözüne dayanarak onun peygamber

olmadan önce putperest bir müşrik olduğunu ileri sürmek, saçma bir akıl yürütme biçimidir. Çünkü az önce söylediğimiz gibi o, kendisi ile birlikte kavminin müminleri adına da konuşuyor. Kavminin müminleri ona iman etmeden önce müşrik kâfirler idiler. Allah onları şirk inancından kurtararak Şuayb Peygamber (a.s) aracılığı ile tevhit dinine hidayet etti. Buna göre Şuayb Peygamber'in, *"Allah bizi kurtardıktan sonra"* sözü, çoğunluğun bütünü temsil ettiği ilkesi uyarınca kendisi ve müminlerin bütünü adına söylenmiş bir sözdür. Eğer ayetteki kurtarmak ile fiilî şirkten kurtarmak kastedilmiş ise bu böyledir.

Bu kurtarma ile gerçek kurtarma da kastedilmiş olabilir. Bu kurtarma, mevcut veya muhtemel ve beklenen her türlü sapıklıktan kurtarma anlamına gelir. Eğer bu anlam kastedilmiş ise ömründe bir an bile Allah'a ortak koşmamış olan Şuayb ile ona iman etmeden önce müşrik olan kavminin müminleri hep birlikte Allah'ın şirkten kurtardığı kimselerdir. Çünkü insan mahvolmaya doğru giden nefesine zarar ve fayda dokundurma gücüne sahip değildir, karşılaştığı her hayır Allah'tandır.

"Rabbimiz Allah dilemedikçe bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir." ifadesi, bir önceki yumuşak cevabı sertleştirip kesinliğe tırmandırmaktadır. Şuayb Peygamber, sanki şöyle demiştir: "Biz sizin dininize dönmek istemiyoruz. Çünkü burada Allah'a iftira etmek vardır. Daha doğrusu böyle bir şeyin olması asla mümkün değildir." Çünkü bir şeyi istememek, onu edinmeyi zorlaştırır, ama imkânsız kılmaz. Bu yüzden Şuayb Peygamber (a.s), ilk cevabında geriye dönüşün zor olduğunu söyledikten sonra, ikinci cevabında onun imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Burada bir "ıdrab (yüz çevirme) ve terakki" örneği vardır.

"Bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir." ifadesi, "Ona dönmemiz asla söz konusu değildir." anlamındadır. Böylesi kesin kararlarda dahi kesin konuşmak, peygamberlik edebinden uzaktır. Çünkü hiçbir kayıt koymadan kesin konuşmak, "Hiçbir durumda, hatta Allah dilese bile, bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir." anlamına gelir ki, böyle bir tutum, Allah'ın yüceliğini bilmekten kaynaklanır. Bu yüzden Şuayb Peygamber, *"Rabbimiz Allah dilemedikçe"* diyerek Allah'ın dilemesi durumunu istisna ediyor. Çünkü insan her durumda hata edebilir. Hata ile bir günah işleyebilir ve

Allah bunun sonucunda onu yardımından mahrum ederek cezalandırabilir ve dininden kovabilir. Böylece sapıklığa düşüp helâk olabilir.

"*Rabbimiz Allah*" ifadesinde Allah'ın iki isminin bir arada kullanılmasıyla Allah'ın dilediği hükmü verdiğine, işlerimizi O'nun plânladığına, O'nun hem ilâh, hem de Rab olduğuna işaret ediliyor ki, tevhit dininin gerektirdiği budur. Mesele, putperestlik dininin sandığı gibi değildir. Putperestlik inancında ulûhiyet Allah'a teslim edildikten sonra rububiyet O'ndan koparılarak çeşitli alanlarda farklı putlara izafe ediliyor ve deniz tanrısı, kara tanrısı gibi isimlendirmeler yapılıyor.

"*Rabbimizin bilgisi her şeyi kapsamına almıştır.*" ifadesi, bir önceki cümlede yapılan istisnanın sebebini izah ediyor. Sanki Şuayb Peygamber'e, "Kesin, kararlı ve mutlak anlamlı bir ifadeden sonra niçin istisna yaptın?" diye soruluyor ve o da bu soruya şöyle cevap veriyor: "Rabbim bilgisi ile her şeyi kuşattığı hâlde ben O'nun bilgisinden sadece O'nun dilediği kadarını biliyorum. Buna göre Allah'ın bilgisi, benim bilgim dışında kalan, hoşuma gidecek veya gitmeyecek bir şeye taalluk edebilir. Meselâ O'nun bilgisi, benim O'nun bir emrine karşı gelmeme taalluk etmiş olabilir ve bu yüzden bugün istemememize rağmen sizin dininize dönmemizi dileyebilir." Belki de bu ifadeyi, "*Biz yalnız Allah'a dayanmışız.*" cümlesinin izlemesinin sebebi budur. Çünkü Allah'a dayanan kimseye O yeter ve kendisini korktuğu kötülüklerden korur.

Sözün bu noktasında Şuayb'ın kavminin önde gelen kâfirleri, ona kararlı bir ifade ile iki şıktan birini kabul etmeyi teklif ediyorlar. Ya sürgün veya eski dinine dönmek. Şuayb (a.s) da onlara kesin bir dille eski dinlerine dönmeyeceğini bildiriyor. İşte bu kritik noktada Şuayb Peygamber (a.s), "*Ey Rabbimiz, kavmimiz ile aramızdaki anlaşmazlığı sen hak uyarınca çözüme bağla.*" diyerek kendisi ve mümin arkadaşları adına Rabbine sığınıyor. Rabbinden kendisi ve müminler ile kavminin müşrikleri arasındaki anlaşmazlığa çözüm getirmesini istiyor.

Ayette bu çözüme bağlama, "bizimle kavmimizin arasını aç." tabiriyle ifade ediliyor. Bu da, "Aramızda kesin bir hüküm vardır." anlamındadır. Çünkü iki şeyin arasını açmak, bu iki şeyi birbirine temas etmeyecek şekilde birbirinden ayırmayı gerektirir. Şuayb Peygamber (a.s) arayı açmak için dua ediyor, ama bununla kesin hükmü kastediyor ki, bu da yok etme veya onun gibi bir akıbettir. Fakat kimin kaza-

nıp kimin kaybedeceğini hangi tarafın kurtulacağını belirsiz bırakıyor. Oysa Allah'ın kendisini destekleyeceğini, perişanlığa ve kötü sona uğrayanların kâfirler olacağını biliyor. Fakat ortadan bir ifade kullanarak bu konuda işi Allah'a havale etme edebini takınıyor. Daha önce "*Allah'ın aramızda hüküm vereceği güne kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en iyisidir.*" derken de aynı edepli üslûbu kullanmıştı.

"*Hüküm verenlerin en iyisi*" ile "*Arayı açanların (çözüme bağlayanların) en iyisi*" ifadeleri, Allah'ın güzel isimlerinin ikisidir. Hüküm vermenin anlamına daha önce, arayı açmanın anlamına ise az önce değindik. Bu surede yer alan "*En güzel isimler, Allah'a aittir, O'na o isimler ile dua edin.*" (Arâf, 180) ayetinin tefsirine sıra gelince, Allah'ın güzel isimleri hakkında geniş bilgi verilecektir.

90) Kavminin inkâr eden önde gelenleri, "Eğer Şuayb'a uyarsanız, kesinlikle hüsrana uğrarsınız." dediler.

Bu, Şuayb Peygamber'e inanan veya inanmak isteyen kimselere yönelik bir tehdittir. Onların bu tehditleri, Şuayb Peygamber'in "*Bütün yol başlarında pusu kurup inananları tehditle Allah yolundan alıkoymayın.*" ifadesi ile yapmamalarını istediği tehdit ve Allah yolundan alıkoymanın bir örneğidir. Onların bu gibi sözleri içinden özellikle bu sözlerine yer verilmesi, yok oluşlarının anlatılmasının ardından söylenen "*Şuayb'ı yalanlayanlar, asıl hüsrana uğrayanlar oldular.*" sözüne geçiş ve hazırlık olması içindir.

Bu ayetteki "uymak", kelimenin "önden giden birini izlemek" şeklindeki zahirî ve geleneksel anlamında da olabilir. Şöyle ki, kavminin ileri gelen zorbaları, Şuayb'ı ve yanındakileri iki şıktan birini seçmeye zorladılar. Ya beldelerinden çıkacak veya dinlerine döneceklerdi. Arkasından Şuayb'ın dinlerine dönmeyi kesin bir dille reddettiğini kendi ağzından işittiler. Daha sonra da, "*Ey Rabbimiz, kavmimiz ile aramızdaki anlaşmazlığı sen hak uyarınca çözüme bağla.*" şeklindeki duasına şahit oldular. Artık şüpheleri kalmadı ki, Şuayb Peygamber beldelerini terk edip başka bir yere göç edecek ve kavminin müminleri de bu göçte ona eşlik edecekler. Bunu anladıklarında, "*Eğer Şuayb'a uyarsanız, kesinlikle hüsrana uğrarsınız.*" diyerek müminleri tehdit ettiler. Onları yurtlarını terk etmeleri hâlinde hüsrana uğramakla korkuttular. Maktatları, Şuayb Peygamber'i yalnız başına göç etmeye zorlamaktı. Çün-

kü onların asıl düşmanı oydu. Müminlere duydukları nefret onun yüzünden, ona bağlı bir nefretti.

Bu iki yorumdan hangisi geçerli olursa olsun bu ayet, az önce işaret ettiğimiz gibi, "*Şuayb'ı yalanlayanlar, asıl hüsrana uğrayanlar oldular.*" ayeti için bir hazırlık ve geçiş oluşturmaktadır.

91) Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da oldukları yere yığılıp kaldılar.

Ayette geçen "asbehû" fiili, bir hâlden başka bir hâle geçmeyi ifade eder. [Ayakta iken yere yığılmak gibi.] Bu kelime, "sabahladılar" anlamına da gelebilir. [Yani evlerinde yere yığılmış hâlde sabahladılar.] Bu ayetin anlamı, Salih Peygamber (a.s) hikâyesindeki benzeri ayeti açıklarken geçti.

92) Şuayb'ı yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular...

Ragıp İsfahanî'nin el-Müfredat adlı eserinde yaptığı açıklamaya göre ayette geçen "yağnev" kelimesi, bir yerde başka bir yere ihtiyaç duymayacak kadar uzun bir süre oturmak anlamına gelir. Ayette geçen "keen" edatı, "keenne"nin hafifletilmiş hâlidir. Fiille başlayan cümlelerin başına gelince bu hâli alır.

Bu ayette Şuayb'ı yalanlayanların durumu yurtlarında uzun süre oturmayanlara benzetiliyor. Böylelerinin yurtlarından ayrılmaları kolay olur. Çünkü orada aşiret, aile, ev, arazi bağlantıları yoktur. Ama bir yeri uzun süre yurt olarak kullananlara, orası ile her türlü maddî bağlantıyı kuranlara gelince; böylelerinin yurtlarını terk etmeleri imkânsız denecek kadar zordur. Özellikle bir yöreyi yurt edinip orada uzun zaman yaşamış bir toplumun ana yurdundan ayrılması son derece zordur. Oysa Şuayb Peygamber'in kavminin kâfirleri, yurtlarının çok eski yerlileri olmalarına rağmen çok kısa bir sürede evlerini-barklarını terk ettiler; anî bir yer sarsıntısına tutuldular da oldukları yere yığılıp kaldılar.

Onlar, Şuayb Peygamber ile ona uyanların hüsrana uğrayacaklarını sanmışlardı. Yanıldılar. İşler tersine döndü ve hüsrana uğrayanlar onlar oldu. "*Tuzak kurdular, Allah da (buna karşılık) tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.*" (Âl-i İmrân, 54)

Yüce Allah, bu gerçeğe işaret etmek üzere ilkönce müşriklerin Şuayb'a uyanların hüsrana uğrayacakları yolundaki sözlerini naklediyor. Arkasından azabın inişini gündeme getiriyor. Bu bilgiyi verirken, *"ani bir yer sarsıntısına tutuldular."* diyerek sarsıntıya yakalananların kimler olduğunu belirsiz bırakıyor, "kâfirler sarsıntıya tutuldular." demiyor. Fakat daha sonra *"Şuayb'ı yalanlayanlar, asıl hüsrana uğrayanlar oldular."* diyerek ilâhî hükmün, yok olmanın ve hüsrânın Şuayb ve ona uyanlar lehine kâfirlerin başına geldiğini, tersinin olacağını sanmalarına rağmen hüsrana uğrayanların ve tuzağa düşenlerin onlar olduğunu bildiriyor.

93) Bunun üzerine Şuayb onlara sırt çevirdi...

Ayetten anlaşıldığına göre Şuayb Peygamber'in onlardan yüz çevirmesi azabın inmesinden ve yok olmalarından sonra olmuştur ve ayetteki sesleniş, ibret alınması amacıyla söylenmiştir. Ayette geçen "âsâ" fiili, üzülme anlamına gelen "esâ" kökünden gelir. Ayetin diğer bölümlerinin anlamı açıktır.

AYETLERİN MEÂLİ

94- Peygamber gönderdiğimiz her ülkenin halkını, ola ki bize yalvarırlar diye mutlaka sıkıntılara ve belâlara uğrattık.

95- Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik de sayıca çoğaldılar ve "Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi." dediler. Bunun üzerine onları hiç farkında olmadıkları hâlde ansızın yakalayışverdik.

96- Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de onları işlediklerinin cezasına çarptırdık.

97- Acaba o ülkelerin halkları geceleyin uyurlarken başlarına azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?

98- Acaba o ülkelerin halkları kuşluk vakti eğlenirlerken azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?

99- Onlar Allah'ın tuzağına yakalanmayacaklarından emin midirler? Oysa hüsrana uğrayan toplum dışında hiç kimse kendini Allah'ın tuzağından emin sayamaz.

100- Üzerinde yaşadıkları toprakları eski yerlilerinden miras alanlar, hâlâ anlamadılar mı ki, istesek kendilerini günahları yüzünden musibetlere çarptırırız ve kalplerini mühürleriz de artık işitemezler?

101- Bu ülkelere ilişkin bazı tarihî olayları sana anlatıyoruz. Andolsun, peygamberleri onlara açık belgelerle, mucizelerle geldiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte Allah kâfirlerin kalplerini böyle mühürler.

102- Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık. Tersine çoğunu yoldan çıkmış bulduk.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler ile önceki ayetler arasında bağlantı vardır. Bu ayetlerde eski ümmetlerle ilgili hikâyeler özetleniyor. Bu ümmetlerin fasık oldukları, kulluk çerçevesinin dışında kaldıkları, yüce Allah'a ilk gün verdikleri söze ve taahhüde bağlı kalmadıkları anlatılıyor. Bu yüzden birbirine bağlı ilâhî yasaların mecrasına düştükleri açıklanıyor.

Şöyle ki, yüce Allah onlara her peygamber gönderdiği dönemde kendilerini sıkıntılarla, musibetlerle sınavdan geçiriyor. Fakat onlar kendilerini Allah'a yönelmeye, yalvarmaya, sığınmaya çağıran ayetleri inkâr ediyorlar, söz konusu uyarıcılardan ders alıp durumlarına çeki düzen vermiyorlar. Bu bir ilâhî kanundur.

Bu uyarılar faydalı olmayınca bu kanun başka bir kanunla yer değiştiriyor. Bu da onların kalplerinin mühürlenmesi kanunudur. Bu kanun uyarınca kalpleri katılaşıp gerçekten uzaklaştırılıyor; maddî şehvetlere, dünya hayatının cazibelerine, süslü görüntülerine bağlanıyor. Bu da ilâhî tuzak kanunudur.

Sonra bunları istidraç adını verdiğimiz bir üçüncü kanun izliyor. Bu kanun uyarınca kötülükler iyiliklere, mahrumiyetler nimetlere, sıkıntılar ve musibetler sevinçlere dönüştürülüyor. Bundan maksat, bu gafilleri gün be gün, saat be saat ilâhî azaba yaklaştırmaktır. Sonunda hiç beklemedikleri bir sırada azap kendilerini ansızın yakalıyor. Oysa onlar kendilerini güvenlik ve barış içinde görüyorlar, sahip oldukları bilginin rahatlığını da yaşıyorlardı. Ellerindeki teknolojik araçların hayatlarına yönelecek her türlü tehdidi, her türlü yok oluş tehlikesini bertaraf edeceğini düşünüyorlardı.

Yüce Allah bu ayetlerin birinde insanlara inen nimetlerin ve mahrumiyetlerin hangi esasa dayandığını, bu sürecin mekanizmasının nasıl işlediğini yalın bir gerçek olarak şöyle ifade ediyor: *"Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık..."*

Bu ayeti şöyle açıklayabiliriz: Kâinatın bütün parçaları bir canlı vücudun organları gibi birbirine bağlıdır. Sağlamlık, sakatlık, doğru işleyiş ve işlevlerini yerine getirme bakımından birbirini etkilerler. Eserleri ve özellikleri arasında karşılıklı etkileşim süreci geçerli ve yaygındır.

Kur'an'ın açıkladığına göre kâinatın bütün parçaları Allah'a doğru gidiyor, kendileri için belirlenen gayeye doğru ilerliyor. Eğer kâinatın bir parçasında, özellikle üst düzeydeki bir parçasında bozulma olur da etkisi zayıflar ve doğrultusundan saparsa, bu bozukluğun etkisi diğer parçalarda ortaya çıkar ve bu diğer parçalarda ortaya çıkan bozuklukların etkileri, bozukluğun ilk merkezi olan parçaya yansır.

Bu etkiler, doğrultusundan sapmış parçanın yapısı ile uyumlu olmazlar. Bu etkiler, bu sebebin diğer sebeplerden yana katlandığı sıkıntılar ve belâlardır. Eğer o parça kendiliğinden veya başkasının yardımı ile düzelirse, eski normal ve sağlıklı durumuna tekrar kavuşur. Eğer sapıklığını, çarpıklığını ve bozukluğunu devam ettirirse, azgınlaşıp haddi aşınca ve kendini kuşatan diğer sebepleri fesadın eşğine geti-

rinçeye kadar sıkıntılı hâli devam eder. Bu noktada diğer sebepler ona karşı ayaklanır, Allah'ın kendilerine verdiği güçle ona karşı harekete geçerler. Ona karşı varlıklarını koruyarak onu parçalayıp hiç farkında olmadan ansızın yok ederler.

Yüce Allah'ın kâinatta egemen kıldığı bu evrensel yasa, insanı kapsam dışı bırakmaz, insan ondan müstesna değildir. Bir millet düşünelim ki, fitrat yolundan sapmış ve bu sapma onun hayat sürecinde gaye olarak belirlenen mutluluktan alıkoyucu bir raddeye ulaşmış. Bu sapma, o milleti kuşatan ve onunla bağlantılı olan diğer evrensel sebeplerde bozukluk meydana getirir. Bu yaygın bozulmanın kötü sonucu, bir süre sonra kendine döner. Bu kötü sonucun tek sebebi, kendisinin doğru yoldan sapması ve o sebeplere kötü etkiler yöneltmesi olur. Bu noktada o milletin sosyal bünyesinde bunalımlar ve genel ilişkilerinde yaygın sıkıntılar görülür. Ahlâk bozukluğu, acımasızlık, ince duyguların kaybolması gibi.

Böyle milletler ayrıca yoğun biçimde evrensel belâlara ve musibetlere uğrarlar. Yağmurların yağmaması, toprakların ürün vermeme-si, bereketsizlikler, ansızın bastıran seller, tufanlar, şimşekler, depremler, heyelanlar gibi. Bütün bunlar insanı uyarmak isteyen, o milleti Rabbine yönelmeye çağıran, terk etmiş olduğu dosdoğru fitrat yoluna dönmeye teşvik eden, kolaylıkla yapılan sınavın arkasından sıkıntı ile insanı sınava çeken ilâhî ayetlerdir.

Eğer "*İnsanların elleriyle işledikleri günahlar yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Allah, ola ki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır.*" (Rûm, 41) ayetini incelersek, bu gerçeğin dile getirildiğini görürüz. Ayet diyor ki: İnsanların elleriyle işledikleri günahlar ve haksızlıklar karada ve denizde fesada yol açar. Bu fesadın bir kısmı insanlarla bağlantılı olur. Savaşlar, yol kesmeler, güven ortamının kaybolması gibi. Bir kısmı da insanlarla bağlantılı olmaz. İnsanın hayatını ve geçimini sıkıntıya sokan hava ve yer şartlarının bozulması gibi.

"Başınıza gelen her musibet mutlaka ellerinizle işlediğiniz kötülüklerden dolayıdır. Kaldı ki, Allah kötülüklerinizin birçoğunu da affediyor." (Şûrâ, 30) ayeti ileride açıklayacağımız üzere bir bakıma az önceki ayetin benzeridir. Diğer bir benzeri de, "*Bir toplum tutumunu*

değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez." (Ra'd, 11) ayeti ve bu anlama gelen diğer ayetlerdir.

Eğer söz konusu millet bu sınav sonucunda kötülükten geri dönerse -ki böyle bir millet az bulunur- ne âlâ. Yok eğer sapıklığına ve çarpıklığına devam ederse, Allah o milletin fertlerinin kalplerini mühürler. O zaman insanlar bu duruma alışırlar. İnsan hayatının mutlaka böyle olması gerektiğini sanırlar. Maddî âlemin parçalarının dayattığı bunalımların, sıkıntıların, afetlerin, belâların kaçınılmaz olduğunu, tabiatın evrensel baskısının zorunlu olduğunu düşünürler. Onlara göre insanın yapacağı tek şey, ilim alanında ilerleyerek ve düşünce alanında çareler üreterek bu bunalımlarla mücadele etmek, tabiatın baskısına karşı koyarak onun yarattığı sıkıntıları savacak araçlar geliştirmektir. Tıpkı günümüzde kıtlığa, kuraklığa, vebaya, vereme ve diğer yaygın bulaşıcı hastalıklara karşı koymak için birtakım araçlar geliştirildiği veya tabîî güçlerin azgınlığı sonucu ortaya çıkan ve insan türünü yok etmekle tehdit eden selleri, tufanları, şimşekleri ve benzeri doğa olaylarını önleyecek araçlar geliştirilmeye çalışıldığı gibi.

Kahrolası insanoğlu, ne kadar nankördür! Kapıldığı şımarıklıkla sözde uygarlık ve ilim alanındaki ilerlemeleri sayesinde kâinatın dinamizmini yeneceğini, onun hükümlerini geçersiz kılacağını, onu boyunduruk altına alacağını, böylece kâinatın onun isteklerine uyacağını, arzularına boyun eğeceğini sanıyor. Oysa kendisi onun hükmü altında bulunan bir parçası ve zayıf yapılı bir bileşimidir. Eğer hak insanların keyfi arzularına uysa, gökler ve yer bozulur. Gökler ve yer bozulursa, şu zayıf yapılı insan onun en önce bozulan, en hızlı şekilde helâk olan parçası olur.

İnsanoğlu sanıyor ki, dinî düşünce, büyük olaylar ile onların doğal sebepleri arasındaki ilişkiyi geçersiz sayıyor, arkasından da bu olayların dizginlerini Yaratıcı'nın eline koyuyor. Böylece Yaratıcı, evrende meydana gelen olaylarda ortaklardan biri oluyor. Olaylardan nedenleri ve sebepleri bizim araştırma alanımız dahilinde olanlar diğer sebeplerin, nedenlerini ve sebeplerini bilmediğimiz geriye kalan olaylar ise, Yaratıcı denen sebebin etkileri olarak algılanıyor. Genel olaylar, atmosferdeki gelişmeler, veba, kıtlık, yağmurlar, yıldırımlar gibi. Sonra bu olayların doğal sebepleri keşfedilince, insanoğlu sanıyor ki, artık âlemlerin Rabbine, O'nun rabliğinin düzenleyiciliğine ihtiyacı yoktur.

Oysa insanoğlu farkında değildir ki, yüce Allah maddî sebeplerden bir sebep, tabiattaki aktif güçlerden bir güç değildir. O her şeyi kuşatan, bütün sebepleri yaratarak sonuçlarına yönlendiren, her şeyi yaratıp hedefine doğru sevk eden Allah'tır. Yaratıklarını ve sonuç niteliğindeki olayları O'ndan başkası kuşatamaz. O, her şeye istediği şeyi sebep kılabilir ve bu sebepler bizce meçhul, bilgimiz dışında kalan sebepler olabilir.

Şu ayetler bu gerçeğe işaret ediyor: *"Allah, buyruğunu kesinlikle gerçekleştirir. Allah, her şey için bir ölçü belirlemiştir."* (Talâk, 3), *"Allah, buyruğunu kesinlikle gerçekleştirir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler."* (Yûsuf, 21), *"Sizler, yeryüzünde Allah'ı âciz bırakamazsınız. Sizin Allah'tan başka bir dayanak, bir yardım ediciniz yoktur."* (Şûrâ, 31) Kur'ân'da bu anlamda daha başka ayetler de vardır.

Nasıl olur da insan, Allah'ın egemenlik alanında O'nunla mücadele edebilir, O'nun hükmünü ve iradesini geçersiz kılacak tedbirleri düşüncesinde üretebilir ki?! Oysa yüce Allah, insanoğlu düzeyinde bir sebep değil, onun üstündeki bir sebeptir. Yani insanın kendisini, ondaki iradeyi, onun düşüncesini, sonra kullandığı araçları yaratan O'dur. Arkasından her şeyi yerine koyan, başlangıcından sonuna kadar bunları birbirine bağlayan ve bunları insanı son amacına erdirecek şekilde dizayn eden O'dur. Fakat insan, bilgisizliği yüzünden o amaca ulaşabilmek için Rabbinin kazası ve kaderi ile mücadele etmeye çalışmakta, O'nun hükmüne karşı çıkmaya kalkışmaktadır. Oysa insan Allah'ın iradesinin ve hükmünün araçlarından biri, O'nun takdirini ve kazasını yürürlüğe koyan sebeplerin bir parçasıdır.

Yüce Allah, insanı sıkıntılarla ve zorluklarla imtihan ettiğini anlattıktan sonra onun bu utandırıcı tutumuna işaret etmek üzere, *"Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik de sayıca çoğaldılar ve 'Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi.' dediler. Bunun üzerine onları hiç farkında olmadıkları hâlde ansızın yakalayiverdik."* buyuruyor ki, az sonra bu ayetin anlamını enine-boyuna açıklayacağız.

Bu, apaçık ve kanıtlanmış bir gerçektir ve özü şudur: İnsan, kâinatın diğer varlık türleri gibi, kâinatın kendisini kuşatan diğer parçalarıyla bağlantılı bir varlığa sahiptir. Hayatında ve mutluluk menziline doğru hareketinde sergilediği davranışlar ve takındığı tavırlar da kâinatın

diğer bölümleri ile bağlantılıdır. Eğer insanın davranışları kâinatla uyumlu olursa, kâinatın parçaları da onunla uyumlu olur ve göklerin bereket kapıları yüzüne açılır. Eğer insanın davranışları bozuk olursa, kâinatta fesada yol açar ve kâinat da ona fesatla karşılık verir. Eğer uyum hâline geri dönerse ne âlâ. Yok, eğer bozuk hâlini ısrarla sürdürürse kâinat kendisine karşı koyar, yapısını yıkarak, izini silerek onu yok eder ve yeryüzünü onun pisliğinden arındırır.

İnsan, davranışları ile kâinatla nasıl çatışabilir ki? Oysa kendisi, kâinatın bir parçasıdır ve onsuz tek başına varlığını sürdüremez. Yine insan, düşüncesi ile kâinatı nasıl dize getirebilir ki? Oysa o, ancak kâinattan alınan genel kanunları alt alta sıralayarak düşünebilir. Bu gerçeği iyi kavramak gerekir.

Bu, burhan ile sabit olan ve Kur'ân'ın onayladığı ve açıkça ifade ettiği bir gerçektir. Buna göre her şeyi yüce Allah yaratmış, belli bir ölçüye göre plânlanmış ve mutlu olacağı noktaya yönlendirmiştir. Âlemi ve bir parçası olan insanı boşu boşuna ve oyun olsun diye yaratmamıştır. Yarattığı her şeyi kendisine yaklaştın, kendisine dönsün diye yaratmıştır. Yarattığı her şey için bir mutluluk menzili hazırlamış -ki her varlık, fitratı gereği yüce Allah'ın izniyle bu menzile doğru hareket etmek ister- ve her yaratık için kendisini mutluluk menziline vardıracak bir yol çizmiştir. Eğer her varlık fitrî yolunu izlerse, ne âlâ. Yok, eğer bu yoldan sapar ve tekrar bu yola dönmesinden ümit kesilirse, yaratılış amacı ortadan kalkar ve hakkında azap hükmü kesinleşir.

94) Peygamber gönderdiğimiz her ülkenin halkını, ola ki bize yalvarırlar diye mutlaka sıkıntılara ve belâlara uğrattık.

Bir görüşe göre ayetteki "be'sâ" fakirlik gibi malî bir sıkıntı ve "zarrâ" hastalık gibi bedenî bir sıkıntı anlamına gelir. Başka bir görüşe göre "be'sâ" insanların karşılaştıkları bedenî zorluk ve "zarrâ" da malî zorluk demektir. Bazıları ise bunun tersini ileri sürerler. Bir başka görüşe göre "be's" ve "be'sâ" kelimeleri, *"Allah'ın azabı (kahrı) daha çetin ve cezası daha şiddetlidir."* (Nisâ, 84) ayetinde görüldüğü gibi, daha çok mağlup etme ve cezaya çarptırma biçimindeki şiddet anlamında kullanılır.

Daha sonraki ayette "zarrâ" ve "serrâ" kelimeleri kullanılıyor ve bu kelimelerle insanı üzen ve sevindiren şeyler kastediliyor. Bu ifade-

yi karine kabul ederek "zarrâ" kelimesinin insanı üzen mutlak anlamdaki her türlü sıkıntı anlamına geldiği ve art arda gelen "be'sâ" ve "zarrâ" kelimelerinin ilkinin özel ve ikincisinin genel anlamlı olduğu söylenebilir.

Bu ayette anlatılan şudur: İlâhî yasanın uygulamasına göre herhangi bir peygamber bir beldeye gönderildiği zaman -ki bunun mak-sadı, söz konusu belde halkını doğru yola iletmektir- o beldenin halkı kendileri ve malları ile ilgili bazı sıkıntılarla imtihan edilir. Maksat, onların Allah'a yalvarmalarını sağlamak ve böylece onları Allah'a inanıp iyi işler yapmaya çağırmayı gerçekleştirmektir.

Belâlar ve sıkıntılar peygamberlerin çağrılarına güzel bir destek sağlar. Çünkü insanoğlu nimet içinde olduğu sürece o nimeti kendisine veren Allah'a yönelmeyi ihmal eder, şımarıklığa kapılır. Fakat nimet elinden alınca yokluğunu hisseder, üzerine ezilmişlik ve zavallılık duygusu çöker, endişeye kapılır ve yok olma tehdidi ile karşılaşır. Bu durum, fitratının gereği olarak onu ihtiyacını giderip perişanlığını ortadan kaldırmayı elinde bulunduran makama sığınmaya, ona yalvarmaya sevk eder. Bu makam, yüce Allah'tır. İnsan bunun farkında olmayabilir. Fakat bu konuda uyarılınca hakka yönelmesi umulur. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"İnsana bir nimet verdik mi yüz çevirir, yan çizer. Fakat başına bir kötülük gelince uzun uzun yalvarmaya başlar."* (Fussilet, 51)

95) Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik de sayıca çoğaldılar...

Ayette geçen "beddelna" fiilinin kökü olan "tebdil" kelimesi, ikinci bir şeyi bir önceki şeyin yerine koymak demektir. Yine ayette geçen "seyyie" (kötülük) ve "hasane" (iyilik) kelimelerinin anlamları açıktır. Bu ikili ile sıkıntı-rahatlık, korku-güven, üzüntü-sevinç ikililerinden kastedilen anlam kastediliyor. Bunun delili, bir sonraki ayetteki *"Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi."* ifadesidir.

Ayetteki "afev" fiili, tefsirciler tarafından "Allah onları belâlarla ve sıkıntılarla azalttıktan sonra mal ve nüfus bakımından çoğaldılar." şeklinde açıklanıyor. Gerçi tefsirciler böyle bir açıklama yapmıyorlar, ama bu kelimenin "iz silme" anlamında olması da uzak bir ihtimal değildir. Şu beyitte olduğu gibi:

"Öyle bir ev ki, zamanın uzunluğu onun izini sildi.

Uzun yıpranmadan dolayı neredeyse belirsiz oldu."

O zaman ifadenin anlamı şöyle olur: Onlar kendilerine verilen iyiliklerle eski kötülüklerin izlerini sildiler ve *"Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi."* dediler. Yani değişken ve farklılaşan bir kâinatın içinde yer alan insanoğlunun, konumu gereği kötülüklerle ve iyiliklerle karşılaşması, birbirini izleyen üzücü ve sevindirici olaylarla yüz yüze gelmesi normaldir. Bunun ilâhî bir imtihanla, Rabbanî bir mahrumiyetle ilgisi yoktur.

Bu ikinci anlama nazaran onların *"Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi."* şeklindeki sözlerinin, "afev" kelimesinin atf-ı tefsiri olması mümkündür. Bu takdirde ifadenin anlamı şöyle olur: Onlar, "Üzücü ve sevindirici olaylar, zaman akışının dönüşümlü ve değişken âdetleridir. Bunlar atalarımız zamanında olduğu gibi, bizim başımıza da dönüşümlü olarak gelir." diyerek ilâhî imtihanın resmini sildiler, varlığını inkâr ettiler. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Eğer kendisine dokunan sıkıntıdan sonra katımızdan ona bir rahmet tattırırsak, 'Bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum...' der."* (Fussilet, 50)

"Hatta afev ve kalu" ibaresindeki "hatta" gaye anlamı taşır. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Arkasından onlara sıkıntılar yerine nimetler verdik. Bu nimetlere öyle daldılar ki, daha önceki sıkıntılı durumlarını unutarak, "Bu iyilikler ile o kötülükler zamanın âdetidir." dediler.

Önce sıkıntı çekmek ve arkasından rahata kavuşmak, onları bu noktaya getirdi. Oysa onlar, bu noktada ders alarak Allah'a yalvardıktan sonra daha çok şükretmeye yönelmeli idiler. Fakat onlar, tam tersini yaparak Rablerinin kendileri hesabına hoşlandığı o gaye yerine bu gayeyi koydular. Bu yüzden Allah kalplerini mühürledi, bu sebeple artık hak sözü işitmiyorlar.

"Zarrâ ve serrâ" ibaresinde "zarrâ"nın "serrâ"dan önce gelmesi, her hâlde *"sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik."* ifadesindeki sıralama ile paralellik olsun diyedir.

"Bunun üzerine onları hiç farkında olmadıkları hâlde ansızın yalalayiverdik." ifadesinde insanın, Allah'ın iradesinin gerçekleşme bi-

çimini bilmediğine yönelik bir işaret vardır. Böyle olduğu için Allah'ın yakalaması ansızın, beklemeden ve onlar farkında olmaksızın gerçekleşiyor. Oysa onlar olayların gelişimini ve sebeplerin özelliklerini bildiklerini sanıyorlar. Öyle olsaydı, bilgi birikimlerine dayanarak geliştirdikleri tedbirlerle varlıklarını tehdit eden helâk edici sebeplerden korunmaları gerekirdi. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Peygamberleri onlara açık mucizelerle gelince, sahip oldukları bilgi ile böbürlendiler."* (Mü'min, 83)

96) Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık...

Ayette geçen "bereket" kelimesi, insanın zaman zaman yoklukları ile imtihan edildiği çok sayıda hayır türleri anlamına gelir. Güvenlik, bolluk, sağlık, mal ve evlât gibi.

"Yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık." ifadesinde kinayeli istiare sanatı vardır. Çünkü burada bereketler kanallara benzetiliyor. İnsanların yararlandıkları bütün ilâhî nimetler bu kanallardan akıyor. Fakat bu kanallar kapanmış, onlardan insanlara doğru hiçbir şey akıyor. Ama eğer insanlar iman edip kötülüklerden sakınsalar, Allah bu kanalları açacak ve yağmur, kar, sıcak ve soğuk gibi gök bereketleri ile bitki, meyve ve güvenlik gibi yer bereketleri insanlara doğru akacaktır ve bu bereketlerin akışı zamanında ve faydalı olacak miktarda olacaktır.

"Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı..." ayeti kanıtıyor ki, bereket kapılarının açılması, ülkelerin halklarının hepsinin iman edip kötülüklerden sakınmalarının sonucudur. Ya-ni bereket kapılarının açılması bir kısım insanların iman edip kötülüklerden sakınmalarından değil, insan türünün bir bütün hâlinde iman edip kötülüklerden sakınmalarının sonucudur. Çünkü insanların bir bölümünün inanıp kötülüklerden sakınmaları, kaçınılmaz olarak diğer bölümünün kâfir ve fasık olmalarını gerektirir ki, böyle bir durumda fesat sebebinin ortadan kalkmadığı açıktır.

"Fakat onlar yalanladılar, biz de onları işlediklerinin cezasına çarptırdık." ifadesinde geçen "ahz" (yakalama) cezalandırma anlamındadır. Bu cezalandırmanın nasıl olduğu, aslında insanın davranışlarının ona geri dönmesi demek olduğu, yukarıda açıklandı.

97) Acaba o ülkelerin halkları geceleyin uyurlarken başlarına azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?

Ayette geçen "beyat" ve "tebyit" kelimeleri, düşmanın gece baskını yapması anlamına gelir. Bu da aldatıcı nitelikte bir eylemdir. Çünkü gece insanlar için sükûnet dönemidir. İnsanlar bu saatlerde doğal olarak uyuyarak ve hareketsiz kalarak istirahat etme ve başkaları ile ilgilenmeme eğilimindedirler.

Ayetin içeriği daha önceki ayetlerin sonucudur. Yani beldelerin halkları duyu organları ile algıladıkları ile yetinip bunun ötesinde kalan bilgilerden mahrum oldukları için hiç beklemedikleri bir sırada gelen, ani azaba çarpıldıklarına göre bir bütün olarak gafletleyken, gece uykuları sırasında Allah'ın azabının başlarına gelmeyeceğinden emin midirler?

98) Acaba o ülkelerin halkları kuşluk vakti eğlenirlerken azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?

Ayetteki "zuha", gündüzün başında güneşin yayıldığı vakittir. Ayetteki eğlenceden, oyundan maksat, insanların dünyalık ihtiyaçlarını gidermek ve nefislerinin isteklerini karşılamak için yaptıkları hareketlerdir. Bu hareketler, gerçek mutluluk amacı ile ve hakkı aramak uğruna yapılmadıkları takdirde oyun ve eğlence olurlar.

Buna göre "*eğlenirlerken*" ifadesi, dünya işlerinden kinayedir. Bu ifadenin istiare olduğu ve "onlar oyun oynar gibi faydasız işlerle uğraşırken" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Bir önceki ayetteki "*uyurlarken*" ifadesinin gafletten kinaye olması da uzak bir ihtimal değildir. Ayetin anlamı ise açıktır.

99) Onlar Allah'ın tuzağına yakalanmayacaklarından emin midirler? Oysa hüsrana uğrayan toplum dışında hiç kimse kendini Allah'ın tuzağından emin sayamaz.

Ayette geçen "mekr" kelimesi, bir insana farkında olmadan zarar dokundurmak veya sonu zararla bitecek bir durumla karşı karşıya bırakmaktır. Bu eylem, ancak ceza niteliği taşıdığı zaman Allah'a izafe edilebilir. Meselâ insan bir günah işler, Allah da onu farkında olmadan ani bir azaba çarptırır veya onu farkına varmadan sonu azapla noktalanan bir durumla karşı karşıya getirir. Yoksa daha önce işlenmiş bir günahın karşılığı olmaksızın durup dururken insana böyle bir işlemde

bulunmayı Allah'a yakıştırmak imkânsızdır. Daha önce birkaç kere buna işaret etmiştik.

Birbirini izleyen "*Acaba o ülkelerin halkları... emin midirler?*", "*Acaba o ülkelerin halkları... emin midirler?*" ve "*Onlar Allah'ın tuzağına yakalanmayacaklarından emin midirler?*" ifadelerinde ince bir espri vardır. Şöyle ki, üçüncü ayette ilk iki ayette ifade edilen yadırgamalar birleştirilip özetleniyor. İlk iki ayette fiilin öznesi isim olarak kullanılıyor, ikinci ayette "*Acaba onlar... emin midirler?*" denerek zamir kullanılmıyor. Maksat, üçüncü ayetteki zaminin ilk iki ayetin her ikisinin öznelere raci olmasına zemin hazırlamaktır. Bu durumda uykudayken cezaya çarptırılan ülkeler halkları, oyun oynarlarken cezaya çarptırılan ülkeler halklarından başka kimseler olmaktadır.

"*Oysa hüsrana uğrayan toplum dışında hiç kimse kendini Allah'ın tuzağından emin sayamaz.*" Çünkü ilk iki ayette belirtildi ki, yüce Allah'ın tuzağından emin olmak, başlı başına bir ilâhî tuzaktır, arkasından ilâhî azap gelir. O hâlde Allah'ın tuzağından emin olanlar, bu yer-siz güvenleri yüzünden Allah'ın tuzağına düşmüş, hüsrana uğramış kimselerdir.

100) Üzerinde yaşadıkları toprakları eski yerlilerinden miras alanlar, hâlâ anlamadılar mı ki, istesek kendilerini günahları yüzünden musibetlere çarptırırız...?

Ayette geçen "yehdî" fiilinin faili, hikâyeleri özetlenen beldeler halklarının maceralarıdır. "*Lillezîne yerisûne*" ibaresi ise bu fiilin mefulüdür. Ayetin anlamı şudur: "Ülkeler halkları ile ilgili anlattığımız hikâyeler, üzerinde yaşadıkları toprakları eski sahiplerinden miras alanlara yol gösterici bir açıklama olmuyor mu?" Üzerinde yaşadıkları yerleri eski sahiplerinden miras alanlardan maksat, yurtlarını atalarından miras alan yeni nesillerdir.

Ayetin bütününün anlamı şudur: İmtihan ettikten sonra kalplerini mühürlediğimiz için peygamberlerinin öğütlerini dinlemeyen ve bu yüzden günahları ile yakaladığımızı açıkladığımız toplumların torunları, istediğimiz takdirde onları da günahları yüzünden cezalandıracağımızı, bu konuda hiçbir şeyin bize engel olamayacağını, hiçbir vesile ile azabımızdan kurtulamayacaklarını hâlâ anlamadılar mı?

Bazı tefsircilere göre ayetteki "yehdî" burada lâzım (meful almayan) fiil gibi kullanılmıştır. Buna göre ayetin anlamı, "İstediğimiz tak-

dirde kendilerini günahları ile yakalayacağımızı anlayacak kadar hidayetden pay almadılar mı?" şeklinde olur. Benzeri bir kullanıma şu ayette de rastlıyoruz: *"Hâlâ anlamadılar mı ki, (bugün) yurtlarında gezdikleri kendilerinden önceki nice nesilleri yok ettik?"* (Secde, 26)

"Ve kalplerini mühürleriz de artık işitemezler" ifadesi, *"musibetlere çarptırırız"* ifadesine matuftur. Çünkü buradaki geçmiş zaman gelecek zaman anlamındadır. Anlamı da, *"Anlamadılar mı ki, istesek kalplerini mühürleriz..."* şeklindedir. Bazılarına göre bu ifade, ayetin sonunda gelen bir ara cümledir. Bu ayet hakkında, aktarılmasında fayda görmediğimiz başka görüşler ve yorumlar da vardır.

101) Bu ülkelere ilişkin bazı tarihî olayları sana anlatıyoruz...

Bu ayet, *"Peygamber gönderdiğimiz her ülkenin halkını"* diye başlayan ilk iki veya üç ayetteki özetten sonra toplumlarla ilgili hikâyelerin ikinci bir özetidir.

Bu iki özetleme arasındaki fark şudur: İlk özetleme Allah'ın icraatı ile ilgilidir. Allah'ın onları sıkıntılara ve musibetlere uğratması, sonra kötülükleri iyiliklerle değiştirmesi, arkasından da farkında olmadıkları bir sırada onları ansızın yakalaması anlatılıyor. Fakat ikinci özetleme onların ilâhî çağrı karşısında takındıkları tutum ile ilgilidir. Bu tutum da şudur: Onlara peygamberler açık deliller ile geldiler, ama onlar iman etmediler. Çünkü daha önce yalanlamışlardı. Daha önce yalanladıkları gerçeklere inanacak değillerdi. Bu, Allah'ın kalplerinin mühürlemesinin sonucudur.

"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi." ifadesindeki *"bi-ma"* ibaresi, *"li-yu'minû"* ibaresi ile bağlantılıdır. Bunun gereği *"ma"*nın mevsule olmasıdır. Başka bir yerdeki *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* (Yûnus, 74) ayeti bunu doğrular. Çünkü o ayette *"bi-hi"* zamiri kullanıldığı için *"ma"*nın mevsule olduğu daha açıktır.

Buna göre bu ifadenin anlamı, *"Onlar ilk çağrıldıklarında yalanladıkları gerçeklere, daha sonra ikinci kez peygamberleri tarafından çağrılınca da iman etmediler."* şeklindedir.

"İman edecek değillerdi." ifadesi de bu anlamı doğrular. Çünkü bu söz dizisi önceden hazırlıklı olmamayı ifade eder. *"Falancaya gelecek değilim."* ve *"Filanca şöyle yaptığı için ona ikram edecek değilim."*

denir. Bu sözlerin anlamı, "Öyle yapabilecek durumda değilim." ve "Şuna hazırlıklı değilim." şeklindedir. Başka bir ayette, *"Allah, müminleri şu bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda pis olanı temiz olandan ayıracaktır."* (Âl-i İmrân, 179) buyruluyor. Yani pis olanı temiz olandan ayırmaya yönelik ön iradesi vardır.

Bir başka ayette, *"İnkârları artmış olan kimseleri Allah, bağışlayacak ya da doğru yola iletecek değildir."* (Nisâ, 137) buyruluyor.

Daha sonraki, *"Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık. Tersine çoğunu yoldan çıkmış bulduk."* ayeti de bu anlamı doğruluyor. Çünkü sözün akışından anlaşıldığına göre bu ayet, *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* ayeti ile bağlantılıdır ve onu açıklar niteliktedir. Çünkü bundan şu anlaşılıyor: Onlara bir telkinde bulunulmuş, onlar telkin yapıldığı anda onun dışına çıkmış, onu yalanlamışlardı. Sonra kendilerine delillerle peygamberler geldiğinde onları da yalanladılar, onlara iman etmediler. Daha önce yalanladıkları gerçeklere inanacak değillerdi.

"Andolsun, peygamberleri onlara açık belgelerle, mucizelerle geldiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi." ifadesinin ardından, *"İşte Allah kâfirlerin kalplerini böyle mühürler."* ifadesine yer verilmesinden şu anlaşılıyor:

İfadede anlatılan peygamberlerin açık delillerle gelmeleri ve onların daha önceki yalanlamaları yüzünden bu gerçeklere inanmamaları, sözü edilen kalpleri mühürleme işleminin bir göstergesidir. Şöyle ki, Allah yalanlamayı onların kalplerine yerleştirdiği, vicdanlarında sabitleştirdiği için peygamberler açık delillerle geldiklerinde kalplerinde bu çağrıyı kabul edecek yer yoktu; çünkü kalpleri bu çağrının zıddı ile dolu idi.

Anlam itibarıyla bu iki ayetle, *"Peygamber gönderdiğimiz her ülkenin halkını... sıkıntılara ve belâlara uğrattık."* diye başlayan ilk iki ayet arasında sıkı bir uyum vardır. Çünkü söz konusu iki ayette yüce Allah'ın şu yasası anlatılıyor: Allah tevhit ilkesinin ve diğer ilkelerin hak olduklarını kanıtlayan ayetler gönderiyor. Bu ayetler, önce insanları belâlara ve sıkıntılara uğrattı, arkasından kötülükleri iyiliklere dönüştürmek, sonra da günahlarının cezası olarak insanların kalplerini mühürlemek şeklinde ortaya çıkıyor.

Buna göre bu ayetlerin toplu şekilde anlamı şöyledir: O beldelerin halklarına peygamberleri açık delillerle geldiler. Fakat onlar kendilerine gönderilen Allah'a yalvarmaya ve ihsanlarına şükretmeye çağırıcı ayetlere inanmadılar. Tersine onları kuşku ile karşıladılar. Onları zaman akışının geleneğine, günlerin değişiklik meydana getiren etkisine, böylece insanın durum değiştirmesine yordular. Böylece bu ayetleri yalanladılar ve bu yalanlama kalplerine yerleşti. Bu yüzden peygamberler onları hak dine çağırdıkları zaman, kabul etmeye çağırıldıkları hakka ve kendilerine açıklanan ayetlerin içeriğine inanmadılar. Çünkü daha önce bu ayetleri yalanlamışlardı. Önceden yalanladıkları gerçeklere inanmaları söz konusu değildi. Bunun sonucu olarak yüce Allah kalplerini mühürledi. Bu yüzden artık gerçekleri işit-miyorlar.

O hâlde onların iman etmemeleri, Allah'ın kalplerini mühürlemesi ve bu mühürlemeden önce sıkıntıların ve belâların, ikinci aşamada ise kötülüklerin iyiliklere dönüşmesinin anlamını yalanlamalarının sonucudur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Andolsun, sizden önceki nice kuşakları, peygamberleri kendilerine açık gerçeklerle gelmişlerken zalimce davranarak iman etmeye yanaşmadıkları için yok ettik. İşte biz ağır suçlu toplumları böyle cezalandırırız." (Yûnus, 13), *"Sonra Nuh'un arkasından birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara açık delillerle geldiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere inanmaya yanaşmadılar. Biz de haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz."* (Yûnus, 74)

Buna göre, *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* ifadesi, *"Andolsun, peygamberleri onlara açık belgelerle, mucizelerle geldiler."* ifadesine yönelik bir sonuçtur.

Onların yalanladıkları gerçeklerden maksat, peygamberlerin kendilerine anlattıkları dış dünya ile ve kendi nefisleri ile ilgili açık ayetler ve getirdikleri mucizelerdir. Bütün bunların hepsi Allah'ın ayetleridir.

Bunları daha önce yalanlamalarından maksat, bu ayetleri görünce akıllarının Allah'ın kulları oldukları, O'nun dışında başka bir rab olmadığı yolundaki yargısını yalanlamalarıdır. İkinci aşamada iman etmemelerinden maksat ise, peygamberler tarafından bu ayetlerin sunulması sırasında onlara inanmamalarıdır.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar, peygamberlerin kendilerine getirip anlattıkları ayetlere inanacak değillerdi. Çünkü onlar, düşünüp Allah'a yalvarsınlar ve şükretsınler diye Allah tarafından kendilerine gönderilen bu ayetlerle ilgili akıllarının hatırlattığı gerçekleri yalanlamışlardı.

Buna göre bir sonraki *"Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık. Tersine çoğunu yoldan çıkmış bulduk."* ayetinde sözü edilen ahit, yüce Allah'ın ayetlerin dili ile akıl yolundan onlardan aldığı sadede O'na kulluk etmeleri şeklindeki sözdür. Ayette sözü edilen fasıklıktan (yoldan çıkmışlıktan) maksat da, bu söze bağlı kalmayarak, taahhütlerinin dışına çıkmalarıdır.

Bu taahhüdün daha öncesinde gerçekleşen bir başka taahhüt aşaması daha vardır. Şöyle ki: Yüce Allah, Âdem Peygamber'i yaratıp şekillendirmek suretiyle insanları yarattığı zaman onlardan bu yolda taahhüt aldı. O zaman Âdem'i insanlığa örnek yaparak ona meleklerin secde etmesini sağladı, arkasından onu cennete koydu. Sonra yeryüzüne inmesini emrettiğinde kendisinin ve soyundan geleceklerin Allah'a kulluk etmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları yolunda ondan taahhüt aldı.

Yüce Allah, orada bir plân belirledi ve bu plân uyarınca bir topluma hidayet verirken, başka bir toplumu hidayetten yoksun bıraktı. Sonra insanlar dünyaya gelip hayat yolculuğuna çıktıklarında birinci kesimdeki toplumlar hidayeti bulurken, öbür kesimdekiler verdikleri taahhüdün dışına çıktılar. Nihayet Allah onların kalplerini mühürledi ve kötü işlerinden sonra dünyada sapıklık hükmünü giymeleri kesinleşti. Daha önce, *"(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* (Â'râf, 30) ayetinin tefsiri sırasında bu gerçeği vurgulamıştık.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar, ilk taahhüt alınışı sırasında yalanladıkları, kabul etmedikleri gerçeklere peygamberlerin çağırısı sırasında inanacak değillerdi. Biz onların çoğunu orada alınan taahhüde dünyada bağlılık gösterir bulmadık. Çoğunu bu taahhüdün hükmü dışına çıkan fasıklar olarak bulduk.

Bu da bir anlamdır. Ama bu anlam daha önceki anlama aykırı değildir. Bu iki anlam birbirinin uzantısıdır, aralarında çelişki yoktur. Çünkü insanın yolunun ve bu yolun varacağı iyilik veya kötülükten

ibaret sonunun kader uyarınca belirlenmesi, onun dünyada iyi ve kötü olma imkânı ile ve bu iki durumdan birinin gerçekleşmesinin onun seçimine bağlı kılınması ile çelişmez. Tefsirciler bu ayet hakkında başka görüşler de ileri sürmüşlerdir ki, aşağıda onlara değiniyoruz:

1- Önceki yalanlamaktan maksat, peygamberlerin geldiği andan inat ve ısrar anına kadar uzanan yalanlamadır. "*İman edecek değillerdi...*" ifadesinden maksat ise, ısrar ettikleri sıradaki inkârcılıklarıdır. Buna göre ayetin anlamı, "Çağrının ilk anından inatlaştıkları ana kadar yalanladıkları gerçeklere inatlaştıkları aşamada inanacak değillerdi." şeklindedir.

Bu, ayetin sözlerinde hiçbir karinesi bulunmayan saçma bir yorumdur.

2- İlk yalanlamadan maksat, ilâhî şeriatın değişmez temel ilkelerini yalanlamadır. Tevhit, ahiret ve adaletin güzel, zulmün de çirkin oluşu gibi aklın ilk plânda onayladığı ilkeler gibi. Sonraki yalanlamadan maksat da, şeriatın ayrıntılı hükümlerine yönelik yalanlamadır. Buna göre ayetin anlamı, "Onlar bu ayrıntılı şeriat hükümlerine inanacak değillerdi. Çünkü bu hükümler onların ayrıntılı çağrıdan önce temel ilkeler hâlinde yalanladıkları hükümlerdir." şeklindedir.

Bu görüşe olan itirazımız şudur: Bu görüş ayetten anlaşılanla bağdaşmaz. Çünkü Allah'ı inkâr etmeye ve fitrî akla göre sabit olan diğer temel ilkeleri reddetmeye yalanlama denmez. Üstelik ayette var olduğunu yukarıda söylediğimiz karineler, bu yoruma ters düşer.

3- Bu ayet, "*Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler.*" (En'am, 28) ayeti ile aynı anlamdadır. Buna göre anlamı, "Onları öldürüp arkasından diriltsek, öldürülmeden önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değiller." şeklindedir.

Bu yorum, bu ayet hakkında yapılan en saçma yorumdur.

4- Bu ayetteki "kezzebû" fiilinin zamiri onların eski kuşaklarına, buna karşılık "li-yu'minû" fiilinin zamiri ise yeni kuşaklara racidir. Buna göre ayetin anlamı, "Onların yeni nesilleri atalarının yalanladıkları gerçeklere inanacak değillerdi." şeklindedir.

Bu görüşe karşı söyleyeceklerimiz şunlardır: Bu görüş hiçbir delile dayanmıyor. Çünkü "*daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi.*" ibaresinin akışından anlaşıldığına göre ayetteki ço-

ğul zamirlerinin her üçünün de mercii aynıdır. Bu yorumun aşağıdaki görüşe dönüşecek şekilde anlatılması da mümkündür.

5- Bu ayette sözü edilen, kendilerine peygamber gönderilmiş bel-deler halkları, eski ve yeni kuşakları ile bir bütün olarak kabul ediliyor. Onlar eski ve yeni kuşakları ile bir şahıs gibi sayıldıkları için eski kuşakların peygamberlerini yalanlamaları yeni kuşaklarının peygamberlerini yalanlamaları sayılıyor. Buna karşılık yeni kuşakların iman etmemeleri, eski kuşakların iman etmemeleri olarak ifade ediliyor. Bu üslûp, Kur'ân'da Ehlikitap hakkında, özellikle Yahudiler hakkında sık sık kullanılır. Birçok ayette Yahudilerin yeni kuşakları atalarının kötü-lüklerinden sorumlu tutulur, eski kuşaklarının zulümleri yeni nesillere izafe edilir. Buna göre ayetin anlamı, "Yaratıldıkları günden günümü-ze kadar insanlara sürekli peygamberler delillerle gelmiştir. İnsanların eski kuşaklarının yalanladıkları gerçeklere yeni nesiller iman edecek değiller." şeklindedir.

Bu yoruma karşı itirazımız şudur: Bu yorum özü bakımından doğ-ru bir anlam taşımakla birlikte sözün akışı ile bağdaşmıyor. *"Bu ülke-lere ilişkin bazı tarihî olayları sana anlatıyoruz."* ifadesinden anlaşıl-acağı gibi, ayetin konusu eski ümmetlerin durumunu anlatmaktır. Bu yorumda iddia edildiği gibi eğer bu toplumlar yüzyıllarının sürekliliği içinde varlığını sürdüren, ilki ve sonu olan, başı ve ayağı olan, başta-kilerinin yalanladıklarına sondakileri iman etmeyen bir tek ümmet ele alınmış olsaydı, *"peygamberleri onlara açık belgelerle, mucizelerle gel-diler."* ifadesi bu devamlılığı yansıtabilecek nitelikte olur, yani "peygam-berleri onlara açık belgelerle geliyorlardı" veya bu anlama gelecek bir ifade kullanılırdı, "geldiler" şeklindeki bir defada olup bitmişlik anla-mı veren bir ifade kullanılmazdı. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Böyle bir dil şu ayette kullanılmıştır: *"Fakat ne zaman bir pey-gamber onlara canlarının istemediği bir şey getirdiyse, (onlardan) bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlardı."* (Mâide, 70)

Bilinen bir gerçektir ki, peygamberleri yalanlayanlar, onları öldü-renlerden farklı kişiler ve kuşaklar olabilirler. Ancak her iki kesimin bir toplumun üyeleri olduğu belirtilmiş ve bu yüzden peygamber geli-şinin sürekliliğine delâlet eden bir ifade kullanılmıştır. Şu ayetlerde de olduğu gibi:

"Çünkü onlara peygamberleri açık delillerle her geldiklerinde, '(Bizim gibi) insanlar mı bizi doğru yola iletecekler?' diyerek kâfir oldular, hakka sırt çevirdiler. Allah da onların kulluklarını hesap dışı bıraktı." (Teğâbun, 6), "Sonra Nuh'un ardından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara açık delillerle geldiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi." (Yûnus, 74) Bu son ayetteki "Nuh'un ardından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik." ifadesi, "Her peygamberi kendi kavmine gönderdik." anlamına geliyor.

6- Ayetteki "bi-ma kezzebû" ibaresindeki "ba" harfi, sebep bildiriyor ve "ma" da masdariyedir. Buna göre onların ilk yalanlamalarından maksat, peygamberlerini veya karşılıklarına çıkan her hakkı yalanlama alışkanlıklarıdır. O takdirde ayetin anlamı, "Daha önce peygamberleri veya karşılaştıkları her gerçeği yalanlamaları sebebi ile Rablerine iman edecek değillerdi." şeklinde olur.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: "*Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi.*" şeklindeki Yûnus Suresi'nde yer alan benzer ayet, bu yorumun asılsızlığını kanıtlıyor. Çünkü Yûnus Suresi'ndeki bu ayette yer alan "bi-hi" ibaresi, bu ayetteki "ma"nın mevsule olduğunun delilidir. Üstelik bu ayetten "bi-ma"daki "ba" harfinin mütaadilik anlamına geldiği ve "bi-ma" ibaresinin "li-yu'minû" ibaresine müteallik olduğu anlaşılıyor. Şunu da ekleyelim ki, bu yorum, bir bakıma ilk yorumla aynıdır.

7- Onların ayetin sonunda işaret edilen yalanlamaları, misak (söz verme) günü saklı tuttukları yalanlamalarıdır. Buna göre ayetin anlamı, "Onlar daha önce misak (söz verme) günü yalanladıklarına, peygamberlerin çağrısı sırasında inanacak değillerdi." şeklindedir.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bu anlam özü itibariyle doğru olsa da tefsirde esas alınamaz. Çünkü tefsirde zahir esas alınır, batın değil. Bunun delili, arkasından gelen "*İşte Allah kâfirlerin kalplerini böyle mühürler.*" ifadesidir. Çünkü bu ifade, onların inanmamalarının kalplerinin mühürlenmesinden kaynaklandığını ve Allah'ın daha önceki yalanlamaları yüzünden kalplerini mühürlediğini, bu sebeple sonraki çağrıda iman etmediklerini açıkça belirtiyor. Zira kalplerin mühürlenmesi, dünyaya gelir-gelmez olan bir işlem değildir, dünyada daha önce işlenmiş bir suçun sonucudur. Bundan açıkça şu anlaşılıyor:

Onların kalplerinin mühürlenmesine yol açan yalanlama, dünyada meydana gelmiş ve sonra bu kalp mühürlenmesi, daha önce yalanladıkları gerçeklere yanaşmamalarını gerektirmiştir.

Bu anlamda başka ayetler de vardır. Bu ayetler şunu kanıtıyor: Yüce Allah'ın kalpleri mühürlemesi, daha önce dünyada işlenmiş bir günah sebebi ile olur. Yoksa sırf misak (söz verme) günü gerçekleşen daha önceki yalanlama, dünyada tek taraflı bir kalp damgalamasına yol açmaz. Böyle bir şey asla Allah'a yakışmaz. Zira O, *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) buyuruyor.

102) Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık...

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, *"Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık."* ifadesi hakkında şu açıklama yapılmıştır: "Onların çoğunda ahit bulmadık, yani ahde vefa bulmadık. Nitekim, 'Falancada ahit yoktur.' denir. Bu söz, 'O kişide ahde vefa yoktur, ahbine bağlı kalmaz.' anlamında kullanılır." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ahitle, Allah'ın onlara ayetleri aracılığı ile yönelttiği ahdin ve ya onların kendi ihtiyaçları ve akıllarının yol göstermesi ışığında Allah'a kulluk edecekleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacakları yolunda Allah'a verdikleri ahdin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu ayetin anlamı, yaptığımız açıklamalardan açıkça anlaşılıyor.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Hüseyin b. Hakem şöyle der: "Ben o salih kula -yani İmam Musa Kâzım'a (a.s)- bir mektup yazarak İbrahim Peygamber'in bile, *'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster.'* [Bakara, 260] şeklindeki sözünden anlaşılacağı üzere şüphede olduğu gibi şüphede olduğumu, bu konuda beni aydınlatmasını istedim. Bana verdiği cevapta şöyle yazdı: İbrahim Peygamber inanıyor-du, fakat imanının kuvvetlenmesini istiyordu. Sen ise kuşkudasın ve kuşkulu kişide hayır yoktur. Kuşku, yakın olmayınca söz konusu olabilir. Yakın gelince kuşku caiz olmaz."

"İmam (a.s), cevabının devamında şöyle yazdı: Nitekim *'Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık. Tersine çoğunu yoldan çıkmış bulduk.'* ayeti kuşku edenler hakkında inmiştir." [c.2, s.399, h:1]

Ben derim ki: Bu rivayet ile bizim yukarıda yaptığımız açıklama arasındaki uyum açıktır. Bu rivayetin devamı, Ayyâşî tarafından Hüseyin b. Hakem Vasîtî'ye dayanılarak nakledilmiştir. Bu nakilde rivayetin sonu, "Bu ayet kuşkulular hakkında inmiştir." şeklindedir.

AYETLERİN MEALİ

103- Sonra onların (o peygamberlerin) ardından Musa'yı ayetlerimizle Firavun'a ve önde gelen adamlarına gönderdik. Fakat onlar, bunlara (bu ayetlere) karşı zalimce bir tutum takındılar. Gör bakalım bozguncuların sonu nice oldu?

104- Musa dedi ki: "Ey Firavun, ben bütün âlemlerin Rab-bi tarafından gönderilmiş bir peygamberim."

105- "Bana Allah hakkında sadece doğruyu söylemek yaraşır. Size Rabbinizden açık bir belge, bir mucize getirdim. İsrailoğulları'nı benimle birlikte gönder."

106- Firavun, "Eğer getirdiğin bir mucize varsa ve doğru söylüyorsan, onu göster bakalım." dedi.

107- Bunun üzerine Musa elindeki değneği yere attı. Değnek o anda apaçık bir iri yılan oluverdi.

108- Ve elini (koynundan) çıkardı, bakanlar onun ak bir parıltı saçtığını gördüler.

109- Firavun'un önde gelen adamları dediler ki: "Bu adam bilgili bir büyücüdür."

110- "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Peki ne buyurursunuz?"

111- Dediler ki: "Onu kardeşi ile birlikte oyala ve bütün kentlere adam toplayacak elçiler gönder."

112- "Bütün bilgili büyücüleri sana getirsinler."

113- Büyücüler Firavun'a geldiler, "Eğer biz yenecek olursak, bize bir ödül vardır (değil mi?)." dediler.

114- Firavun, "Evet, ayrıca da yakın adamlarımdan olacaksınız." dedi.

115- Büyücüler, "Ey Musa, sen mi (önce) atacaksın, yoksa biz mi atalım?" dediler.

116- Musa, "Siz atın." dedi. Büyücüler (hünerlerini ortaya) atınca insanların gözlerini büyülediler, onları ürküttüler ve büyük bir büyü gösterisi gerçekleştirdiler.

117- Biz de Musa'ya, "Değneğini yere at." diye vahyettik. Değnek onların bütün uydurduklarını yutuverdi.

118- Böylece gerçek, yerine oturdu ve onların bütün yaptıkları (marifetleri) boşa çıktı.

119- (Firavun ve adamları) orada yenilgiye uğradılar ve küçük düştüler.

120- Büyücüler ise secdeye kapanarak yere atıldılar.

121- "Âlemlerin Rabbine inandık." dediler.

122- "Musa ve Harun'un Rabbine."

123- Firavun (onlara) dedi ki: "Ben size izin vermeden önce ona inandınız (öyle mi?). Bu, bu kentin halkını buradan çıkarabilmek için önceden burada kararlaştırdığınız bir komplodur; ama yakında (başınıza neler geleceğini) bileceksiniz."

124- "Yemin ederim ki, sağlı-sollu birer el ve ayağınızı kesecek ve arkasından hepinizi asacağım."

125- Büyücüler dediler ki: "Biz zaten Rabbimize döneceğiz."

126- "Sen, sadece Rabbimizin ayetleri bize gelince onlara inandık diye bizden hoşlanmıyorsun. Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır ve canımızı Müslüman olarak al."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle, Musa Peygamber (a.s) ile ilgili hikâyeler başlıyor. Bu hikâyelerin ikisine özellik tanınıyor. Bunlar, Firavun'a giderek İsrailoğulları'nı kurtarmak için peygamber olarak gönderildiğini ortaya sürmesi ile Allah'ın kendisine Tur gecesi verdiği iki mucizeyi ortaya koymasındır. Bu ayetlerde bu hikâye ayrıntılı biçimde anlatılıyor. Ar-

kasından İsrailoğulları'nı kurtarmak için Mısır'da onlar arasında ikâmet ettiği dönemin hikâyesi özetleniyor, İsrailoğulları'nın kurtuluşuna kadar Firavun'un kavminin karşılaştığı ağır cezalar sayılıyor. Sonra da Tevrat'ın inişi ve İsrailoğulları'nın buzağıya tapmaları anlatılıyor, arkasından da İsrailoğulları ile ilgili, değişik ve ibret verici hikâyelere değiniliyor.

103) Sonra onların (o peygamberlerin) ardından Musa'yı ayetlerimizle Firavun'a ve önde gelen adamlarına gönderdik...

Bu hikâyenin başında sözün akışının değişmesi, Musa Peygamber'e (a.s) verilen önemin yenilendiğini kanıtlıyor. Çünkü o, kitap ve şeriat sahibi ulûlâzım peygamberlerden biridir. Çünkü din, Nuh ve İbrahim peygamberlerle (üzerlerine selâm olsun) aştığı iki aşamadan sonra onun gönderilmesiyle yeni ve ayrıntılı bir aşamaya girmiştir. Ayetlerin sözlerinde de söz konusu aşamaların değişmesini gösteren işaretler vardır. Nitekim önceki ayetlerde, *"Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik."*, *"Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik)."*, *"Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik)."* buyurulmuştur.

Görüldüğü gibi bu ifadelerde aynı söz akışı kullanılmıştır. Çünkü Hud ve Salih peygamberler Nuh Peygamber'in şeriatı üzereydiler. Arkasından, *"Lut'u da (peygamber olarak gönderdik). Hani o kavmine dedi ki"* buyrularak sözün akışı değişmiştir. Çünkü Lut Peygamber, İbrahim Peygamber'in getirdiği şeriat aşamasından ibaret olan dinin ikinci aşamasının peygamberlerinden idi. Lut Peygamber, İbrahim Peygamber'in şeriatı üzere idi. Arkasından Şuayb hikâyesinin başında yine daha önceki söz akışına dönmüştür.

Sonra da bu ayetlerin ilki olan, *"Sonra onların (o peygamberlerin) ardından Musa'yı ayetlerimizle Firavun'a ve önde gelen adamlarına gönderdik."* ayeti ile başlayan Musa Peygamber hikâyesinde söz akışı yine değişmiştir. Çünkü Musa Peygamber, yeni bir kitap ve şeriatla gelen üçüncü ulûlâzım peygamberdir.

Allah'ın dini ve şeriatları gerçi birdir, aralarında çelişki ve çatışma olmaz; fakat şeriatlar arasında özetlilik ve ayrıntılilik, mükemmellik ve fazlalık bakımından farklılık görülür. Bu farklılık, insanlığın noksanlıktan kemale ve asırdan asra ilâhî mesajları kabul etme yeteneğinde görülen tedricî gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Sonunda

ilmî bir aşamaya ulaşılmıştır. En yüksek aşama olan bu aşamada peygamber gönderilmesi dönemi son bulmuştur. Kitap ve şariat son şeklini almıştır. Bundan sonra artık yeni bir kitap ve yeni bir şariat beklenmez olmuştur. İnsanlığın bundan sonraki gelişmesi dinin yaygınlık kazanması, insanlık toplumundaki etki alanını genişletmesi, ilâhî gerçeklerin uygulamaya yansıtılmasında ileri adımlar atılması, Kur'ân'ın çağrısı ve şariatın teşviki uyarınca ilim ve amel alanında gelişmeler gösterilmesi şeklinde olacaktır. Yeryüzü Allah'ındır ve onu dilediği kullarının egemenliğine verir. Mutlu son, kötülüklerden sakınanlara ait olacaktır.

"Sonra onların (o peygamberlerin) ardından Musa'yı ayetlerimizle... gönderdik..." ayetinde Musa Peygamber'in (a.s) hikâyesi özetleniyor. Bir sonraki *"Musa dedi ki: Ey Firavun..."* ayeti ile bu hikâyenin ayrıntılı anlatımına giriliyor. Gerçi biz bu hikâyeleri Musa hikâyesi, Nuh hikâyesi, Hud hikâyesi diye adlandırıyoruz; ama bu hikâyeler bu surede anlatıldıkları şekilleri ile bu peygamberlerin gönderildikleri milletlerin ve kavimlerin hikâyeleridir. Bu hikâyelerde bu toplumların Allah'ın peygamberleri karşısında takındıkları inkârcı tutumlar ve bu tutumları sonucunda karşılaştıkları akıbet anlatılıyor. Bu akıbet toptan yok olmalarına ve soylarının kurumasına yol açan ilâhî cezanın başlarına inmesidir. Bundan dolayı anlatılan bütün hikâyelerin, azabın inmesi ve ilgili toplumun yok olması ile noktalandığı görülür.

Sözlerimizin başında söylediklerimizi unutmamak gerekir. Şöyle demiştik: Bu hikâyelerin amacı, insanlardan toplu olarak alınan taahhüdü kabul etme konusunda nasıl davrandıklarını anlatmaktır. Böylece genel olarak insanlara bir uyarı ve özellikle müminlere bir hatırlatma yapılmaktadır. "Elif Lâm Mîm" diye başlayan sureler ile Sâd Sure-si'nin ortak amacı, işte bu uyarı ve hatırlatmadır.

"Sonra onların (o peygamberlerin) ardından". Yani adı anılan peygamberlerin ardından. Bu peygamberler, Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb (hepsine seâm olsun) peygamberlerdir. *"Musa'yı Firavun'a ve önde gelen adamlarına gönderdik."* Yani onu Mısır hükümdarı ile onun çevresindeki kodamanlara gönderdik. "Firavun" Mısır hükümdarlarına verilen bir unvan idi. Nitekim Bizans hükümdarlarına Kayser, İran hükümdarlarına Kısra ve Çin hükümdarlarına da Fağfur deni-

yordu. Musa Peygamber'in kendisine gönderildiği ve Allah'ın denizde boğduğu söz konusu Firavun'un adını Kur'ân açıklamıyor.

"Ayetlerimizle". Musa Peygamber'in getirdiği ayetlerden maksat, çağrısının ilk aşamasında yere attığında iri bir yılan oluveren değneği ile yeninden çıkardığında ak bir parıltı saçan elidir. Bunlardan sonra Allah'ın onlara gönderdiği su baskını, çekirge sürüsü, zararlı böcek salgını, kurbağalar ve kan mucizeleri de ayrıntılı ayetler olarak bu kategoriye girer. Kur'ân'da en çok mucizelerinden söz edilen peygamber Musa Peygamber'dir. (Ona selâm olsun.)

"Bunlara karşı zalimce bir tutum takındılar." Yani hikâye içinde anlatılacağı üzere Musa Peygamber'le gönderilen ayetlere karşı zalimce bir tutum takındılar. Her şeye yönelik zulüm o şeye göredir. Ayetlere yönelik zulüm ise onları yalanlamak, inkâr etmek anlamındadır.

"Gör bakalım bozguncuların sonu nice oldu?" Bozgunculuğun sonundan söz edilmesi, onların durumlarını değerlendirip ibret almak içindir. Çünkü onlar toplumlarında fesat çıkarıyorlar ve İsrailoğullarını eziyorlardı. Nitekim Musa Peygamber'in Firavun'a yönelttiği çağrıda, *"İsrailoğulları'nı benimle birlikte gönder."* teklifi de yer alıyordu. Aynı istek başka bir yerde, *"İsrailoğulları'nı bizimle birlikte gönder. Onlara işkence etme."* (Tâhâ, 47) şeklinde dile getiriliyor.

104) Musa dedi ki: "Ey Firavun, ben âlemlerin Rabbi tara-fından gönderilmiş bir peygamberim."

Daha önce işaret edildiği gibi bu ayetle çağrı hikâyesinin ayrıntılı anlatımına başlanıyor. Musa Peygamber, kendini peygamber olarak tanıtmakla tebliğ edilmesi için gönderildiği mesajı anlatmaya hazırlık ve geçiş yapmış oluyor. Yüce Allah'tan "âlemlerin Rabbi" diye söz etmesi, putperestlere verilecek en uygun karşılıktır. Çünkü onlar her kavmin, âlemdeki her olay kesiminin ve her yörenin ayrı bir rabbi, bir ilâhı olduğuna inanırlar.

105) "Bana Allah hakkında sadece doğruyu söylemek yaraşır..."

Bu ayette Musa Peygamber, peygamberlik iddiasında doğru olduğunu vurguluyor. Yani bana yakışan tutum, doğruyu ve gerçeği söylemek, Allah ile senin arandaki elçiliğim sırasında batıl hiçbir şeyi Allah'a isnat etmemek, bana emrettiği hiçbir şeyi söylememektir. *"Size Rabbinizden açık bir belge, bir mucize getirdim."* ifadesi, ya daha ön-

ceki bütün sözlerinin veya *"Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim."* ifadesinin kanıtı olarak ileri sürülmüştür. Çünkü Allah'ın görevlendirdiği elçi olmak, diğer her icraatın dayanağı olan temel niteliktir.

Herhâlde ayetteki "hakîkun" kelimesinin "alâ" edatı aracılığı ile müteaddi olmasının sebebi, "harîsun" kelimesinin anlamını içermiş olmasıdır. Çünkü sözlükten bildiğimize göre "hakîkun" kelimesi "ba" harfi aracılığı ile müteaddi olur ve lâyük olma anlamına gelir.

Bu ibarenin "hakîkun aleyye" şeklinde olduğu da nakledilmiştir. Böyle okununca ifadenin anlamı, "Allah hakkında sadece doğruyu söylemek benim için gerekli bir görevdir." şeklinde olur. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

106) Firavun, "Eğer getirdiğin bir mucize varsa ve doğru söylüyor-san, onu göster bakalım." dedi.

Ayetin başındaki *"Eğer getirdiğin bir mucize varsa"* şartı, Musa Peygamber'in (a.s) doğruluğunu da içerir. Çünkü eğer Musa Peygamber gerçek bir mucize ortaya koyarsa, bir mucize getirdiği yolundaki açıklamasının doğruluğu fiilen kanıtlanmış olur. Fakat Firavun'un ayetin sonundaki sözlerinde Musa Peygamber'in yanında bir mucizenin olduğuna inanmadığını ima eden bir tarz vardır. Yani Firavun, "Eğer bir mucize getirdin ise, onu ortaya koy. Fakat doğru söylediğini sanmıyorum." demek istiyor. Buna göre şartta tekrar yoktur.

107) Bunun üzerine Musa elindeki değneği yere attı. Değnek o anda apaçık bir iri yılan oluverdi.

Söylendiği üzere ayetin başındaki "fa" harfi cevap anlamı taşır. Yani ona değneğini yere atmakla cevap verdi. Fakat bu "fa" harfi aslında sonuç bildirmektedir. Cevap anlamı ise bulunduğu yerin özelliğinden çıkıyor. Ayette geçen "su'ban" kelimesi, iri yılan anlamına gelir. Bu yılanın burada iri yılan olarak tanımlanması ile, *"Musa yere attığı değneğin küçük bir yılan gibi hareket ettiğini görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçmaya başladı."* (Kasas, 31) ayetinde küçük bir yılan olarak tanımlanması arasında çelişki yoktur. Çünkü ileri sürüldüğü gibi bu hikâyeler birbirinden farklıdır. Zira küçük yilandan söz eden ayet, Tur Gecesi hikâyesini anlatmaktadır. Başka bir yerde bu mucize, *"Musa değneği yere atınca yürüyen bir yılan oluverdi."* (Tâhâ, 20) şek-

linde ifade ediliyor. İri yılan ise, Firavun'un isteği üzerine ona mucize göstermesi ile ilgili hikâyede geçmektedir.

108) Ve elini çıkardı, bakanlar onun ak bir parıltı saçtığını gördüler.

Yani elini koynundan çıkardı. Nitekim şu ayetler buna delalet eder: *"Elini koltuğunun altına sok da hiçbir hastalık belirtisi olmaksızın bir başka mucize olarak ak bir parıltı ile geri çıksın."* (Tâhâ, 22), *"Elini koynuna sok da hiçbir hastalık belirtisi olmaksızın ak bir parıltı saçarak geri çıksın."* (Kasas, 32)

Bu konudaki rivayetlerde Musa Peygamber'in (a.s) mucize göstermek istediğinde elinin yeni doğan güneş gibi parıldadığı anlatılmakla birlikte, ilgili ayetlerde elinin görenler için ak bir parıltı saçarak koynundan çıktığından fazla bir şey söylenmiyor. Yalnız onun bir mucize olarak sunulması, elinin saçtığı beyazlığın görenler tarafından olağanüstü bir olay olarak değerlendirilen nitelikte olduğunu kanıtlar.

109) Firavun'un önde gelen adamları dediler ki: "Bu adam bilgili bir büyücüdür."

O sırada Firavun'un ne dediğinden söz edilmiyor. Söylenen şey, Firavun'un adamları arasında geçen karşılıklı konuşmadır. Anlaşılan, Firavun'un adamları bir danışma toplantısı düzenlemişler. Birbirleri ile müzakere etmişler. Herkes görüşünü bildirmiş ve aralarında onayladıkları görüşleri uygulamak üzere Firavun'a sunmuşlar. Bu adamlar Musa Peygamber ile ilgili müşavereleri ve gördükleri mucizeleri sonucunda, *"Bu adam bilgili bir büyücüdür."* dediler. Madem ki adam bir büyücüdür, Allah'ın peygamberi olduğu yolundaki sözleri doğru değildir; sadece bu kozu kullanarak İsrailoğulları'nı kurtarmak, onlara bağımsızlık kazandırarak desteklerini almak istiyor. Arkasından da sizi yurdunuzdan çıkarmayı ve ideal uygarlığınızı ortadan kaldırmayı plânlıyor. Onun komplosunu boşa çıkarmak ve tutuşturduğu ateşi söndürmek için ne emreder, ne önerirsiniz? Onu öldürmek, asmak, zindana atmak mı, yoksa onunki gibi bir büyücülükle karşısına çıkmak mı gerekir?

Aralarında onayladıkları nihaî görüşü Firavun'a sundular. Bu görüş, "Onu kardeşi ile birlikte oyala ve bütün kentlere adam toplayacak

elçiler gönder, bütün bilgili büyücüleri sana getirsinler." şeklinde ortaya çıktı.

Bundan anlaşılıyor ki, ayetteki *"Peki ne buyurursunuz?"* ifadesi, Firavun'un adamlarından birinin bir başkasına söylediği bir sözdür. *"Dediler ki: Onu kardeşi ile birlikte oyala."* sözü ise, Firavun'un yakın adamlarının ortaklaşa kabul ederek Firavun'a sundukları görüştür. Bu sözün aynısı başka bir ayette Firavun tarafından yakın adamlarına hitaben söylenmiş bir söz olarak şöyle naklediliyor: *"Firavun çevresindeki seçkin adamlarına dedi ki: 'Bu adam bilgili bir büyücüdür. Sizi büyücülüğü ile yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Peki ne buyurursunuz?' Dediler ki: Onu kardeşi ile birlikte oyala ve adam toplayacak elçilerini kentlere gönder, bütün bilgili büyücüleri bulup sana getirsinler."* (Şuarâ, 37)

Bu iki ayetten şu anlaşılıyor: Firavun'un adamları onun sözü hakkında müşavere yaptılar ve onu onaylayarak Musa Peygamber'e onunki gibi bir büyü ile karşılık verilmesi görüşüne vardılar. Bu söz, Firavun'un ağzından onun Musa Peygamber'e hitaben söylediği bir söz olarak, adamlarının büyüüne onunki gibi bir büyüyle karşılık verilmesi şeklindeki görüşleri ile birlikte şöyle naklediliyor: *"Firavun dedi ki: Ey Musa, sen bizi büyücülüğünle yurdumuzdan çıkarmaya mı geldin? Biz de seninki gibi bir büyü ile karşına çıkacağız."* (Tâhâ, 58) Anlaşılan bu söz, Firavun'un bu yoldaki direktifi hakkında adamlarının yaptıkları istişare sonucunda ortaya çıktı. Arkasından da Firavun'un kendisi tarafından Musa'ya hitap edilerek tebliğ edildi.

Firavun'un önde gelen adamları istişare içerikli bir başka toplantı daha yaptılar. Bu toplantı büyücülerin gelmelerinden sonra oldu. O toplantıda yapılan gizli müzakereler bize şöyle naklediliyor: *"Bunun üzerine aralarında gizlice fısıldaşarak durumlarını tartıştılar ve dediler ki: Bu iki adam büyücüdür, sizleri büyüleyerek yurtlarınızdan çıkarmak, sizin örnek dininizi ortadan kaldırmak istiyorlar."* (Tâhâ, 63)

Açıkça ortaya çıkıyor ki, bu sözün sahibi Firavun'dur. Onu, üzerinde istişare etsinler ve ne yapması gerektiği hakkında görüşlerini bildirsınler diye yakın adamlarına sundu. Onlar da istişare ettikten sonra Firavun'un teklifini onayladılar ve kendisine Musa ve Harun peygamberleri bir süre oyalayarak karşılıklarına çıkacak büyücüleri toplaması yolunda görüş bildirdiler. Firavun da bu görüşü kabul ettikten sonra

Musa Peygamber'e (a.s) tebliğ etti. Arkasından büyücülerin gelişinden sonra ikinci ve gizli bir istişare toplantısı yaparak, düzenleyecekleri halka açık bir toplantıda hep birlikte ellerinden gelen büyücülük hünerleri ile ona karşılık vermeleri gerektiği yolunda görüş birliğine vardılar.

110) "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Peki, ne buyurursunuz?"

Yani: "İsrailoğulları'nın desteğini alarak Mısır'ı ele geçirmek, bağımsızlığınıza son vererek sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor." Eski yüzyıllarda bir kavmin başka bir kavme saldırıp onu yenmesi, yurtlarını işgal etmesi, ülkelerini ele geçirerek yerlileri evlerinden, barklarından atması, yurtsuz göçmenler hâline getirmesi sık sık görülen bir uygulama idi.

111-112) Dediler ki: "Onu kardeşi ile birlikte oyala ve bütün kentlere adam toplayacak elçiler gönder..."

Ayetteki "ercih" kelimesi, geciktir anlamına gelir. Yani onun ve kardeşinin işini şimdilik ertele. Hemen öldürme gibi icraatlara girişip zulüm ve baskı ile suçlanmana meydan verme. Bunlar yerine askerlerini yurdun bütün şehirlerine sal. Büyücülerini toplayıp sana getirsinler. Sonra Musa'nın büyüüne büyücülerin büyüleri ile karşı koy.

Ayetteki "ercih" kelimesi, "ercihi" şeklinde de okunmuştur. Asıl hâli ise "erci'hu" şeklindedir. Sonra "hemze" harfi "ya" harfine dönüştürülmüş, sonra da "ya" harfi atılmıştır. Kelimenin sonundaki "ha" zamirdir ve Musa Peygamber'e dönüktür. Musa Peygamber'in kardeşinden maksat da, Harun Peygamber'dir (her ikisinin üzerine selâm olsun).

113-114) Büyücüler Firavun'a geldiler, "...bize bir ödül vardır (değil mi?)." dediler...

Yani askerlerini yurdunun dört bir yanına saldı. Büyücülerini topladılar ve büyücüler geldiler. Bu ifadelere kısaltma amacı ile yer verilmiyor.

"Bize bir ödül vardır (değil mi?)." ifadesi, ödül isteğini dile getirmesine rağmen pekiştirme amacı ile haber cümlesi şeklinde söyleniyor. İstekleri haber cümleleriyle dile getirmek yaygın bir ifade tarzıdır. İfadenin, soru edatı kaldırılmış bir soru cümlesi olması da muhtemeldir.

İbn Amir'in "inne lena le-ecren" cümlesini "e-inne lena le-ecren =bize bir ödül var mı?" şeklinde okuması ve bir sonraki ayette Firavun'un, *"Evet, ayrıca da yakın adamlarımdan olacaksınız."* diyerek şeklindeki isteklerine olumlu cevap vermesinin yanı sıra yakın adamlarından olacaklarını vaat etmesi de, bu ihtimali doğrulamaktadır.

115) Büyücüler, "Ey Musa, sen mi (önce) atacaksın, yoksa biz mi atalım?" dediler.

Büyücüler, Musa Peygamber'i değneğini önce yere atmak ile büyücülerin iplerini ve değneklerini önce atmaları şıklarından birini seçmek için serbest bıraktılar. Bu tercih hakkı tanıma, ona karşı koymaya hazır oldukları mesajını içeriyor. Şüphe yok ki, bu serbest bırakma, hangi tarafın önce değnek atacağı ile ilgilidir. Yani istersen önce sen değneğini at, istersen önce biz iplerimizi ve değneklerimizi atalım.

Bu teklifte bir tür yüksekte atma, üstünlük taslama edası vardır. Çünkü Musa Peygamber'in önce veya sonra değneğini atmasını önemsediklerine ve galip geleceklerine güvendikleri için ondan hiç korkmadıklarına delâlet ediyor. Bununla birlikte bu teklifte bir türlü nezalet de söz konusudur.

116) Musa, "Siz atın." dedi. Büyücüler (hünerlerini ortaya) atınca insanların gözlerini büyülediler...

Buradaki büyü, insanların duyu organlarını etkileyip nesneleri gerçekte olduklarından farklı şekilde algılamalarını sağlamaktır. *"Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlerle uydular."* (Bakara, 102) ayetinin tefsiri sırasında bu konuyu inceledik. Ayette geçen "isterhebum" fiilinin kökü olan "istirhab" korkutma anlamındadır. Ayetin anlamı açıktır. Yüce Allah bu ayette büyücülerin büyüsunü "büyük" olarak niteliyor.

117-118) Biz de Musa'ya, "Değneği yere at." diye vahyettik...

Ayette geçen "en" edatı açıklama anlamı taşır. Yine ayette geçen "telkafu" fiilinin kökü olan "lekf" ve "lekafan" bir şeyi hızla yutmak anlamına, "ye'fikûne" fiilinin kökü olan "ifk" ise, bir şeyi yönünden alıkoymak, yönünü değiştirmek anlamına gelir. Bundan dolayı yalan anlamında kullanılır. Ayette açıkça görülen birçok kısaltmalı, öz ifadelere yer veriliyor. Ayetin anlamı şöyledir: Büyücüler iplerini ve değneklerini attıktan sonra biz Musa'ya, "Değneğini yere at." diye

vahyettik. Değnek ansızın bir yılan oluvererek büyücülerin bütün göz boyayıcılıklarını yutuverdi.

"Böylece gerçek, yerine oturdu." ifadesinde kinayeli istiare sanatı vardır. Bu ifadede hak (gerçek) askıda duran, sonunun ne olacağı bilinmeyen, yere düşüp istikrar bulup bulamayacağı belli olmayan bir nesneye benzetiliyor. Gerçek yerine oturdu ve onların bütün büyücülük marifetleri boşa gitti.

119) (Firavun ve adamları) orada yenilgiye uğradılar ve küçük düştüler.

Yani Firavun ve arkadaşları yenilgiye uğradılar. *"Orada"*. Yani her taraftan gelen insanların üşüştüğü o büyük toplantı yerinde. Bu edat, uzağı gösterir. *"ve küçük düştüler."* Yani onurları kırıldı, zelil ve hakir oldular.

120-122) Büyücüler ise secdeye kapanarak yere atıldılar. "Âlemlerin Rabbine inandık." dediler. "Musa ve Harun'un Rab-bine."

"Büyücüler ise secdeye kapanarak yere atıldılar." cümlesinde meçhul fiil kullanılarak kimin onları yere attığı belirsiz bırakılıyor. Oysa bunun kimler olduğu biliniyor. Çünkü kendilerini yere atıp secdeye kapananlar büyücülerin kendileridir. Bu ifade tarzının hikmeti, Musa Peygamber'in mucizesinin onlar üzerindeki etkisinin kemaline, onları dehşete düşürüşüne işaret etmektir. Bu sebeple adamlar mucizenin büyüklüğünü ve onlara karşı sağladığı üstünlüğü görünce kendilerinden geçerek yere düşüp secdeye kapanıyorlar, kimin etkisi ile böyle yaptıklarını bilemiyorlar.

Başka bir deyişle Musa Peygamber'in gösterdiği mucize onları yere düşüp secdeye kapanmaya ve Musa ile Harun'un bağlı oldukları âlemlerin Rabbine inanmaya zorluyor. Burada Musa ile Harun'un adlarının geçmesi, büyücülerin âlemlerin Rabbinin yanı sıra onlara da iman ettiklerine delâlet eder.

Bu konuda kimileri şöyle diyor: Büyücülerin âlemlerin Rabbini Musa ile Harun'un Rabbi diye açıklamalarının sebebi, Firavun'a inandıkları kuşkusunu gidermek içindir. Çünkü Firavun, âlemlerin Rabbinin kendisi olduğunu iddia ediyordu. Fakat büyücüler, âlemlerin Rabbini, *"Musa ve Harun'un Rabbi"* diye tanımlayıp Firavun'un rabliğinden söz etmeyince bu kuşku ortadan kalkmış oldu. Fakat bu görüş pek

açık değildir. Çünkü putperestlikte gerçek anlamda âlemlerin rabbi inancı yoktur. Yani onlar âlemin bütününün maliki, bütün varlıkların işlerinin plânlayıcısı ve yöneticisi anlamında bir rabbe inanmazlar. Bunun yerine âlemin parçalarını çeşitli rabler arasında bölüştürürler. Yüce Allah'ı ilâhların ilâhı ve rablerin rabbi kabul ederler. O'nun hem rablerin rabbi, hem de rablere tapanların rabbi olduğunu kabul etmezler.

Firavun'un, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim."* (Nâziât, 24) ayetinde bize nakledilen iddiası, sadece Mısır halkından ibaret olan bir bölüm insanın ihtiyaçlarını yakından ve sıkı ilişki ile takip ederek karşılama bakımından bir üstünlük olabilir. Bütün âlemlerin rabliğini yürüttüğü anlamını taşımaz. Bununla birlikte, putperestliği hurafeler sarmış bulunduğu için, kesinlikle inanç sistemlerine aykırı olmasına rağmen Firavun'un âlemlerin rabbi olduğunu sanmış olmaları ihtimali de yok değildir.

123-124) Firavun (onlara) dedi ki: "Ben size izin vermeden önce ona inandınız (öyle mi?)..."

Firavun'un, *"Ben size izin vermeden ona inandınız."* şeklindeki hitabı, öfke ve üstünlük iddiası içeriyor. Bu hitap haber cümlesi olmakla birlikte kullanıldığı ortam itibarıyla yadırgama ve azarlama ifade eder. Soru edatı kullanılmamış yadırgama veya azarlama içerikli bir soru cümlesi de olabilir.

"Bu, ...önceden burada kararlaştırdığınız bir komplodur." ifadesinde Firavun, büyücülerini kentte komplo kurmaya yönelik bir gizli pazarlık yapmakla suçluyor. Söylemek istediği şudur: Büyücüler yurdun çeşitli kentlerinden toplanıp başkente getirildikten sonra bir araya gelip Musa ile buluştuklarında Firavun'a ve arkadaşlarına tuzak kurarak kente hâkim olmayı ve bu kentin halkını sürgün etmeyi kararlaştırdılar. Çünkü onlar daha önce Musa Peygamber'i görmemişlerdi. Buna göre eğer bir komplo kurmuşlarsa bu, onların Mısır'da toplanmalarından sonra olmuş olabilirdi.

Firavun, *"Ben size izin vermeden önce ona inandınız."* diyerek büyücülerin iman etmelerine yönelik tepkisini ortaya koyduktan sonra, *"Bu, ...önceden burada kararlaştırdığınız bir komplodur."* diyerek onları kendisine ve arkadaşlarına tuzak kurup kenti ele geçirdikten sonra kentin halkını sürgün etmekle suçluyor. Böyle demekle onların top-

lumda fesat çıkarma suçu işlediklerini ispat edip onları en ağır şekilde cezalandırmanın gerekçesini ortaya koymuş oluyor.

Sonra da onları, *"ama yakında bileceksiniz"* diye tehdit etti ve arkasından bu tehdidini, *"Yemin ederim ki, sağlı-sollu birer el ve ayağınızı kesecek ve arkasından hepinizi asacağım."* diye açıkladı. Bu sözleri ile onları kesin bir dille tehdit etti. İlk tehdidi, ellerini ve ayaklarını çaprazlama biçiminde kesmek oldu. Bu ceza, sağ el sol ayakla veya sol el sağ ayakla birlikte kesilerek, başka bir deyişle ellerden ve ayaklardan biri öbür tarafın ayağı ve eli ile birlikte kesilerek uygulanacaktı.

İkinci tehdidi, asarak idam etmektir. Bu ceza, suçluyu işkenceden geçirdikten sonra ortasından yüksek bir şeye oturtulmuş bir ağaç parçasının bir ucuna bağlayarak ağacın öbür ucunu yere indirerek uygulanacaktı. Maksat, bu cezanın infazını izleyecek kimselerin ibret almaları idi. Âl-i İmrân Suresi'nin tefsiri sırasında İsa Peygamber (a.s) ile ilgili hikâyeler anlatılırken bu idam şekli ayrıntılı biçimde açıklanmıştı.

125-126) Büyücüler dediler ki: "Biz zaten Rabbimize döneceğiz..."

Bu cümle, büyücülerin Firavun'a verdikleri cevaptır. Onlar bu sözü söylemekle Firavun'un oyununu bozmuş ve dayanağını çürütmüş oluyorlar. Demek istedikleri şudur:

Rabbimize iman ettiğimizin öcünü almak için bizi işkence ve ceza ile tehdit ediyorsun. Bu durumun hayatımıza son verecek ve işkencenin acısını çekmemize yol açacak diye bizim için kötü bir şey olduğunu sanıyorsun. Fakat o bizim için kötü bir şey değildir. Çünkü biz Rabbimize dönüyoruz, O'nun katında ve yakınında mutlu bir hayat yaşayacağız. Biz bir suç işlemedik. Davranışımızı suç sayan sensin. Bu da Rabbimize iman etmemizdir. Önümüzde sadece hayır vardır.

"Biz zaten Rabbimize döneceğiz." cümlesinin anlamı budur. Bu cümle, onların ahirete inandıklarının kanıtıdır. *"Sen, sadece Rabbimizin ayetleri gelince onlara inandık diye bizden hoşlanmıyorsun."* Anlaşılan, değnek meselesini ayetler (mucizeler) olarak sayıyorlar. Çünkü o, her biri ayrı bir mucize olan değişik yönleri içeriyor. İri bir yıla na dönüşmesi, büyücülerin iplerini ve değneklerini art arda yutuver-

mesi ve eski hâline dönmesi gibi. Bu ifadede geçen "tenkîmu" fiilinin kökü olan "nekm" kelimesi, hoşnutsuzluk ve nefret demektir.

Arkasından Firavun'un tehditlerine aldırış etmeksizin ilâhî cezbe-ye kapılırlar, Firavun'un işkence ve öldürme kararları karşısında Rab-lerine sığınarak şu sözlerle O'ndan yardım isterler: "*Ey Rabbimiz, üze-rimize sabır yağdır.*" Bize yapmayı kararlaştırdığı ağır işkencelere karşı. "*ve canımızı Müslüman olarak al.*" Eğer bizi öldürürse.

Sabır vermekten "yağdırmak" şeklinde söz edilmesinde kinayeli istiare sanatı vardır. Büyücüler bu sözlerinde kendilerini bir kaba, sab-rı da suya, sabrı vermeyi ise bu kabı ağzına kadar su ile doldurmaya benzetiyorlar. Bu tür bir istekte bulunmalarının sebebi, karşılaşacakla-rı her türlü işkenceye ve acıya rağmen yılgınlığa kapılmalarına mey-dan vermeyecek derecede güçlü bir sabrın Allah tarafından kendileri-ne bol bol verilmesini istemeleridir.

Büyücülerin Firavun'a verdikleri bu cevap şaşırtıcı bir cesaret ör-neğidir. O, "*Ben sizin en yüce Rabbinizim.*" [Nâziât, 24] diyen zorba bir diktatördür. Bütün Mısır halkı ona tapmaktadır. Buna rağmen gördük-leri gücüne, saltanatına aldırış etmeden güvenli kalpleri, onurlu vic-danları, sağlam iradeleri, kararlı imanları ve yenilmez bilgileri ile de-lillerini açıklıyorlar. Eğer bu sure ile birlikte Tâhâ ve Şuarâ surelerin-de yer alan Firavun'la aralarındaki karşılıklı konuşmalarını iyi inceler-sen, sözleri arasındaki sağlam deliller sayesinde birçok bilginin, şerefli ruh hâlinin ve onurlu ahlâkın farkına varırsın. Eğer bu kitabın ölçüle-rini aşma mahzuru olmasaydı, bunların bazı seçme örneklerine burada değinirdik. Fakat yeri gelinceye kadar bekleyin diyoruz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Kur'ân'da anlatılan Musa Peygamber ile ilgili bu hikâyede şu bil-gilere yer veriliyor: Musa Peygamber'in Allah tarafından peygamber olarak görevlendirilip gönderilmesi, değnek ve ak el parıltısı mucize-leri ile desteklenmesi, kardeşi Harun ile birlikte Firavun'a gönderilme-si ve sözünü ettiğimiz iki mucizeyi göstermesi, arkasından Firavun'un büyücülerini toplayarak ona büyü ile karşı çıkması, Allah'ın onun muci-zesini büyücülerin büyülerine üstün getirmesi ve büyücülerin iman etmesi. Kur'ân'da verilen bilgiler, bu ayetlerde özet olarak anlatılanları aşmaz.

Şiî ve Sünnî kaynaklardan gelen rivayetlerde¹ de bu bilgiler vardır. Fakat bu rivayetler, Kur'ân'da anlatılmayan acayip ayrıntıları da içeriyorlar ki, bunlardan birine göre Musa Peygamber'in değneği cennetteki mersin ağacından idi ve aslında Âdem Peygamber'e aitti, sonra Şuayb Peygamber'e geçti, Şuayb Peygamber de onu Musa'ya verdi. Başka bir rivayete göre aslında Âdem Peygamber'e ait olan bu değneği bir melek Medyen yolculuğuna çıktığı sırada Musa Peygamber'e verdi. Bu değnek geceleri onun önünü aydınlatıyor, gündüzleri de onu yere vurunca rızkını önüne çıkarıyordu.

Bir başka rivayete göre bu değnek konuşturulduğunda konuşuyordu. Ayrıca Firavun'un yanında iri bir yılan hâline gelince çenesinin genişliği on iki dirsek boyu, başka bir rivayete göre kırk, bir başkasına göre seksen dirsek boyu idi. Kuyruğu üzerinde dikildiği zaman yüksekliliği bir mil oluyordu.

Yine bir rivayete göre bir dudağı yerde, öbür dudağı ise Firavun'un sarayının surları üzerinde idi. Başka bir rivayete göre Firavun'un tahtını azı dişleri arasına alarak insanlara saldırdı, insanlar kalabalıklar hâlinde önünden kaçarken yirmi beş bin kişi öldü. Bir başka rivayete göre bu yılanın boyu seksen dirsek boyu idi. Bir rivayete göre Medine şehri büyüklüğünde idi. Başka bir rivayete göre Firavun, onu görünce korkusundan donuna yaptı. Bir başkasına göre o gün dört yüz kere ayak yoluna gitti. Bir diğerine göre o gün tutulduğu karın ağrısı denizde boğuluşuna kadar devam etti.

Yine rivayetlere göre Musa Peygamber (a.s) elini koynundan çıkardığı zaman saçtığı ışık güneş ışığını bastırıyordu.

Büyücülerle ilgili rivayetlerin birine göre bunların sayısı yetmiş, başka bir rivayete göre altı yüz ile dokuz yüz arası, bir diğerine göre on iki bin, bir başkasına göre on beş bin, bir diğerine göre on yedi bin, bir başkasına göre on dokuz bin, bir başkasına göre otuz küsur bin, bir diğerine göre yetmiş bin ve bir başkasına göre seksen bin kişi idi.

1- [Tefsir-i Ayyâşî, c.2, s.24, h: 64; Mecma'ul-Beyan, c.4, s.458; Tefsir-i Safî, c.2, s.69; Menhec'us-Sadıkîn, c.4, s.79; ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.105 ve c.4, s.294; Tefsir-i Kurtubî, c.7, s.258; Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razî, c.5, s.241; Tefsir-i Curcanî, c.3, s.227; el-Kâmil Fi't-Tarih, c.1, s.181; Tarih-i Taberî, c.1, s.407-408]

Bir rivayete göre söz konusu büyücüler, büyücülüğü Ninovalı iki Mecusî'den öğrenmişlerdi. Bu rivayete göre başkanlarının adı Şem'un, bir başkasına göre Yuhanna idi. Bir diğer rivayete göre Sabur, Azur, Huthut ve Musaffa adlarını taşıyan dört başkanları vardı.

Firavun'un kendisi hakkındaki bir rivayete göre adı Velid b. Mus'-ab b. Reyyan idi ve Fars illerinden Istahr halkındandı. Bir başkasına göre Mısır halkındandı. Bir diğerine göre bu Firavun, Yusuf Peygamber zamanının firavunu idi. Dört yüz yıl yaşadığı hâlde ne yaşlanmış ve ne de saçları ağarmıştı.

Bir rivayete göre, Musa Peygamber'den (a.s) korunmak için iç içe şehirler inşa ederek en içtekine sığınmıştı. Bu şehirler arasında ağaçlar dikmiş ve hendekler kazdırmıştı. Musa'dan (a.s) korunmak için bu ağaçlar arasına aslanlar koymuştu. Fakat yüce Allah'ın görevlendirmesi üzerine Musa şehre girince, onu gören aslanlar yumuşadı ve arkalarını dönüp kaçtılar. Ardından Musa her şehre geldiğinde o şehrin kapısı yüzüne açıldı ve nihayet Firavun'un içinde yaşadığı sarayın kapısına vardı.

Bu rivayet şöyle devam ediyor: "Musa sarayın kapısına varınca, kapısı yanında oturdu. Üzerinde yünden kaba bir elbise ve elinde değneği vardı. Kapıcı kapıya çıkınca, 'İzin ver de Firavun'un yanına gireyim.' dedi. Kapıcı tarafına bakmadı. Musa ona, 'Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim.' dedi. Kapıcı yine tarafına bakmadı. Uzun bir süre kapıda bekleyerek kapıcıdan içeri girme izni istedi. Çok ısrar edince kapıcı ona, 'Âlemlerin Rabbi senden başka gönderecek elçi bulamadı mı?' dedi."

"Musa Peygamber, bu cevaba kızdı ve değneği ile kapıya vurdu. Bu darbe üzerine Firavun'la arasındaki bütün kapılar açılıverdi ve göz göze geldiler. O sırada tahtında oturan Firavun, 'Bırakın gelsin.' dedi. Musa, Firavun'un yanına girdi. Firavun o sırada seksen dirsek boyu yüksekliğindeki tahtına kurulmuştu. Musa, 'Ben âlemlerin Rabbinin sana gönderdiği elçisiyim.' dedi. Firavun, 'Eğer doğru söylüyorsan, bir mucize getir.' dedi. Bunun üzerine Musa elindeki çatalı değneği yere attı. Değnek, bir çatalı yerde ve öbür çatalı Firavun'un tahtının üzerinde olan bir yılanı dönüştü. Firavun yılanın karnına baktı, ateş püskürttüğünü gördü. Firavun'a doğru üfleyince korkudan altına kaçtı ve 'Ey Musa, tut onu!' diye bağırdı."

Bu konuda acayip bilgiler veren daha birçok rivayet vardır. Bu bilgilerin çoğu Kur'ân'da yoktur. Onları reddetmek için uzak ihtimal olarak görölmelerinden başka bir gerekçe olmadığı gibi, kabul etmek için de her rivayete hüsnü zan ile yaklaşmaktan başka bir dayanak yoktur. Bu rivayetler mütevatir veya kesin karinelerle desteklenmiş değildir. Tersine ya mürsel, ya mevkuf veya başka yönlerden zayıf rivayetlerdir. Üstelik aralarında bazı çelişkiler de vardır. En iyisi, onları göz ardı etmektir.

AYETLERİN MEÂLİ

127- Firavun'un kavminin önde gelenleri (ona) dediler ki: "Musa ile kavminin yeryüzünde fesat çıkarmalarına, seni ve ilâhlarını bırakmalarına müsaade mi edeceksin?" Firavun dedi ki: "Onların oğullarını öldürecek, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz, onların üstünde ezici güce sahibiz."

128- Musa kavmine dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Yeryüzü Allah'ındır; onu kullarından dilediğine miras kılar. Mutlu son, kötülüklerden sakınanlarındır."

129- Kavmi dedi ki: "Sen gelmeden önce de, geldikten sonra da işkence gördük." Musa dedi ki: "Umulur ki, Allah düşmanınızı yok eder ve sizleri yeryüzünde onların yerine geçirir de nasıl hareket edeceğinize bakar."

130- Andolsun ki, biz Firavun ailesini ola ki akılları başlarına gelir diye kıtlıklarla ve ürünlerin azlığıyla cezalandırdık.

131- Onlara iyilik gelince, "Bu bizim hakkımız." derler. Fakat eğer başlarına bir kötülük gelirse, bunu Musa ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna yorarlar. Oysa onların nasibinde olan uğursuzluk, ancak Allah katındadır. Fakat onların çoğu (bunu) bilmiyorlar.

132- Onlar (Musa'ya), "Bizi büyülemek üzere ne mucize getirirsen getir, sana kesinlikle inanmayacağız." dediler.

133- Biz de onlara ayrı ayrı mucizeler olarak su baskını, çekirge sürüsü, zararlı böcek salgını, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine böbürlendiler. Onlar, günahkâr bir toplum idi.

134- Azap üzerlerine çökünce, "Ey Musa, seninle olan ah dine dayanarak bizim için Rabbine dua et. Eğer bu azabı bizden savarsan, yemin ederiz ki, sana inanacak ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte göndereceğiz." dediler.

135- Fakat o azabı varacakları belirli bir sürenin sonuna kadar onlardan savdığımızda hemen sözlerinden dönüverdiler.

136- Sonunda onlardan öç aldık. Ayetlerimizi yalanladıkları, onları umursamadıkları için kendilerini denizde boğduk.

137- O güne kadar horlanan, ezilen toplumu (Yahudileri) bereketlerle donattığımız toprakların doğusuna ve batısına mirasçı kıldık. İsrailoğulları'nın sabırlarına karşılık Rabbi-nin onlar hakkındaki güzel sözü tamamlandı (gerçekleşti). Firavun'un ve kavminin yaptıklarını ve diktiklerini yıkıp yok ettik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Musa Peygamber (a.s) ile Firavun ve onun kavmi arasında, onların arasında yaşadığı günlerde meydana gelen olayların özetini içerir. Bu olaylar, Musa Peygamber'in onları Allah'a inanmaya ve İsrailoğulları'nı serbest bırakmaya çağırdıktan ve üst üste mucizeler gösterdikten sonra meydana gelen olaylardır. Sonunda yüce Allah, Musa Peygamber ile kavmini kurtarıyor, Firavun ile askerlerini denizde boğuyor ve doğusu ile batısı ile bereketli toprakları İsrailoğulları'na miras kılıyor.

127) Firavun'un kavminin önde gelenleri (ona) dediler ki: "Musa ile kavminin yeryüzünde fesat çıkarmalarına, seni ve ilâhlarını bırakmalarına müsaade mi edeceksin?"...

Bu ifadede Musa'yı ve kavmini öldürmesi yolunda Firavun'a yönelik bir kışkırtma, bir teşvik vardır. Bundan dolayı Firavun onların tekliflerini şu sözlerle reddediyor: "Onları öldürmek bizim için önemli değildir. Nasıl olursa güç bizim elimizdedir. Onları öldürmek yerine onlara eski işkencelerimizi uygulamaya devam edeceğiz. Oğullarını öldürüp kadınlarını sağ bırakacağız." Eğer Firavun'un yakınlarının istedikleri şey, öldürme dışındaki mutlak işkence olsaydı, Firavun'un "*Biz, onların üstünde ezici güce sahibiz.*" şeklindeki sözü o kadar yerine oturmazdı.

"*Seni ve ilâhlarını bırakmalarına*" ifadesi, Musa ile kavminin öldürülmesi yolunda Firavun'a yöneltilecek kışkırtmayı pekiştirme amacı taşır. Yani Musa ve kavmi toplumda fesat çıkarmalarının yanı sıra Musa'nın kendisi seni ve ilâhlarını göz ardı ediyor, size tapmıyor. Bundan anlaşılıyor ki, Firavun ilâhlık iddia etmesinin ve insanları kul

edinmesinin yanı sıra kendisi de başka ilâhlara tapıyordu.¹ Bu böyledir. Tarihte bunun eski milletlere ait birçok örnekleri vardır. Edinilen bilgilere göre eski Roma'da ve başka ülkelerde aile reislerine ve kabile şeflerine aileleri ve kabile mensupları taparken, aile reisleri ile şefler de daha önceki atalarına ve onların dışında başka putlara taparlardı. Ayrıca putperestlerin taptıkları rabler arasında diğer rablerin rabbi veya diğer rabbin rabbi olanlar vardı. Oğul için anne ve babanın rab oluşu veya başka örnekler gibi.

Yalnız, Firavun'un Kur'ân'da bize nakledilen "*Ben sizin en yüce rabbinizim.*" (Nâziât, 24) ve "*Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum.*" (Kasas, 38) şeklindeki sözlerinden, Firavun'un taptığı bir ilâhın olmadığı ve kavmine sadece kendisine tapmalarını emrettiği anlaşıyor. Bu yüzden bazı tefsirciler onun yaratıcının varlığına inanmayan bir ateist olduğu, kavmine kendi dışında hiçbir ilâha tapmamayı emrettiği görüşündedirler. Nitekim söylendiğine göre bazıları ayetteki "âlihete" kelimesini "sana tapmayı" anlamına gelecek şekilde "ilâhete" şeklinde okumuşlardır.

Fakat Firavun'un "*Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum.*" sözü ile kavmi Kıptîlere mahsus, onlara egemen olan ve işlerini yöneten kendinden başka bir ilâhın varlığını reddetmiş olması, en akla yakın yorumdur. Bilinen putperest inancı, bu şekildedir. Çünkü onlar gök, yer, kara, deniz ve falanca kavim gibi yaratıkların her kesiminin barış, sevgi ve güzellik gibi olayların ve olguların her kesiminin ayrı bir ilâhı olduğuna inanırlar. Onlar, bu ilâhlar içinde kendileri için önemli gördüklerine taparlar. Deniz sahillerinde yaşayanların deniz ve fırtına tanrısına tapmaları gibi.

Buna göre Firavun'un bu sözlerinin anlamı şudur: "Ey Kıptîler, sizin ilâhınız, Musa'nın Rabbiniz olduğunu ve kendisini size peygamber olarak gönderdiğini iddia ettiği Rab değil, benim!" Onun, "*Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum.*" şeklindeki sözünün içerdiği karine, bu yorumumuzu doğrular. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Firavun dedi ki: Ey önde gelenler, sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum. Ey Hâmân, benim için çamur üzerinde ateş yak (ve*

1- [Tefsir-i Kummi, c.1, s.237; ed-Dürr'ül-Mensûr, c.1, s.107; Tefsir-i Kurtubî, c.7, s.262]

tuğla imal et). Ardından bir kule yap ki, çıkıp Musa'nın tanrısını göreyim. Yalnız ben onun bir yalancı olduğunu sanıyorum." (Kasas, 38) Bu ayetten anlaşıldığına göre Firavun Musa'nın ilâhı olduğundan kuşkulu idi ve *"Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum."* sözü ile kendinden başka bir ilâhın varlığını bilmediğini söylüyordu, kendinden başka bir ilâhın var olmadığını bildiğini değil. Kısacası o bu sözleri ile kendinden başka bir ilâhın varlığını reddetmiyor.

Firavun'un, Yaratıcı'nın varlığını reddeden bir ateist olduğu ihtimaline gelince, bu ihtimalden söz eden tefsirci Fahreddin Razi'dir. O, Tefsir-i Kebir adlı eserinde şöyle diyor:

"Aklıma gelenler şunlardır: Eğer Firavun'un aklı başında olmayan biri olduğunu söylersek, Allah'ın ona peygamber göndermesi O'nun hikmeti ile bağdaşmaz. Eğer aklı başında biri olduğunu söylersek, kendisinin göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı olduğuna inanması ve aklı başında kimselerden oluşan büyük bir kalabalığın onun hakkında böyle bir inanç beslemesi düşünülemez. Çünkü bu inancın sakatlığı, aklın kaçınılmaz sonuçlarındandır."

"Akla yakın olan ihtimal, onun Yaratıcı'nın varlığına inanmayan bir ateist olduğunu söylemektir. O, bu dünyayı yıldızların çekip çevirdiğini, insanları ve Kıptî kavmini ise kendisinin çekip çevirdiğini söylüyordu. Onun, *'Ben sizin yüce rabbinizim.'* sözü, ben sizin yetiştiriciniz, nimet vericiniz, karnınızı doyuranınızım demek olduğu gibi, *'Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum.'* sözü ise, sizin benden başka tapmanız gereken biri olduğunu bilmiyorum demektir."

"Firavun'un inancı bu olunca, onun yıldızlara tapanların yaptıkları gibi bazı yıldız tasvirlerini ilâh edinip onlara taptığını, onların yakınlığını kazanmaya çalıştığını düşünmek uzak bir ihtimal değildir. Buna göre Firavun'un yakınlarının *'seni ve ilâhlarını bırakmalarına'* şeklindeki sözlerini zahirine yormak imkânsız değildir. Benim bu konudaki düşüncem budur." (Alıntı burada sona erdi.)¹

Fahreddin Razi bu görüşünde yanılıyor. Çünkü putperestlere ve yıldızlara tapanlara göre ilâhlığın ve rubûbiyetin anlamı, göklerin ve yeryüzünün yaratıcılığı değil, sözlerinin sonunda muhtemel gördüğü gibi, kâinatın işlerinin bir bölümünü çekip çevirmektir. Ayrıca ne ate-

1- [el-Kebir Tefsiri, c.31, s.42]

istler yıldızlara taparlar, ne de Sabiîler ve yıldızlara tapanlar Yaratıcının varlığını inkâr ederler.

Doğrusu şudur: Firavun -yukarıda söylediğimiz gibi- kendini Mısır halkının rabbi olarak görüyordu. Onun inkâr ettiği şey, putperestlik inanç kurallarına göre Mısır halkının başka bir rablerinin olması idi. Yoksa Mısırlıların veya kâinattaki başka varlıkların Allah tarafından yaratılmadığını söylemiyordu.

"Onların oğullarını öldürecek, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz, onların üstünde ezici güce sahibiz." ifadesi, Firavun'un İsrailoğulları'na yönelik eski baskı ve işkencelerini tekrar uygulamaya koyacağı yolunda yakın adamlarına verdiği bir sözdür. Söz konusu uygulama, İsrailoğulları'nın oğullarını öldürüp kadınlarını kendilerine hizmetçi olarak bırakmaktır. İfadenin sonundaki *"Biz, onların üstünde ezici güce sahibiz."* cümlesi, yakın adamlarının kalplerini tatmin etme, içlerindeki sıkıntıyı ve endişeyi giderme amacı taşır.

128) Musa kavmine dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin..."

Bu ayette Musa Peygamber (a.s), İsrailoğulları'nı maksatları yolunda Allah'tan yardım istemeye teşvik ediyor. Onların maksatları, Firavun ailesinin tutsaklığından, köleliğinden kurtulmaktır. Arkasından onları Firavun'un kendilerini tehdit ettiği çeşitli baskı ve işkencelere karşı sabretmeye çağırıyor. Sabır, her türlü iyiliğin habercisi ve her türlü sıkıntıyı aşmanın ilk adımıdır. Arkasından bu çağrısını, *"Yeryüzü Allah'ındır; onu kullarından dilediğine miras kılar."* ifadesi ile gerekçelendiriyor.

Bu gerekçenin anlamı şudur: Yeryüzü Firavun'un mülkü değildir ki, onu dilediğine bağışlasın ve istediği kimseleri ondan yararlanmaktan mahrum etsin. Tersine yeryüzü Allah'ındır; onu istediğine miras kılar.

Allah'ın değişmez kanunu, kendisinden korkan kullarının iyi akıbetle kavuşmaları yolundadır. Eğer Allah'ın yardımına sığınır ve sizi tehdit eden sıkıntılar karşısında Allah'a bağlılığınızı sürdürürseniz -ki takva budur- bugün Firavun ailesinin elinde olduğunu gördüğünüz toprakları Allah size miras kılar.

Bundan dolayı *"Yeryüzü Allah'ındır..."* ifadesini, *"Mutlu sonuç, kötülüklerden sakınanlarındır."* ifadesi izliyor. Ayette geçen "akıbet" kelimesi, bir şeyin arkasından gelen sonuç demektir. Nitekim "badie" de, bir şeyin başlangıcında karşılaşılan durum demektir. İyi sonucun mutlak anlamda takvalılara ait olması, ilâhî kanunun gereğidir. Şöyle ki, yüce Allah'ın kâinatta geçerli kıldığı düzene göre her varlık türü, yaratılış sebebi olan varoluş gayesine ve mutluluğuna doğru hareket eder. Eğer kendisi için belirlenen yolu izler, kendisi için çizilen yolun dışına çıkmaz ise, kesinlikle mutluluk amacına ulaşır. Bu varlık türlerinden biri olan insan için de aynı kural geçerlidir. Eğer fıtratın çizdiği yolu izler, o yoldan sapmaktan, o yolu bırakıp Allah'ın ayetlerini yalanlayarak ve toplumda fesat çıkararak başka bir yola girmekten sakınırsa, Allah onu güzel sona iletir, mutlu bir hayat yaşamasını sağlar ve arzuladığı hayra kavuşmasının yolunu önüne açar.

129) Kavmi dedi ki: "Sen gelmeden önce de, geldikten sonra da işkence gördük."

Ayetteki "te'tiyena" fiilinin kökü olan "ityan" ile "ci'tena" fiilinin kökü olan "meci" kelimeleri, aynı anlama gelirler ve gelmek anlamını ifade ederler. Aynı kelimelerin kullanılış sebebi, ifade çeşitliliği ortaya koymaktır. Bir görüşe göre bu ayetin anlamı, "Bize getirdiğin ayetlerden önce ve bize gelişinden sonra" şeklindedir. Fakat bu ifadede söylenmeyen bir "ayetler" kelimesinin olduğunu farz etmenin hiçbir delili yoktur. Üstelik Musa Peygamber'in kavmi şunu demek istiyor: Onlara Musa Peygamber eli ile tutsaklık musibetinden ve ezilmişlik afetinden kurtulacakları vadedilmiş olmasına rağmen Musa Peygamber'in geliş beklenen etkisini göstermedi. Çektikleri eziyetler eskisi gibi devam ediyor. Onlar bu durumları ile kendilerine gelen ayetler arasında asla bir bağlantı kurmuyorlar. Bu sözleri ile sadece Musa Peygamber'e (a.s) şikâyetlerini iletiyorlar.

Musa dedi ki: "Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı yok eder ve sizleri yeryüzünde onların yerine geçirir de nasıl hareket edeceğinize bakar."

Bu ifade Musa'nın, İsrailoğulları'nın *"işkence gördük"* şeklindeki şikâyetlerine cevaptır. Bu cevapta onları teselli ediyor ve onlara ümit aşılama çalışıyor. Aslında bu cevap az önceki, *"Allah'tan yardım isteyen ve sabredin. Yeryüzü Allah'ındır..."* şeklindeki sözlerinin tekrarı

niteliğindedir. Şöyle demek istiyor: Maksadınızın uğrunda Allah'tan korkunuz şeklindeki size verdiğim mesaj, canlı ve sabit bir sözdür. Eğer bu mesajımın gereğini yerine getirirseniz, umulur ki Allah düşmanınızı yok ederek onların yerine bu toprakları size miras kılar. Allah sizi sebepsiz yere halife seçmez, size kayıtsız şartsız ve mutlak şekilde ikramda bulunmaz. Sizi bu egemenlikle imtihan etmek, bu halifelik ve hükümranlıkla denemek, ne yapacağınızı görmek için halife kılar. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Biz bu günleri insanlar arasında dağıtırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir."* (Âl-i İmrân, 140)

Bu ayet, Yahudilerin kendilerinin Allah tarafından kayıtsız şartsız ve sürekli olarak üstün sayıldıkları yolundaki inançlarının asılsız olduğunu ilân ediyor. Bilindiği gibi İsrailoğulları'nın elindeki Tevrat, onları Allah'ın halkı sayar ve kutsal toprakları da asla onların ellerinden çıkmayacak, ebedî mülkü diye tanımlar.

130) Andolsun ki, biz Firavun ailesini, ola ki akılları başlarına gelir diye kıtlıklarla ve ürünlerin azlığıyla cezalandırdık.

Ayetteki "sinîn" kelimesi, "sene"nin çoğuludur ve kıtlık ve kuraklık anlamına gelir. Öyle anlaşıyor ki aslı, "kıtlık senesi" deyimidir. Sonra kıtlığa işaret etmek üzere "o sene" şekline dönüşmüş, sonra da bu anlamda kullanıla kullanıla "sene" kelimesi, kıtlık ve kuraklık demek olmuştur.

Yüce Allah yeminle pekiştirdiği bu ayette, Firavun ailesini, yani Kıptilerden oluşmuş kavmini, ola ki akılları başlarına gelir diye birçok kere kıtlık ve ürün yokluğuna uğrattığını anlatıyor.

Burada Allah'ın Firavun ailesine gönderdiği iki tür ayetten söz ediliyor. Ayetin sözlerinden bu iki tür ayetten başlarına gelenlerin aralıklı olarak geldiği anlaşıyor. Bundan dolayı "sinîn=kıtlıklar" şeklinde çoğul ifadesi kullanılıyor. Çünkü bu kıtlık seneleri arka arkaya gelmiş, aralarına bir bolluk yılı girmemiş olsaydı, sürekli bir kıtlık söz konusu olacağı için "sinîn=kıtlıklar" şeklinde çoğul bir ifade kullanılması yerinde olmazdı. Üstelik bir sonraki ayette, *"Onlara iyilik gelince, 'Bu bizim hakkımız.' derler..."* buyruluyor ki, bundan kötülükten sonra gelen iyiliğin ve arkasından bu iyiliği izleyen kötülüğün kastedildiği anlaşıyor.

131) Onlara iyilik gelince, "Bu bizim hakkımız." derler. Fakat eğer başlarına bir kötülük gelirse, bunu Musa ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna yorarlar...

İsrailoğulları kıtlığın ve ürün azlığının ortadan kalkmasından sonra verimlilik, nimet bolluğu ve rızık genişliği ile karşılaştıkları zaman, *"Bu bizim hakkımız."* diyerek bu durumun kendilerine mahsus olduğunu söylerlerdi. "Onlar bu sözü kıtlığın ve ürün azlığının ortadan kalkmasından sonra söylüyorlardı." dedik. Çünkü insan, tabiatının gereği olarak nimeti nimet olduğu için anmaz ve nimetin değerini, ancak onun tersi olan mahrumiyeti görünce fark eder. Firavun ailesi, hiç alışık olmadıkları şekilde istisnâ olarak nimet yokluğu ile karşılaşp bu durumu Musa Peygamber ile arkadaşlarının uğursuzluğuna yormasalar, ne güzel nimetleri hatırlarlar ve ne onların kendilerine mahsus olduğunu ileri sürerlerdi.

İnsandaki bu genel eğiliminin sonucu olarak mahrumiyeti Musa Peygamber ve onunla birlikte olanlardan kaynaklanan uğursuzluğa yorduktan sonra, kötülükler iyiliklerle yer değiştirince bu iyilikleri kendilerinden bildiler. Buna göre başlarına kötülük gelince bunu uğursuzluğa yormaları, iyilikle karşılaştıklarında, *"Bu bizim hakkımız."* demelerinden öncedir. Doğal sıralama bunun tersine olmakla birlikte bu böyledir. Şunu demek istiyoruz: Eğer refaha, nimet bolluğuna ve ürün verimliliğine alışmış olmaları sebebi ile bu bolluğun kendilerine mahsus bir imtiyaz olduğu düşüncesi kafalarında yerleşmiş olmasaydı, başlarına musibet geldiği zaman bunu Musa Peygamber'in uğursuzluğuna bağlamazlardı. Çünkü rahata ve huzura alışık olmayanlara bunların tersi olan durumlar ağır gelmez.

Belki de bu yüzden onların nimetle şırmaları, mahrumiyet karşısında uğursuzluk yorumu yapmalarından önce zikredilmiştir. Ayrıca bu ayette iyiliğin önünde "iza" (-ince zarf eki) ve kötülüğün önünde "in" (-se şart eki) edatları kullanılıyor ve *"Onlara iyilik gelince, 'Bu bizim hakkımız.' derler. Fakat eğer başlarına bir kötülük gelirse, bunu Musa ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna yorarlar."* deniyor. Böylece önüne tarif edatı (elif-lam) ve "iza" edatı getirilen iyiliğin gelmesi esas kabul edilirken, önüne şart edatı konan ve belirsiz bir isim olarak kullanılan kötülüğün gelmesi, ara sıra meydana gelen, beklenmedik bir gelişme sayılmıştır.

Ayette geçen "tatayyerna" fiilinin kökü olan "tatayyur" kelimesi, "tayr=kuş" kelimesinden türemiştir. Aradaki ilişki uğursuzluk kavramıdır. Çünkü Arap karga gibi bazı kuşları uğursuz sayarlardı. Bu nedenle "tayr" kelimesinden, uğursuzluğa yorma anlamına gelen "tatayyur" kelimesini türettiler. Buna göre bu kelime kuşu uğursuz sayma anlamına gelir. Bu bağlamda nasipte olan her şeye veya nasipte olan kötülük ve uğursuzluğa "tâir" denir.

"Oysa onların nasibinde olan uğursuzluk, ancak Allah katındadır. Fakat onların çoğu (bunu) bilmiyorlar." ifadesinin anlamı şudur: Onların kötülük ve uğursuzluk olarak adlandırılması gereken nasipleri, Allah katındadır ve o da azaptır. Fakat onların çoğu, yaptıkları işlerin yok olduğunu, kaybolduğunu, kayda geçirilmediğini sandıkları için bunu bilmiyorlar.

Ayetteki "tâir" kelimesine, Allah tarafından bu adla da anılan amel defteri gibi başka anlamlar verenler de vardır. Fakat sözün akışına en uygun düşen anlam, az önce açıkladığımız anlamdır.

132) Onlar (Musa'ya), "Bizi büyülemek üzere ne mucize getirirsen getir, sana kesinlikle inanmayacağız." dediler.

Ayette geçen "mehma" kelimesi, ne olursa olsun anlamında şart bildirir. Bu ifade, İsrailoğulları'ndan Musa Peygamber'e yöneltilmiş bir ümit kırma mesajıdır. Bu mesajda istediği mucizeyi gösterebilir, ona asla inanmayacaklarını duyuruyorlar. Ayrıca, *"Bizi büyülemek üzere ne mucize getirirsen getir."* ifadesinde Musa Peygamber'le alay ediliyor. Çünkü gösterdiği olağanüstülüklerle ayet (mucize) dendikten sonra bunları göstermekteki maksadının onları büyülemek olduğu söyleniyor. Yani sen bize büyü gösteriyor ve bu büyülere ayet (mucize) adını veriyorsun.

133) Biz de onlara ayrı ayrı mucizeler olarak su baskını, çekirge sürüsü, zararlı böcek salgını, kurbağalar ve kan gönderdik...

Ragıp İsfahanî'nin açıkladığına göre, ayette geçen "tufan", insanı saran her olay demektir. Fakat zamanla sadece alabildiğine çok miktarda su için kullanılmıştır. Mecma'ul-Beyan'da yapılan açıklamaya göre tufan, yeryüzünü kaplayan su baskını demektir.

Yine ayette geçen "kummel" kelimesi, bir görüşe göre büyük keneler, başka bir görüşe göre küçük sinekler demektir. "Kaml" ise bit

demektir. Yine ayette geçen "cerad" (çekirge), "zafadı'" (kurbağalar) ve "dem" (kan) kelimelerinin anlamları bilinmektedir.

Yine ayette geçen "mufesselat" kelimesinin kökü olan "tafsil", bir şeyi kopuk parçalara ayırmak demektir. Bu da her parçanın farklılaşması ve kendi niteliği ile ortaya çıkması sonucunu doğurur. *"Ayrı ayrı mucizeler"* ifadesinden şu anlaşılıyor: Bu mucizeler, hep bir arada ve bir kerede değil, ayrı ayrı olarak onlara gönderilmiştir. Bunların arkasında ilâhî irade vardı. Bunlar, tesadüfî ve amaçsız olaylar değillerdi.

"Ayrı ayrı mucizeler" deyiminin anlattığımız anlama geldiğinin bir delili, bir sonraki ayette, *"Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Musa, seninle olan ahbine dayanarak bizim için Rabbine dua et.' dediler."* buyrulmasıdır. Anlaşılan, söz konusu ayetler (mucizeler), onlara Musa'nın haber vermesi ve uyarması üzerine geliyordu.

Sonra bu mucizeler başlarına gelip onları zor duruma düşürünce, Musa Peygamber'e (a.s) başvurup bu belâların kalkması için dua etmesini istiyorlar, belâlar kalktığı takdirde ona inanıp İsrailoğulları'nı kendisi ile birlikte göndereceklerini taahhüt ediyorlar; fakat belâlar kalkınca taahhütlerini bozuyor, sözlerinden cayıyorlardı. Bu, hep böyle oluyordu.

134) Azap üzerlerine çökünce, "Ey Musa, seninle olan ahbine dayanarak bizim için Rabbine dua et..." dediler.

Ayette geçen "ricz", azap demektir. Kastedilen azap, ayrı ayrı ayetlerin (mucizelerin) içerdikleri azaplardır. Bunların her biri, birer azap ve ceza mucizeleridir. *"(Rabbinin) seninle olan ahbine dayanarak"* ifadesi, Allah'ın yönelttiğin isteklerini reddetmeyeceği yolunda sana verdiği söze dayanarak demektir. Bu ifadenin dile getirdiği ortam, bu anlamı doğruluyor. Bu durumda bir sonraki cümlemin önündeki "lâm" harfî, yemin anlamı taşır. İfadenin anlamı ise, "Sana verdiği söze dayanarak bizim için Rabbine dua et." şeklindedir.

"Eğer bu azabı bizden savarsan, yemin ederiz ki, sana inanacak ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte göndereceğiz." ifadesi, azabın kendilerinden savılması karşılığında onların Musa Peygamber'e verdikleri taahhüttür.

135) Fakat o azabı varacakları belirli bir sürenin sonuna kadar onlardan savdığımızda hemen sözlerinden dönüverdiler.

Ayette geçen "yenkusûne" fiilinin kökü olan "neks", taahhüdü bozmak demektir. "*varacakları belirli bir sürenin sonuna kadar*" ifadesi, "*onlardan savdığımızda*" ifadesi ile bağlantılıdır. Bundan şunu anlıyoruz: Musa Peygamber, Firavun'un kavminden aldığı taahhüde belirli bir süre ekliyordu. Meselâ Musa Peygamber (a.s), "Şu zamana kadar iman etmeniz ve İsrailoğulları'nı benimle birlikte göndermeniz şartı ile Allah bu azabı üzerinizden kaldıracak." diyordu veya Firavun ailesi bu anlama gelecek sözler söylüyorlardı. Fakat azap üzerlerinden kalkınca ve belirlenen vakit gelince, Allah'a ve Musa Peygamber'e verdikleri taahhüdü bozuyorlardı. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

136) Sonunda onlardan öç aldık. Ayetlerimizi yalanladıkları, onları umursamadıkları için kendilerini denizde boğduk.

Ayette geçen "yemm" kelimesi, deniz demektir. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

137) O güne kadar horlanan, ezilen toplumu (Yahudileri) bereketlerle donattığımız toprakların doğusuna ve batısına mirasçı kıldık...

Anlaşıldığına göre bu topraklardan maksat Şam ve Filistin bölgesidir. "*bereketlerle donattığımız*" ifadesi, bunun böyle olduğunu doğruluyor ve buna delâlet ediyor. Çünkü Kur'ân'da Kâbe'den başka bereketli olmakla nitelendirilen tek yer, Filistin bölgesinin oluşturduğu kutsal topraklardır. Buna göre ayetin anlamı, "Doğusu ile batısı ile kutsal toprakları ezilmiş bir toplum olan İsrailoğulları'na miras kıldık." şeklindedir. İsrailoğulları'nın ezilmişlikle nitelenmeleri, yüce Allah'ın düşkünleri ayağa kaldırma, ezilenleri güçlendirme ve onları normalde ancak güçlülerin ve bol taraftarı olanların elde edebilecekleri kadar geniş topraklara sahip kılma yönündeki şaşırtıcı icraatına dikkatleri çekmek içindir.

"İsrailoğulları'nın sabırlarına karşılık Rabbinin onlar hakkındaki güzel sözü tamamlandı (gerçekleşti)..." ifadesi ile, onlara yurt sağlayacağı ve düşmanlarını yok edeceği yolunda Allah'ın haklarındaki hükümünü gerçekleştirmesi kastediliyor. Musa Peygamber de, "*Umulur ki, Allah düşmanınızı yok eder ve sizleri yeryüzünde onların yerine geçirir.*" şeklindeki teselli ve ümit aşılایıcı sözleri ile buna işaret etmişti. Şu ayette de bu olaya işaret ediliyor: "*Biz ise yeryüzünde (o topraklar-*

da) ezilenlere iyilik etmek, onları önderler yapmak ve mirasçılar kılmak istiyorduk." (Kasas, 5) Ayetteki sözün tamamlanması deyimi, sözün tasarı aşamasından uygulama aşamasına çıkması anlamına gelir. Bu sözün gerçekleşmesinin nedeni olarak da, onların sabretmelerine değiniliyor.

"Firavun'un ve kavminin yaptıklarını ve diktiklerini yıkıp yok ettik." Yani onların yaptıkları eserleri, yükselttikleri köşkleri ve binaları, kurdukları çardakları ve diktikleri üzüm vs. bağlarını yok ettik.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan tefsirinde¹ şöyle denir: İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Katade ve Muhammed b. İshak b. Beşşar -Ali b. İbrahim'in rivayet ettiğine göre² de İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s)- sözlerinden derlenmiş ortak bir rivayetlerinde şöyle demişler:

"Büyücüler iman edip de Firavun yenilmiş olarak dönünce ve kavmi ile kendisi kâfir olarak kalmakta ısrar edince Hâmân, Firavun'a, 'Halk Musa'ya iman etti. Kimlerin iman ettiklerini belirle de onları zindana at.' dedi. Firavun da, İsrailoğulları'ndan Musa'ya iman eden herkesi zindana attı. Bunun üzerine Allah onlara arka arkaya ayetler (mucizevî cezalar) gönderdi. Onları kıtlıklara ve ürünlerin eksikliğine uğrattı."

"Arkasından Allah üzerlerine tufan afeti gönderdi. Binaları ve evleri su baskınında yıkıldı. Yüksek yerlere çıkıp çadır kurmak zorunda kaldılar. Kıptîlerin evleri su baskınına uğradığı hâlde İsrailoğulları'nın evlerine bir damla bile su girmedi. Toprakları su baskını altında kaldığı için onları ekip biçemediler. Bunun üzerine Musa Peygamber'e 'Rabbine bizim için dua et de bu yağmur afetini üzerimizden kaldırsın. O takdirde sana inanacak ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte göndereceğiz.' dediler. Musa Peygamber de Rabbine dua etti ve sel afetinden kurtuldular. Fakat iman etmediler. Hâmân, Firavun'a 'Eğer İsrailoğulları'nı salıverirsen, Musa'ya yenilirsin ve saltanatın elinden gider.' dedi. O yıl tarlaları bol ürün ve çayıruları gür ot verdi. Her tarafı yeşillik

1- [Mecma'ul-Beyan, c.4, s.468]

2- [Tefsir-i Kummî, c.1, s.237]

ve bolluk kapladı. Bunun üzerine Firavun'un kavmi, 'Bu tufan bizim için bir nimet ve bolluk kaynağı imiş.' dediler."

"Ertesi yıl -Ali b. İbrahim'e göre- veya ertesi ay -öbür tefsircilere göre-¹ Allah üzerlerine bir çekirge sürüsü afeti gönderdi. Çekirgeler ekinlerini ve ağaçlarını kemirip yok ettiler. Saçlarını ve sakallarını da hi kemiriyorlardı. Elbiselerini, eşyalarını ve yiyeceklerini yiyorlar-dı. Çekirgeler İsrailoğulları'nın evlerine girmiyor, onlara hiçbir zarar vermiyorlardı. Halk bağırıp çağırmaya başladı. Bu durumdan çok rahatsız olan Firavun Musa Peygamber'e, 'Bizim için Rabbine dua et de bu çekirge sürüsünün istilasından bizi kurtarsın. O takdirde İsrailoğulları'nı salıvereceğim.' dedi. Musa da Rabbine dua etti ve cumartesiden cumartesiye yedi gün süren bu çekirge sürüsü afeti sona erdi."

"Başka bir görüşe göre:² Musa Peygamber (a.s) göğe baktı ve değneği ile doğuya ve batıya doğru işaret etti. Bunun üzerine çekirgeler geldikleri yere geri döndüler ve ortalık çekirge sürüsünden temizlenmiş oldu. Fakat Hâmân, Firavun'un İsrailoğulları'nı salıvermesine engel oldu."

"Tufan ayetinin üçüncü yılında -Ali b. İbrahim'e göre- veya üçüncü ayında -öbür tefsircilere göre-³ Allah onlara kummel afetini gönderdi. Kummel, kanatsız küçük çekirge demektir ve çekirgelerin en kötü ve pis türüdür. Bu çekirge türü onların ekinlerine saldırarak köklerini kesti, ekinlerini yok etti, bütün topraklarını bitkisiz bıraktı."

"Bir başka görüşe göre:⁴ Musa Peygamber aldığı emir üzerine Mısır köylerinden Aynuşşems adını taşıyan bir köydeki beyaz topraktan oluşmuş bir tepeye gitti. Değneği ile bu tepeye vurunca kummel sürüleri yerden kaynayıp Kıptîlerin bulunduğu yerlere dağıldılar. Kummel denen böcekler insanların elbiseleri altına girerek onları ısıyor, yemek yerken yemeklerine doluyorlardı. -Said b. Cübeyr'in bildirdiğine göre kummel, tahıl tanelerinden çıkan bir böcek türü idi.- Adamlar on cirab [eski bir ölçek] tahılı değirmene götürüyor, fakat öğüttükten sonra ellerine sadece üç kafiz [eski bir ölçek] kadar un geçiyordu. Başla-

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razî, c.5, s.261]

2- [Tefsri-i Curcanî, c.3, s.234]

3- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.111 ve Tefsir-i Kurtubî, c.7, s.271]

4- [Tefsir-i Kurtubî, c.7, s.270 ve Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razî, c.5, s.260]

rına bundan daha ağır bir belâ gelmemiştir. Bu böcekler saçlarını, gözlerini, göz kapaklarını ve kaşlarını onlardan alıyor, bir yara gibi derilerine yapışıyorlardı. Uykuları ve huzurları kaçmıştı. Ba-ğırıp çağırma-ya başladılar. Bunun üzerine Firavun Musa Peygamber'e, 'Bizim için Rabbine dua et de, bu böcek salgını afetinden bizi kurtarsın. O takdirde İsrailoğulları'nı serbest bırakacağım.' dedi. Musa Peygamber de dua etti ve cumartesiden cumartesiye yedi gün süren bu böcek salgını afeti sona erdi. Fakat onlar sözlerini tutmadılar."

"Bunun üzerine Allah onlara dördüncü yılda¹ -başka bir rivayete göre² dördüncü ayda- kurbağa afeti gönderdi. Bu hayvanlar onların yiyeceklerine ve içeceklerine giriyorlardı. Evleri barkları bunlarla dolmuştu. Açtıkları her elbisenin, her yemek kabının içinden, her yiyecekten ve içekten mutlaka bir kurbağa çıkıyordu. Çömleklerine sıçrayıp içindeki yiyecekleri bozuyorlardı. Adam yere oturunca çenesine kadar kurbağaların içinde kalıyordu. Konuşmak istiyordu, kurbağa ağzına dalıyordu. Lokmayı ağzına almak için ağzını açıyordu, lokmadan önce kurbağa ağzına kaçıyor. Bunlardan büyük sıkıntı çektiler. Bu yüzden ağlayıp sızlandılar. Bunun üzerine Musa Peygamber'e varıp durumlarından şikâyetçi oldular ve 'Bu defa tövbe edecek ve bir daha tövbelerimizi bozmayacağız. Allah'a dua et de bu kurbağa afetini ortadan kaldırsın. O zaman sana inanacak ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte göndereceğiz.' dediler. Musa Peygamber de onlardan taahhüt üstüne taahhüt aldıktan sonra Rabbine dua etti ve cumartesiden cumartesiye yedi gün süren bu kurbağa afeti son buldu. Fakat onlar yine sözlerinden cayarak kâfirliklerine döndüler."

"Beşinci yılda ise yüce Allah onlara kan afetini gönderdi. Nil nehrinin suyu kana dönüştü. Kıptîler onu kan olarak, İsrailoğulları ise su olarak görüyorlardı. İsrailoğulları'ndan biri bundan içerken su oluyor, Kıptîlerden biri ondan içerken kan oluyordu. Bir Kıptî, İsrailoğulları'ndan birine, 'Ağzına su al da ağzıma dök.' diyor, fakat İsraili ağzına aldığı suyu Kıptî'nin ağzına dökerken su kana dönüşüyordu. Firavun'un kendisi o kadar susuz kaldı ki, sonunda yaş ağaçları çiğnemeye mecbur kaldı. Fakat ağaçları çiğnediğinde çıkan ağaç suyu onun ağzında kan oluyordu. Yedi günleri böyle geçti. Bu süre içinde sadece

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razî, c.5, s.259]

2- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.111]

kan yiyor, kan içiyorlardı. -Zeyd b. Eslem'den rivayet edildiğine göre, onlara musallat olan bu kan, burun kanaması sırasında akan kandı.- Bunun üzerine Musa Peygamber'e gelerek, 'Bizim için Rabbine dua et de, bu kan afetinden kurtulalım. O zaman sana inanacak ve İsrailoğulları'nın seninle birlikte Mısır'ı terk etmelerine izin vereceğiz.' dediler. Fakat Allah bu kan afetini başlarından savınca iman etmediler ve İsrailoğulları'nı serbest bırakmadılar." [Mecma'ul-Beyan tefsirinden alınan alıntı burada son buldu.]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Kays'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Eğer bu azabı bizden savarsan, yemin ederiz ki, sana inanacağız."* ayeti hakkında, "Bu ayetteki azaptan maksat, kar yağmasıdır." dedikten sonra, "Horasan yöresi azap yöresidir." demiştir.

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin içeriği ile pek uyumuyor.

AYETLERİN MEÂLİ

138- İsrailoğulları'nı denizden karşıya geçirdik. Derken (tapmak için) putlarına yönelen bir kavme geldiler. "Ey Musa, nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap." dediler. Musa dedi ki: "Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz."

139- "Bunların içinde bulundukları tutum yok olmaya mahkumdur, işledikleri ameller de geçersizdir."

140- [Yine Musa] dedi ki: "Allah sizi âlemlere üstün kılmışken, ben size O'nun dışında bir ilâh mı arayayım?"

141- Hani sizi Firavun ailesinden kurtardık. Onlar size o-nur kırıcı kötü işkenceler yapıyorlar, erkeklerinizi öldürüp kadınlarınızı hizmetçi olarak bırakıyorlardı. Bu olaylarda Rabbinizin size yönelik büyük bir sınavı söz konusuydu.

142- Musa ile otuz geceliğine sözleştik. Buna on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin belirlediği buluşma süresi kırk geceye ulaştı. Musa, kardeşi Harun'a, "Kavmim arasında benim yerimi tut, kötülükleri düzelt, bozguncuların yolunu izleme." dedi.

143- Musa belirlediğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca, "Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım." dedi. (Allah,) "Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin." dedi. Rabbi da-ğa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da kendinden geçerek yere düştü. Ayılınca, "Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm. Ben, inananların ilkiyim." dedi.

144- (Allah) dedi ki: "Ey Musa, ben mesajlarımla ve (aracısız) konuşmamla seni insanlara seçtim. Şimdi sana verdiklerimi al ve şükredenlerden ol."

145- Bu levhalarda onun için her konuya ilişkin öğüt ve her konuda ayrıntılı açıklama yazdık. (Ve dedik ki:) "Bunlara kuvvetle sarıl ve kavmine de onların en güzeline sarılmalarını emret. Yoldan çıkmışların (fasıkların) yurdunu yakında size göstereceğim."

146- Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak düşüreceğim. Onlar, her ayeti (mucizeyi) görseler de ona inanmazlar; doğruluk yolunu görseler onu yol edinmezler, fakat eğrilik yolunu görseler onu yol edinirler. Bu, onların ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları yüzündedir.

147- Ayetlerimizi ve ahiret buluşmasını yalanlayanların amel-leri boşa gitmiştir. İşlediklerinden başka bir ceza (karşılık) mı görecekler?

148- Musa'nın kavmi, onun (Tur'a gitmesinin) ardından ziynet eşyalarından, böğürmesi olan cansız bir buzağı (heykeli yapıp onu ilâh) edindiler. Onun onlarla konuşmadığını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi? Onlar bu heykeli ilâh edinerek zalimlerden oldular.

149- Fakat başları elleri arasına düştüğünde (yaptıklarına pişman olduklarında) ve sapıtmış olduklarını gördüklerinde dediler ki: "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."

150- Musa kızgın ve üzgün olarak kavminin yanına döndüğünde, "Benim arkamdan yokluğumda ne kötü işler yapmışsınız! Yoksa Rabbinizin buyruğu hakkında acele mi ettiniz?!" dedi. Levhaları yere attı ve kardeşinin başını tutup ken-dine doğru çekti. (Kardeşi,) "Ey anam oğlu! Bu kavim, beni güçsüz düşürdüler ve neredeyse beni öldüreceklerdi. O hâlde düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle bir tutma." dedi.

151- (Musa) dedi ki: "Ey Rabbim, beni ve kardeşimi affet ve bizi rahmetinin kapsamına al; sen merhametlilerin en merhametlisisin."

152- Buzağıyı (ilâh) edinenlere yakında Rablerinden bir öfke ve dünya hayatında bir alçaklık ulaşacaktır. Biz (Allah'a) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız.

153- Çeşitli kötülükler işledikten sonra arkasından tövbe edip iman edenlere gelince şüphe yok ki, senin Rabbin o aşamadan sonra affedici ve merhametlidir.

154- Musa'nın öfkesi yatışınca, levhaları (yerden) aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkarak çekenler için hidayet ve rahmet vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde İsrailoğulları'nın Firavun ailesinin esaretinden kurtulmalarından sonraki dönemleri ile ilgili bazı hikâyelerinin anlatılmasına girişiliyor.

Bu hikâyeler ile daha önceki hikâyeler arasında amaç birliği vardır. Bu ortak amaç şudur: Dinî çağrıya muhatap olan her ümmete kâfırlık eğilimi önde olur ve aralarında Allah'a verdikleri taahhüdü bozanlar çoğunluğu oluşturur. Buna karşılık yüce Allah, müminlere keremini bol bol tahsis ederken kâfırları ağır azaba çarptırır.

Bu ayetlerde İsrailoğulları'nın denizden karşıya geçmeleri ve bu geçişten sonra Musa Peygamber'den (a.s) kendilerine tapacakları bir put yapmasını istemeleri anlatılıyor. Yine bu ayetlerde Musa Peygamber'in Rabbi ile buluşmaya gitmesinden sonra kavminin buzağı şeklinde bir puta tapmaları ve bu arada Tevrat'ın kendisine inişi gündeme getiriliyor.

138) İsrailoğulları'nı denizden karşıya geçirdik. Derken (tapmak için) putlarına yönelen bir kavme geldiler...

Ayette geçen "ya'kufûne" fiilinin kökü olan "ukuf" kelimesi, Ragıp İsfahani'nin el-Müfredat adlı eserindeki açıklamaya göre bir şeye saygıyla yönelmek, ona bağlılık göstermek anlamına gelir. İsrailoğulları'nın, *"Nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap."* şeklindeki sözleri, "Nasıl onların yapılmış ilâhları varsa" demektir.

İsrailoğulları, ataları İbrahim Peygamber'in (a.s) şeriatına bağlı idiler. Daha önce kendilerine İshak, Yakup, Yusuf gibi peygamberler gönderilmişti. Bu peygamberler tevhit dinini yaymaya çalıştılar. Bu dinde, ortağı olmayan tek Allah'a kulluk edilir. O, somut bir cisim olmaktan, şekle bürünmekten ve miktarla ölçülmekten münezzehtir.

Fakat İsrailoğulları, haklarında anlatılan hikâyelerden de anlaşılacağı gibi, maddeci bir kavimdi. Her şeyi duyu organlarıyla algılamak isterlerdi. Hayatlarında duyu organları ile algılanabilen nesneleri esas alırlar ve algılanabilen âlemin ötesine önem vermezlerdi. Bu âlemle ilgileri sembolik olmaktan öteye geçmezdi, temel ve gerçek bir nitelik taşımazdı. Uzun yıllar Mısırlı putperest Kiptîlerin esareti altında yaşamışlardı. Kavmiyet taassubu sayesinde bir dereceye kadar atalarının dinini koruyabilmişler ise de, ruhen putperest Kiptîlerin etkisi altında kalmışlardı.

Bundan dolayı -bugün ellerindeki Tevrat'tan anlaşılacağı üzere- çoğunluğu, yüce Allah'ı cisimlerden bir cisim, daha doğrusu insanı andıran bir ilâhî cevher olarak tasavvur ediyorlardı. Musa Peygamber,

Hak Teala hakkındaki gerçek bilgiyi onlara anlatmaya çalıştıkça, onlar onu, Allah hakkında vehmettikleri şekillere ve heykellere dönüştürüyorlardı. Bundan dolayı göçleri sırasında, putları etrafında toplanıp onlara tapan bir kavimle karşılaşınca, benzeri bir durumu kendileri için de hoş görerek Musa Peygamber'den (a.s) nasıl o kavmin taptıkları ilâhları varsa, kendilerine de bir ilâh yapmasını istediler.

Musa Peygamber'in (a.s) bu saçma teklif karşısında bulduğu tek çare, kıt anlayışlarının seviyesine inerek anlayabilecekleri bir dille onlara tevhit ilkesini anlatmak oldu. Bunun için putperestlik yolunun batıllığı, asılsızlığı apaçık ortadayken, Rablerinin makamı hakkında cahil oldukları için önce onları kınadı, arkasından az ileride görüleceği gibi onlara Rablerini sıfatları ile tanıttı, putla temsil edilemeyeceğini, örnekle sınırlandırılmayacağını vurguladı.

139) "Bunların içinde bulundukları tutum yok olmaya mahkumdur, işledikleri ameller de geçersizdir."

Ayette geçen "muteberrun" kelimesi, yok olmak anlamına gelen "tebar" kökünden türemiştir. Ayetteki "*içinde bulundukları tutum*" ifadesi, izledikleri yol demektir ki, bu da putlara tapmaktır. "*İşledikleri ameller*" ifadesinden maksat da, yaptıkları tapınma amaçlı hareketlerdir. Ayetin anlamı şudur: Bu putperestlerin yolu yok olucu bir yol ve amelleri de geçersizdir. Bu yüzden akli başında bir insanın bu yola eğilim göstermesi yakışıksızdır. Çünkü Allah'a kulluk etmenin amacı, bu kulluğun insanı sürekli mutluluğa ve kalıcı hayra iletmesidir.

140) [Yine Musa] dedi ki: "Allah sizi âlemlere üstün kılmışken, ben size O'nun dışında bir ilâh mı arayayım?"

Ayetteki "ebğîkum" ifadesi, "sizin için arayayım" demektir. Musa Peygamber bu sözleri ile İsrailoğulları'na Rablerini tanıtıyor, O'nun sıfatlarına dikkatlerini çekiyor. "*Size O'ndan başka bir ilâh mı arayayım?*" ifadesinde şu temel kuralı vurguluyor: Sizin için yapma ve uydurma yoluyla arayacağım her ilâh, yüce Allah'tan başka bir ilâhtır. Size düşen görev, sizi âlemlere üstün kılan rububiyet sıfatının sahibi olan rabbiniz Allah'a kulluk etmektir.

Musa Peygamber ile İsrailoğulları arasında şöyle bir konuşma gerçekleşmiş gibidir:

İsrailoğulları, "Nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap." diyorlar. Musa Peygamber onlara, "Sizin için nasıl yapma bir ilâh arayabilirim ki? Çünkü bu ilâh, rabbiniz olan Allah'ın dışında bir ilâh olur ve O'nun dışında bir ilâha yapılacak kulluk geçersizdir, boşa çıkar." diye cevap veriyor. İsrailoğulları, "O'nu görmediğimiz hâlde O'na nasıl kulluk ederiz? Görmediğimiz bir ilâhla bir ilişkimiz olamaz." diyerek putperestlerin sözlerini tekrarlar. Musa Peygamber onlara, "O'na bildiğiniz sıfatıyla kulluk edin. Bildiğiniz gibi O, apaçık ayetleri ile, hak dini ile, sizi Firavun'un zulmünden kurtarmakla sizi diğer milletlerden üstün kıldı." cevabını veriyor.

Görüldüğü gibi bu ayet, kıt beyinli zihinlere net gerçeği açıklayan inceliklerle dolu bir açıklama ve veciz bir delildir.

141) Hani sizi Firavun ailesinden kurtardık. Onlar size onur kırıcı kötü işkenceler yapıyorlardı...

Ayetteki "yesûmûnekum sûe'l-azab" ifadesi, "sizi aşağılayarak o kötü işkenceleri" anlamına gelir.

Ayetteki "yukattelûne" fiilinin kökü olan "taktîl", çok sayıda kimseyi öldürmek ve "yestahyûne" fiilinin kökü olan "istihya", daha önce söylediğimiz gibi hizmetçi olarak bırakmak anlamını taşır.

"*Bu olaylarda*" ifadesi ile, Firavun ailesinin İsrailoğulları'na yönelik sözü edilen işkencelerine işaret ediliyor.

Bu ayet, bir görüşe göre İsrailoğulları'nın ayetin indiği dönemdeki nesillerine yönelik lütuf bildirici bir hitaptır. Bu hitapta yüce Allah'ın Firavun zamanında atalarına yönelik lütufları vurgulanıyor. Fakat bu hitabın doğrudan doğruya Musa Peygamber'in ashabına yönelik şaşkınlık içerikli bir hitap olması, ayetin sözlerine daha uygun düşer. Çünkü Allah'ın onları o büyük belâdan kurtarmakla kendilerine bağışladığı yüce nimeti unutmışlardı.

İleride inceleyeceğimiz üçüncü şahıs özneli "*Onun (o buzağı heykelinin) onlarla konuşmadığını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi?*" ayeti de bunun başka bir benzeridir.

142) Musa ile otuz geceliğine sözleştik. Buna on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin belirlediği buluşma süresi kırk geceye ulaştı...

Ayette geçen "mîkat" kelimesi, vakit kelimesine yakın bir anlam taşır. Mecma'ul-Beyan'da bu konuda şu açıklama yapılıyor: "Mikat ile

vakit arasındaki farka gelince; mikat bir işin yapılması için belirlenen zaman dilimi, vakit ise bir şeyin vakti ve miktarı anlamına gelir. Bundan dolayı hac için ihrama girilecek yerlere 'hac mikatları' adı verilmiştir." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ayette görüşme randevusundan söz ediliyor. Bunun aslının otuz gece olduğu, buna on gece daha eklenerek kırk geceye çıktığı bildiriliyor. "*Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik.*" (Bakara, 51) şeklindeki açıklamada ise iki görüşme sözleşmesinin toplamı bildiriliyor. Yani Bakara Suresi'ndeki ayet, kırk gecenin görüşme randevusu sonucu ortaya çıktığını, Â'râf Suresi'ndeki ayet ise, Bakara Suresi'ndeki kırk gecenin iki görüşme randevusunun toplam süresi olduğunu gösterir.

Kısacası ayetin anlamı şudur: Yüce Allah, yakınlaşma ve konuşma için Musa'ya otuz gece vadetti. Sonra ona on gün daha vadederek Rabbi ile görüşme süresini kırk geceyle tamamladı. Musa Peygamber Tur dağında kırk gün, kırk gece kaldığı hâlde ayette sadece gecelerden söz ediliyor. Oysa vakitlerden ve zamanlardan söz edilirken normal olarak geceler değil, gündüzler ölçü olarak alınır. Bunun sebebi şudur: Çünkü bu randevunun amacı Allah'a yaklaşmak, O'na yalvarmak ve O'nu anmaktır. Bunlar ise geceleri daha iyi yapılı, geceler bunlar için gündüzlerden daha uygundur. Çünkü geceleri insanın dikkati daha derli-toplu, ruhu ünsiyet kurmaya daha yatkın olur. Bu buluşmanın bereketlerinden biri, Tevrat'ın inişidir.

Bunun benzerine şu ayetlerde işaret ediliyor: "*Ey örtüye bürünen (Resulüm)! Birazı hariç, geceleri kalk (ibadet et)... Yakında biz sana ağır bir söz indireceğiz. Şüphesiz gece ibadeti, daha sağlam ve daha doğru sözlüdür. Çünkü gündüzleri seni uzun uzun uğraştıracak işlerin vardır.*" (Müzzemmil, 1-6)

Musa Peygamber, kardeşi Harun'a, "*Kavmim arasında benim yerimi tut.*" sözünü, bu buluşmaya giderken kavminden ayrıldığında söylüyor. Bunun böyle olduğunu, "*Kavmim arasında benim yerimi tut.*" ifadesinden anlıyoruz. Çünkü birinin yerinin tutulması, ancak onun yokluğunda söz konusu olur. Musa Peygamber'in "kavmim" demesi, bunun yerine İsrailoğulları dememesinin sebebi, bu hikâye ile bu surede anlatılan diğer peygamber hikâyeleri arasında uyum olmasıdır. Bilindiği gibi o hikâyelerde Nuh, Hud, Salih ve diğer peygamberler

(üzerlerine selâm olsun) karşılardakilere "Ey kavmim" diye hitap ediyorlar. Burada da bu üslûba uyularak İsrailoğulları'ndan birkaç yerde "kavmim" diye söz ediliyor. Tâhâ Suresi'nde ise onlardan "İsrailoğulları" diye söz ediyor.

Musa Peygamber'in kardeşine yönelik, *"kötülükleri düzelt, bozguncuların yolunu izleme."* şeklideki sözleri, kötülükleri düzeltme ve bozguncuların yolunu izlememe yolunda kardeşine verdiği ikinci bir emirdir. Bilindiği gibi Harun, masum bir nebidir; günah işlemesi söz konusu olmadığı gibi, dinlerini bozanlara uyması da düşünülemez. Musa Peygamber (a.s) de kardeşinin durumunu herkesten daha iyi biliyor. O hâlde maksadı, ona küfrü ve günahı yasaklamak değil, kendisinin yokluğunda ona vekâlet edeceği günlerde kavminin işlerini yönetirken bozguncuların görüşlerine ve telkinlerine uymamasını tembih etmektir.

Bunu, *"kötülükleri düzelt"* direktifinden anlıyoruz. Çünkü bu direktiften anlaşılıyor ki, *"bozguncuların yolunu izleme."* yasaklamasından maksadı, kavmin işlerini düzeltmesi, bozguncuların beğenip tavsiye edecekleri bir tutum benimsememesidir.

Bundan anlaşılıyor ki, o günlerde İsrailoğulları arasında toplumun huzurunu bozan, Musa Peygamber'e ters çıkan, hatta ona kötülük etmek için fırsat kollayan bozguncu bir grup vardı. Bu yüzden kardeşine onların yolundan gitmemeyi tembih ediyor. Çünkü onlara uyduğu takdirde işler bozulacak, kurulan tuzaklara düşecek, İsrailoğulları arasında büyük sıkıntılara katlanılarak meydana getirilen birlik bozulacak, dağılma tehlikesine düşülecektir.

143) Musa belirlediğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca, "Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım." dedi. (Al-lah.) "Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin." dedi...

Ayette geçen "tecella" fiili "celâ" kökünden gelir görünme, ortaya çıkma anlamına gelir. Yine ayette geçen "dekken", "medkuken" anlamında kullanılmış ve un ufak edilmiş, yerle bir edilmiş demektir. "Harre" fiilinin kökü olan "hurûr", düşmek; "sa'ka", ölmek veya duyu organlarının donması ve algılama yeteneklerini yitirmeleri yolu ile bayılmak; "efâka" fiilinin kökü olan "ifâkat" ise, akıl ve duyu organlarının tekrar sağlıklı durumlarına dönmeleri demektir.

Ayetten çıkan anlam şudur: *"Musa (kendisi için) belirlediğimiz vakitte (buluşma vaktinde) gelip de Rabbi (kendi kelâmı ile) onunla konuşunca, (Musa) dedi ki: Rabbim bana kendini göster de sana bakayım."* Yani beni sana bakmaya muktedir kıl ki, sana bakıp seni göreyim. Çünkü görmek, bakmanın ve bakmak da imkânına kavuşturulmanın ve bu imkânı bulmanın sonucudur. *"(Allah) dedi ki: Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak."* Musa Peygamber'in yakınında olan ve görebildiği bir dağa işaret ediliyor. *"eğer o yerinde kalırsa, beni görecek."* Yani sen beni görmeye dayanamazsın. O hâlde şu dağa bak. Ben ona tecelli edeceğim. Eğer o yerinde kalır ve beni görmeye dayanırsa, bil ki, bana bakmaya, beni görmeye dayanabilirsin. *"Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti."* Yani onu havaya dağıttı veya onu yerinden koparıp yürüttü. *"Musa kendinden geçerek yere düştü."* Gördüğü manzaranın dehşetinden ölü veya baygın durumda yere düştü. *"Ayılınca, 'Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm...' dedi."* Yani yaptığım teklifi geri alarak sana döndüm. *"Ben, inananların ilkiyim."* Yani ben, senin görülmeceğine inananların başında gelirim. Ayetin zahiri anlamı budur.

Eğer ayette sözü edilen görme ve bakma olayını normal avamca anlayışa göre değerlendirirsek, bunu gözle görme ve bakma anlamına algılarız. Hiç şüphesiz görme olayının gerçekleşebilmesi için görülen cismin şekil ve renk bakımından benzerinin taslak hâlinde görme cihazında oluşması gerekir.

Kısacası, maddî görme olayının gerçekleşebilmesi için hem görülenin, hem de görenin maddî bir cisme ihtiyacı vardır.

Oysa Kur'ân bize yüce Allah'ın hiçbir bakımdan hiçbir şeye benzemediğini kesin bir dille öğretiyor. Yüce Allah, cisim veya cisim benzeri bir şey değildir; zaman, mekân ve yön kapsamına girmez. Ne dış dünyada ve ne zihinde hiçbir şey hiçbir bakımdan O'nun benzeri veya yaklaşığı değildir.

Açıktır ki, böylesine yüce bir varlık, bildiğimiz anlamda bir görme olayının konusu olamaz, ne dünyada ve ne ahirette hiçbir taslakla (zihnî suretle) örtüşmesi düşünülemez. Peygamberlerin efendileri olan beş ulûlâzım peygamberden biri olan Musa gibi yüce bir peygamberin bu gerçeği bilmeyeceği düşünülemez. Ayrıca onun insan gözüne bağışlanacak olağan dışı bir güç sayesinde yüce Allah'ı hareketten, za-

mandan, yönden ve mekândan, maddeden ve maddî niteliklerden münezzeh olarak görmeyi temenni edeceğini de varsayamayız. Çünkü böyle bir söz, ciddiyetten son derece uzak bir söz olur. Allah, maddî bir sebebe (meselâ göze) öyle bir güç verebilir ki, bu sebep özünü ve niteliğini kaybetmeyerek madde dışı, miktarla ve zamanla sınırlanamayan yüce bir varlıkla fonksiyonel ilişki kurabilir sözünün ne anlamı olabilir?! Bizim bildiğimiz ve maddî bir fonksiyon olan bu görme olayının maddeden hiçbir iz taşımayan bir varlıkla bağlantı kurması imkânsızdır. Buna göre eğer Musa Peygamber görme isteğinde bulunuyorsa, onun istediği görme şu bildiğimiz gözle görme değildir. Bunun gerektirdiği bir sonuç olarak yüce Allah'ın Musa'nın cevabında imkânsız olduğunu bildirdiği görme de şu gözle görme değildir. Çünkü gözle görmenin imkânsızlığı, soru ve cevap konusu olmayacak derecede apaçık bir gerçektir.

Yüce Allah, bazı ayetlerde görmekten ve ona yakın anlamdaki olaydan söz ediyor ve bunun sabit olduğunu bildiriyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O gün bazı yüzler taravetli, parlak olacaklar ve Rablerine bakacaklar."* (Kıyâmet, 22-23), *"Gönül gördüğünü yalanlamadı."* (Necm, 11), *"Kim Allah'la kavuşmayı özliyorsa, (bilsin ki,) Allah'ın (bu buluşma için) belirlediği vakit kesinlikle gelecektir."* (Ankebût, 5), *"Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? İyi bil ki onlar, Rableri ile buluşmaktan şüphededirler. İyi bil ki O, her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 54), *"Kim Rabbi ile buluşmayı özliyorsa, iyi ameller işlesin ve kulluk görevlerinde hiç kimseyi Rabbine ortak koşmasın."* (Kehf, 110)

Bunlara karşılık görmenin imkânsız olduğunu bildiren ayetler de vardır. Şu ayetler gibi: *"Sen beni asla görmeyeceksin."* (Â'râf, 143), *"Gözler O'nu görmez, O gözleri görür."* (En'âm, 103)

Acaba bazılarının söyledikleri gibi ayetlerde sözü edilen görmekten maksat, kesin bilgidir de bu bilginin kesinliğini vurgulamak için mi görme kavramı kullanılmıştır?

Hiç şüphesiz bu ayetlerde kesin olan bir bilginin varlığı kanıtlanıyor. Fakat mesele bu kesin bilginin mahiyetini belirlemektir. Çünkü biz her kesim bilgiyi görme ve buluşma gibi görmeye yakın anlam taşıyan kavramlarla tanımlamıyoruz. Nitekim geçmişte İbrahim Peygamber'in, İskender'in ve Kısra'nın yaşadığını onları görmediğimiz hâl-

de biliyoruz. Yine Londra, Şikago ve Moskova adlı şehirlerin var olduklarını kesin olarak biliyoruz, ama onları görmüş değiliz. Fakat ne kadar vurgulamalı bir ifade kullanmak istersek isteyelim bu bilgiye görme demiyoruz. Meselâ sen, "Ben İbrahim Peygamber'in, İskender'in ve Kısra'nın var olduklarını onları görmüş gibi biliyorum." dersin; fakat "Onları gördüm" veya "görüyorum" demezsin. Bunların yanı sıra "Londra'nın, Şikago'nun ve Moskova'nın var olduklarını biliyorum." dersin; ama "Bu şehirleri gördüm" veya "görüyorum" demezsin.

Bundan daha açığı temel aksiyomlar ve postulâtlarla ilgili kesin bilgimizdir ki, bunlar genelleme niteliğinde olduğu için somut ve algılanabilir şeyler değildirlere. "Bir, ikinin yarısıdır.", "Dört, çift sayıdır." ve "Tamlama, iki ayaktan oluşur." şeklindeki sözlerimiz gibi. Bunlar, bilgi diye tanımlamaları uygun olduğu hâlde asla görme diye adlandırmaları uygun olmayan kesin bilgilerdir.

Akıl ve düşünce veya vehim ürünü bütün tasdikî hükümlerde de durum aynıdır. Husulî ilimler diye adlandırdığımız zihnî bulgular da böyledir. Bunlara bilgi adını veririz, fakat onları görme kavramı ile ifade etmeyiz. Onlardan "Onları biliyoruz" diye söz ederiz; ama "Onları görüyoruz" demeyiz. Eğer onlarla ilgili olarak görme kavramını kullanırsak, onu gözlemlemek ve bulmak anlamında değil, hüküm vermek ve kabul etmek anlamında kullanırız. ["Böyle görüyorum" ifadesini, "Böyle hüküm veriyorum" anlamında kullandığımız gibi.]

Fakat bilgilerimiz arasında öyleleri var ki, onlar hakkında hiç te reddüt etmeden görme kavramını kullanırız. Meselâ, "Benim ben olduğumu görüyorum" ve "Şunu istediğimi, şundan hoşlanmadığımı, şunu sevdiğimi, şundan nefret ettiğimi, şunu arzu ettiğimi, şunu temenni ettiğimi görüyorum" deriz. Yani, "Kendimi buluyor ve doğrudan doğruya gözlemliyorum. Onunla aramda herhangi bir engel yoktur", "Algılanabilir olmadığı gibi düşünce ürünü de olmayan iç isteğimi buluyor ve gözlüyorum", "İç dünyamda hoşlanmama, sevgi, nefret, arzu ve temenni buluyorum."

Bu sözler, "Senin şunu sevdiğini ve şundan nefret ettiğini görüyorum" şeklindeki sözlerden farklıdırlar. Çünkü bu sözün anlamı, "Seni bir şekilde gördüm ki, bundan sende sevgi veya nefret olduğu sonucuna vardım" şeklindedir. Oysa insanın kendisinin bir şeyi istediği, bir şeyden hoşlanmadığı, bir şeyi sevdiği veya bir şeyden nefret ettiği

şeklinde kendini gördüğünden söz etmesine gelince; o bu sözleri ile bu hâlleri vakıa olarak kendinde bulduğunu kastediyor, yoksa birtakım deliller aracılığı ile bu sonuçlara vardığını, akıl yürütme yolu ile varlıklarına hükmettiğini söylemek istemiyor. Tersine, insan bu hâlleri dolaysız olarak ve ip ucu niteliğindeki bir aracın kanıtlanmasına başvurmaksızın kendi içinde bulmaktadır.

İnsanın, bilinenleri objektif varoluşları ile bulması şeklinde tanımlayabileceğimiz bu tür bilgiler hakkında görme kavramı yaygın olarak kullanılır. Bunlar insanın kendi kişiliği, iç güçleri, kişilik nitelikleri ve psikolojik sıfatları ile ilgili bilgilerdir. Bunlar üzerinde herhangi bir yönün, zamanın, mekânın veya kendi dışında başka bir cismanî durumun müdahalesi yoktur. Bu gerçekleri iyi kavramak ve dikkatle irdelemek gerekir.

Yüce Allah, görmekten söz ettiği her ayette bu görme ile birlikte bazı özelliklerden de söz ediyor, bu görmeye bazı nitelikler ekliyor. Bu durum bize gösteriyor ki, bu görme ile bizim de kendi aramızda görme diye adlandırdığımız bu bilgi türü kastediliyor. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? İyi bilin ki onlar, Rableri ile buluşmaktan şüphededirler. İyi bilin ki O, her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 54)

Burada ilk olarak şu gerçek vurgulanıyor: Allah, her şeyde hazır-
dır veya her şeyde görülmektedir. O herhangi bir yöne, herhangi bir mekâna veya herhangi bir şeye mahsus değildir. Tersine her şeye şahittir, her şeyi kuşatmaktadır. Eğer bir şey O'nu bulsa, O'nu her şeyin zahirinde ve batınında, kendi vicdanında ve nefsinde bulur. Eğer O'nunla bir buluşma olursa, bu nitelikte olur. Bu buluşma yön, zaman ve mekânın belirleyici olduğu cismanî bir buluşma tarzında olmaz. *"Gönül gördüğünü yalanlamadı."* [Necm, 11] ayetinde görme olayının gönle izafe edilmesinde de bu yönde bir işaret vardır. Buradaki gönülden maksat, insanın algılayan nefsidir; yoksa göğüs boşluğunun solunda asılı duran et parçası değildir.

Bunun bir başka benzeri, *"Hayır, aslında onların işledikleri günahlar kalplerini paslandırmıştır. Hayır, o gün onlarla Rableri arasında perde çekilecektir."* (Mutaîfîn, 15) ayetleridir. Bu ayet, onlar ile Allah arasında perde olan şeyin işledikleri günahların pası olduğunu kanıtlıyor. Bu pas onların kalpleri ile, yani kendileri ile Rableri arasında

girerek onları Rablerini görme şerefinden alıkoymuştur. Eğer Rablerini görebilseler onu gözleri ile değil, kalpleri ile yani kendi benlikleri ile göreceklerdir.

Yüce Allah, bazı ayetlerde gözlerle görmenin ötesindeki bir başka görme türünün varlığından söz ediyor. Şu ayetlerde buyurduğu gibi: *"Hayır, eğer kesin bilgi ile bilseniz, cehennemi kesinlikle görürsünüz. Sonra da onu yakın gözüyle göreceksiniz."* (Tekâsür, 7), *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt getirebilsin) ve kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) Bu ayetin tefsirini yedinci ciltte yapmıştık. Orada ayette geçen "melekut" kavramının nesnelerin iç yüzü demek olduğu, duyumsanabilen görünür tarafları olmadığı belirtilmişti.

Bu gerekçeler şunu ortaya koyuyor: Yüce Allah, bazı ayetlerde göz aracılığı ile gerçekleşen duygusal görmenin ötesinde başka bir görme türünün varlığını açıklıyor. Bu, insanda var olan bir şuur türüdür. İnsan bu şuur aracılığı ile duyumsama ve düşünme aracı kullanmaksızın nefsi ile bir şeyin bilincine varır. İnsanın Rabbi ile ilgili bir şuru vardır. Bu şuur düşünce ve delil kullanma yolu ile sağlanmış bir inançtan başka bir şuurdur. İnsan bu şuru doğal olarak gönlünde bulur. İnsan ile bu şuur arasına hiçbir engel girmez. İnsanı bu şuurdan gaflete düşüren tek şey, nefsi ile ve işlediği günahlarla meşgul olmasıdır. Bununla birlikte bu gaflet, görülen ve var olan bir şeyden gafil olmaktır. Yoksa bilginin bütünü ile ve kökten kaybolması söz konusu değildir. Ayetlerde asla böyle bir şey yoktur. Ayetlerde bu bilgisizlikten gaflet diye söz edilir. Gaflet, bilginin bilgi ile kaybolmasıdır, yoksa bilginin kökten yok olması değildir.

Ayetlerin açıkladığı ve aklın açık delillerle doğruladığı gerçek budur. Ehlibeyt İmamları'ndan gelen ve ileride inceleyeceğimiz rivayetler de bu gerçeği teyit etmektedir.

Ayetlerden açıkça anlaşılıyor ki, görme ve buluşma diye adlandırılan bu bilgi türü, *"O gün bazı yüzler taravetli, parlak olacaklar ve Rablerine bakacaklar."* (Kıyâmet, 22-23) ayetlerinde görüldüğü gibi, kıyamet günü salih kullar için gerçekleşir. Bu şerefe ermenin yeri orasıdır. Dünyada ise insan bedeni ile meşguldür, doğal ihtiyaçlarına dalmıştır, Rabbinin ayetleri aracılığı ile buluşma ve kesin bilgi yolunda

yürümektedir, *"Ey insanoğlu, sen Rabbine varan yolda didinip duruyorsun, sonunda O'na kavuşacaksın."* (İnşikak, 6) ayetinde vurgulandığı gibi Rabbi ile buluşmaya varan yolda didinip durmaktadır. Rabbi ile buluşmadan bu bilgiye ulaşamaz. Dönülecek son merciin, varılacak son noktanın Allah olduğunu vurgulayan başka ayetler de vardır.

Bu bilgi türü, yüce Allah'ın kendisi hakkında var olduğunu bildirdiği ve görme ve kavuşma diye adlandırdığı özel zarurî ilimdir. Bu adlandırmanın hakikat tarzında mı, yoksa mecaz tarzında olduğunun araştırması bizim için önemli değildir. Çünkü bilindiği gibi karineler maksadın bu yolda olduğunu gösteriyor. Eğer tabir hakikat nitelikli ise, bu karineler belirleyici karinelerdir. Eğer tabir mecaz nitelikli ise, karineler caydırıcı karinelerdir. Bu gerçeği böylesine orijinal bir şekilde açıklayan ilk kitap, Kur'ân'dır. Elimizdeki içerikleri ile daha önceki semavî kitaplar, Allah ile ilgili bu tür bir bilginin varlığından söz etmemektedir. Bu tür meseleleri ele alan felsefecilerin bize ulaşan incelemelerinde de bu tür bilgiye yer verilmiyor. Çünkü onlara göre huzurî bilgi, sadece bir şeyin kendisini bilmesidir. Bu bilgi türünü ilk kez İslâm bahşetmiştir. Dolayısıyla ilâhî bilgilerin netleşmesinde Kur'-ân'a çok şey borçluyuz.

Şimdi incelediğimiz ayete dönelim:

"Musa belirlediğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca, 'Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.' dedi." ifadesi, Musa Peygamber'den (a.s) gelen ve az önce açıkladığımız gibi zarurî ilim anlamı taşıyan bir görme isteğidir. Bilindiği gibi yüce Allah, Musa Peygamber'i, O'nun ayetlerini gözleyerek elde edilen bilgiyle özel olarak donattı. Sonra buna ek olarak onu peygamber seçmekle, arkasından kendisi ile konuşmakla onurlandırdı ki bu konuşma, ona işitme yolu ile Allah'a ilişkin bilgi kazandırdı. Bu ayrıcalıklar üzerine kendisine ek olarak görme yolu ile de bilgi bağışlanmasını istedi ki, bu bilgi türü, Allah'a ilişkin zarurî bilginin kemal derecesidir. Allah, isteklerin ve arzuların en hayırlı muhatabıdır.

Musa Peygamber'in (a.s) istediği, bu tür görmedir; gözle görme anlamındaki görme değildir. Musa gibi büyük bir peygamber, her türlü eksiklikten münezzeh olan Allah'ı bu şekilde görmenin imkânsız olduğunu bilmekten yücedir.

Ayetteki "*Sen beni asla görmeyeceksin.*" ifadesi, görmenin ebedî olarak gerçekleşemeyeceğini dile getiriyor. Yüce Allah, zarurî bilgi anlamına gelen ahiretteki görmenin gerçekleşeceğini açıkladığına göre bu ebedî imkânsızlık bildirimi, bunun dünyada gerçekleşmesi ile ilgilidir. İnsan, bedeninin işleri ile ve zarurî ihtiyaçlarını karşılamakla meşgul olacağı dünya hayatında var olduğu sürece onun için böyle bir görme mümkün değildir. Tam anlamı ile kendini Allah'a adamayı gerektiren böyle bir görme, beden ve eklentileri de dahil olmak üzere her şeyle bağlantıyı kesmekle mümkündür ki, bu ölüm hâlidir.

Buna göre bu ifadenin anlamı, "*Sen beni asla dünyada göremezsin ve zarurî ilimle bilemezsin. Bunun için bana kavuşman gerekir. Ancak o takdirde beni zarurî ilimle bilme muradına erebilirsin.*" şeklindedir. Bu ibaredeki "*len*" edatı, görme imkânsızlığının ebedîliğini ifade ediyor. Bu ebedilik, bu zarurî bilginin ahirette gerçekleşmesi ile çelişmez. Çünkü dünya ile sınırlı olan imkânsızlık bildirimi de, ebedilik kavramı ile ifade edilebilir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: "*Çünkü sen yeri delmeyeceksin ve boyca dağlara ermeyeceksin.*" (İsrâ, 37), "*Sen benimle birlikte olmayı katlanamayacaksın.*" (Kehf, 67)

Eğer bu ifadedeki ebedî imkânsızlık bildiriminin hem dünya ve hem de ahiret için geçerli olduğunu kabul etsek bile, "*Onların dinine uymadıkça, ne Yahudiler, ne de Hristiyanlar senden razı olmazlar.*" (Bakara, 120) ayetinde olduğu gibi, bu ebedî imkânsızlık bildiriminin, kayıtlılığı kabul etme ihtimali vardır. O hâlde, "*O gün bazı yüzler taravetli, parlak olacaklar ve Rablerine bakacaklar.*" ayeti ile buna benzer ayetler, niçin bu ayeti kayıtlandırıcı ve verdiği ebedîlik anlamını açıklayıcı olmasın?

"*Sen beni asla görmeyeceksin.*" ifadesindeki görmenin, olmayacağına ilişkin bildirimin görmeye dayanamama ve güç yetirememe anlamında olduğu yolundaki yorumunuzu, bu ifadeyi izleyen "*Ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa beni göreceksin.*" ifadesi doğrulamaktadır. Bu ifadede yüce Allah'ın kendini Musa Peygamber'e (a.s) göstermesi ile dağa tecelli etmesi arasında paralellik kuruluyor. Söylenmek istenen şudur: Benim dağa tecelli etmem, sana görünmem gibidir. Eğer bu iri yapılı ve güçlü dağ yerinde kalırsa, olduğu gibi yerinde durabilirse, senin de Rabbinin tecellisine ve görünmesine dayana bileceğin beklenebilir. Dolayısıyla "*Ama şu dağa bak, eğer o yerin-*

de kalırsa beni göreceksin" ifadesi, tecellinin imkânsızlığına delil değildir. Çünkü bu tecelli gerçekleşmiştir. Tersine bu ifade, tecellinin gerçekleşmesi durumunda Musa'nın böyle bir tecelliye dayanamayacağı, yerinde kalamayacağı, yani varlığının ortadan kalkacağı'nın kanıtı olarak sunuluyor. Nitekim dağ paramparça olarak ortadan kalkmıştı.

Bunun böyle olduğu, ayetin devamı olan *"Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da kendinden geçerek yere düştü."* ifadesinden, yani dağın parçalanıp toprak parçaları hâline gelmek suretiyle dağ olma niteliğinin kaybolmasından anlaşıyor.

"Musa da kendinden geçerek yere düştü." ifadesinden anlaşılan göre, Musa Peygamber'i bayıltarak yer düşüren faktör, gördüğü dehşetli manzara idi. Yalnız hatırlamak gerekir ki o, elindeki değneği yere atınca bu değnek iri bir yılanı dönüşerek irili-ufaklı binlerce yılanı yutmuştu. Yine o denizi yararak Firavun'un binlerce askerini bir anda suda boğmuş kişi idi. Yine o koca bir dağı bir gölgelik gibi İsrailoğulları'nın başlarının üzerine yükseltmişti. Ve bunlar gibi diğer birçok dehşet verici mucize göstermişti. Bunlar, dağın parçalanmasından daha dehşetli ve çarpıcı mucizelerdi. Ama bunların hiçbiri onu dehşete düşürmemiş, bayıltmamıştı.

Dağın parçalanması öbür mucizelerden daha kolaydı. Çünkü görünüşe göre bu olayın onun için hiçbir tehlikesi yoktu. Yüce Allah sadece işin niteliğini ona göstermek için dağı parçalamıştı.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Musa Peygamber'i baygın durumda yere düşüren faktör, bir örnek aracılığı ile istediği şeyin ne anlama geldiğinin kendisine bildirilmesi sonucu görme eşliğine gelip de görmediği ilâhî kahrın yüceliği idi. Nitekim bu ilâhî kahrı gören dağın sonu, bir an bile yerinde duramayarak acayip şekilde parçalanmak oldu. Onun ayıldıktan sonra tövbe edip Rabbine dönmesi de bunu kanıtlıyor.

"Ayılınca, 'Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm. Ben, inananların ilkiyim.' dedi." ifadesi, Musa Peygamber'in (a.s) kendine geldikten sonra yaptığı tövbe ve dönüşünü anlatıyor. Çünkü istediği şeyin yersiz olduğunu açıkça görmüştü. Allah'ın kendisine yönelik inayeti sayesinde bu isteğinin yersizliğini anlamış,

tecelliye uğrayan dağın parçalanması ile isteğinin mümkün olmadığına şahit olmuştu.

Bu yüzden önce Allah'ı, mümkün olduğunu düşündüğü şeyden tenzih ediyor. Arkasından, bu girişiminden dolayı tövbe ediyor ve tövbesinin kabul edileceğini umuyor. Tövbenin her zaman günahattan dolayı yapılması gerekmez. Daha önce dördüncü ciltte vurguladığımız gibi tövbe, herhangi bir şekilde Allah'tan uzaklaşıldığı kuşkusu üzerine O'na dönüş demektir.

Arkasından gelen "*Ben, inananların ilkiyim.*" ifadesi, bir ikrar ve şahadet ifadesidir. Yani ben senin görülemeyeceğine kavmim içinde inanan ilk kişiyim. Konunun akışından çıkan anlam budur. Fakat bu cümlelerin anlamının, "Bana verdiğin ve bilincine erdirdiğin gerçeklere kavmim içinde ilk inanan kişi benim. Onlardan önce ben sana inandığıma göre bana yakışan davranış, bir kusur işleyince sana tövbe etmektir." şeklinde olması da muhtemeldir; fakat uzak bir ihtimaldir.

144) (Allah) dedi ki: "Ey Musa, ben mesajlarımla ve (aracısız) konuşmamla seni insanlara seçtim. Şimdi sana verdiklerimi al ve şükredenlerden ol."

Ayetteki "istafeytuke" fiilinin kökü olan "istıfa" kelimesi, ayıklama yolu ile seçmek anlamına gelir. Bu yüzden "alâ" edatı ile geçişlilik kazanarak "nâs" kelimesini meful almıştır. Ayette geçen "risalât (mesajlar)"dan maksat, insanlara tebliğ etmek üzere kendisine yüklenen ilâhî emirler ve yasaklar, ilâhî bilgiler, hikmetler ve kanunlardır. Bu yükleme, bir melek aracılığı ile olabileceği gibi, araya bir melek koymaksızın yapılan bir konuşma ile de olabilir. Çünkü mesajlar, söz aracılığı ile yüklenmiş olsa da sözden başka bir şeydir. Zira söz bir şeydir, işitenin o sözden aldığı anlamlar başka bir şeydir.

Ayetteki "kelâm"dan (konuşma) maksat, yüce Allah'ın melek aracılığı söz konusu olmaksızın Musa Peygamber ile yaptığı konuşmadır. Başka bir deyişle, gizli gaybının kapısının aralayan olgudur. Bu konuşma, kesinlikle biz insanlar arasındaki gibi bir konuşma değildir. Çünkü bizim aramızdaki konuşmanın anlamı şudur: Biz önceden aramızda belirli sesleri belirli anlamlarla eşleştirip işitenin zihninin o anlamları algılamasını sağlarız. Sonra bu anlamları muhatabımıza aktarmak istediğimiz zaman havada bir dalgalanma meydana getiririz.

Bu dalgalar, bizden başlayıp işiten kişide son bularak bizim içimizdeki mesajı muhatabımızın zihnine ulaştırır.

Konuşma bu şekli ile konuşanın cisimleşmesini gerektirir ki, yüce Allah bundan münezzehtir. Sırf ses yaratmak veya bir yerde sesin sebeplerini yaratarak havayı dalgalandırmak, zihinlerde beliren anlamların yüce Allah tarafından kastedilmiş olduğunu göstermez. Bunun için sesin ötesinde Allah tarafından o anlamların kastedildiğinin bilinmesi gerekir. Nitekim içimizden biri çalma veya vurma yolu ile bir anlama delâlet eden bir ses çıkarsa, hemen o anlamı kastettiğine hükmetmeyiz. Böyle bir hükme varabilmek için meydana getirdiği seslerle o anlamı kastettiğini durumundan veya daha önceki sözlerinden çıkarmamıza yarayacak ipuçlarına sahip olmamız gerekir.

Kur'ân-ı Şerif'te bize aktarılan yüce Allah'ın Musa Peygamber (a.s) ile konuşmasında, bu konuşmanın Allah'ın sözü olduğuna veya yüce Allah'ın o sözün anlamını kastettiğine dair bir delil istemi yoktur. Musa Peygamber, Tur dağı'nın sağındaki ağaçtan gelen seslenmeyi işittiğinde, "Rabbim, bu ses senden mi geliyor? Sen bunun anlamını kastediyor musun?" diye sormadı. Tersine, bu seslenişin Allah'tan geldiği yolunda kesin bilgiye vardı. Aynı şey, konuşma aracılığı ile gerçekleşmeyen diğer vahiy türleri için de söylenebilir.

Bu açıklamalarımız kesinlikle ortaya koyuyor ki, işiten kişi ile söz ve vahiy kaynağının iradesi arasında bir bağlantı vardır ve bu bağlantı, kastedilen anlama intikal etmeyi gerektiriyor. Yoksa sırf sözlükte anlaşılır anlamı olan bir sesin Allah'tan sâdır olması, ne O'na izafe edilmesini ve ne O'nun sözü olmasını gerektirmez. Nasıl gerektirsin ki? Bütün konuşanların ağızlarından çıkan kelimeler, ses olmaları hasebiyle yüce Allah'a varıp dayanırlar, ama Allah'ın sözleri değildirler; tersine onları konuşan başkalarıdır. Yine çoğu zaman değişik cisimlerin çarpışmasından sözlükte anlamı olan sesler çıkar, ama biz bunları Allah'ın sözleri saymayız.

Kısacası yüce Allah'ın Musa Peygamber'le konuşması, Allah'ın Musa ile gayp âlemi arasında özel bir bağlantı kurması ve Musa Peygamber'in O'nun bazı yaratıklarını görmekle bu bağlantı sayesinde kastedilen anlamlara intikal etmesidir. Bu bağlantının yüce Allah tarafından dış dünyada, kulakta veya başka türlü ortaya koyduğu seslerle birlikte olmasını da reddetmeyiz. Konuşma konusu hakkında daha ön-

ce açıklama yapmıştık. İnşallah tamamlayıcı açıklamayı Şûra Suresi'nin tefsiri sırasında yapacağız.

Her ne ise, *"(Allah) dedi ki: Ey Musa, ben... seni insanlara seçtim."* ifadesi, Allah'ın bir lütuf bildirimi olduğu gibi Musa Peygamber'e (a.s) yönelik bir öğüttür. Bu öğüt ile ona Allah'ın, mesajları ve konuşması ile kendisine bağışladığı seçkin konumla yetinmesi, bunlara şükretmesi ve daha fazlasını istememesi telkin edilmektedir.

145) Bu levhalarda onun için her konuya ilişkin öğüt ve her konuda ayrıntılı açıklama yazdık...

Ayette geçen "elvah" kelimesinin tekili olan "levh" kelimesi, üzerine yazı yazılması için hazırlanan sayfa anlamına gelir. Sayfa, üzerindeki yazı ile belirip ortaya çıktığı için ona "levh" denmiştir. Çünkü bu kelimenin kökünde parlamak anlamı vardır. Meselâ şimşegın parlaması, bu kelime ile anlatılır ve "lâh'el-berku" denir.

Ayetteki "min kulli şey'in (her konuya ilişkin)" ibaresinin başındaki "min" edatı, ayetin devamının doğruladığı gibi kısmîlik anlamı taşır. Ayetteki "mev'izaten" kelimesi, bu ibarenin açıklaması niteliğindedir. Daha sonra gelen "tafsilen" kelimesinin belirtsiz olarak kullanılması, müphemlik ve kısmîlik ifade etmesi içindir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Musa'ya inen Tevrat'tan ibaret olan levhalarda Musa için her konu hakkında seçme mesajlar yazdık. Yani onun için kavminin inançta ve uygulamada ihtiyaç duyduğu her konu ile ilgili olarak öğütler ve ayrıntılı açıklamalar yazdık.

Bu ifade, Tevrat'ın insanlığın muhtaç olduğu bütün ilâhî bilgileri ve yasaları içermediğinin delilidir. Bu böyledir. Bunun böyle olduğunu şu ayet, Tevrat'tan ve İncil'den söz ettikten sonra şöyle dile getiriyor: *"Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara ege-men olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik."* (Mâide, 48) Bu ayeti daha önce tefsir etmiştik.

"Bunlara kuvvetle sarıl ve kavmine de onların en güzeline sarılmalarını emret." ifadesi, *"Bu levhalarda onun için... yazdık."* ifadesine bina edilen bir sonuç olarak ona matuftur. Buna göre ifadenin açılımı, *"Musa'ya dedik ki: Biz bu levhalarda senin için her şey hakkında yazdık. O hâlde onlara kuvvetle sarıl."* şeklindedir.

Kuvvetle sarılma deyimi, ciddiyetle ve kararlılıkla sarılma anlamına gelen kinayeli bir ifadedir. Çünkü bir işe ciddiyetle ve kararlılıkla sarılan kimse, onu elden çıkarmamak için sahip olduğu gücün hepsini kullanır. Buna göre kuvvetle sarılmak, ciddiyetle ve kararlılıkla sarılmanın gereği olduğu için ciddiyet ve kararlılıkla sarılmak, kuvvetle sarılmakla ifade edilmiştir.

"Kavmine de onların en güzeline sarılmalarını emret." ifadesindeki "ahseniha=en güzeline" kelimesinin sonundaki "ha" zamiri, daha önceki "min kulli şey'in=her konuya ilişkin" ifadesinin içeriğini oluşturan öğütler ile ayrıntılı edep ve yasalara dönmektedir. En güzeline sarılma deyimi, her işte güzel olandan ayrılmamayı, ona uymayı ve onu seçmeyi dile getiren kinayeli bir ifadedir. Çünkü işlerinde güzellik konusuna önem veren kimse, kötü ile iyiyi bir arada bulduğu zaman iyiyi seçer. Bu adam eğer iyi ile daha iyiyi bir arada bulursa, güzellik sevgisi, onu daha iyiyi seçip iyinin önüne geçirmeye zorlar. Buna göre işlerin en güzeline sarılmak, güzellik sevgisinin ve iyiliğe bağlılığın gereğidir. Bu yüzden onunla ifade ediliyor. Buna göre bu ifade, "Kavmine kötülüklerden sakınmalarını ve Tevrat'ın gösterdiği iyiliklere bağlanmalarını emret." anlamındadır. Aşağıdaki ayet, ifade özelliği bakımından bu ayetin benzeridir: *"Onlar ki, sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar akıl sahipleridir."* (Zümer, 18)

"Yoldan çıkmışların (fasıkların) yurdunu yakında size göstereceğim." ifadesinden anlaşıldığına göre burada sözü geçen fasıklardan maksat, *"kavmine de onların en güzeline sarılmalarını emret."* direktifini kabul etmeyip yan çizenlerdir. Bilindiği gibi az önce verdiğimiz anlamı ile bu direktif, her işte iyilik yoluna bağlanmayı, hakka ve doğruya uymayı içerir. Yüce Allah bu yoldan ayrılanları, bir sonraki ayette açıkladığı gibi, doğru yoldan saptırarak kötülükleri aramaya, doğruluktan eğriliğe yönelmeye sevk eder. Böylelerinin sonu hüsrana olur ve işlerinin sonu yok olmaya varır.

Buna göre bir sonraki ayetteki *"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak düşürecek."* ifadesi, *"Yoldan çıkmışların (fasıkların) yurdunu yakında size göstereceğim."* ifadesinin tefsiri gibidir. Bazılarına göre fasıkların yurdundan maksat, cehennemdir. İfade, tehdit ve sakındırma içeriklidir. Bazılarına göre bu yurttan mak-

sat, Firavun ile kavminin Mısır'daki evleri ve köşkleridir. Başka bir görüşe göre, Ad ve Semud kavimlerinin evleridir. Bir başka görüşe göre maksat, Amalıklıların ve diğerlerinin Şam'daki yurtlarıdır ki, İsrailoğulları'nın oraya girmeleri ve orayı görmeleri gerçekleşecektir. Başka bir görüşe göre İsrailoğulları'na şöyle denmek isteniyor: Yakında size fasık bir kavim gelecek ve size egemen olacaktır.

146) Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak düşüreceğim. Onlar, her ayeti (mucizeyi) görseler de ona inanmazlar...

Bu ayette yeryüzünde büyüklük taslamak, haksızlıkla kayıtlandırılıyor. Oysa yeryüzünde büyüklük taslamak, mutlaka haksız yere olur. Bu kayıtlandırma, tıpkı yeryüzünde saldırganlık yapmanın haksızlıkla kayıtlandırılması gibidir ve açıklama amaçlıdır, kısıtlama amaçlı değildir. Bu kayıtlandırma ile bu davranışın yerilmesi amaçlanıyor, büyüklüklenmenin tıpkı saldırganlık gibi haklılıktan yoksun ve çirkin bir tutum olduğu ifade ediliyor.

Bazılarına göre bu kayıt kısıtlayıcıdır ve bununla, yerilen büyüklüklenme türünün kastedildiği, yoksa Allah'ın düşmanlarına ve gururlu kimselere karşı büyüklük taslamak gibi haklı büyüklüklenme çeşidinin kastedilmediği vurgulanıyor. Bu görüşe karşı itirazımız şudur: Ayette sözü edilen büyüklük taslama, mutlak büyüklük taslama değil, yeryüzünde büyüklük taslamadır ki, o da Allah'ın kullarına egemen olup onları köleleştirmek ve esaret altına almaktan ibarettir ve bu tür büyüklük taslama ancak haksız yere olur.

"Onlar, her ayeti (mucizeyi) görseler de ona inanmazlar." ifadesi, *"büyüklük taslayanlar."* ifadesi ile bağlantılıdır ve onların özelliklerinden biri olan kâfirlikte ve yalanlamakta ısrarlı olma yolundaki tutumlarını açıklamaktadır.

"Doğruluk yolunu görseler onu yol edinmezler, fakat eğrilik yolunu görseler onu yol edinirler." ifadesinde olumlu ve olumsuz cümlelerin tüm öğeleriyle tekrarlanmış olması, onların doğruluk yoluna karşı çıkıp eğrilik yoluna uyma hususundaki şiddetli eğilimlerini ve duyarlı gözetimlerini vurgulamak içindir. Bunlar hakkında yanılma, bil-meme veya sürçme gibi bir ihtimal söz konusu değildir.

"Bu, onların ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları yüzündendir." ifadesi, onlarda gerçekleşen kötü sıfatların sebebini

açıklıyor. Yani onlar, ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları sebebiyle içinde bulundukları duruma sürüklendiler.

Bu ifadenin, *"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak düşüreceğim."* ifadesinin sebebini açıklamış olması da muhtemeldir.

147) Ayetlerimizi ve ahiret buluşmasını yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. İşlediklerinden başka bir ceza (karşılık) mı görecekler?

Anlamı açık olan bu ayetten şu sonuçlar çıkıyor:

1- Ceza, amelin kendisidir. Bu gerçeği daha önceki incelemelerimizde birkaç kere açıkladık.

2- Amellerin boşa çıkması, bir ceza türüdür. Çünkü ceza amelin karşılığıdır. Buna göre boşa giden bir amelin cezası, onu boşa çıkarmaktır. Boşa gitme, iyi yönü olan amellerle ilgili bir işlem olduğuna göre hem iyilikleri ve hem de kötülükleri olan bir kimsenin iyiliklerini boşa çıkarmanın sonucu, onun kötülükleri karşılığında kötü cezaya uğraması, iyilikleri karşılığında da onların boşa çıkarılması ile cezalandırılması, böylece sadece kötü ceza ile baş başa kalmasıdır.

Bu ayete başka bir anlam vermek de mümkündür. O da şudur: Ayetteki cezadan maksat, güzel karşılıktır ve *"İşlediklerinden başka bir ceza (karşılık) mı görecekler?"* ifadesinin anlamı da, boşa gitme sonucu iyi amelleri olmadığı için hiçbir sevap alamayacakları şeklindedir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onların yapmış olduklarına yönelip onları havada uçuşan toza dönüştürürüz."* (Furkan, 23)

İncelediğimiz ayetteki cezanın sevap anlamında olduğunun delili, bu cezanın önceki ayette sözü edilen amellerin karşılığı olmasıdır. Boşa gitmekten söz edilmesinden de anlıyoruz ki, söz konusu amellerden maksat, iyi amellerdir.

Bu açıklamamızdan bu ayeti delil göstererek yapılan şu yorumun sakatlığı da ortaya çıkıyor. Söz konusu yoruma göre eğer bir kişi, zıddı olan haram ile meşgul olmaksızın farzı terk ederse, cezalandırılmaz. Çünkü cezalandırılacak bir davranış yapmamıştır ve yüce Allah, *"İşlediklerinden başka bir ceza (karşılık) mı görecekler?"* buyuruyor.

Bu yorum sakattır. Çünkü bu ayetteki cezadan maksat sevaptır ve anlamı da, "Onların ahirette sevabı yoktur. Zira iyi bir amel getirmediler ve sevapla karşılanacak bir davranış yapmadılar." şeklindedir.

Üstelik, zıddı olan amellerle meşgul olunmasa bile, sırf ilâhî emirleri terk etmenin cezayı gerektireceği, *"Kim Allah'a ve Peygamber'e karşı gelirse, onun için cehennem ateşi vardır?"* (Cin, 23) ayeti ile bu anlamdaki başka ayetlerden çıkan kesin sonuçtur.

148) Musa'nın kavmi, onun (Tur'a gitmesinin) ardından ziynet eşyalarından, böğürmesi olan cansız bir buzağı (heykeli yapıp onu ilâh) edindiler.

Ayette geçen "huliy" kelimesi, altın gümüş gibi süslenmek için kullanılan ziynet eşyaları anlamına gelir. "Hely"nin "fuul" kipinde çoğuldur. Tıpkı "sedy"nin çoğulu olan "sudiyy" gibi. Yine ayette geçen "ıcl" kelimesi, inek yavrusu ve "huvar" kelimesi de, ineğin böğürme sesi demektir. Buzağı tanımlanırken kullanılan *"böğürmesi olan cansız"* ifadesi gösteriyor ki, söz konusu buzağı cansız bir cisimdi, fakat onlar ondan inek böğürmesi gibi bir ses duyuyorlardı.

Bu ayet ile sonrasındaki ayetlerde Musa Peygamber'in Rabbi ile buluşmaya gidişinden sonra geri dönüşünün gecikmesinden sabırsızlanan İsrailoğulları'nın buzağı heykeline tapmaları anlatılıyor. Musa Peygamber'in yokluğunu fırsat bilen Samirî adında biri, ziynet eşyalarını toplayarak altından buzağı gibi böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykeli döktü ve İsrailoğulları'na bu heykelin kendilerinin ve Musa Peygamber'in ilâhı olduğunu söyledi. Onlar da buna taparak onu ilâh edindiler. Bu hikâye, Tâhâ Suresi'nde ayrıntılı biçimde anlatılıyor. Bu surenin inceleme konumuz olan ayetlerinde bu konuda verilen bilgiler, Tâhâ Suresi'nde anlatılanlara olan ihtiyacı karşılamaz. Bu da, Tâ-hâ Suresi'nin bu sureden önce indiğini doğrular.

Her ne ise, *"Musa'nın kavmi, onun (Tur'a gitmesinin) ardından ziynet eşyalarından, böğürmesi olan cansız bir buzağı (heykeli yapıp onu ilâh) edindiler."* ifadesinin anlamı şudur: Musa Peygamber'in kavmi, onun Rabbi ile kararlaştırılan buluşmaya gidişinden sonra, dönüşünden önce -ki geri dönüşünde onlara öfkelenildiği aşağıda anlatılacaktır- bir inek yavrusunu ilâh edinerek ona taptılar. İlâh edindikleri bu buzağı, "böğürme sesi çıkaran cansız bir heykel" idi. Arkasından yüce Allah, insan aklının ilk bakışta açıkça fark edeceği bir gerçeğe hiç aldırış etmedikleri için onları kınıyor. Söz konusu gerçek şudur: Eğer o buzağı heykeli Allah olsaydı, onlarla konuşur ve onları doğru yola iletirdi. Onlara yöneltilen bu kınama, *"Onun onlarla konuşmadı-*

ğını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi?" ifadesinde dile getiriliyor.

Bu ayette buzağı heykelinin ilâhlığa ters düşen niteliklerinden sadece kendileri ile konuşamamasından ve onlara yol gösterememesinden söz ediliyor. Cisim olma, yapılmış olma, mekân, zaman ve biçim ile sınırlı olma gibi diğer ilâhlığa aykırı nitelikleri sayılmıyor. Oysa bunların hepsi ilâhlığa aykırıdır. Bunun sebebi şudur: Çünkü konuşmak ve yol göstermek, ilâh edinilen şeyde gerekli görülerek aranan sıfatların başında gelirler. Çünkü ilâha, hoşnutluğunu kazandıracak şekilde tapmak ve ona ulaşacak bir yol izlemek gerekir. Bunun da şu veya bu şekilde ilâh tarafından bildirilmesi gerekir. Onun bağlılarını herhangi bir konuşma ve anlatma türü ile kendine tapma yoluna iletmesi zorunluluğu bundan kaynaklanır. Oysa İsrailoğulları, buzağı heykelinin kendileri ile konuşamadığını ve onlara yol gösteremediğini görüyorlardı.

Üstelik İsrailoğulları, Musa Peygamber'den, yüce Allah'ın onunla konuştuğunu ve ona yol gösterdiğini, onun aracılığı ile onlarla konuştuğunu ve kendilerine yol gösterdiğini hatırlıyorlardı. Samirî adındaki kişi onların karşısına inek yavrusunun heykelini çıkardığında, *"Bu, sizin ilâhınız ve Musa'nın ilâhudur."* (Tâhâ, 88) demişlerdi. Oysa eğer inek yavrusu heykeli, Samirî'nin işaret ettiği gibi onların ve Musa'nın ilâhı olsaydı, onlarla konuşur ve kendilerine yol gösterirdi.

Kısacası eğer akıllarını kullansalardı, bu heykelin ilâh olmadığını açıkça anlayabilirlerdi. Bu yüzden bu ifadeyi, *"Onu (ilâh) edindiler ve (bu işte) zalimlerden idiler."* ifadesi izlemiştir. Sanki, "Durum bu kadar açık olduğu hâlde niçin onu ilâh edindiler?" sorusu soruluyor ve bu soruya, *"Onu (ilâh) edindiler ve (bu işte) zalimlerden idiler."* karşılığı veriliyor.

149) Fakat (yaptıkları) ellerine düştüğünde (yaptıklarına pişman olduklarında) ve sapıtmış olduklarını gördüklerinde dediler ki...

Ayette geçen "sukîta fî eydîhim" deyimini hakkında Mecma'ul-Beyan'da şu açıklama yapılıyor: "Yani, belâ ellerine düştü, belâyı elleri içindeymiş gibi buldular. Bu deyim, yaptıklarının daha önce görmedikleri kötü sonucu ile karşılaşmış pişman olanlar için kullanılır. Bu anlamda hem 'sukîta fî yedih' tabiri, hem 'uskîta fî yedih' tabiri kullanılır. Birincisi daha fasihtir. Bu deyim anlamı hakkında şöyle de

denmiştir: Yani, kendisine zarar veren şey eline düştü." (Alıntı burada sona erdi.)

Uzun tefsirlerde bu cümle hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumların büyük çoğunluğunda veya hepsinde zorlama vardır. Mecma'ul-Beyan'dan naklettiğimiz açıklama, en akla yatkın açıklamadır. Çünkü ayetin akışından anlaşıldığına göre, *"Fakat (yaptıkları) ellerine düştüğünde ve sapıtmış olduklarını gördüklerinde dediler ki..."* ifadesi ile anlatılan şudur: "İsrailoğulları yaptıklarına dönüp baktıklarında, onu bir kere daha dikkatle gözden geçirdiklerinde ve o zaman sapıtmış olduklarını gördüklerinde şöyle şöyle dediler..."

Buna göre bu cümle, daha önce farkında olmadıkları bir konuda uyanmayı, gözden kaçırmış oldukları bir gerçeği görmeyi ifade ediyor. Sanki bir işi yapıp muhatabına sunuyorlar. Muhatabları o işi reddedip kendilerine doğru atıyor. Onlar da onu elleri ile alıyorlar. İş ellerine düşünce işin sandıkları gibi olmadığını, o işte çok önemli bir noktayı ihmal ettiklerini, bu yüzden yaptıklarının boşa gittiğini görüyorlar. Yorumu nasıl yapılırsa yapılsın, bu cümle yaygın bir özdeyiş olarak kullanılıyor.

Bu ayet, yani *"Fakat (yaptıkları) ellerine düştüğünde"* diye başlayan ayet, içeriğine bakılacak olursa, kendisini izleyen sonraki ayetlerin peşinden zikredilmesi gerekirdi. Zira İsrailoğulları, Musa Peygamber'in dönüşünden sonra -Tâhâ Suresi'nde ayrıntılı biçimde açıklandığı gibi- sapıklıklarının farkına varmışlardı. Fakat yüce Allah, bu ayeti öne almıştır; çünkü bu ayette onların yaptıklarından pişman oldukları ve kayıpları karşısında hayıflanmaları anlatılıyor. Nitekim İsrailoğulları, *"Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."* şeklindeki sözleri ile bu duygularını dile getirmişlerdi. Hata zikredildikten sonra uzun bir ara verilmeden hemen pişmanlığın ve hayıflanmanın anlatılması, en uygun ifade tarzıdır. Bu yüzden birinci ayette İsrailoğulları'nın inek yavrusunu ilâh edindikleri anlatıldıktan hemen sonra bir sonraki ayette pişmanlıkları ve hayıflanmaları ifade edilmiştir.

Ayrıca bir sonraki ayetteki Musa Peygamber'in dönüşü ile ilgili açıklamanın sonunda Musa'nın kendisi ve kardeşi için yaptığı dua yer alıyor. İsrailoğulları'nın bu pişmanlık ifadeleri de dua şeklinde dile getirildiği için bu ikisi birbirinden ayrılmıştır.

150) Musa, kızgın ve üzgün olarak kavminin yanına döndüğünde...

Ayette geçen "esifen" kelimesi, şiddetli öfke ve üzüntü anlamına gelen "esef" kökünden türemiş sıfat-ı müşbihedir. "Haleftumunî" fiilinin kökü olan "hilâfet", başkasının arkasından işleri yürütmek demektir. "Aciltum" fiilinin kökü olan "acele", -Ragıp İsfahanî'nin söylediğine göre- bir şeyin normal zamanından önce istenmesi, aranması anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı, "Musa, öfkeli ve üzgün olarak kavminin yanına dönünce -öfkесinin ve üzüntüsünün sebebi, kavminin inek yavrusuna taparak sapıttıklarını dönüşü sırasında Allah'ın kendisine haber vermesi idi- onları kınayarak ve azarlayarak şöyle dedi: Benden sonra ne kötü işler yaptınız! Yoksa Rabbinizin buyruğunu zamanı gelmeden önce mi görmek istediniz?! Oysa o buyruk, sizin hayrınızı ve menfaatinizi elinde tutan Allah'ın buyruğudur. O, her şeyi hikmetinin gerektirdiği şekilde yapar. O'nun hiçbir işinde başkasının acelesi, isteği ve rızası etkili olmaz; etkili olan sadece O'nun dileğidir." şeklindedir.

Ayetten anlaşıldığına göre buradaki, "*Rabbinizin buyruğu*"ndan maksat, Musa ile kararlaştırılan buluşmanın gerekçesidir ki, o da Tevrat'ın inmesidir.

Bir başka görüşe göre, "*Yoksa Rabbinizin buyruğu hakkında acele mi ettiniz?!*" ifadesinin anlamı, "Rabbinizden size bir emir gelmeden buzağıya tapmak için acele mi ettiniz?" şeklindedir. Bir başka görüşe göre bu ifadenin anlamı, "Allah'a kulluk etmeniz karşılığında O'nun vadettiği sevabı elde etmekte acele mi ettiniz de bu sevabı elde etmeyince O'ndan başkasına tapmaya mı yöneldiniz?" şeklindedir. Başka bir görüşe göre de bu ifade, "Rabbinizin size verdiği emir konusunda acele mi ettiniz? Bu emir, Musa'ya verdiğiniz söze bağlı olarak onun dönüşünü beklemeniz yolunda idi. Buluşma süresi sona erdiği hâlde Musa'nın size dönmesi üzerine taahhüdünüzü mü değiştirdiniz?" anlamındadır. Sözün akışına en uygun yorum, yukarıda açıkladığımız yorumdur.

Kısacası, Musa Peygamber (a.s), kavmini görünce çok öfkелendi ve "*Benim arkamdan yokluğumda ne kötü işler yapmışsınız! Yoksa Rabbinizin buyruğu hakkında acele mi ettiniz?*" diyerek onları azarladı. Ayetteki soru yadırgama içeriklidir. "*Levhaları yere attı.*" Bu levhalar, Tevrat'ın sayfaları idi. "*Ve kardeşinin başını tutup kendine doğ-*

ru çekti." Saçlarından tutup başını kendine doğru çekti. Tâhâ Suresi'nde kardeşine, *"Ey Harun, onların sapıttıklarını görünce bana uyararak onlara karşı koymana ne engel oldu? Yoksa emrime karşı mı geldin?"* [Tâhâ, 92] dediği nakledilmektedir.

Harun *"dedi ki: Ey anam oğlu!"* -Harun'un Musa'ya analarını anarak hitap etmesinin, "ey kardeşim" veya "ey babam oğlu" dememesinin sebebi, onu yumuşatmak ve merhametini harekete geçirmektir.- Onlara buzağı konusunda karşı çıkıp ona tapmalarına engel olmaya çalışınca, *"Bu kavim, beni güçsüz düşürdüler ve neredeyse beni öldüreceklerdi. O hâlde"* sana karşı çıkma konusunda beni onlardan biri gibi sanarak, *"düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle bir tutma."* Tâhâ Suresi'nde nakledildiğine göre şu sözleri de söyledi: *"Ben, 'İsrailoğulları'nı birbirine düşürdün ve sözümü tutmadın.' diyeceksin diye korktum."* [Tâhâ, 94]

Gerek bu ayetin içeriğinden, gerekse Tâhâ Suresi'ndeki bu hikâyeye ilişkin ayetlerden anlaşıldığına göre Musa Peygamber, İsrailoğulları'na olduğu gibi kardeşi Harun'a da kızdı. Yalnız Harun'a kızmasının sebebi farklı idi. İsrailoğulları'na karşı koymak hususunda elinden gelen gayreti göstermediğini, faydalı olanın bu olduğunu sanarak böyle davrandığını sandı. Oysa ayrılırken ona, *"kötülükleri düzelt, bozguncuların yolunu izleme."* diye vasiyet etmişti. Vasiyeti mutlaktı, herhangi bir kaydı yoktu. Masum peygamberler arasında bu kadarlık tutum ve davranış farkı olabilir. Masumluk ilâhî hükümlerle ilgili konular hakkındadır, yoksa insandan insana farklılık gösteren tutumlar ve hayat tarzları hakkında değildir.

Ayrıca Musa Peygamber, sanki dövecekmiş gibi kardeşinin başını tutup kendine doğru çekiyor; bunu, faydalı olduğunu sanarak kendi görüşüne göre hareket ettiği ve onun emrini bir yana bıraktığı gerekçesi ile yapıyor. Musa Peygamber'in bu davranışı, mevlevî bir emre muhalefetin cezası değil, irşadî bir emirle ilgili bir edeplendirme girişimidir. Gerçi bu konuda haklı olan taraf, Harun Peygamber'dir. Nitekim olup bitenleri anlatınca Musa Peygamber, onu mazur görüyor ve kendisi ile kardeşi için, *"Rabbim, beni ve kardeşimi affet..."* diyerek dua ediyor.

"Ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekti." ifadesi hakkında başka yorumlar da yapılmıştır ki, başlıcaları şunlardır:

1- Musa Peygamber, kavminin yaptığı işi büyük bir sapıklık olarak gördüğü ve onların yaptıkları hakkında çok düşündüğü için böyle davrandı. Nitekim şiddetli şekilde öfkelenen bir kişi de kendisine bu gibi şeyleri yapar. Meselâ sakalını tutup çeker, dudaklarını ısırır. Musa Peygamber de, kardeşi Harun'u kendisi yerine koyarak ona öfkeli ve üzgün bir kişinin kendine yapacağı hareketi yapmıştır.

2- Musa Peygamber, kapıldığı öfkeyi kavmine açıklamak istedi. Çünkü küfre ve dinden dönmeye yönelmelerini çok büyük bir kötülük sayıyordu. Yaptıkları kötülüğün büyüklüğünü vurgulayıp ileride bir daha buna benzer bir iş yapmalarına engel olmak için böyle davrandı.

3- Musa Peygamber, kardeşi ile gizlice konuşabilmek ve kavmin durumunu açıklamasını istemek için onu kendine doğru çekti. Nitekim Harun, durumu anlatınca anlatılanları kabul ederek onun için dua etti.

4- Musa Peygamber, Harun'un kendisi gibi öfkeli ve üzgün olduğunu görünce onu okşamak ve öfkesini dindirmek için başından tuttu. Harun ise, Musa'nın hareketinin cahiller tarafından kendine yönelik bir küçük düşürme ve aşağılama girişimi olarak sanılmaması için kendisinin masum olduğunu açıkladı ve bunun üzerine kardeşi onun için dua etti.

Bu yorumların çoğunluğu veya hiçbiri ayetlerin anlatım tarzları ile uyuşmuyor.

Bu ayetin başındaki *"Musa kızgın ve üzgün olarak kavminin yanına döndüğünde"* ifadesi, Musa Peygamber'in kavminin dinden döndüğünü daha önce bildiğini gösteriyor. Bu böyledir. Çünkü Tâhâ Suresi'nde verilen bilgiye göre yüce Allah ona bu buluşma sırasında, *"Biz, senin arkandan kavmini sınavdan geçirdik ve Samirî onları yoldan çıkardı."* (Tâhâ, 85) buyurmuştu.

Fakat öfkesinin etkisi kavmini görünce ortaya çıktı. Bunun sonucunda onlara sert tepki göstererek Tevrat'ın sayfalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekti. Bütün bunları, Rabbi ona durumu bildirince değil de kavminin yanına döndükten sonra yaptı. Oysa Allah'ın haber vermesi, durumu bizzat görmekten daha doğrudur. Çünkü duyu organlarının algıları, doğru olabileceği gibi, yanlış da olabilir. Ama yüce Allah, sadece doğru olanı söyler.

Bunun sebebi şudur: Bilgi ile görmenin hükümleri birbirinden farklıdır. Öfke, itici ve intikam alıcı gücün coşmasıdır. İtme ve intikama konu olacak şey, sırf bilginin hâsıl olmasıyla tahakkuk bulmaz. Ama görme ve müşahade etme, öfkenin hedefi olan isyan hâlindeki şeyle birlikte olur. Böylece sözlü ve fiilî itme ve intikam alma mümkün olur. Görmenin öncesindeki bilgiden ise sadece üzüntü ve keder meydana gelir. Bunun karşıt örneği şudur: İnsan sevdiği ve görmek için can attığı birinin geldiği müjdesini alsa, bu müjde sırasındaki tepkisi sevinmek olur. Fakat sevdiği ile buluştuğu andaki tepkisinin niteliği başka olur. Yine insan tek başınayken şaşırtıcı bir durum görünce tepkisi şaşırarak olur. Fakat başkası ile birlikte böyle bir durumu görünce hem şaşırır, hem de güler. Bunun başka örnekleri de vardır.

151) (Musa) dedi ki: "Rabbim, beni ve kardeşimi affet ve bizi rahmetinin kapsamına al..."

Bu ayet, Musa Peygamber'in (a.s) duasıdır. Daha önce altıncı cildin sonlarında belirttiğimiz gibi mağfiret, günah işlendiğinde istenebileceği gibi, günah işlenmeden de istenebilir.

152) Buzağıyı (ilâh) edinenlere yakında Rablerinden bir öfke... ulaşacaktır.

Bu ayetteki "gazab" ve "zillet"in nehire (belirsiz) isim şeklinde oluşu, bunların büyüklüğüne işaret etmek içindir. Yüce Allah, yakında onlara ulaşacak ilâhî öfke ve dünya hayatı alçaklığını müphem bırakıyor, onların ne olduğunu açıklamıyor. İhtimal ki, bununla daha sonra başlarına gelen olaylara işaret edilmek istenmiştir ki, bunlar; taptıkları buzağı heykelinin yakılıp küllerinin denize atılması, Samirî'nin sürgün edilmesi ve içlerinden bir grubun öldürülmesidir. Ya da ihtimal ki, bundan maksat; yüce Allah'ın Yahudi kavmi aleyhine hükmettiği zillet, perişanlık, öldürülme, sürgün ve tutsaklık cezalarıdır. İlâhî öfkeden ahiret azabının kastedilmiş olması da muhtemeldir ki, o takdirde hem ahiret horluğuna, hem de dünya alçaklığına bir arada uğramış olurlar.

Her ne ise, ayetin sonu olan, "*Biz, (Allah'a) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız.*" ifadesi, Allah'a iftira edenlerin ilâhî öfke ve dünya perişanlığı ile cezalandırılmalarının ilâhî bir yasa gereği olduğunu gösterir. Daha önce kerelerce vurguladığımız gibi bu ayetin var-dırdığı bu sonucu, akla dayalı incelemeler de doğrulamaktadır.

153) Çeşitli kötülükler işledikten sonra arkasından tövbe edip iman edenlere gelince; şüphe yok ki Rabbin, ondan sonra affedici ve merhametlidir.

Ayette yer alan ilk "min ba'diha=arkasından" ibaresinin sonundaki zamir kötülükler ile, ikinci "min-ba'diha=ondan sonra" ibaresinin sonundaki zamir ise tövbe ile bağlantılıdır. Ayetin anlamı ise açıktır.

Bu ayet, genel kapsamlı olmakla birlikte yeri itibariyle bir önceki ayette sözü edilen buzağı heykeline tapanlardan yapılmış bir istisna niteliği taşır. Çünkü hangi günah ile ilgili olursa olsun, gerçek anlamı ile yapılan tövbenin kabul edilmesinin önünde hiçbir engel yoktur. *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe..."* (Nisâ, 17) ayetinin tefsiri sırasında bu gerçeği vurgulamıştık.

Bu ayet, bir önceki ayetle birlikte hikâyenin arasına girmiş bir ara cümle niteliğindedir. Bu ayetlerde hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltmiştir. Bunun böyle olduğunun delili, ilk ayetteki *"Biz, (Allah'a) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız."* ifadesi ile ikinci ayetteki *"(Senin) Rabbin"* ifadesidir. Ayetlerin anlatım tarzından anlaşılabileceği üzere bu ayetlerde, geçmişteki durumu şimdi yaşanıyor gibi anlatma dili kullanılmıştır. Bunun delili, *"Buzağıyı (ilâh) edinenlere yakında... ulaşacaktır."* ifadesidir.

154) Musa'nın öfkesi yatışınca, levhaları yerden aldı...

Ayetteki "yerhebûne" fiilinin kökü olan "rahbet" kelimesi, ihtiyatlı korku anlamına gelir. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre İbn Ebî Şeybe, Ahmed [b. Hanbel], Neseî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Ebu Vakıd el-Leysî'den şöyle naklederler: "Huneyn Savaşı'ndan önce Peygamberimizle (s.a.v) birlikte sefere çıkmıştık. Yolda karşımıza bir defne ağacı çıktı. Ben, 'Ey Allah'ın Resulü, kâfirlerin nasıl askı ağaçları varsa, sen de bu ağacı bizim için askı ağacı ilân et.' dedim. Kâfirler, silâhlarını bir defne ağacına asarlar ve çevresinde toplanırlar. Peygamberimiz (s.a.v) bana şu karşılığı verdi: Allahu Ekber! Bu istek, İsrailoğulları'nın Musa'ya yönelttikleri, *'Ey Musa, nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap.'* istekleri gibi-

dir. Sizler, sizden öncekilerin geleneklerini hayata geçirmek istiyorsunuz."

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde bu rivayet, başka yollardan da Abdullah b. Avf'tan nakledilmiştir. Abdullah, bu rivayeti babası aracılığıyla dedesinden nakletmiştir. Bu rivayette adamın birinin Peygamberimize bu teklifi yaptığı belirtildikten sonra, "O ağaç, silâhların asıldığı büyük bir defne ağacı idi. Bu yüzden ona Zat-ı Envat (askı) adı verilmişti. Allah dışında tapılan şeylerden biri de bu ağaçtı." denilmektedir.

el-Burhan tefsirinde, *"İsrailoğulları'nı denizden karşıya geçirdik..."* ayetinin tefsiri sırasında verilen bilgiye göre Muhammed b. Şehraşub şöyle der: "Re'sülcalut, İmam Ali'ye, 'Siz Müslümanlar, Peygamberinizin ölümü üzerinden daha otuz yıl geçmeden birbirinizin yüzlerine kılıçla saldırdınız.' dedi. İmam Ali'de ona, 'Siz Yahudiler, daha ayağınızdaki deniz suyunun ıslaklığı kurumadan Peygamberinize, *'Nasıl onların ilâhı varsa, bize de bir ilâh yap.'* dediniz.' karşılığını verdi."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Fuzayl b. Yesar'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurur: "Musa Peygamber, Rabbi ile buluşmaya giderken İsrailoğulları'na otuz gün sonra geleceğine söz vermişti. Yüce Allah, bu buluşma süresine on gün ekleyince İsrailoğulları, 'Musa, bize verdiği sözü tutmadı.' diyerek o kötü işleri yaptılar."

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Bezzaz, İbn Ebî Hatem, Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserinde- ve Beyhakî -el-Esmâ ve's-Sıfat adlı eserinde- aracılığı ile Cabir'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Yüce Allah, Musa Peygamber ile Tur dağında konuştuğunda bu konuşması, kendisine seslendiği günkü konuşmasından farklı oldu. Bunun üzerine Musa, 'Rabbim, bu konuşma, benimle daha önce yaptığın konuşmanın aynısı mıdır?' diye sordu. Allah, 'Ben seninle on bin dilin gücü ile konuştum. Bende bütün dillerin gücü ve daha güçlüsü vardır.' buyurdu."

"Musa Peygamber İsrailoğulları'nın yanına dönünce, 'Ey Musa, bize Allah'ın konuşmasını tarif et.' dediler. Musa onlara, 'O'nu anlamaya gücünüz yetmez. İşittiğiniz en tatlı gök gürültüsü sesi var ya? Allah'ın konuşması ona yakındır, ama onun aynısı değildir.' karşılığını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayetin sonunda anlamayı kolaylaştırma amaçlı bir örnek veriliyor. Bunun bir sakıncası yoktur. Ama baş tarafında belirsizlik vardır. Buradaki "on bin dilin gücü" ifadesinden maksat, birbirini destekleyen on bin dilin anlatım gücü olabilir. Çünkü insanların dillerinin anlatım gücü birbirinden farklıdır. Bu ifade ile söylenmek istenen şudur: Bu konuşma, anlatım kapasitesi ve maksadı açıklama bakımından on bin dilin bir araya gelmesinden doğacak olan ifade gücüne denktir.

Buna göre Peygamberimiz (s.a.a), "Musa ile Tur dağında konuştuğunda bu konuşması, kendisine seslendiği günkü konuşmasından farklı oldu." derken kastettiği farklılık, anlatım şekli açısından olan bir farklılıktır.

Meanî'l-Ahbar adlı eserde verilen bilgiye göre Hişam şöyle der: Bir gün ben İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanındayken Muaviye b. Vehb ile Abdülmelik b. A'yen içeri girdi. Muaviye b. Vehb, İmam'a, "Ey Peygamber'in torunu, Peygamberimizin (s.a.a) şu veya bu şekilde Allah'ı gördüğü ve müminlerin cennette şu veya bu şekilde Allah'ı görecekları yolundaki rivayetler hakkında ne dersin?" diye sordu. İmam önce gülümsedi, sonra şu cevabı verdi: "Ey Muaviye, bir adam düşün ki, yetmiş veya seksen yıl Allah'ın mülkünde yaşıyor, O'nun nimetlerini yiyor, sonra da O'nu gerektiği gibi tanımıyor. O adam için bu ne kötü bir durumdur! Ey Muaviye, Peygamberimiz (s.a.a) Allah'ı gözle görmedi. Görmek, kalple ve gözle olmak üzere iki türlü olur. Kalple görmeyi kastedenler, doğru söylediler. Gözle görmeyi kastedenler ise, yalan söylediler, Allah'ı ve Allah'ın ayetlerini inkâr ettiler. Çünkü Peygamberimiz, 'Kim Allah'ı, O'nun yaratıklarına benzetirse kâfir olur.' buyurmuştur."

"Babamın, babasına dayanarak bana söylediğine göre İmam Hüseyin b. Ali (hepsine selâm olsun) şöyle dedi: İmam Ali'ye, 'Ey Peygamberimizin kardeşı, Allah'ı gördün mü?' diye sordular. İmam Ali bu soruya, 'Ben görmediğim Allah'a kulluk etmem. O'nu gözler açık gözlemlerle göremezler; fakat kalpler iman gerçekleri ile O'nu görürler.' cevabını verdi."

"Mümin nasıl Rabbini gözle görebilir ki?! Oysa gözle görülebilen her şey yaratılmıştır ve her yaratılmış için bir yaratıcı gereklidir. O za-

man Allah'ı sonradan yaratılmış bir varlık konumuna düşürmüş olursun. Allah'ı yaratıklarına benzetenler, O'na ortak koşmuş olurlar."

"Yazıklar olsun böylelerine! Onlar, '*Gözler O'nu görmez, O gözleri görür. O latîf ve (her şeyden) haberdar olandır.*'" ayeti ile Allah'ın Musa'ya verdiği, '*Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin. Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da kendinden geçerek yere düştü.*' şeklindeki cevabı işitmediler mi? Allah'ın nurundan iğne deliğinden geçebilecek kadar ince bir ışın dağa yansıyınca dağlar parça parça olup çöktü, çukur yerler doldu ve Musa Peygamber de baygın, yani ölü olarak yere düştü. Kendine gelip de ruhu tekrar bedenine geri döndürülünce, '*Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm.*' dedi. Yani senin görülebileceğini sananların sözlerinden tövbe ettim ve gözlerin seni göremeyecekleri yolundaki seninle ilgili bilgime döndüm. '*Ben,*' senin her şeyi gördüğüne, ama görülmediğine ve en yüksek bakışa sahip olduğuna, '*inananların ilkiyim.*' dedi..."

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) bir konuşması sırasında şöyle dedi: "Musa Peygamber, yüce Allah'a hamd-u sena ettikten sonra, '*Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.*' dedi. Bu çok büyük bir istek olduğu için azarlandı ve kendisine, '*Sen beni asla görmeyeceksin.*' diye cevap verildi. Yani sen beni dünyada ölünceye kadar göremezsin, ancak ahirette görürsün. Ama eğer beni görmek istiyorsan, '*Şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de beni göreceksin.*' Bunun üzerine yüce Allah bir mucize göstererek dağa tecelli etti. Tecelli eder etmez dağ parçalanarak toz taneciklerine dönüştü ve '*Musa da kendinden geçerek yere düştü.*' (Yani öldü.) Sonra yüce Allah onu tekrar diriltip kendine getirince, '*Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm. Ben, inananların ilkiyim.*' dedi. Yani, onlardan senin görülemeyeceğine inanan ilk kişiyim, dedi." [s.262, bab: 36]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu iki rivayet, ayetin tefsiri bağlamında yaptığımız açıklamayı doğruluyor. Bu iki rivayetten çıkan sonuçlar şunlardır:

1- Musa Peygamber'in (a.s) isteği, kalple görmekle ilgili idi. Yoksa nasıl düşünülürse düşünölsün, imkânsız olan gözle görmekle ilgili değildi. Musa Peygamber'in bu apaçık gerçeği bilmemesi düşünölemez. O Musa Peygamber ki, bu buluşma için seçtiği heyetin Allah'ı görmeyi istemeleri üzerine, "*Aramızdaki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi helâk mı edeceksin?*" (Â'râf, 155) diyerek bu kimseleri beyinsizlikle nitelemişti. Öyleyken kendisi beyinsizlikten kaynaklandığını söylediği bir istekte bulunmaya nasıl yeltenebilir?

İslâm'ın ilk yıllarında bu konu hep tartışılırdı. Özellikle İmam Cafer Sadık ve İmam Muhammed Bâkır döneminden İmam Rıza'nın (hepsine selâm olsun) dönemine kadarki dilimde bu tartışmanın şiddeti doruğa ermişti. Mutezile mezhebi Allah'ın görölebileceğini kesinlikle inkâr ederken, Eş'arî mezhebi bunun ahirette gerçekleşeceğini savunuyordu. Allah'ın hem dünyada, hem de ahirette görölebileceğini savunan bir üçüncü grup daha vardı. Her iki taraf da tezlerini bu ayetle desteklemeye çalışıyorlardı. Bu tartışma sürüp gitti. Onu kesintiye uğratan faktör Eyyubîlerin, Mutezile mezhebinin bağlılarını kılıçtan geçirmeleri oldu.

Mutezile mezhebinin bağlıları tezlerini savunurken bu ayetteki "*beni asla görmeyeceksin*" ifadesi ile gözle görmeyi reddeden diğer aklî ve naklî delilleri ileri sürüyorlar, buna karşılık görmeyi mümkün sayan ayetleri ve rivayetleri tevil ediyorlardı. Eş'arîler ise, "*ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin.*" ifadesindeki benzetme ile Allah'ı görmenin ahirette mümkün olduğunu belirten bazı ayetleri ve hadisleri delil gösteriyorlardı. Buna karşılık bütün kelâm tartışmalarındaki geleneksel tutumları uyarınca bunlara muhalif açıklama içeren ayetleri ve rivayetleri tevil ediyorlardı. Kimi zaman bu tezlerini şöyle savunuyorlardı: Gözle görmeyi sadece maddî varlıklara mahsus görmenin hiçbir delili yoktur. Maddî olmayan varlıkların da gözle görülmesi mümkündür. Hem cevher, hem de araz gözle görülebilir. Bunların tek ortak özelliği mutlak anlamda varlık olmalarıdır. O hâlde ister maddî olsun, ister madde dışı olsun her varlığın gözle görülmesi mümkündür.

Her iki tarafın ileri sürdüğü bu deliller ve bunlarla aynı türden olan diğer dayanaklar ve savunmalar, günümüzde geçerliliklerini neredeyse kesin olarak kaybetmişlerdir.

Her ne ise, bu iki tarafın ortaya koydukları reddiyeler ve ısrarları anlatmak bizim için önem taşıyor. Bunları öğrenmek isteyenler, bu iki mezhebin kelâmla ilgili eserlerine ve uzun tefsir kitaplarına başvurabilirler.

Bizim görme konusunda sunduğumuz incelemeden çıkan sonuçlar ise şunlardır: Gözle görme işlemi, ister şimdi olduğu gibi gerçekleşsin, ister başka bir niteliğe kavuşsun, hacim, biçim, renk ve ışıkla bağlantılı doğal ve maddî bir işlem olması ve maddî ve tabîî araçlar aracılığı ile gerçekleştirilmesi hasebiyle ne dünyada ve ne ahirette Allah ile bağlantılı olamaz, bu imkânsızdır. Gerek akli deliller, gerekse Allah'ı görmeyi reddeden ayetler ve rivayetler, bu gerçeğin delilleridir. Yalnız akıl yürütme yolu ile elde edilen zorunlu bilgi dışında yüce Allah ile bağlantılı olan ve görme diye nitelenen özel bir zorunlu bilgi türü vardır. Allah'ı görmenin delili olarak görülen ayetlerde ve rivayetlerde kastedilen görme, budur. Söz konusu ayetlerde ve rivayetlerde birçok açık karine ile desteklenen bu bilginin gerçekleşme yeri dünya değil, ahirettir.

O incelememizden çıkan ikinci sonuca gelince; *"Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım..."* ifadesi, ispat, ret, soru ve cevap olarak gözle görme işlemine tamamen yabancıdır. Bu ayette söz konusu edilen görme işlemi, başka anlamda bir görme, rivayetlerdeki tanımlaması ile kalple görmedir.

Memun'un İmam Rıza'ya (a.s) sorduğu sorulara yer veren Uyun-ul-Ahbar adlı eserde¹ verilen bilgiye göre de İmam, bu ayetteki görme ile ilgili soruyu şöyle cevaplandırmıştır: "Musa Peygamber, Allah'ı görmeyi kendi isteği olarak değil, kavminin isteği olarak dile getirmişti. İsrailoğulları, *'Bize Allah'ı açıkça göster, demişlerdi. Zulümlerinden dolayı onları derhâl yıldırım çarptı.'* (Nisâ, 153) Daha sonra Allah kendilerini diriltince, Musa'ya bu isteklerini kendi isteği olarak dile getirmesini teklif ettiler. Musa Peygamber onlara bunun imkânsız olduğu yolunda karşılık verdi. Fakat İsrailoğulları'nın ısrarları üzerine, *'Rabbim, kendini bana göster.'* dedi. Yani kavmimin bana yönelik tekliflerine dayanarak bunu senden istiyorum."

1- [c.1, s.159]

Âdem'in cenneti hakkındaki rivayetlerde işaret ettiğimiz gibi, bu rivayetin isnat zinciri zayıftır. Üstelik Ehlibeyt İmamları'nın hadislerindeki kesin bilgilerle de bağdaşmıyor. Çünkü Ehlibeyt İmamları'nın hadisleri, özellikle İmam Ali (a.s) ile İmam Rıza'nın (a.s) hutbeleri, tecelli ve kalp görmesi hakkındaki açıklamalarla doludur. Buna göre İmam Rıza (a.s), ayette sözü edilen görmeyi soruda ve cevapta gözle görme olarak kabul etmek zorunda değildi.

Sonra tartışma üslûbu ile verilen cevap ayetle pek uyuşmuyor. Çünkü bu cevap kesinlikle ayetin zahirine aykırıdır. Ayrıca Musa Peygamber'in bilinen tavrına da aykırıdır. Çünkü eğer İsrailoğulları Musa Peygamber'den böyle bir şey istemiş olsalardı, o bu isteği reddederdi. Tıpkı, *"Ey Musa, nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap."* şeklindeki tekliflerini, *"Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz."* diyerek reddettiği gibi.

2- Bu iki rivayetten çıkan ikinci sonuca gelince; Musa Peygamber'in (a.s) anlattığımız anlamdaki görme isteğine verilen cevap dünya ile değil, ahiret ile ilgilidir. Bunun böyle olduğunun delili, ayetteki *"Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da kendinden geçerek yere düştü."* ifadesidir. Çünkü *"ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin."* ifadesinden anlıyoruz ki, dağ için farz edilen durum, Musa Peygamber için farz edilen durumun aynıdır. Yani nasıl dağ Allah'ın görünmesine dayanamıyorsa, Musa Peygamber de bu görünmeye ve tecelliye katlanamaz. Allah dağa tecelli edince onu parça parça edip ortadan kaldırdı. Eğer Musa'ya tecelli etse, onu da parça parça edip öldürürdü. O hâlde tecelli kendi başına mümkündür, ama tecelliye muhatap olanın parçalanmasını ve kendinden geçip yere yığılmasını gerektiriyor.

Bundan da anlaşılıyor ki, kendinden geçme ve ölümle birlikte olacak olan tecelliye hiçbir engel yoktur. Nitekim Ehlibeyt İmamları'ndan gelen çok sayıda rivayete göre yüce Allah cennetliklere tecelli edecek ve *"O gün bazı yüzler taravetli, parlak olacaklar ve Rablerine bacaklar."* (Kıyâmet, 22-23) ayetinde işaret edildiği üzere her cuma günü (Rablerini) ziyaret fırsatları olacaktır.

3- Bu iki rivayetten çıkan üçüncü sonuca göre, Musa Peygamber'in kendinden geçmesi baygınlık değil, ölümdü. Sonra Allah onu yeniden diriltti.

4- Bu iki rivayetten çıkan dördüncü sonuç şudur: İmam Cafer Sâdık'ın (a.s) Allah'ın tecellisinin iğne deliğinden geçecek miktardaki nurun dağa yansması ile gerçekleştiği şeklindeki sözleri, duyumsanmaz hakikatleri duyumsanır şeylere örnekendirme niteliğindedir. Yoksa ne Allah'ın nuru, duyu ile algılanabilir bir nurdur ve ne bu nur, iğne deliği gibi duyumsanır bir ölçü ile ölçülebilir. Bu nedenle aşağıda gelecek bir başka rivayette bu nur, başparmağın ucunu serçeparmağın ucuna değdirme örneği ile ifade edilmiştir. Verilen örnek ne olursa olsun maksat, tecelli eden bu nurun küçüklüğünü ve azlığını vurgulamaktır.

Her ne ise; dağa tecelli eden nur, onu parça parça etmeye yetecek ölçüde olmuştur. Allah'ın nurunun kemal hâli ise sonsuzdur ve farz edilebilecek hiçbir sonlu şeyle ölçülemez. Çünkü sonlu ile sonsuz bir-biri ile oranlanamaz.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle deniyor: Ahmed'in, Abd b. Humeyd'in, Tirmizî'nin -sahih olduğunu vurgulayarak-, İbn Cerir'in, İbn Ebî Hatem'in, İbn Adî'nin, Ebu's-Şeyh'in, Hâkim'in -sahih olduğunu vurgulayarak-, İbn Mürdeveyh'in ve Beyhakî'nin -er-Rü'yet adlı eserinde- Enes b. Malik'e dayanarak bildirdiklerine göre Peygamberimiz (s.a.v), "*Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti.*" ayetini okuyunca, iki parmağını gösterip başparmağının ucunu serçe parmağının ucuna -başka bir naklin ifadesine göre de serçe parmağının en üst boğumuna- değdirerek, "İşte böyle tecelli etti. Ardından dağ parçalandı ve Musa kendinden geçerek yere düştü." buyurdu. Başka bir nakle göre hadisin son bölümünde şu ifade yer alır: "...Ardından dağ yerin dibine geçti ve kıyamet gününe kadar derine inmeye devam ediyor."

Ben derim ki: Ehlibeyt İmamları'ndan (selâm üzerlerine olsun) gelen rivayetlere göre, dağ parçalanıp toz taneciklerine dönüştü. Bu rivayetlerin bazılarına göre denize gömüldü ve kıyamete kadar -bazılarına göre şu ana kadar- derinliklere gömülmeye devam ediyor. Bu rivayetler birbirleri ile yorumlandığı takdirde çıkan sonuca göre, dağ toz olup denize gömüldü ve artık ondan hiçbir eser görünmüyor. Hadislerdeki "Dağ yerin dibine -veya denize- gömüldü ve kıyamet gününe -veya şu ana kadar- derinliklere inmeye devam ediyor." şeklindeki sözlerin anlamı bu olmalıdır.

Yine aynı eserde şöyle deniyor: Ebu's-Şeyh'in ve İbn Mürdeveyh'in, Sabit yolu ile Enes b. Malik'e dayanarak bildirdiklerine göre Peygamber efendimiz (s.a.v), "*Rabbi dağa tecelli edince...*" ayetini okuduktan sonra baş parmağını serçe parmağının ucuna değdirerek, "Allah nurunun şu kadarını gösterdi." dedi. Hadisin ravisi olan Humeyd, hadisi Enes'ten nakleden Ebu Muhammed'e, "Bu sözlerle ne demek istiyorsun?" dedi. Ebu Muhammed, elini onun göğsüne vurarak, "Ey Humeyd, sen kimsin ve nesen?! Enes b. Malik bana Peygamberimizin sözlerini naklediyor ve sen, 'Bu sözlerle ne demek istiyorsun?' diyorsun?!"

Yine aynı eserde şöyle deniyor: Hakîm Tirmizî'nin -Nevadir'ul-Usul adlı eserinde- ve Ebu Nuaym'ın -el-Hilye adlı eserinde- İbn Abbas'a dayanarak verdikleri bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), "*Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.*" ayetini okuduktan sonra şöyle dedi: "Yüce Allah dedi ki: Ey Musa, bir canlı beni görecekt olursa, çaresi yok ölür; bir kara parçası beni görecekt olursa, çaresi yok havaya savrulur; bir su parçası beni görecekt olursa, çaresi yok dağılır. Beni ancak gözleri hiç ölmeyen ve vücutları hiç yıpranmayan cennet ehli görür."

Ben derim ki: Bu rivayet et-Tevhid adlı eserde İmam Ali'den (a.s) nakledilen rivayetin benzeridir. O rivayetin anlamının ne olduğunu açıklamıştık.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuşlar: "Musa Peygamber, '*Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.*' deyince yüce Allah, '*Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin.*' dedi. Musa o dağa çıkınca gök kapıları açıldı ve ellerinde uçlarında ışık saçan çubuklar bulunan melekler bölük bölük üzerinden geçmeye başladı. Her melek grubu üzerinden geçerken, 'Ey Musa yerinde sağlam dur, çünkü çok büyük bir şey istedin.' diyordu. Musa ayakta durmaya devam etti. Sonunda Rabbimiz tecelli ederek dağı parçaladı ve Musa da kendinden geçerek yere düştü. Allah canını geri verip de kendine gelince, '*Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm. Ben, inananların ilkiyim.*' dedi."

Yine aynı eserde Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle der: "Musa Peygamber Rabbinden O'na bakma talebinde bulununca, ondan bir yerde oturmasını istedi. Arkasından Allah'ın emri ile melekler bölük bölük gök gürültüsü ile, şimşekle, rüzgârla, yıldırımlarla üzerinden geçtiler. Her melek grubunun geçişinde dizleri titreyerek başını havaya kaldırıyor ve 'Hanginiz Rabbiniz?' diye soruyordu. Kendisine her defasında, 'O gelecek. Ey Musa çok büyük bir şey istedin.' cevabı veriliyordu."

Ben derim ki: Bu rivayet uydurmadır. Bu rivayetin içeriği Kur'-ân'ın ve sünnetin kabul edilmiş ilkelerinden hiçbirisi ile bağdaşmaz.

Besair'ud-Derecat adlı eserde Ebu Muhammed Abdullah b. Ebu Abdullah el-Farisi'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Kerrubîler, ilk yaratılanlar arasında yer alan bizim Şiîlerimizden bir kavimdir. Allah onları arşının arkasına yerleştirdi. Onların birinin nuru bütün insanlara bölüştürülse, hepsine yeter. Musa Peygamber, Allah'tan bilinen isteğini isteyince, yüce Allah'ın emri üzerine Kerrubîlerden biri dağa tecelli ederek dağı parça parça etti." [c.2, s.69, h: 2]

Ben derim ki: Bu rivayetten çıkan sonuca göre yüce Allah'ın tecelli etmesi, aracı kabul etmektedir. Tıpkı can alma, diriltme, rızık verme ve vahyetme gibi Allah'a izafe edilen diğer işlerde araçların rol alması gibi. Yüce Allah Azrail aracılığı ile can aldığı, İsrail aracılığı ile ölüleri dirilttiği, Mikâil aracılığı ile rızık dağıttığı ve Cebrail aracılığı ile vahyettiği gibi araçlarla tecelli ediyor. Bu rivayeti ileride yeri gelince açıklayacağız. Kerrubîlere gelince, Tevrat'ta onlardan söz edilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Mürdeveyh'in ve Hâkim'in -sahih olduğunu vurgulayarak- Enes'e dayanarak bildirdiklerine göre Peygamberimiz (s.a.v), ayette geçen "dekken" kelimesini uzatmaksızın "deken" şeklinde okumuştur.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da Enes'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), ayette geçen "dekken" kelimesini tenvinli olarak ve uzatarak okumuştur.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da şöyle geçer: Ebu Nuaym'ın -el-Kilye adlı eserinde- Muaviye b. Kurre aracılığıyla babasından naklen bildir-diğine göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah o

dağa tecelli edince, O'nun azametinden altı tane dağ yerlerinden sökülüp Hicaz tarafına savruldu. Bunlardan Uhud, Verkan ve Razva dağları Medine'ye, Sevr, Sübeyr ve Hira dağları Mekke'ye kondu."

Ben derim ki: Bu rivayet, İbn Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh tarafından da Enes aracılığı ile Peygamberimize (s.a.a) dayandırılarak nakledilmiştir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Taberanî'nin -el-Avsat adlı eserinde- Abbas'a dayanarak bildirdiğine göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Yüce Allah Musa'ya tecelli edince yedi tane dağ yerlerinden sökülüp savruldu. Bunların beşi Hicaz'da, ikisi Yemen'dedir. Hicaz'dakiler Uhud, Sübeyr, Hira, Sevr ve Verkan dağları, Yemen'dekiler ise Hasur ve Sayr dağlarıdır."

Ben derim ki: Dağların parçalanıp savrulması konusunda başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlerde yerlerinden sökülüp savrulan dağların sayılarındaki farklılığın yanı sıra eğer maksat, ayette geçen dağın parçalanması meselesine açıklık getirmek ise, bu açıklama ayetle örtüşmüyor. Yok, eğer maksat başka [dağlar] ise, gerçi böyle bir olayın gerçekleşmiş olması mümkündür, ama bunu ispat etmek için böylesine haber-i vahid türünden rivayetler yeterli değildir.

Şîî ve Sünnî kanallardan gelen Tevrat'ın sayfaları ile ilgili rivayetler de böyledir. Bu rivayetlerde Tevrat'ın sayfalarının zebercetten olduğu söyleniyor. Sünnî kanaldan gelen bir rivayete göre Peygamberimiz, "Musa Peygamber'e indirilen sayfalar cennet defnesindendi ve bu sayfaların boyu on iki dirsek boyu uzunluğunda idi." denmiştir. Yi-ne bu rivayetlerin birine göre, yüce Allah bu sayfaları Musa için yazarken kalemin sayfalar üzerinde kayarken çıkardığı cızırtıyı Musa Peygamber işitiyordu.

Şîî kanallı bir rivayete göre, bu sayfalar Yemen'deki bir dağda gömülüdür veya bir taş tarafından yutulmuştur ve hâlen o taşın içinde saklıdır.

Bu konuda haber-i vahid türünden başka rivayetler de vardır ki, hiçbirisi kesin karinelerle doğrulanmış değildir. Üstelik bunlara dalmak, tefsir içerikli bir incelemenin işi değildir.

Ruh'ul-Meanî adlı eserde şöyle geçer: "Hz. Ali'den (kerremellahu vecheh) [ayette geçen ve böğürme olarak anlamlandırdığımız 'huvar'

kelimesini] 'cuar' şeklinde okuduğu nakledilir. 'Cuar' ise, yüksek ses anlamına gelir." [c.9, s.63]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Ahmed, Abd b. Humeyd, Bezzaz, İbn Ebî Hatem, İbn Hibban, Taberanî, Ebu's-Şeyh ve İbn Mürdeveyh'in İbn Abbas'a dayanarak verdikleri bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), "*Levhaları yere attı.*" ifadesi hakkında şöyle buyurur: "Allah Musa'ya rahmet etsin. Gözle görmek, haber almak gibi değildir. Yüce Allah kavminin kendinden sonra yoldan çıktığını haber verdiğinde Tevrat'ın sayfalarını yere atmadı. Ama onları gözleri ile görünce elindeki sayfaları yere attı ve bunlardan bazıları kırıldı."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Ebu Hamza'ya dayanılarak verilen bilgiye göre Muhammed b. Ebu Hazma, adını vermediği bir kişiye dayanarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Yüce Allah, Musa Peygamber'e kavminin böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykelini ilâh edindiklerini haber verdiğinde Musa Peygamber, bu durumu gözleri ile görmüş gibi olmadı. Fakat kavminin durumunu gözleri ile görünce öfkesi şiddetli oldu ve elindeki levhaları yere attı." Ardından İmam şöyle buyurdu: "Çünkü gözle görmek, haber almaktan üstündür." [c.2, s. 29, h: 81]

el-Kâfî adlı eserde Süfyan b. Uyeyne aracılığıyla Süddî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurur: "Eğer bir kul kırk gün boyunca Allah'a ihlâslı bir imanla bağlılığını pekiştirirse -başka bir rivayete göre, bir kul kırk gün boyunca Allah'ı zikretmeyi en önemli meşgalesi yaparsa- Allah onu dünyadan soğutur, dünyanın derdini ve devasını görmesini sağlar, kalbine hikmeti yerleştirir ve hikmetli konuşmasını sağlar."

İmam (a.s) arkasından, "*Buzağıyı (ilâh) edinenlere yakında Rablerinden bir öfke ve dünya hayatında bir alçaklık ulaşacaktır. Biz (Allah'a) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız.*" ayetini okuduktan sonra sözlerini, "Bidat ehlini, Allah'a, Peygamber'e ve Ehlibeyt'e iftira edenleri mutlaka alçaklığa mahkum olmuş görürsün." diye bağladı. [c. 2, s.16, h: 6]

ALLAH'I KALPLE GÖRMENİN ANLAMI

Bu incelemede Allah'ı kalple görmenin anlamı konusunda Ehlibeyt İmamları'ndan gelen bazı rivayetlere yer vereceğiz.

et-Tevhid ve el-Emalî adlı eserlerde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) bir konuşmasında şöyle dedi: "Allah birdir, ama bu birlik sayı anlamında değildir. O zahirdir, ama bu zahirlik dokunulabilir değildir. O tecelli eder, ama bu tecelliye görünme eşlik etmez. O batındır, ama bu batınlık kaybolma yolu ile değildir." [et-Tevhid, s.37, h: 2]

Ben derim ki: Yüce Allah'ın sürekli olarak yaratıklarına tecelli ettiği görüşü İmam Ali ile onun soyundan gelen diğer imamların (hepsine selam olsun) sözlerinde sık sık tekrarlanmıştır. "*Allah için üçündür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır.*" (Mâide, 73) ayetinin arkasından İmam Ali'nin (a.s) tevhit konusundaki bazı seçme sözlerine yer vermiştik.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) tevhit ile ilgili bir konuşmasında şöyle dedi: "Allah birdir, sameddir. Ezelîdir, samedîdir. O'nun kendisini tutan bir gölgesi yoktur. Bütün nesneleri gölgeleri ile birlikte tutan O'dur. O meçhulü bilir, her cahil tarafından bilinir. Ne O yaratıklarındadır ve ne yaratıkları O'ndadır." [et-Tevhid, s.57, h: 15]

Ben derim ki: İmam'ın, "O, her cahil tarafından bilinir." sözünün anlamı şudur: Bütün yaratıklarda Allah'a ilişkin bilgi vardır, bu bilgi ne gaflete maruz kalır ve ne cahillik örtüsü altında kalır. Eğer bu bilgi akıl yolu ile elde edilmiş olsa, zihindeki taslağının silinmesi ile kaybolurdu. Eğer İmam, "O, her cahil tarafından bilinir." derken insanın her şeyin cahili olabileceğini, fakat Rabbinin cahili olamayacağını kastetti ise, bu yorumumuz doğrudur. Ama eğer İmam Allah'ın kendisini bilmeyen herkes tarafından aslında bilindiğini söylemek istemiş ise, bu bilginin akıl yürütme yolu ile elde edilen bilgiden başka bir bilgi olduğu daha açıktır.

İmam'ın, "O'nun kendisini tutan bir gölgesi yoktur. Bütün nesneleri gölgeleri ile birlikte tutan O'dur." sözüne gelince; gölge sözcüğü, Ehlibeyt İmamları'nın sık sık kullandıkları bir terimdir. Bir şeyin gölgesinden maksat, o şeyin varlığının sınırıdır. Bundan dolayı bu kavram Allah'a izafe edilmez, ama diğer varlıklar hakkında sabit kabul

edilir. İmam Muhammed Bâkır (a.s) bu kavramı zer âlemi ve insanların yaratılışı ile ilgili bir rivayetinde¹ şöyle açıklıyor: "Yüce Allah yaratıklarının bir kesimini cennet balçığından ve öbür kesimini de cehennem balçığından yarattı, sonra onları gölgelere gönderdi." İmam'a, "Gölgeler nedir?" diye sordular. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "Güneşteki gölgeni görmedin mi? O bir şeydir, ama aslında bir şey değildir." Buna göre nesnelerin varoluşlarına göre varoluş sınırları, varoluşlardan başkadır; ama aslında varoluşlardan başka da değildir. Çünkü nesneler, varoluş sınırları ile belirginlik kazanırlar. Eğer bu sınırlar olmasa, nesneler geçersiz olurdu." Bu terim, gölge içerikli ayetlerden alınmış olmalıdır.

el-İrşad adlı eserde ve başka eserlerde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) bir konuşmasında şöyle dedi: "Yüce Allah, herhangi bir nesneye gizli kalmayacak kadar veya herhangi bir şeyin kendisine gizli kalmayacağı derecede yücedir."

Yine İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "Gördüğüm her şeyden önce mutlaka Allah'ı gördüm."

Yine İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "Ben görmediğim rabbe kuluk etmem."

Nehc'ül-Belâğa adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) şöyle dedi: "Gözler Allah'ı, gözlerin görmesi yolu ile görmediler. Fakat kalpler onu iman gerçekleri ile gördüler."

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle dedi: İmam Cafer Sadık'a (a.s) müminlerin Allah'ı kıyamet günü görüp göremeyeceklerini sordum. Bana, "Evet, onlar O'nu kıyamet gününden önce de gördüler." dedi. "Ne zaman?" diye sordum. "Allah'ın onlara, *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* diye sorduğunda, *'Evet.'* dedikleri zaman." dedi. Bir an sustuktan sonra şöyle dedi: "Müminler O'nu kıyamet gününden önce dünyada da görürler. Sen O'nu şu anda görmüyor musun?"

1- Bu hadisi Merhum Kuleynî Usul-i Kâfi adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Muhammed el-Hanefî'ye dayandırarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir. İnşallah buna, *"Fakat daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi."* (Yunûs, 74) ayetinin tefsirinde değineceğiz. (Müellif)

"Bu sözlerini sana dayanarak başkalarına nakledeyim mi?" diye sordum. Bana şu karşılığı verdi: "Hayır, nakletme. Çünkü sen bu sözlerimi nakledersen, senin bu sözler neyi kastettiğini bilmeyen cahil biri buna karşı çıkar ve sonra bu görüşü küfürden ibaret bir benzetme sanır. Oysa kalple görmek, gözle görmek gibi değildir. Allah, benzetme yapan ve küfre sapanların anlattıklarından münezzehtir." [s.117, h: 20, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşılıyor ki, burada kastedilen görme, somut gözle görme olmadığı gibi, delil aracılığı ile elde edilen kalbî bir inanç da değildir ve yüce Allah hakkında görme kelimesinin çok kullanılmamasının, bu kullanımın yaygınlaşmasından kaçınılmasının sebebi, bu kelimenin sıradan halkın zihninde yüce Allah hakkında mümkün olmayan somut görme çağrışımı yapmasıdır. Yoksa gerçek anlamı ile görmek Allah hakkında geçerlidir. Çünkü gerçek anlamı, delile dayalı akıl yürütme yoluna başvurmaksızın bir şeyi ilmî gözlemle kavramak demektir. Hatta Allah'ın düşünce yolu ile bilinebileceğine karşı çıkan bazı rivayetler vardır ki, bunların birkaçına ileride yer vereceğiz.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Musa b. Cafer (a.s) tevhit ile ilgili bir konuşmasında şöyle dedi: "Allah ile yaratıkları arasında yaratıklarının kendileri dışında bir perde yoktur. Allah, perdelemeyen bir perde ile örtülü ve örtmeyen bir örtü ile gizlidir. O'ndan başka ilâh yoktur, büyük ve yücedir." [s.178, h: 12, Tahran basımı]

Ben derim ki: el-İlel¹ ve et-Tevhid² adlı eserlerde verilen bilgiye göre bu anlamda bir rivayet İmam Rıza'dan (a.s) da nakledilmiştir.

Bu rivayet, Allah hakkında cehalet kabul etmeyen, kaybolmaya, değişmeye ve yanılgıya maruz kalmayan bilginin meydana gelişini açıklıyor. Bu rivayet ortaya koyuyor ki, yüce Allah hiçbir şeyden saklanmaz; O'nu saklayan tek şey, o şeyin kendisidir. Başka nesnelere yönelmek, Allah'ı müşahade etmeye yönelmeyi önleyen tek faktördür. Bu rivayet, arkasından şu hükme varıyor: Bu gizleyici perde gerçek bir engel değildir. Bu perde, perdeleyemeyen bir perde ve gizleyemeyen bir örtüdür.

1- [İlel'uş-Şerayi, c.1, s.119, h: 1]

2- [et-Tevhid, s.98, h: 5, Tahran basımı]

Kısacası, yüce Allah yaratıkları tarafından görülür ve bilinir komundadır. Onlar için gizli değildir. Fakat yaratıkların kendileri ile meşgul olmaları ve özlerine yönelik olmaları, onları sürekli biçimde Allah'ı görmekte olduklarının farkında olmaktan uzaklaştırmıştır. Bilgi sürekli olarak vardır, ama bilginin varlığına ilişkin bilgi zaman zaman yok olur. Nitekim İmam Cafer Sadık (a.s), çok şüpheli olmaktan yakınan birine verdiği cevapta bu ilkeye dayanarak şöyle demiştir: "Sen hiç kaza geçirip batan bir gemiden denize düştükten sonra tek başına bir tahta parçası üzerinde dalgalarla boğuştu ve bütün kurtuluş çarelerinden ümit kestin mi?" Adam, "Evet." dedi. İmam, "O sırada kalbin bir şeye bağlandı mı?" diye sordu. Adam, "Evet." dedi. İmam, "İşte Allah, o şeydir." dedi.¹

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) şöyle dedi: "Yüce Allah, yaratıkları kendisi ile onlar arasında perde olsunlar diye yarattı." [s.34, h: 2, Tahran basımı]

el-İlel adlı eserde verilen bilgiye göre Sumalî şöyle dedi: "İmam Ali b. Hüseyin'e, 'Yüce Allah niçin yaratıkları ile kendisi arasına perde koydu?' diye sordum. Bana, 'Çünkü yüce Allah onları cahil olacak yapıda yarattı.' karşılığını verdi." [et-Tevhid, s.98, h: 5, Tahran basımı]

Ben derim ki: Yukarıda naklettiğimiz et-Tevhid adlı eserde yer alan rivayet ortaya koyuyor ki, yaratıkların cahil olacak yapıda yaratılmaları demek, onların kendileri ile meşgul olacak karakterde yaratılmış olmaları demektir.

el-Mehasin adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle dedi: "Yüce Allah, kendinden başka hiçbir şey yokken vardı. O, hiç karanlık içermeyen bir nur, hiç yalan içermeyen bir doğru, hiç cahillik içermeyen bir âlim, hiç ölüm içermeyen bir diri idi. Bugün de öyledir. Sonsuza kadar da hep öyle olacaktır." [s.242, h: 128]

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) bir hadisinde şöyle demiştir: "Peygamberimiz (s.a.a) Rabbine baktığı zaman Allah onu perdelerin nuru gibi bir nur ile sarar ve böylece perdelerin içindekiler onun için aşikâr olurdu." [s.113, h: 13]

1- Hadiste, İmam'ın bizzat söylediği kelimeler değil de, sözlerin içeriği aktarılmıştır. (Müellif)

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Muhammed b. Fuzayl şöyle dedi: İmam Rıza'ya, "Peygamberimiz (s.a.a) yüce Allah'ı gördü mü?" diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi: "Evet, onu kalbi ile gördü. *'Kalbi, gördüğünü yalanlamadı...'*" ayetini duymadın mı? O Allah'ı gözü ile değil, kalbi ile gördü." [s.116, h: 17]

Yine aynı eserde Samoğulları'nın azatlısı Abdula'lâ'ya dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bir konuşmasında şöyle dedi: "Allah'ı perde, şekil veya örnek aracılığı ile bildiğini iddia eden kimse müşriktir. Çünkü perde, şekil ve örnek Allah'tan başka şeylerdir. O birdir ve birliği ifade edilmelidir. O'nu başka bir şey aracılığı ile bildiğini sanan kişi, O'nun birliğini nasıl ifade etmiş sayılabilir? Allah'ı sadece Allah aracılığı ile bilen kişi, O'nu bilmiş olur. O'nu kendi aracılığı ile bilmeyen, O'nu bilmiş değildir; başkasını bilmiştir. Yaratıcı ile yaratık arasında hiçbir şey yoktur. Allah, bütün nesnelerin yaratıcısıdır; ama onları bir nesneden yaratmamıştır."

"O, isimleri ile anılır; fakat isimlerinden başkadır, isimleri de O'ndan başkadır. Çünkü nitelenen, niteleyenden başkadır. Bilmediği bir şeye inandığını sanan kimse, bilgiden sapmıştır. Yaratık, herhangi bir şeyi ancak Allah aracılığı ile idrak eder. Allah'ı bilmek de, ancak Allah aracılığı ile mümkündür. Bununla birlikte Allah yaratıklarının dışında, yaratıkları da Allah'ın dışındadır." [s.142, h: 7]

Ben derim ki: Bu rivayet bize şunu açıklıyor: Herhangi bir nesneyi idrak edebilen her yaratıkta Allah ile ilgili bilgi vardır. Bu bilgi, deliller ve belirtiler aracılığı ile elde edilen fîkrî bilgiden başkadır. Delile dayalı bilgi ile yetinmekte Allah'ı bilmeme ve gizli şirk tehlikesi vardır.

Yukarıdaki rivayetin ilkeleri ışığında bunu şöyle açıklayabiliriz: Herhangi bir nesne ile ilgili bilgi, ona yönelik idrakten ibarettir. Bilginin gerçek anlamda ilişkilendiği şey, idrak alanına giren şeydir, başkası değildir. Eğer biz bir nesneyi bu nesnenin bilinmesine aracı olan bir nesne vasıtası ile bildiğimizi farz edersek, idrakimizin ilişki kurduğu şey, söz konusu aracıdır, yoksa aracıyı içeren alan değildir. Böyle olduğu hâlde eğer aracıyı bilmek, aracıyı içeren alanı bilmek ise, o aracının bir bakıma aracıyı içeren alan olması gerekir ki bunların birini

bilmek, aynen öbürünü bilmek olsun ve bir bakıma bu o iken, bir bakıma o olmasın. Çünkü ancak bu durumda o, iki nesneyi birbirine bağlayan bir aracı olur. Meselâ bizim zihnimizde canlandırdığımız dışarıdaki Zeyd adlı kişi, dışarıdaki adamın aynısıdır. Eğer başkası olsaydı, biz onu değil, başkasını zihnimizde canlandırmış olurduk. O zaman da bütün bilgilerimiz bilinmeyenlere dönüşürdü.

Yaratıcı ile yaratık arasında ilişki kuracak bir aracı olamayacağına göre, yüce Allah'ı kendinden başka bir şey aracılığı ile bilmek mümkün değildir. Eğer Allah bir şey aracılığı ile bilinse, o şey aynen Allah'ın kendisi olur. Eğer Allah kendisi ile bilinemez ise, başka bir şey aracılığı ile asla bilinemez. Allah'ın herhangi bir tasavvur, tasdik gibi veya dış belirti ile bilinebileceği iddiası, gizli şırtır. Çünkü böyle bir iddia, Yaratıcı ile yaratık arasında her ikisi dışında bir aracının varlığını ileri sürmek olur. Niteliği bu olan bir varlık ise, varoluşu için Allah'a ihtiyaç duymaz, Allah'ın benzeri ve ortağı olur. Buna göre eğer Allah bilinecekse, zatı ile bilinir. Eğer zatı ile bilinmezse, başka bir şey aracılığı ile asla bilinemez. Fakat Allah bilinen olduğuna göre, zatı ile biliniyor. Yani O'nun yüce zatı ve bilinirliği aynı şeydir. Bu yüzden O'nun meçhul olması imkânsızdır. Çünkü O'nun zatının sübutu, bilinirliğinin sübutunun aynısıdır.

Yüce Allah'ın bilinir olduğunun açıklamasına gelince; yaratılmış varlıkların hiçbirisi, hiçbir şekilde, ne dış âlemde ve ne zihinde, O'ndan bağımsız değildir. Söz konusu yaratığın varlığı, kendi tarafından hiçbir şekilde bağımsızlığa imkân tanımayan bir bağlantı ve bir bağ niteliğindedir. Buna göre bir yaratığın bilgisi, herhangi bir nesne ile bağlantı kurduğu zaman, yani bilinen nesne o yaratığın bilgi alanına düştüğü zaman, bu bilgi, ancak o nesnenin varlığına dayanak olan bir yaratıcı ile birlikte gerçekleşebilir. Aksi hâlde o yaratık, yaratıcıdan bağımsız bir niteliğe sahip olmuş olur. Buna göre bilen kişi, bildiği şeyi bulmadan önce Allah'ı bulmuş olur. Bilen kişi, yaratık olması hasebi ile bilgisinde bağımsız değildir, varlığını ayakta tutan Allah'a bağımlıdır. Eğer bilgisinde Allah'tan bağımsız olsaydı, Allah'a muhtaç olmaktan bağımsız olurdu, O'nun yaratığı olmazdı.

Başka bir deyişle; bilinen bir nesne bilinen olma konusunda nasıl Allah'a muhtaç ise, bilen kişi de bilen olması konusunda Allah'a öyle muhtaçtır. Yani bilgi, bilinen zatın bağımsızlığına taalluk eder. Yani

ilk aşamada bilinen Allah'tır, ikinci aşamada ise O'nun aracılığı ile bilinen nesne biliniyor. Tıpkı bunun gibi, ilk aşamada bilen Allah'tır, ikinci aşamada ise O'nun aracılığı ile bilen nesne bilgi sahibi olabilir. Bu gerçeği iyi anlamak ve şu ayetle onu izleyen İmam Ali'nin (a.s) sözünü iyi irdelemek gerekir: *"Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."* (Bakara, 255), "Gördüğüm her şeyden önce mutlaka Allah'ı gördüm."

Açıkça görülüyor ki, Allah bilinendir. Çünkü herhangi bir bilinen şey ile ilgili bilginin dış âlemden gerçeklik kazanabilmesi için önce Allah'ın bilinmesi gerekir. Bunun böyle olması zorunludur.

İmam'ın (a.s), "Allah'ı perde, şekil veya örnek aracılığı ile bildiğini iddia eden kimse müşriktir." sözüne gelince; muhtemelen bu sözdeki perdeden maksat, yüce Allah ile Allah'ı bilmeye çalışan kişi arasına girdiği farz edilen şeydir. Şekilden maksat ise ışık, renk, miktar gibi somut nitelikler eşliğinde zihinde oluşan taslaktır. Örnekten maksat da, akılda oluşan soyut anlamlardır. Yahut şekil demekle somut şekil, örnek demekle hayalde canlandırılan taslak kastedilmiş olabilir. Ya da şekil kavramı ile tasavvur ve örnek kavramı ile tasdik kastedilmiş olabilir. Bu yorumların hangisi geçerli olursa olsun, düşünce ürünü bilgiler bu kategoriye girer. Düşünce ürünü bilginin, Allah'ı kavrayan bir ilim türü olamayacağı hakkındaki rivayetlerin sayısı bir hayli çoktur.

Az önce söylediğimiz gibi Allah'ı bu şekilde bilmenin şirk olmasının sebebi, ne yaratıcı ve ne yaratık olan üçüncü bir unsuru ortaya çıkarması ve bu unsurun bir bakımdan Allah'a ortak ve diğer bakımdan ona zıt olmasıdır. Bundan dolayı İmam (a.s) sözlerine, "O birdir ve birliği ifade edilmelidir." diye devam ediyor. Yani hiçbir şey, hiçbir bakımdan O'na zatında ortak değildir ki bu ortaklık, O'nun başka bir şeyle birleşmesini ve birliğinin ortadan kalkmasını gerektirsin. Nitekim zihinsel taslak, dış âlemdaki bilinen ile anlam ve mahiyet bakımından ortak oluyor; ama bilinen ile varlığında ayrılıyor ve böylece bilinen şey, mahiyet ve varlıktan birleşmiş bir şey oluyor.

"Allah'ı başka bir şey aracılığı ile bildiğini sanan kişi, O'nun birliğini nasıl ifade etmiş sayılabilir?" Yani, O'na bir ortak ürettiği ve zatı bakımından başka bir şey ile birleştiğini kabul ettiği hâlde nasıl O'nu bir kabul etmiş sayılabilir?! "Allah'ı sadece Allah aracılığı ile bilen kişi, O'nu bilmiş olur." Yani, Allah'ı aracısız olarak zatının kendisi ile

bilen kişi. "O'nu kendi aracılığı ile bilmeyen, O'nu bilmiş değildir, başkasını bilmiştir. Çünkü yaratıcı ile yaratık arasında hiçbir şey yoktur." Yani bu ikisini birbirine bağlayan, onlar dışında bir şey yoktur. "Allah, bütün nesnelerin yaratıcısıdır; ama onları bir nesneden yaratmamıştır." Yani ikisini birbirine bağlayan, yaratıcıyı yaratığa ve yarattığı yaratıcıya ulaştıran bir üçüncü unsur yoktur. Nitekim eser veren insan ile eserini birbirine bağlayan unsur, eser veren insanın zihnindeki örnek ile elindeki dış dünyadan sağladığı hammadDEDİR.

"O, isimleri ile anılır; fakat isimlerinden başkadır." ifadesi, gizli bir itiraza verilmiş cevap niteliğindedir. Bu itiraz, "Bizler, Allah'ı ancak O'nun cemalini ve celâlini anlatan isimleri ile bilebiliriz." şeklinde ifade edilebilir. İmam bu itirazı şöyle cevaplandırıyor: "Allah'ı birtakım isimlerle isimlendirmek, isimlerin O'ndan başka şeyler olmasını gerektirir. Çünkü eğer isimler O'ndan başka şeyler olmasaydı, O'nu isimleri ile bilmek, başka bir şeyi bilmek değil, O'nun kendisini bilmek olurdu." Sonra bu gerçeği vurgulamak amacı ile isimlerin nitelenen ve zatın nitelenen olduğunu belirtiyor ve "Çünkü nitelenen, nitelenden başkadır." diyor.

Eğer bu itirazın sahibi geri dönüp, "Bizler bilmediğimiz şeye inanıyoruz. Böyle bir şeyi kendisi ile bilmemiz mümkün değildir, O'nu ancak bir tür mecazî anlamda bilebiliriz. Ayetleri, belirtileri bilmemiz gibi." derse, ona şöyle denir: "Bilmediği bir şeye inandığını sanan kimse, bilginden sapmıştır.", ne dediğini bilmiyor. Çünkü o, bir şeyi kesinlikle idrak ediyor, bunu inkâr edemez. Oysa, "Yaratık, herhangi bir şeyi ancak Allah aracılığı ile idrak eder."

Buna göre o kişi, Allah'ı biliyor. Yoksa O'nun aracılığı ile herhangi bir şeyi bilemez, ona eremezdi. "Allah'ı bilmek de, ancak Allah aracılığı ile mümkündür." Çünkü yaratıcı ile yaratık arasında bağ kuran başka bir şey yoktur. "Bununla birlikte Allah yaratıklarının dışında, yaratıklar da Allah'ın dışındadır."

Bu rivayetlerden çıkan sonuç şudur: Yüce Allah'ı bilmek, idrak ve şuur sahibi her yaratık için zorunludur. Fakat bu yaratıkların çoğu bu bilginin farkında değildir, bu konuda yanılgı içindedir. Allah'ı bilen kişi, O'nu kendisi ile bilir ve hem O'nu, hem de her şeyi O'nun aracılığı ile bildiğini de bilir. Bu açıklamaların bazıları hakkında başka rivayetler de vardır.

Bilmek gerekir ki, Ehlibeyt İmamları yolu ile gelen bu konudaki rivayetler o kadar çoktur ki, onları nakletmeye hem yerimiz yetmez, hem de buna gerek yoktur.

Yine bilmek gerekir ki, biz Allah'ı görme ile ilgili bir felsefî incelemeye girişmedik. Çünkü ele aldığımız rivayetlerin çoğunluğu felsefî analizler içermektedir. Bu yüzden ayrı bir felsefî analiz yapmaya ihtiyac duymadık.

A'râf Sûresi / 155-160	377
------------------------------	-----

AYETLERİN MEÂLİ

155- Musa, belirlediğimiz buluşma için kavminden yetmiş kişi seçti. Onları o (korkunç) sarsıntı yakalayınca Musa dedi ki: "Rabbim, eğer dileseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin. Aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı bizi yok edecek misin?! Bu, senin sınavından başka bir şey değildir. Bu sınav aracılığı ile dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velimizsin. O hâlde bizi affet, bize merhamet et; sen affedenlerin en hayırlısıdır."

156- "Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz; biz sana yöneldik." (Allah) dedi ki: "Azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır. Onu kötülüklerden sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."

157- "Onlar, adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar. O, onlara iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar, temiz şeyleri helâl eder, murdar şeyleri haram kılar, ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldırır. Ona inananlar, onu destekleyenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'-ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır."

158- De ki: "Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O ki, göklerin ve yeryüzünün egemenliği O'na aittir. O'ndan başka ilâh yoktur. Diriltir ve öldürür. O hâlde Allah'a ve O'nun okuma-yazmasız (ümmî), Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Peygamberi'ne inanın ve ona uyun ki, hidayete eresiniz."

159- Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.

160- Biz İsrailoğulları'nı oymaklar hâlinde on iki gruba ayırdık. Kavmi Musa'dan su isteyince kendisine, "Değneğinle şu taş vur." diye vahyettik. Bunun üzerine o taştan on iki tane pınar fışkırdı. Her grup hangi pınardan su içeceğini bilmişti. Ayrıca üzerlerine buluttan gölgelik çektik. Kendilerine kudret helvası ve bıldırcın eti gönderdik. "Size bağışladığımız helâl yiyeceklerden istediğinizi yiyin." dedik. Onlar (emirlerimizi çiğnemekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zul-mediyorlardı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde İsrailoğulları ile ilgili hikâyelerin başka bölümlerine yer veriliyor. Bu hikâyelerde Allah'ın onlara indirdiği ve lütuf olarak sunduğu birçok mucizeler anlatılıyor. Bu mucizelerden maksat, onları hak yola iletmek, takva caddesine yöneltmektir. Fakat onlar bu mucizeleri inkâr ederek kendilerine zulmettiler.

155) Musa, belirlediğimiz buluşma için kavminden yetmiş kişi seçti.

Ayetin orijinalinde geçen "kavmehu" kelimesinin takdiri açılımı "min kavmihi (=kavminden)" şeklindedir. Cerr edatının (min) hazfedilmesi sonucu "kavmehu" kelimesi mansup olmuştur.

Bu ayet, yüce Allah'ın İsrailoğulları için bir buluşma belirlediğini ve bu buluşmada Musa Peygamber'in kavminden seçtiği yetmiş kişinin hazır bulunduğunu gösteriyor. Böyle bir buluşma, ancak önemli bir olayla ilgili olur. Fakat yüce Allah, onların bu buluşmaya katılmalarının amacını açıklamıyor. Yalnız onların bir sarsıntı ile karşılaştıkları bildiriliyor. Bu sarsıntıya maruz kalmaları, mutlaka işledikleri büyük bir zulmün sonucudur. Öyle ki bu sarsıntı onların yok olmalarına yol açıyor. Bunun böyle olduğunu Musa Peygamber'in (a.s), "*Rabbim, eğer dileyseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin. Aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı bizi yok edecek misin?!*" şeklindeki sözlerinden anlıyoruz. Anlaşılan, sözünü ettiğimiz sarsıntı onları yok etti.

Bunlar teyit ediyor ki bu hikâye, şu ayetlerde işaret edilen hikâyedir: "*Hani siz, 'Ey Musa, biz Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayız.' demiştiniz. Bunun üzerine, sizi yıldırım kapıverdi ve siz bakıyordunuz. Sonra, belki şükredersiniz diye, ölümünüzden sonra sizi diriltmiştik.*" (Bakara, 56-57), "*Ehlikitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve 'Bize Allah'ı apaçık göster.' demişlerdi. Zulümlerinden dolayı derhal onları yıldırım çarptı. Kendilerine açık deliller geldikten sonra da buzağıyı tanrı edindiler. Fakat biz bunu da affettik...*" (Nisâ, 153)

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, bu buluşmada yakalandıkları sarsıntı gök gürültüsünden kaynaklanan bir sarsıntıdır, yoksa bazı tef-

sircilerin muhtemel gördükleri gibi vücutlarında meydana gelen bir sarsıntı değildir. Ayetlerde bu konuda görülen ifade farklılığı bir sakinca oluşturmaz. Çünkü daha önce Salih Peygamber'in kavmi ile ilgili hikâyede böyle bir ifade farklılığı ile karşılaşmıştık. Bir ayette, *"Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da evlerinde oldukları yere yığılıp kaldılar."* (Â'râf, 78) buyrulurken başka bir ayette, *"Böylece yaptıkları yüzünden alçaltıcı bir azabın yıldırımını onları yakaladı."* (Fusilet, 17) buyrulmuştur.

Az önce naklettiğimiz Nisâ Suresi ayetinde, onların Allah'ı görmek istemelerinin, kutsal kitabın inişi ile bağlantılı olduğuna ve inek yavrusu heykeline tapmanın bundan sonra meydana geldiğine dair işaret vardır. Galiba onlar Tevrat'ın inişi için buluşmaya katılmışlardı ve Allah'ı görmek istemelerinin sebebi, gelen kitabın Allah tarafından indirilmiş, semavî bir kitap olduğundan emin olmak istemeleri idi. Bunu doğrulayan bir başka delil de, görünüre göre bu seçilmiş kimselerin Musa Peygamber'in çağrısının özüne inanmış kişiler oldukları ve *"Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayız."* şeklindeki sözleri ile Tevrat'ın Musa Peygamber'e inmesi bağlamında ona inanmalarını Allah'ı görmeye bağlamış olmalarıdır.

Bütün bunlar şunu doğruluyor: Bu hikâyeye, buluşma ve Tevrat'ın inmesi hikâyesinin bir parçasıdır. Musa Peygamber (a.s), Rabbi ile buluşmaya ve Tevrat'ı almaya giderken bu yetmiş kişiyi seçiyor. Bunlar da onunla birlikte Tur dağına gidiyorlar. Fakat yüce Allah'ın Musa Peygamber ile konuşması ile yetinmeyip Allah'ı görmek istiyorlar. Bunun üzerine yıldırım çarpmasına uğrayıp ölüyorlar. Fakat yüce Allah Musa Peygamber'in duası üzerine onları yeniden diriltiyor. Sonra Musa Peygamber Allah ile konuşarak O'nu görmek istediğini söylüyor ve arkasından olanlar oluyor. Bu olanlardan biri de, İsrailoğulları'nın buluşmaya gidilmesinin arkasından inek yavrusu heykeline tapmalarıdır. Bu gelişmeler Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen ve inşallah ileride aktaracağımız bazı rivayetlerde yer almıştır.

Her ne ise; bu hikâyede İsrailoğulları heyetinin zalimce tutumlarına, başlarına azabın inmesine ve Musa Peygamber'in onlar için dua etmesine ağırlık verilmiştir. Yoksa bu hikâyenin daha önceki hikâyenin bir parçası olup olmadığı, ondan ayrı bir hikâye olup olmadığı me-

selesinin anlatılması ile ilgilenilmemiştir. Ayetin sözlerinde bu meseleye dikkat çeken hiçbir delil yoktur.

Şöyle bir görüş vardır: Anlaşılan o ki, bu hikâyeye bir önceki hikâyeden ayırıcıdır. Çünkü bir hikâyeyi anlattıktan sonra başka bir hikâyeye geçmek, arkasından tekrar ilk hikâyeye dönmek, Kur'ân'ın fesahatı ile bağdaşmayacak bir ifade karışıklığı oluşturur. Üstelik o yetmiş kişinin maruz kaldıkları sarsıntının sebebi eğer Allah'ı görmek istemeleri olsaydı, "Aramızdaki bazı beyinsizlerin söylediklerinden dolayı bizi yok edecek misin?!" denirdi, "yaptıklarından dolayı" denmezdi. Ayrıca burada onların bir şey söylediklerinden de söz edilmiyor. Onların, "Bize açıkça Allah'ı göster." şeklindeki sözü burada söyleyip söylemedikleri de bilinmiyor. Doğru olan şu ki, burada üç hikâyeye vardır: Biri, onların Allah'ı görmek istemeleri ve yıldırım afetinin inmesi hikâyesi; öbürü, Musa Peygamber'in yüce Allah ile buluşması ve bayılıp yere düşmesi hikâyesi; diğeri, yetmiş kişi ile birlikte buluşmaya gidilmesi ve onların sarsıntıya maruz kalmaları. Bu hususa önümüzdeki hadislerin ışığında yapacağımız incelemede değineceğiz inşallah.

Bundan dolayı bazı tefsirciler, bu buluşmanın ilk buluşmadan ayrı başka bir buluşma olduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre, İsrailoğulları'nın inek yavrusu heykelini ilâh edinmesi üzerine yüce Allah, Musa Peygamber'e yanına yetmiş kişi alarak Tur dağına gelmesini ve bu kimselerin inek yavrusuna taptıklarından dolayı özür dilemelerini emrediyor. Musa Peygamber de seçtiği yetmiş kişi ile birlikte Tur dağına geliyor ve orada bu yetmiş kişi, söyledikleri söz yüzünden vücutlarında bir sarsıntıya maruz kalıyorlar. Bu sarsıntı üzerine ölümün eşiğine gelmişlerken Musa Peygamber'in duası üzerine kurtuluyorlar.

Bir başka tefsirci de şöyle diyor: Harun Peygamber ölünce, İsrailoğulları bu konuda Musa Peygamber'i suçluyor ve "Onu bizden kışkırdığın için sen öldürdün." diyorlar. Bu suçlamada ısrar etmeleri üzerine Musa Peygamber, aralarında Harun'un oğlunun da bulunduğu yetmiş kişiyi yanına alıp Harun'un mezarına gidiyor. Onunla konuşuyor ve ölümü ile ilgisi olmadığını belirtiyor. Fakat bu yetmiş kişi Musa Peygamber'e, "Rabbine dua et de bize peygamberlik versin, yoksa lehinde şahitlik etmeyiz." derler. Bunun üzerine sarsıntıya tutulup bayılırlar.

Başka tefsirciler de şöyle demişler: İsrailoğulları Musa Peygamber'den Allah'ı görmek istiyor. Musa Peygamber de yanına seçtiği yetmiş kişiyi alarak Tur dağına geliyor. Heyettekiler söyledikleri söz yüzünden sarsıntıya maruz kalarak helâk oluyorlar ve arkasından Musa Peygamber'in duası üzerine Allah onları tekrar diriltiyor. Yalnız bu hikâye, Musa Peygamber'in hikâyesinin bir parçası değil, ayrı bir hikâyedir.

Okuyucu iyi biliyor ki, Kur'ân'ın sözlerinde bu görüşleri, özellikle ilk ikisini doğrulayacak hiçbir delil olmadığı gibi, hiçbir güvenilir eser tarafından da desteklenmiyorlar. Bir hikâyeyi birkaç kısma bölmek ve aradaki ilgi yüzünden bir sözden diğerine geçmek ise, Kur'ân'da yadırganacak bir şey değildir. Çünkü Kur'ân bir hikâye kitabı değildir ki, bir hikâyeyi bitirmeden başka bir hikâyeye geçmesi kusur sayılsın. Kur'ân bir yönlendirme, yol gösterme ve hikmet kitabıdır ve bu niteliği uyarınca hikâyelerin önemli gördüğü bölümlerine yer verir.

Ayette, *"aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı"* dendiği hâlde İsrailoğulları'nın bir eylemde bulunmamış olmaları, sadece bir söz söylemiş olmaları şeklindeki itiraza gelince, bunun açıklaması şudur: Ceza, günahın karşılığıdır ve günah, söylenen bir söz de olsa davranış ve eylem sayılır. Nitekim, *"Siz, sadece yaptıklarınızın karşılığını alırsınız."* (Tahrîm, 7) buyurulmuştur. Şüphe yok ki küfür kelimesi, yalan ve iftira gibi sözler de, bu ayetin kapsamına girmektedir. Anlaşılan, onlar sözlerinin yansıttığı edepsizlikleri, inatçılıkları ve Rablerine yönelik saygısızlıkları yüzünden cezalandırılmışlardır.

Üstelik yukarıda aktardığımız bütün görüşler, söz konusu yetmiş kişinin yaptıkları bir hareket yüzünden değil, söyledikleri söz yüzünden azaba çarptırıldıklarını bildirmişlerdir. Buna göre bu itiraz, eğer yerinde ise, aktardığımız görüşlerin hepsi için geçerlidir. Buna göre, daha önce söylediğimiz gibi en yakın ihtimal, bu hikâyenin önceki hikâyenin bir parçası olmasıdır.

Musa dedi ki: "Rabbim, eğer dileseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin... Bu sınav aracılığı ile dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin."

Musa Peygamber, bu sözleri ile Rabbinden o yetmiş kişiyi diriltmesini rica etmek istiyor. Çünkü aksi hâlde İsrailoğulları'nın kendisini suçlayacaklarından, böylece bu bahane ile dinden çıkacaklarından ve

çağrısının kökünden geçersiz olacağından korkuyor. Bu sebeple onun dileği, o yetmiş kişinin diriltilmeleridir. Fakat durum ve şartlar onu bu isteğini açıkça ifade etmekten alıkoyuyor. O, şimdi kavminin helâka sebep olan ağır günahı ile onları kuşatıp yok eden şiddetli ilâhî öfke arasında kalmıştır.

Bu yüzden söyleyeceği asıl söze girmek için hazırlayıcı ifadelere başvuruyor. Rabbinin rahmetini harekete geçirip öfkesini yatıştırmak için O'na övgüler sunuyor. İlâhî merhameti ve lütfü körükledikten sonra sözü asıl isteğine getirerek dileğinin kabul edilebileceği bir ortamda ricasını ifade etmek istiyor.

Bu düşünce ile ilâhî merhameti coşturacak olan rububiyet adı ile söze girerek, *"Rabbim, eğer dileseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin."* diyor. Yani: İş senin dileğine bağlı idi. Eğer onları ve beni daha önce yok etseydin, ölümleri konusunda kavmim beni suçlamazdı. Arkasından aralarındaki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bir kavmi cezalandırmanın Allah'ın rahmet ve rububiyet geleneğinden olmadığını dile getirerek ve edep kuralları uyarınca soru üslûbu kullanarak *"Aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı bizi yok edecek misin?!"* diyor. Arkasından pekiştirmeli bir dil kullanarak, *"Bu, senin sınavından başka bir şey değildir."* Yani bu, senin bir imtihanındır. *"Bu sınav aracılığı ile dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletirsin."* Yani bu olay, senin imtihanlarından ve denemelerinden biridir. Böyle olaylarla kullarını denemeden geçirirsin. Böylece yoldan çıkan çıkar ve doğru yolu bulan bulur. İmtihana tâbi tuttuğunda doğru yoldan çıkan herkesi yok etmek, senin yasalarının gereği değildir.

Kısacası; sen ki rahmeti öfkesinden önde gelen Rabbimizsin, günahkâr kullarını hemen cezalandırmak veya aralarındaki beyinsizlerin hareketleri yüzünden hepsini cezaya çarptırmak, senin alışılmış uygulaman değildir. Beni kavmime peygamber olarak gönderen ve çağrımın başarısı için beni destekleyeceğini vadeden sensin. Şimdi bu bayılıp yere düşenleri yok etmek, kavmimin suçlamalarını üzerime çeker.

"Sen bizim velimizsin. O hâlde bizi affet, bize merhamet et; sen affedenlerin en hayırlısıdır."

Musa Peygamber (a.s) övgü cümlelerinin arkasından bu sözleri ile dua etmeye girişiyor. Duasına, *"Sen bizim velimizsin."* diye başlaya-

rak, "*Sen affedenlerin en hayırlısısın.*" diye son veriyor. Böylece dileğini yüce Allah'ın iki sıfatı arasına sıkıştırıyor. Bu iki sıfat, yüce Allah'a mahsus olan velilik sıfat ile afların en hayırlısı olan affediciliğidir. Bu iki sıfatın arasında "*O hâlde bizi affet, bize merhamet et.*" diyerek asıl isteğini dile getiriyor. Çünkü bu dilek, yüce Allah'ın, kulları tarafından istenmesinden hoşlanacağı en hayırlı istektir. Kendisini dua etmeye sevk eden asıl isteği olan helâk edilmiş yetmiş kişinin diriltilmesini açıkça dile getirmiyor. Rabbi karşısında kendini küçültmek ve duyduğu utancı ifade etmek için böylesine dolaylı bir üslup kullanıyor.

Musa Peygamber'in bu isteği, hiç şüphesiz "*O hâlde bizi affet, bize merhamet et.*" şeklindeki sözlerinin kapsamı içindedir. Çünkü yüce Allah, Bakara Suresi'nin ilgili ayetinde o yetmiş kişiyi öldüklerinden sonra tekrar dirilttiğini bildiriyor. Onları öldürdükten sonra diriltmesi, ancak Musa Peygamber'in (a.s) şefaati sayesinde olmuştur. Onların durumu ile ilgili duasının açıklananı sadece bu duadır. Bunu da az önce söylediğimiz gibi açıkça ifade etmemiş, "*bizi affet*" diyerek işaret dili ile seslendirmiştir.

156) "Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz; biz sana yöneldik."

Ayette geçen "hudna", "hâde-yehûdu" fiiliden "döndük, yöneldik" anlamındadır. Ayetteki "*biz sana yöneldik.*" cümlesi, Musa Peygamber'in duasının bu bölümünün gerekçesidir. Musa Peygamber, duasının bu bölümünde yüce Allah'ın kendisine dünyada ve ahirette iyilik yazmasını, yani iyiliğe hükmetmesini istiyor. İyilikten maksat, hiç şüphesiz güzel hayattır. Çünkü Allah'a yönelmek, başka bir deyişle O'nun gösterdiği yoldan gitmek ve fitratın yolundan ayrılmamak, insanı hem dünyada, hem de ahirette temiz hayata ve güzel yaşama biçimine iletir.

Bu söylediklerimiz, "*biz sana yöneldik.*" ifadesinin, Musa'nın duasının bu bölümünün gerekçesi olduğu yolundaki tezimizin açıklamasıdır. Çünkü temiz hayat, Allah'a yönelmenin sonuçlarındandır. Allah'a yönelenler, bu tutumlarının meyvelerini gelecek günlerinde mutlaka devşireceklerdir ki, bu mazhariyet, yazmaya ve hükmetmeye uygun düşer. Musa Peygamber'in duasının ilk bölümüne, yani "*bizi affet, bize merhamet et.*" şeklindeki duasına gerekçe olarak bu duanın öncesin-

deki cümleler ile önündeki ve arkasındaki *"Sen bizim velimizsin."* ve *"sen affedenlerin en hayırlısısın."* cümleleri yeterlidir. Duanın bu ilk bölümü ile, *"biz sana yöneldik."* ifadesi arasında bağlantı yoktur. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

(Allah) dedi ki: "Azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."

Bu ifade, yüce Allah'ın Musa Peygamber'e cevabıdır. Aynı zamanda Musa Peygamber'in isteğini dile getirirken önce söylediği *"Rabbim, eğer dileyseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin."* ifadesi ile paralellik arz eder. Yüce Allah, bu ifadede azabına çarptırmayı "dilediği kimse" kaydı ile kayıtlandırırken rahmetinin genişliğine böyle bir sınır çizmiyor. Çünkü azap, azaba çarptırılanlar tarafından gelen bir gerektirmeden kaynaklanıyor, Allah tarafından gelmiyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Eğer şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azap etsin?"* (Nisâ, 147), *"Eğer şükrederseniz, size yönelik nimetlerimi kesinlikle arttırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım pek ağırdır."* (İbrâhîm, 7)

Demek ki, yüce Allah rububiyetinin gereği olarak kullarını azaba çarptırıyor. Eğer öyle olsaydı, herkesi azaba çarptırırdı. O sadece dilediklerinin bazılarını azaba çarptırıyor. O'nun azaba çarptırmaya ilişkin dileği ise, sadece nimetlerine karşı nankörlük edenlere taalluk eder. Kısacası azabın gerektirici sebebi, azaba uğrayanların nankörlüğüdür, yoksa bu gerekçe Allah tarafından gelmiyor.

Bunun yanı sıra bu ifadede şu sonuç çıkıyor: Azap, aslında rahmetin yokluğu ve mahrumiyet ise nimetin verilmemesi demektir. Bunun tek sebebi, azaba çarptırılan kişinin nankörlüğü ve günahkârlığı sebebi ile nimetin kendisine sunulmasına ve rahmet kapsamı içine alınmasına elverişli olmasıdır. Buna göre aslında azabın sebebi, rahmet sebebinin olmayışıdır.

Rahmetin genişliğine ve nimetin akmasına gelince, bunun ilâhlılığın ve rububiyet sıfatının gereklerinden olduğu malumdur. Var olan her yaratığın varlığı kendisi ve kendisi dışındaki birçok varlık için bir nimettir. Çünkü yaratıklar birbirleri ile bağlantılıdır. Varlıkların karşılaştıkları bütün iyilikler ve kötülükler aslında birer nimettir. Bu nimetler, bazen onlarla karşılaşan yaratıkların hem kendileri ve hem de başka varlıkların yararınadır. Güç ve servet gibi. Bunlardan hem insanlar,

hem de başka yaratıklar yararlanırlar. Bazen de karşılaşılan durum, bazı yaratıkların zararına olurken başka yaratıkların yararına olur. Kıtlıklar, tabîî afetler ve belâlar gibi. Bunlar bazı yaratıklara zarar verirken birçok yaratığa faydalı olurlar. Buna göre Allah'ın rahmeti her şeyi kapsamına alacak genişliktedir. Bu yaygınlık teorik bir gerçek değil, fiilî bir gerçektir. Allah'ın rahmeti ne mümine, ne kâfire, ne şuurlu yaratıklara, ne şuuru olmayan yaratıklara, ne dünyaya, ne ahi-rete mahsus değildir. Ama bunun için Allah'ın dilemesi şarttır.

Evet; bazı durumlarda azabın ve mahrumiyetin gerçekleşmesi, buna karşılık olacak ve bununla karşılaştırılacak bir nimetin gerçekleşmesini gerektirir. Bu mekanizma, karşılaştırma ilkesine göre işler. Çünkü yüce Allah'ın başka bazılarına verdiği nimetlerden bazılarının mahrum olması azap olunca, başka bazılarının buldukları nimet, bu azaba karşılık olan bir rahmet olur. Bunun gibi, dünya ve ahiret cezaları gibi bazılarını inciten ve üzen gelişmeler azap olunca, güven ve barış gibi başka bazılarının karşılaştıkları gelişmeler, bu azaba kıyasla ve ona karşılık olarak rahmet olurlar. Gerçi yukarıda açıkladığımız anlamdaki mutlak rahmet, her iki kesimi de kapsamına alır.

Buna göre ortada her kesimi kapsayan yaygın bir ilâhî nimet türü vardır. Bu rahmetten mümin, kâfir, iyi, kötü, şuurlu, şuursuz bütün yaratıklar pay alırlar. Bütün yaratıklar, bu rahmetten varoluşlarının ilk aşamasında, arkasından varoluş süreçleri boyunca varlıkları devam ettikçe yararlanırlar. Bunun yanı sıra bir de özel bir rahmet türü vardır. Yüce Allah, bu rahmet türünü iman ve kulluk karşılığında bağışlar. Bu nimet, hiç şüphesiz salih ve mümin kullara mahsustur. Bu rahmetin tezahürleri dünyada temiz ve aydınlık bir hayat, ahirette ise cennet ve Allah rızasıdır ki, kâfirler ile günahkârlar bu rahmetten pay alamazlar. Bu özel rahmetin karşılığı olarak azap vardır. Bu azap kâfirlerin ve günahkârların, kâfirlikleri ve günahları sebebi ile karşılaştıkları acılardır. Dünyadaki toplu yok edilmeler ve sıkıntılı hayat ile ahiret-teki cehennem ve onun acıları gibi. Ancak her şeye yaygın rahmetin karşısı olan bir azap yoktur. Çünkü şey adı ile anılan her varlık, bu genel rahmetten ya kendisi veya başka varlıklar adına yararlanmaktadır. Bu tür rahmetin yaratılış amacı, rahmet oluşudur ve şey adı ile anılanın ötesinde başka bir şey yoktur.

Bu gerçek anlaşılnca, *"Azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* ifadesinde, azabın özel ve rahmetin genel olduğunun anlatıldığı ortaya çıkar. Peki, azap ile genel rahmet arasında aslında bir karşıtlık ilişkisi olmadığı hâlde neden bunlar birbirinin karşıtı olarak zikrediliyorlar? Sebebi şudur: Genel rahmetin söz konusu edilmesi, bu rahmetin kötülüklerden sakınanlar ve müminler hakkında özel bir rahmete dönüşeceğine ilişkin aşağıdaki açıklamaya bir hazırlık, bir zemin oluşturma girişimidir.

Bu açıklamalar ortaya koyuyor ki, rahmetin yaygınlığı teorik bir yaygınlık değildir ve *"Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* ifadesi, farazî bir ilâhî irade ile kayıtlı değildir. Yukarıda söylediğimiz gibi fiilî rahmetin yaygınlığının gereklerindendir. Çünkü ayetten anlaşılacağı üzere buradaki rahmetten maksat, genel rahmettir ki, bu rahmet türü, bütün varlıkları kapsamına alır. Yüce Allah böyle dilemiş ve bunu kendi için gerekli kılmıştır. Durum böyleyken bunu gizli bir "eğer dilersem" kaydı ile sınırlamak yersizdir. Gerçi bir grup tefsirci böyle bir sınırlamanın varlığını savunmaktadır.

"Onu kötülüklerden sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."

Bu ifade, *"Azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* ifadesinin sonucu niteliğindedir. Yani azabımın bazı insanlara isabet etmesinin ve rahmetimin her şeyi kapsamının gerekli sonucu, rahmetimi geride kalanlara kesinlikle ulaştırmamdır ki, bu geride kalanlar da kötülüklerden sakınanlar, zekâtı verenler ve ayetlerimize inananlardır.

Yüce Allah, bu ayette rahmete kavuşacak olanları genel nitelikleri ile zikrediyor. Bu nitelikler kötülüklerden sakınmak, zekât vermek ve Allah'ın ayetlerine inanmaktır. Bu nitelikleri sayarken de rahmeti Musa Peygamber'in kavmine mahsus kılacak özel bir kayıtlayıcı ifadeye yer vermiyor. Örneğin "İçinizden kötülüklerden sakınanlar için" denmiyor. Bilâkis genel bir ifade kullanılıyor. Çünkü *"Azabıma dilediğimi çarptırırım."* ifadesindeki genel açıklama bunu gerektiriyor. Genel açıklama, genel sonuç doğurur.

Musa Peygamber'in (a.s) dileği değerlendirildiğinde bu ayetin bu konuda kayıtlandırıcı bir mesaj verdiği görülür. Çünkü Musa Peygamber (a.s), kavmi için iyilik ve rahmet diliyor, arkasından bu dileğini,

"biz sana yöneldik" ifadesi ile gerekçelendiriyor. Bunun anlamı, Allah'a yönelen bütün İsrailoğulları için sırf Allah'a yöneldikleri için dünyada ve ahirette iyilik ve rahmet yazılmasının istendiğidir. Oysa Allah ona verdiği cevapta rahmetini iman edip kötülüklerden sakınanlara ve zekât verenlere yazacağını ilân ediyor. Sanki Musa Peygamber(a.s), "Aramızdan sana yönelenlere rahmetini yaz." diye dua ediyor. Fakat yüce Allah, kendisine "Ben rahmetimi bana yönelenlere, kötülüklerden sakınanlara, ayetlerime inananlara yazacağım." diye cevap veriyor. Bu cevap, Musa Peygamber'in isteğini kayıtlandırıcı niteliktedir.

Bunun tuhaf bir tarafı yoktur. Çünkü yüce Allah, peygamberlerinin yönlendiricisi, onların öğretmenidir. Musa Peygamberi'ne isteğini takva şartı ile kayıtlandırmayı öğretiyor ki bu, Allah'ın haramlarından kaçınmak demektir. Bunun yanı sıra ona isteğini ayetlerine inanmakla kayıtlandırmasını öğretiyor ki bu da, O'nun peygamberlerine ve bu peygamberlere indirilen hükümlere teslim olmak demektir. Böylece Allah'a dönmeyi, O'na yönelmeyi sırf O'na iman etmekle yetinmek anlamına almamasını öğretiyor.

Bu açıklamalar, Musa Peygamber'in duasını kayıtlandırmak suretiyle ona yönelik bir ilâhî tasarruftur. Nitekim yüce Allah, İbrahim Peygamber'in (a.s) şu duası üzerinde de kayıtlandırma suretiyle tasarrufta bulunmuştur: "(Allah) 'Ben seni insanlara imam yapacağım.' demişti. İbrahim, 'Soyumdan da.' deyince, Allah, 'Benim ahdim zalimlere ermez.' demişti." (Bakara, 124)

Yüce Allah, İbrahim Peygamber'in Mekke halkı ile ilgili şu duası üzerinde de genelleştirme ve kayıttan arındırma suretiyle tasarrufta bulunmuştur: "Hani İbrahim demişti ki: 'Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap. Halkını çeşitli meyvelerle rızıklandır; (elbette) onlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları.' Allah dedi ki: 'İnkâr edeni dahi az bir süre yararlandırıyorum. Sonra onu ateşin azabına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!'" (Bakara, 126)

Bu açıklamalardan şunlar anlaşılıyor:

1- Bu ayet, Musa Peygamber'in, "Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz." şeklindeki duasının Allah tarafından bazı şartlarla kayıtlandırılarak kabul edildiğini içeriyor. Buna göre bir tefsircinin, "Bu ayetin içeriği, Musa Peygamber'in duasının kabul edilmeyip reddedil-

diğini gösterir." şeklindeki iddiası şaşırtıcıdır. Bir başka tefsircinin, "Musa Peygamber (a.s) kavmi için dua etti, fakat yüce Allah onun duasını Muhammed (s.a.a) ümmeti hakkında kabul etti." şeklindeki iddiası da şaşırtıcıdır. Söz konusu tefsirci, bu iddiasını, "*Onlar... şu okuma yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar.*" ifadesinin, "*kötülüklerden sakınanlara*" ifadesinin açıklaması olmasına dayandırıyor.

2- Yüce Allah, Musa Peygamber'in duasının ilk bölümünün içerdiği isteği de kabul etmiştir. Çünkü boş, kabul edilmemiş bir duayı nakletmek Allah'ın şanına yakışmaz. Musa Peygamber'in (a.s) dünyada ve ahirette kalıcı ve sürekli iyilik temennisi, "*Onu kötülüklerden sakınanlara... yazacağım.*" ifadesinin kapsamına girer. Fakat İsrailoğulları'nın "*Bize Allah'ı apaçık göster.*" şeklindeki sözlerinin oluşturduğu günahın affı ile ilgili istek ise, asla bu ifadenin kapsamına girmez. Yüce Allah'ın Musa Peygamber'in bu isteğini reddettiğini belirtmemiş olması, Kur'an'ın benzer durumlardaki üslûbunda görüldüğü gibi, bu isteğin de kabul edildiğine delildir.

Musa Peygamber'in onların affı ile ilgili isteğinin kabul edildiğine bu hikâyeyi anlatan başka bir ayette de işaret vardır: "*Sonra, belki şükredersiniz diye, ölümünüzden sonra sizi diriltmiştik.*" (Bakara, 56) Allah'ın, helâk edilmelerine yol açan günahlarını affetmediği hâlde onları helâk ettikten sonra diriltmesi, akla sığmayacak derecede uzak bir ihtimaldir.

Her ne ise, ayetin anlamı şöyledir: "*Onu... yazacağım.*" Yani rahmetimi yazacağım, o konuda hüküm vereceğim, onu gerekli kılacağım. Gereklilik yerine yazma fiili kullanılmasının sebebi, yazmanın daha sağlam ve kalıcı bir anlam taşımasından dolayıdır. "*Kötülüklerden sakınanlara*" Yani, günahlardan ve farzları terk etmekten sakınanlara. "*zekâtı verenlere*" Zekâtın maksat, özel malî bir yükümlülüktür veya Allah yolunda mutlak anlamda harcama yapmaktır ki, mal bununla artar, toplumsal dengesizlikler bu sayede düzeltilir ve toplumsal yetersizlikler böyle giderilir. Bazıları, bu ifade ile nefsi arıtıp temizlemenin kastedildiğini, zekât vermenin nefsin ahlâkını düzeltmek anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Ama bu görüşün hiçbir değeri yoktur.

"*ve ayetlerimize inananlara.*" Yani Allah katından kendilerine gelen ayetlere ve belirtilere teslim olanlara. Bu ayetler, ister olağanüstü

mucizeler olsunlar. Musa, İsa ve Muhammed (hepsine Allah'ın salât ve selâmı olsun) peygamberlerin mucizeleri gibi. İster semavî hükümler olsunlar. Musa Peygamber'in ve diğer peygamberlerin yasaları ve emirleri gibi. İsterse de peygamberlerin kendileri ya da peygamberlerin doğruluklarını kanıtlayan belirtiler olsunlar. Allah tarafından Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan Peygamberimiz (s.a.a) ile ilgili belirtiler gibi. Bunların hepsi, Allah'ın ayetleridir. Onların ve diğer insanların bunlara inanmaları, onlara teslim olmaları ve onları yalanlamamaları gerekir.

Bu ayette çoğul birinci şahıstan tekil birinci şahsa geçiliyor. Çünkü önce, *"Musa, belirlediğimiz buluşma için kavminden yetmiş kişi seçti."* ifadesi kullanılırken, *"(Allah) dedi ki: Azabıma dilediğimi çaptırırım..."* deniyor. Bundaki espri, galiba yüce Allah'ın dua eden kullarının dualarını kabul etmeye gösterdiği özel ilgiyi vurgulamaktır. Yüce Allah, aracılık şeklinde bile olsa, hiç kimseyi ortak etmeden bu duaları kabul ediyor. Çünkü çoğul birinci şahıs ile konuşmakta büyüklük gösterisi vardır. Çünkü büyükler, kendileri ile birlikte kendilerine uyanlar adına da konuşurlar. Fakat eğer muhataba veya hitaba özel bir önem verildiği gösterilmek istenirse, o zaman büyükler, tekil birinci şahısla, yani "ben" diyerek konuşurlar.

Yüce Allah da, sözlerinde bu ilkeyi uyguluyor. Bunun gereği olarak peygamberlerinin ve velilerinin duaları ile bu duaları kabul etmesini anlatırken yalvarmaya ve ricaya uygun düşen tekil birinci şahsı kullanmıştır. Nuh ve İbrahim peygamberlerin duaları ile Tur gecesi Musa Peygamber'in duasında ve diğer salih kullarının duaları ile bunların cevaplarında olduğu gibi. Ancak başka bir nüktenin söz konusu olduğu durumlarda bu üslûbu değiştiriyor.

Bu arada *"ayetlerimize inananlara"* ifadesinde tekil birinci şahıstan çoğul ikinci şahsa geçiliyor. Bunun esprisi, bu ayetle bu ifadenin açıklaması niteliğindeki bir sonraki ayet arasında bağlantı kurmaktır. Çünkü sözünü ettiğimiz bir sonraki ayet, ileride anlatılacağı üzere söz akışının bütünlüğünden çıkan sonuçtan kopuk bir ara söz niteliğindedir. Bu ayetin içeriği, Musa Peygamber ile yüce Allah arasındaki diyalogu yansıtan ifadenin dışında kalıyor ve daha önceki çoğul üçüncü şahıslı, temel söz akışına varıp dayanıyor.

Böylece "ayetlerime inananlara" denmeyip de *"ayetlerimize inananlara"* demek suretiyle bir sonraki ayet, gayet nükteli bir üslûpla daha önceki söz bütünlüğüne bağlanıyor. Bunu iyi kavramak ve üzerinde derinliğine düşünmek gerekir. Çünkü Kur'ân'ın şaşırtıcı ifade inceliklerinden biridir.

157) Onlar adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar. O... ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldırır."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "İsr kelimesi, bir şeyi bağlamak, zorla hapsedmek demektir. Bu kelimeden türemiş olan 'me'ser' ve 'me'sir' kelimeleri, gemi hapishanesi anlamına gelir. *'Onların ağır yüklerini kaldırır.'* ayeti, onları hayırlı işlerden alıkoyan ve engelleyen ve sevaplara ermelerini köstekleyen unsurları üzerlerinden kaldırır demektir. *'Bize ağır yükler yükleme.'* [Bakara, 286] ayeti de böyle açıklanır. Bazıları, bu kelimenin ağırlık anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bunun analizi anlattığımız gibidir." (Ragıp'tan alınan alıntı burada sona erdi.) Ayetteki "eğlâl" kelimesi ise, "ğıl" kelimesinin çoğuludur ve bağlamak için kullanılan ip, zincir gibi bir şey anlamına gelir.

"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar..." ayeti, içeriğinden anlaşılacağı üzere, önceki ayetteki *"ayetlerimize inananlara"* ifadesini açıklıyor. Ayetten anlaşılan anlam, bunu doğruluyor. Çünkü onun (s.a.a) peygamber, nebi ve ümmî olması, iyiliği emredip kötülükten sakındırması, onlara temiz şeyleri helâl kılıp pis şeyleri haram ilân etmesi, ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri indirmesi, bütün bunlar, onun son peygamber olduğunun belirtilerinden ve Tevrat ile İncil'de onlara anlatılan delillerindendir. Buna göre onların kendilerine anlatılan Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğini kanıtlayan bu belirtilere inanmaları, kendilerine şart koşulan Allah'ın ayetlerine inanma yükümlülüğünün kapsamına dahildir.

Yalnız hiç tereddüt etmeden kabul edilmesi gereken bir gerçek var ki, o da şudur: Yüce Allah'ın, kötülüklerden sakınmaları ve O'nun ayetlerine inanmaları şartı ile Yahudilere yazacağını vadettiği rahmet, sadece Peygamberimize (s.a.a) inanan Yahudilere mahsus sayılamaz. Yüce Allah'ın Musa Peygamber'in (a.s) duasını kabul ettiği andan Peygamberimizin (s.a.a) gönderilişine ve çok az sayıda Yahudi'nin o-

na inanmasına kadar geçen süre içinde gelip geçen salih İsrailoğulları'nın bu rahmetten mahrum oldukları söylenemez. Bunun düşünülmesi asla yerinde değildir. Musa Peygamber ile İsa Peygamber (üzerlerine selâm olsun) dönemleri arasında, bunun yanı sıra İsa Peygamber'den (a.s) sonra çok sayıda İsrailoğlu ilâhî çağrıya uyarak iman etmiş, bunların imanları Allah tarafından kabul edilmiş ve kendilerine hayır vadedilmiştir. Yüce Allah'ın sözleri bu gerçeği açıkça dile getirirken nasıl olur da bütün İsrailoğulları'nı kapsayan ilâhî rahmet, onlar arasında sadece Peygamberimize (s.a.a) inanmış, çok küçük bir cemaat için geçerli sayılabilir?!

"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümî) Peygamber'e uyarlar..." ayeti, *"ve bizim ayetlerimize inananlara"* ifadesinin açıklamasıdır. Yalnız bu açıklama, genişlik ve darlık bakımından açıkladığı ifadeye eşit değildir, ondan çıkarılmış, soyutlanmış bir açıklamadır. Bu açıklamaya ihtiyaç duyulmasının sebebi, sözün amacı olan hususta ondan yararlanılmasıdır ki bu amaç, Peygamberimizin çağrısının mahiyetini, onların bunu kabul etmelerinin gerekliliğini, bu çağrıyı yapana boyun eğmelerinin icap ettiğini açıklamaktır.

Bunun açıklamayı daraltma ve genişletme bakımından Kur'ân'da benzerleri vardır. Nitekim yüce Allah, İblis'ten naklen şöyle buyuruyor: *"Senin yüceliğine yemin ederim ki, onların tümünü yoldan çıkaracağım."* (Sâd, 82) Başka bir yerde de yine İblis'ten naklen şöyle buyruluyor: *"Andolsun, senin kullarından belirli bir pay alacağım. Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler."* (Nisâ, 118-119)

İblis'in ikinci ayetteki sözleri, birinci ayetteki, yani *"onların tümünü yoldan çıkaracağım."* şeklindeki genel nitelikli sözünden çıkarılmıştır.

Bu surenin başlarında, *"Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik... Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip ayetlerimi anlattıkları zaman..."* (Â'râf, 11-35) buyuruyor. Yukarıda açıkladığımız gibi bu ayetlerdeki hitaplar, genelleştirme amacı ile birbirinden çıkarılmıştır. Kur'ân'da bunun başka benzerleri de vardır.

Buna göre, *"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar."* ifadesinin açıklayıcılığı, bir açıklamadan bir açıklamayı çıkarıp ihtiyaç duyulan yerde uygulamak şeklinde yorumlanır. Sanki şöyle deniyor:

İsrailoğulları'na yazılmış olan Allah'ın rahmeti kötülüklerden sakınanlara, zekât verenlere ve ayetlerimize inananlara yazıldığına göre, bugün -yani Peygamberimizin (s.a.a) gönderildiği gün- bunun somut örnekleri, İsrailoğulları'ndan ona uyanlardır. Çünkü kötülüklerden sakınanlar, zekât verenler ve ayetlerimize inananlar onlardır. Onlar Musa, İsa ve Muhammed peygamberlere (hepsine selâm olsun) inandılar ki bunlar, bizim ayetlerimizdir. Bunlar, bu peygamberlerin mucizelerine, onlara indirilen yasalara ve hükümlere inandılar ki bunlar, bizim ayetlerimizdir. Bunlar, Muhammed Peygamber'in (s.a.a) peygamberlik belirtileri, ortaya çıkışının ve çağrısının özellikleri ile ilgili olarak Tevrat'ta ve İncil'de kendilerine anlatılanlara inandılar ki bunlar da, bizim ayetlerimizdir.

"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar." ifadesinde "inanırlar" fiili kullanılmayıp "uyarlar" fiili kullanıldı. Bu, en güzel ifade tarzıdır. Çünkü peygamberler ve onların şeriatları gibi Allah'ın ayetlerine inanmak, ancak onlara teslim olmak ve itaat etmekle gerçekleşebilir. Sırf itikat anlamındaki imanın bir işe yaramayacağını göstermek için "uyma" fiili tercih edilmiştir. Çünkü teslim olmayı ve fiilen itaat etmeyi terk etmek, yüce Allah'ın ayetlerini yalanlamaktır. Bunların gerçek olduğuna dair kuru bir inancın varlığı, bu sonucu değiştirmez.

Peygamberimiz (s.a.a) bu ayette üç sıfatla; resul, nebi, ümmî sıfatları ile anılıyor. Bu ve bir sonraki ayet dışında Kur'ân'ın hiçbir yerinde o, bu sıfatlarla anılmıyor. Üstelik bu ifadeyi, *"adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları"* ifadesi izliyor. Bundan anlıyoruz ki Peygamberimiz (s.a.a), Tevrat'ta ve İncil'de bu üç sıfatla tanıtılmış olarak anılmıştır.

Eğer Peygamberimizi bu üç sıfatla nitelemenin amacı, onu kitaplarında yer alan sıfatlarla kendilerine tanıtmak olmasaydı, bu üç sıfatı, yani resul, nebi, ümmî sıfatlarını, özellikle bu sıfatların üçüncüsünü söylemenin hiçbir esprisi olmazdı.

Bunun yanı sıra bu ayet şunu gösteriyor veya şuna işaret ediyor ki, bu ayette sözü edilen beş nitelik, yani iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, temiz şeyleri helâl kılıp pis şeyleri haram ilân etmek ve insanların ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldırmak, bütün bunlar, Peygamberimizin (s.a.a) Tevrat'ta ve İncil'de anılan belirtilerindenmiş. Bunlar, aynı zamanda Peygamberimizin ve onun ak şeriatının özellikleridir. Gerçi bütün salih ümmetler, geçmişte iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevini yerine getirmişlerdir. Nitekim Ehlikitab'ın bu görevi yerine getirdiği hakkında şöyle buyruluyor: *"Onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinde bir topluluk vardır ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar. Onlar... iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar ve hayırlarda yarışırırlar. İşte onlar iyilerdendir."* (Âl-i İmrân, 113-114)

Bununla birlikte temiz şeyleri helâl edip pis şeyleri haram ilân etmek de, genel olarak bütün ilâhî dinlerin ortaklaşa savundukları fitrî ilkeler arasındadır. Nitekim yüce Allah, *"De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızıkları kim haram etmiştir?"* (Ârâf, 32) buyuruyor.

Ağır yükleri ve zincirleri kaldırmak da böyledir. Bu uygulama bir dereceye kadar İsa Peygamber'in (a.s) şeriatında vardı. Nitekim Kur'ân'da nakledilen şu sözü bunun delilidir: *"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak üzere Rabbinizden bir mucize getirdim."* (Âl-i İmrân, 50) İsrailoğulları'na hitap eden şu ayet de buna işaret eder: *"Ben size bilgi ve hikmet getirdim ve üzerinde anlaşılmadığınız bazı konuları size açıklamak için geldim."* (Zuhruf, 63)

Bütün bunlar doğrudur. Fakat hiç kimsenin şu konuda şüphesi olmasın ki, Muhammed Peygamber'in (s.a.a) diğer kutsal kitapları onaylayan Kur'ân aracılığı ile getirmiş olduğu İslâm dini, iyiliği emredip kötülüğü yasaklama misyonunun iskeletine taşıyabileceği hayat ruhunun tümünü üfleyen, bu misyonu kuru bir çağrı aşamasından uğrunda mal ve canla cihat edilen bir dereceye yükselten yegane dindir.

Yine bu din, insan hayatı ile ilgili bütün gelişmeleri ve davranışları sayıp döktükten sonra bunları temiz ve pis olarak ikiye ayıran, arkasından temiz olanları helâl edip pis olanları yasaklayan tek dindir. Koyulmuş kanunların ayrıntılı oluşu bakımından hiçbir dinî şeriat ve hiç-

bir sosyal hukuk sistemi bu dine denk gelemez. Yine bu din, kitap ehlinin ve özellikle Yahudilerin omuzlarına bindirilen bütün ağır yükümlülükleri kaldırmıştır. Ayrıca kitap ehlinin bilginleri, hahamları ve keşişleri tarafından uydurulan yapay yükümlülüklerle de son vermiştir.

Buna göre bu ayette sayılan beş sıfatın bazı örneklerine başka dinlerde rastlansa da, İslâm dini bunları kemal derecesine erdirmiş özelliğini kazanmıştır.

Üstelik Tevrat'ta ve İncil'de İslâm Peygamberi'nin belirtileri olarak anılan bu beş nitelik o iki kitapta hiç söz konusu edilmemiş olsaydı bile, bu beş niteliğin bu ak şeriatıta kemal derecesi ile ifade bulmuş olması, bu şeriatın çağrı önderinin doğruluğunun en inandırıcı şahidi ve en açık delilidir. Çünkü Muhammed Peygamber'in (s.a.a) şeriatı, Musa ve İsa peygamberlerin (hepsine selâm olsun) şeriatlarını kemale erdirmiştir. Hak bir şeriattan iyiliği tanımaktan, kötülüğü reddetmekten, temiz şeyleri helâl kılıp pis şeyleri haram ilân etmekten, bütün ağır yükleri ve zincirleri kaldırmaktan başka ne istenebilir? Bunlar, ilâhî şeriatların benimsemeye çağırdıkları hakkın ayrıntılarıdır. Buna göre Tevrat'ın ve İncil'in bağluları, bütün bu ilkeleri ayrıntıları ile içeren şeriatın onların şeriatlarının kamil derecelisi olduğunu kabul etmelidirler.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, *"O, onlara iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar..."* ifadesi, bir bütün olarak Peygamberimizin onların kutsal kitaplarının içerdiği ilâhî yasaları onayladığı anlamını taşır. Sanki "kendisinden önceki kitapları onaylayıcı olarak" denmiş gibidir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayan bir elçi gelince, kitap verilmiş olanlardan bir grup, Allah'ın kitabını, sanki bilmiyorlarmış gibi, sırtlarının arkasına attılar."* (Bakara, 101), *"Ne zaman ki onlara Allah katından yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap geldi, daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip dururlarken, o bildikleri kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun."* (Bakara, 89) Bu ayetlerde Peygamberimizin kutsal kitaplardaki şeriatı kemale erdirici, o kitabı onaylayıcı olarak geldiği, fakat kitap ehlinin onu inkâr ettikleri, oysa kutsal kitaplarında anlatılan, peygamberlerinin dili ile geleceği müjdelenen peygamberin o olduğunu bildikleri vurgulanıyor. Nitekim İsa Peygamber'den (a.s) nakledilerek şöyle buyruluyor: *"Ey İsrailoğul-*

ları, ben size Allah'ın gönderdiği bir peygamberim. Önumdeki Tevrat'ı onaylayıcı ve benden sonra Ahmed adında bir peygamberin geleceğini müjdelemek üzere geldim." (Saff, 6)

İleride Yahudiler ile Hristiyanların kutsal kitaplarında yer alan, Peygamberimiz (s.a.a) ile ilgili müjdeleri imkânlar ölçüsünde inceleyeceğiz, inşaallah.

Ayette "kendinden önceki kitapları onaylayıcı olarak" denmeyip de, *"Onlara iyiliği emreder"* denmesinin sebebi, sözün sadece kitap ehline değil, bütün insanlara yöneltilmiş olmasıdır. Bundan dolayı bir sonraki ayette Peygamberimize (s.a.a), *"De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim."* demesi emredildiği gibi, *"Ona inananlar..."* ifadesi de, kitap ehline mahsus olmayı vurgulayacak bir kayıtla kayıtlandırılmıyor.

Ona inananlar, onu destekleyenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.

Ayette geçen "azzerûhu" fiilinin kökü olan "ta'zir" kelimesi, saygılı bir şekilde desteklemek anlamına gelir. Yine ayette geçen nurdan maksat, Kur'ân-ı Kerim'dir. Nurlu olmakla nitelenmesinin sebebi, bu kitabın hayat yolunu aydınlattığının, insanı kemale ve mutluluğa ulaştırın yolu ışıktırdığının vurgulanmasıdır ki, sözün akışının konusu budur.

Ayette "ona indirilen" değil de, beraberliği ve birlikteliği ifade eden *"onunla birlikte indirilen"* denilmesinin sebebi, yukarıda anlatılan şahitlik ve belirti olma anlamına işaret etmektir. Sanki şöyle deniyor: "Ona indirilen ve daha önceki şeriatların mükemmel şekillerini içeren, onları destekleyen, onun kitap ehline peygamberleri tarafından geleceği bildirilen ve kitaplarında adı geçen peygamber olduğunun şahidi ve alâmeti olan nura (Kur'ân'a) uyanlar." Bunun benzeri şu ayettir: *"Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi."* (Bakara, 213)

Tefsirciler bu ifadedeki beraberliği farklı şekillerde yorumluyorlar. Bazılarına göre "maahu=onunla birlikte" ifadesi, "unzile=indirildi" fiili ile bağlantılıdır ve anlamı "peygamberliği veya gönderilişi ile birlikte" şeklindedir. Çünkü Kur'ân Peygamberimiz (s.a.a) ile birlikte de-

ğil, Cebrail ile birlikte indirildi. Bazılarına göre bu ibare, "ittebeû= uydular" ibaresi ile bağlantılıdır ki, o takdirde anlamı, "Kur'ân'a uymakta Peygamberimize ortak oldular" veya "Peygamberimize uymalarının yanı sıra Kur'ân'a uydular" şeklinde olur. Bazılarına göre de bu ibare, "ittebeû=uydular" fiilinin failinin hâlidir. Buna göre cümlelerin anlamı, "Peygamberimizin eşliğinde Kur'ân'a uydular" şeklinde olur. Bazıları ise, burada "maa'nın "alâ" anlamına ve diğer bazıları da "inde" anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, bu yorumların hepsinin ayetin anlamına uzak olduğu açıktır.

"Ona inananlar, onu destekleyenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar..." ifadesi, ayetin baş tarafındaki *"şu... Peygamber'e uyarlar."* ifadesinin açıklaması niteliğindedir. Peygamber'e (s.a.a) uymanın anlamı, gerçekte ilâhî yasaları içeren Allah'ın kitabına uymaktır. Bu uymanın Peygamber'le ilgili yanı ise, onun peygamberliğine, elçiliğine yalanlamaya girişmeksizin inanmak, ona teslim olmak ve verdiği kararların uygulanmasında onu destekleyerek ona teslim olmaktır.

"Ona inananlar..." ifadesi, ayetin başındaki *"şu... Peygamber'e uyarlar."* ifadesine bağlı bir sonuçtur. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi bu ifade, genel nitelikli bir açıklama olan *"ayetlerimize inananlar"* ifadesinden çıkarılmış özel bir açıklamadır. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Bu sıfatların sahibi olan Peygamber'e inanmak, Musa'nın duasını kabul etmek için İsrailoğulları'na şart koştuğumuz imanın gereği olunca -ki Musa'nın duası dünyada ve ahirette onlara rahmetin yaygınlaşmasını, yine dünyada ve ahirette onlara kendilerine iyilik ya-zılması mutluluğunu içeriyordu- bu Peygamber'e, aranan bütün şartları yerine getirerek inananlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.

158) De ki: "Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim... Diriltir ve öldürür."

Peygamberimizin açıklanan nitelikleri şu gerçeği açıkça ortaya koydu: Peygamberimiz (s.a.a), insanlara temiz hayatı garanti eden mükemmel bir dini yaymaya geldi. Bu din, dünyanın her yerinde ve her döneminde insanlara bu mutlu hayatı sunmaya yeterlidir. İnsanların, mutlu bir hayata erebilmek için kendilerine iyiliğin emredilmesinden, kötülükten sakındırılmaktan, temiz şeylerin helâl edilip pis şeyle-

rin haram ilân edilmesinden, ağır yüklerin ve zincirlerin kaldırılmasından başka ve fazla bir şeye ihtiyaçları yoktur. Bu gerçek ortaya çıktığı için peygamberlerine, kavimler arasında ayırım yapmaksızın bütün insanlara peygamberliğini ilân etmesi emredilerek, *"De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim."* buyruluyor.

"O ki, göklerin ve yeryüzünün egemenliği O'na aittir. O'ndan başka ilâh yoktur. Diriltir ve öldürür." ifadesinde Allah'ın kendisini nitelendirdiği sıfatlar sayılıyor. Bu sıfatlar tümü ile Allah'ın peygamber gönderebileceğinin ve bu peygamberin bütün insanlığa hitap edebileceğinin gerekçesini açıklar. Böylece İsrailoğulları'nın kendilerine halklarından olmayan, özellikle ümmîlerden olan bir peygamber gönderilmesi ile ilgili yadırgamaları havada kalır. Onlar, bu yadırgamalarını kendilerinin Allah'ın seçkin halkı olmalarına ve ümmîlerin onlar üzerinde hiçbir hakları olmayacağı şeklindeki saplantılarına dayandırıyorlardı. Onlar, Allah'ın seçkin kulları, evlâtları, sevdikleri idi. Ayrıca, böylece Arap olmayanların kavmiyet taassubu ile kendilerine Arap milletinden bir peygamberin gönderilmesini tuhaf bulmaları da anlamını yitirir.

Çünkü Peygamberimizi görevlendiren Allah, göklerin, yeryüzünün egemenliğini, bütün kâinatın genel hükümdarlığını elinde bulunduran Allah'tır. O'ndan başka bir ilâh yoktur ki, bu egemenlikten pay alsın. İsteddiği hükmü vermek O'nun elindedir. O'nun hükmüne, hiç kimse ortak olmak veya iradesini engellemek suretiyle mani olamaz. O, kullarına dilediği şekilde peygamber seçer, bu peygamberi isterse kullarının bir bölümüne, isterse hepsine gönderir.

Diriltme ve öldürme yetkisi O'nundur. Bir kavmi veya bütün insanları mutlu bir hayatla yaşatmak O'nun elindedir. Bahtsızlık ve sapıklık nasıl ölüm demek ise mutluluk ve hidayet de hayat demektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Ey müminler, sizi diriltecek, size hayat bağışlayacak ilkelere çağırdığı zaman Allah ve Peygamber'e olumlu karşılık verin." (Enfâl, 24), *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122), *"Ancak işitenler, çağrıya icabet ederler. Ölümlere gelince; Allah onları diriltecek."* (En'âm, 36)

O hâlde Allah'a ve O'nun okuma-yazmasız (ümmî)... Peygamberi'ne inanın...

Bu ifade, daha önceki açıklamaların sonucu niteliğindedir. Yani durum böyle olduğuna göre bana inanın. Çünkü ben Tevrat'ta ve İncil'de geleceği müjdelenen o ümmî peygamberim. Ben Allah'a inanıyor, O'nu inkâr etmiyor, O'nun sözlerine inanıyorum. Bu sözler bana ve benden önceki peygamberlere inen şeriatları oluşturan hükümlerdir. Bana uyun ki, kurtuluşa eresiniz.

Sözün akışının gereği budur. Bundan, "*Allah'a ve O'nun okuma-yazmasız (ümmî)... Peygamberi'ne inanın.*" ifadesinde niçin birinci şahıstan üçüncü şahsa geçildiği anlaşıyor. Çünkü sözlerin akışından bu ayetin, bir önceki ayetin devamı olduğu ve her iki ayetin Peygamberimizin (s.a.a) sözleri olduğu anlaşıyor.

Yukarıda değindiğimiz gibi buradaki birinci şahıstan üçüncü şahsa geçişin sebebi, birinci şahıs yerine konan sıfatların, "*Allah'a ve O'nun okuma-yazmasız (ümmî)... Peygamberi'ne inanın.*" ve "*ona uyun ki, hidayete eresiniz.*" ifadelerindeki emirlere gerekçe oluşturmalarıdır.

Bu ayette sözü edilen hidayete ermekten maksat, doğru yola konulmak değil, Allah'ın hoşnutluğundan ve cennetten ibaret olan ahiret mutluluğuna yönelmektir. Çünkü Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne inanmak ve Peygamber'e uymak, doğru yola girmenin ta kendisidir. Buna göre, "*ona uyun ki, hidayete eresiniz.*" ifadesi, daha önceki ayette imanın ve Peygamber'e uymanın sonucunu bildiren "*işte kurtuluşa erenler onlardır.*" ifadesi ile aynı anlama gelmektedir.

159) Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.

Bu ayet, Kur'an'a egemen olan objektiflik prensibinin bir kanıtıdır. Ayette övülmeyi hak edenler övülüyor ve iyi davranışları takdir ediliyor. Oysa daha önce bu adamlar yaptıkları kötülükler yüzünden kınanmışlardı. Ayetin anlamı şudur: İsrailoğulları'nın hepsi daha önce anlattığımız gibi Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne karşı gelen, sapıklığı ve zalimliği inatla sürdüren kimseler değildir. Onlar arasında insanları hak aracılığı ile doğru yola yönlendiren ve aralarındaki meselelerin çözümünde hakkı ve adalet ilkesini gözetken bir grup vardır. Buna göre

ayetteki "bil-hakk" ifadesinde geçen "ba" harfi, araç anlamını ifade etmektedir. Hak ile özdeşleşmiş olmayı ifade etmesi de muhtemeldir.

Buna göre bu ayette doğru yola iletme eylemi, Allah, peygamberler ve imamlar dışında başka birine izafe ediliyor. Bunun başka bir benzeri, Firavun ailesi arasındaki nebi olduğu yolunda bilgi sahibi olmadığımız bir müminin sözlerini nakleden şu ayettir: *"O iman eden kişi, 'Ey Kavmim, bana uyun da sizi doğruluk yoluna iletayim.' dedi."* (Mü'min, 38)

Musa Peygamber'in (a.s) kavmi arasındaki bu grup ile Musa'dan sonra o kavimden çıkan peygamberlerin ve imamların kastedilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Nitekim yüce Allah onları, *"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman onların içinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık."* (Secde, 24) ayetinde ve başka ayetlerde doğru yola iletici olmakla niteliyor. Çünkü, *"Musa'nın kavmi içinde insanları hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır."* ayetindeki hak aracılığı ile doğru yola iletme ve hakka uygun adil hükümler verme deyimlerini eğer hakikî anlamlarında alırsak, peygamberlerden ve imamlardan başkalarının bu nitelikleri taşımaları mümkün değildir. Biz daha önce, *"Ben seni insanlara imam yapacağım."* (Bakara, 124) ve *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* (En'âm, 125) ayetlerinin tefsiri sırasında hidayet konusunu incelemiştik.

160) Biz İsrailoğulları'nı oymaklar hâlinde on iki gruba ayırdık...

Ayette geçen "esbat" kelimesinin tekili olan "sıbt" kelimesi, torun anlamına gelir. İsrailoğulları arasındaki anlamı ise, Araplardaki kabilenin karşılığıdır.

"Kavmi Musa'dan su isteyince kendisine, 'Değneğinle şu taşla vur.' diye vahyettik." ifadesindeki "inbeceset" fiilinin kökü olan "inbicas", fışkıрма anlamına gelir. Bir başka görüşe göre "inbicas", suyun az akması (sızması), "inficar" ise bol akması (fışkırması) demektir. *"Bunun üzerine o taştan on iki tane pınar fışkırdı. Her grup hangi pınardan su içeceğini bilmişti."* ifadesinden pınarların kabile sayısı kadar olduğu ve her kabileye ayrı bir pınarın tahsis edildiği anlaşıyor. Bunun sebebi, kabileler arasındaki sürtüşme ve çekişme idi. Bu hikâyeye hakkındaki rivayetler, bu çekişmenin varlığını doğruluyor. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

Yüce Allah bu ayetlerde Musa Peygamber'in (a.s) şu mucizelerini saydı: İri yılanın ortaya çıkması, ak el, Firavun ailesinin kıtlık yılları, ürünlerinin azalması, tufan, çekirge sürüsü, böcek ve kurbağa istilası, kan, denizin yarılması, yetmiş kişinin helâk edilmesi ve tekrar diriltilmeleri, bir değnek darbesi ile taştan pınarların fışkırması, bulutların yararlarına sunulması, kudret helvası ile bildircin etinin indirilmesi, dağın koparılıp başları üzerinde gölgelik gibi durdurulması. Bunlara Musa Peygamber ile Allah arasındaki konuşma, Tevrat'ın inişi ve İsrailoğulları'nın bazılarının maymuna dönüştürülmesi de eklenebilir. Hûd Suresi'nin tefsiri sırasında Musa Peygamber'in (a.s) hikâyesine sıra geldiğinde bu konuda ayrıntılı bir inceleme yapacağız.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de kamış tüccarı Muhammed b. Salim'e dayanılarak verilen bilgiye göre Haris b. Muğire şöyle demiştir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Abdullah b. Aclan ölümünden önceki hastalığı sırasında, 'Ben bu hastalıktan ölmem.' dedi, fakat öldü." İmam bana şu cevabı verdi: "Allah onun hiçbir günahını affetmesin. Ne kadar yanlış bir düşünceye saplanmış! Musa Peygamber kavminden yetmiş kişiyi seçmişti. Bunları sarsıntı yakalayınca 'Rabbim, ashabım ashabım!' dedi. Yüce Allah, 'Ben sana onlar yerine sizin için daha hayırlı olanlarını veririm.' dedi. Musa Peygamber, 'Ben onları tanıdım, onlarla samimiyet kurdum.' dedi. Fakat yüce Allah Musa Peygamber'e, peygamberler gönderdi."

Ben derim ki: İmam, yüce Allah'ın, tıpkı Musa Peygamber'e yaptığı gibi kendisine Abdullah b. Aclan yerine ondan daha hayırlı dostlar bağışladığını söylemek istiyor. Bu rivayet kendi alanında gariptir ve Kur'ân'ın zahiri ile uyuşmuyor.

el-Burhan tefsirinde İbn Babeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Sa'd b. Abdullah el-Kummî, uzun bir hadisin bir bölümünde şöyle demiştir: İmam Mehdi'ye (a.s), "Efendim, bana insanların kendilerine imam seçmekten niçin men edildiklerini anlat." dedim. Bana, "Muslih (işleri düzelten) imamdan mı, yoksa müfsit (bozguncu) imamdan mı söz ediyorsun?" diye sordu. "Elbette muslih imamdan söz ediyorum." dedim. Cevabı şu oldu: "İnsanların kimin muslih ve kimin müfsit olduğunu kesin olarak bilmediğine göre müfsit birini

seçmeleri mümkün müdür?" Kendisine, "Evet, mümkündür." dedim. Bana, "İşte halka imamlarını seçme yetkisinin tanınmamasının sebebi budur. Bunu sana apaçık bir delil olarak gösteriyorum." dedi ve sözlerine şöyle devam etti:

"Bana yüce Allah'ın seçtiği, kendilerine kitap indirdiği ve masumiyet ile desteklediği peygamberlerden haber ver. Onlar ki, ümmetlerin önderleri ve seçme ehliyetine en çok sahip olan kişilerdir. Meselâ Musa ve İsa peygamberler. Akılca üstünlüklerine ve ilimdeki mükemmelliklerine rağmen adam seçme işi ile karşılaştıkları zaman mümin sanarak münafık seçmeleri mümkün müdür?" Kendisine, "Hayır, mümkün değildir." dedim. İmam şöyle dedi: "İşte yüce Allah ile konuşma şerefine eren Musa Peygamber. Aklının üstünlüğüne, ilminin üstünlüğüne ve kendisine vahyin inmesine rağmen Rabbi ile buluşmak üzere kavminin ileri gelenlerinden ve seçkin kurmaylarından iman ve ihlâslarından şüphe etmediği yetmiş kişi seçti. Fakat şu ayetten anlaşılabacağı üzere seçtiği kişiler münafık çıktı: *Musa, belirlediğimiz buluşma için kavminden yetmiş kişi seçti... 'Biz Allah'ı apaçık gör-medikçe sana inanmayız.'* Zulümlerinden dolayı derhal onları yıldırım çarptı."

"Görüyoruz ki, peygamber olarak seçilen kişinin muslih sanarak seçtiği kişiler müfsit çıkıyor. Bundan öğreniyoruz ki, seçme işini ancak kalplerin gizlediklerini, gönüllerin sakladıklarını bilen ve sırlara agah olan merci yapabilir. Peygamberler bile muslih kişileri seçmek isterken müfsit kişileri seçme durumuna düştüklerine göre muhacirlerin ve ensarın seçmelerinin hiçbir değeri yoktur."

Ben derim ki: Bu rivayette Â'râf, [Bakara] ve Nisâ surelerindeki bu hikâyeyi anlatan ayetlerden alıntılar aktarılıyor.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem ile Ebu's-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Nevf Himyerî şöyle der: "Musa Peygamber Rabbi ile buluşmak için kavminden yetmiş kişi seçtiğinde yüce Allah kendisine şöyle buyurdu: Ben yeryüzünü sizin için secde yeri ve temiz yapıyorum. Huzuru ve güveni evlerinizde size bağışlıyorum. Tevrat'ı ezber okumanızı sağlıyorum. Böylece kadın, erkek, hür kişiler, köleler, küçük ve büyük herkes Tevrat'ı okuyabilecek."

"Bunun üzerine Musa, beraberindekilere, 'Allah yeryüzünü sizin için secde yeri ve temiz kıldı.' dedi. Yanındakiler, 'Hayır, biz sadece mabetlerde ibadet etmek istiyoruz.' dediler. Musa Peygamber, 'Allah

evlerinizdeyken huzur ve güven içinde olma imkânını size bağışladı.' dedi. Yanındakiler, 'Hayır, biz sadece eskiden olduğu gibi kutsal sanduka karşısında huzur ve güven duymak istiyoruz.' dediler. Musa Peygamber (a.s), 'Allah size Tevrat'ı ezberden okuma imkânı verdi. Böylece onu erkek, kadın, köle, özgür kişi, küçük, büyük herkes okuyabilecek.' dedi. Yanındakiler, 'Hayır, biz onu yüzünden okumak istiyoruz.' dediler. Yüce Allah, *'Onu (rahmetimi) kötülüklerden sakınanlara, zekâtı verenlere... yazacağım... İşte kurtuluşa erenler onlardır.'* buyurdu."

"Bunun üzerine Musa Peygamber, 'Ben sana kavmimin temsilcileri ile geldim. Sen onların temsilciliğini başkalarına yazdın. Beni de o ümmetten kıl.' dedi. Yüce Allah, 'Onların peygamberleri kendilerinden olacak.' dedi. Musa Peygamber, 'Beni de onlardan kıl.' dedi. Yüce Allah, 'Sen onları görmeyeceksin.' dedi. Musa Peygamber, 'Rabbim, ben sana kavmimin temsilcileri ile geldim. Sen onların temsilciliğini başkalarına yazdın.' dedi. Bunun üzerine yüce Allah Musa Peygamber'e, *'Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.'* diye vah-yetti. Bunun üzerine Musa razı oldu."

Nevf sözlerini şöyle bağlar: "Yokluğunuzda sizin adınıza şahit olan, sizin adınıza işiten ve başkalarının temsilciliğini sizin hesabınıza yazan Allah'a hamdetmez misiniz?"

Yine aynı eserde İbn Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Nevf el-Bekkalî şöyle der: "Musa Peygamber kavminden yetmiş kişi seçtiğinde onlara, 'Kavmin temsilcileri olarak Allah'a gidin ve O'na istediğinizi arz edin.' dedi. Musa Peygamber'in bir isteği, onların ise başka bir isteği vardı. Yüce Allah ile sözleştikleri yer olan Tur dağına vardıklarında Musa Peygamber beraberindekilere, 'Allah'a istediğinizi arz edin.' dedi. Yanındakiler, 'Bize Allah'ı apaçık göster.' dediler. Musa Peygamber onlara, 'Yazıklar olsun size, bu isteği ikinci defa arz ediyorsunuz.' dedi. Yanındakiler, 'İsteğimiz budur. Bize Allah'ı açıkça göster.' dediler. Bunun üzerine sarsıntıya tutulup kendilerinden geçerek yere yığıldılar. Bunun üzerine Musa Peygamber, 'Ey Rabbim, İsrailoğulları'ndan yetmiş kişi ile sana geldim. Şimdi yanımda bir tek kişi bile olmadan onların yanına dönüyorum. İsrailoğulları ile ne yaparım? Onlar beni öldürmez mi?' Musa Peygamber'e,

'Ne istediğini söyle.' dendi. Musa Peygamber, 'Ey Rabbim, onları tekrar diriltmeni istiyorum.' dedi. Yüce Allah da onları diriltti. Böylece hem onların isteği, hem de Musa Peygamber'in isteği boşa çıktı ve o istek bu ümmete kaldı."

Ben derim ki: Bu rivayetlere yer vermemizin sebebi, anlatılan hikâye bakımından mevkuf rivayetlere benzemeleridir. Fakat aralarındaki farklılıkların yanında içerdikleri hikâye ve ayetlerin iniş sebepleri açısından ilgili ayetlerin zahirleri ile hiç bağdaşmıyorlar. Çünkü Musa Peygamber'in (s.a.a) yanındakilerin isteği, yüce Allah'ı görmektir. Bu istekleri reddedildi.

Musa Peygamber'in isteği ise, onların tekrar diriltilmeleri idi ki, bu istek kabul edildi ve tekrar diriltildiler. Diğer bir isteği de, İsrailoğulları'na ilâhî rahmetin yazılması idi ki, bu istek de kötülüklerden sakınmak ve iman etmek şartı ile kabul edildi. Buna göre onlar hiçbir bakımdan başkalarının temsilcileri yapılmadı. *"Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır."* ayetinde de, sözün akışından anlaşılacağı gibi, Musa Peygamber'e değil, bizim Peygamberimize (s.a.a) hitap ediliyor.

Ayetle bağdaşmama açısından, *"Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz."* ifadesi hakkında İbn Abbas'tan nakledilen şu rivayet de bu iki rivayetin benzeridir: Bu rivayete göre İbn Abbas şöyle der: "Musa Peygamber'in bu duası kabul edilmedi ve Allah ona, *'Azabıma dilediğimi çarptırırım... İşte kurtuluşa erenler onlardır.'* şeklinde cevap verdi." Bu rivayette söylenmek istenen şey, bu rahmetin Musa Peygamber'e değil, bu ümmete verildiğidir ki, az önce belirttiğimiz gibi ayetten anlaşılan, bu iddiayı doğrulamıyor.

Bunun bir başka benzeri, *"Bu, senin sınavından başka bir şey değildir."* ifadesi hakkında Süddî'den nakledilen şu rivayettir: "Musa Peygamber, 'Ey Rabbim, şu Samirî adındaki adam, İsrailoğulları'na inek yavrusu heykeline tapmalarını emretti. Peki inek yavrusu heykeline ruhu kim üfledi?' Yüce Allah, 'Ben üfledim.' buyurdu. Musa Peygamber, 'O hâlde onları sen yoldan çıkardın.' dedi."

Buna benzer bir rivayete de İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklen Tefsir'ul-Ayyâşî'de yer verilmiştir. Bu rivayete göre Musa Peygamber, "Ya Rabbi, inek yavrusu heykeli-

nin böğürme sesi çıkarmasını kim sağladı?" diye sordu. Yüce Allah, "Ben sağladım." buyurdu. O zaman Musa Peygamber, *"Bu, senin sınavından başka bir şey değildir. Bu sınav aracılığı ile dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin."* dedi.

Çünkü bu ayet, o yetmiş kişinin helâk edilmesi hikâyesi ile ilgilidir. İnek yavrusu heykeli ile ne ilgisi var? Böyle bir ilginin varlığından söz edebilmek için Musa Peygamber'in aynı sözü tekrarladığını iddia etmek gerekir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Ahmed'e ve Ebu Davud'a dayanılarak verilen bilgiye göre Cündeb b. Abdullah el-Becelî şöyle dedi: "Bedevînin biri geldi, devesini çöktürdü, sonra bağladı ve Peygamberimizin arkasında namaz kıldıktan sonra, 'Ey Allah, bana ve Muhammed'e rahmet et ve bize bağışlayacağın rahmete başka hiç kimseyi ortak etme.' diye seslendi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) ona şöyle dedi: Sen geniş bir rahmeti kısıtladın. Allah yüz rahmet yarattı ve bunların birini yeryüzüne indirdi. Bu rahmetle bütün insanlar, cinler ve hayvanlar birbirlerine merhamet ediyorlar. Rahmetinin doksan dokuzu ise O'nun katındadır."

Yine aynı eserde Ahmed ve Müslim aracılığı ile Selman-ı Farisî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz şöyle buyurur: "Yüce Allah'ın yüz rahmeti vardır. Bu rahmetlerden biri sayesinde yaratıklar birbirlerine merhamet ederler. Bu tek rahmetin etkisi ile vahşi hayvanlar yavrularına şefkat gösterirler. Diğer doksan dokuz rahmetin etkisi ahirette görülecektir."

Yine aynı eserde İbn Ebî Şeybe ile Mürdeveyh'in mevkuf olarak Selman-ı Farisî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Yüce Allah, gökleri ve yeryüzünü yarattığı gün yüz rahmet yarattı. Bu rahmetlerin her biri yer ile gök arasını kaplayacak genişliktedir. Bu rahmetlerden bir tanesini yeryüzüne indirdi. Bu rahmetin etkisi ile bütün yaratıklar birbirlerine merhamet ediyorlar. Bu rahmetin etkisi ile analar evlâtlarına şefkat gösteriyor. Bu rahmetin etkisi ile kuşlar ve yırtıcı hayvanlar su içiyor. Bu rahmetin etkisi ile yaratıklar hayatlarını sürdürüyor. Kıyamet günü gelince Allah, bu rahmeti yaratıklardan alıp kötülüklerden sakınanlara akıtır ve buna diğer doksan dokuz rahmeti de ekler." Arkasından Peygamberimiz, *"Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır. Onu kötülüklerden sakınan-*

lara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım." a-yetini okudu.

Ben derim ki: Bu anlama gelen rivayetler Şîî kanallardan Ehlibeyt İmamları'na (selâm üzerlerine olsun) dayalı olarak da nakledilmiştir. İkinci rivayette birinci rivayetin anlamı nakledilmişse benziyor. Yalnız ravi, "Kıyamet günü gelince Allah, bu rahmeti yaratıklardan alıp" ifadesi ile anlamı bozmuştur. Çünkü Allah rahmetini takva sahibi kulları dışındaki bütün yaratıklardan alınca acaba gökler, yeryüzü, cennet, cehennem, melekler ve diğer bütün varlıklar rahmetten yoksun olarak nasıl varlıklarını sürdürebilecekler?

Bu konudaki en güzel ifade, hatırladığıma göre bizim bir rivayeti-mizde yer alan, yüce Allah'ın o gün yüz rahmetinin yüzünü de bir arada müminlere sunacağı yolundaki ifadedir. Yüz rahmetin müminler için birleştirilerek onlar için kullanılması, rahmetin diğer yaratıklardan alınarak sadece müminlere verilmesinden farklı bir şeydir. Birincisi caiz ve makuldür, ama ikincisi öyle değildir. Bunu iyi kavramak gerekir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Taberanî aracılığı ile Huzeyfe b. Yemanî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, yüce Allah kıyamet günü affını öyle bol bol dağıtacak ki, İblis bile bundan pay alma ümidine kapılacaktır."

Ben derim ki: Bu anlamda rivayetler, Şîî kanallardan Ehlibeyt İmamları'na (hepsine selâm olsun) dayalı olarak da nakledilmiştir.

Yine aynı eserde İbn Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Ebu Bekir el-Huzelî şöyle der: "*Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır.*" ayeti inince İblis, "Ey Rabbim, ben de bir şeyim." dedi. Bunun üzerine yüce Allah, "*Onu (rahmetimi) kötülüklerden sakınanlara... yazacağım.*" ifadesini indirerek İblis'i rahmetinin kapsamı dışına çıkardı.

Ben derim ki: Anlaşılan bu, Ebu Bekr'in kendi varsayımı ve yorumudur. Çünkü İblis'in bu ayetin başında sözü edilen genel rahmetten yararlandığında ve ayetin devamında sözü edilen ahirete ait özel rahmetten mahrum olacağına şüphe yoktur.

el-Burhan tefsirinde Nehc'ül-Beyan adlı eserden nakledilerek verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) sahabîlere, "Kimlerin iman etmesi daha şaşırtıcıdır?" diye sordu. Sahabîler, "Meleklerin imanı." dediler. Peygamberimiz, "Melekler Rableri katındadırlar, niye inanmasınlar ki?" dedi. Sahabîler, "Peygamberlerin imanı." dediler. Peygamberimiz, "Peygamberlere vahiy geliyor, niye inanmasınlar ki?" dedi. Sahabîler, "Bizim imanımız." dediler. Peygamberimiz, "Ben aranızdayım, niye iman etmeyesiniz ki? İmanları en şaşırtıcı olanlar, sizden sonra gelecek olan ve sayfalarda yazılı bir kitap bulup buna inanan insanlar olacaktır. Yüce Allah'ın, *'ve onunla birlikte inen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.'*" şeklindeki sözünde onlardan söz ediliyor." dedi.

Ben derim ki: Bu rivayet, kabul edilebilir niteliktedir. Çünkü burada uyarılma ve örnek gösterme söz konusudur. Bazı rivayetlerde de bu ayetteki nur ile İmam Ali'nin (a.s) kastedildiği bildirilmiştir ki, bu da, uyarılma veya batınî anlama işaret etme kabilindendir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali şöyle buyurur: "İsrailoğulları Musa Peygamber'den sonra yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bir fırka dışında hepsi cehennemliktir. Hristiyanlar İsa Peygamber'den sonra yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bir fırka dışında hepsi cehennemliktir. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bir fırkası hariç, hepsi cehennemliktir. Yahudiler hakkında Kur'ân'da, *'Musa'nın kavmi içinde hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.'* buyruluyor. Hristiyanlar hakkında ise, *'Onların içinde aşırı davranışlardan sakınan bir kesim var.'*¹ buyruluyor. İşte kurtulacak olanlar bunlardır. Bize gelince, bizim hakkımızda da, *'Yaratıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.'*² buyruluyor. İşte bu ümmetten kurtulacak olan grup bunlardır."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Sehban Bekrî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), Re'sülcalut ile Hristiyanların baş papazını çağırarak onlara şöyle dedi: "Ben size bir meseleyi soracağım, ama

1- [Mâide, 66]

2- [Â'râf, 181]

onu sizden daha iyi biliyorum. Buna göre sakın doğruyu benden saklamayın. Ey Re'sülcalut, Musa Peygamber'e Tevrat'ı indiren, İsrailoğulları'nı kudret helvası ve bildircin eti ile doyuran, denizi yararak onlara kuru yol açan, Tur dağı'nın taşından onlar için on iki tane pınar fışkırtıp her Yahudi kabilesine bir pınar ayıran Allah adına yemin verdiriyorum ki, Musa Peygamber'den sonra İsrailoğulları'nın kaç gruba ayrıldığını bana söyleyesin." Re'sülcalut, "Onlar tek bir gruptur." dedi. İmam, "Yalan söylüyorsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah adına yemin ederim ki, onlar yetmiş bir gruba ayrıldılar ve bir tanesi dışında hepsi cehennemliktir. Yüce Allah, *'Musa'nın kavmi içinde hak aracılığı ile doğru yolu ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.'* buyuruyor. İşte kurtuluşa erenler bunlardır."

Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre İmam'ın sözünü ettiği bu Yahudi topluluğu Çin'in ötesinde yaşıyor. Yaşadıkları yer ile Çin arasında bir kum vadisi vardır. Bu topluluk dinlerini değiştirmemiş, bozmamıştır. Bu rivayet, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir.

Ben derim ki: Bu rivayet zayıf ve dayanaksızdır. Doğru yolda ve adil olduğu söylenen bu Yahudi topluluğu hakkında günümüzde bize ulaşan herhangi bir bilgi yoktur. Eğer bugün yaşıyor olsalar, doğru yolda olamazlar. Çünkü Musa Peygamber'in (a.s) şeriatı önce İsa Peygamber'in (a.s) şeriatı ile, sonra da her ikisi Peygamberimizin (s.a.a) şeriatı ile neshedilmiştir. Bundan dolayı bu uydurma hikâyeyi nakledenlerin bazıları, ona Peygamberimizin Miraç gecesi bu topluluğun yanına inerek onları İslâm'a çağırdığını, onların da Peygamberimize iman ettiklerini ve kendilerine namaz kılmayı öğrettiğini eklemeye mecbur olmuşlardır.

Söz konusu topluluk hakkında değişik, acayip hikâyeler uydurulmuştur. Meselâ Mukatıl b. Süleyman'ın şöyle dediği nakledilir: "Yüce Allah'ın Peygamberimize yönelik bir bağıışı da şudur: Peygamberimiz (s.a.a) Miraç gecesi Musa'nın kavminden Çin'in ötesinde yaşayan bir topluluğu gördü. Bu topluluğun hikâyesi şudur: İsrailoğulları günahlara dalınca ve adaleti tavsiye edenleri öldürmeye başlayınca, kutsal topraklarda yaşayan bu grup, 'Ey Rabbimiz, bizi bunların arasından çıkar.' diye dua ettiler. Allah da dualarını kabul ederek onlar için yer altında bir kanal açtı, bu kanala girdiler, kanaldan onların yanı sıra bir

dere akıyordu, önlerini nurdan bir kandil aydınlatıyordu. Bu kanal içinde bir buçuk yıl yürüdüler. Böylece Beyt'ül-Makdis'ten şimdi yaşadıkları yere vardılar. Oraya varınca Allah onları yeryüzüne çıkardı. Orası böceklerin, hayvanların ve yırtıcıların bir arada yaşadıkları bir yerdi. Orada ne suç ve ne günah işleniyordu. Miraç gecesi Peygamberimiz (s.a.a) Cebrail ile birlikte onların yanına geldi. Peygamberimize iman ettiler, onu onayladılar. Peygamberimiz de onlara namaz kılmayı öğretti. Onlar Musa Peygamber'in, Peygamberimizin geleceğini kendilerine müjdelediğini söylediler."

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Şa'bî şöyle der: "Yüce Allah'ın Endülüs'ün ötesinde yaşayan birtakım kulları vardır. Yaşadıkları yerin Endülüs'e uzaklığı bizim ile Endülüs arası kadardır. Hiçbir yaratığın Allah'a karşı geleceği akıllarından bile geçmez. Toprakları inciden ve yakuttan, dağları altından ve gümüştedir. Toprak ekip biçmezler, hiçbir iş yapmazlar. Evlerinin kapıları önünde geniş yapraklı ağaçlar vardır, bu yapraklar onların elbiseleridir. Kapıları önündeki diğer ağaçların meyveleri onların yiyeceklerini sağlar."

Söz konusu topluluk hakkında bu türden başka hikâyeler de vardır. Hepsi uydurmadır. Ayetin anlamını ise yukarıda açıklamıştık.

AYETLERİN ANLAMİ

161- Hani onlara (İsrailoğulları'na) denmişti ki: "Şu kasabada oturun, orada ne isterseniz yiyin, 'Bağışla bizi.' deyin ve kasabanın kapısından girerken başlarınızı eğin ki, günahlarınızı affedelim. İyi işler yapanların mükâfatını ileride arttıracamız."

162- Fakat onların içinden zulmedenleri, o sözü kendilerine söylenmeyen başka bir sözle değiştirdiler. Biz de zalimliklerinden ötürü onlara gökten ağır bir azap indirdik.

163- Onlara deniz kıyısındaki kasabayı sor. Hani onlar cumartesi yasağını çiğniyorlardı. Hani cumartesi günü onlara akın akın balık geliyordu. Fakat cumartesi gününün dışında onlara hiç balık gelmiyordu. Fasıklık yaptıkları için onları böylece sınavdan geçiriyorduk.

164- Hani onlardan bir grup, "Allah'ın yok edeceği veya ağır bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediklerinde (öğüt verenler), "Rabbimize karşı bir ma-zeretimiz olsun ve ola ki kötülüklerden sakınırlar diye." dediler.

165- Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca, kötülüklerden sakındıranları kurtardık ve zalimleri, yoldan çıkmışlıkları yüzünden ağır bir azaba uğrattık.

166- Sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, "Kovulmuş aşağılık maymunlar olun." dedik.

167- Hani Rabbin açıkça bildirdi ki, onlara işkencelerin en ağırını tattıracak kimseleri kıyamet gününe kadar onların başlarına musallat edecektir. Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır ve yine O, hiç kuşkusuz affedici ve merhametlidir.

168- Biz onları yeryüzünde çeşitli gruplara ayırdık. Kimileri iyi kimselerdir, kimileri ise ondan aşağıdadırlar. Ola ki doğru yola dönerler diye onları iyiliklerle ve kötülüklerle sınavdan geçirdik.

169- Onların arkasından yerlerine, kitaba (Tevrat'a) vâris olan başka bir nesil geçti. Bunlar, bu alçak dünyanın menfaatini alıyorlar ve "Nasıl olsa affedileceğiz." diyorlar. Kendilerine onun gibi bir menfaat daha gelse, onu da kaparlar. Peki Allah hakkında sadece doğruyu söyleyecekler diye bu kitapta onlardan söz alınmamış mıydı? Bu kitabın içerdiği mesajları okumamışlar mıydı? Günahlardan sakınanlar için ahiret yurdu kesinlikle daha hayırlıdır. Buna akıl erdiremiyor musunuz?

170- Onlar ki kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar, hiç şüphesiz biz ıslah edenlerin (iyi işler yapanların) mükâfatını zayi etmeyiz.

171- Hani o dağı yerinden söküp bir gölgelik gibi başları üzerine kaldırmıştık da onlar onun başlarına düşeceğini sanmışlardı. Bu durumda kendilerine, "Size verdiğimiz kitaba sımsıkı sarılın ve içindeki mesajları sürekli aklınızda tutun ki, kötülüklerden uzak kalasınız." demiştik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde İsrailoğulları ile ilgili başka hikâyeler anlatılıyor. Bu hikâyelerde İsrailoğulları'nın Allah'ın emrinin dışına çıktıkları, O'na verdikleri sözden döndükleri, bu yüzden Allah tarafından davranışlarının gerektirdiği cezalara çarptırıldıkları, en ağır işkenceleri uygulayan zalimlerin başlarına musallat edildiği bildiriliyor. Bunlar İsrailoğulları'nın eski kuşağı idiler. Onların yerini Allah'ın ayetlerini birkaç para karşılığında satan ve O'nun emirlerini umursamayan yeni nesiller aldı. Onların durumları da budur. Yalnız aralarında hakkı çiğnemeyen az sayıda kimse vardır.

161-162) Hani onlara denmişti ki: "Şu kasabada oturun..."

Söz konusu kasaba, kutsal toprakların sınırları içinde bir yerdi. İsrailoğulları'na o kasabaya girip Amalikalılarından oluşan yerli halkı ile savaşarak onları kasabadan çıkarmaları emredildi. Fakat bu emre uy-

madılar. Musa Peygamber'in (a.s) bu yoldaki direktifini reddettiler. Bunun üzerine çölde perişan olma cezasına çarptırıldılar. Bu hikâye Mâide Suresi'nin 20-26. ayetlerinde ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

"Bağışla bizi, deyin ve kasabanın kapısından girerken başlarınızı eğin..." ifadesinin benzeri hakkında Bakara Suresi'nin 58. ve 59. ayetlerinin tefsiri sırasında gerekli açıklamaları yapmıştık. *"İyi işler yapanların mükâfatını ileride arttıracacağız."* ifadesi, gizli bir soruya cevap niteliğindedir. Sanki *"günahlarınızı affedelim."* buyrulunca, "Peki sonra?" diye sorulmuş ve bu soruya cevap olarak *"İyi işler yapanların mükâfatını ileride arttıracacağız."* buyrulmuştur.

163) Onlara deniz kıyısındaki kasabayı sor. Hani onlar cu-martesi yasağını çiğniyorlardı...

Yani İsrailoğulları'na deniz kıyısındaki kasabanın halkının durumunu sor. Hani onlar, yüce Allah'ın cumartesi konusundaki o güne saygı gösterip balık avlamama yolundaki emrinin sınırlarını aşıyorlardı. Hani cumartesi günü civarlarındaki balıklar onlara akın akın geliyorlardı. Fakat cumartesi yasağı olmadığı günlerde onlara balık gelmiyordu. Yani avlanmalarının yasaklandığı ve cumartesi tatili yapmakla emrolundukları gün balıkların sahillerine akın ediyor olması, onları Allah'ın emrinin dışına çıkmaya itiyordu. Fakat o gün geçip de avlanmaları serbest olunca, ki bu cumartesi günleri dışındaki günlerde olurdu, o zaman sahillerine balık gelmezdi.

Bu durum, Allah'ın onlara yönelik bir imtihanı idi. Bu imtihana tâbi tutulmalarının sebebi, fasıklığın aralarında yayılması, Allah'ın emrini çiğneme pahasına balık tutmaya yönelik hırsları ve kötülüklerden sakınma duygusunun ilâhî emri çiğnemelerine engel olmaması idi. Bu yüzden, *"Fasıklık yaptıkları için onları böylece sınavdan geçiriyor-duk."* buyruluyor.

164) Hani onlardan bir grup, "Allah'ın yok edeceği veya ağır bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediklerinde...

Söz konusu grup bu sözleri kendilerinden olan başka bir gruba söylüyor. Bu grup o kasaba halkına öğüt vererek onları cumartesi yasağını çiğnemekten alıkoymaya çalışıyordu.

Ayette kısaltma yoluna gidilerek "Ve iz galet ümmetun minhum lime... (Hani onlardan bir grup... dediklerinde...)" denilmiştir. O hâlde ayetin takdirî açılımı şöyledir: "Ve iz galet ümmetun minhum li-ümmetin uhra kanet taizuhum lime..." Yani: "Hani o kasaba halkından bir grup, öğüt verdiği başka bir gruba... dediklerinde..."

"Allah'ın yok edeceği veya ağır bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğüt veriyorsunuz?" ayetinden anlaşıldığına göre bu sözleri söyleyenler takva ehli, Allah'ın emrine karşı gelmekten kaçınan kimselerdi. Fakat o kasaba halkını kötülükten sakındırma işini bir yana bırakarak onlarla uyum içinde bir arada yaşamayı tercih etmişlerdi. Eğer bu kınayan topluluk fasıklardan ve cumartesi yasağını çiğneyenlerden olsalardı, kınadıkları kimseler onlara da öğüt verirler ve onlara, *"Rabbimize karşı bir mazeretimiz olsun diye."* diyerek cevap vermezlerdi. Yasağı çiğneyenler ise işi azıtmışlar ve fasıklıklarını pervasızca açığa vurmuşlardı. Bu yüzden belli ki, sakındırma ile kötü davranışlardan vazgeçecek kimseler değillerdi.

Fakat onlara öğüt verenler, öğütlerinin etkisinden ümit kesmemişlerdi. Öğütlerine devam ettikleri takdirde karşılarındakilerin söz konusu yasağı çiğnemeye son vereceklerini, en azından bazılarının yaptıklarının birazından vazgeçeceklerini umuyorlardı. Diğer bir maksatları da, bu öğüt verme çabasının yüce Allah katında bir mazeret olması idi. Böylece onlar, bu yasağı çiğneyenlerin fasıklıklarını onaylamadıklarını, onların inatçı azgınlıklarından bizar olduklarını ortaya koyuyorlardı.

Bundan dolayı söz konusu grup, karşı tarafın, *"...ne diye öğüt veriyorsunuz?"* şeklindeki sorularına, *"Rabbimize karşı bir mazeretimiz olsun ve ola ki kötülüklerden sakınırlar diye."* şeklinde cevap veriyorlar. Yani Rabbinizin huzurunda haklı bir mazeretimiz olması ve onların bu yanlış işten sakınmalarını umduğumuz için onlara öğüt veriyoruz.

Öğüt veren grup *"Rabbimize..."* diyerek "Rab" kelimesini kendilerini kınayan, eleştiren topluluğa izafe ediyor, "Rabbimize" demiyor. Bu yolla şunu demek istiyorlar: Öğüt vermek sadece bizim yükümlülüğümüz değildir. Siz de bizim gibisiniz. Sizin de onlara öğüt vermeniz gerekir. Çünkü sizin de Rabbinizin rububiyeti karşısında mazeret beyan etmeniz, O'nun yönelttiği yükümlülükler ve kullarına havale et-

tiği görevler konusunda sorumluluktan kurtulmak için elinizden geleni yapmanız gerekir. Siz de bizim gibi O'nun yükümlü kullarısınız, bizim omuzlarımızdaki yükümlülükler sizin de omuzlarınızdadır.

165) Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca, kötülükten sakındıranları kurtardık...

Onların kendilerine yapılan hatırlatmaları unutmalarından maksat, bu hatırlatmaların vicdanlarına yönelik etkisinin kesilmesidir. Çünkü bu durumda kendilerine verilen öğütleri hatırlamaları önemli değildir. Zira Allah'ın cezalandırması, O'nun emrini umursamamanın, onu akla getirmeye yanaşmamanın sonucudur. Yoksa doğal zihnî süreç sonucu olan gerçek anlamdaki unutma, yükümlülüğün işlerlik kazanmasına ve cezanın gerçekleşmesine engeldir.

Şöyle ki, Allah'ın tevfikini temsil eden bir faktör, insana önemli ilâhî yükümlülüklerini hatırlatır. İnsan eğer bu yükümlülüklerin gereklerini sebatla yerine getirirse, mesele yok. Eğer yükümlülüklerini savsaklar da içinden gelen bir ses onu bu tutumundan vazgeçirmez ise, Allah'ın sınırlarını aşarak günaha dalar. Fakat ilk başta işlediği günah-tan dolayı üzülmüş, kendini kınar. Fakat eğer tövbe etmez de ikinci kez o günahı işlerse, nefsinde günahın izi kalıcılık kazanır, hatırlamanın kalbi üzerindeki etkisi zayıflar, günahı işleme daha bir kolaylaşır. Günaha her dönüşünde, ilâhî emri her çiğneyişinde günahın kalpteki izi daha da güçlenir ve hatırlamanın gücü daha da azalır. Sonunda hatırlamanın ve öğüdün etkisi tamamen kaybolur, varlığı ile yokluğu bir olur ve etkisizlik açısından unutma gibi olur. İşte "*Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca...*" ayetinde bu süreç kastediliyor. Yani vicdandaki izi kaybolup unutulmuş, yok olmuş gibi olunca.

Ayet gösteriyor ki, kurtulanlar, sadece kötülükten sakındıranlar olmuştur. Diğerleri Allah tarafından cezalandırılmıştır. Bunlar, cumartesi yasağını çiğneyenlerin yanı sıra "...ne diye öğüt veriyorsunuz?" diyen nemelâzımcılardır.

Bu ayetin kanıtladığı bir başka gerçek, öğüt verenleri eleştiren grubun ilâhî emri çiğneyenlere öğüt vermedikleri ve onlarla ilişkilerini kesmedikleri için onların zulümlerine ve fasıklıklarına ortak olduklarıdır.

Bu ayet şu genel ilâhî yasayı ortaya koyuyor: Zalimlerin zulmüne engel olmamak, bu mümkün değilse onlara öğüt vermemek, eğer öğüt vermek de mümkün değilse veya etkisi olmuyorsa onlarla ilişkileri kesmemek, onların zulmüne ortak olmaktır. Yüce Allah'ın şiddetli cezalandırması, zalimleri kovaladığı gibi, bu şekilde onların zulümlerine ortak olanları da kovalar.

166) Sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, "Kovulmuş maymunlar olun." dedik.

Ayetteki "atev" fiilinin kökü olan "utuvv", günah işlemekte ileri gitmek, "kırade" kelimesinin tekili olan "kırd" maymun, "hâsîn" kelimesinin tekili olan "hâsi'" kelimesi ise kovulmuş, uzaklaştırılmış anlamına gelir. Nitekim Araplar, kovulup uzaklaştığında "hasie'l-kelb" yani köpek uzaklaştı, derler.

"Sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince" ifadesi, "kendilerine yasaklanan kötülükleri terk etmemekte direnince" demektir. Çünkü direnmek kötülükleri terk etmemekte olur, yoksa kötülüklerin kendilerinde olmaz. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

167) Hani Rabbin açıkça bildirdi ki, onlara işkencelerin en ağırını tattıracak kimseleri kıyamet gününe kadar onların baş-larına musallat edecektir...

Ayette geçen "teezzene" fiilinin kökü olan "ezan", ilân etmek, bildirmek demektir. "Le-yeb'asenne" kelimesinin başındaki "lâm" harfi, yemin edatıdır. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Hatırla ki, Rabbin yemin ederek kıyamet gününe kadar onlara acı işkenceler tattıracak kişileri onların başlarından hiç eksik etmeyeceğini bildirdi.

"Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır." ifadesinin anlamı, "Allah'ın cezaları içinde insanlara çabuk ulaşanı vardır." şeklindedir. Azgınların azgınlıklarından dolayı cezalandırılması gibi. Nitekim yüce Allah, *"Onların hepsi ülkelerinde azgınlık ettiler... Çünkü Rabbin her an gözetlemededir."* (Fecr, 14) buyuruyor. Yaptığımız bu tefsirin kanıtı bu cümleyi izleyen *"ve yine O, hiç kuşkusuz affedici ve merhametlidir."* ifadesidir. Çünkü bu ifadeye yer verilmesinin amacı, yüce Allah'ın her zaman çabuk cezalandırıcı olmadığını vurgulamaktır. Aksi hâlde ayetin içeriği, Allah'ın çabuk cezalandırıcı olduğunu

belirttikten sonra, ardından Allah'ı affedici ve merhametli isimleriyle anmaya uygun değildir. Çünkü ayetin içeriği, cezalandırma ve intikam alma anlamını vurgulamaya yöneliktir.

Buna göre, *"Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır ve yine O, hiç kuşkusuz affedici ve merhametlidir."* ifadesinin anlamı şudur: Yüce Allah, günahların affedicisi ve kullarına karşı merhametlidir. Fakat azgınlık ve küstahlık gibi sebeplerle cezalandırmayı hak eden kullarının cezalandırılmalarına hükmettiği zaman bu ceza onları hemen yakalar. Çünkü hiçbir şey o cezaya engel olamaz, onu önleyemez.

Belki de *"Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır."* cümlesini, "O, dünyada cezalandırmayı dilediği kimseleri çabuk cezalandırır." şeklinde yorumlayanların kastettikleri anlam budur. Gerçi, *"Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır ve yine O, hiç kuşkusuz affedici ve merhametlidir."* ifadesinin bütününün bu anlamı verdiğini söylemek daha uygundur. Çünkü o zaman yüce Allah'ın çabuk cezalandırıcı olması ile yumuşak tutumlu ve hemen cezalandırmayan olması arasında çelişki olduğu yolundaki muhtemel vehim de giderilmiş olur.

168) Biz onları yeryüzünde çeşitli gruplara ayırdık. Kimileri iyi kimselerdir...

Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre ayette geçen "düne" kelimesi, yeri bakımından müpteda olarak merfudur. Fakat zarflık anlamı pekişsin diye mensup okunmuştur. Ebu'l-Hasan'ın söylediğine göre "lakad takattaa beynekum" ibaresinde geçen "beynekum" kelimesi de aynıdır. O da yeri itibarıyla merfu olması gerekirken aynı sebep dolayısı ile mensup okunmuştur. "Yevm'el- kıyameti yefsılu beynekum" [Mümtehine, 3] ibaresindeki "beynekum" kelimesinde de durum aynıdır. Bu kelime de fail yerinde olduğu için merfu okunmalıydı. Okuduğumuz ayette "düne" kelimesinden önce "cemaetun" kelimesinin olduğu farz edilebilir. O takdirde mevsuf kaldırılmış ve sıfat onun yerini almış olur. (Mecma'ul-Beyan'dan yapılan alıntı burada sona erdi.)

Ayette geçen iyiliklerden ve kötülüklerden maksat, dünyanın nimetleri ve sıkıntılarıdır. Geriye kalan bölümün anlamı açıktır.

169) Onların arkasından yerlerine, kitaba (Tevrat'a) vâris olan başka bir nesil geçti...

Ayette geçen "araz" kelimesi, kalıcılığı olmayan şey demektir. *"Dünya hayatının geçici menfaati"* (Nisâ, 94) ayetinde bu kelime aynı anlamda kullanılmıştır. Yani dünyanın kalıcı olmayan nitelikleri ve gelişmeleri. *"Bu alçak dünyanın menfaati"*nden maksat, şu geçici dünyanın kalıcı olmayan nimetleridir. İfadede müzekker işaret edatının kullanılmasının sebebi, dünyayı küçümsemek, özelliklerini bilmezden gelmek, özlenecek bir nitelik taşımadığını vurgulamaktır. Bunun bir benzeri, İbrahim Peygamber'in (a.s) güneşi kastederek, *"Budur Rabbim, bu daha büyüktür!"* (En'âm, 78) şeklinde bize nakledilen sözleridir.

"Nasıl olsa affedileceğiz diyorlar." sözü, rasgele ağızlardan çıkmış boş bir sözdür, hiçbir dayanağı yoktur. Daha doğrusu, tek dayanağı, Allah'ın halkı diye adlandırdıkları kendi halkları ile gururlanmalarındır. Nitekim onlar, kendilerini Allah'ın evlâtları ve sevdikleri diye de adlandırıyorlardı. Onlar bu sözü, tövbe edecekleri vaadine dayandırmıyorlar. Çünkü ayette bunu kanıtlamaya yarayacak bir kayıt yoktur. Bu sözleri, ilâhî affa yönelik bir beklentiye, bir umuda da dayanmıyor. Çünkü umudun bu sözlerin simgelediği tutumla bağdaşmayan belirtileri olur. Çünkü iyilik beklentisi, karşıtı olan kötülük korkusu ile bir arada olur. Umut ve beklenti nasıl gönül huzuru ve rahatlığı gerektirirse, korku da endişe, can sıkıntısı ve huzursuzluk gerektirir. Gerçek bir umudun belirtisi, sükûnet ile huzursuzluk arasında, çekme ile itme arasında, sevinç ile üzüntü arasında olmaktır.

Bir de şöylesini düşünelim: Adam nefsinin ihtiraslarına dalıyor, dünya hazları içinde kendini kaybediyor. Yaptığı kötülüğün, işlediği günahın akıbetini düşünmüyor. Sonra içinden kaynaklanan veya dışından gelen bir ses, Allah'ın kendisine yönelik tehdidini dile getirince, günahkârların kötü akıbetini hatırlatınca, "Allah affedici ve merhametlidir." diyerek kendisine yöneltilen kınamadan sıyrılıp adi hazları ile baş başa kalır. Böyle bir kimsenin takındığı tavır gerçek bir umut değil, yalancı bir nefsanî kuruntu ve mahvedici bir şeytanî ayartmadır.

*"Kim Rabbinin huzuruna açık alınla çıkmayı umuyorsa, iyi ameller işlesin ve kulluk görevlerinde Rabbine hiç kimseyi ortak etmesin."*¹

"Kendilerine onun gibi bir menfaat daha gelse, onu da kaparlar." Yani daha önce elde ettikleri maddî menfaatle yetinmezler. Eğer onunla yetinselerdi, onu bırakarak Allah'ın haramlarından kaçınmaya yönelmeleri bir çeşit tövbe anlamına gelir ve *"Nasıl olsa affedileceğiz."* şeklindeki sözleri, tövbekârlarda beliren bir tür ümit sayılırdı. Ama bu kimseler öyle yapmıyorlar. Tersine ne zaman bir dünya menfaati bulsalar, yüce Allah'ı akıllarına getirmeden hemen ona el koyuyorlar. Bu cümle, yani *"Kendilerine onun gibi bir menfaat daha gelse, onu da kaparlar."* cümlesi, yine onların tutumunu anlatan, *"Onlar işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı."* (Mâide, 79) ayeti ile aynı anlamdadır.

Ayette geçen "ve deresû mâ fihi" (bu kitabın içerdiği mesajları okumamışlar mıydı?) ifadesindeki "vav" harfî, hâl bildiren edattır ve bu cümle, öncesindeki "aleyhim" (onlardan) ifadesindeki "him" (onlar) zamirinin hâlidir. Bazılarına göre ise bu "vav" atıf edatıdır ve sonrasındaki cümleyi ayetin başlarındaki "veris'ul-kitabe" (kitaba vâris olanlar) cümlesine bağlamaktadır. Bize göre bu biraz uzak görüştür.

"Onların arkasından yerlerine, kitaba (Tevrat'a) vâris olan başka bir nesil geçti." Yani İsrailoğulları'nın bu atalarından sonra -ki onların Allah'tan korkma ve haramlarından sakınma konusundaki tavırları anlatıldığı gibidir- yerlerine başka bir nesil geçti ve bu yeni nesil, Tevrat'taki bilgileri, hükümleri, öğütleri ve ibret derslerini önceki nesilden miras olarak aldı. Bunun gerekli sonucu olarak kötülüklerden kaçınmaları, ahiret yurdunu tercih etmeleri, Allah katındaki sürekli mükâfata göz ardı ettiren geçici dünya menfaatlerini bir yana bırakmaları beklenirdi. Fakat öyle olmadı. *"Bunlar, bu alçak dünyanın menfaatini alıyorlar."* Geçici ve uçup gidici hazlara dahıyorlar. Ne kadar çok da olsa günahlarını umursamıyorlar ve dayanaksız bir söz olarak, *"Nasıl olsa affedileceğiz, diyorlar."* Bir veya iki kere ile günahtan dönmüyorlar, tersine imkân buldukça tekrar günaha dönme amacıyla oluyorlar. *"Kendilerine onun gibi bir menfaat daha gelse, onu da kaparlar."* İşledikleri günahlara son vermeye yanaşmazlar.

1- [Kehf, 110]

"Peki... bu kitapta onlardan söz alınmamış mıydı?" Bu söz, kitabı omuzladıkları sırada onlardan alınmıştı. "Allah hakkında sadece doğruyu söyleyecekler diye." Onlar da bu kitabın içindekileri incelemişler ve bu inceleme sayesinde "Nasıl olsa affedileceğiz" şeklindeki sözlerinin dayanaksız bir laf olduğunu, onu söylemelerinin yersiz olduğunu, bu sözün onlara günah işleme ve dinin temellerini yıkmaya cüreti verdiğini öğrenmişlerdi. Oysa "Günahlardan sakınanlar için ahiret yurdu kesinlikle daha hayırlıdır." Çünkü mükâfatı sürekli ve her türlü hoşnutsuzluktan emindir. "Buna akıl erdiremiyor musunuz?"

170) Onlar ki kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar, hiç şüphesiz biz ıslah edenlerin (iyi işler yapanların) mükâfatını zayi etmeyiz.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre bu ayette geçen "yumessikûne" fiilinin kökü olan "temessuk", bir şeye yapışmak, sarılmak anlamına gelir.

Bu ayette dinin diğer unsurları arasında özellikle namazdan söz ediliyor. Bunun sebebi, bu ibadetin taşıdığı şeref ve dinin temel direklerinden biri olmasıdır. Namaz sayesinde Allah'ı anma ve O'nun yüceliği karşısında boyun eğme görevi yerine getirilir ki, bu görev dinî yasaların iskeletine can veren bir ruh niteliği taşır.

Ayette kitaba sarılmak, ıslah olarak tanımlanıyor. Islah ise, ifsadin, bozgunculuğun karıştıdır. Bu ifsat ya yeryüzünde veya toplumda gerçekleştirilir. Gerek yeryüzündeki ve gerekse insan toplumundaki ifsat (bozgunculuk), insanların yaratılış özünü oluşturan fitratın yolunu bozmakla olur. Herhangi bir yüzyılda inen ilâhî kitabın içerdiği din ise, fitrat yollarını teminat altına alır. Yalnız bu teminatın derecesi, o dinin bağlılarının bu alandaki yeteneği ve ön hazırlığı ile sınırlıdır. Yüce Allah, hayatın ihtiyaçlarını karşılayan sağlam ve tutarlı dinin, insanların özünü oluşturan fitrat ve kendisi dışında hiçbir gerçeğin bulunmadığı yaratılış temeli olduğunu vurguluyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi "Yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir; Allah'ın yaratış kanununa ki, O insanları ona göre yaratmıştır." (Rûm, 30), "Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır." (Âl-i İmrân, 19)

İslâm, yüce Allah'ın kâinatta yürürlükte olan ve şer'î hükümlere dayanak oluşturan yasaları konusunda yüce Allah'a teslim olmak demektir.

Görüldüğü gibi bu iki ayet şu gerçeği ilân ediyor: Yüce Allah'ın dini insanın, hayatını kâinata geçerli olan kanunların ve prensiplerin gereğine uyarlamasıdır. Böylece insan, türünün özünün aradığı bir kounuma gelecek ve arkasından gelişme yolundaki ilerleyişini sürdürecektir. Yani böylelikle insan tabiatla uyumlu bir insan olacak ve özünün doğal sentezinin gerektirdiği terbiye ile yetişecek, gelişecektir.

İnsanın doğal özü, insanı yoktan var eden, yaşatan, mutlu eden ve tüm yönleriyle gerçek anlamda kâinata egemen olan kanunlarla bütünleştiren gaybî güce boyun eğmeyi gerektirir. İşte İslâm adını taşıyan, Kur'ân'ın ve diğer peygamberlere inen semavî kitapların kabul etmeye çağırdıkları din budur.

İnsan hayatının çeşitli boyutlarını ıslah etmek, bu hayat düzenini yabancı hurafelerden arındırmak, vehimlerin ve arzuların uydurup insanlara dayattıkları ağır yükümlülükleri ve ayak bağlarını kaldırmak, İslâm adını taşıyan dinin parçalarıdır. Bunlar, dinin sonuçlarından biri veya hükümlerinden biri değildir ki, bu konularda farklı görüşler olsun ve bunları kimileri kabul ederken kimileri reddetsin veya insaflı incelemeciler bunları inceleyerek görüşünün vardığı sonuçlara uysun.

Başka bir deyişle; insanların ilâhî dinin mantığı ile kabul etmeye çağırdıkları ilkeler, insanların dünyevî ve uhrevî hayatlarının çıkarlarına dayanak oluşturan yasalar ve prensiplerdir. Yoksa birtakım bilgiler ve yasalar önce ortaya konup sonra insan çıkarları ile bunların birbirlerine uydukları iddia edilmiyor. Bu noktanın iyi anlaşılması gerekir.

Sakın şöyle sanılmasın: İlâhî din, bir dizi kuru ve geleneksel bilgilerden ve yasalardan oluşmuş bir bütündür. Tek ruhu, baskıcı tehdit ve tek dili, içi boş dayatma ve tahakküm mesajıdır. Bu kanunların koyucusu, ölümden sonrası için hazırladığı itaatkârlara ebedî mutluluk ve asilere sonsuz azap karşılığında koyduğu kanunlara uymayı, onlara boyun eğmeyi kararlaştırmıştır. Yoksa bu kanunlar ile insanı ilgilendiren, onun hayatına egemen olan, bu hayatın gelişmelerini düzenleyen ve onu ıslah etmeyi sağlayan kâinat yasaları arasında hiçbir bağlantı yoktur. Böylece dinî ameller dünyada insanların ellerini bağlayan zincirlerden ibarettir. Ahirete gelince, onun ıslahını sadece ilâhî irade üstlenmiştir. Dine bağlı kimsenin dünyadaki tek mutluluğu, alışkanlığın sağladığı hazdan ibarettir. Tıpkı bir uyuşturucu ve zehir tutkunu gibi.

Böylece bir kimse doğal ve sağlıklı mizaçların acı duydukları şeylerden haz, buna karşılık başkalarının haz duydukları şeylerden acı duyar.

Böyle düşünmek, din bilgileri alanında cahil olmanın ve dinî yasaların koruyucusu olan yüce Allah'a iftira etmenin sonucudur. Yüce Allah, bu düşünceyi kesinlikle reddediyor. Kur'ân'daki nice ayet ya açık bir dille, ya ima ile, ya işaretle, ya kinaye yolu ile veya başka bir ifade tarzı ile bu düşünceye karşı çıkmaktadır.

Özet olarak söylersek, ilâhî kitap kulların çıkarlarını içerir. Bu kitaptakiler uygulandıkları takdirde insan toplumu düzene kavuşur, ıslah olur. Daha doğrusu ilâhî kitap, insan toplumunu ıslah edecek prensipleri içeren tek kaynaktır. İlâhî din, bu ıslah edici kanunların toplamıdır ve ıslah edici kanunların bütünü dindir. Din, insanları sadece davranışlarını ve toplumun diğer meselelerini ıslah etmeye çağırır. Buna Allah'a teslim olma (İslâm) adı verilir. Çünkü evrensel yasaların çizdiği tabîî insanî mecrada yürüyen kimse, evrensel sisteme teslim olmuş ve davranışları ile onun gereklerine uymuş demektir. Evrensel sistemin çizdiği yoldan gitmek ve onunla uyum hâlinde olmak, Alla-h'ın isteklerine teslim olmaktır.

Din, insanı önce birtakım kanun maddelerine ve bunların içeriklerine uymaya çağırıp arkasından insanların iyiliklerinin ve mutluluklarının bu yolda olduğunu iddia etmiyor ki, onun hakkında şüphe beslensin.

"Onlar ki kitaba sarılırlar..." ayeti, özü itibariyle genel ve bağımsızdır. Fakat İsrailoğulları'ndan söz eden ayetler arasında yer almış olması itibariyle onlarla ilgilidir. Bu bakımdan buradaki kitaptan maksat, ya sadece Tevrat veya Tevrat ile İncil'dir.

171) Hani o dağı yerinden söküp bir gölgelik gibi başları üzerine kaldırmıştık...

Ayetteki "netekna" fiilinin kökü olan "netk" kelimesi, bir şeyi kökünden sökmek ve "zullet" kelimesi, bulut veya tavan gibi altına sığılılan örtü demektir. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

Bu ayette Tur dağının İsrailoğulları'nın başları üzerine kaldırıldığı anlatılıyor. Bu hikâye, hem Bakara Suresi'nde, hem de Nisâ Suresi'nde geçmişti.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî adlı eserin yazarının babasına, babasının Hasan b. Mahbub'a, onun İbn Ebî Umeyr'e, onun Ebu Ubeyde'ye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "İmam Ali'nin (a.s) bir mektubunda şunları bulduk: Semudoğulları'na mensup Eyle halkından bir toplum vardı. Cumartesi günü semtlerine balık geliyordu. Sebebi, onların Allah'ın bu konudaki itaatkârlık derecesini denemesiydi. Balıklar nehirlerini aşarak avlularına, kapılarının önlerine ve sokaklarına kadar akın akın geliyorlardı. Onlar da bu balıkları avlayıp yemeye başladılar. Bir süre böyle yaptılar. Ne din adamları ve ne bilginleri, onları bu balıkları avlamaktan alıkoymuyorlardı. Bu arada şeytan onlardan bir gruba yasak olanın, bu balıkları cumartesi günü yemek olduğunu, yoksa onları o gün avlamalarının yasaklanmadığını telkin etti. Onlar da balıkları cumartesi günü avlayıp diğer günlerde yemeye başladılar."

"Söz konusu kasabalıların bir bölümü, 'Balıkları şimdi avlayacağız.' diyerek yüce Allah'ın emrine baş kaldırdı. Diğer bir grup sağa meylederek onlara karşı çıkıp, 'Sizi Allah'ın emrine karşı çıkıp O'nun cezasına maruz kalmaktan sakındırırız.' dediler. Bir başka grup sola meylederek bunlardan ayrılıp susmayı ve onlara öğüt vermemeyi tercih ettiler. Bunlar, günahkârlara öğüt verenlere, 'Allah'ın ya yok edeceği veya şiddetli bir azaba çarptıracağı bir topluluğa ne diye öğüt veriyorsunuz?' dediler. Söz konusu günahkârlara öğüt verenler bu soruya, 'Allah'a karşı bir mazeretimiz olsun ve ola ki kötülüklerden sakınırlar diye onlara öğüt veriyoruz.' cevabını verdiler. Yüce Allah, '*Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttunca*' diye buyuruyor. Yani kendilerine yapılan öğütleri kulak ardı edince günah işlemeye devam ettiler."

"Bunun üzerine onlara öğüt verenler şöyle dediler: Hayır, vallahi sizinle birlikte olamayız. Allah'a karşı geldiğiniz bu şehirde bu geceyi sizinle birlikte geçiremeyiz. Çünkü Allah'ın başınıza belâ indirmesinden ve bizim de sizinle birlikte o belâyâ maruz kalacağımızdan korkuyoruz."

"Bu sözlerden sonra belâyâ uğrayacakları korkusu ile şehirden çıkarak yakında bir yere indiler. Geceyi orada açık havada geçirdiler.

Allah'ın emrine itaat eden bu Allah dostları, sabah olunca günahkâr hemşerilerinin durumunun ne olduğunu görmek için erkenden yola çıktılar. Şehrin kapısına gelince, ortalıktan hiçbir sesin duyulmadığını gördüler. Kapıyı çaldılar, hiçbir cevap alamadılar. En küçük bir ses bile işitemeyince, şehrin suruna merdiven dayayarak içlerinden birini surun üzerine çıkardılar. Tepeden şehre bakan bu kişi, halkı yerine birbirleri ile oynayan bir kuyruklu maymunlar sürüsü gördü. Bunun üzerine kapıyı kırarak içeri girdiler. Maymun kılığına dönüştürülenlerin maymun soyundan olmadıklarını, insan soyundan olduklarını gördüler. Bunun üzerine o maymun sürüsüne, 'Biz size yapmayın demedik mi?' dediler."

Hz. Ali (a.s) sözlerini şöyle sürdürüyor: "Toprak altındaki tohum tanesini filizlendiren ve varlıkları yoktan var eden Allah'a yemin ederim ki, ben onların bu ümmet içindeki soylarını tanıyorum. Onlar kötülüğe karşı çıkmazlar, onu değiştirmeye çalışmazlar. Kendilerine verilen emri bir yana bırakıp dağılmışlardır. Oysa yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Zalimler Allah'ın rahmetinden uzak olsun."*¹ *"Kötülüklerden sakındıranları kurtardık ve zalimleri, yoldan çıkmışlıkları yüzünden ağır bir azaba uğrattık."*

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Ebu Ubeyde aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dayandırılarak nakledilmiştir. Öte yandan bu anlamdaki bir başka rivayet, ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde yer alıyor. Abdurrezzak'dan, İbn Cerir'den, İbn Ebî Hatem-den ve Beyhakî'den -Sünen'inde- nakledilen bu rivayet İkrime aracılığı ile İbn Abbas'a dayandırılıyor.

Yalnız bu rivayete göre sözü edilen kasabalılar, Eyle şehrinde yaşayan bir Yahudi kabilesidir. Bundan anlaşılan, bunların İsrailoğulları'ndan olduğudur. Oysa İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) gelen rivayet, açıkça onların Semudoğulları'ndan olduklarını bildiriyor.

Bu kimselerin ırk itibarıyla Arap Semudoğulları'ndan ve din itibarıyla Yahudi olmaları muhtemeldir. Çünkü Semudoğulları ile Yahudiler birbirlerinin komşuları idiler. Çünkü Eyle adlı şehir, Mısır ile Medine arasında deniz sahilinde bulunan bir yerleşim birimidir.

1- [Mü'minûn, 41]

Bazılarına göre ayetin işaret ettiği şehir, Medyen şehridir. Başka bazılarına göre Taberiye, diğer bazılarına göre Medyen ile Aynuna arasında bulunan ve Mukna adı verilen bir şehirdir.

Gerek yukarıda işaret ettiğimiz rivayete ve gerekse yine ona dayandırılan bir diğer rivayete göre İbn Abbas ağlayarak, "Kötülükten sakındıranlar kurtuldu, kötülüğü işleyenler helâk oldu; fakat susup arada kalanlara ne olduğunu bilmiyorum." demiştir. Sözü edilen rivayetlerin birine göre İkrime bu konuda şöyle der: "İbn Abbas'a şöyle dedim: 'Kurbanın olayım. Görmüyor musun ki o susanlar, kötülüğü işleyenlerin yaptıklarından hoşlanmadılar, onlara karşı oldular ve bunun sonucu olarak öğüt verenlere, *'Allah'ın yok edeceği... bir topluluğa ne diye öğüt veriyorsunuz?'* dediler." Bunun üzerine İbn Abbas, bana kalın kumaştan yapılmış iki kat elbise hediye edilmesini emretti."

İkrime bu sözyle, o kötülüğü işleyenlerin kesinlikle cezaya çarptırılacaklarına inandıkları ve onların yaptıkları işten hoşlanmadıkları için susanların azaba çarptılmaktan kurtuldukları yolundaki görüşünün İbn Abbas tarafından beğenildiğini ve benimsendiğini anlatmak istiyor.

Fakat İkrime yanılıyor. Çünkü söz konusu suskunlar, günahkârların yaptıkları işten hoşlanmamalarına ve yasaklanan avlama eylemlerine katılmamalarına rağmen bundan çok daha büyük bir günah işlediler. Bu büyük günah, kötülükten sakındırma görevini yerine getirmeme günahıdır. Nitekim kötülüğe karşı çıkanlar, *"Rabbimize karşı bir mazeretimiz olsun ve ola ki kötülüklerden sakınırlar diye."* diyerek onları bu konuda uyarmaktadırlar. Onların bu sözlerinden anlıyoruz ki durum, öğütten ümit kesilecek kadar vahim değildi ki, bu yükümlülük düşmüş sayılsın. Nitekim kötülükten sakındıranlar, günahkârlardan ümit kesince onlardan ayrılıp kasabayı terk ettiler. Fakat rivayetlerden anlaşılacağı üzere öbürleri günahkârlardan ayrılmadılar.

Üstelik yüce Allah, *"Kötülüklerden sakındıranları kurtardık ve zalimleri, yoldan çıkmışlıkları yüzünden ağır bir azaba uğrattık."* ayetinde kurtulanlar tarafında sadece kötülükten sakındıranları anarken cezaya çarptırılanlar tarafında yasak av işlemi yapanlardan değil, zulmedenlerden söz ediliyor. Bu duruma göre zulmedenler ifadesinin kötülükten sakındırma görevini yerine getirmeyenleri de içermesinin önünde hiçbir engel yoktur.

"Sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, 'Kovulmuş maymunlar olun.' dedik." ayetinde eğer -yukarıda tefsircilerden naklettiğimiz üzere- ısrar ve küstahlık, yasaklanan eylemden vazgeçmemek anlamında ise, bu ayete göre söz konusu ceza balık avlayanlara mahsus olur. Fakat bunun böyle olması, bir önceki ayette sözü edilen cezanın balık avlayanları ve suskunları birlikte kapsamasına engel değildir. Çünkü her iki grup da zalimlikte ve fasıklıkta ortaktır. Buna karşılık eğer ayetin anlamı terk etme veya o anlamdaki bir eylemi içermeksizin doğrudan doğruya sakındırılan şeyden yüz çevirmek ise, bu ayetin sadece suskunların cezasını ifade ettiği kabul edilebilir. O takdirde balık avlayanların cezası, bir önceki ayet olan *"Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttunca..."* ayetinde açıklanmış olur. Nitekim aşağıdaki rivayetlerin bazılarında buna işaret ediliyor.

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bu konuda, "İki grup helâk oldu, buna karşılık kötülükten sakındıran grup kurtuldu." buyurmuştur.

Ben derim ki: İsrarla kötülüğü işleyenlerin maymuna dönüştürüldüğünü bildiren ayetle İmam'ın bu sözleri arasında çelişki yoktur. Çünkü helâk kavramı başka bir canlı kılığına dönüştürmeyi de içerir. Üstelik başka bir canlıya dönüştürülen insanın bu dönüşümden sonra sadece birkaç gün yaşayabildiğini, arkasından helâk olduğunu bildiren çok sayıda rivayet vardır.

el-Kâfî adlı eserde Sehl b. Ziyad'a, onun Amr b. Osman'a, onun Abdullah b. Muğîre'ye, onun Talha b. Yezid'e dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttunca, kötülüklerden sakındıranları kurtardık..."* ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Onlar üç grup idi. Biri emri dinledi ve emretti, böylece kurtuldu. Biri emri dinledi, fakat emretmedi, böylece maymuna dönüştürüldü. Biri de ne emri dinledi ve ne emretti, böylece helâk oldu." [Ravzat'ul-Kâfî, c.8, s.139, h: 151]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu rivayet, *"Onlar sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, 'Kovulmuş maymunlar olun.' dedik."* ayetinde balık avlayanların değil, suskunların cezasının bildirildiği varsayımına dayanıyor. Buna göre, söz konusu ayetin anlamı, sakındırılan şeyden yüz çevirmek şeklinde-

dir. O zaman bu ifadeye terk etme ve benzeri anlamlar yüklemeye ihtiyaç kalmaz ve öbür grubun cezasının bir önceki ayette açıklandığını kabul etmekten başka bir ihtimal kalmamış olur.

Bu anlamın önünde herhangi bir engel yoktur. Yalnız makamın gereği olarak suskunların azaba çarpılmalarına, yasak işten kaçınmış olmalarının değil, bu kötülüğü yapanlara öğüt vermekten kaçınmalarının sebep olduğunun belirtilmesi gerekirdi. Üstelik günahkârlıkta ileri gitme anlamına gelen "utuvv" kelimesinin kaçınmak ve yüz çevirmek anlamlarını ifade etmesi uzak bir ihtimaldir. Bununla birlikte bu rivayet zayıftır.

Bu rivayet, Saduk tarafından aynı rivayet zinciri ile Talha'ya dayandırılarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) da bu ayetin tefsiri sırasında nakledilmiştir. Bu rivayete göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle demiştir: "Onlar üç grup idi. Biri emir dinledi ve emir verdi. Biri emir dinledi, fakat emir vermedi. Biri de ne emir dinledi ve ne emir verdi, bu yüzden helâk oldu." [el-Hısal, s. 100, h: 45]

Aynı rivayet Tefsir'ul-Ayyâşî'de de nakledilmiştir. Talha'nın İmam Cafer Sadık'a (a.s), o da babası İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dayanarak verdiği bilgiye göre İmam, "Bu kavim üç gruba ayrıldı. Biri yasağı işlemedi ve günahkârlardan ayrıldı. Biri günahkârlardan ayrılmadı ve günahı da işlemedi. Biri de kötülüğü işledi. Bunlardan sadece yasağı işlemeyip günahkârlardan ayrılanlar kurtuldu." dedi. İmam Cafer diyor ki: "İmam Muhammed Bâkır'a kasabada kalıp da bu kötülüğü işlemeyenlere ne olduğunu sordum. Bana, 'Aldığım bilgiye göre küçük zerrelere (küçük karıncalara veya güneş ışığında görünen toz zerreciklerine) dönüştürüldüler.' dedi."¹ Bu rivayetlerin, rivayet zincirlerindeki zayıflığa ve metinlerindeki karışıklığa ve farklılığa rağmen aynı rivayet oldukları anlaşılıyor. [c.2, s. 35, h: 97]

el-Kâfi adlı eserde İshak b. Abdullah'a dayandırılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah, şu iki ayette kullarına bilmediklerini söylememelerini ve bilmediklerini reddetmemelerini telkin ediyor: *"Peki Allah hakkında sadece doğruyu söyleyecekler diye bu kitapta onlardan söz alınmamış mıydı?"*, *"Tersi-*

1- [el-Hısal, s.100, h: 54]

*ne onlar, bilgisini kavrayamadıkları ve henüz açıklamasına muhatap olmadıkları mesajı yalanladılar."*¹ [c.1, s.43, h: 8]

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de İshak aracılığı ile İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılarak nakledilmiştir. Bu rivayetin bir benzeri, İshak b. Abdulaziz aracılığı ile İmam Musa Kâzım'a (a.s) atfedilerek nakledilmiştir. [c.2, s. 35-36, h: 98-99]

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Hani o dağı yerinden söküp bir gölgelik gibi başları üzerine gölge gibi kaldırmıştık."* ayeti hakkında şöyle buyurur: "Yüce Allah Tevrat'ı İsrailoğulları'na indirdiğinde onu kabul etmediler. Bunun üzerine Allah Tur-ı Sina dağına onların başları üzerine kaldırdı ve Musa Peygamber de onlara, 'Eğer bu kitabı kabul etmezseniz, bu dağı üzerinize düşer.' dedi. Onlar da başlarını eğmiş durumda Tevrat'ı kabul ettiler."

el-İhticac adlı eserde verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle dedi: "Efendimiz İmam Muhammed Bâkır (a.s) bir gün Harem-i Şerifte oturuyordu. Çevresinde dostlarından bir grup vardı. O sırada Tavus-u Yemanî, bir grup arkadaşı arasında çıka geldi ve İmam'a, 'Sana bir soru sormama izin verir misin?' dedi. İmam, 'Sana izin verdim, istediğin soruyu sor.' dedi."

"Bunun üzerine Tavus İmam'a şu soruyu sordu: 'Bana, ne daha önce ve ne daha sonra hiç uçmadığı hâlde Kur'ân'da uçtuğu bildirilen şeyin ne olduğunu söyle.' İmam bu soruya şu cevabı verdi: O şey, Sina dağıdır. Allah onu İsrailoğulları'nın üzerinde uçurdu. Bu dağ, bir kanadı ile İsrailoğulları üzerinde çeşitli azap türleri yansıtan bir gölge oluşturdu. Bu olay üzerine İsrailoğulları Tevrat'ı kabul ettiler. *'Hani o dağı yerinden söküp bir gölgelik gibi başları üzerine kaldırmıştık da onlar onun başlarına düşeceğini sanmışlardı.'* ayeti, bu olayı anlatıyor." [c.2, s.64]

Ben derim ki: Birinci rivayetin anlamında Sünnî kanallardan da Sabit b. Haccac'dan şöyle rivayet edilmiştir: "Tevrat İsrailoğulları'na bir kerede bütünü ile geldi. Bu onlara ağır geldiği için onu kabul etmeye yanaşmadılar. Bunun üzerine Allah Sina dağına bir gölgelik gibi başları üzerine kaldırdı da ancak o zaman onu kabul ettiler." [ed-Dür'ül-Mensûr, c.3, s.140]

Yine Sünnî kanallardan gelen bir ikinci rivayet var. Bu rivayet, Bizans İmparatoru Heraklius'un Muaviye'ye mektup aracılığı ile sorduğu bazı sorular hakkında ve İbn Abbas ile ilgilidir. Bizans İmparatoru, Muaviye'ye bir mektup yazarak bazı sorular soruyor. Muaviye'nin yakınları ona, "Bu iş sana düşmez. Çünkü sen eğer vereceğin yazılı cevapta bir hata yaparsan, İmparator bunu seni ayıplamak için aleyhinde koz olarak kullanır. Sen İbn Abbas'a yazacağın bir mektupla bu soruları cevaplandırmayı ona havale et." derler. Bunun üzerine İbn Abbas'ın verdiği cevapları Muaviye, İmparator'a gönderir. İmparator cevapları okuyunca, "Bu meseleleri ancak bir peygamber veya peygamber ailesinden olan biri bilebilir." der. [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.140]

Bilesiniz ki, bu ayetle ilgili başka bazı rivayetler vardır ki, bunlara Bakara Suresi'nin benzer ayeti incelenirken yer vermiştik. İsteyen oraya başvurabilir.

AYETLERİN MEÂLİ

172- Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, "Evet, şahidiz." demişlerdi. Kıyamet günü, "Bizim bundan haberimiz yoktu." demeyesiniz diye (Allah bunu böyle yaptı).

173- Yahut "Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen nesillerdik. Bizi, eğri yola sapanların yaptıklarından dolayı mı mahvedeceksin?" demeyesiniz diye (Allah bunu böyle yaptı).

174- İşte belki (doğru yola) dönerler diye ayetleri böyle ayrıntılı biçimde açıklıyoruz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Âdemoğullarının yüce Allah'ın rabliğine ilişkin ikrarlarını hatırlatıyor. Bu ayetler, Kur'ân'ın anlam bakımından en ince ve söz dizimi bakımından en şaşırtıcı ayetlerindendir.

172-173) Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerin-den soylarını almış ve "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, "Evet, şahidiz." demişlerdi...

Bir şeyi başka bir şeyden almak, alınan şeyin öteki şeyden ayrılmasını ve şu veya bu şekilde ondan bağımsız hâle gelmesini gerektirir. Bu da almaya bağlı amaçların ve ona yönelik değerlendirmelerin farklılığına göre farklılık gösterir. Yemekten bir lokma ve bardaktaki sudan bir yudum almak gibi. Bu, almanın türlerinden biridir. Ya da gaspçı, cömert, satıcı veya ödünç veren Zeyd'den bir malı veya bir eşyayı almak gibi. Bu da almanın başka bir türüdür. Ya da almanın başka farklı türleri gibi. Meselâ âlimden ilim almak, toplantıdan feyiz almak ve bir dostla karşılaşmaktan haz almak gibi. Bu da ayrı bir alma türüdür. Çocuğu eğitmek için babasından almak da ayrı bir alma türüdür. Bu örnekleri istediğimiz kadar çoğaltabiliriz.

O hâlde sadece bir şeyi bir şeyden almayı söylemek, o almanın türünü açıklamaz. Bunun için ek bir açıklama gerekir. Bundan dolayı yüce Allah ayrılmaya ve birbirinden kopmaya delâlet eden "*Hani Rabbin Âdemoğullarından... almış*" ifadesine, "*onların bellerinden*" ifadesini eklemiştir. Maksat, ayırmanın ve almanın türünü belirtmektir. Buradaki almanın türü şudur: Bir madde oradan, yani belden alınıyor. Yalnız vericide şekil bakımından herhangi bir eksilme, tamamlılığında ve bağımsız varlığında bir değişme olmuyor. Sonra alınan parça verici ile aynı türden tam ve bağımsız bir varlık hâline getiriliyor. Buna göre çocuk ana-babasının belinden alınıyor. Alındığında bir parçadır. Alındıktan sonra tam ve ana-babasından bağımsız bir insan hâline getiriliyor.

Arkasından bu alınan belinden başka bir parça alınıyor. Bu süreç, alma işlemi ve parçaların bütünlerden ayrılması sona erinceye kadar devam ediyor. Böylece insanlar birbirinden ayrılıyor ve fertler dağılıyor. Artık her fert, geride kalanlardan bağımsız olmuştur. Her fert hakları ve yükümlülükleri olan bağımsız bir nefsin (benliğin) sahibi olmuştur. İşte "*Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı*" ifadesinin anlamı budur. Eğer "Rabbin Âdemoğullarından soylarını aldı" veya "onları yaydı" denseydi, ifadenin anlamı müphem kalırdı.

"*Ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu*" ifadesi, yüce Allah'ın Âdemoğulları ile ilgili başka bir uygulamasını haber veriyor. Bu uygulama onları birbirinden aldıktan ve her birini diğerinden ayırdıktan sonra gerçekleşiyor. Bu uygulama, onların kendilerine şahit tutulmalarıdır. Bir şeye şahit tutmak, şahidi o şeyin yanına getirerek şahide o şeyin mahiyetini göstermek ve böylece şahidin görmeye dayalı bilgi ile donanmasını sağlamaktır. Âdemoğullarının kendilerine şahit tutulmaları, kendi nefislerinin mahiyetinin gösterilmesi, böylece kendi nefisleri hakkında edinmeleri istenen bilgi ile donanmaları ve sonra sorulduğunda edindikleri bu bilgiyi aktarmalarıdır.

Her nefis sahibinin kendi nefsi ile diğer nefisler arasında çeşitli bağlar ve ilişkiler vardır. İnsanın bunların bazılarına şahit tutulması mümkün olurken diğer bazılarına şahit tutulması mümkün olmaz. Fakat "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" ifadesi, Âdemoğullarının neye şahit tutulduklarını ve neye şahitlik etmelerinin istendiğini açıklıyor. Âdemoğullarından, yüce Allah'ın onların rableri olduğuna ve istendiğinde bu şahitliği yerine getirmeleri isteniyor.

İnsan kibirlilikte ve kendini beğenmişlikte istediği kadar ileri gitmiş olsun, sebeplerin lehine işlemesi istediği kadar onu şımartmış, baştan çıkarmış olsun, kendi varlığına egemen olmadığını ve tek başına geleceğini yönlendiremediğini inkâr edemez. Eğer kendi varlığına egemen olsaydı, ölüm, acılar ve musibetler gibi istenmez şeylerden kendini koruyabilirdi. Eğer tek başına geleceğini yönlendirebilseydi, evrensel sebeplere boyun eğmek zorunda olmazdı, egemenliği ve hükmü altında olduğunu sandığı araçlar karşısında diz çökmezdi. Sonra o sebepler ve araçlar da -tıpkı insan gibi- kendileri ötesinde bir şeye muhtaçtırlar, kendilerine görünmeyen bir egemen güce boyun eğmektedirler. O egemen güç, onlarla ilgili olarak onların lehinde veya aleyhinde hükmeder. İnsanın da bu egemen gücün boşluğunu doldurmaya ve ona olan ihtiyacı ortadan kaldırmaya gücü yetmez.

Buna göre malik ve müdebbir bir Rabbe olan ihtiyaç, insanın gerçeğidir. Yoksulluk (ihtiyaçlık) onun zatına yazılmış bir yazı, zayıflık alnına vurulmuş bir damgadır. Bu gerçek, en alt düzeyde bilince sahip olan insan için bile gizli değildir. Âlim, cahil, küçük, büyük, itibarlı, itibarsız herkes bu konuda birdir.

İnsan, insanlığın hangi düzeyinde olursa olsun, varlığına egemen olan ve geleceğini yönlendiren bir Rabbi olduğunu kendinden müşahede eder. Zatî ihtiyacını müşahede ediyorken Rabbini nasıl müşahede etmesin ki?! Muhtaç olduğunu bilip de kime muhtaç olduğunu bilmesi düşünülebilir mi? Buna göre *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ifadesi, neye şahit tutulduğunun açıklaması; *"Evet, şahidiz."* ifadesi ise, insanların şahitliğin gerçekleştiği ve şahit oldukları şey ile ilgili itiraflarıdır.

Bundan dolayı bu ayette insanın dünya hayatında gerek varoluşunda ve gerekse varoluşu ile bağlantılı gereklerden ve hükümlerden oluşan hayatının bütün yönlerinde muhtaç olduğuna işaret ettiği ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre ayetin anlamı, *"Biz yeryüzünde Âdemoğullarını yarattık, çiftleşme ve doğum yolu ile onları birbirinden ayırdık, onları bizim Rabliğimize muhtaç olduklarının bilincine vardırırdık da, evet, sen bizim Rabbimizsin, diyerek bu gerçeği itiraf ettiler."* şeklindedir.

Buna göre, Âdemoğullarının *"Evet, şahidiz."* şeklindeki sözleri, hâl dili ile konuşmak veya söylenen sözün gerekli sonucunu sözü söyleyene isnat etmek kabilindendir. Çünkü Âdemoğulları muhtaç varlıklar olduklarını itiraf ettiklerine göre bu itiraf, kendisine muhtaç oldukları makama da itirafı gerektirmektedir. Hâl diliyle konuşma ile söylenen sözün gerekli sonucunu söylemiş sayılmanın arasındaki fark şudur:

Birincisi, yani hâl dili ile konuşmak, bir şeyin bir sıfatının veya bir hâlinin delâlet etmesi ile o şeyden bir anlam çıkmasıdır. O şeyin o anlamının bilincinde olup olmadığı önemli değildir. Yıkık bir beldenin, sakinlerinin hâlini anlatması, feleğin onlara ne gibi işler yaptığını, zamanın onların başına ne işler açtığını, seslerini nasıl kestiğini ve nefeslerini nasıl tükettiğini anlatması gibi. Zavallı ve perişan bir kimse'nin çehresinin onun yoksulluğunu, zavallılığını ve kötü durumunu dile getirmesi gibi.

İkincisi, yani söylenen sözün dile getirilmeyen bir anlamı gerektirmesi ise, o sözü söyleyenin o anlamı kastetmiş olduğunun ortaya çıkmasıdır. Çünkü söylediği söz, bu anlamı gerektirmekte veya iltizamî delâlet ile bu anlama delâlet etmektedir.

Buna göre Âdemoğullarının *"Evet, şahidiz, demişlerdi."* şeklindeki bize nakledilen sözleri, bu iki ifade türünden birine, yani ya hâl dili ile anlatıma veya sözün gerektirdiği anlamı kastetme yöntemine hamledilir. Hâl dili ile anlatıma hamledilmesi daha akla yakın ve daha uygundur. Çünkü şahitlik makamında gerektirici söz ile yetinilmez, açık ve net ifade kullanılır.

Bu şahitlik hangi ifade tarzı ile gerçekleştirilmiş olursa olsun, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ifadesi ile aynı türdendir. Buna göre, soruda hangi ifade tarzı kullanılmış ise, cevap da aynı ifade tarzı ile verilmiştir, denilebilir. Bu yüzden bu sorunun ve cevabın hamledilebileceği bir üçüncü ifade tarzından söz edilebilir. Çünkü ilâhî söz, ilâhî uygulamalarının amacını ortaya koyar. Daha önceki araştırmalarımızda birkaç kez belirttiğimiz gibi yoktan var etmek, bir tür tahlil ile de olsa, gerçek sözdür. Buna göre, bizce buradaki *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ve *"Evet, şahidiz."* ifadelerinin bu kabilden olmasının hiçbir sakıncası yoktur. Bu konudaki açıklamamızı ileride tamamlayacağız.

Her ne ise, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış"* ifadesi, Âdemoğullarının birbirinden ayrıldığına, her birinin kendisine şahit tutulduğuna ve Allah'ın rububiyeti hususunda kendisinden itiraf alındığında delâlet eder. Bu ayeti izleyen *"Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu.' demeyesiniz yahut 'Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen nesillerdik. Bizi, eğri yola sapanların yaptıklarından dolayı mı mahvedeceksin?' de-meyesiniz diye (Allah böyle yaptı)."* ifadesi ise, bu alma ve şahit tutulmanın amacını gösterir.

Sözün akışından anlaşılacağı gibi bu amaç, kulların Allah'a karşı öne sürecekleri iki gerekçeyi geçersiz kılmak ve şu gerçeği açıklamaktır: Eğer bu alma, şahit tutma ve Rabbin ortaksızlığı hususunda söz alma işlemleri olmasaydı, kıyamet günü kullar bu iki gerekçeye sarılmakta haklı olurlardı ve bu gerekçelerle Allah'a ortak koşmaları ve bu yüzden cehennem azabına uğratılmaları ile ilgili olarak Allah'ın aleyhlerinde işleteceği gerekçeyi çürütürlerdi.

Bu iki ayeti incelediğimizde görürüz ki, bu iki gerekçe alternatiflik anlamı taşıyan "yahut" edatı ile birbirine bağlanmış, her iki gerekçe şahit tutulmanın gereği olan bilgiye dayandırılmış ve bu gerekçeler

bellerden alınıp birbirinden ayrılan Âdemoğullarından nakledilmiştir. Bundan şu sonuç çıkar: Bu iki gerekçeden her biri, şahit tutulmamada muhtemel olan iki durumdan birinde geçerli olacaktır.

Anlatılmak istenen şudur: Biz Âdemoğullarının bellerinden soylarını alarak onları kendilerine şahit tuttuk. Onlar da bizim Rabliğimizi tanıdılar. Böylece kıyamet günü bize karşı öne sürebilecekleri hiçbir gerekçeleri kalmadı. Eğer biz bunu yapmasaydık, yani Âdemoğullarının fertlerini bellerden aldıktan sonra her birini şahit tutmasaydık ve bu şahit tutma işini kökünden ihmal etmeseydik de Âdemoğullarından hiçbir kimse kendine ve Allah'ın rabbi olduğuna şahit olmayıp bu konuda bilgi sahibi olmasaydı, o zaman kıyamet günü hepsi dünyada bizim rabliğimizden haberdar olmadıkları gerekçesini ileri süreceklerdi. Habersiz olan kişi de ne yükümlü sayılabilir ve ne sorumlu tutulabilir. İşte "*Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu.' demeyesiniz diye...*" ifadesinin anlamı budur.

Eğer şahit tutma işini kökünden ihmal etmeyip de Âdemoğullarının bir bölümünü kendilerine şahit tutmakla yetinseydik, meselâ bu önemli ve büyük işe sadece ataları şahit tutarak sonraki nesilleri dışarıda bıraksaydık, sonra da hem atalar, hem de sonraki nesiller Allah'a ortak koşsaydı, bu durumda ataların müşrikliği, Allah'ın ortaksız Rab olduğunu bilerek yapılan bir müşriklik olur ve onların kendi günahları olurdu; fakat sonraki nesillerin müşrikliği, özet veya ayrıntılı nitelikte hiçbir bilgi sahibi olamayacakları bir konuda sırf atalarına özenerek yaptıkları bir müşriklik olurdu. Bu durumda ataları işin gerçeğini bildikleri hâlde Allah'a ortak koşmuş ve bu müşrikliğin günahkârları olmuş olurlarken, zavallı soyları onlardan aldıkları eğitim ve telkinler ile müşriklik yoluna sürüklemiş olurlar; işin gerçeğini bilmeleri, atalarının sapıklıklarını ve kendilerini de yoldan çıkardıklarını bilmeleri mümkün olmazdı.

Bu durumda söz konusu sonraki nesillerin kıyamet günü Allah'ın huzurunda öne sürecekleri bir gerekçeleri olurdu. Çünkü bu durumda Allah'a ortak koşup böylece ona asi olanlar ve gerçeği geçersiz kılanlar atalardır ve bu işi yapanlar onlar oldukları için cezalandırılmayı hak edenler onlardır. Sonraki kuşaklar ise gerçeği tanımış değiller ki, onunla emredilmiş olsunlar ve ona karşı geldikleri gerekçesi ile asi olmuş sayılsınlar. Buna göre onlar hiçbir şeye asi olmamış ve hiçbir

hakkı geçersiz kılmamışlardır. Bu durumda sonraki nesillerin ve dolayısı ile Âdemoğullarının tümünün gerekçeleri ellerinden alınmış olmazdı. İşte *"Yahut 'Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan gelen nesillerdik. Bizi, eğri yola sapanların yaptıklarından dolayı mı mahvedeceksin?' demeyesiniz diye (Allah bunu böyle yaptı)."* ayetinin anlamı budur.

Şöyle denebilir: Bu konuda az önceki açıklamanın kapsamı dışında kalan başka ihtimaller vardır. Meselâ sonraki nesiller kendilerine şahit tutuldukları hâlde ataları şahit tutulmamış olabilirler veya sonraki nesillerin hepsi değil de bir bölümü kendilerine şahit tutulmuş olabilir. Nitekim insan türünün ilimde ve uygarlıkta ilerlemesi böyle bir süreç uyarınca gerçekleşir. Yani her kuşak bir önceki kuşağın birikimini miras alır ve ona bir şeyler katar. Böylece sonraki nesiller, önceki nesillerde olmayan zenginliklerin sahipleri olurlar.

Bu itiraza vereceğim cevap şudur: Sözü edilen iki faraziye den birine göre sonradan gelen nesillerin ya bütünü veya şahit tutulan bölümü hakkında ilâhî gerekçe tamamlanmış olur. Şahit tutulmadıkları farz edilen atalara gelince; onlar için söz konusu olan tek şey, rububiyet konusundaki bilgisizlikleridir. Bu durumda tek başlarına müşrik olamazlar. Çünkü şahit tutulmamışlardır. Ayrıca kendilerinden önceki başka bir kuşak olmadığı için taklitçi olmaları da mümkün değildir. Oysa sonraki nesiller için bu mümkündü. Bu durumda onlar, *"Bizim bundan haberimiz yoktu."* şeklinde ifade edilen ilk gerekçeye sığınanların kapsamına girerler.

İnsanın ilim ve uygarlık alanında yavaş yavaş ilerlemesi durumuna gelince; bu durum, düşünmeye dayalı iktisabî bilgilerde söz konusudur. Bunlar, insanın azar azar tedricî bir süreçte elde ettiği sonuçlar ve ayrıntılardır. İnsanın nefesine şahit olması ve kendisini yetiştiren bir rabbe muhtaç olması ise, sonuçlardan önce kazanılan ilim maddele-rindendir. Bilginin bu türü fitrîdir, öncelikle insanın nefsinde yerleşir, arkasından ondan ayrıntılar çıkar. Bu nitelikteki ilmin elde edilmesi diğer ilimlerin sonrasına kalmaz. Kalmaz, çünkü yerinde anlattığımız gibi, insan türünün ilim ve kültür alanında ilerlemesinin itici faktörü, onun iç âleminde kaynaklanan ihtiyaç duygusudur.

Bu iki ayetten çıkan sonuca göre yüce Allah, Âdemoğullarını birbirinden alarak onları birbirinden ayırdı. Arkasından hepsini kendisine

şahit tutarak rablığı konusunda onlardan söz aldı. Buna göre insanlar ne bu şahitlikten ve ne kendilerinden alınan sözden habersiz değildirler. Bu yüzden hep birlikte yüce Allah'ın rabliğinden habersiz oldukları gerekçesini veya bazıları müşrik ve asi olanların ataları olduğu, kendilerinin masum oldukları gerekçesini ileri süremezler.

Bundan dolayı bazı tefsir bilginleri şöyle diyorlar: "*Hani Rabbin... almış*" ifadesi ile işaret edilen ortam dünyadır. Bu iki ayet dünyada insan ile ilgili yaratılış kanununa işaret ediyor. Buna göre yüce Allah insan soyunu döl hâlinde babaların sulbünden çıkararak anaların rahimlerine aktarıyor ve oradan da dünyaya çıkarıyor. Dünyadaki hayatları boyunca onları kendilerine şahit tutuyor. Onlara yaratma sanatının eserlerini, birliğinin kanıtlarını, varlığına ve birliğine delâlet eden ayetlerini ve kendilerini çepeçevre kuşatmış olan çeşitli ihtiyaçlarını gösteriyor ve bu sırada onlara sanki "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diyor. Onlar da ona hâl dili ile "Evet, buna şahidiz, sen bizim Rabbimizsin ve senden başka bir Rab yoktur." diye cevap veriyorlar. Yüce Allah böyle yapıyor ki, insanlar kıyamet günü Allah'ı tanımamış olduklarını ileri sürmesinler veya Allah'a ortak koşanların ataları olduğunu, sonraki nesillerin bu konudan habersiz olduklarını, onların sadece atalarından sonra geldikleri için onların müşriklik kültürü ile yetiştiklerini ve bu konuda hiçbir günahları olmadığını ileri sürmesinler.

Söz konusu tefsirciler, bu iki ayetin insan soyunun zerrecikler hâlinde bulunduğu âleme (zer âlemi) delâlet ettiğini, Allah'ın Âdem'in soyunu belinden çıkardığını, soyunun belinden zerrecikler gibi çıktığını, arkasından Allah'ın onları kendisine şahit tuttuğunu, onlara kendini tanıttığını ve rabliğini tanımaları hususunda onlardan söz aldığını, böylece kıyamet günü ileri sürebilecekleri hiçbir gerekçeleri kalmadığını anlatan rivayetleri geçersiz sayarak gündemden çıkarmışlardır.

Bu tefsirciler, bu iki ayetin bu konudaki delâletini geçersiz saymaları ve Kur'ân'ın zahiri ile bağdaşmadığı gerekçesi ile bu konudaki rivayetleri gündem dışı bırakmaları hakkında çeşitli gerekçeler ileri sürmüşler ki, başlıcaları şunlardır:

1- Yüce Allah, Âdem Peygamber'in belinden çıkarılan bu soyu ya akılla donattı veya donatmadı. Eğer onları akılla donatmadı ise, Allah'ı bir bilmeleri ve onun hitabını anlamları beklenemez. Yok, eğer onları akılla donatıp kendilerinden söz aldı ise ve yükümlülüğü bu sağ-

lam temel üzerine oturttu ise, insanların bu hatırlamaları, unutmamaları gerekir. Çünkü alınan sözün söz veren kimse için itiraza yer vermemen bir bağlayıcılık taşıyabilmesi için söz verenin verdiği sözü hatırlaması, onu unutmaması gerekir. Nitekim "*Kıyamet günü, 'Bizim bun-dan haberimiz yoktu.' demeyesiniz diye*" ifadesi bu gerçeği vur-gulu-yor. Oysa biz insanlar, şimdi içinde bulunduğumuz dünya hayatının ötesinde bir şey hatırlamıyoruz.

O hâlde ayette kastedilen şey, insanın dünyadaki konumu ve kendisine egemen olan, hayat akışını plânlayan bir rabbe yönelik ihtiyacı ile ilgili gözlemi, şahitliği ve O'nun bütün varlıkların rabbi olduğu gerçeğidir.

2- Akılla donatılmış çok büyük bir çoğunluğun bildikleri ve farkında oldukları bir olayı unutmuş olmaları makul değildir. Öyle ki, bir kişi bile böyle bir olayı hatırlamıyor. Oysa aradaki süre, cennetliklerin dünyada başlarından geçen olaylar ile kıyamet günü arasındaki süreden daha uzun değildir. Buna rağmen, "*İçlerinden biri benim bir arkadaşım vardı.*" (Sâffât, 51) ayetinde ve başka bazı ayetlerde görüldüğü üzere cennetlikler dünyadayken başlarından geçenleri hatırlıyorlar. "*Onlar derler ki: Dünyadayken kötülerden saydığımız bazı kimseleri niçin burada görmüyoruz?*" (Sâd, 62) ayetinden ve benzeri ayetlerden anlaşılacağı üzere aynı şey cehennemlikler için de geçerlidir.

Eğer bunca büyük bir kitlenin yaşadıkları bir olayı unutmaları caiz olsa, o takdirde yüce Allah'ın insanlara geçmişte bazı yükümlülükler yüklemiş olmasının ve unutmuş oldukları bu ilk yaratılış aşamasındaki davranışlarının mükâfatını veya cezasını görmeleri için onları tekrar diriltmiş olmasının caiz olması gerekirdi ki, bu da tenasüh (reankarnasyon) nazariyesinin doğru olmasını gerektirir. Bu nazariyeye göre ahiret hayatı, insan ruhunun kendi bedeninden çıkarak başka bir bedene girmesi ve bu ikinci bedende ilk bedendeki davranışlarının karşılıklarını görmesidir.

3- Yüce Allah'ın Âdem Peygamber'in sulbünden onun soyunu çıkararak kendilerinden söz aldığını bildiren rivayetler bu ayetle uyumuyor. Çünkü yüce Allah bu ayette "*Rabbin Âdemoğullarından almıştı*" diyor, "Âdem'den almıştı" demiyor. "Onun belinden" değil de, "*onların bellerinden*" diyor. "Onun soyunu" değil de "*onların soylarını*" diyor. Arkasından da belirtiyor ki, insanlar "*Kıyamet günü 'Bizim bun-*

dan haberimiz yoktu.' yahut *'Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen nesillerdik.'* demesinler diye (Allah bunu böyle yaptı)." Bu da, onların müşrik atalarının olmasını gerektirir. Buna göre bu ayet Âdem Peygamber'in sulbünden türeyen birinci derecedeki evlâtlarını kapsamaz.

Nitekim bir tefsirci, bu ayetin bazı Âdemoğullarına mahsus olduğunu, onların hepsini toptan kapsamadığını, başka bir deyişle Âdem'in kendisini, sulbünden türeyen birinci dereceden evlâtlarını, müminlerin tümünü ve müşrik ataları olmayan müşrikleri kapsamadığını, sadece müşrik ataları olan müşriklere mahsus olduğunu ileri sürmüştür.

4- Bu ayetin zer âlemini kastettiğini ileri sürmek, ayetteki *"Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı."* ifadesi ile çelişir. Çünkü bu ifade, onların müşrik ataları olduğuna delâlet eder. Bu da, bütün insanların orada hep birlikte bütünsel bir varlıkla bulundukları faraziyesine ters düşer.

5- Bazı tefsircilere göre bu konudaki rivayetler makbul ve doğrulukları müsellemdir. Fakat bu rivayetlerin bu ayetin yorumu ile ilgileri yoktur. Bu rivayetlerin zer âlemi hakkında verdikleri bilgiler, yüce Allah'ın Âdemoğulları ile ilgili varoluşlarının bu aşamasından önceki uygulamasını anlatmaktadır. Bu uygulamanın amacı, insanların onun rabliğini tanıma konusunda onurlu bir altyapı birikimi ile donatılmış olmalarını sağlamaktır. Nitekim insanların belirli bir fitrata uygun olarak doğdukları rivayet edilmiş ve çocuk yaşta ölenlere cennette bağışlanacak olan nimetlerin onların zer âlemindeki Allah'a iman etmişliklerinin sevabı olduğu söylenmiştir.

Bu ayet ise, rivayetlerin anlattıkları hususlara işaret etmiyor. Çünkü ayette yüce Allah'ın söz konusu uygulamayı insanların kıyamet gününü *"Bizim bundan haberimiz yoktu."* şeklindeki gerekçelerini etkisiz kılmak için gerçekleştirdiği vurgulanıyor. Eğer bu uygulama ile yüce Allah'ın zer âlemindeki uygulaması kastedilseydi, insanlar yüce Allah'a şöyle itiraz etmekte haklı olurlardı:

"Ey Rabbimiz, sen bizi Âdem'in sulbünden çıkardığın gün kendimize şahit tuttu. Biz de o zaman Rabbimiz olduğuna kesinlikle inandık. Tıpkı şu kıyamet günü aynı kesinlikle buna inandığımız gibi. Fakat sen o şahit tutma sahnesini yükümlülük ve amel işleme alanı olan dünyada bize unutturdun ve bu konuda bizi akıllarımızla baş başa bır-

raktın. Bunun sonucu olarak kimimiz akıllı ile senin rablığını tanırken, kimimiz de yine akıllı ile senin rablığını inkâr etti. Bizim bu konudaki günahımız nedir? Çünkü sen müşahede ve gözlemi elimizden alarak bizi kimi zaman doğruyu bulan ve kimi zaman da yanılan akıl ile donattın."

6- Bu ayetin rivayetlerde anlatılanlara delâlet ettiği açık değildir. Çünkü onun sembolik bir anlam taşıdığı ileri sürülebilir. Bu konudaki rivayetler ise ya merfu veya mevkufurlar ki, bu nitelikleri ile delil değeri taşımazlar.

Zer âleminin varlığını kabul etmeyen tefsircilerin, ayetin anlamı ve bu konudaki rivayetlerin delil olma değeri hakkında yaptıkları açıklamalar özetle böyledir. Zer âleminin varlığını savunanlar ise verdikleri cevaplarla bu açıklamaları çürütmeye çalışmışlardır ki, bunlar hadîşçilerin çoğunluğu ile diğer bir grup tefsirciden oluşuyorlar.

Birinci itiraza verilen cevap şudur: Söz konusu sahneyi ve ona ait ayrıntıları unutmış olmak, insanların öne sürecekleri gerekçenin ortadan kalkmış olmasına zarar vermez. Zarar verecek olan şey, söz vermenin kendisini unutmaktır, Allah'ın birliği ile ilgili bilginin kaybolmasıdır. Bu ise unutulmuş değildir ve insan nefsinden uzaklaşmamıştır. Bu da kıyamet günü ileri sürülebilecek bahanenin geçersiz olması için yeterlidir.

Meselâ senin Zeyd adında birinden söz almak istediğini düşünelim. Onu çağırıyorsun, evine alıyorsun, hatırlı bir konuk gibi ağırlyyorsun, arkasından elinden geldiği kadar veya uyarılarla onu ikna etmeye çalışıyorsun. Sonunda kendisini ikna ederek sana söz vermesini sağlıyorsun. Bu kişi söz vermenin kendisini hatırladığı sürece artık kendisinden söz alınmış bir kişidir. Yanına gelmesi, evine girmesi ve kendisinden söz aldığı sırada aranızda geçen ayrıntıların bütünü, söz vermenin kendisinin dışında kalan şeylerdir.

İkinci itirazın cevabı şudur: Büyük bir topluluğun o olayı unutmış olmasının imkânsız sayılması, delilsiz bir reddetmeden başka bir şey değildir. Üstelik söylediğimiz gibi Allah'ı tanımanın kendisi hatırlanmaktadır, unutulmuş değildir. Bu da, gerekçeye sarılmanın haklılığını yitirmesi için yeterlidir. Tenasüh nazariyesi meselesine gelince; tenasühün imkânsızlığının delili, sadece büyük bir topluluğun yaratılışlarının ilk aşamasında başlarından geçenleri unutmış olmasının

imkânsız oluşu değildir ki, bu imkânsızlık olmasa, tenasüh nazariyesinin doğru olduğu söylenebilir. Tersine, bu nazariyenin asılsızlığını kanıtlayan başka bir delil vardır ki, bu konunun açıklandığı yere baş vurulması hâlinde öğrenilebilir. Kısacası bir âlemdeki hatıraların başka bir âleme geçince unutulmasının imkânsız olduğunu kanıtlayan bir delil yoktur.

Üçüncü itiraza verilecek cevap şudur: Bu ayet, Âdem Peygamber'in öz evlâtlarının onun sulbünden çıkarıldığı konusunda suskun değildir. "*Hani Rabbin Âdemoğullarından...almıştı.*" ifadesi, bu konuda tek başına yeterli delildir. Çünkü Âdemoğulları deyiminin anlamı, onların Âdem Peygamber'in sulbünden çıkarıldıkları şeklindedir. Bunun için ek bir ifadeye ihtiyaç yoktur. Sonra Âdemoğullarının zürriyetlerinin çıkarılması, torunların evlâtların sulbünden çıkarılması şeklindedir. Bu süreç böylece devam eder.

Bundan çıkan sonuç şudur: Yüce Allah Âdem'in öz evlâtlarını onun sulbünden çıkardı. Sonra da bu evlâtların evlâtlarını onların sulbünden, sonra da onların evlâtlarını da onların evlâtlarının sulbünden çıkardı. Böylece son insan nesline ulaşıldı. Tıpkı şu dünyada geçerli olan üreme ve doğum süreci gibi.

Fahreddin-i Razî Tefsir-i Kebir adlı eserinde bu itiraza şöyle cevap veriyor: "Âdem'in öz evlâtlarının sulbünden çıkarılması rivayetlerin delâleti ile, Âdem'in torunlarının babalarının sulbünden çıkarılmış olması ise ayetin delâleti ile sabittir. Ayetin ve rivayetlerin delâletinin bütünü ise hepsine yönelik delâleti tamamlar."¹ Görüldüğü gibi bu, söz konusu itirazın cevabı olamaz.

Âdem'in zürriyetinin onun sulbünden çıkarıldığını ve hepsinden söz alındığını anlatan rivayetlere gelince; bunlar, hikâyenin ayrıntılarını verme niteliğindedirler, yoksa ayetin sözlerini açıklayıcı bir nitelikleri yoktur ki, bu rivayetlerin Kur'an'la örtüşüp örtüşmemeleri tartışılsın.

Âdem'in öz evlâtlarının ve onların durumundaki başka bazı insanların müşrik babaları olmadığı için bu ayetin kapsamına girmedikleri meselesine gelince; bunun hiçbir sakıncası yoktur. Çünkü ayetin maksadı, müşriklerin kıyamet günü, "Bizim atalarımız müşrikti" diyeme-

1- [c.15, s.51, Tahran basımı]

meleri için Allah'ın bu uygulamayı gerçekleştirdiğini belirtmektir. Yoksa maksat, tek tek herkesin "Benim atalarım müşrikti" diyeceklerini bildirmek değildir. Maksat asla bu değildir. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Eğer biz bu uygulamayı gerçekleştirmemiş olsaydık, kıyamet günü helâk edeceğimiz herkes, "Müşrik olan ben değilim, ben-den öncekiler müşrik oldu. Ben sadece bir zürriyet ve eskilere uyanım, yoksa müşriklik çığırının öncüsü değilim." diyecekti.

Dördüncü itiraza verilen cevap şudur: Bu itirazın cevabı, bir önceki cevaptan ortaya çıkıyor. Gerek bu ayet ve gerekse bu mesele ile ilgili rivayetler kanıtlıyor ki, yüce Allah o söz alma sahnesinde atalar ile evlâtları önce birbirlerinden ayırdı, sonra onları eski birleşik durumlarına döndürdü.

Beşinci itiraza verilen cevap şudur: Bu itiraz, bazı rivayetlerin zahirine ve başka bazılarının açık anlamlarına ters düşer. Bu itirazın devamında ileri sürülen unutmaya olduğu gerekçesi ile insanların itirazlarının geçersiz olamayacağı görüşünün cevabı ise, birinci itirazın cevabında verilmektedir.

Altıncı itiraza verilen cevap şudur: Bir sözün zahiri itibariyle bir anlam ifade ediyor olması, onun delil olması için yeterlidir. Delil olması için sarahat niteliğine sahip olması gerekmez. Bu ayetin sembolik anlama hamledilmesinin mümkün olması, mutlaka onun sembolik anlama hamledilmesini gerektirmez. Hamledilmesinin gerekli olabilmesi için zahiri anlamına hamledilmesini engelleyen bir gerekçe olması gerekir ki, bu ayette böyle bir engelin olmadığı açıkça belli olmuştur.

Bu konudaki rivayetlerin zayıf olduğu, bunlara dayanılamayacağı iddiasına gelince bu doğru değildir. Çünkü bu rivayetler içinde sahih olanı da, Masum tarafından söylendiğine güvenileni de vardır. Ayetlerin hadisler ışığında açıklaması bölümünde bu rivayetlere inşaallah değineceğiz.

İşte bu iki grubun zer âleminin varlığı ve yokluğu ile ilgili itirazlarında ve cevaplarında bu ayeti yorumlama hususundaki tartışmalarının özeti budur. Bu ayetin ve ilgili rivayetlerin derinliğine incelenmesi, zer âlemini kabul edenler ile reddedenlerin hedeflerinin irdelenmesi, bu incelemenin kabul eden ve reddeden grupların tartışmalarından farklı bir yöne çevrilmesini gerektirir.

Zer âleminin varlığını savunanların, ilgili rivayetlerden anlayıp da ayete yükledikleri ve arkasından ispat etmeye giriştikleri tez kısaca şudur: Yüce Allah, Âdem'i tam ve biçimlenmiş bir insan olarak yarattıktan sonra sulbünde oluşan ve daha sonra öz evlâtları hâline dönüşecek olan nutfelerini sulbü dışına çıkardı. Arkasından bu nutfelerden ileride öz evlâtları hâline gelecek olanları çıkardı. Bu nutfeler parçalarını aslî parçalarından ayırdı. Arkasından ayrılanların parçalarından da başka parçalar ayırdı. Arkasından parçaların parçalarını ayırdı. Böylece bu sürecin sonunda birbirini izleyen bölünmelerin sonuna varıldı. Başka bir deyişle insanlığın hammaddesi olan Âdem'in nutfesini çıkardı ve bunu ondan oluşacak insanlar sayısınca parçalara bölerek her ferde o nutfeden payına düşeni verdi. Böylece o nutfeler, sayılamayacak zerrecikler hâlinde parçalara bölündü.

Yüce Allah daha sonra bu ayrıştırılan parçacıkların her birini tam bir insan hâline getirdi. Bu parçacık dünyadaki insanın ön örneği olarak belirdi. Başka bir deyişle oradaki Zeyd'e ait parça buradaki Zeyd'in aynısı, oradaki Amr'a ait parça buradaki Amr'ın ta kendisi oldu. Bu ön örneklere can ve akıl verildi. İşitme, konuşma organları sağlandı. Açıklayacakları veya saklayacakları anlam birikimleri ile donatıldılar. Bunun arkasından yüce Allah kendini onlara tanıttı. Onlara hitap etti ve cevaplarını aldı. Onlar O'nun rabliğini kabul ettiler. Bunu yaparken kiminin sözü ile kalbi uyumlu oldu, kiminin sözü kalbindeki ile çelişti.

Yüce Allah bu insan örneklerinden söz aldıktan sonra onları sulplerdeki yerlerine döndürdü. Böylece tekrar Âdem'in sulbünde toplandılar, canlı ve Allah'ı bilir durumda olarak. Gerçi daha sonra şahit tutulma ve söz alma sırasındaki gözlemlerini unuttularsa da o aşamada bu bilince sahiptiler. Arkasından dünyaya çıkmalarına izin verileceği ana kadar sulplerdeki varlıklarını korudular. Dünyaya çıktıklarında Allah'ın rabliği ile ilgili ilk yaratılıştaki bilgilerini yanlarında bulundurarak çıktılar. Bu bilgi, kendilerine malik olan ve hayatlarını yönlendiren bir rabbe muhtaç oldukları yolundaki gözlemlerine dayanan Allah'ın varlığına ilişkin bir hükümdür.

İşte zer âleminin varlığını savunanların rivayetlerden ve bu ayetten anladıkları ve ispat etmeye gayret ettikleri budur. Fakat gerek zarurî akıl prensipleri, gerekse Kur'an ve hadisler kesinlikle bu görüşü

reddeder. Çünkü Âdem'in sulbündeki nutfe yolu ile evlâdına, ondan onun evlâdına ve sonunda Zeyd adındaki kişiye geçen ve vücudunun bir parçasını oluşturan bir zerrenin onun aynısı olduğu, onun idrak gücünü, aklını, gönlünü, işitme ve görme gücünü taşıdığı, yükümlülüğe muhatap olduğu, gerekçesinin geçersiz kılındığı, taahhüde girip söz verdiği, sevaba ve cezaya muhatap olduğu nasıl ispat edilebilir?! Oysa akla ve nakle dayalı kesin delil ile ispatlanmıştır ki, insanın insanlığı onun nefsi iledir ve nefis, bu dünyevî bedeninin oluşumu ile oluşan madde ötesi bir fenomendir. Bu konu daha önce kısmen incelenmişti.

Üstelik kesin inceleme ile sabittir ki, insanın maliki olan ve hayatına yön veren bir Rabbinin olduğunun onaylanmasını da içeren tasdikî ilimler (bedihî ve nazarî kısımlarıyla) tasavvurat denen ilimlerin meydana gelmesinden sonra meydana gelirler ve bütün bu ilim türleri zahirî ve batınî algılara dayanırlar. Bu algılar da dünyada gördüğümüz maddî insan bileşiminin varlığına dayanırlar. Bu durum, insanın ihtiyaçlarını karşılayan bir Rabbe sahip olduğunun onaylanmasını da içeren husulî ilimlerin durumudur.

Üstelik söz konusu gerekçeyi geçersiz kılma işlemi eğer tam olarak akla ve bilgiye dayanıyorsa, söz konusu zerreciğin sulbe döndürüldüğü andan tekrar dünyaya geliş anına kadar akıl ondan geri alınmakta, yani bu dönemde zerrecik akıldan yoksun kalmaktadır. Zerreciğin sulplerde ve rahimlerde kaldığı süre boyunca akıldan yoksun bırakılmadığı iddia edilirse, doğum ile bulûğ çağı arasında kalan çocukluk döneminde insanın akıldan yoksun bırakıldığı kesindir. Böylece de söz konusu gerekçeyi geçersiz kılma işlemi kesintiye uğramış olur. Eğer gerekçenin gerekçesiz kılınmasının tamamlanmasının akla dayalı olmadığı, sadece Allah'ı tanımanın meydana gelmesinin bunun için yeterli olduğu ileri sürülürse, o zaman şahit tutmaya ve söz almaya ne gerek var? Oysa ayetten anlaşıldığına göre şahit tutma ve söz alma işlemlerinin her ikisi, hüccetin tamamlanması, yani gerekçenin geçersiz kılınması içindir. O takdirde ayetin anlamı, Allah'ı bilmenin meydana gelmesi şeklinde belirginleşir ve zer âlemini reddedenlerin ileri sürdükleri gibi yorumlanmış olur.

Başka bir deyişle; insanın itiraz etme gerekçesi, eğer şahit tutmanın, Allah'ı tanıtmanın ve söz almanın her üçü ile tamamlanıyorsa, bazı insanların unutmaları sebebi ile geçerliliğini yitirir. Çünkü bu bazı in-

sanlar şahit tutulmayı, konuşmayı ve söz almayı unutmışlardır. A-ma eğer şahit tutma ve söz alma işlemlerinin her ikisi Allah'ı bilmenin ön unsurları ise, sonra ön unsurlar ortadan kalktı, fakat Allah'ı bilme yerinde kaldı ise ve itiraz hakkının geçersiz kalması bu bilgiye bağlı ise, bu takdirde cenin, çocuk, akılca yetersiz ve cahil bütün insanlara hüccet tamamlanmış olur ve hiçbirinin itiraz hakkı kalmaz. Bu ise, ne akılla ve ne de nakille bağdaşmaz.

Bir de şöyle farz edilebilir: İtiraz hakkının ortadan kalkması konusunda Allah'ı tanımak, aklın varlığına, bulûğa ermeye ve bu kategoriye giren unsurlara dayanır. Akıl da zer âleminde var olmuş ve böylece itiraz hakkı ortadan kalkmıştır. Sonra eksik bir hüccet olarak Allah'ı tanıma kalmıştır. Fakat bu hüccet bazı insanlar için dünyada tamamlanmıştır.

Bu görüşe karşı söyleyeceğimiz şudur: Dünyada aklın oluşumu için bazı tekvinî sebepler vardır. Akıl bu sebepler sonucunda oluşur. Bu sebepler, tekrarlanan iyi ve kötü olaylar ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt eden tecrübe ürünü melekedir. Bu meleke, yavaş yavaş oluşur ve bir yandan kemal sınırına doğru uzanırken öbür yandan önemsenmeyecek derecede zayıflık sınırına doğru uzanır. Allah'ı bilme de böyledir. Onun da hazırlayıcı sebepleri vardır. İnsanı bu bilgi ile donanmaya hazırlarlar. Öyle ki, bu sebeplerden önce Allah'ı bilmek meydana gelmez. Buna göre eğer bu bilme, şu dünya dönemimizde akıl gibi hazırlayıcı sebepleri ile meydana geliyorsa, bunu geçmiş dönemde ayrıca oluşturmaya ne gerek var? O geçmiş zamandaki bilgi oluşumu olmadan itiraz hakkı giderilebildiğine göre geçmişteki o bilgi oluşumu ne işe yarıyor?

Üstelik zer âleminde bile yokluğu hâlinde hüccetin tamamlanmadığı, şahit tutmanın fayda vermediği ve söz almanın sahih olmadığı bu akıl, amelî akıldır. Aklın bu çeşidi, ancak toplumsal hayatın yaşandığı şu ortamda oluşabilir. Bu ortamda iyi ve kötü olaylar tekerrür eder, insanın heyecanları ve iç duyguları fayda elde etme ve zararı giderme yönünde harekete geçer, insanın ilme ve iradeye dayalı davranışları birbirini izler. Bu davranışların kiminde doğruyu bulur, kiminde yanılır. Böylece doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden ve faydayı zarardan ayırt edecek bir eğitim düzeyine kavuşur. Oysa sözünü ettiğimiz âlimlerin varlığını savundukları, yani zer âlemi diye adlandırdıkları

ortam, bu ameli (pratik) aklın oluşmasına uygun bir yer değildir. Çünkü meydana gelişinin şartları ve sebepleri orada yoktur.

Zer âleminin savunucularının nitelemelerinden anlaşıldığına göre onlar, o âlemi ameli aklın oluşumuna uygun, bu aklın şartlarına ve sebeplerine sahip bir ortam olarak farz ediyorlar. Bu tezlerini bu konudaki rivayetlerin zahirine dayandırıyorlar. Bu faraziyeğe göre Allah zer âleminde insanları tevhit ilkesini kabul etmeye çağırırdı. Bazıları bu çağırışı kalpleri ile uyumlu bir dille cevaplandırırken, diğer bazıları kâfirliği kalbinde gizleyen bir dille O'na cevap verdi. Yüce Allah onlara peygamberler ve vasiler gönderdi. Kimi bunları onayladı, kimi ise yalanladı. Bu âlemde olan her şeyde, o âlemde olmuş olana uygun olarak gerçekleşiyor.

Sözü edilen âlimlerin tezleri böylece uzayıp gidiyor. Bu tez, dünyadaki doğal varoluştan önce başka bir doğal oluşumun varlığını gerektirir. Tıpkı sürekli devirlerin varlığını savunanların dedikleri gibi.¹

Bu teze göre söz konusu zer âleminden önce başka bir zer âleminin var olması gerekir. Bu zer âleminin varlığı o âlemdeki insanlara karşı hüccetin tamamlanması için lâzımdır. Çünkü bu teze göre sözü edilen zer âlemi şimdi içinde bulunduğumuz âlemde farksızdır. Buna göre eğer bu dünya âleminden önce bir şahit tutma ve Allah'ı tanıma âlemi gerekli ise, Allah'ı tanımanın ve hücceti tamamlamanın buna ihtiyacı varsa, o zaman zer âlemi de kendinden önce böyle bir âlemin varlığına kesinlikle ihtiyaç duyar.

Bir de şu var: Eğer dünya hayatında Allah'ı bilmenin gerçekleşmesi için şahit tutmanın ve söz almanın gerçekleştiği bir zer âleminin önceden var olması gerekseydi, Allah'ın rabliğinin sabit olması buna bağlı olsaydı, bu konuda insandan insana fark olmazdı. O zaman Âdem ile Havva'nın bu genel kuraldan müstesna kalmalarının sebebi ne olabilir? Eğer buna sebep onların faziletli ve keremli olmaları ise, soylarından gelenler içinde onlardan daha faziletli ve keremli olanlar vardır. Eğer bu müstesna tutulmanın sebebi Âdem ile Havva'nın o günkü yaratılışlarının tam olması, bunlarda Allah'ı bilmenin sabit ol-

1- Onlar bütün olayların yıldızlar sisteminin hareketlerinin sonucu olduğunu söylerler. Buna göre yıldızlar sisteminin üç yüz altmış bin yıl süren bir tam dönüşü sırasında bir önceki dönüş sırasında meydana gelen olayların aynıları meydana gelir. (Müellif)

ması için zerreciklerinin ortaya getirilmesine gerek olmaması idi ise, soylarından gelenlerin de kendi varoluş ortamlarında yaratılışları tamdır. O hâlde niye Allah'ı tanımalarının varlıklarına yerleştirilmesi, yaratılışlarının tam olacağı doğum dönemlerine ertelenmedi ve hüccetin tamamlanması o zamana bırakılmadı? Bu öne almaya niçin gerek görüldü?

Bunlar, bu tezi savunanların rivayetlerden anladıkları biçimde bir zer âleminin varlığı konusunda karşılına çıkan problemlerdir. Bu problemler, ilmî incelemelerle halledilemeyeceği gibi ayete böyle bir anlam yüklemeye de müsaade etmez. Hatta rivayetler tarafından desteklenen bir anlamı, ayetin sözleri uygun olmasa bile ayete yüklemeyi alışkanlık hâline getirmiş kimselerin tutumuna göre bile bu yapılamaz. Çünkü kesinlikle sabit olan rivayetler de ayetler gibi imkânsız olan bir şeyi söylemezler.

Burada hemen şunu da belirtelim ki, bizim bu tür konularda Haşviyye ve zarurî akıl prensiplerinin rivayetler karşısında geçersiz olduğunu savunan ve kesin bilgi gerektiren konularda dahi ahad ravili rivayetlere yapışan bazı hadisçilere söyleyecek bir sözümüz yoktur. Bunlar, zer âlemini savunanlara yöneltilebilecek itirazlardır.

Şimdi de zer âlemini reddedenlerin tezleri hakkında birkaç söz söylemeye sıra geldi. Onlar bu ayetin insanın şu dünya hayatındaki durumuna işaret ettiğini ileri sürüyorlar. Şöyle ki, yüce Allah insan fertlerinin her birini sulplerden ve rahimlerden çıkararak ayrılık aşamasına çıkardı. Bu fertleri rabliğini bilecek ve O'na muhtaç olduklarını kabul edecek bir bilinçle donattı. Sanki yüzlerini ihtiyaçlarla kuşatılmış nefislerine çevirdiğinde onlara, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi. Onlar da sanki hâl dilinden bu hitabı işittiklerinde, "Evet, sen bizim Rabbimizsin. Buna şahidiz." dediler. Yüce Allah bunu onlara karşı kendini tanıma hususunda hücceti tamamlamak ve kendini tanımadıkları yolundaki itirazlarını çürütmek için yaptı. Bu, insanlardan dünya hayatı boyunca alınmış bir sözdür, zaman aktıkça geçerliliğini devam ettirecek bir süreçtir. İnsan bu sürecin içinde yer almaktadır.

Fakat ayetin akışı bu yoruma elverişli değildir. Çünkü yüce Allah bu ayete, "*Hani Rabbin... almıştı.*" cümlesi ile başlıyor. Yani olayın zamanını "iz=hani" edatı ile ifade ediyor. Bu edat geçmiş zamana veya ileride gerçekleşeceği kesin olan bir zaman dilimine delâlet ediyor.

Tıpkı şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hani Allah dedi ki: 'Ey Meryem Oğlu İsa! Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin.' dedin?'... Allah dedi ki: Bu, doğrulara doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür."* (Mâide, 116-119) Bu olay gelecek bir zamanda gerçekleşeceği hâlde gerçekleşeceği kesin olduğu için "iz=hani" edatı ile ifade edilmiştir.

"Hani Rabbin ...almıştı." ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) veya onunla birlikte başkalarına yönelik bir hitaptır. Nitekim *"Kıyamet günü demeyesiniz diye"* ifadesi, ondaki hitabın ayetleri işiten ve onlara muhatap olan biz insanlara yönelik olduğu kabul edilirse, ikinci yaklaşımı desteklemektedir. Bu durumda ayetteki hitap, biz dünyalılara yönelik dünyevî bir hitaptır. Dayandığı zaman dilimi de dünyadaki hayatımızın veya insan türünün dünyadaki hayatının ve yeryüzünde bulunuşundan ibaret olan ömrünün zamanıdır.

Ayette anlatılan olayın zamanı da insan türünün dünyadaki varoluş süresinin aynıdır. Buna göre olayın zamanını ifade eden ve olay zamanının hitap zamanından önce olduğunu gösteren "iz=hani" edatının anlamını düzeltmeye yarayan herhangi bir işaret olmadığı gibi bu edatın ileride gerçekleşeceği kesin olan bir zamanı gösterdiğine ilişkin bir karine de yoktur.

Öte yandan, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı."* ifadesi gösteriyor ki, yüce Allah insan türünü üreme ve fertten ferdi çıkarma yolu ile yarattı. Böylece çok kişiyi az sayıdaki kişiden türetti. Nitekim bu durum, tek tek insanların oluşumunda ve art arda bazı fertlerden diğer bazı fertlerin türemesiyle insan türünün varlığını korumasında görülmektedir. Ayet buna delâlet ettiği gibi şuna da delâlet ediyor: Görülen durumla örtüşen bu olayın, görülen yaratılış sürecine göre bir tür önceliği vardır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu önceliğin farz edildiği gibi bir tür zaman önceliği olması imkânsızdır. Zer âleminin savunucuları tarafından farz edilen bu öncelik şöyledir: Yüce Allah bu türün ilk ferdini alıyor, ondan insan türünün hammaddesi olan nutfeyi (dölü) çıkarıyor ve bu nutfeyi kıyamete kadar meydana gelecek fertlerin sayısı kadar parçacıklara ayırıyor. Arkasından her ferdin varlığını hayatı ile, aklı ile, işitme ve görme organları ile, kalbi ile, beli ile, karnı ile donatıyor, ona doğal sürecinden önce ileride kendine ait olacak olan varlığını ba-

ğışlıyor. Arkasından onu kendisine şahit tutarak ondan söz alıyor. Sonra da doğal sürecini tamamlayıp dünyaya gelişine kadar kalmak üzere onu baba sulbündeki yerine döndürüyor. Bu faraziyenin asılsız olduğunu ve ayetin buna yabancı olduğunu vurgulamıştık.

Bu tezi imkânsız yapan faktör, onun, insanın sahibi olduğu kişilikle dünyada iki kere var olmasını gerektirmesidir ki, bu durum, bir şeyin birden çok kişilikli olmak suretiyle kendisinden başkası olmasını gerektirir.¹ Daha önceki bütün itirazların dayandığı temel problem budur.

İnsanın veya diğer varlıkların Allah'a giden yolda O'na yönelik süreci boyunca değişik düzenli ve farklı hükümlü âlemlerde var olmalarına gelince, bu imkânsız değildir. Kur'ân bunun gerçek olduğunu kanıtlıyor. Bunu inkâr edenler, sadece "Hayat ancak dünyadaki şu hayatımızdan ibarettir. Ölür ve diriliriz. Bizi sadece zamanın akışı helâk eder." diyen kâfirlerdir. Yüce Allah insan için ve başka varlıklar için ahiret hayatının var olduğunu bildiriyor. Orada bu insanın aynısı olacaktır. Allah o âlemde şu dünyadakinden başka bir düzenin ve hükümler sisteminin geçerli olduğunu bildiriyor. Bunun yanı sıra bu insanın kendisinin berzah âleminde bir hayatı olduğu vurgulanıyor. O âlemde de dünyadakinden farklı bir düzen ve hükümler sistemi egemen olacaktır.

Ayrıca, *"Kâinatta var olan her şeyin hazinesi, ana kaynağı bizim katımızdadır ve biz her şeyi belirli bir ölçü ile indiririz."* (Hicr, 21) ayetinde yüce Allah bildiriyor ki, her şeyin O'nun katında miktarla sınırlanmayan geniş çaplı bir mevcudiyeti vardır. O, ancak varlıkları dünyaya indirirken onları miktarlarla sınırlandırıyor. Buna göre insanlık âleminin de bütün geniş çaplılığına rağmen O'nun katındaki ana kaynakta miktarla sınırlı olmayan bir ön mevcudiyeti vardır ve onu miktara bağlayarak bu âleme indirmiştir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah bir şeyin olmasını istediğinde o şeye yönelik buyruğu, sadece ona 'Ol' demektir; o da hemen olurur. Her şeyin hükümranlığı (melekutu) elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir."* (Yâsîn, 83), *"Bizim buyruğumuz, göz kırpması kadar kı-*

1- Bu durum, ahlâk ilminde ve pedagojide sözü edilen çok kişiliklikten farklı bir şeydir. (Müellif)

sa sürede gerçekleşen bir tek sözdür. " (Kamer, 50) Gerek bunlar, gerekse bunlara benzer ayetler şunu kanıtlıyor: Aralarında insanın da bulunduğu şu varlıklar için söz konusu olan tedricî varoluş, Allah'ın varlıklara akıttığı "ol" sözü ile bir defada yansıttığı tedricî olmayan bir emrinden ibarettir. Şu varlıkların varoluşlarının iki yüzü vardır. Biri dünyaya dönüktür. Bu yüzün hükmü, tedricî olarak kuvveden fiile ve adım adım yokluktan varlığa geçerek meydana gelmektir. Bu yüzü ile varlık, önce eksik olarak ortaya çıkar, arkasından yavaş yavaş gelişir, sonra yok olup Rabbine döner. Varlığın diğer yüzü ise, Allah'a dönüktür. Varlığın bu yüzü için tedricilik yoktur, sahip olduğu her şeye varoluşunun başlangıcında sahiptir ve onu fiile sevk eden hiçbir güç taşımaz.

Bu ikinci yüz, aynı varlığa ait olmakla birlikte daha önceki yüzden başkadır, bu yüzün hükmü o yüzün hükmünden farklıdır. Fakat bu yüzün tam olarak kavranabilmesi, özel ve latif bir yeteneğin varlığına muhtaçtır. Biz bu meseleyi daha önce biraz incelemiştik. İnşaallah ileride onu daha geniş bir şekilde anlatacağız.

Bu ayetlerden çıkan anlama göre insanlık âlemi sahip olduğu geniş çaplılığın yanı sıra Allah katında toplu bir varoluşa sahiptir. Bu varoluş onun Allah'tan olma yönüdür. Allah onu her insan ferdine bahşeder. Bu varoluşta insan fertleri ne birbirlerinden, ne Rablerinden ve ne de Rableri onlardan gaip değildir. Fiil failinden nasıl gaip olabilir veya eser sanatkârından nasıl ayrı ve kopuk olabilir?

İşte yüce Allah'ın, *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt getirebilsin ve) kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) ayetinde "melekut" diye adlandırdığı ve *"Hayır, öyle değil. Eğer kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız, mutlaka cehennem görürdünüz. Sonra (ahirette de) onu çıplak gözle göreceksiniz."* (Tekâsür, 7) ayetinde işaret ettiği varlık tezahürü budur.

Varlığın biz insanlar tarafından gözlenen bu dünyaya dönük yüzüne gelince, insanlık âleminin bu yüzü fertten ferde farklılık gösterir, durumlar ve davranışlar zaman dilimlerine bölünerek dağılır, gecelerin ve gündüzlerin birbirlerini kovalamalarına uyarlanırlar. Varlığın bu yüzünde insan ile Rabbi arasına perde girer. Bunun sebebi, insanın maddî hazlara ve yeryüzü kaynaklı somut lezzetlere yönelmesidir. Va-

roluşun bu yüzü az önce sözünü ettiğimiz varoluşun uzantısıdır ve ondan sonra gelir. Bu varoluşun o varoluşa göre konumu, onun uzantısı olma bakımından, *"Ona 'Ol' demektir; o da hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) ifadesindeki *"Ol"* emri ile *"o da hemen oluverir"* fiilinin ifade ettiği iki konumdur.

Bu söylediklerimizden açıkça anlaşılıyor ki, şu dünyaya dönük insan varoluşunun öncesinde bir başka insan varoluşu vardır. O varoluş bu varoluşun aynısıdır. Yalnız o varoluştaki bulunan fertler ile Rableri arasında perde yoktur. O varoluştaki insanlar kendilerini görme aracılığı ile Rablerinin birliğini gözlemlerler. Bu gözlem, istidlâl (delillere dayanmak) yolu ile olmaz. Çünkü onlar o varoluştaki O'ndan kopuk, O'nu kaybetmiş değillerdir. Orada O'nu ve O'nun tarafından gelen bütün gerçekleri kabul ediyorlar. Şirk pisliliği ve günah kirleri ise bu dünyaya dönük varoluşun hükümlerindendir, o varoluşun hükümlerinden değildirler. Çünkü o varoluştaki sadece yüce Allah ile var olan O'nun fiili vardır. Bunları iyi anlamak gerekir.

Eğer bu ayetleri inceledikten sonra, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı."* ayetine dönerek onu yeniden irdelerseniz şunu görürsünüz: Bu ayetlerde ana hatları ile işaret edilen gerçek bu ayette ayrıntılı biçimde vurgulanıyor. Bu ayette insan fertlerinin birbirlerinden ayrılarak, birbirlerinden çıkarılarak kendilerine şahit tutulduklarına ve bu varoluşun öncesinde yer alan bir varoluşa işaret ediliyor. O varoluştaki birbirinden ayrılıp kendilerine şahit tutulan fertlere *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* sorusu yöneltilmiş, onlar da bu soruya *"Evet, şahidiz."* karşılığını vermişlerdir.

Bu ayeti rivayetlerden çıkardıkları anlam doğrultusunda tefsir eden zer âlemi savunucularına yukarıda yöneltilen itirazlar bizim bu açıklamamıza yöneltilemez. Çünkü bu açıklama, diğer ayetlerin verdiği anlamla örtüşmektedir. Ayrıca bu açıklamanın varlığını savunduğu önceki varoluş, dünyadaki insanî varoluştan zaman bakımından ayrılmıyor. Tersine önceki varoluş dünyadaki varoluşla birliktedir ve onu kuşatmaktadır. Fakat dünyadaki varoluşa karşı *"ol der, o da oluverir."* ayetinde ifadesini bulan bir öncelik taşımaktadır. Bu öncelik hakkında daha önce sözü edilen sakıncalar ileri sürülemez.

Zer âlemini inkâr edenlere yöneltilen itirazlar da bizim bu açıklamamıza yöneltilemez. Onlar bu ayeti insan türünün bu dünya yaratılı-

şındaki varoluşunun durumu olarak tefsir ediyorlar. Biz de onlara bu tefsirin, "*Hani Rabbin... almıştı.*" ifadesi ile uyuşmadığını hatırlatarak görüşlerine itiraz ettik. Ayrıca onlar şahit tutmayı Allah'ın varlığını tanıtmaya anlamında, "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" hitabını hâlin delâleti olarak, "*Evet, şahidiz, demişlerdi.*" ifadesini de hâl dili ile ifade etme anlamında yorumlamışlardır. Oysa bizim açıklamamıza göre olayın ortamı, dünyadan önceki ve onun dışında bir ortamdır. Şahit tutma ve hitap da gerçek anlamlarındadır.

Yine bizim açıklamamızda ayete taşımadığı bir anlam yüklendiği de ileri sürülemez. Çünkü ayet bu anlamı dışlamadığı gibi diğer ayetler birbirlerine eklendikleri takdirde bu anlama işaret ederler.

Bu konudaki rivayetlere gelince; aşağıda görüleceği üzere bunların bazıları, tıpkı bu ayette olduğu gibi, söz konusu insan varoluşunun gerçekliğine delâlet eder. Bazıları da, yüce Allah'ın Âdem'e (a.s) bu insanî varoluşu açtığını, İbrahim Peygamber'e (a.s) göklerin ve yeryüzünün melekutunu gösterdiği gibi ona da insan türünün melekutu olan bu âlemi ve orada meydana gelen şahit tutma ile söz almayı gösterdiğini anlatır.

Şimdi de ayete dönelim: "*Hani Rabbin... almıştı.*" Yani daha önceki açıklamayı tamamlamak üzere kitap ehline veya bu surenin anlatmak istediği gerçeği açıklamak üzere bütün insanlara hatırlat. Surenin anlatmak istediği gerçek ise şudur: İnsanın Allah'a verdiği bir söz vardır, Allah bunun gereğini ondan isteyecektir. Ancak insanların çoğu bu taahhüdü yerine getirmiyorlar, oysa onlara karşı hüccet tamamlanmıştır, ileri sürebilecekleri hiçbir bahaneleri yoktur.

Onlara dünyadan önceki bir yurdu hatırlat. Rabbin orada, "*Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını*" aldı. Her fert orada diğerlerinden ayrı ve bağımsız oldu. Hepsi teker teker bir araya geldiler. Allah onlara rablerine dönük olan varoluşlarını gösterdi. Onları kendilerine şahit tuttu. Allah ile aralarında perde yoktu, O'nun rableri olduğunu gördüler. Tıpkı her varlığın fitratı ile kendiliğinden O'nun rabbi olduğunu, O'nunla arasında perde olmadığını idrak ettiği gibi. Kur'ân ayetlerinden anlaşılan anlam budur. Şu ayette buyrulduğu gibi: "*Kâinattaki her varlık O'nu överek tespih eder. Fakat siz onların tespihlerini anlamıyorsunuz.*" (İsrâ, 44)

"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" ifadesi, bir durum açıklaması değil, insanlara gerçek bir hitap, onlara yönelik ilâhî bir konuşmadır. İnsanlar gördüklerinden anlıyorlar ki, yüce Allah onlardan onay ve söz verme istiyor. Söz ve konuşma, istenen bir anlamı göstermek için ilka edilen şeydir. "Evet, şahidiz demişlerdi." ifadesi de, bu anlamda bir sözdür.

"Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu.' demeyesiniz diye" ifadesi, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına muhatap olan ve bu hitaba "Evet, şahidiz." karşılığını verenlere yönelik bir hitaptır. Onlar orada şahit tutulmayı, Allah'ın konuşmasını ve kendilerinin onay içerikli sözlerini görüyorlar. Gerçi dünyada delile dayalı Allah'ı bilme dışında hiçbir şeyden haberleri olmuyor. Fakat dünyanın defteri dürülüp de kıyamet günü gelince, şimdiki engeller ve perdeler ortadan kalkınca tekrar gördüklerine ve gözlemdiklerine geri döner ve Allah ile aralarında geçen olayları hatırlarlar.

Bu hitabın bu ayetlerin muhatabı olan bizlere yönelik olması da muhtemeldir. Yani, "Ey insanlar, kıyamet günü şöyle şöyle demeyesiniz diye Âdemoğullarına bunu yaptık." Fakat ilk ihtimal gerçeğe daha yakındır. İfadenin "en yekulû=demeyeler diye" şeklinde okunmuş olması da, birinci ihtimali desteklemektedir.

"Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı." ifadesi, sadece atalardan söz alınıp da sonraki nesillerden söz alınmaması hâlinde insanların ileri sürebilecekleri gerekçeyi dile getiriyor. Bunun yanı sıra "Bizim bundan haberimiz yoktu, demeyesiniz diye" ifadesi ise, ne atalardan ve ne sonraki nesillerden şahitlik ve söz alınmamış olması hâlinde insanların ileri sürebilecekleri gerekçeyi oluşturuyor.

Şu bilinen bir gerçektir ki, eğer oradaki varoluş sırasında şahit tutulma ve söz alma işlemi yapılmamış olsaydı, buradaki varoluş aşamasında Allah'ın rabliğini tanıma gerçekleşmezdi. Çünkü o varoluş aşamasında insanlar ile Rableri arasında herhangi bir perde yoktur. İnsanların o aşamadaki bilgileri şahit tutulma ve söz alma demektir. Şimdiki varoluş aşamasındaki bilgi ise perde gerisindedir ki, bu da delile dayalı bilgidir. Eğer sonraki nesiller orada şahit tutulmasalardı ve kendilerinden söz alınmamış olsaydı, bu varoluş aşamasında onların Allah'ın rabliğini bilmeleri mümkün olmazdı. O zaman da onlara müşriklik günahı isnat edilemezdi. Müşriklik onların atalarının yaptıkları

bir iş olurdu. Onlar sadece atalarına uymuş olurlar ve bilmeden onların müşriklik zihniyeti ile yetişmiş olurlardı. O zaman da *"Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen nesillerdik. Bizi eğri yola sapanların yaptıklarından dolayı mı mahvedeceksin?"* de-meye hakları olurdu.

174) İşte belki (doğru yola) dönerler diye ayetleri böyle ay-rıntılı biçimde açıklıyoruz.

Ayetleri "tafsil etmek" (ayrıntılı şekilde anlatmak) demek, onları birbirinden ayırarak her birinin anlatmak istediği anlamın ayrı ayrı ortaya çıkmasını sağlamak, anlatmak istedikleri şeylerin birbirine karışmasına meydan vermemektir. *"belki dönerler diye"* ifadesi, "Şu şu yüce gayeler için ve ola ki, batıldan hakka dönerler diye" anlamına gelir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfî adlı eserde Zürrare aracılığı ile Hamran'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle der: "Yüce Allah, kâinatı yarattığı zaman bir yanda tatlı ve öbür yanda tuzlu acı su yarattı. Sonra bu iki su birbirine karıştı. Sonra yerden bir parça çamur aldı ve onu iyice yoğurdu. Arkasından o sırada zerrecikler hâlinde hareket eden Ashab-ı Yemin'e, 'Cennete girin ve ben buna aldırmam.'; Ashab-ı Şimal'e de, 'Cehenneme girin ve ben buna aldırmam.' dedi. Arkasından onlara, *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* diye sordu. Onlar da, *'Evet, şahidiz, dediler. Kıyamet günü 'Bizim bundan haberimiz yok-tu.' demeyesiniz diye (Allah bunu böyle yaptı). '...'*" [c.2, s.8, h: 1]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Sinan şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Allah'ın yaratışına (fıtratına) ki insanları ona göre yaratmıştır."* [Rûm, 30] ayetindeki fıtratın ne olduğunu sordum, bana şu karşılığı verdi: "Bu fıtrat İslâm'dır. Allah insanlardan söz aldığı anda onları tevhit inancı üzerine yarattı. Mümin, kâfir ayırımı yapmadan onlara, *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* diye sordu." [c.2, s.12, h: 2]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de ve Seyyid Razi'nin el-Hasais adlı eserinde Esbağ b. Nübate'ye dayanılarak verilen bilgiye göre bir gün İbn'ül-Kevva, İmam Ali'ye (a.s) gelerek, "Ey Emir'ül-Müminin, söyle bana yüce Allah Musa Peygamber'den önce Âdemoğullarından hiçbiri ile konuştu mu?" diye sordu. İmam Ali, "Allah, Musa'dan önce iyisi ile kötüsü

ile bütün insanlarla konuştu. Onlar da ona cevap verdiler." dedi. Bu cevap İbn'ül-Kevva'ya ağır geldi, ne demek istediğini anlayamadı. Bu yüzden, "Ey Müminlerin Emiri, bu nasıl oldu?" diye sordu. İmam Ali şöyle dedi: "Kur'ân'ı okumuyor musun? Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a), *'Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz.' demişlerdi.'* diye buyuruyor ya. Allah onlara sözünü işittirdi. Onlar da ona ayette işittiğin gibi *'Evet.'* diye cevap verdiler. Allah onlara *'Ben Allah'ım, benden başka ilâh yoktur, ben rahman ve rahimim.'* dedi. İnsanlar da O'nun rabliğini ve O'na itaat edeceklerini kabul ettiler. Allah resulleri, nebileri ve vasilileri belirledi ve insanlara onlara itaat etmelerini emretti. Onlar da bunu kabul ederek söz verdiler. Onların bunu kabul etmeleri üzerine melekler, *'Ey Âdemoğulları, kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz diye biz de sizin bu ikrarınıza şahidiz.'* dediler."

Ben derim ki: Daha önce söylediğimiz gibi gerek bu rivayet ve gerekse aşağıdaki rivayetlerin bazıları, Âdemoğullarının Âdem'in sulbünden çıkarıldıklarını ve onların Âdem'e gösterildiğini söz konusu etmesizin sadece onlardan söz alındığını anlatmaktadırlar.

Bize öyle geliyor ki, birçok rivayette onların zerrelere benzetilmeleri küçük boyutlu oldukları veya başka bir gerekçe ile değil, zerreler gibi çok sayıda olduklarını ifade etmek içindir. Bu tabirin rivayetlerde sıkça kullanıldığı için de bu âleme "zer âlemi" denmiştir.

Bu rivayet, söz konusu konuşmanın sadece hâlin anlama delâleti değil, gerçek anlamda bir konuşma olduğuna delâlet ediyor. Yine bu rivayet delâlet ediyor ki, söz konusu taahhüt, sadece Allah'ın rabliği üzerine değil, peygamberlik ve başka ilkeler ile ilgili olarak da alınmıştır. Bütün bunlar, yukarıda söylediklerimizi doğrulamaktadır.

Tefsir'ul-Ayyâş'de verilen bilgiye göre Rıfaa şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı."* ayetinin anlamını sordum. Bana şöyle cevap verdi: "Evet, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri hiçbir gerekçeleri yoktur." Sonra elini yumarak, "Söz alma gününde onları bu şekilde almıştı." dedi.

Ben derim ki: Anlaşıldığına göre İmam, bu rivayette ayetteki alma fiilini kuşatma ve egemen olma anlamında tefsir ediyor.

Tefsir'ul-Kummî'de yazarın babasına, onun İbn Ebî Umeyr'e dayanarak verdikleri bilgiye göre İbn Miskan şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz.' demişlerdi."* ayetinde anlatılan olayın gözler önünde gerçekleşip gerçekleşmediğini sordum. İmam bana şu cevabı verdi: "Evet, gözler önünde gerçekleşti. Allah ile ilgili bilgi sabit oldu, fakat insanlar o sahneyi unuttular. Ama ileride onu hatırlayacaklar. Eğer bu olay olmasaydı, hiç kimse yaratıcısını ve rızkını vereni bilmezdi. İnsanların kimi zer âleminde bunu dili ile onayladı, fakat kalbi ile ona inanmadı. Nitekim Kur'ân'da, *'Onlar daha önce yalanladıkları gerçeğe inanacak değillerdi.'*"¹ buyuruyor."

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin zer âlemindeki söz alma olayına delâlet ettiğini kabul etmeyenlere cevap niteliğindedir. Onlar, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu."* ifadesini Allah'ın insanlara rabliğini kanıtlayan belirtileri tanıttığı şeklinde yorumluyorlar. Rivayet sahihtir. Aşağıda yer vereceğimiz Züra-re'nin ve başkalarının rivayetleri de aynı derecede sahih ve sarıhtır.

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'e, onun babasına, babasının İbn Ebî Umeyr'e ve onun da Züra-re'ye dayanarak verdikleri bilgiye göre adamın biri İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı..."* ayetinin anlamını sordu. İmam da babasının işiteceği bir sesle, "Babam bana şöyle dedi." diye söze başlayarak şöyle dedi: "Yüce Allah, Âdem'in yaratılışına kaynaklık eden topraktan bir avuç aldı. Üzerine bir miktar tatlı su dökerek onu kırk sabah bekletti. Arkasından üzerine bir miktar tuzlu acı su dökerek onu kırk sabah bekletti. Bu çamur ekşiince onu aldı ve iyice yoğurdu. Bunun üzerine sağından ve solundan insanlar zerrelere hâlinde çıktılar. Allah hepsinin ateşe girmesini emretti. Sağ taraftan çıkanlar ateşe girdiler. Ateş onlar için soğuk ve esenlik oldu. Sol taraftan çıkanlar ise ateşe girmeyi reddettiler." [c.2, s.7, h: 2]

Ben derim ki: Bu anlamda daha başka rivayetler de vardır. Anlaşılan, buradaki ateşe girme emrinden maksat, kulluk ve itaat çerçevesine girmektir.

Yine aynı eserde Abdullah b. Muhammed el-Hanefî'ye ve Ukbe'-ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah yaratıkları yaratırken sevdiklerini sevdiği nesneden yarattı. Sevdiklerini cennet toprağından yarattı. Sevmediklerini de sevmediği nesneden yarattı. Sevmediklerini cehennem toprağından yarattı. Arkasından onları gölgeler âlemine gönderdi." Gölge-ler âleminin ne olduğunun sorulması üzerine sözlerine şöyle devam etti: "Güneşteki gölgeni görmüyor musun? O bir şeydir, ama aslında bir şey değildir. Sonra onlara peygamberler gönderdi. Peygamberler onları Allah'a inanmaya çağırdılar. *'Eğer onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan, sana kesinlikle Allah'ın yarattığını söylerler.'*" ayetinde bu gerçek vurgulanıyor. Sonra peygamberler onları ikrar etmeye çağırdılar. Kimi ikrar etti, kimi de inkâr etti. Arkasından bizim velâyetimizi kabul etmeye çağırıldılar. Vallahi, Allah'ı sevenler bunu kabul ederken onu sevmeyenler bu çağırışı reddetti. *'Daha önce yalanladıkları gerçeğe inanacak değillerdi.'* ayeti bu gerçeği ifade ediyor. Yani yalanlamanın geçmişte kökleri vardır." [c.2, s.10, h: 3]

Gerçi bu rivayet, incelemekte olduğumuz zer ayetinin tefsiri ile ilgili rivayetlerden değildir. Buna rağmen ona yer vermemizin sebebi, söz alma olayına değinmiş olmasıdır. Bu rivayette gölgelerden söz ediliyor. Gölge terimi, Ehlibeyt İmamları (üzerlerine selâm olsun) tarafından sık sık kullanılmıştır. Bu rivayetten anlaşılacağı üzere bundan maksat, bir yönü ile bu dünya âleminin aynısı, bir yönü ile başkası olan bir âlemi tanıtmaktır. Bu âlemin bir bakıma dünyadan başka ve bir bakıma dünyadaki aynısı olan hükümleri vardır. Bu açıklama önceki açıklamamızda yer alan tanımlama ile örtüşmektedir.

el-Kâfi'de² ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'İnsanlar zerreler hâlinde iken nasıl cevap verebildiler?' diye sordum. Bana, 'Allah, onlara soru sorulduğunda cevap vermelerini sağlayan bir yetenek bağışladı.' karşılığını verdi. Ayyâşî bu sözlerle, "Söz alma konusunda" ifadesini eklemiştir.

1- Lokmân, 25

2- [c.2, s.12, h: 1]

Ben derim ki: Ayyâşî'nin eklediği ifade, ravinin sözlerinin bir parçasıdır. İmam'ın, "Allah, onlara soru sorulduğunda cevap vermele-
rini sağlayan bir yetenek bağışladı." şeklindeki sözleri, onların durum-
larının buna delâlet ettiği anlamında değildir. İşin aslı şudur: Ravi,
oradaki cevabı dünyadaki cevaplar türünden bir cevap olarak anladığı
için bunun zerreden çıkmasını yadırgayarak bunu soru konusu yaptı.
İmam da ona, onların orada verdikleri cevabın dünyaya gelmeleri dille
ve sözlerle verilen cevap türünden bir karşılık olduğunu bildirmiştir.
İmam'ın, "konuştuklarında" gibi bir ifade kullanmayıp, "onlara soru
sorulduğunda" şeklinde bir ifade kullanmış olması, bu açıklamamızı
desteklemektedir.

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle der:
"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" ifadesi ile ilgili olarak İmam Cafer
Sadık'a (a.s), "Bu soruya dilleri ile mi cevap verdiler?" diye sordum.
İmam bana şu karşılığı verdi: "Evet, kalpleri ile de söylediler." İma-
m'a, "Onlar o gün nerede idiler?" diye sordum. Bana şu cevabı verdi:
"Allah onları yetinebileceği bir nitelikte yaratmıştı."

Ben derim ki: İmam (a.s), Âdemoğulları zürriyetlerinin "Evet"
cevabını dilleri ile ve kalpleri ile verdiklerini söylüyor. Bu cevabın
dayanağı şudur: O gün onların varlıkları öyle bir hâldeydi ki eğer
dünyaya gelecek olsalardı, verdikleri karşılık, dünyadaki bilinen dille
verilmiş cevaplar gibi bir cevap olurdu. Fakat orada kalp ile dil birdir.
Bunun için de İmam (a.s), "Evet, kalpleri ile de söylediler." diyor.
Böylece İmam, dili doğrulamakla beraber kalbi de ekliyor.

Ayrıca ravinin zihninde bu olayın dünyada gerçekleştiği ve tabîî
bir varoluş olduğu yolunda bir kanaat var. Çünkü Âdem Peygamber'in
belinden onun zürriyetinin çıkarıldığını anlatan bazı rivayetlerde bu
olayın meydana geldiği yer belirtiliyor. Bu rivayetlerin bazılarının ra-
visi de Ebu Basir'dir. Bu yüzden İmam'a (a.s), "Onlar o gün nerede
idiler?" diye soruyor. İmam da ona, "Allah, onları yetinebileceği bir
nitelikte yaratmıştı." şeklinde cevap veriyor.

Görüldüğü gibi İmam (a.s), bu cevabında bu olay için bir yer be-
lirlemiyor, sadece Allah'ın onları soru sorup cevap almaya uygun bir
nitelikte yarattığını belirtiyor. Bütün bunlar, o âlemle ilgili daha önce
verdiğimiz bilgileri doğruluyor. Ayrıca bu rivayet, ayette sözü edilen

konuşmaların mecazî anlamda değil, hakikî anlamda olduklarını hemen hemen açıkça, hatta tamamen açıkça belirtmektedir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Abd b. Humeyd, Hakîm Tirmizî - Nevadir'ul-Usul'da-, Ebu'sh-Şeyh -el-Azame'de- ve İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ebu Umame'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah kâinatı yarattı. Bu işi bitirince peygamberlerden söz aldı. O sırada arşı su üzerinde idi. Arkasından Ashab-ı Yemin'i sağ eli ile ve Ashab-ı Şimal'i öteki eli ile tuttu -ki aslında Rahman'ın her iki eli de sağ eldir- ve 'Ey Ashab-ı Yemin!' diye seslendi. Ashab-ı Yemin, 'Buyur ey Rabbimiz!' dediler. Allah, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye sordu. Ashab-ı Yemin, 'Evet.' dediler. Arkasından, 'Ey Ashab-ı Şimal!' diye seslendi. 'Buyur ey Rabbimiz!' dediler. 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' dedi. 'Evet.' dediler."

"Arkasından her iki grubu birbirine karıştırdı. İçlerinden biri, 'Rabbim, niye bizi birbirimize karıştırdın?' dedi. Allah, 'Onların başka işleri var, o işleri yapacaklar. Fakat kıyamet günü bizim bundan habermiz yoktu demesinler diye böyle yaptım.' dedi. Arkasından bu insan onları Âdem'in sulbüne döndürdü. Cennetlikler, orada cennetlik olanlardır; cehennemlikler de orada cehennemlik olanlardır."

"Sahabeden biri, 'Ey Allah'ın Resulü, sözü edilen işlerden maksat nedir?' diye sordu. Peygamberimiz, 'Her grup varacağı yere göre işler yapar.' dedi. Bunun üzerine Ömer b. Hattab, 'O hâlde gayret edelim.' dedi."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a), "O sırada arşı su üzerinde idi." şeklindeki sözü, söz almanın önceliğini ifade eder. Bu sözün maksadı, ruhların zaman bakımından cesetlerden önce yaratıldığı değildir. Çünkü o takdirde zer âlemini savunanların çoğunluğunun anladıkları anlamdaki zer âlemi ile ilgili yukarıda değindiğimiz itirazlar gündeme gelir.

Peygamberimizin (s.a.a), "Her grup varacağı yere göre işler yapar." sözünün anlamı şudur: Her iki yer, yani hem cennet, hem de cehennem dünyada kendine uygun düşen işlere ihtiyaç duyar. İş yapan kişi eğer cennetlik ise, kesinlikle iyi işler yapar. Eğer cehennemlik ise, kesinlikle kötü işler yapar. Çağrı cennete ve iyi işler yapmaya yöneliktir. Çünkü iyi amel, kişinin cennetteki yerini, kötü amel ise cehen-

nemdeki yerini belirler. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır. O hâlde hayır işlerde yarışın."* (Bakara, 148)

Yönün belli olması, iyiliklerde yarışma çağrısına engel değildir. Nitekim tam sebebe göre iyinin ve kötünün belli olması ile insanın ne amel işleyeceği konusundaki tercihinin göre iyinin ve kötünün belli olmaması arasında da çelişki yoktur. Çünkü insanın tercihi sebebin bir parçasıdır. Bir şeyin sebebinin bir parçası ile o şeyin ne varlığı ve ne yokluğu belirlenemez. Bunun için sebebin tamamı gereklidir.

Bu meseleyi daha önce çeşitli yerlerde geniş bir şekilde inceledik. Bu konuyu en son *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* (Â'râf, 30) ayetinin tefsiri sırasında ele almıştık. Daha önce yer verdiğimiz insanın yaratılış çamuru ile ilgili rivayetler de, bir bakıma bu konuyla ilgili rivayetlerdendir.

Yine aynı eserde Abd. b. Humeyd'e, İbn Cerir'e, İbn Münzir'e, İbn Ebî Hatem'e ve Ebu's-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından... almıştı."* ayeti hakkında şöyle demiştir: "Allah Âdem'i yarattı ve Rabbi olduğu yolunda ondan söz aldı. Onun ne zaman öleceğini, rızkını ve başına gelecek musibetleri yazdı. Sonra belinden zerreler hâlinde çocuklarını aldı ve Rableri olduğu yolunda onlardan söz aldı. Onların da ne zaman öleceklerini, rızklarını ve başlarına gelecek musibetleri yazdı."

Ben derim ki: Bu anlamda birçok rivayet değişik yollardan ve farklı ifadeler ile İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Fakat bu farklı rivayetler ortak bir anlamda buluşuyorlar. Bu ortak anlam, Âdem'in zürriyetinin belinden çıkarılarak onlardan söz alınmış olmasıdır.

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Abdulberr et-Temhid adlı eserinde Süddî aracılığı ile Ebu Malik ve Ebu Salih'e dayanarak İbn Abbas'tan ve Murret'ul-Hemedanî'ye dayanarak da İbn Mesud ve birkaç başka sahabîden, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı."* ayeti hakkında şöyle dediklerini aktarır:

"Yüce Allah Âdem'i cennetten çıkardığında ve henüz onu gökten yeryüzüne indirmeden belinin sağ yanını sıvazladı ve oradan zerreler hâlinde inci gibi ak zürriyetler çıkardı. Arkasından onlara, 'Rahmetim ile cennete girin.' buyurdu. Sonra belinin sol yanını sıvazlayarak oradan zerreler hâlinde kapkara zürriyetler çıkardı ve onlara, 'Cehenneme

girin ve ben buna aldırmam.' buyurdu. İşte Ashab-ı Yemin ve Ashab-ı Şimal kavramlarının anlamı budur."

"Sonra onlardan söz aldı. Onlara, '*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*' diye sordu, onlar da '*Evet.*' dediler. Onların bir bölümü bu sözü gönüllü olarak ve bir bölümü de istemeyerek ve takiiye yapmak suretiyle verdi. Bunun üzerine Allah ve melekler, '*Biz şahidiz. Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu veya vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı' demesinler diye onlardan söz alındı.*' dediler."

"Âdemoğullarından hiçbir fert yoktur ki, Allah'ın Rabbi olduğunu bilmemiş olsun. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: '*Göklerde ve yerde her kim varsa, istese de, istemese de, O'na teslim olmuştur.*' (Âl-i İmrân, 83), '*De ki: O hâlde üstün delil ancak Allah'ındır. Çünkü eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi.*' (En'âm, 149) Yani söz alma gününde."

Ben derim ki: Yukarıdaki rivayetten de anlaşıldığı gibi, [Sünnî kaynaklarda] zer âlemi ile ilgili rivayetler İmam Ali (a.s), İbn Abbas, Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, Selman-ı Farisî, Ebu Hüreyre, Ebu Ümame, Ebu Said Hudrî, Abdullah b. Mesud, Abdurrahman b. Katade, Ebu Derda, Enes, Muaviye, Ebu Musa Eş'arî gibi sahabîler-den mevkuf ve mevsul senetlerle nakledilmiştir.

Bu konuda Şiî kanallardan İmam Ali'den, Ali b. Hüseyin'den, Muhammed b. Ali'den, Cafer b. Muhammed'den ve Hasan b. Ali Askerî'den (hepsine selâm olsun) nakledilen rivayetler olduğu gibi, Sünnî kanallardan da Ali b. Hüseyin'e, Muhammed b. Ali'ye ve Cafer b. Muhammed'e (hepsine selâm olsun) dayandırılan ve çok sayıda değişik yoldan nakledilen rivayetler vardır. Bu rivayetler anlam bakımından mütevatir sayılacak miktardadır.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Sa'd'a ve Ahmed b. Hanbel'e dayanılarak verilen bilgiye göre sahabeden olan Abdurrahman b. Katade şöyle der: "Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini işittim: 'Yüce Allah Âdem'i yarattı. Sonra belinden insanları aldı ve 'Şunlar cennettedirler ve ben buna aldırmam. Şunlar da cehennemdedirler ve buna aldırmam.' buyurdu.' Sahabeden biri, 'Ey Allah'ın Resulü, o hâlde ne diye amel ediyoruz?' diye sordu. Peygamberimiz bu soruya, 'Kaderin vaki olduğu ölçülere göre.' cevabını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayetle ilgili söylenecek söz, yukarıdaki Ebu Ümame'den nakledilen rivayetle ilgili sözlerin aynısıdır. Soruyu soran sahabî, Peygamberimizin (s.a.a) "Şunlar cennettedirler ve ben buna aldırmam. Şunlar da cehennemdedirler ve ben buna aldırmam." şeklindeki sözlerini insan iradesinin geçersiz olduğu biçiminde anlıyor. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ona şöyle cevap veriyor:

"Bu sonuç yüce Allah'ın takdiridir. Bizim amellerimiz bizim tarafımızdan yapıldıkları, bize mensup oldukları hâlde aynı zamanda kadere uygun olarak meydana gelirler, kader ile amellerimiz arasında uyum ve örtüşme vardır."

Şöyle ki, yüce Allah bizim tercihimiz kanalıyla takdirini belirler ve biz tercihlerimize göre amel işleriz. Bununla birlikte Allah'ın takdir ettikleri gerçekleşir. Fakat bu durum yüce Allah'ın takdiri ile bizim tercihimizi ortadan kaldırdığı, bizim irademizin etkisini geçersiz kıldığı anlamına gelmez. Bu anlamdaki rivayetlerin sayısı çoktur.

el-Kâfî'de verilen bilgiye göre Ali b. İbrahim babasından, babası İbn Ebî Umeyr'den, o İbn Uzeyne'den, o da Zürare'den şöyle dediğini nakleder: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), '*Allah'a ortak koşmaksızın onun hanifleri olun.*'" ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Haniflik, Allah'ın insanların yaratışına esas olan fitratının sonucudur. Allah'ın yaratışı değişmez. Allah insanları O'nu bilecek nitelikte yarattı.' dedi."

"Arkasından İmam'a, '*Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz.'* demişlerdi.' ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Allah, Âdem'in kıyamet gününe kadar gelecek olan zürriyetini belinden çıkardı. Onlar zerreler gibi çıktılar. Allah onlara kendini tanıttı ve gösterdi. Bu olay olmasaydı, hiç kimse Rabhini bilmeyecekti.' cevabını verdi."

"İmam sözlerine şöyle devam etti: Peygamberimiz, 'Her doğan çocuk fitrat üzere doğar.' buyuruyor. Yani Yüce Allah'ın yaratıcısı olduğu bilinci ile doğar. Şu ayette buyrulduğu gibi: *Eğer onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan sana kesinlikle Allah'ın yarattığını söylerler.*"² [c.2, s.12, h: 3]

1- [Hac, 31]

2- [Lokmân, 25]

Bu hadisin orta kısmı Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Zürrare'ye dayandırılarak aynı lafızlarla nakledilmiştir. Bu rivayet, ayette geçen şahit tutma ve hitap ile ilgili yukarıda yaptığımız açıklamayı doğruluyor. Bu açıklama, zer âleminin varlığını reddederek ayetteki Allah'ı tanımayı, O'nun rabliğini kanıtlayan delilleri bütün insanlara bildirme şeklinde yorumlayan görüşten farklıdır.

Bu hadis el-Meani adlı eserde aynı isnat zinciri ile ve Zürrare aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dayandırılarak da nakledilmiştir. Yalnız buradaki "Onlara kendini tanıttı ve gösterdi." ifadesi yerine, "Onlara kendini tanıttı ve yaratışının eserlerini gösterdi." ifadesi geçiyor.

Bu ifade değiştirmenin maksadı, anlamı aktarmak olmalıdır. Çünkü ravi ifadenin sözleri ile Allah'a cisimleşme izafe edildiğini sanmış gibidir. Oysa onun ifadesinde hem sözel ifade, hem de anlam bozulmuştur. Bilindiği gibi bu rivayet el-Kâfi adlı eserde ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de, "Onlara kendini gösterdi." şeklinde yer almıştır.

Yukarıda yer alan İbn Miskan'ın rivayetinde de İmam Cafer Sadık (a.s), "Bu olay gözler önünde mi gerçekleşti?" sorusuna, "Evet" cevabını vermişti. Orada vurguladığımız gibi bu sözün Allah'a cisimlilik izafe etmekle bir ilgisi yoktur.

el-Mehasin adlı eserde verilen bilgiye göre Hasan b. Ali, İbn Bukeyr'den şöyle nakleder: Zürrare şöyle dedi: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), '*Hani Rabbin... almıştı.*' ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: Allah'ı bilmek kalplerine yerleşti, fakat sahneyi unuttular. Bir gün onu hatırlarlar. Eğer o olay olmasaydı, hiçbir kimse yaratıcısının ve rızk vereninin kim olduğunu bilmeyecekti." [c.1-2, s.281]

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "İmam Ali b. Hüseyin (a.s), cinsel ilişki sırasında meniye dışarıya akıtmanın sakıncası olmadığı görüşünde idi ve '*Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz' demişlerdi.*' ayetini bu görüşüne delil olarak gösterirdi."

İmam, sözlerine şöyle devam etti: "Kendisinden söz alınan her şey sert bir kayada da olsa mutlaka dünyaya çıkacaktır." [Füru-i Kâfi, c.5, s.504, h: 4]

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr bu rivayeti İbn Ebî Şeybe ile İbn Cerir aracılığı ile İmam'dan (a.s) nakletmiştir.

Aynı anlamda bir rivayet, Said b. Mansur ve İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ebu Said el-Hudrî'ye dayandırılarak Peygamberimizden (s.a.a) nakledilmiştir.

Bilmek gerekir ki, zer âlemi hakkındaki rivayetlerin sayısı pek çoktur. Biz onların çoğuna yer vermedik. Çünkü yer verdiklerimiz geride kalanların anlamını aktarmaya yeterlidir.

Ayrıca Peygamberimizden (s.a.a) ve diğer peygamberlerden söz alındığını anlatan başka rivayetler vardır ki, inşaallah yeri gelince onları aktaracağız.

AYETLERİN MEÂLİ

175- Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, ardından şeytanın takibine uğrayan ve sonunda (yolunu) şaşırıanlardan olan kimsenin haberini oku.

176- Dileseydik, elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İş-te ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu budur. Kıssayı anlat, belki düşünürler.

177- Ayetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür!

178- Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl hüsrana uğrayanlar da onlardır.

179- Andolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde İsrailoğulları ile ilgili bir başka hikâye anlatılıyor. Bu hikâye Bel'am b. Baura'nın hikâyesidir. Yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) bu hikâyeyi Yahudilere anlatmasını emrediyor. Hikâyede sadece normal zahirî sebeplere sarılmanın insanın kurtuluşu ve mutluluğu garanti etmesi için yeterli olmadığı, bunun için Allah'ın bunu dilemesi gerektiği ortaya konuyor.

Ayrıca belirtiliyor ki, yeryüzüne saplananlar ve nefsinin arzularının peşine düşenler için Allah'ın böyle bir dileği söz konusu değildir. Böylelerinin varacağı yer cehennemdir. Arkasından böylelerinin belirtileri açıklanıyor. Belirtileri şudur: Bunlar kalplerini, gözlerini ve kulaklarını kendilerine faydalı olan hususlarda kullanmazlar. Kapsamlı belirtileri ise, onların gafil olmalarıdır.

175) Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku.

Sözün akışından anlaşılacağı üzere "ayetlerin verilmesi", birtakım iç kaynaklı ayetler ve kişiye özgü kerametler ile donanmış olmayı ifade etmektedir. Öyle ki, bu ayetler ve kerametler sayesinde Allah'ı bilmeye vardırıran yol aydınlanıyor ve gerçek kuşkuya yer kalmayacak netlikte açığa çıkıyor.

Ayette geçen "inseleha" fiilinin kökü olan "insilâh", bir şeyin kabuğundan çıkması, sıyrılması demektir. Bu ifade istiare tarzında bir ifadedir ve anlamı şudur: Ayetler tıpkı bir kabuk, bir deri gibi onun vücuduna yapışıkken özündeki bozulma yüzünden onlardan sıyrıldı.

Ayetteki "etbaa" fiilinin kökü olan "itba" uymak, izlemek, peşinden gütme demektir.

Ayetteki "gavîn" kelimesinin kökü olan "gayy" ve "gaveye", yolu şaşırma ve sapıtma demektir. Bir anlamda yolun ulaştıracağı amaç ko-

runamadığı için yoldan çıkmak anlamına gelir. Yani bu kelimenin anlamında amacı ve maksadı unutmak vardır. Buna göre, yolda iken maksadını unutan, amacında şaşkın olan kimse yolu kaybetmiştir. Nitekim maksadını unutmakla beraber yoldan çıkan kimse de sapıtmıştır. Ama ne var ki, birinci anlam ayetin içeriğine daha uygundur. Çünkü ayette hikâyesi anlatılan kişi Allah'ın ayetlerinden sıyrılıp da şeytanın kovalamasına maruz kaldıktan sonra doğru yolu kaybetmiş ve kendini helâk olma vartasından kurtaramamıştır. Bazen de şaşırma ile sapıtma aynı anlamda kullanılır ki, bu ortak anlam, amaca vardırıran yoldan çıkmaktır.

Tefsir âlimleri bu ayette hikâyesi anlatılan kişinin kim olduğu hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. İnşaallah ayetlerin hadislerle açıklaması bölümünde bu görüşlerin çoğuna veya hepsine işaret edeceğiz.

Görüldüğü gibi ayette hikâyesi anlatılan kişinin kim olduğu belirtilmiyor, sadece hikâyesinin ana hatlarına işaret edilmekle yetiniliyor. Fakat bununla birlikte hikâyenin sembolik bir örnek olmadığı, gerçek bir olaya dayandığı açıktır. Buna göre hikâyenin gerçek bir olaya dayanmayıp sadece sembolik bir örnek olduğunu ileri sürenlerin iddiası dayanaksızdır.

Ayetin anlamı şöyledir: *"Onlara oku."* Yani İsrailoğulları'na veya bütün insanlara önemli bir olayın haberini anlat. Bu haber, *"kendisine ayetlerimizi verdiğimiz"* bir adamın haberidir. Bu adamın iç âlemini büyük ilâhî alâmetlere ve belirtilere açtık. Bu alâmetler ve belirtiler, hakkı ve gerçeği aydınlatacak nitelikte idi. *"Fakat o bu ayetlerden sıyrıldı."* Bu ayetler içine yerleşmişken onları bir yana attı. Bunun üzerine *"Şeytanın takibine uğradı ve sonunda (yolunu) şaşıranlardan oldu."* Böylece kendini helâk olmaktan kurtaramadı.

176) Dileseydik elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü...

Ayette geçen "ahlede" fiilinin kökü olan "ihlâd", sürekli şekilde bağlanmak demektir. "Yeryüzüne bağlanmak" ise yeryüzüne yapışmak anlamındadır ki, bu deyim, dünya zevklerinden yararlanmaya meyletmek ve buna bağlanmak demektir. Ayette geçen "yelhes" fiilinin kökü olan "lehs", köpeğin susuzluk sebebi ile dilini sarkıtması demektir.

"Dileseydik, elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik." ifadesi şu anlama gelir: Eğer dileseydik, söz konusu kişiyi bu ayetler sayesinde yükseltip kendimize yaklaştırdık. Çünkü Allah'a yaklaşmak, şu dünyanın alçak düzeyinden yükseğe çıkma anlamı taşır. O dünya ki, insanı Allah'tan ve O'nun ayetlerinden uzaklaştırıp nefsi ile meşgul etmesi itibariyle alçakların alçağıdır. İnsanı bu ayetler sayesinde yükseltmek, bu ayetler zahirî ilâhî sebepler oldukları için, onlarla donanan kimsenin hidayete kavuşmasını ifade eder. Fakat bunlar insanın mutluluğunu garanti etmez. Çünkü bu ayetlerin insan mutluluğu üzerinde tam olarak etkili olabilmesi yüce Allah'ın dileğine bağlıdır. Yüce Allah da kendinden yüz çevirip başka şeylere dönenlerin mutluluğunu dilemez.

Bu başka şeyler Allah'ı ve O'nun onurlu yurdunu ihmal ettiren yeryüzü hayatıdır. Çünkü Allah'tan yüz çevirmek ve O'nun ayetlerini yalanlamak zulümdür. Oysa o zalimleri hidayete erdirmeyeceğini kesin hükme bağlamıştır. Nitekim şöyle buyuruyor: *"İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir; onlar orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 39)

Bundan dolayı, *"Dileseydik, onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik."* ifadesini, *"Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü."* ifadesi izlemiştir. Bu şu demektir: Fakat biz onun yükseltilmesini dilemedik. Çünkü o yere yapıştı ve nefsinin arzularının peşine düştü. Bu durum, bizim hidayete erdirmemizin değil, saptırmamızın gerekçesidir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah zalimleri saptırır. O dilediğini yapar."* (İbrâhîm, 27)

"Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur." Yani böyle davranmak onun karakteridir. Onu menetsen, engellesen de, kendi hâline bıraksan da bundan vazgeçmez. Ayette geçen "tahmil" fiili, taşıma ve yüklenme anlamına gelen "haml" kökünden değil, saldırma ve üstüne varma anlamına gelen "hamle" kökündendir.

"İşte ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu budur." Yani ayetlerimizi yalanlamak onların karakterlerinin icabı, pis nefislerinin vazgeçilmez sonucudur. Ayetlerimiz sürekli olarak duyu organlarının önünden geçtiği hâlde onların yalanlamaları durmadan yinelenir. *"Kıssayı anlat, belki düşünürler"* de hakka boyun eğip batıldan sıyrılırlar.

177) Ayetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür!

Bu ifadede nitelikleri yüzünden kınanıyorlar. Aynı zamanda Allah'ın ayetlerini yalanlamakla başkasına hiçbir zarar vermedikleri, tersine kendilerine zulmettikleri vurgulanıyor. Çünkü onların yaptıklarından başkaları zarar görmez.

178) Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte hüsrana uğrayanlar da onlardır.

Anlaşıldığı kadarıyla kâmil derecede doğru yolda olan kimsenin Allah'ın hidayete erdirdiği kimse, tam anlamıyla hüsrana uğrayanların ise Allah'ın şaşırttığı kimseler olduğu vurgulanıyor. Yoksa bir kısıtlama söz konusu değildir. Ayrıca şu da vurgulanmak isteniyor:

Sırf bir şeye ulaştıran yola girmek, bir fayda sağlamaz, yola girmenin sonuçlarına erdirmez. Bunun için yüce Allah'ın hidayete erdirmesi de şarttır. Doğru yolda olmayı tamamlayan ve mutluluğu garanti eden faktör budur. Bunun gibi yolu şaşırmak da tek başına kesin olarak zarar getirmez. Buna yüce Allah'ın şaşırtmasının da eklenmesi gerekir. Ancak o zaman şaşkınlığın etkisi tam olarak görülür ve hüsrana kaçınılmaz olur.

Başka bir deyişle; sadece insanın mutluluk sebeplerine yapışması, meselâ iman etmesi, kötülüklerden uzak durması ve bu tutumu benimsemesi onu kurtuluşa ulaştırmaz. Tıpkı bunun gibi sapıklık sebeplerine sarılması ve onları benimsemesi de tek başına onu helâke ve hüsrana sürükleyemez. Bunların her ikisi için de Allah'ın dileği şarttır. Allah hidayete ereni dileği ile hidayete erdirir ve sapıtanı da dileği ile saptırır.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Hidayetin etkilerini ortaya koyan gerçek hidayet olabilmesi için Allah'ın dileği eşliğinde olması gerekir. Yoksa o hidayet, hidayet taslağı olur, gerçek anlamda hidayet olmaz. Saptırma meselesindeki durum da aynıdır. Şöyle de denebilir: Bu ifade, gerçek hidayeti sadece Allah'a mal ediyor. Saptırmada da aynı şey geçerlidir. Fakat Allah sadece fasıkları saptırır.

179) Andolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık...

Ayette geçen "zere'na" fiilinin kökü olan "zer", yaratma anlamına gelir. Bu ayette cinlerden ve insanlardan birçoğunun yaratılış gayesi

olarak cehennem tanıtılıyor. *"Yalnız Allah'ın rahmetine mazhar olanlar hariç ki, Allah insanları bunun için yarattı."* (Hûd, 119) gibi başka ayetlerde de yaratılanları yaratmasının gayesi olarak rahmeti gösteriyor ki, bu rahmet ahirette cennet demektir. Bu ikisi arasında çelişki yoktur. Çünkü gaye, fiilin kemali ve varacağı sonuç itibarıyla değişiklik gösterir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir marangoz kapı yapmak istediği zaman önce bu işe yarayacak keresteyi temin eder. Sonra bu kereste parçalarını ölçmeye tâbi tutar. Arkasından onları keser, yontar, rendeler. Böylece kapı yapmayı tamamlar. Marangozun bu kereste parçaları üzerindeki çalışmalarda nihaî tek amacı kapının meydana gelmesidir. Bu, işin bir yönüdür. Öbür yönden bu marangoz daha işe başlarken bilir ki, bu kerestenin bütün parçaları kapının parçaları olmaya elverişli değildir. Kapının kendine özgü bir biçimi vardır ki, bu biçim kereste parçalarının biçimleri ile uyuşmaz. Kereste parçalarının biçimlerini değiştirirken bazı parçaların fire verilmesi gerekir. Çünkü ölçülere uygun değildirler.

Buna göre bu bazı parçaların fire verilip atılmaları ustanın maksadına ve isteğine dahildir. Bu isteğe zarurî maksat denir. Demek ki marangozun kapı yapımı sırasında önündeki kereste ile ilgili iki farklı amacı vardır. Biri nihaî amaçtır ki bu, kapı yapmaktır. İkincisi ara ve bağımlı amaçtır ki bu, kerestenin bir bölümünden kapı yapmak ve öbür bölümünü fire vererek, fazlalık olarak atmaktır. Bunun sebebi, atılan parçaların kapı şeklini almaya elverişli olmamalarıdır. Başka bir örnek de şudur: Çiftçi tarlaya tohum atar. Maksadı buğday elde etmektir. Fakat hasat günü ektiği tohumun sadece bir bölümünün ürünü eline geçer. Tohumun öbür bölümü boşa gider. Ya toprakta çürür, ya böcekler tarafından yenir veya hayvanların ayakları altında çiğnenir. Bir bakıma bütün bunlar çiftçinin amacı kapsamındadır. Ama diğer bir bakımdan da amacı buğday elde etmektir.

Yüce Allah topraktan düzgün yapılı bir insan yaratmayı diledi. Onun kendisine kulluk etmesini ve böylece rahmetinin kapsamına girmesini istedi. Fakat bu insanın dünya hayatında edindiği çeşitli yetenekler, taşıdıkları farklı etkiler sebebi ile her ferdin gerçek mecrasında ilerlemesine, kurtuluş yolunda yürümesine imkân vermez. Ancak bazı fertler bunu başarabilir. İşte o zaman amaçlar farklılaşır. Yü-

ce Allah'ın insanı yaratmadaki bir amacı ortaya çıkar. Bu amaç, insanları rahmeti ile kuşatarak onları cennete koymaktır. Bunun yanı sıra kötüler ve hüsrana mahkûm olanlar hakkında da başka bir amacı ortaya çıkar. Bu amaç da onları cehenneme koymaktır. Yüce Allah insanları cennete koymak için yarattı. Bu amaç aslî ve nihai amaçtır. İkinci amaç ise zorunlu ve bağımlı amaçtır. Yüce Allah'ın iyilerin iyi olmasına ve kötülerin kötü olmasına ilişkin hükmü bu ikinci tür amaca dayanır. Yüce Allah insanların sonunda iyi mi, kötü mü olacağını bilir ve bunlardan birini ister. Fakat bu istek aslî bir istek değil, bağımlı bir istektir.

İşte *"Andolsun ki, biz insanlardan ve cinlerden birçoğunu cehennem için yarattık."* ayeti ile bu anlama gelen çok sayıdaki başka ayetler, bu tür bir ilâhî gayeye dayanırlar.

"Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler." ifadesi, onların ilâhî rahmetin çığırında bulunma, rabbanî esintilere maruz kalma liyakatini yitirdiklerine işaret eder. Öyle olunca gördükleri ilâhî ayetler, hak ehlinde işittikleri vaazlar, fitratlarının telkin ettiği deliller ve gerekçeler kendilerine faydalı olmaz.

Ne aklın, ne gözün ve ne kulağın işleyişinde bozulma olmaz. Çünkü Allah onları bu fonksiyonlarını yerine getirmek için yarattı. Nitekim *"Allah'ın yaratışında değişme yoktur."* [Rûm, 30] buyuruyor. Böyle bir değişikliği ancak Allah yapar ki, o zaman o değişiklik yaratma eyleminin bir parçası olur. Fakat yüce Allah herhangi bir topluma verdiği nimeti, o toplum kendini değiştirmedikçe değiştirmez. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Bu böyledir. Çünkü bir toplum sahip olduğu iyi bir niteliği değiştirmedikçe Allah da o topluma vermiş olduğu nimeti değiştirmez."* (Enfâl, 53)

Buna göre, söz konusu kimselerin yeteneklerini dumura uğratan; kalplerinin, gözlerinin ve kulaklarının çalışmalarını bozan, yüce Allah'ın kendisidir. Yüce Allah bunları onların yaptıklarının karşılığı olan bir ceza olarak yapmıştır. Çünkü onlar kulluk yolundan saparak Allah'ın kendilerine yönelik nimetini değiştirmişler, Allah da onları kalplerini mühürleyerek cezalandırmıştır. Bu yüzden kavrayamıyorlar. Gözlerine perde çekmiştir. Bu yüzden göremiyorlar. Kulaklarını

sağırlandırmıştır. Bu yüzden işitemiyorlar. Bu onların cehenneme doğru yol aldıklarının belirtisidir.

"İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha şaşkındırlar." ifadesi, az önceki ifadenin sonucu ve onların durumunun açıklamasıdır. Çünkü onlar, insanı diğer hayvanlardan ayıran nitelikleri kaybetmişlerdir. Bu niteliklerin başlıcası, mutlu insan hayatı açısından iyiyi kötüden ve faydalı olanı zararlı olandan ayırt etmektir. Bu ayırt etme, işitme, görme ve kavrama yolu ile olacaktır.

Bu tür insanlar dilsiz hayvanlar arasında evcil küçük ve büyük baş hayvanlara benzetiliyorlar. Oysa bu tür insanlarda yabanî hayvanlarda bulunan yırtıcılık ve zarar vericilik özellikleri de görülür. Bunun sebebi şudur: Yeme ve çiftleşme içgüdülerinin hayvan tabiatında önceliği vardır. Faydayı elde etmek, zararı savmadan önde gelir. İnsandaki öfke içerikli itici içgüdüler, çekici şehvî içgüdülerin amacına hizmet eder. Hayvanî hayatı bakımından insan türünün amacı, öncelikle beslenmeye ve üremeye yöneliktir. İnsan türü bu amacını gerçekleştirirken itici içgüdülerini devreye sokar. Buna göre bu ayet şu ayetle aynı paraleldir: *"Kâfirler ise (dünyadan) faydalanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların varacakları yer cehennemdir."* (Muhammed, 12)

Bu tür insanların hayvanlardan daha şaşkın olmalarına gelince, -ki bu hüküm, hayvanlarda da bir tür şaşkınlığın varlığını gerektirir- bunun sebebi şudur: Hayvanların şaşkınlığı nispidir, gerçek değildir. Çünkü onlar sahip oldukları güçlerini ve bütün gayretlerini sadece yemeğe ve yararlanma amacına yoğunlaştıran bileşik içgüdülerin kontrolündedirler. Bu içgüdüler, hayvanlara sağladıkları hayat mutluluğunda şaşkınlığa yol açıcı ve sonuçları itibariyle kınanmaya müstahak değildirler. Onların şaşırtıcı sayılmaları insanlara özgü mutlulukla karşılaştırılmaları ile ortaya çıkar ki, bu tür bir mutluluk, hayvanlar için değildir ve onlar böyle bir mutluluğa erecek niteliklerle donanmış değildirler.

Fakat kalpleri, gözleri ve kulakları mühürlü insanlara gelince; söz konusu mutluluk, onların mutluluğudur ve kulak, göz ve gönül gibi bu mutluluğa ileten organlarla donatılmışlardır. Fakat onlar bu organları bozmuşlar, onları fonksiyonsuz bırakmışlar, onları hayvanların kulakları, gözleri ve gönülleri düzeyine indirgemişler, onları hayvanların kullanım alanları olan mide ve çiftleşme alanlarında kullanmışlardır.

Bu yüzden onlar hayvanlardan daha şaşkındırlar ve kınamaların muhataplarıdır.

"İşe asıl gafiller onlardır." ifadesi, bir başka sonuç ve onların durumu ile ilgili bir başka açıklamadır. Yani gerçek gaflet, onların içinde bulundukları durumdur. Bu durum, Allah'ın dilemesinin sonucudur. Allah kalplerini, gözlerini ve kulaklarını mühürlemek suretiyle onları bu duruma düşürmüştür. Gaflet, her türlü sapıklığın ve batılın kaynağıdır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz... kimsenin haberini oku."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Bana babamın, babama Hüseyin b. Halid'in, ona İmam Ebu'l-Hasan Rıza'nın (a.s) anlattığına göre Bel'am b. Baura'ya İsm-i A'zam'ın bilgisi verilmişti. O bununla dua ediyor ve duası kabul ediliyordu. Sonra Firavun'un yakınları arasına katıldı. Firavun, Musa ile arkadaşlarının peşlerine düşünce Bel'am'a, 'Musa ile arkadaşlarına beddua et de tuzağımıza düşsünler.' dedi. Bunun üzerine Bel'am, Musa'yı aramak üzere eşeğine bindi. Fakat hayvan adım atmaya yanaşmadı. Bunun üzerine Bel'am hayvanı dövmeye başladı. O sırada Allah'ın izni ile dile gelen hayvan, 'Yazıklar olsun sana! Niye beni dövüyorsun? Allah'ın peygamberine ve mümin bir topluluğa beddua etmeye giderken seninle birlikte gelmemi mi istiyorsun?' dedi. Bu sözleri işitince hayvanı döve döve öldürdü. Bunun üzerine İsm-i A'zam dilinden alındı. İşte *'fakat onlardan sıyrılıp çıkan, ardından şeytanın takibine uğrayan ve sonunda (yolunu) şaşıranlardan olan kimsenin haberini oku. Dileseydik, elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur.'* ayetlerinde bu adamın hikâyesi anlatılıyor. Bu hikâye, Allah'ın verdiği bir örnektir."

Ben derim ki: Anlaşılan, İmam (a.s) "Bu hikâye, Allah'ın verdiği bir örnektir." demekle Bel'am b. Baura olayını kastediyor. İnşaaallah Esmâ'ul-Hüsna meselesini incelerken İsm-i A'zam'ın anlamına da değineceğiz.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Faryanî'ye, Abdurrezzak'a, Abd b. Humeyd'e, Neseî'ye, İbn Cerir'e, İbn Münzir'e, İbn Ebî Hatem'e, Ebu's-Şeyh'e, Taberanî'ye ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Abdullah b. Mesud, *"Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku."* hakkında şöyle der: "Ayette kastedilen kişi İsrailoğulları'ndan Bel'am b. Eber adında biridir."

Yine aynı eserde Abd. b. Humeyd'e, İbn Cerir'e, Ebu's-Şeyh'e ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas şöyle der: "Ayette kastedilen kişi, Bel'am b. Baura'dır -başka bir rivayette Bel'âm b. Amır'dır-. İsrailoğulları'ndan olan bu adama İsm-i A'zam'ın bilgisi verilmişti."

Ben derim ki: Adamın adının Bel'am ve İsrailoğulları'ndan olduğu İbn Abbas dışında başkalarından da rivayet edildiği gibi, İbn Abbas'tan söz konusu rivayetten farklı bir rivayet de nakledilmiştir.

Ruh'ul-Meanî adlı eserde bu ayetin ünlü şair Ümeyye b. Ebi's-Salt hakkında indiği bildirildikten sonra şöyle deniyor: Sözü edilen şair eski eserleri okuduğu için yüce Allah'ın bir peygamber göndereceğini biliyor ve bu peygamberin kendisi olmasını umuyordu. Bir ara Bah-reyn'e gidip orada sekiz yıl kaldı. Bu sırada Peygamberimizin (s.a.v) gönderildiği haberini aldı. Sonra Mekke'ye döndü ve bir grup arkadaşı arasında Peygamberimizle (s.a.v) karşılaştı. Peygamberimiz (s.a.v) onu İslâm'ı kabul etmeye çağırdı ve ona Yâsîn Suresi'ni okudu. Surenin okunuşu bitince Ümeyye ayaklarını sürüyerek oradan ayrıldı. Peşinden giden Kureyşliler, "Ey Ümeyye, Muhammed hakkında ne diyor-sun?" diye sordular. Ümeyye, "Hakkında düşünmem gerekir." cevabını verdi. Bir süre sonra Şam'a gitti. Bedir Savaşı'ndan sonra geri geldi. Maksudı Müslüman olmaktı. Fakat Bedir Savaşı hakkında bilgi edinince, "Eğer peygamber olsaydı, akrabalarını öldürmezdi." diyerek Müslüman olmaktan vazgeçti. Arkasından Taife gitti ve orada öldü.

Ümeyye'nin ölümünden sonra kız kardeşi Faria Peygamberimizi (s.a.v) ziyarete geldi ve Peygamberimiz ona kardeşinin ölümü hakkında sordu. Kadın, kardeşinin ölümünden önce şu şiiri söylediğini bildirdi:

"Her hayat ne kadar uzun sürse de birden bire yok olmaya doğru gider. / Bu durumu iyice fark etmeden önce keşke dağ tepelerinde keçi gütseydim!"

"Hesap günü büyük bir gündür. / O günün baskısından küçük yaş-takiler yaşlanıverir."

Arkasından Peygamberimizin (s.a.v) isteği üzerine kadın, kardeşin-in uzun bir kasidesini okudu. Kasidenin son bölümü şöyle idi:

"Ey Rabbimiz hamd, nimet ve lütuf sana mahsustur. / Gerçekten senden büyüğü ve şereflişi yoktur."

"Sen hükümdarsın. Gökteki arşının egemenisin. / Senin yüceliğin önünde yüzler yere kapanıp secde eder."

Arkasından kadın, içinde şu beytin yer aldığı kardeşine ait kaside-yi okudu:

"İnsanların hepsi hesap vermeye durdu. / Kimi azap görecekt kötü, kimi de iyidir."

Sonra da içinde şu beyitlerin bulunduğu kasideyi okudu:

"Arşın sahibi karşısında herkes O'na sunulur. / O açığı da, gizli sırları da bilir."

O gün Rahman gelir, o rahimdir. / O'nun vaadi mutlaka gerçekleşir."

Rabbim, eğer affedersen, affetmen beklentimdir. / Eğer azaba çarp-tırırsan, biliyorum ki sen suçsuzu cezalandırmazsın."

Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) kadına, "Senin kardeşinin şiiri iman etti, fakat kalbi kâfir kaldı." dedi. Arkasından bu ayet indi. [c.9-10, s.112, Beyrut basımı]

Ben derim ki: Hikâye, birkaç rivayetten derlenmiştir. Mecma'ul-Beyan adlı eserde hikâyenin özetine yer verildikten sonra bu ayetin şair Ümeyye hakkında indiğinin Abdullah b. Ömer, Said b. Müseyyib, Zeyd b. Eslem ve Ebu Ravk'tan nakledildiği bildiriliyor. Anlaşılan o ki, bu ayetler Mekke dönemine aittir ve bu surenin Mekke'de inişi sırasında inmişlerdir. Ravilerin anlattıkları hikâye ise, uyarlama ve ör-nekleştirme kabilindendir.

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayette kastedilen şahıs, Peygamberimiz (s.a.a) tarafından 'fasık' diye adlandırılan rahip Ebu Amir b. Numan b. Sayfî'dir. Bu şahıs, cahiliye döneminde rahip

hayatı yaşıyor ve kaba kumaştan yapılmış elbise giyyordu. Bir ara Medine'ye geldi ve Peygamberimize (s.a.a), 'Şu getirdiğin din nedir?' diye sordu. Peygamberimiz (s.a.a), 'Benim getirdiğim din İbrahim'in dini olan hanifliktir.' dedi. Ebu Amir, 'Ben de o dindenim.' dedi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Sen o dinden değilsin. Sen dine birçok yabancı unsurlar karıştırmışsın.' dedi. Bunun üzerine Ebu Amir, 'Hangimiz yalancı isek, Allah onun canını kovulmuş ve tek başına kalmış olarak alsın.' dedi. Bir süre sonra Şam halkına katıldı. Oradan münafıklara silâh hazırlamaları yolunda haber gönderdi. Arkasından Bizans kralına başvurdu. Ondan Peygamberimizi (s.a.a) Medine'den çıkarmak için asker aldı. Sonunda Şam'da kovulmuş ve tek başına kalmış olarak can verdi. Bu bilgiler, Said b. Müseyyib'e dayandırılarak veriliyor."

Ben derim ki: Bu surenin Mekke döneminde inmiş olmasının oluşturduğu problem, bu rivayette de yerini koruyor. Bu konuda rivayet edilen başka hikâyeler vardır, ama onları anlatmanın hiçbir faydası yoktur.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle demiştir: "Ayette sözü edilen kişi, Bel'am'dır. Fakat Allah onu, kible ehlinde nefsinin Allah'ın hidayetine tercih eden herkes için örnek göstermiştir."

Tefsir'ul-Kummi'de Ebu'l-Carud'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "*Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar.*" Yani Allah onların kalplerini mühürlediği için anlamadan ve kavramadan yoksundurlar. "*Gözleri vardır,*" fakat hidayet ile aralarına bir perde gerildiği için "*onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler.*" Yani Allah kulaklarında bir ağırlık oluşturduğu için hidayet içeren mesajları işitmezler.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Beyhakî'nin el-Esma ve's-Sıfat adlı eserinde verilen bilgiye göre Abdullah b. Ömer b. Asi şöyle der: Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini işittim: "Yüce Allah insanları karanlık içinde yarattı. Sonra onlara nurundan saçtı. O gün o nurdan pay alabilenler hidayete erdi, pay alamayanlar ise sapıklığa düştü."

Yine aynı eserde şöyle denir: Hakîm Tirmizî'nin, İbn Ebî'd-Dünya'nın -Mekaid'uş-Şeytan adlı eserinde-, Ebu Ya'la'nın, İbn Ebî Hatem'in, Ebu's-Şeyh'in ve İbn Mürdeveyh'in verdiği bilgiye göre Ebu'd-

Derda şöyle der: Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Yüce Allah cinleri üç kesim olarak yarattı. Bir kesimi yılanlardan, akreplerden ve yer böceklerinden oluşur. İkinci kesimi havadaki rüzgâr gibidir. Üçüncü kesimi ise hesaba ve cezaya tâbidir. Yüce Allah insanları da üç kesim olarak yarattı. Bir kesimi hayvanlar gibidir. Kur'ân'da onlar hakkında, *'Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. Onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha şaşkındırlar.'* buyruluyor. İkinci kesiminin bedenleri Âdemoğullarının bedenleri gibidir, fakat ruhları şeytanların ruhları gibidir. Üçüncü kesimi ise başka hiçbir gölgenin kalmayacağı kıyamet gününde Allah'ın kendi gölgesi altına alacağı kimselerdir."

Ben derim ki: Cinler ve insanlardan olan şeytanlar konusunu ileride uygun yeri geldiğinde inşaallah ele alacağız.

AYETLERİN MEÂLİ

180- En güzel isimler (Esmâ'ul-Hüsna) Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın (ibadet edin). O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarp-tırılacaklardır.

181- Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.

182- Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracğız.

183- Onlara mühlet veririm, hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.

184- Onlar düşünmediler mi ki, arkadaşlarında bir delilik yoktur. O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.

185- Onlar göklerin ve yerin ve Allah'ın yarattığı her şeyin egemenliği (melekutu) ve ecellerinin yaklaşmış olabileceği hak-

kında hiç düşünmediler mi? O hâlde ondan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar?

186- Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yok-tur ve onları azınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler daha önceki ayetlerle bağlantılıdır. Bu ayetler, daha önceki ayetlerde sözün vardığı son konuya yönelik yeni bir açıklama niteliğindedirler. Şöyle ki: Hidayet ile sapıklık, Allah'ı en güzel isimleri ile çağırma veya bu konuda eğri yola sapma şıkları arasında gidip gelir.

İnançlısı, zındığı, âlimi, cahili ile bütün insanlar, fitratlarının ve iç âlemlerinin yönlendirmesi ile şu konuda görüş birliği içindedirler: Şu gördüğümüz kâinat, temel direklerini ayakta tutan ve sistemini düzenleyen bir hakikate dayanıyor. Bu hakikat, yüce Allah'tır. Her şey O'ndan başlar ve O'na döner. Kâinatta görülen güzellik ve kemal, O'nun bağışdır. Bu güzellik ve kemal, O'nundur ve O'ndan kaynaklanmak-tadır.

Bu noktada aralarında Allah'ın zatının aslına ilişkin var olan görüş birliğine rağmen insanlar üç kesime ayrılırlar:

Bir kesimi, O'na sadece şanına yakışan, kemalini açıklayan ve her türlü eksikliği ve ayıbı dışlayan anlamlar içeren isimler takarlar.

İkinci kesim, Allah'ın isimleri konusunda eğri yola saparak O'na özğü sıfatları bırakıp O'na başka isimler ve sıfatlar yakıştırırlar. Maddeciler ve Dehrîler gibi. Bunlar yaratmayı, diriltmeyi, rızk vermeyi ve diğer ilâhî tasarrufları maddeye veya zamana nispet ederler. İyiliğı ve faydayı ilâhlarına nispet eden putperestler de bu kesime dahildir. Ehlikıtab'ın bir bölümü de böyledir. Onlar, peygamberlerine veya din büyüklerine sadece Allah'a mahsus olan sıfatları izafe ederler. Müminlerin bir bölümünü de bu kesime eklemek gerekir. Çünkü onlar, sadece yüce Allah'a yaraşan etkileri kâinattaki bağımsız saydıkları sebeplere bağlarlar.

İnsanların üçüncü bir kesimi ise, Allah'ın isimlerinde eğriliğı saparak O'na münezzeh olduğı eksik içerikli sıfatlar ve uygunsuz fiiller

yakıştırırılar. O'nun cisim sahibi olduğu, belirli bir yerde bulunduğu, maddî duyguların bazı şartlar altında O'nunla bağlantılı olabileceği, bizim ilmimiz gibi bir ilme, bizim irademiz gibi bir iradeye, bizim gücümüze benzer bir güce sahip olduğu, varlığının bizim varlığımız gibi bir zaman dilimi ile sınırlı olduğu yolundaki inançlar gibi. Onun fiillerini zulümle ve hükümlerini cahillikle ilişkili görmek de bu kısma girer. Bütün bunlar, Allah'ın isimleri konusunda eğriliğe sapmanın ifadesidir.

Bu üç kesimi aslında iki kesime indirmek mümkündür. Bir kesim, Allah'ı en güzel isimlerle çağırır, celâl ve ikram sahibi Allah'a kulluk sunar. Bunlar hak yolunu bulmuş kimselerdir. Diğer bir kesim, Allah'ın isimleri konusunda eğriliğe sapmıştır. Bunlar, ya başkalarının isimlerini O'na yakıştırırılar veya O'nun isimlerini başkalarına yakıştırırılar. Bunlar sapıklardır. Onlar, sapıklık durumları ve sapıtmışlıktaki derecelerine bağlı olarak cehenneme gideceklerdir.

Yüce Allah, hidayetin mutlak anlamda kendinden olduğunu açıklıyor. Çünkü o güzel bir sıfattır ve gerçek mahiyeti ile Allah'a mahsus-tur. Fakat sapıklık özü itibariyle O'na izafe edilemez. Çünkü o özü itibariyle kişinin Allah'ın hidayeti ile yönlenmemesidir ki, bu kavram, yokluk anlamı taşır ve eksiklik sıfatıdır.

Ancak bu hidayet mahrumiyeti, ilk gerçekleşmesinin arkasından kişide yerleşip onun için ayrılmaz bir sıfat oldu mu, bu sonuç, kişinin sapıklığı hidayete tercih etmesi ve Allah'ın ayetlerini yalanlaması sebebi ile ilâhî tevfiğin ve bağışın kesilmesi anlamına gelir ki, bu anlamda hidayet mahrumiyeti, yüce Allah'tandır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de bu sonucu kendine izafe eder. Bu süreç, adım adım kötü akıbete iletme ve mühlet verme şeklinde gerçekleşir.

Buna göre okuduğumuz ayetler şuna işaret ediyor: Daha önceki ayetlerde hidayet ve sapıklığın hakikatinin Allah'tan olduğu bildirilmişti. Bunun özü ve gerçek anlamı şudur: Hidayet ve sapıklık, Allah'ı en güzel isimlerle çağırma veya isimleri konusunda eğriliğe sapma esasına dayanır. Bütün insanlar bu konuda iki kesime ayrılırlar. Bir kesimi, Allah'ın hidayeti ile doğru yoldadır, bu doğrudan başka tarafa sapmazlar. Öbür kesimi ise, O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapmış, O'nun ayetlerini yalanlayan şaşkınlardır. Allah onları, O'nun ayetlerini

yalanlamalarının cezası olarak cehenneme sevk eder. *"An-dolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık..."* ayetinde buyrulduğu gibi. Yüce Allah bu süreci adım adım ve mühlet vererek gerçekleştirir.

180) En güzel isimler Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın.

"İsim" kelimesi, lügat anlamı ile bir şeye delâlet etmek için kullanılan kelime demektir. O kelime ya sıfat içerikli bir anlam ifade eder. İçerdiği bir anlama delâlet etsin diye bir şeye işaret etmek için kullanılan kelime gibi. Veya sıfat içerikli bir anlam ifade etmez de sadece belirli bir zata işaret eder. Zeyd, Amr ve özellikle rast gele koyulan özel isimler gibi.

Allah'ın isimlerinin "en güzel" sıfatı ile nitelenmesi, sıfat içerikli anlam taşıyan isimlerin kastedildiğini, sadece yüce zata delâlet eden isimlerin kastedilmediğini gösterir. Gerçi yüce Allah'ın isimleri arasında bu tür anlamsız, sadece yüce zata delâlet etmekle yetinen isimler yoktur. Her sıfat içerikli anlam da yeterli değildir. Sıfat içerikli anlamda bir güzellik bulunması gerekir. Güzellik ifade eden her sıfat içerikli anlam da yeterli değildir. İlâhî zat ile karşılaştırıldığında başkalarına göre daha güzel bir anlam taşıması gerekir. Meselâ yiğit ve iffetli isimleri güzel isimlerdir. Fakat yüce Allah'a yakışmazlar. Çünkü cismî bir nitelik mesajı içeriyorlar ve bu mesajdan soyutlanmaları mümkün değildir. Eğer bu mesajdan soyutlanmaları mümkün olsaydı, yüce Allah'ın isimleri arasına girebilirlerdi. Cömert, adil ve merhametli gibi.

Bir ismin Allah'ın isimleri arasına girip en güzel isimlerden olabilmesi için kemalî bir anlama delâlet etmesi, noksanlık ve yokluk çağrışımı yapmaması gerekir. Öyle bir çağrışım yapıyorsa da bu çağrışımın söz konusu anlamın noksanlıktan ve yokluktan arınmasına engel olmaması gerekir. İhtiyaç, yokluk ve sahip olmamayı gerektiren bütün anlamlarda bu durum geçerlidir. Cisimler, cisimliler, çirkin ve iğrenç fiiller ve yokluk içeren anlamlar gibi.

Bütün bu isimler, bizim konuştuğumuz dillerin ürünüdürler. Biz bu isimleri dış dünyadaki veya zihnimizdeki karşılıklarını ifade etmeleri için koymuşuzdur. Bu karşılıklarda şu veya bu oranda ihtiyaç ve eksiklik payı bulunur. Yalnız bu karşılıklardan bazıları var ki, onları

ihtiyaç ve eksiklikten arındırmak mümkün değildir. Cisim, renk, miktar ve benzeri olgular gibi. Bazı karşılıkları ise ihtiyaç ve eksiklikten arındırmak mümkündür. İlim, hayat ve kudret gibi.

Meselâ biz insanlara göre ilim, bir şeyin maddî araçlarla dışarıdan taslağını almak suretiyle o şeyi kavramaktır. Bizim için kudret, adalelerimizde var olan maddî bir keyfiyete bağlı olarak eylem kaynaklılığıdır. Hayat, sahip olduğumuz araçlar sayesinde bilebilir ve yapabilir durumda olmamızdır.

Bu isimler, bu içerikleri ile yüce Allah'a yakışmazlar. Fakat eğer biz bunların anlamlarını maddî özelliklerden arındırırsak iş değişir. O zaman bir şeyi kavrama demek olan ilim, o şeyin Allah'ın önünde hazır olması; bir şeye kaynaklık yapan demek olan kudret, o şeyi var etmek ve hayat da bilebilir ve yapabilir olmak anlamına gelir. O takdirde bu anlamları Allah'a izafe etmenin önünde hiçbir engel kalmaz. Çünkü bu anlamlar eksiklik ve ihtiyaçtan arınmış, kemalî anlamlardır. Hem akıl, hem de nakil kanıtlar ki, her kemalî sıfat Allah'a mahsustur ve O, geçmiş bir örneğe dayanmaksızın bu sıfatı başkasına yansıtır. Yani yüce Allah âlim, kadir ve diridir. Fakat ondaki bu sıfatlar, bizdeki ilim, kudret ve hayat sıfatları gibi değildir. Ondaki bu sıfatlar, şanına lââyık şekilde bu anlamların kemalî gerçeklerini içerirler ve eksikliklerden arınmışlardır.

"*En güzel isimler (Esma'ul-Hüsna) Allah'ındır.*" cümlesinin ifade özellikleri, -haberin mübtedadan öne geçirilmiş olması -ki hasrı ifade eder- ve "ism"in çoğulu olan "esma"nın "elif-lâm" ile süslenmiş olması -ki umumu ifade eder- bütün bu özellikler- bu cümlemin "Var olan bütün en güzel isimler Allah'a mahsustur, hiç kimse bu isimlerde O'na ortak değildir." anlamına gelmesini gerektiriyor. Yüce Allah, bu anlamların ilim, hayat, yaratma ve rahmet gibi bazılarını kendisinden başkalarına izafe ettiğine, onlara bu isimleri verdiğine göre bu anlamların Allah'a ait olmaları, onların hakikatlerinin ortaksız olarak sırf O'na mahsus olmaları demektir.

Bu gerçek, birçok ayet tarafından açıkça doğrulanıyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: "*Muhakkak bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu...*" (Bakara, 165), "*Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır.*" (Nisâ, 139), "*Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar.*" (Bakara, 255), "*O, kendinden başka ilâh olmayan*

diridir." (Mü'min, 66) Bütün en güzel isimlerin hakikatleri, ortaksız olarak sadece Allah'a mahsustur. Başkaları, bu isimlerden O'nun istediği ve dilediği gibi bağışladığı kadarına sahip olabilirler.

Bu gerçek, yüce Allah'ın isimlerinden söz eden Kur'ân ayetlerinin hepsi tarafından teyit ediliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8), *"De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisi ile çağırırsanız çağırın en güzel isimler O'nundur."* (İsrâ, 110), *"En güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yeryüzündeki bütün varlıklar, O'nu noksanlıklardan tenzih ederler."* (Haşr, 24) Bu ayetler, bütün en güzel isimlerin gerçeklikleri ile sadece Allah'a mahsus olduklarını ifade ederler.

Bazılarının bu ayetteki "esma" kelimesinin başındaki elif-lâmın ahd anlamını taşıdığını [dolayısıyla da bütün en güzel isimlerden değil de belirli birtakım isimlerden söz edildiği] yönündeki ihtimallerine gelince; bunun hiçbir delili, hiçbir karinesi yoktur. Böyle bir ihtimal ileri sürmelerine sebep olan tek şey, yüce Allah'ın en güzel isimlerini sayan rivayetlerdir. Bu meseleyi ayetlerin hadisler ışığında açıklaması bölümünde inşaallah ele alacağız.

"O'nu onlarla çağırın." Bu ifadedeki çağırma deyiminin bir anlamı ad koyma, isim takmadır. Onu Zeyd diye çağırdım veya seni Ebu Abdullah diye çağırdım. Yani ona ve sana bu adları taktım. Bir başka anlamı seslenmektir. O'nu, ey Rahman ve ey Rahim diye çağırın gibi. Bir diğer anlamı ibadet etmektir. Yani O'nun bu güzel isimlerin, sıfatların ve anlamların içerikleri ile sıfatlanmış olduğunun bilincinde olarak O'na ibadet edin.

Tefsir âlimleri, bu anlamların her üçünü de muhtemel görmüşlerdir. Yalnız Allah'ı çağırmanın yer aldığı değişik ayetler bu sonuncu anlamı teyit eder. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisi ile çağırırsanız çağırın en güzel isimler O'nundur." (İsrâ, 110), *"Rabbiniz dedi ki: Beni çağırın da size icabet edeyim. Bana ibadeti bırakıp da büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir."* (Mü'min, 60) Görüldüğü gibi önce çağırma ifadesi kullanılıyor, arkasından onun yerine ibadet kelimesi kullanılıyor. Böylece ikisinin aynı şey olduğu ima ediliyor.

"Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap vermeyecek şeyleri çağıran (onlara tapan)dan daha sapık kim olabilir? Oysa onlar bunların bu çağırımlarından habersizdirler ve insanlar (mahşerde) bir araya toplandıkları zaman bunlara düşman olurlar ve kulluk ettiklerini tanımazlar." (Ahkâf, 6), *"O daima diridir. O'ndan başka ilâh yoktur. O hâlde dinde ihlâslı kişiler olarak O'nu çağırın."* (Mü'min, 65) Burada kastedilen ihlâs, ibadetteki ihlâstır.

Ayetin *"O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."* şeklindeki devamı, bizim bu yorumumuzu doğrulamaktadır. Çünkü eğer çağırma ile ibadet değil de isim takma veya seslenme kastedilseydi, başka bir ayette *"Allah, (bu) nitelemeleriyle onları cezalandıracaktır."* (En'âm, 139) dendiği gibi, *"yaptıkları nitelemelerin karşılığı olarak"* denmesi daha uygun olurdu.

Doğrusunu bilen Allah'tır, ama buna göre ayetin anlamı, *"En güzel olan bütün isimler Allah'a mahsustur, o hâlde O'na onlar aracılığı ile ibadet edin ve yönelin."* şeklindedir. İsim takma ve seslenme anlamları ise, ibadet etme anlamının uzantıları ve ekleridir.

Onun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın...

Ayette geçen *"yulhidûne"* fiilinin kökleri olan *"lahd"* ve *"ilhad"* kelimeleri aynı anlamdadır. Bu anlam, uca kaymak ve ortayı bırakıp iki yandan birine meyletmektir. Bu nedenle kabrin bir yanında oyulan yarığa da *"kabrin lahdı"* denir. *"Zarih"* ise kabrin ortasında açılan yarığa denir. Bazı dil bilginlerine göre *"lahd"* kelimesi, bir uca meyletmek ve *"ilhad"* kelimesi, çekişmek ve tartışmak anlamına gelir.

"Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır." ifadesi, bağımsız bir cümledir. Çünkü gizli bir sorunun cevabı niteliğindedir. Sanki *"O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın."* denince, *"Peki onların durumu ne olacak?"* sorusu sorulmuş ve bu soruya, *"Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."* şeklinde cevap verilmiştir. Esmâ'ul-Hüsna hakkında söylenecek başka şeyler vardır. İnşallah bu ayetlerin tefsirinin arkasından bu konudaki incelememizi sunacağız.

181) Yaratıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.

Bu ayetle ilgili söylenecek sözlerin bazılarını bu suredeki *"Mu-sa'nın kavmi içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır."* ayetinin (A'râf, 159) tefsiri sırasında söylemiştik. Bu ayetin o ayetten farklı olan yönüne gelince, o da şudur: Bu ayet, insanları doğru yolda olanlar ve sapıtanlar diye ikiye ayıran ve bunun kriterinin Allah'a en güzel isimlerle ibadet etmek veya bu isimler konusunda eğriliğe sapmak olduğunu vurgulayan bir söz akışı içinde yer alıyor.

Ayet, bu niteliği ile insan türü içinde her zaman az ya da çok sayıda gerçekten doğru yolda olan kimselerin bulunacağına delâlet eder. Çünkü söz konusu olan husus, Allah'ın yaratmasına dayanan gerçek hidayet ve sapıklıktır. Allah kime hidayet verirse, o doğru yolda olur. Buna karşı kimi saptırırsa, o hüsrana uğrar. Gerçek anlamda doğru yolda olmak, ancak gerçek hidayet ile mümkündür ve bu da yüce Allah'a mahsustur.

"Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır." (En'âm, 89) ayetinde ve başka ayetlerde gerçek ilâhî hidayet asla gereğinden sapmayacağını ve sapıklıktan korunmuşluğu gerektirdiğini vurgulamıştık. Bunun yanı sıra *"Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidayet verilmedikçe doğru yolu bulamayacak olan mı?"* (Yûnus, 35) ayetindeki iki şıklı ifade, hakka hidayet edenin Allah'tan başka hiç kimse tarafından doğruluğa yönlendirilmiş olmaması gerektiğine delâlet eder. Bu gerçeği iyi kavramak gerekir.

Buna göre hidayet bu gruba isnat edilmesi şu veya bu oranda bu grubun sapıklıktan korunmuş olduğuna ve Allah tarafından eğrilikten uzak tutulduğuna delâlet eder. Bu da ya "doğru yola ileten grup" ifadesi ile işaret edilenlerin hepsinin -peygamberler ve veliler gibi- bu masumiyet ve korunmuşluk sıfatını taşımaları şeklinde veya bu grubun bir bölümünün böyle olması şeklindedir. Bir bütünün bir bölümüne ait bir sıfatın bütüne verilmesinin Kur'ân'da örnekleri vardır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz İsrailoğulları'na kitap, egemenlik ve peygamberlik verdik."* (Câsiye, 16), *"Sizi krallar yaptı."* (Mâide, 20), *"Ki insanlara şahit olasınız."* (Bakara, 143) Bu ayetlerde sayılan ayrıcalıklarla sıfatlananlar, söz konusu toplulukların tamamı değil, bir bölümüdür.

Doğrusunu bilen Allah'tır, ama bu ayetin anlamı şudur: Biz size hiç olmamış olan ve insan gücünün dışında kalan bir şey emretmiyoruz. Çünkü yarattıklarımız içinde gerçek anlamdaki hidayet ile donanmış olan ve başkalarını hak aracılığı ile doğru yola ileten bir grup vardır. Zira Allah onları özel hidayeti ile onurlandırmıştır.

182) Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracğız.

Ayetteki "nestedricuhum" fiilinin kökü olan "istidrac" kelimesi, derece derece yükseltmek veya indirmek ya da bir şeye veya bir yere adım adım yaklaştırmak anlamına gelir. Kelime, kullanıldığı yer karinesi ile dünyada ve ahirette helâke yaklaştırmak anlamını taşır.

Söz konusu istidracın, "*hiç farkına varmayacakları şekilde*" ifadesi ile kayıtlanması, bu yaklaştırmamanın onlar için açık olmadığına, tersine maddî hayatın görüntülerine dalmışlıklarında gizlenmiş olduğuna delâlet etmesi içindir. Bu yüzden onlar şiddetini arttıran zulümleri ile yavaş yavaş helâke yaklaşırlar. Bu süreç, nimetlerin arka arkaya yenilenmesi şeklinde işler. Öyle olunca bu nimetlerin zevkleri ile meşgul olmak, onları durumlarının sonucunu düşünmekten alıkoyar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik de sayıca çoğaldılar." (Â'râf, 95), *"Kâfirlerin (zevk içinde) diyor diyor gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın! Azıcık bir yararlanmadır bu. Sonra varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, yataktır!"* (Âl-i İmrân, 196-197)

Diğer yandan bu kimseler Rablerini hatırlarından çıkarınca ve O'nun ayetlerini, yalanlayınca Allah dışındaki tali sebeplere sarıldıkları için kalp huzurunu ve gönül güvenini kaybederler. Vicdan azabına, iç kaygıya, sebep eksikliğine ve belâ birikimine yakalanırlar. Bu durumlarının hayatın kendisi olduğunu sanırlar. Mutlu hayatın gerçek anlamını unuturlar. Dünya hayatının helâk edici cazibelerine daldıkça vicdan azapları artar. Ama bu durumu nimet artışı sanırlar. Sonunda ahi-ret azabı ile karşılaşırırlar ki, bu azap dünyadaki psikolojik azaplardan daha acı ve daha dehşetlidir. Kısacası bu kimseler Rablerinin ayetlerini yalanladıkları için tehdit edildikleri günleri ile karşı karşıya gelinceye kadar yavaş yavaş azap içinde acı akıbetlerine doğru ilerler.

Yüce Allah buyuruyor ki: *"Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."* (Ra'd, 28), *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz."* (Tâhâ, 124), *"Onların malları ve evlâtları seni imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla ancak dünya hayatında onlara azap vermeyi ve onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor."* (Tevbe, 55)

Bu açıklamamız, istidracın başka bir anlamıdır. Fakat bir sonraki ayette yer alan *"Onlara mühlet veririm"* ifadesi bu anlamla uyuşmaz. Buna göre burada istidracın ilk anlamda kullandığı kesinlik kazanıyor.

183) Onlara mühlet veririm, hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.

Ayetteki "umlî" fiilinin kökü olan "imlâ", mühlet vermek anlamındadır. *"Hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır."* cümlesi, son iki ayetin bütününün sebebidir. *"Yavaş yavaş helâke yaklaştıracacağız."* ifadesindeki çoğul ikinci şahıstan *"Onlara mühlet veririm"* cümlesinde tekil birinci şahsa geçilmesinin sebebi, onların ilâhî rahmetten mahrum edilerek helâke sürüklenmelerinin daha güçlü şekilde vurgulanmasıdır.

Ayrıca bu ayetteki "umlî" fiilinin kökü olan "imlâ", onlara belirli bir sürenin bitimine kadar mühlet tanımak demektir. Buna göre bu ayet, *"Eğer Rabbinden belli bir süreye kadar erteleme sözü geçmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi."* (Şûrâ, 14) ayeti ile aynı anlamdadır. Bu ayette zikredilen söz, yüce Allah'ın Âdem Peygamber'i (a.s) yere indirdiği sırada Allah'ın kendisine söylediği *"Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."* (Bakara, 36) şeklindeki sözdür. Bu ilâhî bir hükümdür. Hüküm sadece O'na mahsustur, onda hiç bir ortağın payı yoktur. Oysa arka arkaya nimet vermek ve nimetleri yenilemek demek olan istidraçta durum böyle değildir. Çünkü bu nimetler insanlara melekler ve ilâhî emir aracılığı ile sunuluyor. Bu yüzden istidraçtan söz edilirken çoğul ikinci şahıs kullanılmıştır. Ama mühlet verme ve istidraç ile mühlet vermenin sonucu olan tuzak kurma meselesine değinilirken, bu sıyga değiştirilerek tekil birinci şahıs kullanılmıştır.

184) Onlar düşünmediler mi ki, arkadaşlarında bir delilik yoktur. O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.

Bu ayetin bileşimi konusunda tefsirciler arasında çok farklı görüşler vardır. Sözü'n akışından ilk akla gelen ihtimal, *"Onlar düşünmediler mi?"* cümlesinin yadırgama ve azarlama amaçlı bağımsız bir söz olması ve arkasından gelen *"arkadaşlarında bir delilik yoktur."* cümlesinin, Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik davasının doğruluğunu anlatan başka bağımsız bir söz olmasıdır. Aynı zamanda bu cümle ile onların üzerinde düşündükleri konuya işaret ediliyor. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar düşünmediler mi ki, arkadaşları Muhammed'de bir delilik yoktur. Düşünselerdi gerçeği kesinlikle anarlardı. Evet, onda bir delilik yoktur. O sadece bir uyarıcıdır.

Ayette Peygamberimizden (s.a.a) "onların arkadaşları" şeklinde söz edilmesi, kullanılan ispat mantığına işaret etmek içindir. Şöyle ki, Peygamberimiz (s.a.a) hayatı boyunca onların içinde ve onlarla yan yana yaşıyordu. Buna göre eğer onda bir delilik olsa idi, bunun kesinlikle farkına varırlardı. O hâlde o getirdiği mesaj konusunda apaçık bir uyarıcıdır.

Ayette geçen "cinnetun" kelimesi, ileri sürüldüğüne göre bir tür delilik anlamına gelir. Gerçi cin kökenli bir fert anlamında olması da caizdir. Çünkü onların inanışına göre mecnun, içine cin kökenli bir fert girmiş kişi demektir ve o cin içine girdiği kişinin dili ile konuşur.

185) Onlar göklerin ve yerin ve Allah'ın yarattığı her şeyin egemenliği (melekutu) ve ecellerinin yaklaşmış olabileceği hak-kında düşünmediler mi?...

Daha önce birkaç kez belirttiğimiz gibi ayette geçen "melekut" kelimesi, Kur'ân dilinde *"O'nun yasaı, bir şeyin olmasını dilediği zaman ona 'Ol' demesidir. O şey hemen oluverir. Her şeyin egemenliğini (melekutunu) elinde bulunduran (o Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir."* (Yâsîn, 83) ayetlerinden anlaşılacağı üzere varlıkların Allah'a dönük iç yüzü demektir ve *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt getirebilsin) ve kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) ayetinden anlaşılacağı gibi, varlıkların bu yüzüne bakmak ile kesin iman birbirinden ayrılmaz bir ikili oluşur.

Ayetin amacı, onları varlıkların bu görkemli yüzüne sırt çevirdikleri, bu yüzü unuttukları için azarlamaktır. Çünkü varlıkların bu yüzü-

ne baksalar, benimsemeye çağırıldıkları ilkelerin gerçek olduğunu anlayacaklardı.

"ve Allah'ın yarattığı her şey" cümlesi, "gökler" kelimesine matuftur. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar niye göklerle yeryüzünün ve diğer bütün varlıkların yaratılışına bakmazlar? Fakat bu bakış, varlıkların kendilerine yönelik ve varlıkların tabii özellikleri hakkında bilgi sağlayan bir bakış olmamalıdır. Tersine bu bakış, varlıkların varoluşlarının bağımsız olmadığı, başkası ile bağlantılı olduğu, bütün gelişmelerini düzenleyen ve âlemlerin Rabbi olan bir Rabbe muhtaç oldukları ile ilgili yüzlerine dönük olmalıdır.

"ve ecellerinin yaklaşmış olabileceği" ifadesi de, "egemenliği (melekutu)" ifadesine matuftur. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar ecellerinin yaklaşmış olabileceğini düşünmüyorlar mı? Çünkü bu ihtimali göz önüne almak, onları, sapıklıklarını ve yoldan çıkmışlıklarını devam ettirmekten alıkoyabilir. Zira insanları ahiret konusu ile meşgul olmaktan alıkoyan ve yüzünü dünya ile oyalanıp aldanmaya yönelten en büyük faktör, ne zaman geleceği belli olmayan ölümü unutmaktır. Ama insan dikkatini bu meseleye yöneltip ecelini bilmediğini ve yaklaşmış olma ihtimalinin olduğunu görünce, bu bilinç, insanın gaflet kaynaklarını kurutur ve onu ihtiraslarına uymaktan ve uzun vadeli arzular beslemekten alıkor.

"O hâlde ondan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar?" ifadesindeki "ondan sonra" sözündeki "o" zamiri, sözün akışından anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın yerini tutmaktadır. Bu cümle, onların iman etmelerinden ümit kesme anlamı taşır.

Cümlenin anlamı şudur: Kur'ân ki, yüce Allah'ın onlara sözü ile tecellisidir, yüce Allah Kur'ân'da onlara akıllarının kabul etmeye mecbur kaldığı deliller, burhanlar ve güzel öğütlerle hitap ediyor, bunun yanı sıra o aynı zamanda çarpıcı bir mucizedir; eğer onlar bu Kur'ân'a inanmıyorlarsa, başka bir söze kesinlikle inanmazlar. Çünkü yüce Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Bu yüzden onların, söylenen sözü anlamaları ve hakka iman etmeleri mümkün değildir. Bundan dolayı bu ayeti, "Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yoktur..." ayeti izliyor.

186) Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yoktur ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.

Ayette geçen "ya'mehûn" fiilinin kökü olan "ameh" kelimesi, şaşkınlık ve sapıklık veya delili kavramama içinde debelenme anlamına gelir. Ayette bu durumun karşıtına yer verilmiyor. Bu da Allah'ın doğru yola ilettiği kimseyi hiç kimsenin sapıklığa düşüremeyeceğidir. Çünkü bu ayetin amacı, bir önceki ayet olan "*O hâlde ondan (Kur'-ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar?*" ayetinin sebebini belirtmektir. Sanki "Niçin onlar başka bir söze kesinlikle inanmazlar?" diye sorulmuş da bu soruya, "Çünkü Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yoktur." diye cevap verilmiştir.

ESMA'UL-HÜSNA HAKKINDA

1- Esmâ'ul-Hüsna'nın Anlamı Nedir ve Onlara Varmanın Yolu Nedir?

Dünyaya ve gözlemlediğimiz varlık görüntülerine gözlerimizi ilk açtığımızda idrakimiz, kendimiz ve bize en yakın olan gerçekler üzerinde yoğunlaşır. Bu gerçekler, varlığımızın devamını sağlayan güçlerimizin gerekleri doğrultusunda dışımızdaki kâinatla olan ilişkilerimizdir. Buna göre kendimiz, güçlerimiz ve bu güçlerle bağlantılı davranışlarımız, idrakimizin kapısını ilk çalan uyarıcılardır. Fakat kendimizi, güçlerimizi ve davranışlarımızı bağımsız olarak görmeyiz, başkasıyla bağlantılı olduğunu görürüz.

Buna göre insanın ilk gözlediği gerçeklerden biri ihtiyaç gerçeğidir. İnsan bu gerçeği kendi nefsinde, kendisi ile bağlantılı güçlerde ve davranışlarda ve dışındaki dünyada müşahede eder. Bunu müşahade edince ihtiyaçlarını karşılayacak, eksikliklerini giderecek ve her şeyin varıp dayanacağı bir zatın varlığına hükmeder. Bu zat, yüce Allah'tır. "*Ey insanlar, sizler Allah'a muhtaçsınız; Allah ise mutlak zengin ve övülmeye lâyık olandır.*" (Fâtır, 15) ayeti, bizim bu gözlemimizi ve hükümümüzü teyit eder.

Tarih, insanlar arasında Allah inancının ne zaman ortaya çıktığını belirleyememiştir. Çünkü insan türünün yaşadığı en eski çağlarda bile bu inancın insana eşlik ettiği görülüyor. Günümüzde ilk insanın sadeliğini temsil eden Amerika ve Afrika kıtalarının yerlileri üzerinde yapılan ilmî araştırmalar, onların tabiat üstü yüce bir varlığa inandıkları-

nı ortaya koyuyor. Gerçi içerik belirsizliği vardır, ama bu inanç özünde Allah inancıdır. Çünkü her şeyin son olarak varıp dayandığı bir zatın varlığını kabul etmek, insan fıtratının gereklerindendir. Fıtratın ilhamından sapılmadıkça bu bilinçten sapılmaz. Bu bilinçten saptırarak faktör, insana musallat olan bir şüphe olur. Tıpkı tabiatının sakındırmasına rağmen zehirli bir maddeyi kullanmayı alışkanlık hâline getirip ondan hoşlanan kimse gibi.

İlâhîyat bilgileri ile ilgili incelemede karşımıza çıkan en eski bilgi de şudur: Biz her şeyin Allah'ta son bulunduğunu, her şeyin oluşumunun ve varoluşunun O'na dayandığını kabul ediyoruz. O her şeyin malikidir. Zira biliyoruz ki, eğer O, bu varlığa malik olmasaydı, onu başka şeylere yansıtması mümkün olmazdı. Üstelik görüyoruz ki, bu nesnelerin bazılarının mahiyeti, bütünüyle ihtiyaçtan ve eksiklikten ibarettir. Oysa yüce Allah, her türlü ihtiyaçtan ve eksiklikten münezzehtir. Çünkü her şey ihtiyacını ve yetersizliğini gidermede O'na döner.

Buna göre mutlak anlamda malikiyet de, egemenlik de O'na mahsustur. Yani Allah bizim varlık âleminde karşılaştığımız bütün kemal sıfatlarının malikidir. Hayat, güç, ilim, iştirak, görme, rızık, rahmet, izzet ve başkaları gibi.

Dolayısıyla yüce Allah diridir, kadirdir, bilendir, iştirakendir, görendir. Çünkü bu sıfatları yok saymak, eksikliğin varlığını kabul etmektir ki, yüce Allah için eksiklik söz konusu değildir. Yine yüce Allah rızık verendir, merhametlidir, azizdir, diriltendir, öldürendir, varoluşu başlatandır, tekrar geri döndürendir, tekrar yeniden diriltendir. Çünkü rızık, rahmet, izzet, diriltmek, öldürmek, başlatmak, geri döndürmek ve tekrar diriltmek O'nun elindedir. Yine o subbuhtur, kuddüstür, yücedir, büyüktür, uludur vs.

Bu sıfatlarla yokluk ve eksiklik ifade eden her türlü sıfatı O'na yakıştırmamayı, O'ndan nefyetmeyi kastederiz.

İşte Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının varlığını bu sade yoldan giderek ispat ederiz. Bu konuda Kur'an'ın mesajını onaylamış oluyoruz. Bilindiği gibi Kur'an'ın çok sayıda ayetinden milkin de, mülkün de (malikiyetin de, egemenliğin de) mutlak anlamda Allah'a ait olduğu vurgulanıyor. Burada o ayetleri sıralamaya gerek yoktur.

2- Allah'ın İsimlerinin ve Sıfatlarının Sınırları

Yukarıdaki açıklamalarımız ortaya koydu ki, biz kâinatın çeşitli kesimlerinde gördüğümüz eksiklikleri ve ihtiyaç sıfatını yüce Allah'tan uzak tutuyoruz. Bu eksiklikler ve ihtiyaç hâli, kemalin karşı kutbunda yer alır. Ölüm, yokluk, fakirlik, zillet, acizlik, cehalet gibi. Bilinen bir gerçektir ki, özleri itibariyle olumsuzluk ve yokluk anlamı taşıyan bu sıfatların uzak tutulmaları, reddedilmeleri kemalin ispatına dönüktür. Yani fakirliği reddetmekte zenginliğin ispatı, zilleti, acizliği ve cehaleti reddetmekte izzetin, kudretin ve ilmin ispatı vardır.

Hayat, güç, ilim gibi yüce Allah'ta var olduğunu ispat ettiğimiz kemal sıfatlarına gelince, bilindiği gibi biz Allah'ın varlık âleminde mevcut olan bütün kemal sıfatlarının O'nun mülkü olduğunu kabul ederek bu sıfatların varlığını ispat ediyoruz. Yalnız bu sıfatları taşıyan diğer varlıklardaki mevcudiyetleri itibariyle kaçınılmaz şekilde barındırdıkları ihtiyaç ve eksiklik yönlerini yüce Allah'tan uzak tutuyoruz.

Meselâ insanda ilim, bilineni huzurî şekilde kuşatmaktır. Bu kuşatma, bedenî güçlerle dışarıdan taslağı soyutlayıp almak yolu ile gerçekleşir. Fakat yüce Allah'a yakışan biçimi, huzurî kuşatmanın özüdür. Bilinenin daha önce dış dünyada var olmasını gerektiren taslak alma ve bunun için bedenî algılama araçlarına ihtiyaç duyulmasına gelince, bunlar yüce Allah'tan uzak tutulması gereken eksiklikten kaynaklanır. Kısacası olumlu anlamın özünü O'nun için sabit görürüz, fakat eksikliğe ve ihtiyaca yol açan örneklerin özelliklerini O'ndan uzak tutarız.

Sonra şu var: Yüce Allah'tan her türlü eksikliği ve ihtiyacı uzak tutuyoruz. Oysa bir şeyin bir sınırla sınırlandırılması, o sınırın söz konusu şeyin varlığını bir noktada sona erdirmesi demektir ki, bu da bir eksiklik türüdür. Çünkü hiçbir şey kendini sınırlamaz. Başka bir şey tarafından sınırlanır. Bu başka şey zorla onun için sınır ve nihayet belirler. Bundan dolayı her türlü sınırı ve nihayeti Allah'tan uzak tutarız. Yüce Allah, "*O kahredici birdir.*" (Ra'd, 16) ayetinde ifade edildiği gibi zatında ve sıfatlarında hiçbir şeyle sınırlı değildir. O, her şeyi kahredip kuşatan bir birliğin sahibidir.

Bu noktaya dayanarak O'nun sıfatlarının zatının aynısı olduğuna ve her sıfatının da öbürünün aynısı olduğuna hükmediyoruz. O'nun sı-

fatları sadece anlam itibariyle birbirinden ayırt edilebilir. Çünkü eğer biz insanlarda olduğu gibi meselâ O'nun ilmi, gücünden başka olsaydı ve bu sıfatların her biri onun zatından başka olsaydı, bunların her biri öbürünü sınırlar ve öbürü berikinin sınırında son bulurdu. O zaman sınırlanan, sınır ve son söz konusu olurdu. Bunların sonucu olarak bileşim ve başka bir şey tarafından sınırlanan bir sınırlayıcıya ihtiyaç ortaya çıkardı ki, yüce Allah bunların hepsinden münezzehtir. Bu sıfatlar O'nun birliğinin sıfatlarıdır; hiçbir yönden bölünmezler, ne dış âlemde, ne de zihinde sayıca çoğalmazlar.

Bu açıklamalardan, yüce Allah'ın sıfatlarının anlamlarında ispatın değil, olumsuzlamanın söz konusu olduğu görüşünün çürüklüğü de ortaya çıkar. Bu görüşe göre ancak böylece O'nun yaratıkların sıfatlarından tenzih edilmesi gerçekleşmiş olur. Dolayısıyla Allah'ın ilminin, gücünün, hayatının anlamı cahilliğin, âcizliğin, ölümün olmamasıdır. Diğer yüce sıfatlarda da durum böyledir.

Bu görüşün çürüklüğünün sebebi, bütün kemal sıfatlarının Allah'tan uzak tutulmasını gerektirmesidir. Oysa daha önce söylediğimiz gibi bizim fitrî yönelişimiz bunu reddeder ve Kur'ân ayetlerinden anladığımız bu görüşle çelişir.

Bu görüşün bir benzeri, Allah'ın sıfatlarının zatından başka şeyler olduğunu söylemek veya O'nun sıfatlarını yok sayıp bu sıfatların sonuçlarının varlığını kabul etmek veya O'nun sıfatları ile ilgili olarak ileri sürülen başka dayanaksız görüşleri savunmaktır. Bunların hepsi, yukarıda söylediğimiz gibi fitrî yönelişimiz tarafından reddedilmiştir. Başka bir yerde bu görüşlerin asılsızlığı daha geniş şekilde açıklanacaktır.

3- Allah'ın İsimlerinin ve Sıfatlarının Kısımları

Açıkladığımız fitrî yönelişten şu sonuç çıkıyor: Yüce Allah'ın sıfatları içinde ilim ve hayat gibi subutî ve olumlu anlam taşıyanları vardır. Bunlar kemal anlamı içerirler. Onların içinde selbî ve olumsuz anlam taşıyanları da vardır. Bunlar subbuh ve kuddüs gibi tenzih içerikli sıfatlardır. Böylece Allah'ın sıfatları subutî ve selbî sıfatlar olarak ikiye ayrılır.

Yine bu sıfatlar içinde hayat, güç, ilim gibi Allah'ın zatının aynısı olan, zatına ek bir nitelik taşımayan sıfatlar vardır. Bunlar zatî sıfat-

lardır. Bu sıfatların bir bölümü ise, yaratma ve rızık gibi tahakkukları için daha önce zatının tahakkukunun farz edilmesini gerektirenler vardır. Bunlar fiilî sıfatlardır. Bunlar Allah'ın zatına ekli, fiil makamından çıkarılan sıfatlardır. Bu sıfatların fiil makamından çıkarılmış olmalarının anlamı şudur:

Meselâ biz yararlandığımız ve içinde yüzdüğümüz nimetlerin Allah'a nispetini, bir hükümdarın orduya verilmesini kararlaştırdığı erzakın o hükümdara nispeti gibi değerlendirir ve bu nimetlere rızık adını veririz. Bu rızık Allah'a dayandığı için de Allah'a razık (rızık veren) adını veririz. Yaratma, rahmet, mağfiret ve diğer fiilî sıfatlar ve isimler de böyledir. Bu sıfatlar Allah'a izafe edilirler ve Allah bu isimlerle anılır; ama hayat, güç gibi zatî sıfatlarda olduğu gibi bu sıfatların anlamları ile donanmış sayılmaz. Eğer O bu sıfatlarla gerçek anlamda donanmış olsaydı, bunlar zatının dışında olmayan zatî sıfatlar olurlardı. Bu bakımdan Allah'ın sıfatları ve isimleri başka bir bölünme ile zatî ve fiilî olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Bir başka bölünmeyle de Allah'ın sıfatları ve isimleri nefsi ve izafi olmak üzere ikiye ayrılırlar. Hayat gibi anlamlarında zat dışında başka bir şeye izafilik bulunmayan sıfatlar nefsi sıfatlardır. Zat dışında başka bir şeye izafilik anlamı taşıyanlar ise, izafi sıfatlardır. Bu izafi sıfatların bir bölümü, yoktan var etme ve yaratma gibi izafilik anlamının yanı sıra nefsilik anlamı da taşır. Bunlar izafilik içerikli nefsi sıfatlardır. Diğer bir bölümü yaratıcılık ve rızık vericilik gibi sırf izafilik anlamı taşır ki, bunlar katıksız izafi sıfatlardır.

4- Allah'ın İsimlerinin ve Sıfatlarının Bize ve Birbirine Nispeti

İsim ile sıfat arasında bir fark yoktur. Fakat sıfat, zatın taşıdığı bir anlama delâlet eder. Bu sıfat, zatın aynısı olabileceği gibi zatın başkası da olabilir. Oysa isim, bir sıfatla donanmış bir zata delâlet eder. Buna göre hayat ve ilim sıfattır. Ama diri ve âlim isimdir. Kelimenin fonksiyonu bir anlama delâlet etmekten, o anlamın ortaya çıkmasını sağlamaktan ibaret olduğuna göre sıfatın ve ismin mahiyeti, o sıfatı ve ismi ifade eden kelimenin ortaya koyduğu anlamdır.

Buna göre hayat kelimesinin içeriği olan hayatın gerçeği, Allah'ın sıfatıdır ve bu sıfat zatın aynısıdır. Zatın aynısı olan hayat gerçeği ile donanmış zatın gerçeği de, Allah'ın ismidir. Bu açıdan diri ve hayat,

anlattığımız bakış açısı ile ismin ve sıfatın kendisi olmakla birlikte, ismin ve sıfatın isimleridirler.

Yukarıda değindiğimiz gibi isimlerle ilgili fitrî yönelişimiz bizi şu sonuca götürür: Kâinata kemal sıfatları müşahade etmekle kesin hükme varıyoruz ki, yüce Allah bu sıfatları isim olarak taşıyor. Çünkü O, söz konusu mükemmelliklerin malikidir ve onları bize yansıtmaktadır. Eksiklik ve ihtiyaç içerikli sıfatları müşahade etmekle de kesin hükme varıyoruz ki, yüce Allah bu eksikliklerden münezzehtir, bunların karşıtı olan kemal sıfatlarını taşımaktadır ve bu kemal sıfatlarıyla bizdeki eksikliği ve ihtiyacı dilediği kadarı ile gidermektedir. Yani kâinata ilmi ve gücü müşahade etmekle yüce Allah'ın ilim ve güç sahibi olarak bu sıfatlarını dilediği ölçüde yarattıklarına yansıttığı hükümüne varırız. Buna karşılık kâinata cehaleti ve âcizliği müşahade etmekle yüce Allah'ın bunlardan münezzehtir olduğu, karşıtları olan ilim ve güç sıfatlarını taşıdığı ve bu sıfatları ile bizim ilme ve güce olan ihtiyacımızı dilediği oranda giderdiği sonucuna varırız. Diğer sıfatlarda da durum böyledir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, varlıkların yaratılış özellikleri, Allah'ın sıfatları aracılığıyla O'nun yüce zatı ile bağlantılıdır. Yani Allah'ın sıfatları, O'nun zatı ile yaratıkları arasında aracıdır. Yani yüce Allah âlim, kadir, rızk veren, nimet bağışlayan olduğu için bize ilim, güç, rızk ve nimet aktarıyor. Bizim cahilliğimiz O'nun ilmi ile, bizim âcizliğimiz O'nun gücü ile, bizim zilletimiz O'nun izzeti ile, bizim fakirliğimiz O'nun zenginliği ile ve bizim günahlarımız O'nun affı ve mağfiyeti ile ortadan kalkıyor. Başka bir deyişle: O, kahrı ile bizi kahreder, sınırsızlığı ile bizi sınırlar, sonsuzluğu ile bize nihayet biçer, yüceliği ile bizi alçaltır, izzeti ile bizi zelil eder, egemenliği ile üzerimizde dilediği hükmü verir, malikiyeti ile üzerimizde dilediği şekilde tasarrufta bulunur. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Biz insanlar, saf fitratımızın sezgisi ile bu gerçeğe uygun bir tutum takınıyoruz. Meselâ Allah'tan zenginlik dileyen kimse, O'na "zengin, aziz ve kadir" isimleri ile dua ediyor, "ey can alan, ey zelil eden Allah, bana zenginlik ver." demiyor. Allah'tan şifa dileyen hasta, "Ey şifa veren, ey afiyet bağışlayan, ey esirgeyen, ey merhamet sahibi Allah, bana merhamet et, bana şifa ihsan et." diye dua eder. Hiçbir zaman, "Ey can alan, ey intikam alan, ey günahkârların yakasına yapışan

Allah, bana şifa ver." demez. Bu kural bütün istek türlerimizde geçerlidir.

Bizim bu tutumumuz ve hükmümüz, Kur'ân tarafından da doğrulanıyor. Kur'an, bu bakış açısının en sadık şahididir. Çünkü ayetlerin sonunda o ayetlerin metinlerinin içerikleri ile uyumlu ilâhî isimler yer aldığı gibi, ayetlerin metinlerinde anlatılan gerçekler yerine uygun bir veya iki ilâhî isimle gerekçelendirilir. Kur'ân, semavî kitaplar içinde içeriğini ilâhî isimlerle anlatan, bize isimlerin bilgisini öğretene tek kitaptır.

Açıktır ortaya çıkıyor ki, biz insanlar, Allah'ın isimleri aracılığı ile O'nunla ve isimlerinin görünen âlemimizin alanına dağılmış sonuçları ile O'nun isimleri ile bağlantılıyız. Buna göre Allah'ın cemal ve celâl isimlerinin şu âleme yansıyan sonuçları, biz insanlar ile O'nun hayat, ilim, güç, izzet, yücelik, ululuk gibi cemal ve celâl isimleri arasında bağlantı sağlıyor. Sonra da bu isimler, bizimle O'nun, âlemin bütün kesimlerinin bağımsızlıklarında kendisine dayandığı yüce zatı arasında bağlantı kuruyor.

Yüce Allah'ın isimlerinin bizim üzerimizdeki etkileri, genişlik ve darlık bakımından farklılık gösterir. Bu genişlik ve darlık, bu isimlerin kavramlarındaki genelliğe ve özelliğe paraleldir. Meselâ bize yansıyan ilim bağışından iştme, görme, hayal ve akıl yürütme alt sonuçları ortaya çıkar. Sonra bize verilen ilim, güç, hayat ve başka bazı bağışlar; rızık verme, nimet bağışlama ve cömertliğin kapsamına girer. Sonra da ilim, af, mağfiret ve benzeri şeyler, genel merhametin kapsamına girer.

Bundan ortaya çıkıyor ki, Allah'ın isimleri arasında genişlik-darlık, genellik ve özellik bakımından farklılık vardır. Bu farklılık, o isimlerin dünyamıza yansıyan sonuçlarına paraleldir. Bu isimlerin kimi özel, kimi ise geneldir. Onların özellikleri ve genellikleri, sonuçlarında beliren gerçeklerin özelliğine ve genelliğine bağlıdır. Onların gerçekleri arasındaki bağlantının niteliğini de, kavramları arasındaki bağlantı ortaya çıkarır. Meselâ ilim ismi diri ismine nispetle özel, fakat işiten, gören, şahit olan, lütuf sahibi, haberdar ve rızık veren isimlerine göre geneldir. Rızık veren ismi Rahman ismine göre özel, fakat şifa veren, yardım eden ve hidayet bağışlayan isimlerine göre geneldir. Diğer isimlerdeki durum da böyledir.

Allah'ın en güzel isimleri, gitgide genişleyen bir alana yayılır. Bu alanın en aşağı noktasında altında başka isim bulunmayan isim veya isimler yer alır. Sonra bu alan gitgide genişler ve genellik kazanır. Her ismin üzerinde ondan daha geniş ve daha genel olan isimler yer alır. Bu genişleme, Allah'ın en büyük isminde son bulur. Bu en büyük isim, tek başına bütün isimlerin gerçeklerini kapsamına alır, değişik gerçekler bütünü ile onun altında yer alır. Bu isim, çoğu kere İsm-i A'-zam (en büyük isim) diye adlandırdığımız ilâhî isimdir.

Bilinen bir gerçektir ki, bir ilâhî isim ne kadar genel olursa âlemdaki etkisinin çapı daha genel, ondan kaynaklanan bereketler daha büyük ve daha tam olur. Çünkü az önce söylediğimiz gibi sonuçlar isimlere bağlıdır. Buna göre isimlerin genellik ve özellik durumunun aynısı, etkilerinde aynen görülür. Böyle olunca İsm-i A'zam, bütün etkilerin kendisinde son bulduğu, her şeyin kendisine boyun eğdiği isimdir.

5- İsm-i A'zam'ın Anlamı

Yüce Allah'ın isimleri arasında kendisi ile yapılan duaların kabul edildiği ve hiçbir şeyin etkisi dışında kalmadığı kelime kalıbında bir ismin olduğu kanaati insanlar arasında yaygındır. Fakat bu iddiayı iler sürenler, Allah'ın bilinen hiçbir isminde bu özelliği bulamadıkları için bu ismin bizim bilmediğimiz harflerden oluştuğuna, o ismi bulmamız hâlinde her şeyin irademize boyun eğeceğine inanırlar.

Muskalar ve dualarla uğraşanların kanaatlerine göre İsm-i A'zam'ın bir kelime kalıbı vardır. Bu kelimenin delâleti sözlük anlamına göre değil, tabîî yapısına bağlıdır. Ayrıca bu ismin harfleri ve bu harflerin dizilişi, ihtiyaçlara ve isteklere bağlı olarak değişir. Onların bu ismi bulma hususunda özel yöntemleri vardır. Bu yöntemlerle önce harfleri ortaya çıkarırlar, sonra onları arka arkaya dizerek onunla dua ederler. Bunu onların yöntemlerini inceleyenlerden biliyoruz.

Bazı rivayetlerde buna yönelik işaretler de vardır. Meselâ bir rivayette, Bismillahirrahmanirrahim ile İsm-i A'zam arasında gözün siyahı ile beyazı arasındaki yakınlıktan daha ileri derecede bir yakınlık olduğu ileri sürülüyor. Başka bir rivayete göre İsm-i A'zam, Ayet'el-Kürsî ile Âl-i İmrân Suresi'nin başlangıcındadır. Bir başka rivayete göre onun harfleri Fâtiha Suresi'nde dağınık olarak bulunmaktadır. İmam

bu harfleri bilir. İsteddiği zaman onları bir araya getirip onunla dua eder ve duası kabul edilir.

Bir diğer rivayete göre Süleyman Peygamber'in veziri Asıf b. Berhıya, İsm-i A'zam'ın harflerinden bazısını biliyordu. Onunla dua ederek Saba Kraliçesi'nin tahtını göz kırpmaya süresinden daha kısa bir zaman zarfında Süleyman Peygamber'in önüne getirdi.

Yine bir başka rivayete göre İsm-i A'zam yetmiş harften oluşur. Allah bu harflerin yetmiş ikisini peygamberleri arasında bölüştürdü ve bir harfini kendi katında gayp ilminde saklı tuttu. Bunlar gibi İsm-i A'zam'ın, harflerin dizimi ile oluşmuş bir kelime olduğuna işaret eden daha birçok rivayet vardır.

Sebeup-sonuç ve bunların özellikleri ile ilgili gerçek bir inceleme, bu kanaati geçersiz kılar. Çünkü gerçek etki, etki edecek şeylerde güç ve zayıflık bulunması ile etki eden ve etkilenen şeyin arasında bir benzerlik olup olmamasına dayanır. Harflerden oluşan bir isim, sözünün özelliği bakımından değerlendirildiğinde arazî niteliklerden olan bir işitilebilen sesler dizisinden ibarettir. Bu isim, düşünülen anlamı bakımından değerlendirildiğinde ise hiçbir şey üzerinde asla etkisi olmayan bir zihnî tasarıdan ibarettir. Gırtlaklarımız yolu ile ortaya koyduğumuz bir sesin veya zihnimizde canlandırdığımız hayalî bir tasarımın, varlığı ile her şeyi kahretmesi, istediğimiz şey üzerinde dilediğimiz tasarrufu yapması, göğü yere dönüştürmesi, dünyayı ahirete çevirmesi veya bunların terslerini gerçekleştirmesi imkânsızdır. Çünkü o sesin ve o tasarımın kendisi bizim irademizin sonucu ve ürünüdür.

Yüce Allah'ın isimleri ve özellikle O'nun İsm-i A'zam'ı gerçî kâinatta etkilidir ve yüce zatından şu görünen âleme feyiz inmesinin araçları ve sebepleridir; fakat bu isimler, herhangi bir dilde onlara delâlet eden kelimelerin lafızları ile veya bu kelimelerin zihinlerde canlandırdığı anlamları ile değil, gerçeklikleri ve hakikatleri ile etki yaparlar. Bu şu demektir: Yüce Allah, her şeyin faili ve var edicisidir. Bu mucitliğini o şeye uygun sıfatını içeren uygun ismi ile gerçekleştirir. Yoksa bu mucitlikte kelimelerin veya zihinde kavranan taslakların ya da yüce zatı dışında başka bir gerçeğin etkisi yoktur.

Yalnız yüce Allah, *"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* (Bakara, 186) ayetinde buyurduğu gibi kendisine dua edenin duasını kabul edeceğini vadediyor. Bunun için duanın ve dile-

ğın gerçek olması ve bu ayetin tefsiri sırasında vurgulandığı gibi başkasına değil de yüce Allah'a yöneltilmiş olması gerekir. Buna göre kim bütün sebeplerden koparak bir dileğinin yerine getirilmesi için sırf Allah'a sarılırsa, dileğine uygun ilâhî ismin hakikatine sarılmış olur. O zaman o isim gerçeği ve hakikati ile etkisini gösterir ve kulun dileği kabul olur.

İşte isimle duanın hakikati budur. Dua edenin sarıldığı ismin durumuna göre meydana gelen etkinin özelliği veya genelliği belirlenir. Eğer bu isim İsm-i A'zam olursa, her şey onun gerçekliğine boyun eğerek ve bu isim ile dua edenin duası mutlaka kabul olur. İşte bu konudaki rivayetleri ve duaları böyle yorumlamak gerekir. Yoksa kelimedenden ibaret isme ve onun kavramına olağanüstü bir etki atfetmek doğru değildir.

Yüce Allah'ın isimlerinden birini veya İsm-i A'zam'ın bazı bölümlerini peygamberlerinden birine ve bir kuluna öğretmesinin anlamı, yüce Allah'ın dua eden kuluna o isme sarılarak dua etmesinin yolunu açmasıdır. Bu arada elbette o ismin bir kelime kalıbı ve bir anlamı vardır. Bunun sebebi, kelimelerin ve anlamlarının, hakikatleri bir nevi muhafaza eden araçlar ve sebepler olmalarıdır. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Bilmek gerekir ki, kimi zaman bir özel isim sadece yüce Allah'a verilebilir, O'ndan başkalarına takılamaz. Nitekim "Allah" ve "Rahman" isimlerinin böyle oldukları ileri sürülmüştür. "Allah" ismi, yüce Allah'a mahsus bir özel isimdir, bizim incelediğimiz anlamda bir isim değildir. "Rahman" ismi ise, yukarıda değindiğimiz gibi anlamı yüce Allah ile başkaları arasında ortak olan ve bu nedenle de O'nun en güzel isimleri arasında yer alan bir isimdir. Bu açıklamamız, tefsir ilmi açısından ve Meselenin fikhî yönü ise, incelememizin çerçevesi dışında kalır.

6- Esmâ'ul-Hüsna'nın Sayısı

Kur'ân'da Esmâ'ul-Hüsna'nın sayısını belirleyen bir delil yoktur. Tersine, *"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8), *"En güzel isimler Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın (ibadet edin)."* (Â'râf, 180), *"En güzel isimler O'nundur. Gökteki ve yerdeki bütün varlıklar, O'nu noksanlıklardan tenzih ederler."* (Haşr,

24) ayetleri ile bunlara benzer diğer ayetler gösteriyor ki, varlık âlemindeki anlamca en güzel isimler yüce Allah'a aittir. Buna göre Esmâ'ul-Hüsna hiçbir sayı ile sınırlanamaz.

Kur'ân'da zikredilen Esmâ'ul-Hüsna'nın sayısı yüz yirmi yedidir. Bu isimler alfabetik sıraya göre şunlardır:

Elif: el-Îlâh, el-Ehed, el-Evvel, el-Âhir, el-A'lâ, el-Ekrem, el-A'lem, Erham'ur-Râhimîn, Ehkem'ul-Hâakimîn, Ehsen'ul-Halikîn, Ehl'üt-Takva, Ehl'ul-Mağfire, el-Ekreb, el-Ebka.

Ba: el-Bâri', el-Bâtın, el-Bedî', el-Berr, el-Basîr.

Ta: et-Tevvab.

Cim: el-Cebbar, el-Cami'.

Ha: el-Hakîm, el-Halîm, el-Hayy, el-Hakk, el-Hamîd, el-Hasîb, el-Hâfız, el-Hafîyy.

Hi: el-Habîr, el-Hâlık, el-Hallâk, el-Hayr, Hayr'ul-Mâkirîn, Hayr'ur-Râzıkîn, Hayr'ul-Fâsılîn, Hayr'ul-Hâkimîn, Hayr'ul-Fâtihîn, Hayr'ul-Gâfirîn, Hayr'ul-Vârisîn, Hayr'ur-Râhimîn, Hayr'ul-Münzilîn.

Zal: Zül'l-Arş, Zü't-Tavl, Zül'l-İntikam, Zül'l-Fazl'il-Azîm, Zü'r-Rahme, Zül'l-Kuvve, Zül'l-Celâl-i ve'l-İkrâm, Zül'l-Meâric.

Ra: er-Rahman, er-Rahîm, er-Reuf, er-Rabb, Refû'd-Drecat, er-Rezzak, er-Rakîb.

Sin: es-Semî', es-Selâm, Seriu'l-Hisab, Seriu'l-Ikab.

Şin: eş-Şehîd, eş-Şâkir, eş-Şekur, Şedîd'ul-Ikab, Şedîd'ul-Mihal.

Sad: es-Samed.

Za: ez-Zâhir.

Ayn: el-Alîm, el-Azîm, el-Afuvv, el-Aliyy, el-Azîz, Allâm'ul-Guyub, Âlim'ul-Gayb-i ve's-Şehade.

Ğayn: el-Ğaniyy, el-Ğafur, el-Ğalib, Ğafir'uz-Zenb, el-Ğaffar.

Fa: Fâlık'ul-Isbâh, Fâlık'ul-Habb-i ven'n-Nevâ, el-Fâtır, le-Fettâh.

Qaf: el-Kaviyy, el-Kuddûs, el-Kayyûm, el-Kâhır, el-Kahhâr, el-Karîb, el-Kadir, el-Kadîr, Kabil'ut-Tevbe, el-Kaim-u Alâ Kull-i Nefs'in Bi-Ma Kesebet.

Kaf: el-Kebîr, el-Kerîm, el-Kâfi.

Lâm: el-Latîf.

Mim: el-Melik, el-Mü'min, el-Müheymîn, el-Mütekebbir, el-Musavvir, el-Mecîd, el-Mücîb, el-Mübîn, el-Mevlâ, el-Muhîr, el-Mukîr, el-Müteâl, el-Muhyî, el-Metîn, el-Muktedir, el-Müsteân, el-Mübdi', Mâlik'ul-Mülk.

Nun: en-Nasîr, en-Nûr.

Vav: el-Vehhâb, el-Vâhid, el-Veliyy, el-Vâlî, el-Vâsi', el-Vekîl, el-Vedûd.

He: el-Hâdî.

Daha önce söylediğimiz gibi, *"En güzel isimler Allah'ındır."* ve *"En güzel isimler O'nundur."* ayetlerinden anlaşılan bu isimlerin gerçek anlamları ile ve asaleten Allah'a ait olduğudur. O'ndan başkası ise ancak bağımlı olarak bunların bir yansımaya sahip olabilir. Yani yüce Allah, bu isimlerin gerçek anlamda malikidir. Başkaları ancak O'nun malik kıldığı kadarına malik olabilirler. Üstelik Allah, başkasının mülkiyetine verdiği bölümün de malikidir. Başkasına malik kılmakla söz konusu bölüm O'nun mülkiyeti dışına çıkmaz. Meselâ, gerçek anlamı ile yüce Allah ilmin sahibidir. Başkalarındaki ilim, O'nun bağışladığı orandaki ilim dilimidir. Bununla birlikte o başkalarına bağışladığı ilim dilimi de, O'na aittir; O'nun mülkiyeti ve egemenliği dışında değildir.

Sıfatların en üstünlük hâli ile kullanılan el-A'lâ ve el-Ekrem (en yüce ve en keremli) gibi yüce Allah'ın bazı isimleri, yüce Allah ile O'ndan başkaları için kullanılan isimler ve sıfatların ortak anlamda kullanıldığının delillerindendir. Çünkü sıfatların en üstünlük hâli, üstün ile en üstünün sıfatın anlamında ortak olduklarına delildir. Yine Hayr'ul-Hâkimîn (Hâkimlerin En Hayırlısı), Hayr'ur-Râzıkîn (Rızık Verenlerin En Hayırlısı) ve Ahsen'ul-Hâlıkîn (Yaratanların En Güzeli) gibi sıfat tamlaması şeklindeki isimler ve sıfatlar da, bu gerçeğin delillerindendir. Çünkü bu ifade tarzı, ortaklığın açık göstergesidir.

7- Allah'ın İsimleri Sayıca Belirlenmiş Midir?

Yaptığımız açıklamalardan Kur'ân'da Allah'ın isimlerinin sayıca belirlenmiş olduğu yolunda bir delil olmadığını, hatta ayetlerden bunun tersinin anlaşıldığı ortaya çıkıyor. Allah'ın isimlerinin sayıca belirlenmiş olduğu iddiasına, *"En güzel isimler Allah'ındır. O'nu onlarla*

çağırın (ibadet edin). O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın." ayeti delil gösteriliyor.

Bu iddia, "el-esma" kelimesinin başındaki tarif edatının ahd anlamında olmasına ve ayetteki "eğriliğe sapmak"tan rivayetler yolu ile belirlenen ilâhî isimlerden başka isimlere geçmenin kastedilmesine dayanır ki, yukarıda belirtildiği gibi bu faraziyelerin her ikisi de tartışma konusudur.

Bu konuda Sünnî ve Şîî kanallardan gelen çok sayıdaki rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle diyor: "Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik ismi var. Kim bunları sayarsa cennete girer." Küçük sözel farklılıklarla nakledilen bu hadisler, Allah'ın isimlerinin belirlenmiş olduğunun delili sayılamaz.

Bu, tefsir incelemesi açısından böyledir. Fık'hî incelemenin başvuru kaynağı ise, fık'h ilmidir. Dinî konularda ihtiyatlı davranmak, rivayetlere dayalı isimlendirme ile yetinmeyi gerektirir. Ama eğer isimlendirme olmaksızın sırf geçici bir tanımlama yapılırsa, o durumda iş kolaydır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

et-Tevhid adlı eserde şöyle geçer: İmam Rıza (a.s), babalarından naklen İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu söyler: "Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim Allah'a bu isimlerle dua ederse, duası kabul olur. Kim o isimleri sayarsa, cennete girer." [s.195, Tahran basımı]

Ben derim ki: Aşağıda Ehlibeyt İmamları kanalıyla Resulullah'tan (s.a.a) da bu rivayetin benzerine yer verilecektir. İmam'ın, "Kim o isimleri sayarsa, cennete girer." şeklindeki sözünden kastı, yüce Allah'ın o isimlerin bütün içerikleri ile hiçbir istisna söz konusu olmaksızın sıfatlandığına inanılmasıdır.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Buharî'ye, Muslim'e, Ahmed b. Hanbel'e, Tirmizî'ye, Neseî'ye, İbn Mace'ye, İbn Huzeyme'ye, Ebu Avane'ye, İbn Cerir'e, İbn Ebî Hatem'e, İbn Hibban'a, Taberanî'ye, Ebu Abdullah b. Munde'ye -et-Tevhid adlı eserinde-, İbn Mürdevey-h'e, Ebu Nuaym'e ve Beyhakî'ye -el-Esma ve's-Sıfat adlı eserinde- dayanılarak Ebu Hüreyre'den naklen verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik

ismi vardır. Kim bu isimleri sayarsa, cennete girer. Allah tektir, tek olanı sever."

Ben derim ki: Aynı eserde verilen bilgiye göre Ebu Nuaym'ın ve İbn Mürdeveyh'in Ebu Hüreyre'den naklettiği aynı rivayetin sözleri şöyledir: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah'ın yüz taneden bir tane eksik ismi vardır. Kim Allah'a bu isimlerle dua ederse, duası kabul olur." Darekutnî'nin el-Garaib adlı eserinde yine Ebu Hüreyre'ye dayalı rivayetine göre hadisın sözleri şöyledir: "Yüce Allah şöyle buyuruyor: Benim doksan dokuz ismim vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ebu Nuaym'ın ve İbn Mürdeveyh'in verdikleri bilgiye göre İbn Abbas ve İbn Ömer şöyle derler: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik ismi vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer."

Ben derim ki: Aynı eserde verilen bilgiye göre bu hadisi yine Ebu Nuaym İbn Abbas'a ve İbn Ömer'e dayandırarak şu sözlerle nakleder: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer. Bu isimler, Kur'ân'dadır."

Ben derim ki: Bu rivayet, aşağıdaki Allah'ın isimlerini sayan rivayetlerle çelişiyor. Çünkü o rivayetlerin hepsinde kelime olarak Kur'ân'da bulunmayan Allah'a ait isimler vardır. Yalnız Kur'ân'da bulunmaktan maksat, anlamları ile Kur'ân'da yer almak ise o zaman çelişki yoktur.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), babaları aracılığı ile İmam Ali'den (a.s) şöyle nakleder: Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Yüce Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik ismi vardır. Kim onları sayarsa, cennete girer."

"Bu isimler şunlardır: Allah, el-Îlâh, el-Vâhid, el-Ehed, es-Samed, el-Evvel, el-Âhir, es-Semî', el-Basîr, el-Kadîr, el-Kahır, el-Aliyy, el-A'lâ, el-Bâki, el-Bedî', el-Bâri', el-Ekrem, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Hayy, el-Hakîm, el-Alîm, el-Halîm, el-Hâfız, el-Hakk, el-Hasîb, el-Hamîd, el-Hafîyy, er-Rabb, er-Rahmân, er-Rahîm, ez-Zâri', er-Râzık, er-Rakîb, er-Rauf, er-Râî, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymîn, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, es-Seyyid, es-Subbûh, eş-Şehîd, es-Sâdık, es-

Sânî', ez-Zâhir, el-Adl, el-Afuvv, el-Ğafûr, el-Ğaniyy, el-Ğiyâs, el-Fâtır, el-Ferd, el-Fettâh, el-Fâlık, el-Kadîm, el-Kuddûs, el-Kaviyy, el-Karîb, el-Kayyûm, el-Kabiz, el-Bâsıt, Kazi'l-Hâcât, el-Mecîd, el-Mevlâ, el-Mennân, el-Mühîr, el-Mübîn, el-Müğîs, el-Musavvir, el-Kerîm, el-Kebîr, el-Kâfi, Kâşif'uz-Zurr, el-Vitr, en-Nûr, el-Vehhâb, en-Nâsir, el-Vâsi', el-Vedûd, el-Hâdî, el-Vefiyy, el-Vekîl, el-Vâris, el-Berr, el-Bâis, et-Tevvâb, el-Celîl, el-Cevâd, el-Habîr, el-Hâlık, Hay-r'un-Nâsirîn, ed-Deyyân, eş-Şekûr, el-Azîm, el-Latîf, eş-Şâfi'." [s. 94, Tahran basımı]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Tirmizî, İbn Münzir, İbn Hibban, İbn Munde, Taberanî, Hâkim, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî aracılığı ile Ebu Hüreyre'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik ismi vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer. O tektir, tek olanı sever. O kendinden başka bir ilâh olmayan Allah'tır."

"Diğer isimleri şunlardır: er-Rahmân, er-Rahîm, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymîn, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bârî', el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Âlîm, el-Kabiz, el-Bâsıt, el-Hâfız, er-Râfi', el-Müizz, el-Müzill, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Ğafûr, eş-Şekûr, el-Aliyy, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukîr, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mucîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Veliyy, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi', el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümîr, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, el-Ahad, es-Samed, el-Kadir, el-Müktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntakım, el-Afuvv, er-Raûf, Mâlik'ül-Mülk, Zü'l-Celâl-i ve'l-İkrâm, el-Vâlî, el-Müteâl, el-Muksit, el-Câmi', el-Ğaniyy, el-Muğnî, el-Mânî', az-Zârr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr."

Yine aynı eserde İbn Eb'id-Dünya, Taberanî, Ebu's-Şeyh, Hâkim, İbn Mürdeveyh, Ebu Nuaym, Beyhakî aracılığı ile Ebu Hüreyre'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer."

"Allah'ı şu isimlerle çağırın: er-Rahmân, er-Rahîm, el-Îlâh, er-Rabb, el-Melîk, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri', el-Musavvir, el-Hakîm, el-Alîm, es-Semî', el-Basîr, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâsi', el-Latîf, el-Habîr, el-Hennân, el-Mennân, el-Bedî', el-Ğafûr, el-Vedûd, eş-Şekur, el-Mecîd, el-Mübdi', el-Muîd, en-Nûr, el-Bâdî -başka bir rivayete göre el-Kaim- el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Afuvv, el-Ğaffâr, el-Vehhâb, el-Ferd -başka bir rivayete göre el-Kadir- el-Ehad, es-Samed, el-Vekîl, el-Kâfi, el-Bâkî, el-Muğîs, ed-Dâim, el-Müteâl, Zül'-Celâl-i ve'l-İkrâm, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Hakk, el-Mübîn, el-Vâris, el-Münîr, el-Bâis, el-Kadîr -başka bir rivayete göre el-Mücîb- el-Mühyî, el-Mümît, el-Hamîd -başka bir rivayete göre el-Cemîl- es-Sâdık, el-Hafîz, el-Muhît, el-Kebîr, el-Karîb, er-Rakîb, el-Fettâh, et-Tevvâb, el-Kadîm, el-Vitr, el-Fâtır, er-Rezzâk, el-Allâm, el-Aliyy, el-Azîm, el-Ğaniyy, el-Melîk, el-Muktedir, el-Ekrem, er-Raûf, el-Müdebbir, el-Mâlik, el-Kahir, el-Hâdî, eş-Şâkir, el-Kerîm, er-Reffî', eş-Şehîd, el-Vâhid, Zu't-Tavl, Zül'-Meâric, Zül'-Fazl, el-Hallâk, el-Kefîl, el-Celîl."

Ben derim ki: Allah'ın isimlerinin sayısını bildiren bu rivayetlerde "Allah" isminin zikredilmesi, bütün isimlerin bu isme bağlanması içindir. Yoksa bu isim doksan dokuz sayısı dışındadır.

Yine aynı eserde Ebu Nuaym'den nakledildiğine göre Muhammed b. Cafer şöyle der: "Babam Cafer b. Muhammed es-Sadık'a, sayanlarının cennete gireceği Allah'ın doksan dokuz ismini sordum. Bana şu cevabı verdi: Bu isimler Kur'ân'dadır. Beş tanesi Fâtîha Suresi'ndedir ve onlar şunlardır: Ya Allah, ya Rabb, ya Rahmân, ya Rahîm, ya Mâlik. Otuz üç tanesi Bakara Suresi'ndedir ve onlar şunlardır: Ya Muhît, ya Kadîr, ya Alîm, ya Hakîm, ya Aliyy, ya Azîm, ya Tevvâb, ya Ba-sîr, ya Veliyy, ya Vâsi', ya Kâfi, ya Raûf, ya Bedî', ya Şâkir, ya Vâhid, ya Semî', ya Kabiz, ya Bâsıt, ya Hayy, ya Kayyûm, ya Ğaniyy, ya Hamîd, ya Ğafûr, ya Halîm, ya Îlâh, ya Karîb, ya Mücîb, ya Azîz, ya Nasîr, ya Kaviyy, ya Şedîd, ya Serî', ya Habîr."

"Bu isimlerin Âl-i İmrân Suresi'nde geçenleri şunlardır: Ya Vehhâb, ya Kaim, ya Sâdık, ya Bâis, ya Mun'im, ya Mutafacezzıl. Bu isimlerin Nisâ Suresi'nde geçenleri şunlardır: Ya Rakîb, ya Hasîb, ya Şe-hîd, ya Mukît, ya Vekîl, ya Aliyy, ya Kebîr. En'âm Suresi'nde geçen Al-

lah'ın isimleri şunlardır: Ya Fâtır, ya Kahır, ya Latîf, ya Burhân. Â'râf Suresi'nde geçen Allah'ın isimleri şunlardır: Ya Muhyî, ya Mü-mît."

"Enfâl Suresi'nde zikredilen Allah'ın isimleri şunlardır: Ya Ni-me'l-Mevlâ, ya Ni'me'n-Nasîr. Hûd Suresi'nde geçen Allah'ın isimleri şunlardır: Ya Hafîz, ya Mecîd, ya Vedûd, ya Fa'alên Li-Ma Yürîd. Ra'd Suresi'nde zikredilen Allah'ın isimleri ya Kebîr, ya Mûteâl'dir. İbrâhîm Suresi'nde geçen Allah'ın isimleri ya Mennân, ya Vâris'tir. Hicr Suresi'nde geçen Allah'ın ismi, ya Hallâk'tır."

"Ya Ferd Meryem Suresi'nde; ya Ğaffâr Tâhâ Suresi'nde; ya Kerîm Mü'minûn Suresi'nde; ya Hakk ve ya Mübîn Nûr Suresi'nde; ya Hâdî Furkan Suresi'nde; ya Fettâh Sebe' Suresi'nde; ya Âlim Zümer Suresi'nde; ya Ğâfir, ya Kabil'et-Tevbe, ya Ze't-Tavl, ya Refî' Ğafir Suresi'nde; ya Rezzak, ya Ze'l-Kuvve ve ya Metîn Zâriyât Suresi'nde; ya Berr Tûr Suresi'nde geçen Allah'ın isimleridir."

"Ya Melîk ve ya Muktedir Kamer Suresi'nde; ya Ze'l-Celâl-i ve'l-İkrâm, ya Rebb'el-Meşrikayn, ya Rabb'el-Mağribeyn, ya Bâkî ve ya Muhsin Rahmân Suresi'nde; ya Evvel, ya Âhir, ya Zâhir ve ya Bâtın Hadîd Suresi'nde; ya Melik, ya Kuddûs, ya Selâm, ya Mü'min, ya Müheymin, ya Azîz, ya Cebbâr, ya Mûtekebbir, ya Hâlık, ya Bârî', ya Musavvir Haşr Suresi'nde; ya Mübdi' ve ya Muîd Burûc Suresi'nde; ya Vetr Fecr Suresi'nde; ya Ehed ve ya Samed İhlâs Suresi'nde geçen Allah'ın isimleridir."

Ben derim ki: Bu rivayette bazı karışıklıklar göze çarpıyor. Çünkü "Allah" ismi, doksan dokuz isimden biri olmadığı hâlde bu rivayette doksan dokuz isimden biri sayılıyor. Bunun yanı sıra "el-Kebîr" gibi bazı isimlerin tekrar edildiği görülüyor. Ayrıca rivayetin başında yüce Allah'ın isimlerinin doksan dokuz tane olduğu söylendiği hâlde sayım sonunda bu isimler yüz on taneye çıkarılıyor. Bu rivayette daha başka tartışılacak noktalar da vardır. Meselâ "el-Ferd" isminin Meryem ve "el-Burhan" isminin En'âm Suresi'nde geçtiğinin bildirildiği gibi.

Kısacası Allah'ın isimlerinin sayısını bildiren bizim ulaşabildiğimiz bu rivayetlerden şu sonuç ortaya çıkıyor: Bu rivayetler, Allah'ın isimlerinin bu sayılanlarla sınırlı olduğuna delâlet etmez. Üstelik her birinde farklı isimler zikrediliyor. Kur'ân'da isim kalıbı ile zikredilmeyen bazı ilâhî isimler bu rivayetlerde yer alırken, isim kalıbı ile zikredilen bazı ilâhî isimlere yer verilmiyor.

Bu rivayetler olsa olsa şuna delil olur: Yüce Allah'ın isimleri içinde doksan dokuz tanesi özel bir nitelik taşır ve kim bunlarla dua ederse duası kabul olur, kim de bunları sayarsa, cennete girer.

Ayrıca aşağıda yer vereceğimiz başka bazı rivayetler yüce Allah'ın isimlerinin doksan dokuz taneden fazla olduğuna delâlet ediyor. Nitekim gerek bizzat Peygamberimizin (s.a.a) ve gerekse Ehlibeyt İmamları'nın (selâm üzerlerine olsun) bize nakledilen dualarında, ilâhî isimlerden Kur'ân'da geçen ve söz konusu rivayetlerde sayılan isimlerden başka isimler de yer almaktadır.

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah öyle bir isim yarattı ki, harflerle telaffuz edilemez, kelime ile dile getirilemez, vücut kalıbı ile somutlaştırılmaz, benzetme ile nitelenemez, renkle boyanamaz. Boyutları yoktur, sınırlar ondan uzaktır, bütün hayal edenlerin duygularına kapalıdır, gizlidir, ama örtülü değildir."

"Yüce Allah bu ismi dört eş parçadan oluşmuş bir tam kelime yaptı. Bu parçalardan hiçbirisi diğerinden önde değildir. Bu kelimedden üç ismi açığa vurdu. Çünkü yaratıkların onlara ihtiyacı vardı. İsimlerin birini ise gizli tuttu. Bu isim gizli ve saklıdır. Açığa vurulan isimler ise Allah, Tebâreke ve Teâlâ isimleridir. Yüce Allah bu üç ismin her biri için dört rükün musahhar kıldı. Böylece rükünlerin sayısı on iki oldu. Arkasından bu rükünlerin her biri için onlara mensup fiil olarak otuz tane isim yarattı."

"Dolayısıyla O, Rahmân'dır, Rahîm'dir, Melik'tir, Kuddûs'tur, Hâlık'tır, Bâri'dir, Musavvir'dir, Hayy'dır, Kayyûm'dur, O'nu uyuklama ve uyku tutmaz, Alîm'dir, Habîr'dir, Semî'dir, Hakîm'dir, Azîz'dir, Cebbâr'dır, Mutekebbir'dir, Aliyy'dir, Azîm'dir, Muktedir'dir, Kadîr'dir, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Bâri'dir, Münşi'dir, Bedî'dir, Refî'dir, Celîl'dir, Kerîm'dir, Râzık'tır, Muhyî'dir, Mümî'tir, Bâis'-tir, Vâris'tir."

"Bu isimler ve üç yüz altmış sayısını buluncaya kadar diğer en güzel isimler, o üç isimle bağlantılıdır. O üç isim ise, o tek gizli ve saklı ismin rükünleri ve perdeleridir. O tek isim bu üç isimle saklanmışır. İşte *'De ki: İster Allah'ı çağırın, ister Rahman'ı çağırın. Hangi-*

*sini çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur."*¹ ayetinin anlamı budur." [c.1, s.112, h: 1]

Ben derim ki: İmam (a.s) bu rivayette, "Yüce Allah öyle bir isim yarattı ki, harflerle telaffuz edilemez..." diyor. İmam'ın saydığı niteliklerden açıkça anlaşılıyor ki, bu isimden maksat, ne kelime kalıbıdır ve ne zihnî bir kavram olarak bu kelimenin delâlet ettiği anlamdır. Çünkü gerek kelimenin ve gerekse bu kelimenin delâlet ettiği zihnî kavramın İmam'ın saydığı niteliklerle nitelenmeleri anlamsızdır. Bunun böyle olduğu açıktır. İmam'ın daha sonraki sözleri de bu amaca uygun değildir. Buna göre İmam'ın isimden maksadı, eğer ortada bir kelime varsa, o kelimenin işaret ettiği dış gerçektir. Açıktır ki, bu anlamdaki isim, özellikle onun Allah, Tebareke ve Teala şeklinde üçe ayrılışı göz önüne alındığında, ya yüce zatın kendisi veya onunla birlikte var olan ve asla onun dışında olmayandır.

İmam, "bir isim yarattı" diyerek bu ismin yaratılmışlığından söz ediyor. Ne var ki, bu yaratmadan maksat, yaratma fiilinin bilinen anlamı değildir. Bununla kastedilen anlam, yüce zatın, isimlerden bir ismin ortaya çıkmasını sağlayacak şekilde belirmesidir. O takdirde bu rivayet yukarıda yaptığımız şu açıklama ile uyuşur: O açıklamada demiştik ki: Allah'ın isimleri birbirine dayanır. Bazıları diğer bazılarının sübutuna aracıdır. Sonunda hepsi öyle bir isme varıp dayanır ki, bunun belli olması, belli olmaması ile aynıdır; yüce zatın o isimle kayıtlanması, hiçbir kayıtlı kayıtlanması ile aynı anlama gelir.

İmam'ın, "Açığa vurulan isimler ise Allah, Tebareke ve Teala isimleridir." sözü, bütün özel kemal yönlerinin varıp dayandığı ve yaratıkların bütün ihtiyaç yönlerinden muhtaç oldukları genel yönlere yönelik bir işarettir. Bu genel yönler üç tanedir. Birincisi, Allah'ın zatının bütün kemalleri bir araya toplamış olması yönüdür. Bu, "Allah" isminin delâlet ettiği yöndür. Öbürü, kemal sıfatlarının ve iyiliklere ve bereketlere kaynak olmanın sabit olması yönüdür. Bu yöne "Tebâreke" ismi delâlet eder. Bir diğeri, noksanlıkların olmaması ve ihtiyaçların bulunmaması yönüdür. Buna da "Teâlâ" ismi delâlet eder.

İmam'ın "onlara mensup fiil olarak" sözündeki "onlara" zamiri, isimlere dönüktür. Bu sözü ile yukarıda değindiğimiz isimlerin birbi-

rinden çıktığı gerçeğine işaret ediyor. "Bu isimler ve üç yüz altmış sayısını buluncaya kadar diğer en güzel isimler" sözü, yüce Allah'ın isimlerin doksan dokuz sayısı ile sınırlı olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

İmam sözlerinin devamında, "O üç isim ise... rükünleri ve perdeleridir." diyor. Bu sözlerin anlamı şudur: Gizli ve saklı olan dördüncü isim, isim olması hasebi ile yüce zatın bir belirlenmesi ve açığa çıkmasıdır. Zatı itibariyle gizli ve ortaya çıkmaz olması hasebi ile de onun ortaya çıkışı ortaya çıkmamasının, belirlenmesi belirlenmemesinin aynıdır. Biz bu gerçeği bazen şöyle dile getiririz: Yüce Allah sınırlı yokluğu da dahil olmak üzere hiçbir sınırla sınırlı değildir, sıfat yokluğu da dahil olmak üzere hiçbir sıfat O'nu kapsamaz. Bu da, biz insanların bir nitelemesidir. Oysa yüce zat, bu nitelemeden daha yüce ve daha büyüktür.

Bu gerçek, bütün kemal sıfatlarını bir araya toplayan yüce zata işaret eden "Allah" isminin, zatın ve bu gizli ve saklı dördüncü ismin altında zatın isimlerinden biri olmasını gerektirir. "Tebâreke" ve "Teâlâ" isimleri de öyle. Bu üç isim bir arada, biri öbüründen önde olmanızın o gizli isminin perdeleri ve örtüleridir. Bu üç perde isim, perdelenen dördüncü isimle birlikte hepsi zatın altındadır. Zatın kendisine gelince, ona hiçbir işaret varmaz, hiçbir ifadenin kapsamına girmez. Çünkü onu ima eden her işaret, ondan söz eden her ifade isimlerden bir isimdir ve o isim de anlattığımız şekilde sınırlıdır. Oysa yüce zat bundan ulu ve üstündür.

İmam'ın "İşte 'De ki: *İster Allah'ı çağırın, ister Rahman'ı çağırın. Hangisini çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur.*' ayetinin anlamı budur." şeklindeki sözünden şöyle yararlanabiliriz: Ayetteki "fe-lehu=O'nundur" ibaresindeki zamir "eyyen=hangisini" kelimesi ile bağlantılıdır ki, bu kelime kinayelerden olan bir şart ismidir. Bu kelimenin anlamındaki tek belirlilik, belirliliğin yokluğudur. Açıktır ki, ayette "Rahman" ve "Allah" kelimeleri ile bu kelimelerin kendileri değil, bu iki kelimenin işaret ettiği dış gerçek kastediliyor. Bu yüzden "İster Allah ismi ile, ister Rahman ismi ile çağırın" denmemiş, "*İster Allah'ı açğırın, ister Rahman'ı çağırın...*" buyrulmuştur. Buna göre ayetin demek istediği şudur: Bu isimlerin hepsi kendisinden hiç haberdar olmadığımız, hiçbir işaretin yöneltilemeyeceği bir makama ait

ve mensuptur. O'na yönelik tek haber ve işaret, hiçbir haberin ve hiçbir işaretin olmamasıdır. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Bu rivayette "Tebareke", "Teala" ve "O'nu uyuklama ve uyku tutmaz" ifadeleri de Allah'ın ismi olarak geçiyor. Bu, sıfatlarından biri ile anılan zata delâlet eden her şeyin isim olarak ele alındığını gösteriyor. Yoksa ismin bir edebî terim olarak anlamı kastedilmemiştir.

Bu rivayet, genel incelemelerin ve alışılan anlayışların üzerinde ve uzağında olan bir meseleye işaret eden seçkin rivayetlerden biridir. Bundan dolayı bu rivayeti açıklarken sadece işaretlerle yetindik. Rivayetin tam bir açıklaması ise konumuzun sınırlarını aşan, geniş bir inceleme ile gerçekleşebilir. Yalnız bu konuda yapılacak inceleme, dördüncü bölümde isimler hakkında konuşurken "Allah'ın İsimlerinin ve Sıfatlarının Bize ve Birbirine Nispeti" hakkında yaptığımız inceleme çerçevesini aşmaz. Okuyucuya tavsiyem, bu meselenin kafasında iyice aydınlanmasını sağlayıncaya kadar o incelememizi dikkatli bir şekilde irdelemesidir. Başarı Allah'tandır.

el-Besair adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle der: "Yüce Allah'ın İsm-i A'zam'ı yetmiş üç harften oluşur. (Süleyman Peygamber'in veziri) Asıf bu harflerden sadece birini biliyordu. O harfi telaffuz edince kendisi ile kraliçe Belkıs'ın tahtı arasındaki topraklar yere göçtü (mesafe ortadan kalktı), Asıf elini uzatıp tahtı aldı. Sonra göçen topraklar eski hâline döndü. Bu iş, bir göz açıp kapatmadan daha hızlı oldu. Biz bu harflerin yetmiş iki tanesini biliyoruz. Bir harf ise Allah katındadır, onu gayb âleminde yalnız kendisine saklamıştır. Yüce ve büyük Allah'ın desteği olmadan hiçbir girişim, hiçbir güç etkili olamaz." [s.208, h: 1, bab: 13]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah, İsm-i A'zam'ını yetmiş üç harften oluşturdu. Bu harflerden Âdem Peygamber'e yirmi beş tane, Nuh Peygamber'e yirmi beş tane, İbrahim Peygamber'e sekiz tane, Musa Peygamber'e dört tane, İsa Peygamber'e iki tane verdi. İsa Peygamber bu iki harf sayesinde ölüleri diriltiyor, anadan kör doğanları ve alacalık hastalarını iyileştiriyordu. Peygamberimiz Muhammed'e (s.a.a) ise yetmiş iki harf verdi. O'nun zatında ne olduğunu hiç kimse bilmesin, buna karşılık kendisi başkalarının nefislerinde ne olduğunu bilsin diye bu harflerden birini ise gizli tuttu." [s.208, h: 3, bab: 13]

Ben derim ki: Aynı anlamı veren başka rivayetler de vardır. Şüp-
he yok ki, İsm-i A'zam'ın yetmiş üç harfe ayrılması veya harflerden
oluşması, daha önce işaret ettiğimiz gibi, bu ismin gerçekten bildiği-
miz alfabe harflerinin bir bileşimi olmasını gerektirmez. Bu rivayetler
bu gerçeğin delilleridir. Çünkü bu rivayetlerde önce bir tane olan bu
isimden söz ediliyor, arkasından harfleri peygamberlere bölüştürülü-
yor ve bir harfi müstesna tutuluyor. Eğer bu isim, bütün harfleri ile bir
anlama delâlet eden bildiğimiz diğer isimler gibi bir isim olsaydı, o
peygamberlere verilen bölük pörçük harfler, onların hiçbirine asla bir
fayda sağlamazdı.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) bir hut-
besinde şöyle buyurur: "Benim Rabbim letafetiyle latiftir, fakat leta-
fetle vasıflandırılmaz. Azametiyle azimdir, fakat azametle vasıflandı-
rılmaz. Büyüklüğüyle büyüktür, fakat büyüklükle vasıflandırılmaz.
Celâletiyle celildir, fakat sertlikle vasıflandırılmaz. Her şeyden önce-
dir, O'ndan önce olan bir şeyden söz edilemez. Her şeyden sonradır,
O'na sonra denilemez. Şeyleri (şey denecek her şeyi) diledi, ama him-
metle değil. Yakalayıp kavrayandır, ama aldatma yolu ile değil. O her
şeyde vardır, ama ne onlarla karışıktır ve ne onlardan kopuktur. Zahi-
rdır, ama bu zahirlik, dokunabilirlik anlamında değildir. Tecelli eden-
dir, ama görme girişimlerine açık değildir. Ayrıdır, ama bu ayrılık,
mesafe ile değildir. Yakındır, ama bu yakınlık, aralıksızlıkla değildir.
Latiftir, ama cisimleşme söz konusu değildir. Vardır, ama yokluğun
ardından gelen bir varlıkla değil. Yaratandır, ama zorunluluk sonucu
değil. Takdir edicidir, ama hareketle değil. İrade edicidir, ama him-
metle değil. İşitendir, ama organla değil. Görendir, ama araçla değil."
[s.308, h: 2]

Görüldüğü gibi İmam Ali (a.s), Allah'ın isimlerinde ve sıfatlarında
bu isimlerin ve sıfatların manalarının özünü ispat ederken onların
mümkün ve maddî varlıklardaki özelliklerini ve eksikliklerini redde-
diyor. Bu yaklaşımı daha önce anlatmıştık. Bu yaklaşım tarzı birçok
hadiste vurgulanıyor. Bu içerikteki hadisler İmam Ali, İmam Hasan,
İmam Hüseyin, İmam Muhammed Bâkır, İmam Cafer Sadık, İmam
Musa Kâzım, İmam Rıza başta olmak üzere bütün Ehlibeyt İmamla-
rı'nın (selâm üzerlerine olsun) hutbelerinde karşımıza çıkıyor. İsteyen-
ler hadis kitaplarına başvurabilirler. Doğruya ileten Allah'tır.

el-Meanî adlı eserde Hannan b. Südeyr'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bir hadisinde şöyle buyurur: "Allah'ın benzeri, emsali ve dengi yoktur. En güzel isimler Allah'ındır. Bu isimler O'ndan başkasına verilmez. Yüce Allah, '*O'nu onlarla (o isimlerle) çağırın (ibadet edin). O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın.*' ayetinde bu gerçeği anlatıyor. Yani adam bilmeyerek, hiçbir bilgiye dayanmaksızın farkında olmadan eğriliğe sapıyor. Böylece güzel bir iş yaptığını zannederek kâfir oluyor. '*Onların çoğu ancak Allah'a ortak koşarak ona iman ediyorlar.*'¹ ayetinde buyrulduğu gibi. Yani böyleleri, Allah'ın isimlerini asıl anlamları dışına kaydırarak o konuda bilmeden eğriliğe sapanlar."

Ben derim ki: Bu rivayet, yukarıda Esmâ'ul-Hüsna ve onlar hakkında eğriliğe sapma konusunda yaptığımız açıklamayı doğruluyor. İmam'ın, "Bu isimler O'ndan başkasına verilmez." şeklindeki sözünün anlamı şudur: Bu isimlerle ifade edilen ve Allah'ın kendileri ile adlandırılması yerinde olan niteliklerle O'ndan başkası nitelendirilemez. "Hâlık" (Yaratan) sıfatını gerçek anlamı ile Allah'tan başkasına yakıştırmak gibi. Allah'ın diğer isim ve sıfatları hakkında da aynı kural geçerlidir.

el-Kâfî adlı eserde Muaviye b. Ammar'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), "*En güzel isimler Allah'ındır. O'nu onlarla çağırın (ibadet edin).*" ayeti hakkında şöyle buyurmuştur:

"Vallahi Esmâ'ul-Hüsna biziz. Allah, bizi tanımadıkça kullarının ibadetini kabul etmez." [c.1, s.143, h: 4]

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de de aynı rivayet İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırarak naklediliyor. Bu rivayette isim, bir şeye delâlet eden şey anlamında alınmıştır. O şey bir kelime olabilir de, olmayabilir de. Buna göre peygamberler ve veliler Allah'a delâlet eden isimler ve Allah ile yaratıklar arasındaki araçlardır. Bir de bunlar, kulluklarında sırf Allah'a yönelmiş bulundukları için O'nun isimlerini ve sıfatlarını ortaya çıkaran kimselerdir.

el-Kâfî adlı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Sinan şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), '*Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir*

grup vardır.' ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Bu topluluktan maksat, İmamlar'dır.' cevabını verdi." [c.1, s.414, h: 13]

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de de aynı rivayet Hamran'a dayandırılarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklediliyor. Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de şöyle denir: "Muhammed b. Aclan, İmam'ın (a.s), 'O grup bizleriz.' dediğini naklediyor." Az önceki açıklamamızda bu ifadeyi doğrulayan bir yorum yapmıştık.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem'in, Rebi'e dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), "*Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.*" ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Benim ümmetim içinde Meryem Oğlu İsa'nın ineceği zamana kadar - bu iniş ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin- hakka bağlılığını sürdüren bir topluluk daima bulunacaktır."

el-Burhan tefsirinde şöyle bir rivayete yer verilir: Muvaffak b. Ahmed'den, o Sırrî'den, o İbn Münzir'den, o Hüseyin b. Said'den, o babasından, o Eban b. Tağlib'den, o Fazl'dan, o Abdumelik Hemedanî'den, o Zadan'dan şöyle nakleder: İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu:

"Bu ümmet yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bu fırkaların yetmiş ikisi cehennemlik, bir fırkası ise cennetliktir. Bu cennetlik fırka, yüce Allah'ın, hakkında, '*Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.*' buyurduğu fırkadır. Yani ben ve Şiîlerim."

Ben derim ki: Ayyâşî de Zadan'dan buna benzer bir rivayet naklediyor. Bu rivayetin sonunda "Yani ben ve Şiîlerim." ifadesi yerine, "Onlar hak üzeredirler." ifadesi yer alıyor. "*Musa'nın kavmi içinde hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.*" ayetinin arkasından da Ayyâşî'nin Ebu Sehba aracılığı ile İmam Ali'den (a.s) naklettiği aynı anlamdaki bir rivayete yer vermiştik. Suyutî'nin çeşitli kanallardan İmam Ali'ye (a.s) dayandırdığı ve ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde yer alan rivayet de bunun benzeridir.

el-Kâfi adlı eserde Süfyan b. Sımt'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Allah, günah işleyen bir kulun iyiliğini istediğinde günahın arkasından onu bir sıkıntı ile karşılaştırarak ona tövbe etmeyi hatırlatır. Buna karşılık günah işleyen bir

kulun kötülüğünü istediğinde günahının arkasından ona bir nimet sunarak kendisine tövbe etmeyi unutturup günah işlemeye devam etmesine zemin hazırlar. İşte '*Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varamayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracğız.*' ayetinin anlamı budur. Yani günah işlerken kendilerine nimet sunarak onları adım adım helâke götüreceğiz." [c.2, s.452, h: 1]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Sumaa b. Mihran şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "*Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracğız.*" ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: "Ayette, günah işlediği hâlde kendisine sürekli nimet sunulan bir kul kastediliyor. Bu nimetler, o kulu işlediği günahattan tövbe etmekten alıkoyuyor." [c.2, s.452, h: 3]

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzeri, İbn Riab aracılığı ile ashabımızdan birinden naklen İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılarak aynı eserde yer almıştır.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Hasan Saykal şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Bir saat düşünmek (tefekkür), bir geceyi bütünü ile ibadetle geçirmekten daha hayırlıdır." hadisini hatırlatarak bu düşünmenin nasıl bir düşünme olduğunu sordum. İmam bana şu cevabı verdi: "Bir adam düşün. Bir yıkıntının ya da bir evin yanından geçerken 'Senin sakinlerin nerede? Seni yapanlar nerede? Niye benimle konuşmuyorsun?' diye sorar." [c.1, s.54, h: 2]

Ben derim ki: Bu rivayet, bazı açık örnekler gösterme amacı taşıyor.

Yine aynı eserde Muammer b. Hılad'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) şöyle buyurur: "İbadet, çok namaz kılmak ve çok oruç tutmak değildir. İbadet, yüce Allah'ın işi konusunda düşünmek, tefekkür etmektir." [c.1, s.55, h: 4]

Yine aynı eserde Rıb'î'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu söyler: "Düşünmek (tefekkür), insanı iyiliğe ve iyilikle amel etmeye çağırır." [c.1, s.55, h: 5]

Yine aynı eserde, Muhammed b. Ebî Nasr aracılığı ile onun kendisinden hadis rivayet ettiği adamdan naklen İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği kaydedilir: "En üstün ibadet, sürekli biçimde Allah ve O'nun kudreti hakkında düşünmektir." [c.1, s.55, h: 3]

Tefsir'ul-Kummî'de, "*Onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.*" ayeti hakkında şöyle deniyor: "Yani böyle bir kimseyi kendi nefsiyle baş başa bırakır."

Ben derim ki: Onların azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakılmaları demek, nefislerine karşı onlara yardım etmemek, onları nefisleri ile baş başa bırakarak ilâhî başarıdan yoksun bırakmaktır. Bu da onları nefisleri ile baş başa bırakmak demektir.

AYETLERİN MEÂLİ

187- Sana kıyameti, onun ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi, sadece Rabbimin katındadır. Onu vaktinde O'ndan başkası ortaya çıkaramaz. O göklere ve yeryüzüne ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir." Sanki sen biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi, sadece Allah'ın katındadır. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."

188- De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda ve zarar verecek güce sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben, sadece inanan bir toplum için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz iki ayette şu gerçekler açıklanıyor: Kıyamete ilişkin bilgi, sadece Allah'a mahsus bir gayp konusudur. Onu Allah'tan başka hiç kimse bilmez. Onun vaktini belirlemeye ve ne zaman olacağını sezinlemeye yönelik hiçbir delil yoktur. Çünkü o ansızın gerçekleşecek-

tir. Bu açıklamada kıyametin bazı niteliklerinden söz edilerek onun hakikatine işaret ediliyor.

187) Sana kıyameti, onun ne zaman gelip çatacağını soruyorlar... "Onu vaktinde O'ndan başkası ortaya çıkaramaz..."

Ayette geçen "saat" kelimesi, yeniden dirilme ve genel yargılanma için Allah'a dönme saati anlamına gelir. Dolayısıyla "saat" kelimesinin başındaki "el" takısı, ahit içindir; onunla belli bir saate işaret edilmiştir. Ancak bu kelime, Kur'ân ve şariat literatüründe sanki asıl ve gerçek anlamıymış gibi "kıyamet günü" anlamında kullanılmıştır.

Yine ayette geçen "mursa" kelimesi, sabit kılma anlamına gelen "irsa" kökünden ism-i zaman, ism-i mekân ve mimli mastardır. Bu kelime ile kıyametin ne zaman meydana geleceği, ne zaman sabit olacağı soruluyor. Ayette geçen "yucellîha" fiilinin kökü olan "tecliye" kelimesi, meydana çıkarmak, göstermek demektir.

"Onu vaktinde O'ndan başkası ortaya çıkaramaz." Yani onu vaktinde ve gerçekleşeceği anda yüce Allah'tan başkası ortaya çıkaramaz. Bu ifade gösteriyor ki, kıyametin sabit olması, varlığı ve onunla ilgili bilgi aynı şeydir. Bu da şu demektir: Kıyamet gerçeği Allah katında, gayp âleminde saklıdır. İsteddiği zaman onu açığa çıkarır, meydana koyar. Onu Allah'tan başka kimse kuşatamaz, o hiçbir varlık tarafından bilinemez. Herhangi bir varlık onu nasıl kuşatabilsin veya bilgisinin kapsamına alabilsin ki, oysa onun gerçekleşmesi ve meydana gelmesi varlıkların yokluğunu beraberinde getirir?! Hiçbir varlık da kendi yok oluşunu kuşatamaz, zatının yok oluşunu gözleyemez. Kâinatta egemen olan sebep-sonuç düzeni de kıyamet olayının meydana gelişi sırasında değişir. Bu olaya eşlik eden bilgi de o düzenin bir parçasıdır.

Doğrusunu Allah bilir, bu açıklamadan şu sonuç çıkıyor: *"O göklere ve yeryüzüne ağır gelmiştir."* ifadesi, kıyametle ilgili bilginin göklere ve yeryüzüne ağır gelmesi demektir ki, bu aynı zamanda onun varlığının ağır gelmesi demektir. Dolayısıyla tefsircilerin kıyametin ağırlığının ne anlama geldiği hususundaki tartışmalarının hiçbir faydası yoktur.

Bu tartışmaya giren tefsircilerin bazıları, kıyametin göklere ve yeryüzüne ağır gelmesini, bu olayla ilgili bilginin, göklere ve yeryüzüne ağır gelmesi ile yorumlamışlardır. Bazıları, içerdği dehşetli ge-

lişmeler, ağır cezalar, hesaplaşma ve ceza yüzünden o olayın niteliğinin göklerdekilere ve yeryüzündekilere ağır olduğunun kastedildiğini söylemişlerdir.

Diğer bazıları, göklerin dürlmesi, yıldızların dağılması, güneş ile ayın birleşmesi ve dağların yürütülmesi gibi çarpıcı gelişmeleri yüzünden onun meydana gelmesinin göklerin ve yerin ehline ağır olduğunun kastedildiğini savunmuşlardır. Başka bazıları da, büyüklüğü ve şiddeti sebebi ile göklerin ve yerin onu taşıyamayacağını bildirilmek istendiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu tartışmaların hiçbir faydası yoktur.

Çünkü o olay, bütün gelişmeleri ve sonuçları ile, sabit olması ile, onunla ilgili bilgisi ve nitelikleri ile gökler ve yeryüzü için ağırdır. Göklerin ve yerin yok olmasını beraberinde getireceği için gökler ve yer onun meydana gelişine dayanamazlar. Çünkü hiçbir varlık kendi yok oluşuna dayanamaz.

Bu açıklamalardan, *"O size ansızın gelecektir."* ifadesinin gerekçesi de ortaya çıkar. Çünkü sürpriz ve ansızın gelişmenin anlamı, bir şeyin olmasından önce bilinmeden meydana gelmesidir. Kıyamet olayı da, ağır bir olay olduğu için tamamı ortaya çıkmadan onun niteliklerinden biri veya parçalarından biri meydana çıkmaz. Bu nedenle kıyametin gelişi, bütün yaratıklar açısından ansızın olacaktır.

Bu açıklama, az sonra anlatacağımız gibi *"Sanki sen biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi, sadece Allah'ın katındadır."* ifadesinin anlamına da açıklık getirir.

Sanki sen biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar...

Ragıp İsfahanî'nin verdiği bilgiye göre ayette geçen "hafıyyun" kelimesi, bir şeyi bilen kimse anlamına gelir. Öyle sanıyorum ki bu anlam, "ısrarla sordum" anlamına gelen "hefeytu fi's-sual" kullanımından elde edilen bir anlamdır. Ayette geçen "keenneke hafıyyun" (sanki sen biliyormuşsun) cümlesi, "yes'elûneke" (sana soruyorlar) fiili ile onunla bağlantılı olan "anha" (onu) zarfı arasında bir ara cümlüdür. Buna göre cümlenin asıl dizilişi şöyledir: "Yes'elûneke anha keenneke hafıyyun (biha)." Yani, "Sanki sen kıyamet meselesini biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar."

Bu ifadeden, ayrıca onların bu konuyu tekrar tekrar ve ısrarla sordukları da anlaşılıyor. Bu yüzden de soru ve cevap bir şekilde tekrarlanıyor.

Buna göre ikinci kez, *"Sanki sen biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar."* denmesinde şuna işaret veya delâlet vardır: Soruyu soranlar, Peygamberimizin (s.a.a) Rabbinin emriyle, *"Onun bilgisi, sadece Rabbimin katındadır."* şeklinde verdiği ilk cevabını, dinî bir edep olarak bilmediği bir şeyin bilgisini Allah'a havale etme kabilinden sanmışlardır. Bu yüzden de, *"Rabbimin katındadır."* diyerek kulluğa ve kulluk görevine vurgu yaptığını düşünmüşler. *"Onu vaktinde O'ndan başkası ortaya çıkaramaz."* şeklindeki cevabını da olayın büyüklüğünü anlatan bir ifade olarak algılamışlar, bu ifadeyi olayın vaktini bilme meselesi ile bağlantılı saymamışlardır. Bütün bunlardan dolayı soruyu tekrarlamışlar. Böylece Peygamberimizin (s.a.a) bu konuda ya bir şey söylemesini veya bu konuda hiçbir şey bilmediğini söylemesini istemişlerdir.

İşte bu sebeple yüce Allah Peygamberimize, *"Onun bilgisi, sadece Allah'ın katındadır."* diyerek onlara aynı cevabı tekrarlanmasını emrediyor. Böylece söylenen sözün ciddî ve verilen cevabın kesin olduğunun bilinmesini istiyor. Dolayısıyla bu cevapta bir bilgi sunuluyor, bilmemekten söz edilmiyor. Bu bilgi, kıyamet günü ile bilginin sadece Allah'ın katında olduğu bilgisidir. Amaç, o konuda bir şey bilmediğini söylemek ve kulluk görevini yerine getirerek bu konunun bilgisini Allah'a havale etmek değildir. Bundan dolayı Peygamberimiz, ilk cevaptaki *"Rabbimin katındadır."* ifadesini, ikinci cevapta *"Allah'ın katındadır."* ifadesi ile değiştiriyor.

Ardından, *"Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."* diyor. Bununla insanların çoğunun, *"Onun bilgisi, sadece Rabbimin katındadır..."* ifadesinin ne anlama geldiğini bilmediklerine işaret ediyor. Çünkü onlar, duyu organları ve onlarla algılanan şeylerle haşır neşirdirler. İşittikleri her şeyi duyu organlarıyla algılanan şeyler ile karşılaştırıyorlar ve onların hükmünü bütün işittikleri şeylere genelleştiriyorlar. Sanıyorlar ki, bir şekilde kendilerine anlatılan her şeyi bilebilirler, bilgilerin kapsamına alabilirler. Eğer bilgilerine kapalı bir şey varsa, o şey kendilerinden saklandığı için onu bilemediklerini, eğer o şey kendilerine açıklanırsa, duyu organlarıyla algıladıkları diğer şeyler gibi onu

da bilebileceklerini düşünüyorlar. Böyle düşünmekle yanılıyorlar, yanılığa düşüyorlar. Çünkü kıyamet olayı gibi bazı gayp konuları var ki, onların bilgisini yüce Allah'tan başka kimse taşıyamaz.

Ayetten anlaşılıyor ki, kıyamet olayı hakkındaki bilgiye, yüce Allah'tan başka hiçbir varlık güç yetiremez. Bu olayın niteliklerinin ve özelliklerinin gerçekliği de böyledir. Bunların hepsi alabildiğine ağırdır.

188) De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim..."

Peygamberimize (s.a.a) gayp (kıyamet) hakkında soru sormaları, onun peygamberlik iddiasının gaybı bilme iddiasını beraberinde getirdiği izlenimini uyandırmıştı. Oysa gerçekte Allah dışında hiç kimse gaybı bilemez. Bu konuda bilinebilenler ancak O'nun vahyi ve öğretmesi sayesinde mümkündür. Bu yüzden yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) gaybı bilme iddiasında olmadığını kesin bir dille ilân etmesini emrediyor.

Gaybı sadece Allah'ın bilmesinin gerçek sebebi şudur: Allah dışındaki her varlık, ne olursa olsun, varlığı sınırlıdır. Kendi dışında olanı, gaip olanı gaip olması hasebi ile kavrayamaz. Sınırlanmış olmayan, sonsuz olan ve her şeyi kuşatan tek varlık, sadece yüce Allah'tır. O hâlde gayp ilmi, sadece O'na mahsustur.

Fakat Peygamberimize (s.a.a) kıyamet meselesini soranlar, sıradan ve yüzeysel anlayışa sahip kimseler oldukları için bu gerçek sebebi kavrayamazlardı. Bu yüzden yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) onlara anlayacakları dilden konuşmasını emrediyor. Anlayabilecekleri dil şudur: Gaybı bilmek, insanı her türlü iyiliğe ve kötülüğe iletir. İyiliği ve kötülüğü bilen ve bunlara ulaştıracak yoldan haberi olan bir kimsenin bundan kendisi hesabına yararlanmaması düşünülemez. Buna göre iyilik payını çoğaltmayan ve kötülüklerden korunamayan bir kimsenin gaybı bildiği nasıl ileri sürülebilir?

Ayetin başındaki *"De ki: Ben... kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim."* ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) kendini gaybı bilmekle çelişecek şekilde tanımlamasıdır. *"Eğer gaybı bilseydim"* diye başlayan cümle ise, gaybı bilmenin sonucunu açıklıyor. Bu iki ifadeden onun gaybı bilmediği sonucu çıkar. Bunların ar-

kasından gelen "*Ben... sadece bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim.*" ifadesi, onun gerçek durumunu açıklıyor. Yani onun tek iddiası, peygamber olduğudur ve bu iddianın yanında başka bir iddiası yoktur.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de, "*Sana kıyameti, onun ne zaman gelip çatacağını soruyorlar...*" ayetinin tefsiri sırasında şöyle deniliyor: "Kureyşliler Âs b. Vail Sehmi, Nadr b. Haris b. Kelde ve Ukbe b. Ebî Muî'tten oluşan bir heyeti, oradaki Yahudi âlimlerinden Peygamber'e (s.a.a) sorulacak sorular öğretilsinler diye Necran'a gönderdiler. Bu sorulardan biri de, kıyametin ne zaman kopacağı sorusu idi. Bunun üzerine, '*Sana kıyameti, onun ne zaman gelip çatacağını soruyorlar...*' ayeti indi.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de şöyle deniyor: Halef b. Hammad'ın, adını vermediği bir raviye dayanarak naklettiğine göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle der: "*Kur'ân'da şöyle buyruluyor: 'Eğer gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı.'* Yani yoksulluğa düşmezdim." [c.2, s.34, h: 124, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu rivayeti Saduk, Maani'l-Ahbar'da [s.172] Halef b. Hammad'a, o da adını vermediği bir raviye dayandırarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklettiği gibi, Hüseyin b. Bestam, Tıbb'ul-Eimme'-de [s.55] Cabir b. Yezid'e dayandırarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir.

AYETLERİN MEÂLİ

189- Sizi bir tek kişiden yaratan, yanında huzur bulsun diye eşini de ondan kılan O'dur. Eşi ile birleşince, eşi hafif bir yük yüklendi. Onu bir süre taşıdı. Ağırlaşınca Rableri Allah'a, "Andolsun eğer bize salih (kusursuz) bir çocuk verirsen, muhakkak şükredenlerden olacağız." diye dua ettiler.

190- Fakat Allah onlara salih (kusursuz) bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular. Allah, onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir.

191- Hiçbir şey yaratmayan, üstelik kendileri yaratılmış olan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar?

192- Halbuki o varlıklar, ne onlara yardım edebilirler ve ne kendilerine yardım ederler.

193- Onları doğru yola çağırırsanız, size uymazlar. Onları çağırırsanız da, sesinizi çıkarmasınız da sizin için birdir.

194- Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizler gibi kullardır. Eğer doğru söyleyenler iseniz, onları çağırın da size cevap versinler.

195- Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekları gözleri mi var, yahut işitecekleri kulaqları mı var? De ki: Ortak koştuklarınızı çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın.

196- Şüphesiz ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O, salih kulları görüp gözetir.

197- Allah dışında taptıklarınızın ne size yardıma güçleri yeter, ne de kendilerine yardım edebilirler.

198- Onları doğru yola çağırırsanız, işitmezler. Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, surenin diğer ayetlerinde olduğu gibi, insanoğullarının Allah'a verdikleri sözler ile bu sözlerin büyük çoğunluğunu bozmaları konusu işleniyor.

189-190) Sizi bir tek kişiden yaratan... O'dur...

Bu iki ayet, insanoğullarının verdikleri sözlerde durmamaları ve Allah'ın ayetleri karşısında zalimce bir tutum takınmaları hususunda onlara verilen bir örnektir.

Ayetlerin anlamına gelince: "*Sizi yaratan O'dur*" ey insanoğulları, "*bir tek kişiden*", o tek kişi atanızdır, "*eşini de ondan kılan*" yani onun türünden kılan, "*yanında huzur bulsun diye eşini*" yani bir tek kişi olan o erkek, karısı olan eşinin yanında huzur bulsun diye. "*Eşi ile birleşince*", yani onunla cinsel ilişki kurunca, "*hafif bir yük yüklendi*", yüklendiği yük menidir ki, o da hafiftir. "*Onu bir süre taşıdı.*" Yani kadın

bir süre onu taşıdı. Gitti, geldi, oturdu, kalktı. Derken meni rahminde gelişerek ağır bir cenin oldu, bu ağırlıkla kadın da ağırlaştı. *"Ağırlaşınca Rableri Allah'a dua ettiler"*, O'na söz verdiler, taahhütte bulundular, *"Andolsun eğer bize salih (kusursuz) bir çocuk verirsen"*, eğer bize organları tam, hastalıksız ve özürsüz, yaşamaya ve kalıcılığa elverişli, sağlıklı bir çocuk bağışlarsan, -çünkü çocuğun doğumu ve gelişmeye başlaması sırasında arzu edilen ilk şey, dinî sağlık değil, sağlıklı bir organik yapıdır- *"muhakkak şükredenlerden olacağız"*, bu şükürü, bize yönelik nimetini dile getirerek ve onu sadece senden bilecek, senin dışında başka hiçbir sebebe eğilim göstermeyerek yerine getireceğiz.

"Fakat Allah onlara salih (kusursuz) bir çocuk verince", Allah'tan istedikleri gibi onu yaşamaya elverişli sağlıklı bir insan yavrusu yapınca ve bunun üzerine ana-baba sevinince, *"kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular"*, çocuklarına yönelik sevgileri ve şefkatleri onları onunla ilgili olarak Allah dışındaki her sebebe sarılmaya ve O'nun dışındaki her şeye boyun eğmeye sürükledi. Oysa O'na şükredeceklerine, nimetini ve rabliğini inkâr etmeyeceklerine söz vermişlerdi. Fakat taahhütlerini bozdular, sözlerini unuttular.

Allah'ın rahmetine mazhar olanlar dışında kalan bütün insanlar böyledir. Sözlerinden dönmeye, vaatlerini gerçekleştirilmemeye, Allah'a karşı taahhütlerine bağlı kalmamaya can atarlar. *"Allah, onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir."*

Görüldüğü gibi, hikâyede insan türünden olan ana-babanın durumunun, genel insan türü olarak çocuk edinirken takındıkları tavrın açıklanmasının kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü her insan bir ana-baba çiftinden doğmadır. Dolayısıyla insanlar topluluğu, çocuk doğuran bir ana-baba çiftinin ürünüdür. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklara ve kabilelere ayırdık."* (Hucurât, 13)

Çocuklarını seven, onlara şefkat besleyen ana-babalar, çoğunlukla çocukları konusunda doğal bir eğilimle Allah'a sarılırlar. Bu sarılmanın ayrıntılarına eğilmeseler de genelde böyle bir yaklaşım gösterirler. Tıpkı fırtınaya tutulup azgın dalgalar arasında oradan oraya savrulan bir deniz yolcusunun yaptığı gibi. Böyle bir yolcu o güne kadar hiçbir

rabbe kulluk etmemiş biri olsa bile, Rabbine yönelir. Bu zorunlu olarak ortaya çıkan kalbî bir reaksiyondur.

Buna göre her ana-baba çocukları konusunda Rablerine sarılır ve "Eğer bize hoşumuza gidecek sağlıklı bir çocuk verirsen, sana şükredenlerden olacağız." der. Fakat istekleri kabul edilip kendilerine sağlıklı bir çocuk verilince, O'na ortak koşmaya yönelirler, çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi konusunda çeşitli sebeplere başvururlar, çeşitli limanlara sığınırılar.

Ayetin "*Allah, onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir.*" şeklindeki sonu, bu yorumu teyit eder. Çünkü eğer ayetin başındaki kişiden ve eşinden maksat, iki belirli insan, meselâ Âdem Peygamber ile Havva olsaydı, "Allah, o ikisinin ortak koşmasından veya koştığı ortaklardan çok daha yücedir." şeklinde bir ifade kullanılması gerekirdi.

Üstelik sonraki ayetlerde şirk kötüleniyor, müşrikler kınanıyor ve o ayetlerin zahirinden söz konusu müşrikliğin Allah'tan başkasına kulluk etmek olduğu anlaşıyor. Allah'ın seçilmiş kulu olan Âdem Peygamber'in Allah'tan başka bir ilâha tapacağı hiç düşünülebilir mi? Çünkü yüce Allah onu seçtiğini ve kendisine hidayet sunduğunu açıkça bildiriyor.

Yine açıkça bildiriyor ki, onun hidayet sunduğu bir kimsenin sapıtması mümkün değildir. Peki, Allah'tan başkasına tapmaktan daha büyük bir sapıklık olabilir mi? Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Sonra Rabbi Âdem'i seçti, tövbesini kabul etti ve doğru yola iletti.*" (Tâhâ, 122), "*Allah kimi doğru yola iletirse, doğru yolu bulan odur.*" (İsrâ, 97), "*Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapık kim olabilir?*" (Ahkaf, 5)

Bundan ortaya çıkıyor ki, sapıklık ve müşriklik, Âdem'e izafe edilemez. Onun peygamber olduğunu kabul etmesek veya peygamber olduğunu kabul etsek de peygamberlerin (hepsine selâm olsun) masum olduklarını kabul etmesek bile bu böyledir.

Hikâyedeki kişiden ve eşinden Âdem ile eşinin kastedildiğini düşünenler de vardır. O takdirde ayette sözü edilen müşrikliklerinden maksat şudur: Onlar çocuklarını yetiştirmede ve bakımında sebeplerin ve faktörlerin etkisine yöneldiler. Bu meşguliyet, onları Rablerine yeterince yönelmekten, O'na ihlâsla sarılmaktan alıkoydu. Ayetteki "*mu-*

hakkak şükredenlerden olacağız" şeklindeki sözleri, bu yorumun delillerindendir.

Bu surenin başlarında yer alan "*çoğunu şükredenler olarak bulmayacaksınız.*" [A'râf, 17] ayetinin tefsiri sırasında değindiğimiz gibi Kur'ân dilinde şükredenler demek, şeytanın ayartmayı başaramadığı, kalplerine gafletin nüfuz edemediği halis kılınmış kimseler demektir. Buna göre, "*Allah onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir.*" şeklindeki azarlamanın onlara yöneltilmesi, Allah'ı bırakıp başka doğal sebeplere sarılma anlamındaki müşrikliklerinden ötürüdür ki, bu yöneliş kalbin ihlâsla Allah'a bağlanması ile çelişir.

Yalnız bu durumda, "*Allah, onların koştukları ortaklardan daha yücedir.*" ifadesinin çoğul olmasının ve arkasından müşrikliği Allah'tan başkasına kulluk etmek anlamına alan ayetlerin gelmesinin oluşturduğu problemler çözümsüz kalır.

Kimi tefsirciler, bu problemi ortadan kaldırmak için ayette önce özel kişilerden söz edildiğini, arkasından genellemeye gidildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu faraziyeye göre bu ayette şu ayetteki sıralamanın tersi geçerlidir: "*Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Derken siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri hoş bir rüzgârla götürdükleri... zaman*" (Yûnus, 22) Bu ayet önce bütün insanlara hitap ederek onları [karada ve denizde] gezdirdiğini belirtiyor, arkasından onların arasından sadece gemiye binenleri ele alıyor. Bizim inceleme konumuz olan ayet ise önce sadece Âdem ile eşini ele alıyor.

Buna göre "*Sizi bir tek kişiden yaratan, yanında huzur bulsun diye eşini de ondan kılan O'dur.*" ifadesinde onlar, yani Âdem ile Havva kastediliyor. Arkasından Âdem ile Havva meselesi bir yana bırakılarak söz, Âdemoğullarından müşrik olanlara getiriliyor. Onların Allah'tan sağlıklı çocuk istedikleri ve kendilerine verilen çocuk konusunda Allah'a ortaklar koştukları anlatılıyor. Yani çocuk sahibi olan o müşrik çiftlerin her birinin, önce söz verip sonra sözlerinden dönme bakımından durumları budur.

Bu yoruma karşı itirazımız şudur: "*Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur...*" ayetinde amacın ne olduğunu gösteren ve yanlış anlamayı önleyen birçok karine vardır. Oysa özelden genele geçtiği ileri sürülen bu ayette durum böyle değildir. Burada belâğatli bir sözde meydan verilmeyecek biçimde yanlış anlama ihtimali vardır. Yalnız eğer "*Al-*

lah, onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir." ifadesi, bu anlama karine sayılırsa, o zaman o yanlış anlama tehlikesi belki bertaraf edilebilir.

Her ne ise, bu yorum, ilk iki yorumdan alınmış, ayetin baş tarafı birinci yorum, devamı ise ikinci yoruma hamledilmiş gibidir.

Kimileri az önceki itirazı gidermek için ifadede kelime düşüklüğü şeklinde bir kısaltmanın söz konusu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre ayetin açılımı şöyledir: "Allah onlara, yani Âdem ile Havva'ya kusursuz bir çocuk verince, çocukları Allah'a ortaklar koştular." şeklindedir.

Buna verilecek cevap şudur: İbarenin söylendiği şekilde olduğuna dair hiçbir delil yoktur.

Kimi tefsirciler de, bu problemi kabul ederek ayette kastedilenin Âdem ile Havva olduğunu onaylıyorlar ve onların Allah'a ortak koştuklarını ileri sürüyorlar. Onlar bu iddialarını bazı rivayetlere dayandırıyorlar ki, bu rivayetler Kur'an'la bağdaşmayan uydurma veya tahrife uğramış rivayetlerdir, o gibi rivayetleri ciddiye alıp delil göstermek mümkün değildir.

191-193) Hiçbir şey yaratmayan, üstelik kendileri yaratılmış olan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar?...

Bu üç ayetin başındaki ifadelere göre söz konusu müşriklikle putlara tapmanın veya dayanak olarak kabul edilmeleri bir şirk türü olan Allah'tan başka sebeplere sarılmanın kastedilmesi muhtemel ise de, ayetlerin devamında söz konusu şirkle, ilâh edinilen putlara tapmanın kastedildiği açıkça belirtiliyor.

Bu putlar cansız varlıklardır. Ne tapıcılarına ve ne kendilerine yardım edecek güçleri olmadığı gibi kendilerine bir çağrı yöneltilip yöneltilmediğinin de farkında olmazlar.

194-195) Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizler gibi kullardır... yahut işitecekleri kulakları mı var?

Bu sözler, daha önceki üç ayetin içeriğine yönelik bir kanıtlama, bir delil getirme girişimidir. Anlamı şudur: Size o putların hiçbir şeye güçleri yetmeyen yaratıklar olduklarını söylemiştik. Çünkü onlar sizler gibi birer kuldurlar. Siz nasıl yaratılmış ve işleri Allah tarafından yönlendirilen varlıklar iseniz, onlar da öyledirler.

Bunun delili şudur ki, eğer onları çağırırsanız, onlar size cevap vermezler. Eğer onların ilim ve güç sahibi oldukları yolundaki iddiasınızda doğru iseniz, onları çağırın bakalım. -Bu putların ilim ve güç sahibi olma iddiasına konu edilmelerinin sebebi, putperestlerin onlara tapmalarının bunu gösteriyor olmasıdır.- Görelim size nasıl cevap verecekler? Onlara taktığınız ayaklar ve eller yürümeye ve tutmaya yaramıyor. Onların heykellerine oyduğunuz gözler ve kulaklar görme ve işitme işlevi görmüyor. Çünkü onlar cansız varlıklardır.

Bu ayetlerde "kullar" kelimesinin cansız varlıklar hakkında kullanıldığı görülüyor.

195-198) De ki: Ortak koştuğunuzu çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın...

Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a), müşriklere meydan okumasını emrediyor. Bu meydan okuma da müşriklerden ilâhlarının ve rablerinin desteğini de arkalarına almaları isteniyor. Böylece isteniyor ki, Peygamberimizin yolu ile onların yolu bariz şekilde birbirinden ayrılınsın ve ortaya çıksın ki, onun Rabbi ilmin ve gücün bütününe sahipken, onların putlarının ne doğruya iletecek bir ilimleri ve ne kendilerine herhangi bir şekilde yardım edecek bir güçleri yoktur.

Bu yüzden Peygamber'e (s.a.a) diyor ki: [Ey Resulüm!] Onlara de ki: Allah'a ortak koştuğunuz putları bana karşı sizi desteklemeye çağırın. Arkasından bana tuzak kurun. Bana hiçbir mühlet ve fırsat vermayın. Benim Rabbim bana yardım eder ve bana kurduğunuz tuzakları boşa çıkarır. Çünkü O, insanları hidayete erdirmek için kitabı indirenidir. O, salih kullarını koruması altına alıp onlara yardım edendir. O, *"Yeryüzüne salih kullarım vâris olur."*¹ diyendir. Ben de salih kullardan biri olduğum için bana kesinlikle yardım edecektir. Sizin Allah'ı bırakarak taptığınız ilâhlara gelince; onlar ne size ve ne kendilerine yardım edemezler, ne işitebilirler ve ne görebilirler. Onların ne ilmi ve ne gücü vardır.

Bu ayetlerde Peygamberimize (s.a.a) salih kullardan olduğunu müşriklere haber vermesi emrediliyor. Kur'ân'ın peygamberlerin salih kullar olduğunu bildiren hiçbir ayetinde Peygamberimiz (s.a.a) dışında başka biri hakkında böyle bir ifadeye rastlanmamıştır.

1- [Enbiyâ, 105]

Bu ayetlerde Peygamberimizin putlara ve putperestlere meydan okuduğu görülmüyor. Nitekim aynı meydan okumayı diğer peygamberler de (hepsine selâm olsun) yapmışlardır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Uyun adlı eserde Ebu's-Salt Herevî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Abbasî hükümdarlarından Memun, İmam Rıza'ya (a.s) *"Fakat Allah onlara salih (kusursuz) bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular."* ayetinin anlamını sordu. İmam da ona şu cevabı verdi: "Havva Âdem'e beş yüz karın çocuk doğurdu. Her karında bir erkek ve bir kız çocuğu doğuruyordu. Âdem ile Havva Allah'a, *'Andolsun eğer bize salih (kusursuz) bir çocuk verirsen, muhakkak sana şükredenlerden olacağız.'* diye söz verdiler ve Allah da onlara kusursuz, sağlıklı, hastalığı ve organik eksikliği olmayan bir nesil verdi. Bu nesiller erkek ve kız olmak üzere iki zümre hâlinde dünyaya geliyordu. Fakat bu nesiller zamanla kendilerine verilen çocuklar konusunda Allah'a ortaklar koştular, ataları gibi Allah'a şükretmediler." Halife Me'mun, bu cevap üzerine İmam'a, "Şahadet ederim ki, sen gerçekten Resulullah'ın torunusun." dedi. [Uyunu-i Ahbar'ir-Rıza, c.1, s.156, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet, ayet hakkındaki itirazı karşılamak üzere ileri sürülen yorumlardan birine dayanıyor. Ayetin tefsiri hakkında Semüre b. Cündeb, Übeyy, Zeyd ve İbn Abbas'tan nakledilen birkaç rivayet vardır. Bu rivayetlere göre, Âdem ile Havva'nın doğan çocukları yaşamıyordu. Bunun üzerine Şeytan onlara veya sadece Havva'ya doğacak çocuklarına Abd'ul-Hâris (Hâris'in kulu) adını vermeyi telkin etti. Öyle olursa çocuğun yaşayacağını söyledi. -Hâris, Şeytan'ın gökteki adı idi.-

Bir rivayete göre Şeytan'ın teklif ettiği isim Abdüşşems idi. Başka bir rivayete göre Şeytan, Havva'yı deve, inek ve başka bir hayvan doğurmakla korkuttu ve çocuğuna Abdulharis adını vermeyi kabul ettiği takdirde sağlıklı bir insan yavrusu doğuracağını söyledi. Söz konusu rivayetler, ya uydurma veya tahrife uğramış rivayetlerdir ve İsrailiyattandır.

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde Tefsir'ul-Ayyâşî'den naklen Ehlibeyt İmamları'na (selâm üzerlerine olsun) isnaden Âdem ile Havva'nın

şirklerinin itaati terk etme şirki olduğu, yoksa masiyet işleme şirki olmadığı söylenir. Bu rivayet de, az önce sözünü ettiğimiz rivayetlerin kategorisine girer ve onlarla aynı niteliktedir. Çünkü özellikle İblis'in söz konusu olduğu bir meselede itaat ile ibadet birbirinden nasıl ayırt edilecek? Bilindiği gibi yüce Allah, İblis hakkında şöyle buyuruyor: *"Ey Âdemoğulları, size, 'Şeytan'a tapmayın; çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır. Bana kulluk edin, doğru yol budur.' demedim mi?"* (Yâsîn, 61)

Bununla birlikte kimi tefsircilere göre bu rivayetler, isim takma şirkinden daha fazlasına delâlet etmezler ki, bu da ne küfür ve ne günahdır. Taberî bu görüşü tercih etmiştir.

AYETLERİN MEÂLİ

199- Sen af yolunu tut, iyiliği (örfü) emret ve cahillerden yüz çevir.

200- Eğer Şeytan'ın fitnesi seni dürterse, hemen Allah'a sığın. O işitendir, bilendir.

201- Sakınıp korunanlara (vesvese vermek için kalplerin çevresinde) dolaşan Şeytan dokunduğunda durup düşünürler, bir de bakarsın ki, gerçeği görmüşler.

202- Onların (o müşriklerin) kardeşleri (olan şeytanlar) ise, onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da el çekmezler.

203- Onlara bir ayet getirmediğin zaman, "Onu derleyip getirseydin ya!" derler. De ki: "Ben, sadece Rabbimden bana vahyolu-

nana uyarım. Bu Kur'ân, Rabbinden gelen basiretlerdir (kalp gözlerini açan beyanlardır) ve inanan bir kavim için hidayet ve rahmettir."

204- Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size merhamet edilsin.

205- Yalvararak ve ürpererek içinden ve yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbinin an ve gafillerden olma.

206- Şüphesiz, Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, bu surenin sonunu oluşturur. Bu ayetlerde surenin iniş amacına dönülüyor. Peygamberimize (s.a.a) kalplerin meylettiği ve vicdanlara huzur veren güzel tutum emrediliyor. Son olarak da ona düşünmek ve Allah'ı zikretmek emrediliyor.

199) Sen af yolunu tut, iyiliği (örfü) emret ve cahillerden yüz çevir.

Ayette geçen "huz=tutmak" kelimesi, yapışmak ve bırakmamak anlamına gelir. Buna göre affı tutmak demek, kötülük yapanın kötülüğünü örtme tutumunu benimsemek ve toplumsal mantığın birbirine karşı insanlara tanıdığı intikam hakkını göz ardı etmek demektir.

Bu tutum, başkalarının insanın kendisine karşı kötü davrandıkları, onun kişisel hakkını çiğnedikleri durumlar için geçerlidir. Ama eğer çiğnenen hak başkalarının hakkı ise, orada affın yeri yoktur. Çünkü bu durumdaki af suça teşvik, en şiddetli şekilde başkalarının hakkının çiğnenmesini özendirmek ve toplumu ayakta tutan kuralları geçersiz kılmaktır. Zulmü, fesat çıkarmayı, zalimleri desteklemeyi, onları hoş görmeyi yasaklayan ayetler de, daha doğrusu hükümler ve kanunların esaslarını ortaya koyan bütün ayetler de, böyle bir tutumu yasaklamaktadır. Bu açık bir gerçektir.

Buna göre "*Af yolunu tut*" ifadesi ile Peygamberimizin (s.a.a) şahsına yönelik kötülükleri affederek üzerlerine sünger çekmesi kastediliyor. Peygamberimizin (s.a.a) hayatında sergilediği tutum, bu ilkeye uygundu. Onun edebi ile ilgili daha önce naklettiğimiz rivayetlerde onun hiç kimseden şahsı adına asla intikam almadığı açıklanmıştı.

Bu yorum, "afv"ı mağfiret ile eş anlamlı sayan tefsircilerin görüşlerine göre geçerlidir. Fakat aşağıda İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilen bir rivayette "afv"ın, vasat demek olduğu belirtiliyor ki, ayete en uygun ve en geniş kapsamlı anlam bu olduğu gibi, "*ve cahillerden yüz çevir.*" ifadesi için ilk tefsirde söz konusu olan tekrara düşme sakıncasını da ortadan kaldıran bir anlamdır. [Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Sen vasat olanı al, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."]

"*İyiliği (örf) emret*" ifadesinde geçen "örf" kelimesi, toplumdaki akıllı başında kimselerin bildikleri, onayladıkları güzel gelenekler ve aralarında geçerli olan uygulamalardır. Bunun karşısı, toplumun ve toplumsal aklın yadırgadığı nadir ve marjinal davranışlardır. Bilinen bir gerçektir ki, iyiliğe, örf'e uymayı emretmenin gereği, bu emri veren kimsenin emrettiğine önce kendisinin uymasıdır. Bu ilkenin bir başka gereği, söz konusu emir verenin emrinin toplumsal sağ duyunun benimsediği tarzda olması, yadırgatıcı olmamasıdır. Çünkü, "*İyiliği (örf) emret*" direktifi, bütün iyiliklerin emredilmesini ve iyiliği emretmenin kendisinin yadırganacak tarzda olmamasını gerektirir.

"*Ve cahillerden yüz çevir.*" Cahillerle bir arada yaşamının pratiğine yönelik bir başka emirdir. Bu tutum, onların cahilliğinin sonuçlarını ortadan kaldıracak ve yanlış davranışlarının zararını azaltacak en kestirme ve en uygun yoldur. Çünkü cahilin cahilliğine, onun cahilliğine denk bir cahillik ile karşılık vermek, onun cahilliğini, şaşkınlığını ve azgınlığını kışkırtmaktır.

200) Eğer Şeytan'ın fitnesi seni dürterse, hemen Allah'a sığın. O işitendir, bilendir.

Ragıp İsfahani'ye göre ayette geçen "nezğ" kelimesi, bir işe onu bozmak için girmek demektir. Nitekim [Yusuf Peygamber'in kıssasında onun dilinden] şöyle buyuruluyor: "*Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra...*" (Yûsuf, 100)

Başka bir görüşe göre bu kelime, taciz etme ve kışkırtma anlamına gelir ve çoğunlukla öfke durumunda görülür. Diğer bir görüşe göre Şeytan'dan gelen en zayıf vesvese anlamındadır. Bu anlamlar birbirine yakındır. Ayete en uygun olanı, ikinci anlamdır. Çünkü cahillerden yüz çevirmeyi emreden bir önceki ayetle örtüşmektedir. Çünkü cahillerin insana yönelik cahilce tutumları, Şeytan'ın insanın öfkesini ka-

bartıp onu benzeri bir cahillîğe sürüklemeye yönelik bir tür müdahalesidir.

Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Cahillerin cahillikten kaynaklanan davranışları ile ve kötü hareketleri ile Şeytan seni kışkırtır, öfkelenmeye ve intikam almaya sevk ederse, her şeyi işiten ve bilen Allah'a sığın.

Ayet, Peygamberimize (s.a.a) yönelik bir hitap olmakla birlikte, Peygamberimizin masumiyeti sebebi ile onun ümmetini kasteden genel bir direktiftir.

201) Sakınıp korunanlara (vesvese vermek için kalplerin çevresinde) dolaşan Şeytan dokunduğunda durup düşünürler, bir de bakarsın ki gerçeği görmüşler.

Bu ayet, bir önceki ayetteki emrin bir tür gerekçesi niteliğindedir. Ayette geçen "taif" kelimesi, kalbe vesvese aşılacak için onun etrafında dolaşan şeytan veya kalbe sızıp yerleşmek için onun etrafında dolaşan şeytan vesvesesi demektir. Her iki anlam, sonuç itibarıyla biridir.

Yine ayette geçen "tezekkerû" kelimesinin kökü olan "tezekkür" kelimesi, insanın daha önce farkında olmadığı veya bilmediği bir sonuca vardırarak bir hususu düşünmesi anlamına gelir.

Bu ayet, bir önceki ayetteki Allah'a sığınma emrinin gerekçesi niteliğindedir. Anlamı şudur: Şeytanın kışkırtmasına uğradığın zaman Allah'a sığın. Bu, sakınıp korunanların yoludur. Şeytan onlara vesvese verdiği zaman onlar Allah'ın malikleri, yetiştiricileri ve her işte son mercileri olan Rableri olduğunu düşünürler ve bu düşüncenin sonucunda meseleyi O'na havale ederler. Bu durumda Allah'ın yeterli desteği imdatlarına yetişerek Şeytan'ın hilesini başlarından savar ve gaflet perdesini üzerlerinden kaldırır. O zaman her şeyi iyi görürler, gözlerini örten gaflet örtüsünden kurtulurlar.

Buna göre bu ayet, okuyucunun da anlamış olacağı üzere, *"Hiç şüphesiz, Şeytan'ın iman edip Rablerine tevekkül edenler üzerinde hiçbir yaptırım gücü yoktur."* (Nahl, 99) ayeti ile aynı anlamdadır.

Şu da açıkça ortaya çıkıyor ki, Allah'a sığınmak bir tür düşünmedir. Çünkü Allah'a sığınmanın dayandığı ilke şudur: Allah'a sığınan kişinin Rabbi olan yüce Allah, sahibi olduğu güç sebebi ile bu saldırı-

gan düşmanı geriye püskürtecek tek dayanaktır. Ayrıca yukarıda söylediğimiz gibi Allah'a sığınmak bir tür tevekküldür.

202) Onların (o müşriklerin) kardeşleri (olan şeytanlar) ise, onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da el çekmezler.

Bu cümle, galiba hâl cümlesidir. Onların kardeşlerinden maksat, müşriklerin kardeşleridir ki, onlar da şeytanlardır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Şüphesiz ki saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridirler."* (İsrâ, 27) Ayette geçen "yuksırûne" fiilinin kökü olan "ıksar" kelimesi, el çekmek ve vazgeçmek anlamına gelir.

Ayetin anlamı şöyledir: Sakınıp korunanlar söz konusu düşünme ve gerçeği görme durumundayken müşriklerin şeytan kökenli kardeşleri onları azgınlıklarında desteklerler, onlara bu yolda yardım ederler, sonra da bu yardımlarını ve desteklerini el çekmeden sürdürürler veya müşrikler azgınlıklarından el çekmez, vazgeçmezler.

203) Onlara bir ayet getirmediğin zaman, "Onu derleyip getirseydin ya!" derler...

Ayetteki "ictebeyteha" fiilinin kökü olan "ictiba" kelimesi, derleyip toplamak anlamına gelir. Müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) yönelik *"Onu derleyip getirseydin ya!"* şeklindeki sözleri, alay ve hakaret maksatlıdır.

Sözün akışından çıkan anlam şudur: Sen onlara bir ayet getirdiğin zaman onu yalanlarlar. Onlara bir ayet getirmediğin, meselâ bu konuda ağır davrandığın zaman da bu defa, "O ayet dediğin sözleri oradan buradan toplayıp derleyerek getirseydin ya!" derler. Onlara de ki: Bu iş benim elimde değil, *"Ben, sadece Rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bu Kur'ân, Rabbimden gelen basiretlerdir (kalp gözlerini açan beyanlardır)."* Allah bu beyanlar aracılığı ile size gerçekleri göstermek istiyor. Bu Kur'ân, aynı zamanda *"inanana bir kavim için hidayet ve rahmettir."*

204) Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size merhamet edilsin.

Ayette geçen "ensıtû" fiilinin kökü olan "insat" kelimesi, dinlemeye eşlik eden susmak anlamına gelir. Başka bir görüşe göre susmaya eşlik eden dinleme demektir. Ayetin anlamı, "Kur'ân'ı dinleyin ve susun." şeklindedir.

Her ne kadar bu ayetin cemaat namazı hakkında indiği ileri sürmüş ise de delâleti bakımından geneldir.

205) Yalvararak ve ürpererek içinden ve yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbini an ve gafillerden olma.

Yüce Allah bu ayette zikri insanın içinden yapacağı gizli olan ile yüksek sesle olmayan olarak ikiye ayırıyor ve arkasından her ikisini de emrediyor. Yüksek sesle zikre ise hiç değinmiyor. Bunun sebebi, yüksek sesli zikrin zikirden sayılmaması değil, bunun kulluk edebine aykırı olmasıdır. Bunu destekleyen şöyle bir rivayet vardır:

Peygamberimiz (s.a.a) gazvelerinin birinde ashabıyla birlikte ilerlerken karanlık bir gecede ıssız bir vadiye girdiler. Bu sırada ashaptan biri yüksek sesle tekbir getirmeye başladı. Fakat Peygamberimiz (s.a.a) buna engel oldu ve "Siz gaip ve uzakta olan birine sesleniyorsunuz." dedi.¹

Ayette geçen ve "zaraat" kökünden gelen "tazarru" kelimesi, bir tür huşu ve huzudan gelen yakarma anlamındadır. Yine ayette yer alan "hıyfe" kelimesi, bir tür korku demektir ki, bu kelimeden yüce Allah'ın şanına uygun bir çeşit korku kastediliyor. "Tazarru"da kendisine yakarılana eğilim göstermek, rağbet etmek ve yaklaşma arzusu vardır. Buna karşılık "hıyfe"de kendisine yakarılandan çekinme, kork-ma, uzak durma anlamı gizlidir.

Buna göre zikri "tazarru" ve "hıyfe" ile nitelemenin gereği, zikrin kendisine yakarılana doğru yaklaşan ve aynı zamanda ondan uzaklaşan bir iç hareketle yapılmasını gerektirir. Tıpkı bir şeyi seven, fakat aynı zamanda ondan çekinen kimse gibi. Böyle bir kimse, o şeyi sevdiği için ona yaklaşır, fakat çekindiği için ondan uzak durur. Gerçi yüce Allah katıksız hayırdır, O'nda hiç şer yoktur ve bize dokunan şer sadece bizden kaynaklanmaktadır; fakat O, celâl ve ikram sahibidir. O'nun cemal içerikli isimleri vardır. Bu isimler, her şeyi kendine çağırır ve kendine doğru çeker.

Bunların yanında O'nun her şeyi kahreden ve kendinden uzaklaştıran celâl içerikli isimleri de vardır. Buna göre bütün en güzel isimlerin sahibi olan Allah'ı zikretmenin hakkı, bu zikrin O'nun cemal ve celâl içerikli bütün isimlerinin gerektirdiği şekilde olmasıdır. Bu da, bu zik-

1- Hadisin anlamı nakledilmiştir. (Müellif)

rin yakarma, çekinme, arzu ve korku duyguları içinde yapılması demektir.

"*sabah-akşam*" ifadesine gelince, bu ifadeden "*yüksek olmayan bir sesle*" ifadesini kayıtlandırdığı anlaşılıyor. O zaman bundan, sözlü zikrin sabah ve akşam vakitlerine bölündüğü anlaşılır ve bu da gündelik bazı farzlarla örtüşür.

"*ve gafillerden olma.*" ifadesi, ayetin başındaki zikir emrini pekiştirme amacı taşır. Bu ifadede yüce Allah gafleti temelden yasaklamıyor, gafiller arasına girmeyi yasaklıyor ki, bu zümre gafleti sıfat olarak üzerlerinde taşıyan ve bu sıfatın içlerine yerleşmesine, kök salmasına meydan veren kimselerdir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, Allah'ın emrettiği makbul zikir, insanın her an Rabbini hatırdı tutması, eğer unutturucu bir gaflet ortaya girerse bu hatırlamaya yeniden girişilmesi ve gafletin kalpte yer tutmasına meydan verilmemesidir. Aşağıda görüleceği üzere bir sonraki ayet de bu gerçeğe delâlet ediyor.

Ayetten elde edilen sonuç, yüce Allah'ı yalvararak ve ürpererek sürekli içten anma ve sabah-akşam yüksek olmayan sesle O'nu zikretme ile ilgili emirdir.

206) Şüphesiz, Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.

Sözün akışından anlaşıldığına göre bu ayet, bir önceki ayette yer alan zikir emrine gerekçe oluşturuyor. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Rabbini şöyle şöyle zikret. Çünkü Rabbinin katındakiler böyle yapıyorlar. Yani Rabbini şöyle şöyle zikret ki, Rabbinin katındakilerden biri olası, onların zümresinin dışında kalmayasın.

Bundan anlaşılıyor ki, "*Rabbinin katındakiler*" ifadesi ile bazı tefsircilerin ileri sürdükleri gibi sadece melekler kastedilmiyor. Çünkü, "Rabbini şu şekilde zikret; çünkü melekler O'nu o şekilde zikrediyorlar." dememiz anlamsız olur.

Ifadede Allah'ın katındaki bütün O'na yakın olanlar kastediliyor. Bunun böyle olduğu, "*Rabbinin katında*" ifadesinin anlamı olan uzaklaşmasız hazır olma durumundan anlaşılıyor.

Bu ayetten anlaşılıyor ki, Allah'a yakın olmak O'nu zikretmekle olur. Allah ile kul arasındaki perde zikirle ortadan kalkar. Yoksa bütün

varlıklar Allah'a nispetle eşittirler; uzaklık, yakınlık veya başka bir bakımdan aralarında fark yoktur.

"O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler." ifadesinde, gerek gizli ve gerekse sözlü zikirde bulunması gereken üç nitelik sayılıyor.

Zikir hâlindeki nefsin büyüklenmeme, yüce Allah'ı noksanlıklardan tenzih etme ve kâmil anlamda huşu içinde secde etme niteliklerini taşıması gerekir. Nitekim bu sıfatlar sözel zikirde ve diğer dışa açık ibadetlerde de bulunmalıdır. Böylece tesbih ve secdenin sadece dile ve diğer organlara mahsus olmadığı anlaşılmaktadır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." (İsrâ, 44), *"Bitkiler ve ağaçlar O'na secde ederler."* (Rahmân, 6), *"Göklerdeki ve yeryüzündeki bütün yaratıklar Allah'a secde ederler."* (Nahl, 49)

Bu ayette "Allah'ın katındakiler" diye anılan kimseler kibirlenmemekle, Allah'ı noksanlıklardan tenzih etmekle ve secde yapmakla nitelendiriliyorlar. Fakat bu nitelendirmenin vurgusu, şu ayetlerdeki aynı tür nitelendirmenin vurgusundan daha hafiftir:

"O'nun katındakiler O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar bıkip usanmadan gece ve gündüz Allah'ı tesbih ederler." (Enbiyâ, 20), *"Eğer onlar kibirlenirlerse, bilsinler ki, Rabbinin katındakiler hiç bıkip usanmadan gece ve gündüz O'nu tesbih ederler."* (Fussilet, 38)

Görülüyor ki, bu ayetlerde araya ihmalin ve zıt tutumun girmediği bir devamlılıktan söz edildiği hâlde, incelemekte olduğumuz ayette yukarıda görüldüğü gibi gafletin vicdana yerleşmesine meydan vermeyecek bir zikir emrediliyor.

Buna göre bu ayet, Enbiyâ ve Fussilet surelerindeki zikirden daha hafif düzeyde bir zikri emretmektedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'nin Hasan b. Ali b. Numan'a, onun babasına, babasının adını vermediği bir raviye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah, Peygamber'ini edeplendirmek üzere, 'Ey Muhammed, afvı (vasat olanı) tut, iyiliği

emret ve cahilerden yüz çevir.' buyurdu. Yani onların mallarından ortaya çıkanı ve kolaylarına geleni al. Afv, vasat demektir." [c. 2, s. 43, h: 126]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığı ile Enes'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Allah katında üstün ahlâk örnekleri sana haksızlık edeni affetmen, seninle ilişkiyi kesenle ilişkiyi devam ettirmen ve sana vermeye ne vermendir." Peygamberimiz (s.a.v) bu sözlerden sonra, "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*" ayetini okudu.

Ben derim ki: Sünnî kanallar yoluyla Peygamberimizden (s.a.a) bu anlamda çok sayıda hadis rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde İbn Ebi'd-Dünya'nın Mekârim'ul-Ahlâk adlı eserine dayanılarak verilen bilgiye göre İbrahim b. Edhem şöyle der: "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*" ayeti inince Peygamberimiz (s.a.v), "Ben insanların ahlâkından vasat olanı esas almakla emredildim." buyurdu.

Yine aynı eserde İbn Cerir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Zeyd şöyle der: "*Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*" ayeti inince Peygamberimiz (s.a.v), "Rabbim öfke denen duygu varken bu emirlere nasıl uyulabilir?" dedi. Bunun üzerine, "*Eğer Şeytan'ın fitnesi seni dürterse, hemen Allah'a sığın...*" ayeti indi.

Ben derim ki: Bu rivayette bir problem var. Bu problemi ayetin tefsiri sırasında yaptığımız açıklamaya dayanarak gidermek mümkündür.

Tefsir'ul-Kummî'de bu ayet hakkında şöyle deniyor: "Eğer Şeytan tarafından kalbine bir dürtü, bir vesvese gelirse, Allah'a sığın. Çünkü O işitendir, bilendir."

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Cabir b. Abdullah el-Ensârî şöyle der: "Resululla-h'ın (s.a.v) '*dolaşan Şeytan dokunduğunda...*' ayetinde geçen 'tâif' kelimesini elif ile okuduğunu duydum." [Çünkü bu kelimeyi bazıları "teyif" şeklinde okumaşlardır.]

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), '*dolaşan Şeytan dokunduğunda durup düşünürler, bir de bakarsın ki, gerçeği görmüşler.*' ayetinin anlamını

sordum. Bana şu cevabı verdi: Ayette bir günahı yapmaya karar veren, fakat Allah'ı düşünerek bundan vazgeçen bir kul kastediliyor. *'Durup düşünürler, bir de bakarsın ki gerçeği görmüşler.'* ifadesinin anlamı budur." [c.2, s.434, h: 7]

Bu rivayeti Ayyâşî Ebu Basir, Ali b. Ebî Hamza ve Zeyd b. Ebî Üsâme aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. İlk iki rivayet "Ayette bir günahı işlemeye karar veren, fakat sonra Allah'ı düşünerek bundan vazgeçen bir kimse kastediliyor." şeklindeyken, sonuncu rivayette, "Ayette bir kul tarafından işlenmesine karar verilen, fakat Allah düşünülerek işlenmesinden vazgeçilen günah kastediliyor." şeklindedir. [c.2, s.43, h: 128 ve s. 44, h: 129-130]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığı ile İbn Abbas'a dayanılarak verilen bilgiye göre cemaat namazında bazı kişilerin Peygamberimizin (s.a.v) arkasında Kur'ân okumaları üzerine, *"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun."* ayeti indi.

Ben derim ki: Bu konuda Sünnî kanallardan gelen birden çok rivayet vardır. Bu rivayetlerden birine göre, söz konusu kişilerin namazdayken Peygamberimizin (s.a.a) arkasında konuşmaları üzerine bu ayet indi. Bir rivayette konuşan kişinin ensardan bir genç olduğu, bir başka rivayette ise bir erkek olduğu belirtiliyor.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde bu ayetin imamın arkasında cemaatle kılınan namaz hakkında indiği belirtildikten sonra bunun İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) da rivayet edildiği kaydedilmiştir.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Gerek namazda, gerekse namaz dışında susup Kur'ân'ı dinlemek gerekir."

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Zürrare aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. O rivayet şu şekilde sona eriyor: "Yanında Kur'ân okunduğunda onu susup dinlemen gerekir." [c.2, s.44, h: 132]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Ebî Ya'fur şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Ben namazdayken adamın biri Kur'ân okuduğunda susup onu dinlemem gerekir mi?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Evet. Kur'ân okunduğunda susup onu dinlemen gerekir."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Kehmeş'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "İbn'ül-Kevva, İmam Ali'nin (a.s) arkasında namazdayken, '*Allah'a ortak koşarsan, iyi işlerin mutlaka boşa gider ve hüsrana uğrayanlardan olursun.*'¹ ayetini okudu. İmam Ali (a.s) susup ayeti dinledi." [c.2, s.44, h: 133]

Ben derim ki: Bu rivayetler, imamın cemaat namazında Kur'ân okuması hâlinin dışındaki durumlarda müstehaplığa hamledilir. Konunun ayrıntılı incelemesi için fıkıh kitaplarına başvurmak gerekir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Hekîm Tirmizî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Ömer b. Hattab şöyle der: "Bir gün Peygamberimiz (s.a.v) bana geldi. Üzüntüsünü yüzünden okuyordum. Sakalımdan tutarak bana şunları söyledi: 'İnna lillâhi ve inna ileyhi raciûn. Az önce Cebrail bana gelerek, inna lillâhi ve inna ileyhi raciûn, dedi. Kendisine, 'Evet, Allah içiniz ve Allah'a döneceğiz. Yalnız bunu niçin söylüyorsunuz, ey Cebrail?' dedim. Bana şöyle dedi: 'Senin ölümünden kısa bir süre sonra ümmetin fitneye düşecek.' Kendisine, 'Küfür fitnesine mi, yoksa şaşkınlık ve sapma fitnesine mi?' diye sordum. Bana, 'Her ikisi de olacak.' dedi."

"Kendisine, 'Bunun sebebi ne olabilir ki? Ben onlara Allah'ın kitabını bırakıyorum.' dedim. Bana şu cevabı verdi: 'Onlar Allah'ın kitabı ile sapkınlığa düşürecekler. İlk adımı okumuşları, âlimleri ile hükümdarları atacaklar. Hükümdarlar, insanların haklarına engel olacaklar, onları sahiplerine vermeyecekler ve bu yüzden halk birbirini öldürecek. Okumuşlar ve âlimler ise hükümdarların arzularına uyacaklar, onları azgınlıklarında destekleyecek ve bu tutumlarını ısrarla devam ettirecekler.' Kendisine, 'Ey Cebrail, onların arasında kurtulacak olanlar ne yaparak kurtulacaklar?' diye sordum. Bana şunları söyledi: Geri durarak ve sabrederek. Bunlara eğer hakları olan şey verilirse onu alacaklar, verilmezse haklarından vazgeçecekler."

Tefsiri'ul-Kummi'de, "*Şüphesiz, Rabbinin katındakiler...*" ayetinin anlamı hakkında şöyle deniyor: "Bu ayette peygamberler, nebiler ve (masum) imamlar kastedilmiştir."

A'r'âf Suresi'nin Sonu

1- [Zümer, 65]

Hamd Allah'a Mahsustur.